STANKO
PETELIN

VOJKOVA BRIGADA

KNJIŽNICA

NOV IN POS

KNJIŽNICA NOV IN POS 20

STANKO PETELIN

VOJKOVA BRIGADA

NOVA GORICA 1968

»Knjiga, ki bo nekoč izšla iz teh preprostih zvezkov, v katere danes naši tovariši beležijo črne in svetle dneve naših borcev in naroda, bo najbolj zgovorno pričala našim potomcem o hudih časih, borbah in naporih njihovih prednikov za zlato svobodo, katero bodo takrat uživali...«

Misel, ki jo je napisal Tone Pervanja, eden izmed kronistov Vojkove brigade,[1]) je bila vodilo tudi pri oblikovanju knjige Vojkova brigada. Ta namreč ni namenjena le nekdanjim borcem te enote v spomin na zgodovinske dogodke, katerih udeleženci so bili, temveč predvsem našemu mlajšemu rodu.

Njim, ki niso doživeli suženjstva, je težko dojeti, kakšno bogastvo je svoboda, in je navadno ne znajo dovolj ceniti. Ko to dojamejo, je največkrat že prepozno. Zato ima knjiga predvsem namen, da mladini prikaže, kako si je primorsko ljudstvo, ki je četrt stoletja živelo v fašističnem suženjstvu, vroče želelo svobode in kako je bilo pripravljeno na kakršnekoli žrtve, samo da doseže svoj cilj in to kljub sovražnikovi premoči in njegovim maščevalnim ukrepom. Knjiga opisuje sicer le del narodnoosvobodilnega boja slovenskega ljudstva, ker se omejuje predvsem na Vojkovo brigado in dogodke na Cerkljanskem, Idrijskem, Žirovskem in še ponekod drugod, kjer je brigada delovala, toda v podobnih razmerah kot to prebivalstvo in ta njegova bojna enota je živelo, trpelo in se borilo vse slovensko ljudstvo.

Knjiga Vojkova brigada pa ni zgodovina le te enote, temveč je v njej precej podrobno obdelano tudi življenje in delovanje njenega neposrednega zaledja. To je nujno, saj brigada ni bila sama sebi cilj, temveč so bili njeni borci sestavni del prebivalstva vzdolž predvojne jugoslovansko-italijanske meje; s Cerkljanskega so se oskrbovali in tam so po napornih pohodih in trdih bojih počivali, prebivalstvo pa je zato pričakovalo od njih pomoč in

obrambo pred sovražnikom. Brigada in tamkajšnje prebivalstvo sta bila nedeljiva celota in zato tudi zgodovina Vojkove brigade ne bi bila popolna, če ne bi omenjala deleža, ki ga je prispevalo za svobodo prebivalstvo na območjih, kjer se je brigada največ zadrževala — torej predvsem na Cerkljanskem, Idrijskem in Zirovskem.

Čeprav je Vojkova brigada tesno sodelovala z mnogimi drugimi enotami, predvsem z Gradnikovo in Prešernovo brigado, so te omenjene v knjigi le toliko, kolikor je nujno potrebno. To pa zato, da ne bi prišlo do nepotrebnega ponavljanja, zakaj v Knjižnici NOV in POS so zgodovine nekaterih enot (med njimi tudi Gradnikove in Prešernove brigade) doslej že izšle v samostojnih knjigah, druge pa so še v delu.

Knjiga Vojkova brigada opisuje dogodke take, kakršni so bili, to pa na podlagi ohranjenega arhivskega gradiva Vojkove brigade ter drugih naših enot in ustanov, ki so takrat delovale na Primorskem in Gorenjskem, sovražnikovih vojaških poročil, arhivskega gradiva takratnih oblastnih in političnih organov ter povojnih rekonstrukcij, kronik in spominov, kar so zbrali in hranijo razni naši muzeji in inštituti. Vendar je gradivo zelo nepopolno, v mnogih podrobnostih, zlasti glede navajanja izgub, pa se naša in sovražnikova poročila medsebojno močno razlikujejo. Nekatere nejasnosti je bilo sicer mogoče razčistiti s pozvedovanjem pri preživelih udeležencih teh bojev, toda marsikatera vprašanja, ki se nanašajo zvečine na manj pomembne zadeve, pa so še nadalje ostala brez odgovora.

Pri zbiranju in obdelovanju gradiva sem naletel na vsestransko pomoč in razumevanje raznih ustanov in mnogih posameznikov. Zlasti to velja za Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Vojnoistorijski inštitut v Beogradu, Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, Mestni muzej v Idriji in Goriški muzej v Novi Gorici, ki so mi omogočili vpogled v razno arhivsko gradivo. Zahvalo dolgujem tudi občinskemu odboru ZZB NOV v Idriji ter vodstvom tamkajšnje gimnazije in osemletk na območju te občine, ker so mi posredovala šolske naloge njihovih učencev z mnogimi zanimivimi in novimi podatki.

Pri pisanju knjige so mi s svojimi prispevki, fotografijami, dokumenti ali kako drugače močno pomagali zlasti tile tovariši in tovarišice:

P ET AR ALFIREVIČ, ANTON BAVEC-CENE, IVAN BERIČIČ-RAJKO, VIKA BERTONCEIJ-ZORA, DRAGO BEZI AK, ALFONZ BICEK, STANE BIZIAK-KOSTA, MARIJA CERAR, IVAN CUK, JULKA ČUK, JERNEJ DEBELJAK, DANIJEL ERŽEN, MIRKO ERŽEN, FRANC GALIČIČ-TARAS, FRANC JAN, SLAVKO JERALA-DJOLI, DORA JEREB-OSOLIN, FRANC JERINA, PAVEL JEŽ-STANKO, ANDREJ KACIN, TONE KAVČIČ, VINKO KERN, VIKTOR KIRN, MATIJA KODELA, JOŽE KOKALJ, LAZAR KOLARAC, LOVRO KOROŠEC-BRANKO, REGINA KOSMAČ, ALBIN KOVAČ-BAŠKI JAKA, FRANC KOVAČIČ-TARZAN, VINKO KRAJNIK, VASILIJ KRAPEŽ, ALOJZ KUMAR, CIRIL KUMAR, IVAN LEBAN, FRANCE LEBEN, KAREL LESKOVEC, NADA LOJK, RIHARD MARKOVIČ, MATIJA MIHELIČ, MIHA MOČNIK, FRANC MOHORIČ, JANEZ MULEJ, BENJAMIN NASTRAN, ALEKSANDER OBID, CIRIL OBID, ANDREJ PAGON-OGAREV, MARIJA PAGON, MARIJA PERVANJA-ANAMARIJA, ANDREJA PETERNEL, JELKA PIRC, JANEZ PIRIH, SREČKO POLJANEC, ANTON PREBIL, JANKO PREZELJ-STANE, JOŽE PRIMOŽIČ-MIKLAVŽ, ANTON REBOLJ, PAVEL REPAR, FRANC RUPNIK-RAFKO, JOŽE SAGADIN, VLADIMIR SEDEJ, ROMAN STANA, IVAN SULIČ, JANEZ SMITEK, ANICA ŠTUCIN, DANILO ŠULIGOJ, VINKO ŠUMRADA-RADOŠ, ANDREJ TAVČAR, FERDO TOLAR-MIRKO, MILAN TOMINEC, SLAVICA TRATNIK, VALENTIN TRATNIK, ANICA TUŠAR, SREČKO TUŠAR, FRANC UHAN, ALOJZ VERČIČ, MILODAR VILAR, JANKO VOGRIČ, EMANUEL VONČINA, KLEMENT VUGA, MARIJA ZEVNIK, VALENTIN ŽAGAR, MATJAŽ ŽIGON in MAKS ŽNIDAR.

Za vestno opravljeno delo pri pregledu rokopisa in vsestransko pomoč se še posebej zahvaljujem strokovnim recenzentom Jožetu čertaliču in Jožetu Novaku ter Anici Štucinovi.

Naposled naj se v imenu vseh vojkovcev zahvalim skupščini občine Idrija in vodstvom vseh gospodarskih organizacij, ki so s svojimi denarnimi prispevki omogočili, da je knjiga Vojkova brigada izšla in bila podeljena nekdanjim borcem te enote.

Vire, ki sem jih uporabljal, navajam skupno na koncu vsakega poglavja. Le v primerih, če gre za kak citat ali če je treba kaj posebej pojasniti, navajam vir tudi vmes. Za označevanje virov in izrazov, ki se pogosto ponavljajo, sem uporabljal tele okrajšave:

Belogardizem — Franček Saje, Belogardizem. Ljubljana 1952

CK ZKS — Zgodovinski arhiv CK ZKS v Ljubljani

Dodatek gradivu — Ivanka Kovač-Urška, Dodatek gradivu za topografijo NOB, Poljanska dolina (v rokopisu pri Ivanki Kovač)

Domobranstvo v idrijskem kotu — Nace Hladnik, Domobranstvo v idrijskem kotu. Vestnik slovenskih protikomunističnih borcev, Buenos Aires 1961

Dvaindvajset tisoč kilometrov — Anton Milič, Dvaindvajset tisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca. Ljubljana 1963

Gradivo — Gradivo za topografijo NOB — Poljanska dolina (izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani)

Gradnikova brigada — Stanko Petelin, Gradnikova brigada. Nova Gorica 1966

IZDG — Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani *(d. a.* — domobranski arhiv; *n. a.* — nemški arhiv)

Kapitulacija Italije — Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1968

Kronika Vojkove brigade — Stanko Petelin, Kronika Vojkove brigade. Ljubljana 1963

Kronistični zapis o Žir eh — Ivan Govekar, Kronistični zapis o Zireh in Žirovcih med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo. Loški razgledi 1967

Med Triglavom in Trstom — Stanko Petelin, Med Triglavom in Trstom. Ljubljana 1963

Mikroteka — Mikroteka Vojnoistorijskega instituta v Beogradu

NOO — Narodnoosvobodilni odbor

OC — Obveščevalni center

Osvobodilni boj — Lado Ambrožič-Novljan, Osvobodilni boj primorskega ljudstva (rokopis v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani)

Osvoboditev Slovenskega primorja — Stanko Petelin, Osvoboditev Slovenskega primorja. Nova Gorica 1965

OŠZS — Operativni štab za Zahodno Slovenijo

Podroben opis sovražnih enot — Podroben opis sovražnih edinic na teritoriju, kontroliranem po NOV in POS (izdal obveščevalni oddelek glavnega štaba NOV in POS 17. januarja 1945), IZDG v Ljubljani

PK — pokrajinski komite

Prešernova brigada — Stanko Petelin, Prešernova brigada. Nova Gorica 1966

RK — rajonski komite

RSNZ — Arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve

Slovensko primorje — Ivo Juvančič, Slovensko primorje in Istra. Beograd 1953

Ljubljana, v *septembru 1968* *S.P.*

ZLOM FAŠISTIČNE ITALIJE

UPOR PRIMORSKEGA LJUDSTVA

(Skica 1)

April 1941. Nemška zaveznica Italija je končala priprave za napad na Jugoslavijo ...

Primorsko ljudstvo si nedvomno ni želelo vojne, zakaj njene strahote je temeljito spoznalo četrt stoletja poprej, toda ta vojna bi ga utegnila rešiti fašistične tiranije in združiti z drugim delom slovenskega naroda. Sicer pa so bile italijanske priprave take, da so kazale bolj na obrambo kot na napad. Zlasti prebivalstvo obmejnega območja je imelo priložnost videti, kakšen strah so imeli italijanski vojaki pred jugoslovansko vojsko in kako je nastala med nekaterimi italijanskimi enotami ob napadu na Jugoslavijo celo panika.') Zato je bilo razočaranje primorskih Slovencev toliko hujše, ko je nepričakovana kapitulacija gnile kraljevske vojske storila konec njihovim utvaram o morebitni osvoboditvi izpod fašistične tiranije.

Šesti april potemtakem ni prinesel pričakovanih sprememb, toda 22. junij — dan napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo — je postal za primorsko ljudstvo silno pomembna prelomnica. Takrat je Komunistična partija Jugoslavije s tovarišem

') Italijani so, kot vse kaže, precenjevali moč jugoslovanske vojske. Nizka morala je bila v veliki meri tudi posledica spontane propagande obmejnega prebivalstva, ki je v tistem času z vso zavzetostjo spremljalo dogodke in strašilo italijanske vojake s »srbsko« bojevitostjo, medtem ko so italijanske vojaške oblasti pogosto nasedale celo izmišljenim vestem o koncentraciji jugoslovanske vojske ob meji.

Kako defenziven je bil italijanski vojaški načrt, dokazuje tudi dejstvo, da so italijanske oblasti takoi po začetku sovražnosti izselile iz obmejnega območja kakih 18.000 ljudi in 10.000 glav živine (Janez Kramar, Partizanska zibelka. Primorske novice, 23. avgusta 1963).

Titom na čelu pozvala vsa jugoslovanska ljudstva v boj proti okupatorju za osvoboditev dežele in boljše življenje delovnih ljudi. Mesec dni kasneje se je tudi v Sloveniji že oglasila prva partizanska puška, ki ji je kmalu zatem sledilo še na stotine in tisoče drugih, po vaseh pa so se drug za drugim porajali odbori Osvobodilne fronte.

Na Primorskem se je narodnoosvobodilno gibanje začelo nekoliko kasneje kot drugod. Italijanska oblast si je v zadnjih dveh desetletjih ustvarila prek mnogih karabinjerskih in rniličniških postaj, vojaški posadk, fašističnih organizacij in njihovih zaupnikov natančen pregled nad vsem ozemljem in prebivalstvom. Razen tega na Primorskem sprva tudi ni bilo trdne partijske organizacije, ki naj bi postala jedro Osvobodilne fronte in partizanskih enot.

Kljub temu pa so se tudi tu pojavili prvi odbori OF in prvi partizanski borci že leta 1941. Velik razvoj je narodnoosvobodilno gibanje doživelo v drugi polovici naslednjega leta. Takrat so v Vipavski dolini ustanovili prvi primorski partizanski bataljon, bataljon »Simona Gregorčiča«, ki je v oktobru, po prihodu Loškega odreda na Primorsko, prerasel v Soški odred.

Soški odred je imel sprva le dva bataljona, toda kaj kmalu po njegovi ustanovitvi so zaradi velikega dotoka novincev razen Vipavskega in Tolminskega ustanovili še Kraški bataljon. To pa je bila le začasna rešitev, zakaj novinci so prihajali hitreje, kot jim je bilo mogoče priskrbeti orožje. Zato so jih začeli pošiljati v brigade na Notranjskem in Dolenjskem.[2]) Čeprav so skraja predvidevali, da bi se ti borci potem, ko bi jih tam oskrbeli z orožjem in jih izurili, spet vrnili nazaj na Primorsko, se to ni zgodilo. Velika večina izmed njih je ostala onstran stare meje v prvih štirih slovenskih brigadah.

Hkrati z razvojem vojaških enot se je na Primorskem krepila tudi politična organizacija na terenu. Prvi zametki okrožnih odborov OF segajo prav v poletje 1942. Severni del Slovenskega primorja je bil proti koncu leta 1942 razdeljen na Tolminsko, Baško, Idrijsko in Kanalsko okrožje. V vsakem je bilo po več rajonov. Tako je na primer imelo Baško okrožje štiri rajone (Cerkno, Podbrdo, Bukovo in Sveta Lucija — današnji Most na

[2]) V tako imenovani Ljubljanski pokrajini, ki je zajemala Notranjsko, večji del Dolenjskega in Dolomite, so takrat že delovale Tomšičeva, šercerjeva, Gubčeva in Cankarjeva brigada.

Soči), po nekaterih drugih podatkih pa celo pet (razen omenjenih štirih rajonov še šentviškogorski rajon).

Italijani so skušali z vsemi sredstvi uničiti ali vsaj zavreti uporniško gibanje proti svoji oblasti. Zato so organizirali hajke in pogone na »ribelle«, kjerkoli so zanje zvedeli, fante pa so vpoklicali v vojsko. Toda vse je bilo zaman: partizanske enote, ki so imele pri prebivalstvu popolno zaslombo, so se spretno izmikale sovražnikovim obročem, zasedam in napadom, hkrati pa udarjale po sovražniku tam, kjer jih je ta najmanj pričakoval. Fantje pa tudi niso hoteli v italijansko vojsko in njene delavske bataljone, kamor so Italijani pošiljali vse, ki jim niso zaupali orožja, temveč so raje vstopali v svojo ljudsko vojsko. Ta je kljub mnogim borcem, ki so jih bili napotili onstran nekdanje italijansko-jugoslovanske meje, in italijanski mobilizaciji mlajših letnikov že v kratkem tako narasla, da se je Soški odred lahko razdelil v dva nova: v Severnoprimorski odred, ki je imel tri bataljone, in v Južnoprimorski odred z dvema bataljonoma.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in centralni komite KPS pa sta menila, da je tudi na Primorskem — navzlic močnim sovražnikovim silam in gostim postojankam[3]) — napočil čas za ustanovitev brigad. Do ustanovitve prve brigade, ki naj bi se imenovala po Andreju Laharnarju, voditelju tolminskega punta iz leta 1712—1713, bi moralo priti že februarja 1943, toda nenadna smrt Janka Premrla-Vojka, ki so ga bili predvideli za njenega komandanta, je zadržala uresničitev teh načrtov. Preprečiti pa jih le ni mogla, zakaj dva meseca kasneje so namesto ene ustanovili kar dve primorski brigadi: S. brigado »Simona Gregorčiča« in 6. brigado »Ivana Gradnika«.

S tem se je začelo novo obdobje partizanskega boja na Primorskem, zakaj brigadi sta brž po ustanovitvi prešli na desni breg Soče, da bi vdrli v Beneško Slovenijo. Sovražnik je takoj začutil, kakšna nevarnost mu grozi, hkrati pa tudi spoznal, da se mu ponuja izredna priložnost za uničenje osredotočenih partizanskih sil. V boj proti brigadama je poslal na tisoče karabinjerjev, miličnikov in vojakov z namenom, da ju obkoli in uniči. Obkolil ju je sicer večkrat (na Kolovratu, Stolu, Krnu itd.), uničil pa nikoli. V hudih bojih, ki so trajali skoraj nepretrgoma

[3]) Italijanske vojaške oblasti so nenehno krepile svoje sile v Slovenskem primorju, tako da se je tam nabralo v poletnih mesecih leta 1943 že kakih 90.000 do 100.000 vojakov.

vse do jeseni 1943, so se borci obeh brigad prekalili in mnogi izmed njih usposobili za kasnejše poveljnike novih enot.[4])

NARODNOOSVOBODILNO GIBANJE NA CERKLJANSKEM IN IDRIJSKEM

(Skica 1)

V obdobju med dvema svetovnima vojnama so se mnogi primorski Slovenci umaknili pred fašističnim terorjem prek meje v Jugoslavijo, kjer so se zaposlili in se zvečine priključili naprednemu delavskemu gibanju. Mnogi izmed njih so bili organizatorji stavk v tovarnah na Gorenjskem in drugod, precej pa jih je pohitelo na pomoč španskemu proletariatu in sodelovalo v bojih s španskimi, nemškimi in italijanskimi fašisti. Samo iz idrijske občine je bilo štirinajst »Špancev«, med njimi tudi idrijski rojak in narodni heroj dr. Aleš Bebler.[5]) Pet izmed njih je za vedno ostalo v Španiji.

Med gorenjskimi partizani, ki so že poleti 1941 zgrabili za puške, so bili tudi primorski Slovenci. Ker pa je bilo nujno narodnoosvobodilno gibanje prenesti tudi na primorska tla, jih je partija kaj kmalu poslala čez mejo v domače kraje z nalogo, da tam pojasnjujejo ljudem cilje narodnosvobodilnega boja ter organizirajo odbore OF in partizanske enote.

Med prvimi aktivisti, ki so se vrnili na Primorsko, je bil tudi Jaka Štucin-Cvetko.[6]) V Cerkno je prišel po nasvetu Andreja Brovča[7]) in mestnega komiteja KPS Kranj že v prvi polovici avgusta 1941. Takoj po prihodu v rojstno vas je navezal stike z bivšimi političnimi sodelavci — Metodom Peterneljem, Petrom Rojcem in drugimi. Po poklicu je bil krojač. Da bi pred italijanskimi oblastmi prikril revolucionarno delovanje, je v Cerknem odprl krojaško delavnico. To ga ni motilo, da ne bi kljub

[4]) Viri: Slovensko primorje, str. 340—378; Med Triglavom in Trstom, str. 7—39. Ivo Juvančič, Italijanske sile v boju proti NOV in PO Slovenije v Slovenskem primorju (Vojno-istorijski glasnik 3/1954, str. 52—68); Franček Saje, Ustanovitev novih brigad in prvih divizij (Borec 1953, str. 182); Janez Kramar, Partizanska zibelka (Primorske novice, 23. avgusta 1963).

[5]) To je izredno visoko število, saj vseh jugoslovanskih prostovoljcev v Španiji ni bilo več kot 1578.

[6]) Jaka Štucin se je rodil 17. januarja 1911 v Poljani pri Cerknem. V Jugoslavijo se ie izselil že s petnajstimi leti. Med vojno je na Primorskem opravljal vodilne oblastne in partijske funkcije. Padel pa je kot član pokrajinskega odbora OF za Primorsko 1. aprila 1945 na Blegošu.

[7]) Andrej Brovč-Janko Baški se je rodil 19. novembra 1909 na Bukovem. Kot mnogi drugi je tudi on emigriral v Jugoslavijo, kjer je že leta 1927 postal kandidat, kmalu zatem pa član komunistične partije.

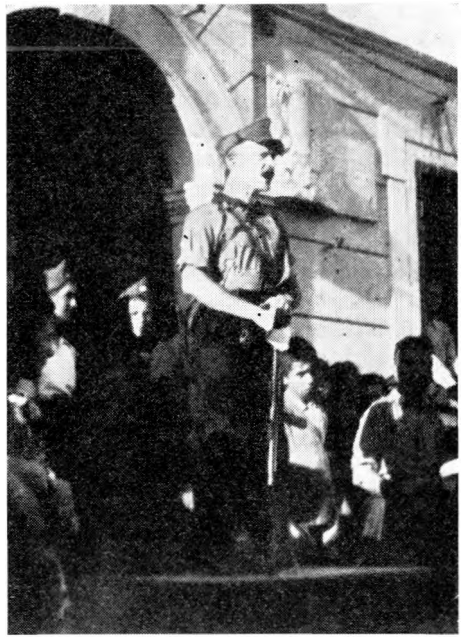

Jaka Štucin-Cvetko, organizator narodnoosvobodilnega gibanja na Cerkljanskem

svoji invalidnosti obiskoval bližnjih vasi in iz najzanesljivejših privržencev OF organiziral trojke, ki so se postopoma razvile v odbore OF.

Mesec dni kasneje je za Cvetkom prišel še Andrej Brovč-Janko Baški, ki je prevzel organiziranje narodnoosvobodilnega gibanja predvsem na območju Baške grape, medtem ko je Jaka Štucin-Cvetko enako delo opravljal na Cerkljanskem. Njegov najožji sodelavec je nekoliko kasneje postal Jože Primožič-Miklavž.[8])

Kar zadeva Idrijsko, je tam leta 1941 deloval Ivan Tominec.[5]) Prve zveze so peljale na gorenjsko stran čez Mrzli vrh in Sovodenj, kmalu pa sta z njim vzpostavila stik Štucin in Brovč.

[8]) Jože Primožič-Miklavž je doma na Cerkljanskem. Rodil se je 1. marca 1909 na Planini. Fašističnemu nasilju se je izognil tako, da se je čez mejo umaknil na Jesenice. Kasneje se ie pridružil španskim prostovoljcem, vendar so ga na poti v Španijo ujeli in poslali nazaj v Italijo, kjer je bil nato nekaj časa zaprt. V narodnoosvobodilno gibanje se je vključil aprila 1942.

[9]) Ivan Tominec je bil sprva med gorenjskimi partizani, konec avgusta 1941 pa je prišel k svojemu stricu v Trebče pri črnem vrhu in začel v povezavi s Štucinom politično delovati na Idrijskem.

Kljub močno zastraženi meji so nekateri naši aktivisti hodili v »Jugoslavijo« na rovtarsko stran in odtod prinašali orožje.

Čeprav je bilo kakršnokoli politično delovanje v obmejnih območjih silno oteženo spričo številnih vojaških posadk in poostrenega nadzorstva nad prebivalstvom, so bili že v prvih mesecih doseženi vidni uspehi. V Cerknem, kjer je bilo več italijanskega vojaštva kot pa domačega prebivalstva, je kljub težavnim okoliščinam začela prva trojka-odbor OF delovati že januarja 1942. Člani OF so razvili živahno dejavnost zlasti glede širjenja partizanske literature in pobiranja prostovoljnih prispevkov. Iz Cerknega pa se je začela organizacija OF širiti tudi v sosednje vasi.

V Novakih, ki leže tik pod nekdanjo italijansko-jugoslovansko mejo, je začela prva organizirana skupina OF po navodilih Cvetkovega sodelavca Metoda Peternelja delovati junija 1942. Nekajkrat je prišla v stik tudi z gorenjskimi partizani in je zanje nabirala hrano. Razen tega so mladinci ob meji pobirali mine in jih odnašali gorenjskim partizanom, ki so jih potem uporabljali za ročne bombe. Po mine pa so hodili tudi partizani s Tolminskega.[10])

Še prej kot v Novakih so ustanovili prvi odbor OF v Zakrižu. Odbor je začel delovati že marca 1942. Le nekoliko kasneje sta dobila odbore OF tudi Jagršče in Šebrelje, ki sta v kasnejših mesecih pokazala veliko prizadevnost.

Na Bukovem segajo začetki OF po zaslugi Brovča že v leto 1941, odbor kot tak pa so sestavili junija 1942. V Koritnici v Baški grapi so že septembra 1941 imeli ločeni skupini fantov in deklet, ki sta se povezali še z mladino v drugih vaseh. Posledice tega dela so se kmalu pokazale: fantje so že poleti in jeseni 1942 začeli odhajati v partizane, njihovo delo (obveščevalna služba, kurirske zveze itd.) pa so za njimi prevzela dekleta.

Zelo prizadevne so bile tudi organizacije OF v Otaležu in sosednih vaseh. Vzpostavil jih je po marcu 1942 Jaka Štucin-Cvetko, nekoliko mesecev kasneje pa obnovil Jože Primožič-Miklavž. Pod njihovim vplivom so se te vasi uvrstile med naj-

[10]) Nemci so po okupaciji Gorenjske vzdolž meje v globini 100 metrov posekali vse drevje in podrli stavbe, nato razpletli štiri metre š roke in dva metra visoke ovire iz bodeče žice, ki so jih okrepili z dvanajst metrov širokim minskim poljem. Te ovire in močne straže ob meji so vse do kapitulacije Italije preprečevale tesnejše stike med gorenjskim in primorskim narodnoosvobodilnim gibanjem.

naprednejše v vsem okolišu.") Prebivalstvo je kljub navzočnosti močne sovražnikove posadke v Otaležu kot povsod na Cerkljanskem prostovoljno plačevalo narodni davek in kasneje z vso vnemo podpiralo partizanske borce.

Tako je bilo že poleti 1942 vse Cerkljansko prepreženo z odbori in trojkami OF. Njihovo politično delo je bilo vsestransko,[12]) toda med najuspešnejše in najzanimivejše akcije spada nedvomno tista pred petindvajseto obletnico oktobrske revolucije. Na predvečer tega praznika so po Cerknem in bližnjih vaseh raztrosili na tisoče slovenskih zastavic in letakov. Množična in dobro organizirana akcija je bila za italijanske oblastnike resno opozorilo, da na tem območju nastaja razen njihove še druga, ljudska oblast. Takoj so pozaprli vse, katere so sumili, da bi utegnili imeti s podtalnim gibanjem kako zvezo. Kljub grobemu ravnanju z aretiranci pa organizacije niso mogli razkriti in so naposled nekaj zapornikov izpustili, med njimi tudi Štucina, druge pa poslali v internacijo.[13]) Posledica njihovega čedalje hujšega pritiska na prebivalstvo pa je bila povsem nasprotna uspehom, ki so si jih obetali. Prebivalstvo se ni »pomirilo«, temveč je fašistične nasilnike še bolj zasovražilo in se jim še odločneje upiralo. Fantje in možje so v vse večjem številu odhajali v partizane. Iz italijanskih poročil zvemo, da je že do 23. februarja 1943 samo na Baškem, Cerkljanskem in Idrijskem zapustilo domove in se priključilo partizanom petsto mladincev.

Na Idrijskem so bile splošne razmere za razvoj narodnoosvobodilnega gibanja nekoliko slabše kot na Cerkljanskem. Prvi aktivisti OF so sicer naleteli na velik odziv pri naprednem delavstvu in kmečkem življu, manj razumevanja pa so pokazali meščanski krogi. Ti so program OF z besedami odobravali, pri njegovem izvajanju pa jim je manjkalo odločnosti. Sprva pri-

[11]) Izmed približno 700 prebivalcev Otaleža in sosednih naselij je kakih 200 vaščanov članov Združenja borcev NOV. O zavednosti teh vasi priča podatek, da je samo iz Lazca, ki ima 42 hišnih številk, do kapitulacije Italije stop lo v partizane 19 moških in 5 žensk, po razpadu Italije pa še 17 moških in 6 žensk. Mnogi izmed njih so dosegli visoke poveljniške položaje. Med moškimi so po en polkovnik, major, kapetan 1. razreda, poročnik in podporočnik, med ženskami pa en kapetan in dva poročnika, medtem ko so skoraj vsi drugi podoficirji.

[12]) Kako je organizacija OF zajela celotno prebivalstvo in kako vestno je to izpolnjevalo svoje obveznosti do Osvobodilne fronte, priča med drugim tudi podatek, da je v letu 1942 samo prebivalstvo baškega in cerkljanskega okraja dalo skoraj četrt milijona lir narodnega posojila.

[13]) Do razpada Italije je bilo na Cerkljanskem uničenih 76, poškodovanih pa 76 stavb, medtem ko so Italijani odpeljali v internacijo, konfinacijo ali na prisilno delo 541 oseb.

Jakob Platiše-Franc, organizator narodnoosvobodilnega gibanja na Idrijskem

krit, nato pa čedalje neposrednejši odpor je prihajal od cerkvenih krogov, ki so kasneje postali osnovni organizatorji domobranstva in izdajstva v idrijskem kotu. Tega v drugih krajih skorajda ni bilo, saj se je primorska duhovščina domala v celoti lojalno vključila v narodnoosvobodilno gibanje.

Do poživitve je prišlo po prihodu Jakoba Platiša-Franca na Idrijsko.[14]) To je bil zelo sposoben aktivist: »Dela odlično, ima veLike uspehe in ga štejemo za našega najboljšega sekretarja okrožnega komiteja.«[15]) Platiše je s Cerkljanskega prispel

J[4]) Jakob Platiše-Franc je prišel v Slovensko primorje marca 1942. Njegova skupina je bila na Nanosu razbita. Odtod se je Platiše z nekaterimi tovariši prebil na šentviškogorsko planoto (to je bila tako imenovana Franceva četa), avgusta pa so ga poslali na Idrijsko. Spomladi 1943 je odšel v Trst, da bi še tam organiziral narodnoosvobodilno gibanje, toda kmalu je bil izdan. Italijanski policisti so 26. aprila obkolili hišo, v kateri se je zadrževal, in ko je Platiše videl, da mu ni rešitve, se je že prej ranjen sam ustrelil.

[18]) Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 17. januarja 1943 (IZDG, fase. 532—I).

v Kanomljo pri Idriji avgusta 1942 in se takoj lotil organiziranja OF po trojkah in manjših skupinah. Ni se bal priti tudi v Spodnjo Idrijo in celo v Idrijo kljub tamkajšnjim italijanskim posadkam in fašističnim zaupnikom. Skrival se je pri zanesljivih ljudeh in se udeleževal raznih sestankov. Že po nekaj sestankih je ustanovil odbor OF za Spodnjo Idrijo in Kanomljo. Vsak odbornik je dobil nalogo, naj zbere okrog sebe posebno skupino, vsak član take skupine pa naj bi si pridobil spet po tri ali štiri člane. Tako so kaj kmalu vključili v organizacijo večino rudarjev.

Kmalu zatem, v novembru 1942, je Platiše ustanovil na Kovačevem rovtu tudi prvi odbor OF za Idrijo, ki se je takoj lotil dela. V nabiralni akciji je ta zbral kakih 16.000 lir, razen tega pa še precej oblek in drugega materiala za partizane, ki so ga čez Kanomljo znosili v Trnovski gozd. Idrijska organizacija OF je uspešno delovala vse do pomladi 1943, ko se je njeno vodstvo zaradi italijanskih aretacij močno razredčilo, njena dejavnost pa precej usahnila.

PRVI PARTIZANSKI BORCI

(Skica 1)

Prvi partizanski borec domačin je bil Peter Čelik-Peter Tolminski, po domače Zajčev z Reke pri Cerknem. Ta je že leta 1937 zbežal v Jugoslavijo in se tam avgusta 1941 pridružil partizanom. Kot mitraljezec se je priključil skupini, ki jo je konec avgusta Ervin Dolgan-Janez pripeljal na Primorsko. Na Cerkljansko je prišel julija 1942. Ponovno pa se je tja vrnil konec decembra s skupino, ki jo je vodil Taras, in z namenom, da s svoje domačije pobere vse, kar je bilo kaj vrednega. Njegove domače so bili namreč fašisti internirali, domačijo pa prepustili v oskrbo nekemu domačemu človeku. Naklep bi se mu bržkone posrečil, če Italijani njegove skupine ne bi takoj začeli zasledovati. Tisto jutro, 24. decembra 1942, so ga fašisti z Jesenice skupno z njegovimi tovariši dohiteli in ga v smrekovem gozdičku v Ravnah pri Jesenici obkolili. Partizanski borci so se mnogo močnejšemu sovražniku upirali skoraj ves dan, toda njegova premoč je bila le prevelika. V tem boju so padli štirje borci, med njimi tudi Peter Čelik, prvi cerkljanski partizan.

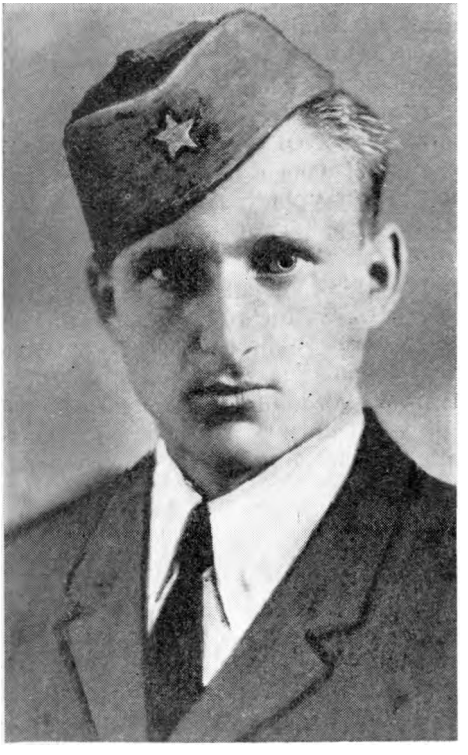

Peter Čelik-Tolminski, prvi cerkljanski partizanski borec

Sicer pa je cerkljansko prebivalstvo še pred tem imelo priložnost videti prve partizane. To so bili gorenjski partizanski borci, ki so se morali med pogostimi nemškimi hajkami začasno umikati na primorsko stran. Odtod so se spet vračali nazaj, brž ko so se razmere onstran meje uredile. Cerkljanski aktivisti so jih vselej zelo lepo sprejeli, jim poskrbeli za živež in dali vodiče. Tako je bilo tudi avgusta 1942, ko je med nemškim čiščenjem Blegoša prišla na Cerkljansko Fazanova četa (2. četa Poljanskega bataljona) in se nekaj časa zadrževala tudi v bližini Bukovega. Brž ko so jo Italijani zavohali, so nemudoma organizirali čistko ter za cerkljansko in grahovsko občino uvedli policijsko uro.

Treba je reči, da so se primorske partizanske enote le nerade zadrževale na Cerkljanskem. Vzrok temu ni bil toliko v precej neugodnem terenu, kolikor v sorazmerno zelo močnih in na gosto razporejenih sovražnikovih posadkah vzdolž italijansko-nemške meje. Raje so se ustavljale na šentviškogorski planoti, najraje pa v Trnovskem gozdu. Trnovski gozd ni bil le najboljše zavetišče pred sovražnikovimi izpadi, temveč tudi izredno ugodno izhodišče tako za napade proti Vipavski dolini, kakor tudi za vdore proti dolini Idrijce. Na tem območju je med drugimi delovala tudi Vojkova četa.

VOJKO IN NJEGOVA CETA

(Skica 3)

O narodnem heroju Janku Premrlu-Vojku, najvidnejšem primorskem junaku, po katerem je kasneje dobila ime tudi 16. slovenska narodnoosvobodilna brigada, krožijo med primorskim ljudstvom že legende. Toda tudi te legende niso daleč od resničnosti, zakaj Vojkove akcije so bile običajno tako duhovito zamišljene in drzne, da so že skoraj neverjetne.

Vojko, doma iz Št. Vida, sedanjega Podnanosa v Vipavski dolini, je že od rane mladosti sovražil italijanske potujčevalce in jim nagajal, kjerkoli je le mogel. Ko je še hodil v šolo, se ni hotel oblačiti v fašistično uniformo, pač pa jo je raztrgal in vrgel v stranišče. Raztrgal je tudi kraljevo in Mussolinijevo sliko. Učitelji so ga zato pretepali, toda s tem so le še netili njegovo veliko sovraštvo do tujcev.

Ko so njega in druge vrstnike poklicali na nabor v Ajdovščino, je spet pokazal svoj odpor do italijanskih pritepencev. To je storil tako, da so voz, s katerim so se peljali v Ajdovščino, okrasili s slovenskimi zastavicami in spotoma prepevali slovenske pesmi. Fašisti so na njihovo izzivanje takoj odgovorili: odvlekli so jih v zapor in pretepli.

Kmalu zatem, leta 1940, so ga poklicali v vojsko. Ko pa so mu dali dopust in se je lahko vrnil domov, se mu ni bilo več težko odločiti— 2. marca 1942 je odšel v partizane. Sprva se je boril na Nanosu in po Vipavskem, toda avgusta 1942, ko je bil ustanovljen bataljon »Simona Gregorčiča«, se je s 3. četo, katere komandir je tedaj postal, premaknil v Trnovski gozd. Zakaj so ga tako hitro imenovali za komandirja čete? Predvsem zato, ker

REGIA PREFETTURA DI GORIZIA

Assegnazione di un premio di L. 50.000 (lire cinquantamila) per la uccisione o cattura del latitante PREMOLI GIOVANNI

qui fotografato

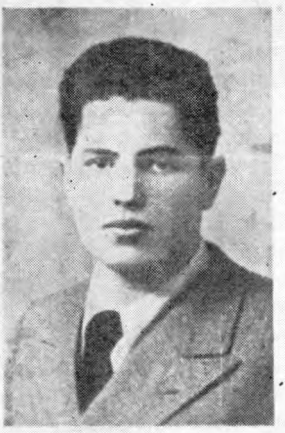

SI RENDE NOTO

che verrà corrisposto l'importo di L. 50.000 (cinquantamila) italiane a chiunque ucciderà o catturerà o farà catturare dall'Autorità il bandito PREMOLI Giovanni di Francesco e di Ballanchi Silvestra, nato il 29 febbraio 1920 a S. Vito di Vipacco, responsabile di gravi delitti e condannato a morte, in contumacia, dal Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato.

Gorizia, 20 agosto 1942-XX

IL PREFETTO
CAVANI

Narodni heroj Janko Premrl-Vojko na tiralici, ki so jo izdale italijanske oblasti

se je že v prvih spopadih s sovražnikom izkazal za tako drznega borca in priljubljenega tovariša, da je bilo to očitno ne le njegovim poveljnikom, temveč celo sovražniku, ki je prav v tistih dneh razpisal 50.000 lir nagrade na njegovo glavo. Dobil naj bi jih tisti, ki bi Italijanom izročil Vojka živega ali mrtvega.

Vojko ni s svojo četo kaj kmalu očistil Trnovskega gozda le gozdarjev in oglarjev ter s tem preprečil nadaljnje ropanje slovenskega narodnega bogastva, pred njegovo četo so se morale umakniti tudi nekatere manjše italijanske posadke. Med njegove najuspešnejše akcije sodi napad na posadko italijanskega bunkerja na pobočjih Špika med Colom in Črnim vrhom nad Idrijo. Napad je bil tako nenaden, da se posadka sploh ni poskušala upreti, temveč je takoj pobegnila, Vojku in njegovim borcem pa prepustila težko strojnico fiat in nekaj pušk.

Še večji odmev je med prebivalstvom na Idrijskem, pa tudi drugod, povzročil napad na italijansko postojanko na Marofu, na pol poti med Idrijo in komaj štiri kilometre oddaljeno Spodnjo Idrijo. Tam se od glavne ceste odcepi pot proti Žirem in zato so Italijani držali za varstvo mostu in električne centrale kakih dvanajst mož močno stražo. Skupina, ki naj bi jo napadla, se je tisto noč — bilo je na Silvestrovo 1942 — bližala Marofu z vzhodne strani, iz smeri Ledin. Ko so bili Vojkovi borci že prav blizu barake, v kateri je bivala italijanska straža, so počakali, da so se iz bližnje gostilne vrnili vsi vojaki, nato pa so iznenada planili nad stražarja pri vratih. Z njim so hitro opravili, toda v barako niso mogli, ker je bila zaklenjena. Pred rafalom iz lahke strojnice se tudi ključavnica ni mogla upirati in vrata so popustila. Tako so se borci znašli pred smrtno preplašenimi italijanskimi vojaki. Nihče izmed njih ni niti pomislil na kak odpor. Ko so uvideli, da jim partizani ne bodo storili nič žalega in da se ti zanimajo le za orožje in vojaški material, so se pomirili in jim celo pomagali pri iskanju in znašanju orožja, municije in opreme. Vojkova skupina se na Marofu ni smela predolgo zadrževati, zakaj Italijani iz Idrije in Spodnje Idrije bi se utegnili pojaviti vsak hip. Zato so si borci naprtili vsak svoj tovor, zaprli razorožene vojake v barako in se naglo umaknili proti taborišču.

Zadnja Vojkova akcija je bil napad na italijansko posadko, ki se je 15. februarja 1943 umikala iz Idrijske Bele v Idrijo. Brž ko je Vojko zvedel, da se Italijani pripravljajo na izpraznitev

Spominska plošča na kraju, kjer je bil Janko Premrl-Vojko v boju smrtno ranjen

postojanke v Idrijski Beli, je z dvaindvajsetimi tovariši pohitel, da bi jih iz zasede prestregel na poti proti Idriji. Zaseda je že bila na položajih v strmini, ko se je na poti v grapi prikazala sovražnikova kolona. Desetina, s katero je bil tudi Vojko, je kaj hitro opravila s sovražnikovo predhodnico: nekaj vojakov je bilo mrtvih in ranjenih, drugi so se vdali. Borci so skočili na cesto, da jim odvzamejo orožje in opremo, medtem ko je Vojko pohitel k drugi desetini, ki se je bila spopadla z glavnino kolone.
V njej je bilo tudi precej fašistov. Nekateri izmed njih so se umaknili v nasproten breg in odtod obstreljevali naše. Prav to je bilo usodno tudi za Vojka: ko se je pripravljal, da z drugimi borci dokončno razbije sovražnika, ga je iznenada zadelo v trebuh. Zgrudil se je. Ko so borci to opazili, so kljub temu, da jim je še hudo ranjen ukazoval, naj najprej pokončajo sovražnika, priskočili k njemu in ga odnesli v taborišče.

Čeprav so vedeli, da je rana smrtno nevarna, so ga želeli za vsako ceno rešiti. V Idrijo so poslali po zdravnika, toda ta se je bal priti. Vojku ni bilo več rešitve in po večdnevnem trpljenju je 22. februarja 1943 ponoči izdihnil.

Tako se je boril in umrl največji primorski junak, po katerem so se skušali zgledovati tudi borci kasnejše Vojkove brigade.

NAPAD NA ZAKRIŽ

(Skica 1)

Podoben odmev, kot ga je imela na Idrijskem razorožitev italijanske posadke na Marofu, je na Cerkljanskem pustil za seboj napad na karabinjersko in vojaško posadko v Zakrižu nad Cerknim. Akcija je bila izredno dobro pripravljena in zato nadvse uspešna.

Organiziral jo je Anton Bavec-Cene, komandant 2. bataljona Soškega odreda, izvedel pa jo je z 38 prostovoljci. Preden so krenili v napad, so obveščevalne skupine zbrale natančne podatke o moči, oborožitvi in razmestitvi sovražnikove posadke. Napad je moral biti bliskovit, zakaj na Cerkljanskem je bilo toliko postojank in vojaštva, da je morala biti akcija končana najkasneje v eni uri, nato pa so se morali napadalci kar najhitreje in čim dlje umakniti, da bi se izognili zasledovalcem.

Tako je bilo tudi tokrat. Cenetovi borci so že zgodaj zvečer 26. februarja 1943 obkolili lesene barake, v katerih se je zadrževalo 24 karabinjerjev in vojakov, nato pa so po kratkem in silovitem obstreljevanju takoj jurišali. Med sovražnikom, ki se je zaradi neposredne bližine Cerknega in tamkajšnje izredno močne garnizije čutil varnega pred morebitnim partizanskim napadom, je nastala nepopisna zmeda. Brž ko so borci vdrli v barake, so karabinjerji in vojaki videli edino rešitev zase le še v vdaji. To so brez vsakega oklevanja tudi takoj storili.

V tem napadu so Italijani imeli, sodeč po njihovem lastnem priznanju, tri mrtve in štiri ranjene. Ušel je le en stražar, vsi drugi, kar jih je ostalo živih, pa so bili zajeti. To noč se je partizanska oborožitev povečala za nadaljnje tri lahke strojnice in osemnajst pušk. Uspeh je toliko pomembnejši, ker med partizani ni bilo v tem napadu ne padlih ne ranjenih borcev.

Uspešno izveden napad na Zakriž je bil izrednega propagandnega pomena tako za domače prebivalstvo kakor tudi za tamkajšnje italijansko vojaštvo. Partizanska zmaga je na domačine napravila tako močan vtis, da se jih je v naslednjih dneh več kot sto petdeset odločilo za vstop v naše enote. Med sovražni-

kovim vojaštvom je nastala huda poparjenost. Ni mu šlo v glavo, da si upajo partizani kaj takega storiti na ozemlju, prepreženem z njihovimi postojankami.[16]) Razen tega je imelo priložnost ugotoviti, da partizani niso uporniki in krvoločni roparji, o čemer jih je bilo prepričevalo poveljstvo. Zvedelo je, kako so partizanski borci lepo ravnali z ujetimi vojaki: ranjence so obvezali in jih z drugimi ujetniki vred poslali v Cerkno, potem ko jim je četna komisarka Marija Pervanja-Anamarija pojasnila cilje narodnoosvobodilnega boja.

Po tem napadu na Cerkljanskem in Idrijskem ni bilo več kakih večjih bojev. Kmalu zatem sta bili namreč iz Severno in Južnoprimorskega odreda ustanovljeni Gregorčičeva in Gradnikova brigada, ki sta delovali predvsem na Tolminskem in onstran Soče. Toda konec junija 1943 se je morala Gradnikova brigada spričo hudega sovražnikovega pritiska umakniti prav na Cerkljansko, kjer pa tudi ni imela miru. Ko se je utaborila nad Novaki v bližini italijansko-nemške meje, so jo 30. junija zgodaj zjutraj napadle enote 102. pehotnega bataljona iz Novakov. Gradnikovci so imeli dokaj neugodne položaje in so se morali umakniti prek meje prav na nemško stran. Tam so ostali le nekaj dni, nato pa so se spet vrnili in krenili čez Baško grapo nazaj na Tolminsko.

Naposled je treba omeniti še uspeh, ki ga je le nekaj dni pred tem dosegla zaseda Gregorčičeve brigade pri Mrzli rupi. Ta je 22. junija napadla kamion, poln italijanskih fašistov. Napad je bil tako učinkovit, da je petnajst Italijanov obležalo mrtvih, naši borci pa so se polastili velikega vojnega plena. Zaplenili so namreč kar tri lahke strojnice, šestnajst pušk in devetnajst pištol. Potemtakem tudi ta napad spada med najuspešnejše, kar jih je bilo na Primorskem pred kapitulacijo Italije. Toda tokrat so se Italijani maščevali še bolj krvavo kot običajno. Že naslednjega dne so se vrnili na Vojsko in požgali trideset hiš, potem ko so pobili nekaj ljudi in odpeljali s seboj v Idrijo več kot dvajset svojcev partizanskih borcev z naropanim blagom vred. Njihov zločin pa Vojskarjev ni preplašil: še nadalje je Vojsko spadalo med najzavednejše in najbolj partizanske vasi v vsem Slovenskem primorju.

[16]) V tistih dneh so imeli Italijani v Cerknem več kot 2.000, na Želinu nad 200, v Gorjah kakih 50, v Jesenici 20 do 25 mož, razen tega so bile njihove posadke še na Poreznu, v Novakih, vzdolž italijansko-nemške meje in proge v Baški grapi.

Za narodnoosvobodilno gibanje na Cerkljanskem in Idrijskem v obdobju do kapitulacije fašistične Italije so značilna tale dejstva:

— čeprav njegovi začetki segajo že v leto 1941, je največji razvoj doseglo v drugi polovici leta 1942 in spomladi 1943. Takrat že skoraj ni bilo vasi, kjer ne bi deloval odbor OF, in človeka, ki ne bi v tej ali drugi obliki sodeloval v gibanju. Ponekod, zlasti v Idriji, je že bilo opaziti škodljive vplive z druge strani meje, ki so se sprva kazali v raznih pomislekih, nato pa v čedalje bolj odkritem nasprotovanju, dokler niso prerasli v sodelovanje z okupatorjem in v izdajstvo;

— nagel razvoj narodnoosvobodilnega gibanja je italijanske oblasti presenetil. Preprečiti so ga hoteli z nasiljem in vpoklicem slovenskih fantov v vojsko ali v posebne delavske enote, toda s tem so dosegli nasproten učinek od pričakovanega: čedalje več je bilo ubežnikov iz njihove vojske in priliv v partizansko vojsko je bil zmeraj večji:

— na obmejnem področju, zlasti na Cerkljanskem, so bile razmere za delovanje partizanskih enot neugodnejše kot drugod. Zato so v te kraje partizanski borci redkeje prihajali, toda akcije, ki so jih tu izvedli, so bile zvečine zelo uspešne. Nedvomno je tudi to močno vplivalo, da je prebivalstvo videlo v osvobodilnem boju edino možno in povsem uresničljivo pot, ki naj bi ga po petindvajsetletnem zatiranju pripeljala do osvoboditve in združitve z drugimi Slovenci in Jugoslovani.'[7])

KAPITULACIJA ITALIJE

Fašistična Italija je precej oklevala, preden se je pridružila bojnemu pohodu svoje nemške zaveznice po Evropi in Afriki. Ko

[7]) Viri: Zbornik VI, knjiga 5, dok. št. 34; Slovensko primorje, str. 346—377; dopis PK KPS za Primorsko z dne 17. januarja 1943 (IZDG, fase. 532—I); Ivan Renko, Vojkov vod (Slovenski Jadran, Koper 1953); Za Vojkom št. 8; Kramar Janez, Partizanska zibelka (Primorske novice, 23. avgusta — 6. septembra 1963); Jože Primožič-Miklavž, »Partizanska zibelka« v luči resnice (Primorske novicc, 4. oktobra 1963); Ob 14-letnici smrti Jaka Štucina-Cvetka (Primorske novice, 28. maja 1959); Življenjski in delovni jubilej Andreja Brovča-Janka Baškega (Primorske novice, 18. novembra 1959); Jože Primožič-Miklavž 50-letnik (Primorske novice, 27. februarja 1959); Jože Primožič-Miklavž, Govor ob 25-letnici napada na postojanko v Zakrižu; prispevki Andreja Pagona-Ogareva; prispevki Anice Štucinove; šolska spisa Jelke Pirčeve in Anice Tušarjeve; podatki iz zgodovinskega arhiva Mestega muzeja in občinskega odbora ZZB NOV Idrija; spomini Jožeta Primožiča-Miklavža; Marija Primožič-Milica, Ob 25-letnici smrti prvega sekretarja OK KPS za idrijsko okrožje (TV—15, 30. aprila 1968).

je to storila, je kaj kmalu ugotovila, da je bil njen korak napačen. Poraz pred Moskvo konec leta 1941 je napovedoval, da se vojna ne utegne končati z nemško-italijansko zmago, katastrofa pri Stalingradu pa je leto dni kasneje to bojazen dokončno potrdila. Še bolj od tega je Italijane prizadela izguba njihovega afriškega imperija, ki so ga bili tako skrbno gradili in razvijali. Po vrsti italijanskih porazov na etiopskem in libijskem bojišču so se Angloameričani 8. novembra 1942 izkrcali v Maroku in nekaj mesecev kasneje zadali italijansko-nemški vojski v Tuniziji še zadnji udarec.

Ko so Italijani tako izgubili vso severno Afriko, so vedeli, da bo naslednji korak zahodnih zaveznikov izkrcanje v njihovi matični deželi. To se je zgodilo 10. julija 1943. Zavezniške enote so se izkrcale na sicilskih obalah in prodirale v notranjost otoka. Za Sicilijo pa je prišel na vrsto apeninski škorenj ...

Italijani, ki so že dolgo vedeli, da je vojna zanje izgubljena, so se bili že dolgo poprej pripravljali za primer, ko bodo izstopili iz osi Berlin—Rim—Tokio in ko bi se utegnili spopasti celo s svojimi nemškimi zavezniki. Njihovo vrhovno poveljstvo je izdelalo natančne načrte o umiku okupacijske vojske z Balkana, kjer so ji enote jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske povzročale hude preglavice in velike izgube, na staro italijansko- jugoslovansko mejo. Tam naj bi italijanska vojska zasedla že pred leti napravljene utrdbe in jih branila tako pred Nemci, kakor tudi pred Jugoslovani. Obramba meje pa bi bila zelo otežena, če ne bi bilo neposredno zaledje pomirjeno in očiščeno partizanskih enot. To je hkrati tudi odgovor na vprašanje, zakaj je v Slovenskem primorju nenehno naraščalo število italijanskega vojaštva, čeprav so ga krvavo potrebovali na drugih frontah, in zakaj so italijanske čistke in ofenzive proti partizanskim enotam v Slovenskem primorju, hkrati pa tudi pritisk na tamkajšnje prebivalstvo, postajale čedalje pogostejše, čim bliže je bil dokončni zlom fašistične Italije.

Na ta trenutek se je pripravljalo tudi naše vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Glavni štab NOV in PO Slovenije je že julija sklenil, naj se vse slovenske brigade — Tomšičeva, Šercerjeva, Gubčeva, Cankarjeva, Gorenjska,[18]) šlandrova in Gradni-

[18]) **Gorenjska brigada, kasnejša Prešernova brigada, je bila ustanovljena 12. julija 1943 v Davči ob takratni nemško-italijanski meji.**

kova») — zbero v Ljubljanski pokrajini, da bi ob italijanski kapitulaciji, do katere utegne priti vsak hip, s skupnimi močmi razorožile italijansko okupacijsko vojsko (v Ljubljanski pokrajini je tedaj bilo kakih 50.000 italijanskih vojakov), razgnale belogardiste[20]) in preprečile Nemcem zasedbo te pokrajine.

Po odhodu Gradnikove brigade na Notranjsko in Dolenjsko je na Primorskem ostalo zelo malo partizanskih borcev. Iz vseh, ki iz zdravstvenih ali drugih razlogov niso bili sposobni za brigado, in enot, ki so zakasnile na zborno mesto, so sestavili Primorski odred z dvema bataljonoma, v vsakem pa je bilo pa kakih sto borcev. Razen tega so bile v tistih dneh na Primorskem še štiri manjše sabotažne skupine in nekaj vosovcev,[21]) kurirjev in ilegalnih političnih delavcev.

Takšne so bile razmere na Primorskem, ko je prišlo do zloma fašističnega režima in kapitulacije Italije. Potem ko so v Rimu 25. julija 1943 odstavili in zaprli Mussolinija, je novi predsednik italijanske vlade Badoglio skušal z Angloameričani skleniti čim ugodnejši sporazum. Ker mu to ni uspelo, je bil prisiljen, da je 8. septembra zvečer objavil brezpogojno kapitulacijo italijanske vojske.[22])

[19]) Gradnikova brigada je krenila na pot v prvih dneh avgusta, pred odhodom pa so jo združili z Gregorčičevo brigado.

[20]) Italijanske okupacijske oblasti so s pomočjo reakcionarnih slovenskih krogov že leta 1942 začele ustanavljati tako imenovane vaške straže (Milizia volontaria anticomunista), katerih pripadnike je ljudstvo običajno imenovalo belogardiste. Ob kapitulaciji Italije je bilo v Ljubljanski pokrajini kakih šest tisoč belogardistov.

[21]) VOS — varnostnoobveščevalna služba, katere poglavitna naloga je bilo odkrivanje in onemogočanje sovražnikovih vohunov in izdajalcev.

[22]) Viri: Slovensko primorje, str. 378; Gradnikova brigada, str. 61—68.

USTANOVITEV BRIGADE

»PRVA SVOBODA«

Brž ko je pokrajinski komite KPS za Primorsko zvedel za italijansko kapitulacijo, je še istega dne, 8. septembra, razposlal okrožnim komitejem navodila za njihovo nadaljnje delo. Ker takrat ni bilo na Primorskem razen dveh sorazmerno šibkih bataljonov skoraj nobenih drugih enot NOV, je svetoval, naj po vaseh organizirajo narodno zaščito, jo oborože z orožjem, ki ga bodo dobili od italijanskih vojakov, in jo uporabijo za patruljiranje, vzdrževanje reda in zasedbo pomembnejših objektov. Kar zadeva italijanske vojake, jih je treba razorožiti in napotiti v Italijo, ali pa pridobiti za skupen nastop proti Nemcem.[23]) Hkrati s tem naj Osvobodilna fronta povsod prevzame oblast v svoje roke in to na zborovanjih tudi objavi prebivalstvu.

Nižji politični organi in posamezni aktivisti pa so, ne da bi čakali na natančnejša navodila, že od samega začetka ravnali v tem smislu. Prebivalstvu, ki skoraj ni moglo verjeti, da je po petindvajsetletnem zatiranju dočakalo svobodo — kasneje so jo imenovali »prva svoboda« za razliko od dokončne osvoboditve leta 1945 — in morda v najkrajšem času tudi že mir, je v mnogih krajih začelo na lastno pobudo razoroževati italijanske vojake in se zbirati v večje ali manjše oborožene skupine. Čeprav so umikajoče se italijanske kolone mnogo orožja odnesle s seboj v Italijo, ga je navzlic temu ostalo dovolj za tisoče prostovoljcev, ki so se prijavljali v nove partizanske enote.

[23]) Enote nemške 71. pehotne divizije so že konec avgusta zasedle progo Ljubljana—Trst—Gorica—Sv. Lucija (današnji Most na Soči)—Podbrdo—Jesenice. Ker pa so bile zelo šibke, so se morale sprva omejiti le na obrambo proge in večjih mest vzdolž nje.

Tri dni kasneje, 11. septembra, je prišlo do ustanovitve Narodnoosvobodilnega sveta, ki je prevzel vso oblast v tej pokrajini. Njegov prvi ukrep je bila objava splošne mobilizacije za vse vojaške obveznike v starosti od 18. do 45. leta starosti. Na podlagi njegovih navodil so začeli po vaseh ustanavljati čete in jih združevati v bataljone. Orožja zanje je bilo sicer dovolj, močno pa je primanjkovalo izkušenih poveljnikov. Ker ni bilo drugih, so morali okrožni in rajonski komiteji postavljati za komandirje in komandante oziroma politične komisarje čet in bataljonov tudi borce z nezadostnimi bojnimi izkušnjami — kurirje, aktiviste, nekdanje podoficirje v italijanski vojski in podobno. Partizanska vojska na Primorskem je skupno s tistimi, ki so se vračali iz italijanskega ujetništva, konfinacije in internacije, medtem narasla že na kakih 15.000 mož.[14])

Kakšne so bile prve naloge teh novih čet in bataljonov? Njihova najpomembnejša naloga je bilo rušenje železniških prog, mostov in drugih pomembnih objektov, ki bi utegnili koristiti Nemcem, hkrati s tem pa naj bi začeli napadati tudi nemške posadke. V tistih dneh je do najostrejših bojev med Nemci, ki so jim takoj priskočili na pomoč italijanski prostovoljci-fašisti, in našimi enotami prišlo pred Gorico. Naše enote so želele zlepa ali zgrda osvobojenemu ozemlju priključiti še njegovo upravno in kulturno središče Gorico, Nemci pa so hoteli to mesto kot pomembno komunikacijsko križišče zadržati zase. Čeprav so pred Gorico prihajale z vsakim dnem nove čete in bataljoni, Gorice ni bilo moč zavzeti. Po drugi strani pa je tudi sovražnik bil prešibak, da bi mogel prebiti partizanske položaje na vzhodnem robu mesta — tako imenovano goriško fronto. Zato se je omejil na obrambo mesta in čakal na prihod močnih okrepitev, s katerimi naj bi razpršil partizansko vojsko.

Da bi to vojsko organizacijsko učvrstil, je operativni štab za zahodno Slovenijo[25]) sklenil, da vse te čete, bataljone in tudi že odrede združi v šest brigad (med njimi naj bi bila tudi Vojkova

[24]) Glavni štab NOV in PO Slovenije ie želel to vojsko kadrovsko okrepiti z Gradnikovo brigado. Zato ji je 18. septembra ukazal, naj se vrne na Primorsko. Brigada je takoj krenila na pot, toda že na območju Nanosa jo je prestregla nemška ofenziva.

[25]) Ob kapitulaciji Italije so se iz bataljonov Primorskega odreda razvili Južno-, Severno in Zahodno-primorski odred, medtem ko je glavni štab NOV in PO Slovenije 18. septembra ustanovil še operativni štab za zahodno Slovenijo »za vodstvo operacij NOV in PO, ki se nahajajo na ozemlju, ki obsega Primorsko Slovenijo, Gorenjsko (brez Kamniškega okrožja), Koroško in Dolomite. . (Zbornik VI, knjiga 7, dok št. 78).

brigada), toda nemška ofenziva, ki se je v tistih dneh že začela, je zavrla izvedbo teh načrtov.

Iz dni »prve svobode« izvira tudi nekaj zelo pomembnih političnih ukrepov. Pokrajinski komite KPS za Primorsko je že 12. septembra naročil okrožnim in rajonskim komitejem, naj čimprej izvedejo volitve v narodnoosvobodilne odbore. »Volilno pravico ima vsak zaveden in pošten Slovenec in Slovenka od 18. leta starosti dalje brez ozira na poklic in politično prepričanje...«,“) razen narodnih izdajalcev. Tako naj bi vsaka občina dobila svoj narodnoosvobodilni odbor, ki bi imel 15 do 20 članov. Delegati občinskih odborov naj bi potem izvolili ustrezne okrožne narodnoosvobodilne odbore. Toda zaradi nemške ofenzive v zadnjih dneh septembra tudi volitev ni bilo mogoče v celoti in povsod izvesti.

V tistih dneh se je konstituirala tudi primorska »vlada« — narodnoosvobodilni svet, katerega predsednik je bil dr. Jože Vilfan, podpredsednik France Bevk in tajnik dr. Aleš Bebler. Ustanovili so devet referatov — za vojsko, upravo, poljedelstvo, prosveto, finance, gospodarstvo, verstvo, zdravstvo in promet.

Šestnajstega septembra je bila s sklepom vrhovnega plenuma OF uresničena želja vsega primorskega ljudstva:

»Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda izpolnjuje temeljno, iz naravnih in zgodovinskih pravic izhajajočo zahtevo slovenskega naroda ter proglaša priključitev Slovenskega primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji.. ,«[27])

To izjavo je kasneje potrdil tudi kočevski zbor, nazadnje pa jo je uzakonil še AVNOJ[2*]) na svojem drugem zasedanju.[29])

PRVI SVOBODNI DNEVI NA CERKLJANSKEM IN IDRIJSKEM

(Skica 1)

»8. 9. 1943. Razpad Italije. Med ljudmi je zavladalo veliko veselje. Še isto noč so nekateri Italijani odšli, prvi partizani pa prišli v vas. Ganljiv je bil prizor, ko smo čakali, da pridejo partizani, in ko je v zvoniku zaplapolala po tolikih letih velika slo-

[26]) Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 30.

[27]) Prav tam, dok. št. 58.

[28]) AVNOJ — Antifašističko viječe narodnog oslobodjenja Jugoslavije (prvi jugoslovanski parlament).

venska trobojnica. Italijani so gledali v tla, Slovenci pa ploskali in vzklikali maršalu Titu in partiji. Zvečer so odšli še italijanski vojaki, drugi dan so že začeli prihajati domov domačini, ki so bili v italijanski vojski...«")

O kapitulaciji Italije se je v Cerknem razvedelo že 8. septembra popoldne. Med ljudmi je nastalo nepopisno veselje, poparjeni Italijani pa so gledali, da bi se čimprej izgubili. Mnogi izmed njih so izginili že isto noč, drugi pa naslednjega dne in naslednjo noč. Njihov umik ni imel nič skupnega z urejenim in dobro organiziranim vojaškim pohodom. Vojaki, fašisti, financarji, karabinjerji in civilisti so se pomešali med seboj, spotoma pa pri ljudeh prosjačili za civilne obleke. Nekateri Italijani so vzeli s seboj tudi družine, drugim pa se je v strahu za svojo kožo tako mudilo, da so družine pustili kar v Cerknem.[31])

Čeprav so se prvi partizanski borci pojavili med Italijani v Cerknem že 9. septembra, niso mogli preprečiti, da ne bi italijanska vojaščina odšla iz Cerknega oborožena. Bilo jih je premalo, da bi tisočerim vojakom lahko odvzeli orožje. Kljub temu je po skladiščih in vojašnicah v Cerknem, po bližnjih vaseh in po hribih ob meji ostalo še mnogo orožja, municije, razne opreme in hrane.

Takoj po odhodu Italijanov so domači aktivisti s sekretarjem rajonskega komiteja KPS Jožetom Primožičem na čelu prevzeli oblast in vzpostavili krajevno vojaško poveljstvo (komando mesta), ljudje so jo imenovali kar partizanska komanda — ki je v Cerknem in še nekaterih sosednih vaseh ustanovila narodno zaščito. Ta je skrbela za red ter pomagala pri izvajanju mobilizacije in izpraznitvi italijanskih skladišč v kraju samem in drugod. Orožje in drugo vojaško opremo je bilo namreč treba prepeljati v skrite kraje za primer nenadnega sovražnikovega vdora.

V veliko pomoč domačim aktivistom in borcem pri izvajanju teh in še drugih nalog je bila skupina gorenjskih partizanov, ki jo je bil pripeljal član pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Stane Bizjak-Kosta v Cerkno že 10. septembra, in še drugi borci z Gorenjskega (med njimi tudi prvi komandant nekoliko kasneje

») Viri: Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 1, 2, 25, 28, 30, 47, 58, 59, 78, 80, 83 in 116; Slovensko primorje, str. 378—379; Gradnikova brigada,, str. 93—112.

3°) Šolska kronika Cerkno (Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«).

3i) Te družine so v Cerknem ostale do prvih dni oktobra, ko so jih oskrbeli *7.* **najnujnejšem živežem in denarjem, jih naložili na vozove in napotili proti Sv. Luciji.**

ustanovljene Vojkove brigade Milan Tominec in njegov namestnik Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar).

Prostovoljcev in mobilizirancev iz vrst domačinov in tistih, ki so se vračali iz Italije po cesti, ki pelje iz Sv. Lucije mimo Zelina proti Idriji, je bilo v nekaj dneh že toliko, da so lahko sestavili poseben bataljon s tremi četami. Poveljstvo nad njim sta prevzela Ural, prejšnji komandir kurirske postaje, kot komandant in Marija Pervanja-Anamarija kot komisarka tega bataljona.[32]) Bataljonsko poveljstvo je bilo skupno s 1. četo v Cer-

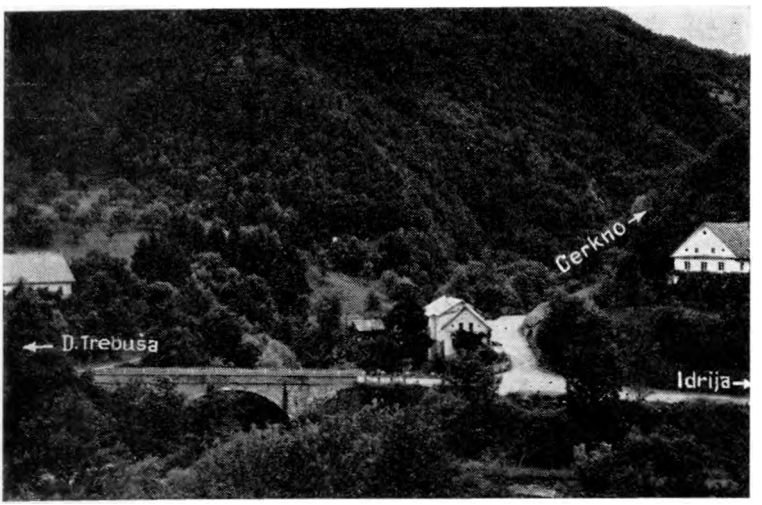

želin

knem, 2. četa, ki ji je poveljeval narodni heroj Valentin Zevnik-Železnik, se je nastanila v Otaležu in imela zasede proti Idriji, 3. četa pod poveljstvom Mihe Močnika pa se je utrdila na Želinu. Med četami so takoj vzpostavili tudi telefonsko zvezo.

Medtem ko 1. četa v Cerknem ni imela nobenih spopadov s sovražnikom in je pomagala pri mobilizaciji in prevozu raznega vojaškega materiala na Črni vrh nad Novaki ob prejšnji

[32]) Kaže, da se ie poveljstvo bataljona razvilo iz komande mesta ali pa sta obe poveljstvi bili združeni, zakaj Urala in Anamarijo omenjajo kot komandanta in političnega komisarja v obeh poveljstvih.

italijansko-nemški meji, kjer naj bi ga prevzele gorenjske partizanske enote, sta 2. in 3. četa imeli kmalu po ustanovitvi tudi nekaj bojev z Nemci. Do prvega takega spopada je prišlo med 3. četo, ki je štela že 180 borcev in bila med drugim oborožena tudi s protitankovskim topom, na Želinu in nemško patruljo, ki se je bila pripeljala iz smeri Sv. Lucije. Zgodilo se je takole:

četa, ki je zasedla položaje na Želinu, je dobila med drugim nalogo, naj minira cestni most čez rečico Cerknico. Ker pa je dobila premalo razstreliva, se most ob eksploziji ni zrušil. Zato so čezenj navalili še drevesna debla. Prav tedaj sta se do mostu pripeljala iz smeri Dolenje Trebuše dva kamiona z Nemci. Čez most nista mogla, pa sta se zaustavila. Hkrati so Nemci iznenadili našega stražarja, ki sovražnika ni niti najmanj pričakoval. Vendar ga niso ubili, kot bi človek mislil, temveč so ga le razorožili in mu naročili, naj bo most do drugega dne očiščen. Naši pa seveda Nemcev niso ubogali, temveč so naslednjega dne most z razstrelivom, ki so ga bili dobili iz Idrije, povsem porušili. Borci, ki so čakali Nemce na položajih pri cerkvi nad Želinom, tega dne niso imeli nobenega dela, ker sovražnika ni bilo. Šele nekaj dni kasneje je izza ovinka nenadoma priropotal sovražnikov kamion. Naši topničarji so bili tokrat pripravljeni: čeprav top ni imel merilnih priprav, je že prva granata padla tik pred kamion in se razletela, če bi zletela le nekoliko dlje, bi treščila naravnost v kamion. Ko so Nemci videli, da se partizani ne šalijo, so se hitro ustavili, vzvratno odpeljali iz ovinka, da bi se izognili naslednji granati, tam obrnili in zdrveli nazaj proti Sv. Luciji.

Medtem se je v Cerknem mobilizacija nadaljevala. Ker je bil za domače potrebe en bataljon dovolj, so vse druge novince v dveh ali treh skupinah napotili na goriško fronto. Tja so še 13. septembra poslali kakih 80 borcev, izmed katerih se jih mnogo ni več vrnilo.

V Cerknem je v tistih dneh delovala tudi partizanska bolnišnica. Sprva še ni bilo ranjencev, temveč le nekaj bolnikov. Zdravil jih je italijanski zdravnik dr. Antonio Sticchi, ki je več let bival v Cerknem in je tam ostal tudi še po italijanski kapitulaciji. Operirat je tja prihajal znani gorenjski partizanski zdravnik dr. Edvard Pohar.

Skupina vosovcev, ki je tik pred kapitulacijo Italije taborila v bližini Idrije

Omeniti je treba, da so 12. septembra imeli v Cerknem veliko politično zborovanje, na katerem je govoril sekretar idrijskega okrožnega komiteja KPS Jaka Štucin-Cvetko.

Kaj se je v prvih dneh po italijanski kapitulaciji dogajalo na Idrijskem?

Tistega dne, ko je Italija kapitulirala, ni bilo v bližini Idrije nobene partizanske enote, ki bi mogla tisočerim italijanskim vojakom v Idriji, Ornem vrhu nad Idrijo in v drugih manjših garnizijah na tem območju pobrati orožje. Tam se je takrat zadrževala le neka manjša vosovska skupina z dvanajstimi člani. Ta je 9. septembra zjutraj[33]) Italijanom, ki so se z Gor, Dol in Zavratca umikali v Idrijo, nad Kovačevim rovtom postavila zasedo in (jih hotela razorožiti. Zlepa ji to ni uspelo, zgrda pa tudi ne bi šlo, saj je bilo Italijanov le preveč. Pač pa se je italijanski koloni pridružil poveljnik vosovske skupine Danilo Eržen z nekim svojim tovarišem vred, da bi se z italijanskim poveljnikom v

[33]) **Toda Danilo Eržen trdi, da je ta skupina vdrla v Idrijo že 8. septembra.**

Idriji pogajal o izročitvi orožja in umiku italijanske posadke iz Idrije.

V mestu je vladalo nevsakdanje stanje. Italijanski vojaki, fašisti, drugi pripadniki oboroženih sil in civilisti so se pripravljali na odhod, medtem pa je skupina naših aktivistov vdrla v grad in iz zaporov spustila ljudi, ki so jih imeli Italijani tam zaprte. Bilo jih je kakih dvajset do trideset. Toda Italijani so menili, da je oblast še vedno v njihovih rokah, pa so tiste, ki so vdrli v grad, poiskali in pozaprli. Naposled so se le morali sprijazniti z dejstvom, da jim je za vedno odklenkalo. Delavstvo v rudniku je na poziv političnega vodstva — v Idrijo sta prispela Jaka Štucin-Cvetko, ki je postal sekretar okrožnega komiteja za Idrijsko, in Franc Caserman-Tesar") — prenehalo delati in odšlo na zborovanje.

Italijani so se iz Idrije umaknili prek Godoviča na Črni vrh nad Idrijo, odtod pa so krenili proti Vipavski dolini in Gorici. Odšli so z orožjem, toda vsega niso mogli vzeti s seboj. Po vojašnicah in skladiščih je ostalo še ogromno raznega vojaškega materiala, ki so ga partizani takoj začeli s kamioni odvažati na Vojsko in drugam.

Kaj kmalu se je pokazalo, kako zelo je bilo to potrebno. Že 10. ali 11. septembra (natančnega datuma ni bilo mogoče ugotoviti) se je iznenada pripeljala iz Žirov prek Razpotja v Spodnjo Idrijo nemška patrulja in na Marofu ubila dva domačina. Naslednjega dne se je pred Idrijo pojavila spet neka druga nemška patrulja. Z motorjem s prikolico sta se iz Godoviča pripeljala prav pred mesto dva Nemca, nato pa sta obrnila in se vrnila v isto smer, odkoder sta prišla.

To je bil znak, da Idrija pred sovražnikovimi vdori ni vama. Zato so sklenili pospešiti mobilizacijo, ustanoviti vojaške enote, poslati jih na položaje okrog mesta, predvsem pa zasekati in porušiti vse ceste, po katerih bi mogel priti sovražnik.

Medtem je v Idrijo prispel Branko Babič-Vlado in ustanovil Idrijski odred. Ta je imel štiri bataljone, začeli so zbirati tudi že peti bataljon") Bataljoni so takoj pohiteli na položaje. Vse

[34]) Padel je sredi novembra 1943 pri Idriji.

[35]) To je sklepati po poročilu Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z dne 19. septembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 90). Sicer pa ni o Idrijskem odredu, njegovi formaciji, razporeditvi in štabih nobenih drugih dokumentov, medtem ko so kasnejši viri (spomini udeležencev) zelo pomanjkljivi, podatki pa se medsebojno ne ujemajo. Iz raznih izjav je videti, da je bil s strani okrožnega komiteja imenovan za prvega komandanta Idrijskega odreda

kaže, da je en bataljon s položajev na Razpotju in Gorah zapiral smeri proti Žirem in Veharšam, en bataljon so poslali na cestne serpentine proti Godoviču, en bataljon je bil v Črnem vrhu nad Idrijo in je skupno z nekimi enotami dolomitskih partizanov zasedel položaje med Črnim vrhom in Godovičem, četrti bataljon pa je bil bržkone na območju Vojskega in Kanomlje.
V vsem odredu naj bi bilo kakih 500 do 600 borcev.'[6]

NEMŠKI VDOR V IDRIJO

(Skica 2)

Nemško vodstvo se nikakor ni moglo sprijazniti z dejstvom, da bi na strateško tako pomembnem območju, kot je zahodni del slovenskega ozemlja, dlje časa obstajalo partizansko osvobojeno ozemlje z njim sovražno vojsko in oblastjo. To bi bilo neposredno izzivanje Angloameričanov k izkrcanju na obalah Istre in Tržaškega zaliva. Vedelo je tudi to, da bo partizanska vojska, brž ko se bo organizacijsko učvrstila, krenila v napad na železniške in cestne zveze ter na večja mesta, kot so Postojna, Trst, Tržič, Gorica, Tolmin in druga, ki so jih Nemci še imeli pod svojo kontrolo.

Nemci bi sicer takoj po kapitulaciji Italije zatrli ljudsko vstajo, če bi bili imeli dovolj moči. Tako pa so se morali omejiti le na varovanje glavnih železniških prog in delno razoroževanje italijanske vojske. To nalogo je dobil poveljnik 71. pehotne di-

Franc Benčina, politični komisar pa je bil bržkone od samega začetka Franc Caserman-Tesar. Sredi septembra je na Primorsko že prišel komandant operativnega štaba za zahodno Primorsko Lado Ambrožič-Novljan; takrat je bil za novega komandanta Idrijskega odreda imenovan Petar Alfrevič, predvojni komunist iz Dalmacije, ki je na Primorsko prišel iz italijanske internacije. Politični komisar odreda ie še nadalje ostal Franc Caserman-Tesar.

Toaa Danilo Eržen trdi, da je bil tudi on komandant odreda in da je takrat imel odred tri bataljone in posebno četo VOS. Komandanti bataljonov naj bi bili Srečko Stupica, Ludvik Monorič in Franc Trnovec-Metod. V črnem vrhu nad Idrijo naj bi bil še en bataljon, ki mu je poveljeval Franc Benčina. Ta bataljon je bil menda samostojen.

Iz nasprotujočih si podatkov je silno težko ugotoviti takratno dejansko stanje zlasti zato, ker je v nemirnih štirinajstih dneh vsakega dne bilo drugačno stanje in so se nenehno ustanavljale nove enote. Priznati je treba, da tudi operativni štab ni imel najboljšega pregleda in da zato tudi njegova poročila ne morejo biti najverodostojnejša.

&) Viri: Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 90; zgodovinsko gradivo Mestnega muzeja in občinskega odbora ZZB NOV Idrija; spomini Petra Alfireviča, Staneta Bizjaka-Koste, Ivana Čuka, Julke Čukove, Danila Eržena, Mirka Eržena, Albina Kovača, Franca Kovačiča-Tarzana, Aloiza Kumarja, Cirila Kumarja, Mihe Močnika, Franca Mohoriča, Aleksandra Obida, Marije Pagonove, Marije Pervanje-Anamarije, Srečka Poljanca, Antona Prebila, Jožeta Primožiča-Miklavža, Ferda Tolarja-Mirka, Valentina Tratnika in Srečka Tušarja.

vizije general Raapke, ki je 10. septembra napotil močnejše enote v Trst, naslednjega dne v Tržič, 12. septembra pa še v Gorico, kjer so bili že od konca avgusta dalje šibki nemški oddelki. Ob tej priložnosti je general Raapke prevzel na tem področju tudi vrhovno oblast.

Brž ko je bil Hitler natančneje obveščen o razmerah v tem delu Evrope, je ukazal, da je treba »slovensko uporniško komunistično gibanje v Istri uničiti z brezobzirno trdoto. Tiste, ki bi se upirali, je treba — ne glede na to, ali so Slovenci ali Italijani — takoj postreliti... Slovensko prebivalstvo potem ne sme več pomeniti nobene nevarnosti.«[37])

Ofenziva, ki so jo Nemci na podlagi tega Hitlerjevega ukaza sprožili v zadnjih dneh septembra proti narodnoosvobodilni vojski v Slovenskem primorju, je pravzaprav le sestavni del čiščenja, ki je razen Slovenskega primorja zajelo še Istro, Ljubljansko pokrajino in Hrvatsko primorje in ki je v celoti trajalo več tednov, toda začelo se je prav na Primorskem. V ta namen so uporabili frontne divizije, okrepljene z močnimi oklopnimi oddelki. Naloga 71. pehotne divizije, ki so jo bili okrepili z 901. tankovskim grenadirskim polkom, je bila, da vzpostavi zaporno črto vzdolž proge Postojna—Trst ter po dolini Soče in Idrijce, medtem ko bi 1. SS tankovski grenadirski polk, 21. tankovski grenadirski polk in 132. grenadirski polk s spodnjega toka Soče pritiskali proti vzhodu na Kras, v Vipavsko dolino, Trnovski gozd in na Banjško planoto.

Kar zadeva idrijsko območje, je nemško poveljstvo hotelo — kot kaže — še pred napadom glavne kolone, ki naj bi potem zasedla ustrezne blokadne položaje vzdolž Idrijce, dobiti čim popolnejšo sliko o stanju v Idriji in njeni obrambi. Ni pa izključeno, da je hotelo z nenadnim vdorom v Idrijo, čeprav s slabotnimi silami, zasesti rudnik nepoškodovan in se polastiti velikih zalog živega srebra, ki so jih bili pustili Italijani za seboj.[38])

Tako je že 17. septembra krenila močnejša ogledniška skupina prek Rovt, Veharš in Dol proti Idriji. Nemška kolona se je po cesti, ki pelje čez Kovačev rovt, že nevarno približala mestu, ko so jo z zahodne strani Idrijce pozdravili partizanski mitraljezi in jo prisilili k umiku.

[37]) **Kapitulacija Italije, stran 378.**

To se jim je 23. septembra res posrečilo. Tam so zasegli 172 ton živega srebra. (Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra v Idriji, str. 340).

Naslednjega dne je bilo že huje. Takrat so Nemci imeli s seboj kar pet oklopnih vozil, prihajali pa so iz smeri Godoviča. To je bila okrepljena četa iz 71. pehotne divizije.[35]) V Godovič so oklopnjaki pridrdrali že ob štirih zjutraj in skušali prodreti v Idrijo kar po glavni cesti. Toda Nemci so kmalu ugotovili, da je cesta zaradi mnogih zasek in porušenih nasipov neprevozna. Morali so se vrniti nazaj v Godovič, odtod pa so zavili po obhodni cesti proti Dolam in Kovačevemu rovtu. Tam jih je že čakala naša zaseda. Čeprav oklopnjakom krogle niso mogle do živega, jih je napadla kar s strojnicami.[40]) Nemška oklopna vozila so zasedo kaj

Nemški lahki tanki na pohodu

hitro razpršila in ker cesta ni bila dovolj razkopana, so prodrla hitro prav v dolino in v idrijsko predmestje, vse do Likarice. Ustavila so se šele na križišču na glavni cesti deloma zaradi hudega mitralješkega ognja z nasprotnega brega Idrijce, predvsem pa

[39]) V knjigi Kapitulacija Italije ni omenjen spopad do katerega je prišlo že 17. septembra, katerega pa se dobro spominjajo njegovi udeleženci. Bržkone je tudi takrat skušala prodreti v Idrijo ista nemška enota kot 18. septembra.

[40]) Valentin Tratnik se spominja, da se je v tem spopadu odlikoval zlasti Anton Brajtenberger-Stjenka, ki je še potem ko je bil že ranjen, pogumno obstreljeval Nemce ter se šele nato umaknil in pri tem rešil tudi svojo strojnico.

zato, ker vožnje niso mogla nadaljevati zaradi ovir na cesti. Posadke pa se tudi niso upale prikazati iz vozil in odstraniti ovir, saj bi jih partizanski mitraljezci pokosili. Varneje se jim je zdelo, če se umaknejo. To so tudi storile, čeprav so imele z obračanjem svojih težkih vozil na ozki cesti še mnogo težav.

Ko se je v popoldanskih urah ta nemška skupina vračala skozi Godovič, jo je tam pričakala neka druga partizanska zaseda. Bržkone je pripadala Logaškemu bataljonu ali pa 1. bataljonu Idrijskega odreda, ki se je sicer zadrževal na območju črnega vrha nad Idrijo. V spopadu, ki je sledil, je sovražnik imel tri mrtve, razbili pa so mu tudi kamion, ki so ga nato Nemci sami zažgali.*[1])

Iz teh spopadov sta se obe strani nečesa naučile. Nemci so ugotovili, da je treba računati na dokaj šen partizanski odpor, da so ceste zasekane in da partizani nimajo nobenih protitankovskih sredstev. Ugotovili so tudi, da je glavna cesta, ki se iz Godoviča spušča proti Idriji v ostrih serpentinah in mimo prepadov, povsem onesposobljena za motorni promet in da spričo tega za vdor v Idrijo prihajata v poštev le obhodni smeri čez Veharše in Dole ali čez Godovič in Črni vrh. Naše poveljstvo — takrat je bil komandant Idrijskega odreda že Petar Alfirevič — pa je tudi uvidelo, da je cesta čez Kovačev rovt še vedno uporabna za vozila in jo je dalo takoj po nemškem umiku temeljito porušiti in razkopati.

V teh dneh so nekatere naše enote tudi nekoliko spremenile svoje položaje in je po precej zanesljivih podatkih (ustnih virih) mogoče sklepati, da so glavni nemški napad, ki je sledil štiri dni kasneje, pričakali 1. bataljon Idrijskega odreda med Godovičem in Črnim vrhom nad Idrijo, 3. bataljon, ki mu je najbrž poveljeval Danilo Eržen, med Godovičem in Idrijo, 2. bataljon pod poveljstvom Staneta Krpana pa na njegovem levem krilu, od Dol prek Gor do Razpotja.

Nemci so v tej smeri napadli v dveh kolonah. Že 22. septembra je glavnina 1. bataljona 901. tankovskega grenadirskega polka pritisnila čez Veharše in Dole, medtem ko se je 2. četa 1. bataljona s pomočjo 2. bataljona 138. šolskega polka gorskih lovcev nekoliko kasneje skušala iz Godoviča prebiti proti črnemu vrhu.

[41]) Med tem pohodom je manjša skupina Nemcev vdrla tudi na Gore. Ljudje so se pravočasno umaknili, razen Marjane Gantarjeve, ki je imela sina pri partizanih. Nemci so jo zadavili, domačijo pa požgali. (Izjava Pavla Gantarja v Mestnem muzeju v Idriji.)

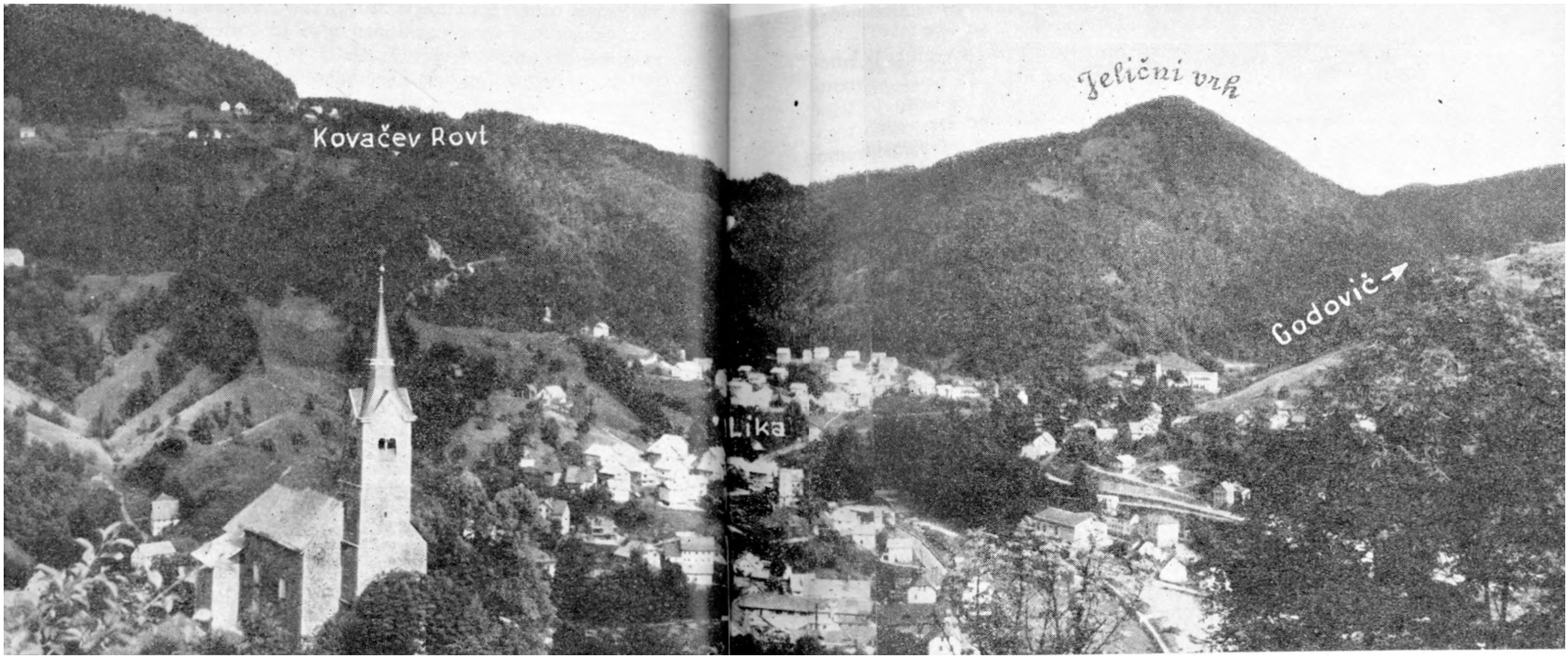

Južni del Idrije s Kovačevim rovtoni

S to drugo skupino se je najprej pri Grižah spopadel 1. bataljon Idrijskega odreda, nato pa jo je pri Klavžarju za zasekami pričakal še Logaški bataljon. Naši so se sovražniku zelo uspešno upirali. Čeprav jih je ta obstreljeval s topništvom in skušal prebiti naše položaje tudi s tanki, ni mogel prvega dne priti nikamor naprej.

Bržkone je tudi to spodbudilo njegove uničevalne nagone in se je začel znašati nad civilnim prebivalstvom. Tega dne je njegovo divjanje še najbolj občutil Godovič, kjer so Nemci ustrelili pet domačinov in požgali dvainštirideset domov.

Naslednjega dne so Nemci napadli še s težjimi tanki kot prvega dne, toda tudi naši so obrambo okrepili s tremi lahkimi protitankovskimi topovi, ki so jih bili ponoči postavili iznad nekega cestnega ovinka in jih obložili s kamenjem. Brž ko so se pod njimi pokazali sovražnikovi tanki, so jih s topovi takoj začeli obstreljevati. Že prva granata je na prednjem tanku poškodovala gosenico in tank ni mogel ne naprej ne nazaj. Zaprl je pot še drugim tankom, ki so bili za njim. Ti so sicer kaj hitro obračunali z našimi topovi, katerih granate so bile itak prešibke, da bi mogle prebiti njihove oklepe. Kljub temu Nemci tudi tega dne niso pro-

drli v Črni vrh. Tja so prišli šele ponoči, vendar ne iz Godoviča, temveč že prek Idrije.

Druga nemška kolona — tista, ki je proti Idriji krenila iz smeri Veharš — je bila namreč uspešnejša od prve. Ta je 22. septembra med požiganjem in ubijanjem (na Medvedjem brdu je tega dne zgorelo sedemnajst, na Dolah pa trinajst poslopij; razen tega so Nemci na Dolah ubili šest domačinov, ko so ti reševali opremo iz gorečih hiš) počasi pripeljala na križišče v Dolah, kjer se cesta odcepi proti Kovačevemu rovtu oziroma proti Goram. Vse do tu ni prišlo še do nobenih spopadov z našimi enotami.

Drugi bataljon je imel, kot sklepamo iz nekaterih podatkov, 3. četo na Razpotju, 2. četo na Gorah, 1. četa pa bi bržkone morala biti nekje na Kovačevem rovtu.[42]) Nemška kolona se je v Dolah razdelila v dve skupini: prva se jc spustila čez Kovačev rovt, druga pa je zavila v desno proti Goram, da bi v Idrijo vdrla čez Razpotje.

Prva skupina je bila zelo močna. Naša enota, ki bi morala biti tu in se upreti Nemcem, se je, kot vse kaže,[43]) spričo velike sovražnikove premoči umaknila kar brez boja. Kljub temu pa nemška kolona tega dne še ni mogla prodreti v Idrijo, zakaj najprej je bilo treba odstraniti ovire in popraviti cesto.

Težavnejša je bila pot za drugo skupino, ki je pritiskala proti Goram. Ni znano, koliko kamionov je bilo v tej koloni, toda ko je kasneje kolona prodirala čez Razpotje, so v njej našteli šestintrideset tankov in oklopnih vozil. Ni si težko predstavljati občutkov, ki so prevzemali borce 2. čete na Gorah ob pogledu na nemško jeklo, proti kateremu so bili brez moči.

»Strah in preplah je zajel vso enoto. Bilo je očitno, da bodo vsi ušli, če jim le pokažem hrbet. Ukazal sem, da bomo streljali na nemške pešce na tankih, v gume oklopnih avtomobilov in v line tankov.

Tanki so se ropotaje čedalje bolj približevali, toda s položajev se ni nihče več umaknil. Celo bolničarka Cigaletova z Gor je nehala kuhati in s puško v roki pohitela na položaj. Medtem se nam je približal že prvi tank, za njim še drugi, tretji... Nemci so se

[42]) četi na Razpotju je poveljeval Mirko Eržen, četi na Gorah pa po izjavi Mirka Eržena Slavko Peternel. Toda Valentin Tratnik trdi, da je bila tistega dne enota na Gorah pod njegovim poveljstvom.

[43]) Srečko Poljanec se spominja, kako so ga takrat poslali iz Idrije z avtom pogledat, kaj se dogaja z zasedo na Kovačevem Rovtu. Z njim sta šla še dva borca, eden izmed njiju je bil Poljak. Avto so pustili pod zasekami, nato pa peš krenili navzgor. Nenadoma so namesto na svojo zasedo naleteli na Nemce v čeladah. Sovražnikovi vojaki so se prvi znašli in začeli streljati na naše. Poljanec in njegov tovariš sta ušla. Poljak pa je bil ubit. (Spomini Srečka Poljanca.)

ozirali okrog sebe, vendar dobro maskiranih položajev niso opazili. Tedaj sem ukazal streljati. Na prvih šest tankov se je vsula ploha svinčenk, ki je nemške pešake z njih pometla po tleh. Pokrovi so se zapirali. Zmedeni tankisti so ustavili svoja vozila, nato pa odbrzeli in streljali proti vasi.

Takrat se je zelo izkazal Avgust Logar iz Idrije, ki se je na lastno pobudo približal tankom do najbližjega zaklona ob cesti in streljal na pešake, ki so še ostali živi.

Tedaj je neki nemški tank zapeljal s ceste naravnost proti našim položajem, njegovemu primeru pa so sledili še drugi. Pogled na jeklene pošasti, ki so tudi med vožnjo neprestano bruhale ogenj, je vnesel med borce strah in zmedo. Sicer kaj več že tako ni bilo mogoče storiti in vsako nadaljnje zadrževanje na položajih bi bilo enako samomoru. Vsak se je umikal po svoje. Nemške dumdumke so zmedo med našimi le še povečale. Marsikateri borec je bil že prepričan, da nas Nemci napadajo z vseh strani in da smo obkoljeni. Nikomur pa spričo tega ni prišlo na misel, da bi se obrnil in tekel proti tankom, tako da so se le umikali v pravo smer.

Nemške krogle so vrtale tla, sekale praprot in kot škarje strigle grmovje, njihove granate pa metale v zrak prst in kamenje ter klestile drevje. Bilo je kot v peklu . . .“)

Kljub silno ostremu spopadu naši niso imeli nobenih žrtev, pač pa so na položajih pustili skoraj vse težje orožje. Ker se Nemci od ceste niso oddaljevali in pregledovali položajev, s katerih so bili napadeni, je pozabljeno orožje ostalo tam vse do naslednjega dne, ko so ga prišli iskat borci Erženove čete z Razpotja. Nemci so sicer imeli nekaj izgub, vendar ni ugotovljeno, koliko jih je takrat padlo ali bilo ranjenih. Čeprav se jim je mudilo naprej proti Razpotju, so se na Gorah le toliko zadržali, da so dali duška svojim zločinskim nagnjenjem: tudi tu so požgali nekaj hiš in gospodarskih poslopij ter ubili štiri domačine.

Nato je prišel na vrsto Mirko Eržen in njegova 3. četa, ki je s položajev nad Razpotjem zapirala obe poti proti Idriji, z Gor in iz Žirov. V tej četi je bilo kakih štirideset borcev, oboroženih z dvema težkima in tremi lahkimi strojnicami, sicer pa z brzostrelkami in puškami. Ceta je bila že na položajih, ko je z Gor prihitel kurir in povedal, da se bližajo Nemci. In zares, kmalu zatem se je njihovim položajem približala skupina sovražnikovih vojakov, ki so jo naši takoj napadli. Boja pa je bilo kaj hitro konec, ko se je iz gozda pokazalo v spremstvu kamionov s pehoto kar šestintrideset tankov. Krogle naših borcev nemškim oklopnim vozilom niso mogle do živega, zato pa so bile toliko nevarnejše nemške mine in granate. Kaj naj bi naši storili boljšega, kot da

44) Iz spominov Valentina Tratnika.

so se umaknili za greben, kjer jih sovražnikove krogle in granate niso mogle doseči? Če bi ostali še nadalje na položajih, Nemcem s tem tako in tako ne bi škodovali, medtem ko bi se njihovim štirim ranjencem pridružili še drugi mrtvi in ranjeni tovariši. Četa se je z vsem orožjem umaknila proti Ledinam, Nemcem pa je bila pot proti Idriji odprta.

Približno ob štirih popoldne je nemška kolona prispela na Marof, naslednje jutro (23. septembra) pa je bila v nemških rokah že vsa Idrija.

Vse dotlej je Idrijski odred deloval organizirano in se še kar odločno upiral nemškim kolonam. To velja zlasti za njegov 1. bataljon. Pričakovati kaj več od njega bi bilo bržkone nestvarno. Odred so sestavljali sami novinci in tudi poveljniški kader ni imel skoraj nobenih bojnih izkušenj. Pehotnega orožja so imeli dovolj, protitankovskega pa skoraj nič. Kar ga je bilo, ni bilo za nemške tanke učinkovito niti ni imelo merilnih naprav in izurjenih merilcev. Edino orožje proti tankom so bile ovire na cestah, ki so nemške motorizirane kolone lahko le nekoliko zadržale, niso pa jih mogle zaustaviti ali zavrniti. Razen ogromne premoči v bojni tehniki, ki so jo v teh dneh tu imeli Nemci, je treba upoštevati še dejstvo, da je sovražnikovo poveljstvo poslalo v boj res prvovrstne operativne enote.

Po nemški zasedbi Idrije je bilo konec vsakega odpora. Idrijski odred sicer ni imel večjih izgub, bil pa je razpršen. Borci 2. bataljona so se vsak po svoje umikali delno proti Ledinam, deloma v Kanomljo, medtem ko se je 3. bataljon umaknil v smeri Čekovnika in Vojskega. V to smer, pa tudi proti Zadlogu in Javorniku, so se umaknile tudi enote 1. bataljona, brž ko so se Nemci iz Idrije pojavili za njihovim hrbtom.[45])

V Idriji se je 23. septembra nabralo za kakih trideset kamionov vojaštva in nekaj desetin tankov in oklopnih avtomobilov. Glavnina je ostala v mestu, manjša kolona s tanki pa je naslednjega dne vdrla v Črni vrh nad Idrijo, ga zasedla in odtod krenila čez Col proti Ajdovščini. Hkrati s to kolono je proti Ajdovščini iz smeri Postojne pritiskala še druga sovražnikova skupina s štiriinšestdesetimi motornimi vozili. To je bil 2. bataljon 901. tankovskega grenadirskega polka, ki je 24. septembra prebil položaje

[45]) Iz poročila operativnega štaba za zahodno Slovenijo z dne 25. septembra 1943 zvemo, da je v tem bataljonu bilo kakih 300 borcev. (Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 134.)

Gradnikove brigade pri Razdrtem, naslednjega dne pa vdrl tudi že v Ajdovščino.

Tega dne, 25. septembra, je sovražnik po hudem topniškem obstreljevanju krenil z močnimi tankovskimi in pehotnimi silami v napad tudi na goriški fronti ter jo prebil. V naslednjih petih dneh so njegove kolone prekrižarile ves Kras, Vipavsko dolino in Trnovski gozd, razbile naše enote, ki so se prav tedaj reorganizirale v brigade, in jim prizadejale občutne izgube.

Kaj se je v teh dneh dogajalo na cerkljanskem območju?

Idrija je bila prav na robu ozemlja, ki ga je zajela nemška septembrska ofenziva, medtem ko se Cerkljanskega ta ofenziva sploh ni dotaknila. Brž ko je poveljstvo cerkljanskega bataljona zvedelo za nemški vdor v Idrijo, je poslalo iz vrst borcev, ki so bili na 2elinu in Otaležu, močnejšo zasedo nad Vrščevo, naselje med Spodnjo Idrijo in Otaležem. Njena naloga je bila, da Nemcem onemogoči morebiten preboj iz Idrije po dolini Idrijce proti Zelinu in Cerknemu.

Zaseda je nalogo, ki ji je bila zadana, uspešno opravila. Najprej je cesto založila s skalami, nato pa si nekoliko višje pripravila zaklone. Vse to ni bilo zaman, zakaj 26. ali 27. septembra so se Nemci zares odpravili na to pot. Bilo jih je za en kamion, ki se je pred barikadami na cesti moral ustaviti. Ko so nemški vojaki izstopili in začeli razmetavati ovire, se je iz zasede s svojim orožjem oglasil mitraljezec Pierre[46]) in jih razgnal. Njegovi rafali in streli drugih borcev so bili dokaj uspešni, saj so enega Nemca ubili, več drugih pa ranili.

Toda Nemci so se že naslednjega dne spet vrnili, tokrat s tanki. Naši jih niso čakali in so se pravočasno umaknili. Ko so Nemci videli, da so prišli zaman, so z granatami razstrelili prazne zaklone in ker se niso mogli maščevati partizanom, so si za žrtev spet izbrali prebivalstvo: požgali so dve hiši in pri Kogeju v Masorah ubili gospodarja.

Huje je bilo 29. septembra v Srednji Kanomlji. Tam je v tistih dneh taborila neka enota Idrijskega odreda. Čeprav so takrat po Trnovskem gozdu šarile nemške kolone, ki so prodrle celo v Dolenjo in Gorenjo Trebušo, enota ni bila dovolj previdna. Nepreviden in preveč zaupljiv je bil pravzaprav njen stražar, ki je

[46]) To je bil Pierre Ogier s svoiim pomočnikom, tudi Francozom. Med slovenske partizane sta prišla iz ujetniškega taborišča v Italiji. Pierre je kasneje postal komisar francoske čete, ki so jo imeli v Vojkovi brigadi poleti 1944.

kolono na poti iz Dolenje Trebuše proti Oblakovemu vrhu imel za partizansko. Zato se ni skušal niti prikriti niti svoje opozoriti na bližajočo se skupino. Tako je spustil Nemce prav predse. Ko je opazil zmoto, je bilo že prepozno. Nemci so ga ubili skupno s sedmimi tovariši, ki se niso mogli več izogniti nenadnemu sovražnikovemu napadu. Pregljevo hišo, v kateri so jih bili dobili, so Nemci zažgali.

Medtem je tudi poveljstvo Idrijskega odreda prejelo ukaz, naj s svojimi enotami krene v Cerkno, kjer naj bi iz njih sestavili Vojkovo brigado. Povelja ni bilo mogoče povsem izpolniti, zakaj z nekaterimi enotami po umiku iz Idrije ni bilo še zveze, mnogo posameznikov pa se je vrnilo na domove.[47])

ROJSTVO VOJKOVE BRIGADE

Nemška septembrska ofenziva je za nekaj dni zavlekla ustanovitev novih partizanskih brigad.“) Ko se je 30. septembra končala in so nemške enote, ki so v njej sodelovale, odšle naprej, so se začeli razkropljeni partizanski borci spet zbirati, toda tokrat ne več v odrede in samostojne bataljone, temveč predvsem v brigade. Ustanavljanje novih brigad je potekalo sorazmerno mimo, saj so sovražnikove posadke ostale po končani ofenzivi le v nekaterih večjih krajih in vzdolž prog (med drugim tudi v Idriji), vse drugo ozemlje pa je bilo pod partizansko kontrolo.

Vojkova brigada je bila ustanovljena nekoliko prej kot druge brigade, saj Nemcev ni bilo na Cerkljansko. Tam so se že od 23. septembra naprej zbirale bolj ali manj okrnjene čete Idrijskega odreda. Vendar z ustanovitvijo Vojkove brigade odreda še ni bilo konec. Operativni štab za zahodno Slovenijo je nameraval uporabljati Vojkovo brigado predvsem na Gorenjskem in v Dolomitih, medtem ko naj bi Idrijski odred z dvema ali tremi bataljoni, v katerih bi bilo 200 do 300 borcev, zapiral smer Vrhnika—Idrija.“)

«) Viri: Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 116, 117, 125, 129, 133, 134, 135 in 149; zgodovinsko gradivo Mestnega muzeja in občinskega odbora ZZB NOV Idrija; Gradnikova brigada, str. 112—130; spomini Staneta Bizjaka-Koste, Ivana Čuka, Mirka Eržena, Franca Kovačiča-Tarzana, Cirila Kumarja, Mihe Močnika, Franca Mohoriča, Srečka Poljanca in Valentina Tratnika.

[48]) Operativni štab za zahodno Slovenijo je v odredbi z dne 23. septembra predvidel ustanovitev šestih brigad: Goriške, Gregorčičeve,Kosovelove, Vojkove, Soške in Tržaške (italijanske). (Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 116.)

[49]) Treba je vedeti, da je bil sklep o ustanovitvi brigad in njihovih nalogah sprejet takrat, ko Nemcev še ni bilo v Idriji. Kasneje so namreč uporabljali Vojkovo brigado zlasti za varstvo osvobojenega ozemlja na Cerkljanskem pred. sovražnikovimi vdori iz Idrije in Gorenje vasi.

Narodni heroj Rudolf Hribernik- Svarun, komandant Prešernove brigade (levo), in Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, namestnik komandanta Vojkove brigade (desno)

Brigada — uradno se je imenovala 16. slovenska narodnoosvobodilna brigada »Janka Premrla-Vojka« — oziroma večji del brigade, ker so nekatere enote še naknadno prihajale in se vključevale vanjo, se je prvič zbrala 26. septembra 1943[50]) na dvorišču vo-

[50]) Dan ustanovitve brigade je še sporen. Ogarev omenja 26. september, na spominski plošči v Cerknem jc označen 27. september, po nekaterih drugih podatkih pa naj bi bila brigada ustanovljena šele 29. septembra. To je bržkone posledica večdnevnega zbiranja enot, ki naj bi se vključile vanjo. Dokončno je bila brigada sestavljena in je že lahko odšla na položaje 1. oktobra. (Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 178.)

jašnice v Cerknem. Ta zgodovinski dan je brigadni kronist Andrej Pagon-Ogarev, eden izmed prvih šebreljskih aktivistov in znan partizanski novinar, v brigadni kroniki opisal takole:

»Dne 26. IX. 1943 je bil v Cerknem velik dan. Na dvorišču vojašnice so bili zbrani trije bataljoni. Na obrazih vseh si bral neko napeto pričakovanje. Nekaj velikega, zgodovinskega se je imelo zgoditi. Pa saj je že število samo vredno, da si ga Cerkno zabeleži na svoj zgodovinski list. Prvič po stoletjih je tu zbrana brigada slovenskih vojakov. Z obrazov teh fantov odsevata ponos in samozavest. Lahko si mislimo, s kakšnim veseljem so ti fantje prijeli za orožje, da branijo in osvobodijo svoje domove, svojo zemljo, svoje drage pred tujčevim nasiljem. Vse do sedaj so nosili orožje tujca in branili tuje meje tudi proti samim sebi. Danes imajo lastno orožje in so odločeni, da branijo do zadnje kaplje krvi to, kar so s trudom, žrtvami in trpljenjem priborili v treh letih . . .

Odzvali so se klicu domovine polnoštevilno vsi do najsamotnejše bajte visoko gori v Poreznu. Idrijska dolina je dala rudarje, samotne kmetije z Vojskega, iz Masor in s Cerkljanskega vrha tesarje, vasi naokoli pa sinove in gospodarje. Delo na polju naj začasno počiva. Danes je napočil čas, ki zahteva od vseh, da prispevajo za skupno svobodo kar največ mogoče. Da niso prišli vsi ti fantje samo iz trenutnega navdušenja, nam jasno kaže njih možatost. Ogenj navdušenja, ki se kreše v njihovih očeh, nam jamči, da bodo to borci, ki ne bodo bežali ob poku sovražnikove puške. Tako smo torej tu zbrani kmetje, bajtarji, kočarji, poljski delavci, gozdni delavci — z eno besedo, ves delavski in garaški proletariat idrijske doline, cerkljanskega kotla, Kanomelj, šebreljske planote in iz strmih podkojških in podporezenskih vasi. Vsi so pripravljeni, da žrtvujejo, če je treba, tudi svoje življenje za dosego svojih stoletnih teženj: razrušitev trona tiranskim tlačiteljem in pijavkam slovenskega kmeta in delavca.

Tovariš Blaž[51]) je stopil pred brigado, strumna vojaška postava, popoln borec. Značko namestnika brigadnega komandanta nosi na rokavu, oblečen v črno, s pištolo, bombami in bodalom za pasom. Bodalo ima ročaj, okrašen s slonovo kostjo v slovenskih barvah, prav tako pa tudi trak, na katerem visi bodalo. To je prvi komandant-proletarec, ki ga vidim, in imam vtis, da stoji pred nami tovariš borec, ki je že neštetokrat gledal smrti v oči; prekaljen v bojih in naporih je njegov značaj odločen do skrajnosti. Z lahkoto mu teče beseda in njegov gorenjski naglas prijetno zveni v ušesih. Pravi, da je ta dan zgodovinski dan za cerkljanski in idrijski okraj. Ustanovljena je brigada Janka Premrla-Vojka, junaka-partizana iz Št. Vida pri Vipavi. Namen in cilj te brigade je udarjati na Švabe, kjerkoli bo mogoče, ovirati na vseh koncih in krajih njihovo delovanje — skratka, storiti vse, da sovražnika čimprej zatremo ali izženemo z naše zemlje.

[51]) Oto Vrhunec Blaž Ostrovrhar je bil pred prihodom v Vojkovo brigado komandant 3. bataljona Prešernove brigade.

Velik vtis so napravile besede tovariša Blaža na navzoče. Odobravanje je šlo od ust do ust. Vidi se, da bo ta nova brigada delovna in borbena ...«")

Brigada je sprva imela tri bataljone, v vsakem po kakih 150 do 180 borcev, in še posebno četo s težkim orožjem (»pratečo četo«) z dvema protitankovskima topoma in šestimi težkimi minometi. Tudi bataljonska oborožitev ni bila slaba, saj v tistih dneh težkih in lahkih strojnic res še ni primanjkovalo. Mesec dni kasneje je brigada dobila še 4. bataljon. Osnova zanj je bil

Namestnik komisarja glavnega štaba NOV in POS Viktor Avbelj-Rudi (v sredini) in prvi komandant Vojkove brigade Milan Tominec (na njegovi desni strani) 5. septembra 1943 na Žirovskem vrhu

1. bataljon Dolomitskega odreda, ki so ga bili takrat odpoklicali iz Dolomitov in ga razdelili med Prešernovo in Vojkovo brigado. Ker so se v oktobru vrnili v brigado tudi mnogi razhajkanci, se je številčno stanje brigade v prvih dneh novembra 1943 dvignilo od 500 borcev, kolikor jih je imela ob ustanovitvi, na več kot 800 borcev.

[52]) **Brigadna kronika (IZDG, fase. 281—I).**

Organizacijska sestava brigade je bila ob ustanovitvi še zelo preprosta. V njej ni bilo razen bataljonov in čete s težkim orožjem nobene druge samostojne enote ali odsekov. Te so ustanavljali šele kasneje. Pač pa je bila pri štabu brigade posebna štabna patrulja s kurirji, stražarji, obveščevalci, pisarjem in tudi brigadnim zdravnikom.

Prvi komandant Vojkove brigade je postal Milan Tominec, ki je bil poprej komandant Prešernove brigade. Za brigadnega političnega komisarja so imenovali Henrika Zdešarja. Ta se je bil vrnil iz internacije na Rabu kot komandant enega izmed bataljonov Rabske brigade. Tominčev namestnik je postal Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, Zdešarjev namestnik pa Franc Jereb-Slavko. Ta je že po dobrem tednu odšel v Tolminsko brigado, namesto njega pa je za namestnika političnega komisarja prišel Avgust Jereb-Rok.

Manj natančni in zanesljivi so podatki o bataljonskih poveljstvih ob ustanovitvi brigade. Komandanti so znani: v 1. bataljonu je bil Janko Prezelj-Stane, ki je prišel z Gorenjskega, v 2. bataljonu Jože Sagadin, ki se je bil vrnil iz internacije na Rabu, in v 3. bataljonu Damjan Brus, idrijski rojak. Kar zadeva politične komisarje, je v 3. bataljonu bila na tem položaju Marija Pervanja-Anamarija, v 1. bataljonu bržkone Radovan Dolenc-Perun, medtem ko o komisarju 2. bataljona ni podatkov.

Konec septembra in v začetku oktobra so bile nove brigade sicer že ustanovljene, vendar to še ne pomeni konec njihovega organizacijskega utrjevanja in raznih sprememb.

Sprva so nove brigade ter Gradnikova in Prešernova brigada, ki sta se bili v drugi polovici septembra vrnili na Primorsko oziroma Gorenjsko, spadale neposredno pod Primorsko operativno cono kot sestavni del operativnega štaba za zahodno Slovenijo. Toda že 6. oktobra je bila Primorska operativna cona ukinjena, nameiSto nje pa so ustanovili tri divizije: Triglavsko (vanjo je spadala razen Prešernove in Tolminske tudi Vojkova brigada), Goriško in Tržaško. Kmalu zatem so ukinili Tržaško divizijo. Ostali sta le Triglavska (XXVI., kasneje XXXI. divizija NOV in PO Jugoslavije) in Goriška divizija (XXVII., nato XXXII., nazadnje pa XXX. divizija NOV in PO Jugoslavije).

Operacijsko območje Triglavske ali XXXI. divizije je zajemalo predvsem Gorenjsko, Dolomite in vzhodne dele Slovenskega pri-

morja, čeprav je delovala po potrebi tudi v notranjosti Slovenskega primorja (Trnovski gozd, Vipavska dolina in Kras).

Konec oktobra 1943 so spet nastale spremembe, ki pa Vojkove brigade niso prizadele. Takrat se je Tolminska brigada vključila v Prešernovo, Dolomitski odred so, kot že rečeno, razdelili med Vojkovo in Prešernovo brigado, kot tretja brigada pa je v Triglavsko divizijo prišla Gradnikova, ki se je neposredno pred tem združila z Goriško brigado. Te tri brigade — 3. SNOUB (slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada) »Ivana Gradnika«, 7. SNOUB »Franceta Prešerna« in 16. SNOB »Janka Premrla-Vojka« — so odtlej ostale v Triglavski ali XXXI. diviziji vse do konca vojne.

Ko že govorimo o organizacijski sestavi naše vojske v tem delu Slovenije, naj zaradi lažjega razumevanja še omenimo, da je glavni štab NOV in PO Slovenije že sredi oktobra ukinil operativni štab za zahodno Slovenijo in ga nadomestil s III. operativno cono »Alpsko«, ta pa je 21. decembra 1943 prerasla v IX. korpus NOV in PO Jugoslavije, ki je vključeval vse naše enote na Primorskem in Gorenjskem")

H) Viri: Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 116, 209, 212, 270, 271 in 272; Med Triglavom in Trstom, str. 108—114; Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); spomini Petra Alfirevića, Andreia Pagona-Ogareva, Marije Pervanje-Anamarije, Janka Prezlja-Staneta, Ferda Tolarja-Mirka, Jožeta Sagadina, Milana Tominca in Srečka Tušarja.

TRIGLAVSKA DIVIZIJA NA GORENJSKEM

RAZMERE NA GORENJSKEM IN V DOLOMITIH

(Skica 3)

Vojkova brigada je bila ustanovljena v Cerknem, ki je še na Primorskem, vendar prav blizu Gorenjskega in tudi Dolomitov. To je pomenilo, da bo morala nova brigada delovati na treh različnih območjih, ki jih je medsebojno deloma delila tudi dobro utrjena in precej močno zastražena meja.

Nekdanja jugoslovansko—italijanska ali od leta 1941 dalje nemško—italijanska razmejitvena črta je na tem odseku tekla v smeri sever-jug, in sicer od predora Bohinjska Bistrica—Podbrdo čez Petrovo brdo, kjer je ločevala Baško grapo od Selške doline, in po vzhodnih pobočjih Porezna, nato je v velikem ovinku obšla Cerkljansko dolino, tako da je Blegoš ostal še na jugoslovanski oziroma nemški strani, odtod pa se je spuščala vzhodno od Robidnice in zahodno od Sovodnja proti jugu in jugovzhodu vse do Vrsnika. Približno tu je bilo »križišče«. Stara jugoslovansko-italijanska meja in kasnejša meja med Goriško in Ljubljansko pokrajino se je nadaljevala še naprej proti jugu — zahodno od Rovt in Hotedršice proti Planini in Javornikom, leta 1941 določena razmejitvena črta med Italijo in Nemčijo pa je pri Vrsniku zavijala proti vzhodu — pod Žirmi, čez Žirovski vrh, med Lučinami in Suhim dolom, med Črnim vrhom in Polhovim Gradcem ter naprej proti Št. Vidu (današnjemu Šentvidu) nad Ljubljano.

Na primorski strani nekdanje italijansko—jugoslovanske meje so bile manjše sovražnikove posadke le ob progi Podbrdo—Sv. Lucija, katerih poglavitna naloga je bila čuvanje proge. Mnogo nevarnejša in tudi mnogo močnejša (do tisoč mož) je bila nemška

Dušan Švara-Dule, vršilec dolžnosti komandanta Triglavske divizije, in Marija Pervanja-Anamarija, politična komisarka 3. bataljona Vojkove brigade

posadka v Idriji, ki se je po nemški zasedbi 23. septembra 1943 spremenila v osnovno izhodišče vseh sovražnikovih ofenziv proti cerkljanskemu delu našega osvobojenega ozemlja. Priznati je treba, da Idrije, ki leži v globoki kotlini, vsaj sprva, ko v bližini ni bilo kakih drugih sovražnikovih postojank, ni bilo težko nadzirati.

V Dolomitih, katerih večji del je spadal v Ljubljansko pokrajino,[54]) so bile razmere že precej drugačne. Belogardizem je naletel tod na tako ugodna tla, da v zadnjih mesecih pred italijansko kapitulacijo našim enotam v Dolomitih ni bilo več obstanka. Ob kapitulaciji Italije so se belogardistične posadke začasno razšle. Nekateri belogardisti so se vrnili domov in so jih v drugi

***) Pod Dolomiti pravzaprav razumevamo celotno ozemlje, ki ga omejujejo Ljubljana, Škofja Loka, Gorenja vas, Idrija, Logatec in Vrhnika. Razmejitvena črta med Nemčijo in Italijo jih je delila tako, da je večji del spadal v Ljubljansko pokrajino, severni del, ki je bil manjši, pa pod Gorenjsko.**

polovici septembra in prvi polovici oktobra 1943 mobilizirali v Dolomitski odred, ki ga je bil glavni štab NOV in PO Slovenije spet vzpostavil, toda jedro nekdanjih belogardističnih posadk je iskalo zavetja pri Nemcih, predvsem na Vrhniki in v Logatcu.

Prvim poskusom za obnavljanje belogardističnih postojank (ali domobranskih, zakaj po italijanski kapitulaciji se je nova formacijai imenovala slovensko domobranstvo) se je Dolomitski odred kljub temu, da je bilo prebivalstvo prepojeno s sovražno propagando in bilo povsem pod domobranskim vplivom, še kar uspešno upiral. Ko pa ga je v drugi polovici oktobra 1943 operativni štab za zahodno Slovenijo odpoklical in ga vključil med druge enote Triglavske divizije, je v Dolomitih nastala praznina, ki jo je sovražnik takoj izkoristil: domobranski postojanki v Rovtah je sledila ustanovitev še drugih postojank (Sv. Trije kralji — današnji Vrh, Horjul, Hotedršica itd.), tako da so Dolomiti spet kaj kma'lu postali nedostopni ne le za partizanske enote, temveč celo za manjše skupine in aktiviste. Spremenili so se v skoraj nezavzetno sovražno trdnjavo.

Povsem drugačno stanje kot na Primorskem in v Dolomitih je bilo na Gorenjskem in v severnem delu Dolomitov, ki je bdi tudi pod neposredno nemško oblastjo. Medtem ko je bilo primorsko prebivalstvo izrazito naklonjeno partizanom, prebivalstvo v Dolomitih pa pod izrečnim domobranskim vplivom, je velika večina Gorenjcev sicer podpirala narodnoosvobodilno gibanje, vendar je bila močno zastrašena. To je bila posledica dveletnega izredno grobega nemškega nasilja nad prebivalstvom in velike ofenzivnosti glede na gorenjske partizanske enote. Brž ko so Nemci kje zasledili kako partizansko enoto, so jo začeli nemudoma zasledovati. Če so le imeli dovolj sil, so jo skušali zajeti v obroč in uničiti. Hkrati so ubijali vse in požigali vsem, za katere so sumili, da podpirajo partizane.

S tako brezobzirno politiko so dosegli precejšnje uspehe, to tem bolj, ker so si znali med prebivalstvom organizirati dobro obveščevalno službo, njihovi agenti pa so se vrinjali celo v partizanske enote. Posledica tega so bili nepričakovani porazi in razna presenečenja. Partizanske enote so postajale čedalje manj prizadevne, ker so se bale, da bi njihove akcije utegnile sprožiti sovražnikove maščevalne ukrepe. Zato so bile sovražnikove posadke po vaseh lahko zelo šibke, saj jih ni napadal nihče, orož-

niške in financarske patrulje pa so tudi redno in brez večjih motenj lahko nadzirale celotno gorenjsko ozemlje.

Približno takšne so bile razmere na Gorenjskem neposredno pred italijansko kapitulacijo. Kaj pa po njej ?

Razmere se vsaj na prvi pogled tudi po kapitulaciji Italije niso bistveno spremenile. Na Gorenjskem so bile sorazmerno šibke nemške sile. Orožniške postaje so bile praviloma v istih krajih kot za časa Jugoslavije, le da so bile močnejše. Število orožnikov v tej ali drugi postojanki je bilo odvisno od njenega pomena. Orožniki so bili oboroženi le z lahkim pehotnim orožjem, njihove postojanke pa so bile vsaj sprva sorazmerno slabo utrjene. Največkrat so se omejili le na zazidavo oken, v katerih so pustili strelne line.

V obmejnem pasu in na območju Poljanske in Selške doline so takrat bile orožniške postojanke v Železnikih, Selcah, Javorjih, Trebiji, Žireh, Gorenji vasi, Poljanah, Zmincu in Škofji Loki. Razen teh so bile vzdolž meje še nekatere postojanke obmejne straže (financarske) kot v Zgornji Sorici, Davči, Podbrdu, Sovodnju, Javorjevem dolu, Kopačnici, Žireh in Lučinah.

Za varstvo železniških prog, mostov in drugih objektov so Nemci imeli na Gorenjskem še razne enote deželnih strelcev, ki pa jih navadno niso pošiljali v boj proti partizanom. Če so jih že uporabili, so jim dajali lažje naloge (blokiranje, zasede itd.), težavnejše naloge so bile namenjene policijskim in posebnim orožniškim enotam.

Izmed policijskih enot je treba vsekakor omeniti 19. SS policijski polk, ki je imel takrat na Gorenjskem dva bataljona: 2. bataljon je bil razmeščen na območju Jesenic, Tržiča in Lesc, 3. bataljon pa v Kranju, Škofji Loki, Selcah in Poljanah. V pomembnejših akcijah proti partizanom so Nemci uporabljali še nekatere druge enote, med njimi tudi policijsko četo za posebno uporabo »Alpenland« iz Radovljice, policijsko četo gorskih lovcev »Alpenland« z Bleda, 2. motorizirano rezervno orožniško četo »Alpenland« iz Kranja in 3. motorizirano rezervno orožniško četo »Alpenland« iz Kamnika. Moštvo teh enot, zlasti policijskih, je bilo zelo dobro opremljeno in oboroženo, pa tudi posebej izurjeno za protipartizansko vojskovanje. Sprva so v teh enotah imeli samo nemške prostovoljce, kasneje pa so vanje vključevali tudi pripadnike drugih narodnosti. Policijski polk je bil povsem

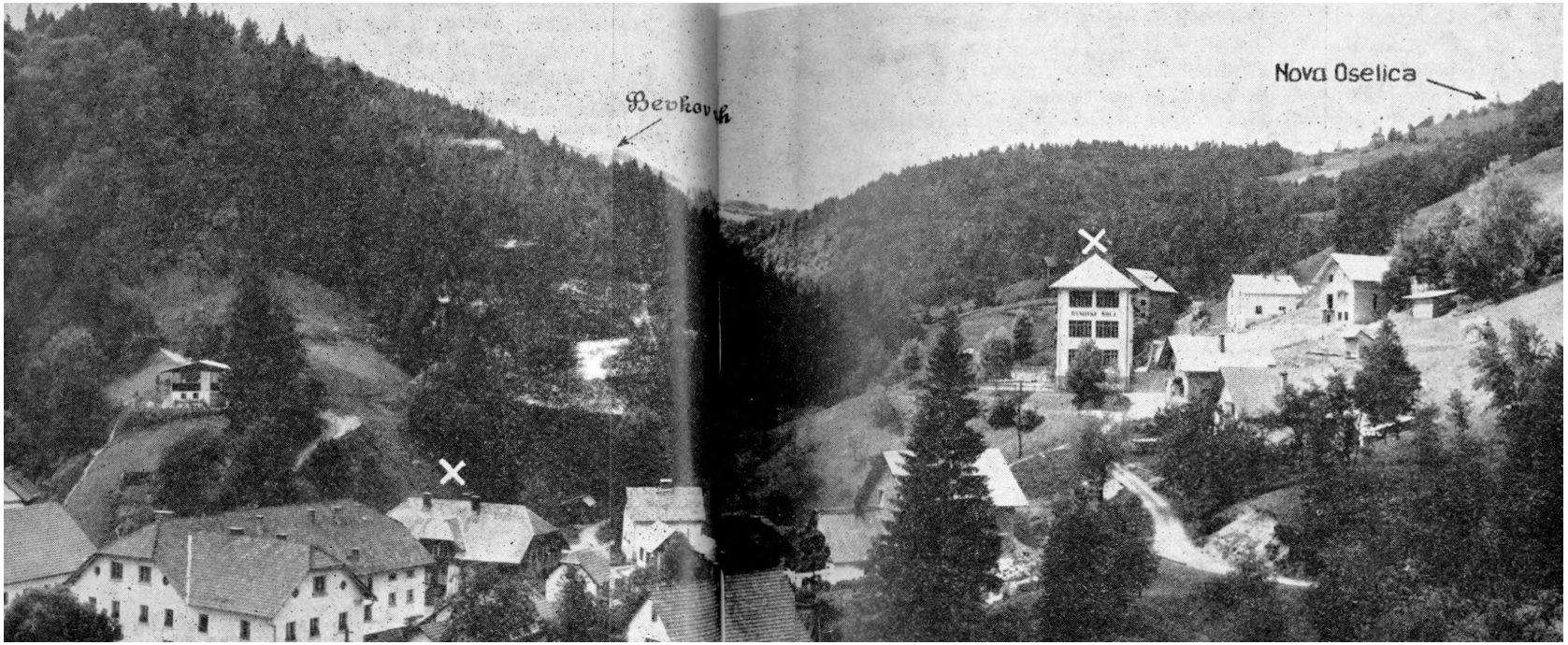

Sovodenj. Nemci so bili v šoli in leseni stavbi v vasi, ki sta označeni z »X«

mehaniziran in zato zelo gibljiv. Bataljoni so imeli približno po 600 mož.

V Škofji Loki se je v tistih dneh zadrževal 499. grenadirski rezervni bataljon, ki so ga tudi nekajkrat uporabili v bojih z Vojkovo brigado.

Kakšna je bila nemška protipartizanska taktika?

Nemška taktika, ki so jo uporabljali v boju proti partizanom, je bila silno prožna. Orožniki in financarji so patruljirali po vaseh, organizirali med prebivalstvom zaupniško omrežje, zbirali podatke, postavljali zasede in napadali manjše partizanske

skupine. Včasih so to počenjali v sodelovanju s kako sosedno orožniško postajo ali financarsko posadko.

Če so zasledili večjo partizansko skupino, ki ji ne bi bili kos, so jim poslali na pomoč policijske enote, pa tudi orožnike, financarje in deželne strelce iz drugih postojank.

Ker za večje čistke na Gorenjskem niso imeli dovolj enot, so si jih v takih primerih »izposojali« na Koroškem in Štajerskem, ali pa za nekaj dni zadržali kak vojaški transport, ki je bil na poti čez Gorenjsko, in ga poslali nad partizane. Tak-

rat so običajno ponoči ali zgodaj zjutraj obkolili ozemlje, na katerem naj bi bili partizani, nato pa postopoma stiskali obroč.

Toda Nemci so lahko kmalu ugotovili, da je taka taktika bila uspešna le proti nasprotniku, ki se je izmikal boju ali branil, in da je povsem odpovedala, brž ko so imeli opravka s številčno močnimi in dobro oboroženimi brigadami, pri katerih je bil napad glavna oblika vojskovanja.[55])

OSVOBAJANJE GORENJSKE

(Skica 3)

V zadnjih dneh septembra je v Cerkno prispel operativni štab za zahodno Slovenije (komandant je bil Lado Ambrožič-Novljan, politični komisar Dušan Kveder-Tomaž) in tam navezal stike z Jako Štucinom-Cvetkom in članom pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko Maksom Krmeljem-Matijo. V Cerkno je v tistih dneh prišel tudi sekretar centralnega komiteja KPS in član vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije Franc Leskošek-Luka. Ugotovili so, da so onstran italijansko-nemške meje sorazmerno šibke nemške posadke, ki bi jih bilo mogoče pregnati in tako razširiti osvobojeno ozemlje tudi na gorenjsko stran. Za izvedbo te naloge je operativni štab za zahodno Slovenijo imel na voljo pravkar ustanovljeno Vojkovo brigado, Prešernovo brigado, ki bi morala priti vsak hip,[56]) in Gorenjski odred[57]).

Nemške ofenzive v Trnovskem gozdu in Vipavski dolini še ni bilo konec, ko je operativni štab za zahodno Slovenijo že poslal Vojkovo brigado na položaje. Brigada je krenila na pot 1. oktobra. Tretji bataljon se je s kamioni odpeljal do Novakov, nato pa skupno s 1. bataljonom zasedel položaje vzdolž žičnih

[35]) Viri: Zborniik VI, knjiga 7, dok. št. 39, 62, 87, 88 in 95; dopisa orožniškega poveljstva »Kranj« na Bledu z dne 23. maja 1943 o razporeditvi postojank obmejnih straž in z dne 23. junija 1943 o razporeditvi orožniških postaj (IZDG, fase. 4—VIII in 5—VII); Prešernova brigada, str. 36—38.

[56]) Prešernova brigada se je na Dolenjskem zadrževala skoraj dva meseca. Ob tej priložnosti je na Turjaku doživela svoj največji uspeh: tam je po šestdnevnem obleganju 19. septembra prisilila 695 belogardističnih branilcev turjaškega gradu k vdaji. Brigada se je na Gorenjsko vrnila 30. septembra, tri dni kasneje pa je prispela v Davčo, dve uri hoda do Cerknega. Takoj po prihodu je njen štab navezal stike z operativnim štabom za zahodno Slovenijo. Brigada je bila številčno precej šibka; imela je le dva bataljona s kakimi 150 borci, vendar zelo dobro oborožena in izkušena.

[57]) Sredi oktobra ie imel Gorenjski odred, ki je deloval na obeh straneh Save, skupno z minerskimi vodi »Ratitovec«, »Triglav« in »Grintovec« 241 borcev, ki so imeli razen pušk tudi devet lahkih strojnic.

ovir na meji proti Leskovici, kjer so imeli Nemci svojo postojanko. Nekaj dni kasneje so Nemci hoteli ugotoviti, kaj se dogaja onstran meje, in so proti Robidnici poslali patruljo. Vojkovci so jo spustili prav blizu, nato pa jo napadli. Naša poročila govore, da so v tem spopadu padli trije sovražnikovi vojaki. Tako je tega dne, 5. novembra, Vojkova brigada doživela svoj ognjeni krst.

Drugi bataljon je 1. oktobra krenil na nasprotno stran Cerkljanske doline, na Bukovo. Njegova naloga je bila, da varuje Cerkno pred morebitnim sovražnikovim izpadom iz Baške grape. Prek Bukovega peljejo vse poti v dolino Idrijce in proti Cerknemu. Toda bataljon se ni omejil le na obrambo, temveč so se njegove enote ponoči nekajkrat spustile prav v dolino in napadle sovražnika na postajah v Grahovem in Hudajužni.

Brž ko je na območje Davče prispela Prešernova brigada, je napočil čas za začetek prve ofenzive Triglavske divizije, ustanovljene 6. oktobra. Najprej je bilo treba pregnati Nemce iz Davče, nato pa še iz Leskovice. Vtem ko je bilo to storjeno, je prišel na vrsto Sovodenj, s čimer je bila pot v Poljansko dolino odprta.

V Davči, raztresenem gorskem naselju z nadmorsko višino kakih tisoč metrov, so Nemci imeli svojo postojanko v župnišču pri cerkvi, bilo pa jih je kakih šestdeset. Za napad na postojanko je bila določena Prešernova brigada, medtem ko naj bi jo Vojkova brigada pri tem varovala in preprečila sovražnikovo posredovanje iz Selške doline, iz smeri Železnikov, kjer je bila orožniška posadka, in iz Zgornje Sorice.[58])

Skupina hiš s cerkvijo v Davči, kjer je bila nemška postojanka, leži na golem pobočju, ki ga od nasprotnega grebena, po katerem je potekala takratna meja, loči globel. Sklenjeno je bilo, da bodo na mejo s kamionom pripeljali protitankovski top Vojkove brigade, ki naj bi borcem Prešernove brigade s svojimi granatami olajšal delo pri zavzetju postojanke.

Ko so se 7. oktobra zjutraj oglasili prvi streli protitankovskega topa in rafali napadalcev z druge strani postojanke, je sprva kazalo, da bo napad uspel. Toda nesreča nikoli ne počiva. Top se je nenadoma pokvaril, prešernovci pa s svojimi puškami

[58]) V Zgornji Sorici je bilo običajno nekaj čez sto sovražnikovih vojakov. Razen nemških graničarjev so postojanko varovali tudi oboroženi domačini, čeprav so govorili slovensko, so to bili potomci nekdanjih nemških priseljencev in so se po razpadu Jugoslavije začeli izdajati za Nemce.

in lahkimi strojnicami močno utrjeni in dobro grajeni stavbi niso mogli do živega.

To pa še ni bilo vse. Nepričakovano so se popoldne ob dveh za njihovim hrbtom pojavili Nemci. Kaže, da so prišli iz Zgornje Sorice po skrivnih stezah, za katere vojkovci niso vedeli in jih niso nadzirali. Prešernovci so se morali kar hitro umakniti, pri tem pa so izgubili enega izmed svojih tovarišev.

Sovražnik je napadeni posadki v Davči medtem hitel na pomoč tudi iz smeri Železnikov. Da bi bil hitrejši, se je nameraval vse do Zalega loga ali pa še dlje pripeljali s kamioni, nato pa nadaljevati pot peš. Toda nad Jesenovcem, med Železniki in Zalim logom, je Nemce že čakala Vojkova brigada, ki je pred tem v ozki soteski za vsak primer podrla še most. V njeno zasedo je pripeljalo šest kamionov z vojaštvom, ki so bržkone prišli prav iz Škofje Loke. Kaže, da so vojkovci začeli nemško motorizirano kolono prehitro obstreljevati, če bi jo bili namreč spustili prav blizu, bi jo lahko uničili skoraj do poslednjega kamiona in moža. Uspeh so kljub temu dosegli: uničili so en kamion, Nemci pa so imeli pri tem štiri mrtve in štiri ranjene vojake.

Čeprav prešernovci in vojkovci niso uspeli, jim to ni vzelo poguma in so sklenili, da bodo znova napadli. Menili so, da jih pri tem ovira meja z neprekinjenimi žičnimi ovirami in minskim poljem. Zato je poveljstvo Triglavske divizije ukazalo, naj jo Prešernova in Vojkova brigada odstranita. Dasiravno je to bilo nujno potrebno predvsem iz praktičnih razlogov (da bi naši laže vdirali na Gorenjsko), je bila ta akcija, ki sta se je brigadi lotili 9. oktobra, tudi zelo simbolična: gorenjski in primorski partizanski borci brišejo mejo, ki je bila slovenskemu ljudstvu vsiljena in s tem izvajajo sklep vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega primorja k združeni Sloveniji v federativni Jugoslaviji.

Nemška posadka v Davči je nedvomno videla, kaj delajo partizani na meji, in je tudi dobro vedela, kaj to pomeni. Vsekakor nemškim obmejnim stražarjem ni bilo lahko pri srcu. Bali so se, da jim bo ob ponovnem in še hujšem partizanskem napadu pomoč prispela prepozno.

Poveljstvo Triglavske divizije je sklenilo, naj bi naslednjega dne — 10. oktobra — nemško posadko v Davči ob podpori že

popravljenega protitankovskega topa spet napadla Prešernova brigada, medtem ko naj bi Vojkova brigada demostrativno napadla sovražnikovo posadko v Leskovici.

Top se tudi tokrat ni izkazal, vendar ne po svoji krivdi. To jutro se je bila namreč spustila tako gosta megla, da topničarji nemške postojanke sploh niso videli. Sicer pa prešernovci sploh niso rabili topa in so brez njega »osvojili« Davčo. Nemci so se bili namreč priprav na napad tako ustrašili, da so jo že pred njegovim začetkom pobrisali v Zgornjo Sorico, župnišče pa ob umiku zažgali. Tako je Prešernova brigada izpolnila svojo nalogo, ne da bi ji bilo treba izstreliti kak strel.

Kaj pa je storila Vojkova brigada?

Ta je, kot ji je bilo ukazano, demonstrativno napadala Leskovico. S seboj je imela tudi protitankovski top, ki so ga postavili približno tja, kjer je sedaj planinsko zavetišče. Ker ni imel merilnih naprav, so granate padale povsod naokrog, samo v postojanko ne. Naposled je ena izmed granat le zadela cilj, toda večje škode ni povzročila.

Brž ko so iz Leskovice telefonično obvestili nemško poveljstvo v Gorenji vasi, da jih že od devetih zjutraj obstreljujejo partizani s težkim orožjem, so jim ob enih popoldne poslali na pomoč graničarski lovski oddelek. Ta je nekaj ur kasneje nemoteno prispel v Leskovico in ugotovil, da je partizanski napad že končan in da je tamkajšnja posadka med napadom izgubila enega moža. Nato se je lovski oddelek, misleč, da je najhujše že mimo, spet vrnil v Gorenjo vas.

Toda naslednjega dne, 11. oktobra, je prišlo do ponovnega napada. Tokrat je nemško postojanko demonstrativno napadala ena izmed čet 1. bataljona Prešernove brigade. Prestrašeni Nemci so kljubovali vse dotlej, dokler se ni spet oglasil protitankovski top. Bil pa je uspešnejši kot prejšnjega dne in je nekaj granat zadelo tudi poslopje v neposredni bližini nemške vojašnice. To je bilo Nemcem dovolj, pa so se jadrno umaknili proti Gorenji vasi. Tja so prispeli ob osmih zvečer. »... Rešili so si lahko le golo življenje, vso drugo opremo razen orožja pa so morali pustiti na postaji...«, beremo v sovražnikovem poročilu o izpraznitvi Leskovice.[59]) Nemški graničarji so skušali tako nagel umik opravičiti z izgovorom, da jih je napadlo vsaj tisoč partizanov. »... Teh

[59]) **Zbornik VI, knjiga 7, dok. 313.**

tisoč banditov, ki je vdrlo v Leskovico, predstavlja s svojim težkim orožjem nevarno grožnjo za vso Poljansko dolino posebno še zato, ker se jim niti orožniki niti cariniki ne morejo upreti z enakovrednim orožjem. Da bi se lahko prodirajočim banditom z uspehom postavili po robu, je za kraje v Poljanski dolini nujno potreben učinkovit in s težkim orožjem opremljen kontingent vojske.«“)

V bistvu je to bilo res. Nemške obmejne posadke so bile močno izpostavljene in brez obrambe pred partizanskim težkim orožjem, toda partizanski borci so bili kljub številčni premoči in težkemu orožju še nezadostno izurjeni in izkušeni, da bi to premoč znali učinkoviteje izkoristiti.

Izhodišče Prešernove brigade za napade na Davčo in Leskovico so bile nekdanje italijanske vojašnice na Črnem vrhu nad Novaki, medtem ko se je glavnina Vojkove brigade s svojim štabom vred v tistih dneh zadrževala v Novakih. Nemcem je to moral nekdo nesti na ušesa ali pa so morda tudi sami prišli do takega sklepa in so dan po zavzetju Leskovice poslali nad Novake letalo. Sovražni letalec je v treh naletih odvrgel zažigalne bombe, ki jih je imel s seboj, nato pa se oddaljil. Bombe so povzročile precejšnjo škodo in še večji strah med prebivalstvom. Zgoreli so župnišče, cerkev in še neka domačija.

Medtem sta Prešernova in Vojkova brigada dobili že nove naloge: prešernovci naj bi napadli Zgornjo Sorico in orožniško posadko v Javorjih, vojkovci pa naj bi pregnali Nemce iz Sovodnja. V tej vasi, ki leži med Cerknim in Gorenjo vasjo v Poljanski dolini, so bili že od leta 1941 dalje nemški obmejni stražarji. Sedaj je njihova postojanka postala zadnja ovira za vdor partizanov s cerkljanskih hribov v Poljansko dolino.

Brigadi sta napadli 13. oktobra proti večeru. Prešernova brigada je dosegla le delen uspeh: medtem ko je bila sovražnikova posadka v Zgornji Sorici preštevilna (z obmejnimi stražarji iz Davče, ki so se umaknili tja, je štela kakih 150 mož) za en sam bataljon, orožniki v Javorjih niso vzdržali in so se med boji umaknili proti Poljanam.

Vojkova brigada je s 1. in 3. bataljonom začela oblegati sovražnikovo posadko v šoli, ki je stala na hribčku nekoliko

“) Prav tam.

zunaj vasi, 13. oktobra zvečer. Orožniki v Trebiji (med Gorenjo vasjo in Žirmi) so takoj po prekinjeni telefonski zvezi ugotovili, da v Sovodnju nekaj ne more biti v redu, in so o tem obvestili višje poveljstvo. V strahu, da sovodenjski obmejni stražarji ne bi mogli vzdržati čez noč, je to takoj napotilo v Trebijo kakih 350 vojakov na pomoč. To je bil polbataljon 499. grenadirskega bataljona s sedežem v Škofji Loki, ki je bil okrepljen z dvema havbicama. Glavnina je ostala v Trebiji, eno četo pa so poslali še naprej proti Sovodnju. Kaže, da so vojkovci vse sile usmerili proti obmejnim stražarjem v Sovodnju, niso pa imeli nobenih zased med Sovodnjem in Trebijo. Zato je nemška četa, okrepljena s težkimi strojnicami in minometi, nemoteno prišla prav v Sovodenj, se združila s tamkajšnjo obkoljeno posadko in skupno z njo potisnila napadalce z bližnjih gričev.

Nemškim obmejnim stražarjem je pomoč prispela v zadnjem hipu, zakaj šola, ki je bila sicer močno utrjena (imela je zazidana okna, okrog nje pa so bili bunkerji in okopi), je bila zelo poškodovana in zares je bilo že vprašanje, če bo posadka mogla vzdržati do jutra. Bilo je že tako hudo, da so se morali Nemci umakniti iz zgornjih nadstropij in se braniti iz pritličja. Naši borci so se priplazili tik pred žične ovire in skušali priti na drugo stran. Zlasti se je pri tem izkazala Vera Močnik-Živka, doma iz Lazca pri Otaležu. Šele potem, ko je bila ranjena, je odnehala in se vrnila izpred postojanke na varno.

Toda vojkovci so se naslednjega dne vrnili in zopet napadli. Nemci jim niso ostajali dolžni in so jih obstreljevali z vsem orožjem, ki so ga imeli, in celo s topoma, ki sta ostala v Trebiji. Pri tem se je vnela neka kmetija in zgorela. Ko pa so nemški vojaki krenili v nasprotni napad, vojkovci niso vzdržali in so se umaknili onstran meje, kamor se jih Nemci niso upali več zasledovati.

Čeprav je bil partizanski napad na Sovodenj zavrnjen, si nemško poveljstvo v Trebiji, pod katero je spadalo tudi območje Sovodnja in Žirov, ni delalo nobenih utvar. »Položaj na območju, ki ga nadzoruje naša postaja, je izredno kritičen...«, beremo v njihovem poročilu, ki nadalje ugotavlja, da ne gre več za slabo oborožene partizane, kot je to bilo nekdaj, in da partizani »nameravajo zavzeti Sovodenj, Žiri in Trebijo ter prodreti v Poljansko dolino«.“)

[6])] Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 317.

Kljub taki oceni se je 18. oktobra nemški polbataljon z obema topoma nepričakovano vrnil v Škofjo Loko. Zakaj?

Odgovor na to vprašanje ni težko najti. Medtem ko je Vojkova brigada napadala Sovodenj, sta Prešernova in Tolminska brigada[62]) dobili še zahtevnejšo nalogo: ob pomoči Gorenjskega odreda naj bi napadli orožniški posadki v Železnikih in Selcah ter tako osvobodili vso Selško dolino. Nemci so le morali nekaj zvedeti o načrtih in pripravah,[63]) saj sicer ne bi tik pred napadom — 19. oktobra — poslali v Selca okrepitve z dvema havbicama. Skoraj ne more biti dvoma o tem, da so tja poslali prav polbataljon, ki so ga bili potegnili iz Trebije in Sovodnja. To hkrati tudi dokazuje, kako šibke sile so imeli Nemci takrat na Gorenjskem, če so imeli za vse te intervencije na voljo le dobrih tristo mož.

Polbataljon 499. grenadirskega bataljona je sicer rešil Železnike in Selca pred napadom Tolminske in Prešernove brigade, ni pa mogel hkrati rešiti tudi postojanke v Sovodnju. Brž ko so vojkovci opazili, da se je sovražnikovo vojaštvo umaknilo, so se spet približali postojanki in jo začeli obstreljevati med drugim tudi z minometi. Nemci so se ustrašili in zaprosili za pomoč. Toda odkod naj bi jo dobili? Še bolj kot v Sovodnju je bil polbataljon potreben v Selški dolini. Ker ni bilo nobenega drugega izhoda, so sklenili, da bodo izpraznili tudi to postojanko. Iz Št. Vida nad Ljubljano so obmejnim stražarjem poslali dva tanka, da bi med umikom proti Trebiji zadržala partizane na zadostni razdalji, zakaj v nasprotnem primeru bi obmejni stražarji prišli z dežja pod kap.

Kljub tankoma so borci Vojkove brigade na vso moč obstreljevali obmejne stražarje že med nakladanjem njihove opreme na vozove, še bolj pa med umikom po cesti navzdol proti Fužinam in Trebiji. Nemško poveljstvo je moralo priznati, da bi jim trda predla, če ne bi bilo v njihovem spremstvu tudi tankov.

Z Nemci vred sta se iz Sovodnja umaknila tudi dva Slovenca. Prvi je bil neki Alojzij Bogataj, ki so mu bili Nemci dodelili posestvo leta 1941 izseljenega kmeta Lovrenca Telbana iz Podjelovega brda. Bogataj se je moral umakniti tako hitro, da je

[62]) Tolminska brigada je bila ustanovljena v drugi polovici septembra 1943 na območju Baške grape. Brigada je imela v treh bataljonih kakih 400 do 500 borcev, konec oktobra 1943 pa se je z dvema bataljonoma vključila v Prešernovo brigado.

[63]) V Tolminski brigadi je bil takrat za načelnika štaba tudi Bojan Hojan-Marko, ki je bil štiri mesece kasneje razkrinkan kot gestapovski agent.

vsa njegova živina — dvajset glav govedi in petnajst prašičev — ostala v rokah partizanov. Drugi je bil nemškutar Josip Drenik, blagajnik nacionalne socialistične stranke.

Tako so oddelki Vojkove brigade 20. oktobra prodrli v Poljansko dolino. Prišli so do Fužin, ob cesti iz Trebije proti Žirem. Tam so zasedli vas in hribe nad njo. Takoj so zasekali cesto, ki iz Fužin pelje proti Sovodnju, da bi bilo njihovo zaledje varno pred morebitnim vdorom sovražnikovih tankov, niso pa pozabili onesposobiti za promet tudi glavne ceste. V strmini nad Fužinami so to cesto temeljito prekopali in podrli nasipe. Ker pa so Fužine le poldrugi kilometer oddaljene od Trebije, se je seveda tamkajšnja nemška posadka čutila zelo ogroženo in je zahtevala pomoč.

V še večji nevarnosti kot postojanka v Trebiji je bila orožniška postaja v Žireh. Ta je bila vzdolž Poljanske Sore zadnja nemška postojanka pred nekdanjo italijansko-nemško mejo in zato tudi najbolj izpostavljena. Nemško poveljstvo je menilo, da orožniki ne bodo mogli kljubovati partizanskemu napadu, in jih je sklenilo odpoklicati. Ker pa je bila žirovska posadka prešibka, da bi se mogla sama prebiti mimo Fužin, so ji na pomoč poslali močnejše vojaške in policijske oddelke z dvema tankoma. Tanka in kamioni z vojaštvom so v Žiri prispeli z zamudo, ker so morali vojaki spotoma popravljati porušeno cesto.

Nemci v Žireh so imeli že 22. oktobra naložene vozove ne le s svojo opremo, temveč so nameravali odpeljati s seboj kakih tisoč parov čevljev, ki so jih bili pobrali v čevljarski zadrugi. Žiri so namreč že pred vojno slovele kot eno izmed največjih čevljarskih središč v vsej Jugoslaviji. Pa tudi med vojno čevljarstvo ni zamrlo, le da je delalo predvsem za potrebe nemške vojske. Zato je bilo v žireh precejšnja zaloga usnja, čevljev in raznih čevljarskih potrebščin.

Nemška posadka je ob zapreženih konjih dolgo čakala na obljubljeno spremstvo iz Gorenje vasi. Ker ga vse do dveh popoldne ni bilo na spregled, ponoči pa tudi ne bi bilo varno voziti, so žirovski orožniki in obmejni stražarji sklenili, da bodo le poskušali srečo in se sami prebili v Trebijo. Komaj je njihova kolona krenila, že so se oglasile strojnice vojkovcev, ki so imeli položaje nad vasjo. Seveda so Nemci takoj planili v kritje.

Pionirji iz žirov

Prav tedaj je v Žiri prispela tudi kolona s tankoma in posadko bržkone rešila najhujšega. Ker je bilo že precej pozno, nad vasjo pa so imeli partizani položaje, se jim je zdelo najbolje, če gredo na pot šele naslednjega dne. Varen umik iz Žirov so si zagotovili na značilen nemški način: nemški poveljnik je žirovskemu županu Seljaku zagrozil, da bo dal ustreliti sto domačinov za vsakega ubitega Nemca. Sedem domačinov so takoj prijeli in jih kot talce zaprli v orožniško postajo. To je bil tudi glavni razlog, da so vojkovci mirno spustili Nemce iz kraja. Bilo je očitno, da so Nemci dejansko pripravljeni izpolniti svojo grožnjo.

Tako so sovražnikovi vojaki 23. oktobra mirno in pred očmi partizanov nemoteno izropali trgovine in čevljarne ter z naropanim blagom otovorili kakih dvajset kamionov, ki so bili prejšnjega dne pripeljali iz smeri Gorenje vasi. Iz Žirov so krenili ob treh

popoldne in so v Trebijo prispeli šele ponoči. Del žirovske posadke je ostal tu, drugi pa so odšli naprej proti Gorenji vasi. Tam so izpustili tudi talce, katerih življenje je vse dotlej viselo na nitki.

Čeprav so Nemci ob odhodu povzročili v Zireh občutno škodo, je tam zavladalo praznično razpoloženje. Kako tudi ne bi, saj so bili Žiri prvič po dveh letih in pol spet svobodni. Že naslednjega dne, 24. oktobra, so priredili pred občinsko hišo zborovanje, na katerem sta govorila komandant Vojkove brigade Milan Tominec in sekretar rajonskega komiteja KPS Milan Žakelj. Istega dne so na Ledinici sestavili tudi narodnoosvobodilni odbor za celotno območje žirovske občine, ki je takoj začel delovati.

Trebijski orožniki, ki so bili še pred kratkim skoraj neomejeni gospodarji vsega območja od Žirov in Gorenje vasi prav do meje, se odslej niso upali ganiti nikamor več iz svojih utrdb. Njihove oblasti je bilo konec in celo nekdanji nemški župani je niso več upoštevali.[64]) Bolj kot s tem so si orožniki belili glavo z vprašanjem, kdaj lahko pričakujejo napad partizanov in kakšna usoda jih v tem primeru čaka.

Do napada na njihovo orožniško postojanko bi bržkone prišlo že prej, če se ne bi v tistih dneh zadrževala v Hotavljah — približno na pol poti med Gorenjo vasjo in Trebijo — neka motorizirana četa (bržkone je to bila 2. ali 3. orožniška motorizirana četa »Alpenland«), ki je s svojim težkim orožjem onemogočala popolno sklenitev obroča okrog Trebije in uspešen napad. Brž ko se je ta iz Hotavelj umaknila, so partizanski borci zasedli še to vas in tako presekali neposredno zvezo med sovražnikovima postojankama v Gorenji vasi in Trebiji.

Telefonska zveza pa le ni bila prekinjena. Nemci so menda naknadno ugotovili, da so jo bili partizani pustili samo zato, da so se lahko nanjo priključili in prisluškovali njihovim telefonskim pogovorom.

[64]) Medtem je spadal tudi župan občine Oselice. Ko so Nemci videli, da ga ni več v njihovo postajo, so mu poslali poziv, naj se jim nemudoma javi. Ta pa jim je 25. oktobra odgovoril takole: »Na fronti, 25. oktobra 1943. Gospodu vodji orožniške postaje v Trebiji. Na Vaš poziv, naj se javim pri Vas, Vam sporočam, da je Vam do Sovodnja natančno tako daleč, kakor meni do Vas. Smrt hitlerizmu — svobodo narodu! Bivši župan Roitzl.« (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 171.)

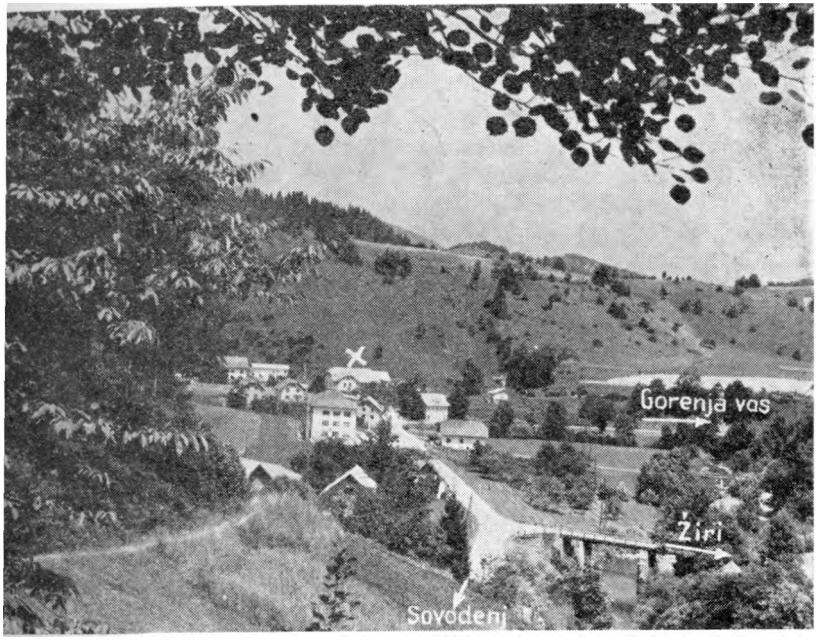

Trebija. Nemška postojanka je bila v šolskem poslopju, ki je označeno z »X«

Za napad na sovražnikovo postojanko v Trebiji je bil določen 1. bataljon Vojkove brigade, medtem ko se je 2. bataljon, ki je bil nekaj dni poprej z Bukovega prispel nad Sovodenj, premaknil na Ledine, da bi zaustavil sovražnika, ki bi skušal prodirati napadeni postojanki na pomoč iz Idrije. Na 3. bataljon sploh ni bilo mogoče računati, ker je bil v drugi polovici oktobra zaposlen s prenašanjem municije in orožja z območja Črnega vrha nad Idrijo in Zadloga na to stran Idrijce.

Prvi spopadi in medsebojna obstreljevanja so se začela že 27. oktobra. Vendar ni bilo še nič hudega, ker so se obdelovali le s puškami in strojnicami. Naslednjega dne pa so se s partizanskih položajev že oglasili tudi težki minometi. Nemci poročajo, da je nekaj min padlo v neposredno bližino njihove orožniške postaje. Ponoči se ni zgodilo nič posebnega, toda naslednje jutro — to je bilo že 28. oktobra — so postali vojkovci še bolj

nadležni. Njihovi ostrostrelci niso bili skriti le za debli na robu gozda, temveč so zlezli celo na drevesa, odkoder so nadzirali in preprečevali vsako gibanje okrog postojanke, ki so jo razen s puškami in strojnicami obstreljevali tudi s težkimi minometi.

Ob petih popoldne je nepričakovano nastala tišina, pred postojanko pa je prišel neki sedemletni fantek s pozivom prejšnjega nemškega župana občine Oselice k vdaji. Ta jim je v imenu štaba 1. bataljona svetoval, naj se takoj vdajo, zakaj v nasprotnem primeru jih bo partizansko topništvo, ki je že na poti, uničilo.“)

Zares, naslednjega dne se je oglasil še protitankovski top, vendar postojanki ni povzročil kake resnejše škode. Drobci granat so ranili dva Nemca — enega obmejnega stražarja iz sovodenjske in enega orožnika iz žirovske posadke. Toda top je le dosegel svoj namen. Nemško poveljstvo se je namreč ustrašilo za usodo trebijske posadke in je 29. oktobra v popoldanskih urah poslalo iz kakih pet kilometrov oddaljene Gorenje vasi okrepitve z nalogo, da pomagajo izprazniti postojanko v Trebiji, njeni posadki pa pomagajo pri umiku v Gorenjo vas. Sovražnikova kolona, ki je to jutro krenila proti Trebiji, je bila sicer zelo močna (naša poročila govore o 500 sovražnikovih vojakih), toda njena naloga le ni bila lahko izvedljiva.“) Nad Gorenjo vasjo so namreč bili kar trije bataljoni Prešernove brigade, ki so blokirali tamkajšnjo nemško posadko. Toda Nemci so ob močni topniški podpori odločno krenili v napad in potisnili neizkušene bataljone Prešernove brigade proti severu.[67]) Tako so si utrli pot proti Trebiji.

V Trebijo je nemška kolona, v kateri je bilo tudi osem praznih tovornjakov, prispela šele v popoldanskih urah. Kamione so takoj začeli nakladati z razno opremo, toda pri tem jih je ogenj vojkovcev tako zelo oviral, da jim je uspelo natovoriti le polo-

[68]) Na drugem pismu s podobno vsebino je bilo po francosko napisano na kuverti tole: »Dragi prijatelji, ne pozabite, da imate proti sebi tudi Francoze, ki znajo bolje streljati kot Vi. Pokažite vašo spako pri oknu, pa Vam bomo to takoj dokazali.« Te besede sta bržkone napisala Pierre in njegov tovariš, ki sta bila sprva v Vojkovi brigadi prav pogumna mitraljezca.

[66]) Ugotovljeno je, da je bil v tej koloni prisoten orožniški akcijski bataljon pod poveljstvom kapetana Hönla, bržkone pa so bili v njej tudi deli 499. grenadirskega bataljona.

[67]) Nad Gorenjo vasjo so se z Nemci spopadli 4. bataljon Dolomitskega odreda, ki je bil prav tedaj prispel iz Dolomitov in še ni bil vključen v brigado, ter 4. in 5. bataljon Prešernove brigade, ki sta bila prišla v to brigado iz Tolminske brigade, nista pa imela skoraj nobenih bojnih izkušenj.

vico kamionov, drugi pa so se morali vrniti v Gorenjo vas prazni.

Z osvoboditvijo Trebije je bila oktobrska ofenziva Triglavske divizije v bistvu končana.

Ofenziva se je v prvih dneh oktobra začela in nato potekala v zelo ugodnih okoliščinah. Prav takrat je namreč Nemcem na Gorenjskem močno primanjkovalo sil. V boj proti partizanom so lahko poslali razen sorazmerno šibkih in slabo oboroženih orožniških in financarskih posadk le enote 499. grenadirskega bataljona iz Škofje Loke, ki so jih okrepili z oklopnimi oddelki iz Št. Vida nad Ljubljano oziroma z 2. rezervno orožniško motorizirano četo iz Kranja, medtem ko so morali topništvo dobiti že s Koroškega (9. četo 112. dopolnilnega topniškega polka iz Seebacha pri Beljaku).

Kje neki je bil 19. SS policijski polk s svojim 2. in 3. bataljonom? Tega so poslali kot okrepitev enotam, ki so izvajale čiščenje okrog Ljubljane in na Dolenjskem, tako da sta od tega polka takrat bili na Gorenjskem le dve četi: 9. četa 3. bataljona v Škofji Loki in 11. četa istega bataljona v Poljanah.

V takšnih razmerah sta Vojkova in Prešernova brigada osvajali postojanko za postojanko, pri tem pa sta jim pomagala Gorenjski odred in Tolminska brigada. Tako sta osvobodili kakih deset kilometrov ozemlja onstran nekdanje meje, dosegli popolno nadzorstvo nad ozemljem med Poljansko in Selško Soro skoraj prav do Škofje Loke in sovražnika v dolinah potisnili v obrambo. Uspehi Vojkove brigade so tem pomembnejši, ker je šlo za povsem novo enoto, katere borci s poveljniškim kadrom vred niso imeli skoraj nobenih bojnih izkušenj. Če pa bi jih imeli, potem jo sovražnikove posadke v Leskovici, Sovodnju, Žireh in Trebiji ne bi tako poceni odnesle.

Triglavski diviziji se je zataknilo šele konec oktobra, ko so Nemci preuredili svojo obrambo in jo okrepili z novimi enotami. Orožniškim in financarskim posadkam v Poljanski in Selški dolini so namreč poslali na pomoč tri stražarske čete s Štajerskega (tako je na primer v Gorenjo vas prišla 4. četa 17. stražarskega bataljona iz Šoštanja) in akcijski orožniški bataljon »Honel«, ki so ga sestavili predvsem iz posadk izpraznjenih obmejnih postojank. Nemcem je sedaj bilo že mnogo laže tudi zato, ker jim je teren v Poljanski in Selški dolini omogočal hitrejše

manevriranje in premeščanje enot, pa tudi uspešnejšo uporabo topništva in oklopnih vozil.

Nedvomno je bila ofenziva Triglavske divizije zelo pomembna prelomnica pri nadaljnjem razvoju narodnoosvobodilnega gibanja na Gorenjskem. Med Nemci, ki so se bili dotlej čutili na Gorenjskem popolne gospodarje in ki po bitki v Dražgošah niso doživeli še nobenega resnejšega poraza, je zbudila hud preplah: v silnem strahu pred partizani so poprej še tako ošabni Nemci begali iz postojanke v postojanko in pri tem moledovali svoja poveljstva, naj jim vendar že pošljejo vojaške čete in težko orožje na pomoč. Hkrati s tem se je ob pogledu na bežeče in preplašene Nemce dvigal bojni duh pri naših borcih in pri prebivalstvu, ki je začelo čedalje odločneje in javno sodelovati v narodnoosvobodilnem gibanju.[68])

NA ŽIROVSKEM

(Skica 2)

Medtem ko je Triglavska divizija v oktobru pritiskala s Cerkljanskega prek nekdanjih meja proti vzhodu z namenom, da osvobodi obmejno območje ter Poljansko in Selško dolino, se je že v prvih dneh novembra nenadoma premaknila proti jugovzhodu — proti Dolomitom. Zakaj?

[68]) Viri: Poročilo OŠZS z dne 8. oktobra 1943 (Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 226); poročilo PK KPS za Primorsko z dne 9. oktobra 1943 (isto. dok. št. 234); poročilo OŠZS z dne 11. oktobra 1943 (isto, dok. št. 244); poročilo OŠZS z dne 11. oktobra 1943 (isto, dok. št. 245); poročilo orožniške postaje Trebija z dne 20. 20. oktobra 1943 (isto, dok. št. 325); operativno poročilo štaba 3. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 152); poročilo orožniške postaje Trebija z dne 21. oktobra 1943 (isto, dok. št. 158); poročilo orožniške postaje Trebija z dne 28. oktobra 1943 (isto, dok. št. 171); poročilo 184. polka deželnih strelcev z dne 30. oktobra 1943 (isto, dok. št. 172); poročilo orožniške postaje Trebija z dne 1. novembra 1943 (isto, dok. št. 180); sporočilo orožniškega §lavarstva Kranj z dne 3. novembra 1943 (isto, dok. št. 181); navodilo komanda orožništva za Koroško z dne 26. novembra 1943 (isto, dok. št. 221); poročilo OŠZS z dne 8. oktobra 1943 (IZDG, fase. 276—I); pismo Franca Leskoška-Luke z dne 4. oktobra 1943 (IZDG, fase. 532—II); Prešernova brigada, str. 128—142; Kronistični zapis o Žireh, str. 36—39; Milan Žakelj-Žirovnik, Nekaj misli o osvobodilnem gibanju v Zirovski dolini (Loški razgledi 1956); Osvobodilni boj, str. 105—108; Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Gradivo, 1. del, 1. snopič, str. 305; isto, 1. del, 2. snopič, str. 92; isto, 2. del, 2. snopič, str. 277 in 314; Dodatek h gradivu, str. 216—219; Kapitulacija Italije, str. 606, 610 in 612; zgodovinsko gradivo Mestnega muzeja v Idriji; spomini Dan·ela Eržena, Franca Kovačiča-Tarzana, Andreja Pagona-Ogareva, Marije Pervanje-Anamàrije, Janka Prezl ja-Stancta, Pavla Reparja, Ivana Suliča, Ferda Tolarjà-Mirkà in Srečka Tušarja.

V Dolomitih je imel belogardizem že pred italijansko kapitulacijo večji vpliv kot kjerkoli drugod.[69]) Ob kapitulaciji pa se je velik del pripadnikov belogardističnih posadk zatekel pod nemško varstvo. Nemško poveljstvo je takoj uvidelo, da bivše belogardiste lahko zelo koristno uporabi. Zato so že 20. septembra 1943 postavili izdajalskega kraljevega generala Leva Rupnika za šefa pokrajinske uprave za Ljubljano in se skupno z njim lotili organiziranja slovenskega domobranstva. Med prvimi domobranskimi enotami, ki so jih takrat ustanovili, so bile tudi dolomitske, ki so se z nemško pomočjo spet začele razmeščati po nekdanjih in ob italijanski kapitulaciji opuščenih belogardističnih postojankah.

Operativni štab za zahodno Slovenijo je sodil, da mora v Dolomitih »zaradi političnega in vojaškega položaja operirati močna udarna edinica pod krepkim vodstvom, oprta na enote, ki operirajo v Poljanski dolini proti nemškim okupatorskim postojankam« in da so zato »odredne enote na dolomitskem področju preslabotne, ne morejo izvrševati zadanih nalog in podležejo pasivnosti«.[70]) Zato je odpoklical Dolomitski odred na Cerkljansko in ga razdelil med Prešernovo in Vojkovo brigado.

Odhod odreda v drugi polovici oktobra so domobranci temeljito izkoristili za novačenje in širjenje svojega vpliva. Ko je operativni štab za zahodno Slovenijo to ugotovil, je sporazumno s komisarjem glavnega štaba NOV in PO Slovenije Borisom Kraigherjem, ki se je takrat mudil na Cerkljanskem, sklenil, da Triglavsko divizijo okrepi z Gradnikovo brigado in jo usmeri predvsem proti Dolomitom.

Medtem ko so pričakovali prihod Gradnikove in Goriške brigade, ki naj bi se združili v eno samo, v Gradnikovo brigado, je nemška posadka v Idriji poslala v Spodnjo Idrijo kot svojo prednjo stražo kakih šestdeset mož z nalogo, da tam vzpostavijo novo postojanko. To se je zgodilo 28. oktobra.

Štab Triglavske divizije je takoj ukrepal in je štabu Vojkove brigade ukazal, naj z minometi obstreljuje Spodnjo Idrijo in moti sovražnika pri utrjevanju.

[69]) V vrhniškem okrožju je bilo pred kapitulacijo Italije 33 belogardističnih postojank s 1609 belogardisti. (Kapitulacija Italije, stran 215.)

[70]) Povelje operativnega štaba za zahodno Slovenijo z dne 17. oktobra 1943 (Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 271.)

Narodni heroj Valentin Zevnik- 2eleznik

i

»... Datuma se ne spominjam, bil pa je lep sončen dan, čeprav hladen. V našo enoto je prišel tovariš Dule.[71]) Dva težka minometa smo postavili na robu planote nad Spodnjo Idrijo. Od tam smo obstreljevali vas in cesto. Vse je potekalo v redu in bili smo zadovoljni. Tovariš Dule nas je opozarjal, naj pohitimo, kajti sicer bo našega veselja kmalu konec. Na njegove besede se nismo ozirali. Kaj pa nam morejo Nemci, ki so tam v dolini? Dule je odšel, mi pa smo izstrelili še nekaj min. Nato so nam ukazali, naj se umaknemo na Ledine.

Nenadoma pa so začele okrog nas treskati mine. Nemci so nam iz doline vračali pozdrave in to kar precej natančno. Eksplozij, črnega dima in naše nemoči, da izvlečemo minometov podstavek, ne bom nikoli pozabil. Podstavek se je bil zaradi mnogih izstreljenih min zapičil globoko v zemljo in smo ga le z veliko težavo izvlekli. K sreči ni nikogar izmed nas ranilo.

[71]) **Dušan Švara-Dule, ki je 6. oktobra 1943 postal vršilec dolžnosti komandanta Triglavske divizije.**

Ko pa smo že zavili okrog vogala bližnje hiše, je iznenada kakih deset metrov pred menoj treščila sovražna mina. Videl sem samo, kako je nekdo padel. Minomet sem spustil iz rok in pohitel k ranjencu. Tam je bil že Dule z nekaterimi drugimi tovariši. Ranjenec je bil nek star partizan s položajnim činom bataljonskega komandanta. Kdo je to bil, še danes ne vem. Pozneje smo zvedeli, da je na poti v bolnišnico umrl, saj je imel nešteto ran ...«")

Čeprav je ranjenec, ki ga je pri Ledinah zadela nemška mina in ki je v bolnišnici v Cerknem istega dne izkrvavel, eden izmed treh narodnih herojev, ki jih je dala Vojkova brigada, ga ni skoraj nihče ohranil v spominu. Bržkone zato ne, ker je bil v brigadi komaj mesec dni. To je bil namreč Valentin Zevnik-Železnik, doma iz Praš pri Kranju. Nemci so ga sicer že leta 1941 izselili v Srbijo, toda Valentin se je kmalu zatem v Užicu priključil tamkajšnji slovenski partizanski četi in se pogumno bojeval po Srbiji, Hercegovini in Bosni, dokler se ni poleti 1942 vrnil na Dolenjsko, kjer je bil vodnik v zaščitni četi glavnega štaba. Odtod je prišel na Gorenjsko, ob kapitulaciji Italije pa na Primorsko in se vključil v Vojkovo brigado.")

Medtem je iz Cepovanske doline prispela v Ledine tudi že Goriška brigada, ki ji je bil napad na Spodnjo Idrijo prva in zadnja akcija v Triglavski diviziji. Novo sovražnikovo postojanko v Spodnji Idriji je s svojim 3. bataljonom napadla 3. novembra zvečer. Sprva je kazalo, da bo napad povsem uspel, saj so naši borci z osvojitvijo cerkve nad vasjo — tam so zaplenili tudi težki minomet — spravili sovražnikovo posadko v brezupen položaj. Toda neki skupini nemških vojakov, ki so prihajali na pomoč iz Idrije, se je mimo zased posrečilo našim vdreti za hrbet in jih prisiliti k umiku.

Po prihodu Goriške in Gradnikove brigade na Idrijsko, po njuni združitvi in še po nekaterih drugih organizacijskih spremembah[74]) so brigade okrog 5. novembra krenile na nove položaje. Na levem krilu, na območju Blegoša in Črnega vrha nad Novaki, je bila Prešernova brigada. To je bilo potrebno zato, ker

[72]) Spomini Milodara Vilarja.

[73]) V Zborniku narodnih herojev piše, da je Valentin Zevnik padel v novembrski nemški ofenzivi ob jurišu na sovražnikove tanke. To ne drži, saj takrat v dolini Idrijce ni bilo enot Vojkove brigade, pa tudi takratni brigadni komandant Milan Tominec se dobro spominja, v kakšnih okoliščinah in kje je Zevnik padel.

[74]) Brigada je dobila novega političnega komisarja in njegovega namestnika: **pni je** bil Vinko Šumrada-Rados, drugi pa Anton Milič-Marko. Oba sta prišla **iz** Gradnikove brigade.

je akcijski orožniški bataljon »Hönel« iz Gorenje vasi prešel v Javorje in je vse do 10. novembra, ko se je naposled umaknil v Škofjo Loko, grozila nevarnost, da se utegne napotiti čez Črni kal proti Novakom in Cerknemu. Na desnem krilu je bila Gradnikova brigada — po združitvi z Goriško brigado je imela kar 1450 borcev — z nalogo, da s položajev na črti Otalež—Ledine—Vrsnik nadzira Idrijo in Dolomite.

Vojkova brigada je zasedla nove položaje na sredini, med Prešernovo in Gradnikovo brigado. Njen 1. bataljon je s pobočij nad Trebijo zapiral cesto, ki iz Gorenje vasi pelje proti Žirem oziroma Cerknemu, medtem ko so drugi trije bataljoni s položajev na Zirovskem vrhu varovali žirovsko dolino pred morebitnim sovražnikovim vdorom iz smeri Gorenje vasi, Lučin in Št. Jošta, pa tudi s Sv. Treh kraljev (sedaj Vrh nad Rovtami). Pravzaprav je bil 2. bataljon sprva na Goropekah, toda tam je ostal le dan ali dva, dokler ga ni nadomestil eden izmed bataljonov Gradnikove brigade, nato pa se je pridružil 3. in 4. bataljonu na Zirovskem vrhu, na dolgem grebenu, ki od Gorenje vasi sega prav pod Sv. Tri kralje.

Brž ko so brigade zasedle nove položaje, so takoj začele iskati stik s sovražnikom. Prešernova se je ukvarjala z akcijskim orožniškim bataljonom »Hönel«, dokler ga ni pregnala iz Javori j, Vojkova in Gradnikova pa sta pošiljali v notranjost Dolomitov, zlasti pred Rovte, večje ali manjše skupine borcev z nalogo, da sovražnikovim patruljam in kolonam postavljajo zasede. Kaj pomembnejšega se v prvi polovici novembra 1943 ni zgodilo.

Prav zato je imelo brigadno poveljstvo, ki se je v tistih dneh zadrževalo v nekdanji jugoslovanski obmejni vojašnici ob cesti Žiri—Govejek—Idrija, dovolj priložnosti za urejanje razmer in vsestransko utrjevanje brigade.

Sedaj je brigada imela že kakih 950 borcev in zato je bilo treba izpopolniti poveljniški kader tudi po bataljonih in četah. Vsaka četa je imela razen komandirja, ki je skrbel za vojaško urjenje in izvajanje vojaških nalog, in političnega komisarja, katerega glavna naloga je bila politično-idejna vzgoja borcev, še njuna namestnika, pri čemer se je namestnik političnega komisarja ukvarjal predvsem s partijskim delom v četi. Pri četnem poveljstvu je bila tudi četna bolničarka.

Podobno sestavo je imel tudi bataljonski štab, le da so tam imeli še bataljonskega intendanta, ki je skrbel za prehrano, propagandnega referenta, obveščevalca, bolničarko in kurirje.

V brigadnem štabu so v tistih dneh začeli ustanavljati razne odseke kot operativnega (sestavljanje poročil za višji štab, pripravljanje in pisanje raznih povelj za akcije in premike), obveščevalnega (zbiranje podatkov o sovražniku in stanju na terenu), ekonomskega (prehrana), sanitetnega (skrb za ranjence in bolnike), propagandnega (kulturno-prosvetno delo med borci in prebivalstvom) in odsek za zveze.

Zlasti prizadeven je takrat bil propagandni odsek. Na tem področju dela se je zelo odlikoval komandir zaščitne čete pri štabu brigade Stanko Dominko, ki je začel izdajati brigadno glasilo Partizanski dnevnik. Pri tem mu je pomagal Zdenko Ulepič, oficir bivše jugoslovanske vojske, ki se je vrnil iz italijanskega vojnega ujetništva in se je tiste dni zadrževal v štabu Vojkove brigade. Rojstvo Partizanskega dnevnika, ki ga je konec novembra 1943 prevzel propagandni odsek Triglavske divizije, februarja 1944 propagandni odsek IX. korpusa, junija 1944 pa je postal glasilo Osvobodilne fronte za Primorsko in Gorenjsko, katerega naklada je znašala sprva 60, nazadnje pa že po 2.000 izvodov dnevno in ki so ga sprva tiskali na koži, nato na ciklostilu, nazadnje pa že s pravimi tiskarskimi stroji v tiskarni Slovenija, je zelo pomemben dogodek. Partizanski dnevnik je bil prvi protinacistični dnevnik, ki je v okupirani Evropi izhajal vse do konca vojne.

V zvezi s propagandno-političnim delom je treba omeniti še zelo uspelo proslavo ob obletnici oktobrske revolucije, ki jo je brigada priredila 6. novembra zvečer v Žireh. V nabito polni dvorani sokolskega doma sta nastopili brigadna in divizijska kulturna skupina. Podobne proslave, vendar v manjšem obsegu, so imeli tudi po vseh bataljonih.

Čeprav se je brigada zadrževala na Žirovskem le nekaj dni, je s prebivalstvom vzpostavila zelo prisrčne stike. To je bilo tem laže, ker je bilo žirovsko prebivalstvo ne le naklonjeno partizanom, temveč tudi pripravljeno marsikaj tvegati za naše gibanje")

[78]) Med take Žirovce je spadala tudi vsa Pivkova družina z Zirovskega vrha, kjer so se naše enote pogosto ustavljale. Pivkova hči Jože si je na primer v začetku avgusta 1943, ko je bila na Žirovskem vrhu Prešernova brigada obkoljena, upala priti mimo nemških zased v dolino, da bi ji žirovski aktivisti povedali, kje je nemški obroč najslabši in kje bi ga bilo mogoče najlaže prebiti. Nalogo je uspešno opravila in večji del brigade se je še isto noč prebil skoraj brez žrtev na varno.

Miru pa je bilo, žal, kmalu konec. Iz Dolomitov so začele prihajati vesti o zbiranju nemškega vojaštva. To je bil znak, da se bližajo hudi dnevi.[76])

OKUPATORJEVA IN PARTIZANSKA OBLAST

(Skica 1)

Uspešna ofenziva Triglavske divizije na Gorenjskem je omogočila, da se je ljudska civilna in zaledna vojaška oblast na osvobojenem ozemlju na območju Cerkljanskega, Idrijskega in nekoliko kasneje tudi Žirovskega nemoteno razvijala in delovala vse do začetka nemške ofenzive »Traufe« v drugi polovici novembra 1943.

Nemška okupacijska oblast na Primorskem

Takoj po kapitulaciji Italije so Nemci iz nekdanjih italijanskih pokrajin v severovzhodnem delu te države (Furlanija, Slovensko primorje, Istra s Kvarnerskim otočjem in Ljubljana z Notranjsko in Dolenjsko) ustanovili tako imenovano operacijsko cono »Jadransko primorje«, v kateri je imel vrhovno oblast sprva komandant 71. pehotne divizije general Raapke, proti koncu septembra 1943 pa je prepustil civilno oblast Friedrichu Rainerju. Čeprav je spadala v »Jadransko primorje«, je imela nekdanja Ljubljanska

Vojkovec Matjaž Žigon je tudi eden izmed tistih, ki Pivku marsikaj dolguje. Pri njem je našel zatočišče, ko je konec novembra ves onemogel prišel iz Dolomitov na Žirovski vrh. ». . . Prav tisti čas,« se spominja Matjaž, »je divjala na Gorenjskem ofenziva in nekatere nemške enote so šle tudi skozi Podlipo. Prvi kurir, ki je prišel po končani ofenzivi, nas je popeljal do Jurce, po domače pri Pivku, s partizanskim imenom Cik, ker je zelo rad cikal. Hiša stoji na samem blizu naselja Kladje nad Fužinami. Bil sem že tako onemogel spričo gnojnih ran, ki so bile posledica operacije in žuljev, da nisem mogel nikamor dalje. Jurca, naš vneti sodelavec, ki je imel tudi sinove v partizanih, mi je brez kakršnegakoli obotavljanja pripravil skrivališče v senu. Hči, mladinska aktivistka, pa le šla po zdravnika, tudi našega človeka, v Gorenjo vas. Lahko si je misliti, kaj je tvegala s takšno potjo v sovražno postojanko. Tudi oblekli so me, saj sem bil že ves razcapan. Po kurirjih sem potlej dobil zvezo z najbližjo, Vojkovo brigado. Kmalu me je obiskala komisarka 3. bataljona Marija Pervanja-Anamarija in odobrila, da ostanem pri Čiku, dokler ne ozdravim. Vsa družina me je potem še nekaj tednov negovala in hranila, pogosto v nevarnosti, ker partizanov v bližini največkrat ni bilo . . .«

[76]) Viri: poročilo štaba III. operativne cone z dne 3. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 66); odredba glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 7. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 76); dopis štaba III. operativne cone z dne 23. decembra 1943 (IZDG, fase. 281—II); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Dvaindvajset tisoč kilometrov, 3. del, str. 53—57; Med Triglavom in Trstom, str. 240; Gradnikova brigada, str. 143—145; Prešernova brigada, str. 143—148; Kapitulacija Italije, stran 215; Osvobodilni boj, stran 121; spomini Pavla Reparja, Milana Tominca in Milodara Vilarja; zgodovinsko gradivo idrijskega Mestnega muzeja.

Nemško vodstvo v operacijski coni »Jadransko primorje«. Desni je vojaški poveljnik general Ludwig Kübler, srednji vrhovni komisar dr. Friedrich Rainer, levi pa višji vodja SS in policije generalleutnant Odilo *Globočnik*

pokrajina poseben položaj. Tam so Nemci takoj predali dobršen del civilne oblasti Levu Rupniku in njegovim ljudem, ki so bili že poprej tesno sodelovali z italijanskim okupatorjem v boju z narodnoosvobodilnim gibanjem. Posledica tega je bila ustanovitev slovenskega domobranstva in naglo vzpostavljanje domobranskih postojank.

V Slovenskem primorju so bile razmere precej drugačne. Nemci sprva niso pokazali kake posebne volje, da bi oblast delili z Italijani, ki so jih bili izdali, čeprav jim je bila njihova pomoč še vedno dobrodošla. Razen tega je bila ta pokrajina — razen v mestih — naseljena predvsem s Slovenci. Zato so si jih skušali pridobiti zase. Pri tem so računali na njihovo sovraštvo do vsega, kar jih spominja na italijansko raznarodovalno politiko, in so jim postavljali slovenske župane ter odpirali slovenske šole. Ker pa na Primorskem ni bilo takih »preverjenih borcev proti komunizmu« kot onstran nekdanje meje v Ljubljanski pokrajini, so se morali oslanjati na sredince. Vendar tudi teh ni bilo dovolj, niti niso imeli kakega posebnega vpliva in ugleda med ljudmi. Zato so šli Nemci celo tako daleč, da so iskali stike z vodstvi narodnoosvobodilnega gibanja in se hoteli z njimi sporazumeti na osnovi nekakšnega sožitja: partizani jih naj ne bi napadali, oni pa bi nje in prebivalstvo oskrbovali s hrano. Tudi oblast v Gorici bi prepustili ljudem, ki bi jih predlagalo naše vodstvo.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na take predloge in ponudbe seveda ni odgovarjalo, saj z okupatorjem vse do njegovega izgona s slovenskega ozemlja ni bilo mogoče nobeno sporazumevanje, še manj pa sožitje. Po vsem tem nemškim okupatorskim oblastem res ni preostalo nič drugega, ko da si poiščejo sodelavce med primorskimi zavržki. Ker teh skoraj ni bilo, so jim morali priskočiti na pomoč njihovi slovenski zavezniki onstran meje. Tako se je 12. novembra rodilo primorsko domobranstvo — Slovenske varnostne straže na Primorskem, ki pa niso imele med ljudmi nobene zaslombe in so zato kljub nemški podpori, pomoči iz Dolomitov in prizadevanju nekaterih reakcionarnih duhovnikov le životarile in niso imele niti približno take vloge kot slovensko domobranstvo na Dolenjskem in Notranjskem”)

[77]) Takrat so domobranci iz Ljubljanske pokrajine organizirali vrsto propagandnih pohodov po primorskih mestih in delili slovensko časopisje, saj so vedeli, kako zelo si želi primorsko ljudstvo slovenske besede. Tako je na primer okrog 15. novembra prišlo iz Ljubljane v Gorico kakih 150 domobrancev,

Ljudska oblast na osvobojenem ozemlju

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem se je ostro postavilo po robu sovražnikovim prizadevanjem po sožitju s Slovenci in partizani. Ljudem je kmalu postalo jasno, kaj želi sovražnik s tem doseči. Zato ni bilo težko prepričati slovenskih županov, ki so jih postavili Nemci, da so začeli drug za drugim odstopati in bojkotirati tiste, ki tega niso hoteli storiti. Teže se je bilo odreči slovenskim šolam, saj je prebivalstvo čutilo veliko potrebo po njih. Hudo je bilo tudi zaradi preskrbe, ker je bilo osvobojeno ozemlje v gospodarskem pogledu pasivno območje, ki svojega prebivalstva ni moglo preživljati. Zato so ta vprašanja spadala med tista, ki jih je morala nova ljudska oblast takoj reševati.

Toda najprej je bilo treba ljudsko oblast organizacijsko utrditi. Hkrati z odlokom o volitvah je Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo izdal odlok o ustanovitvi devetih okrožij. Eno izmed njih je bilo tudi idrijsko, ki je bilo razdeljeno na štiri rajone (Idrija, Vojsko, Cerkno in Črni vrh). Narodnoosvobodilni svet je določil tudi naloge narodnoosvobodilnih odborov, ki naj bi jih začeli voliti že v septembru. Njihova poglavitna politična naloga naj bo boj z zunanjimi in notranjimi sovražniki, medtem ko med njihove upravne naloge spadajo predvsem evidenca vojaških obveznikov in njihova mobilizacija, mobiliziranje vseh gospodarskih zmogljivosti za potrebe narodnoosvobodilnega gibanja, pomoč žrtvam okupatorjevega nasilja in odmerjanje narodnega davka.

Na Idrijskem so izvedli volitve sredi oktobra 1943, izvoljeni odbori pa so začeli takoj delovati. Okrožni narodnoosvobodilni odbor za Idrijsko je imel sedem članov — po enega rudarja, posestnika, župnika, trgovca, kmečkega sina, šiviljo in krojača. Med prvimi ukrepi, ki jih je sprejel, sta bila odloka o pomoči Pogorelcem in upravi nad Trnovskim gozdom.

Zelo prizadeven je bil rajonski narodnoosvobodilni odbor v Cerknem. Sicer pa je v Cerknem ljudska oblast uspešno delovala že pred izvolitvijo narodnoosvobodilnega odbora. Kmalu po kapitulaciji Italije so popisali imetje pobeglih Italijanov in ga razdelili med tiste, ki so pod italijansko oblastjo pretrpeli

domobranske letake pa so delili tudi na Tolminskem in v Baški grapi. V Gorici na njihovo propagando ni bilo odziva, pa tudi drugod niso dosegli skoraj nobenih uspehov.

največjo škodo. Ljudska oblast je v prvih dneh oktobra izgnala iz Cerknega vse družine pobeglih italijanskih funkcionarjev in uslužbencev razen tistih, ki so bile že pod Italijo naklonjene narodnoosvobodilnemu gibanju. Mednje je spadal tudi zdravnik dr. Sticchi. Ta je potem zdravil partizanske ranjence in druge bolnike.

Novi narodnoosvobodilni odbor je že 17. oktobra na javnem zborovanju objavil, da so fašistični zakoni o plačevanju obveznih davkov razveljavljeni in da bodo odslej plačevali le prostovoljne prispevke. Na prvi seji NOO so se pogovorili tudi o upravni razdelitvi med cerkljansko in bukovško občino. Bukovški rajon je spadal v baško, cerkljanski pa v idrijsko okrožje (vendar le do decembra, ko je bil vključen tudi cerkljanski rajon v baško okrožje). Na isti seji so ugotovili, da primanjkuje denarja za plače uslužbencev. Zato so sklenili, da bodo od prejšnjih uslužbencev zadržali le občinskega pometača, snažilko, uradnico na stanovanjskem uradu in uradnico pri gospodarski komisiji, vendar bodo njihove plače za polovico manjše kot poprej. Pa tudi pri prebivalstvu, ki ni imelo nobene možnosti zaslužka, je bilo čutiti veliko pomanjkanje denarja. Zato so na eni izmed kasnejših sej za ves čas trajanja vojne oprostili plačevanja stanarin najemnike, ki so bili brez sredstev. Da bi preprečili razne špekulacije, je narodnoosvobodilni odbor določil cene najpomembnejših živil.

Prebivalstvo je bilo zelo navdušeno nad otvoritvijo slovenskih šol. Že v začetku oktobra so v Cerknem sklicali sestanek z učitelji in nekaterimi dijaki (samo učiteljev je bilo premalo, zakaj mlajših ni bilo, starejši pa so zvečine emigrirali v Jugoslavijo) in se dogovorili o vzpostavitvi slovenskih partizanskih šol na Cerkljanskem vrhu, Podlanišču, Podplečah, Planini, Novakih, Robidnici, Poljanah, Gorjah, Zakrižu, Ravnah, Jesenici, Orehku, Reki, Straži, Plužnjah, Otaležu in Travniku. Zaradi pomanjkanja učil so odprli le višje razrede. Šolski pouk se je začel 17. oktobra v sedemnajstih šolah, v katerih je poučevalo štirinajst učnih moči. Nekoliko kasneje so odprli šole še v Labinjah, Stopniku, Šebreljah, Jagrščah, Masorah in Krnicah. V Cerknem vsaj sprva šole zaradi nevarnosti pred zračnimi napadi še ni bilo. Pred koncem vojne je na tem območju s približno 7.000 prebivalci delovalo že 25 šol z 830 učenci in učenkami in s 27 učnimi močmi.

Prebivalstvo je bilo veselo slovenskih šol, toda kljub temu se mnogo otrok ni moglo redno udeleževati pouka: pozimi so morali ostajati doma, ker niso imeli obutve, v drugih letnih časih

pa so morali pomagati pri poljskih delih, zakaj vsi za orožje sposobni moški so bili v vojski ali pa jih po italijanski kapitulaciji še ni bilo domov. Obiskovanje pouka je bilo navzlic temu presenetljivo redno.

Posebno pozornost so narodnoosvobodilni odbori posvečali gospodarskim vprašanjem, predvsem prehrani. Imeli so gospodarske komisije, ki so ugotavljale, koliko dajatev v naravi (poljski pridelki, živina, les) zmorejo posamezna posestva. Na podlagi tega so odmerjale tudi višino dajatev. Zlasti so pazile, da ne bi kdorkoli brezpravno jemal kmetom hrane. Ker v samem začetku še ni bilo pravega reda, so pri kmetih vsa začasna in od vseh mogočih intendantov izdana potrdila pobrale, ugotovile njihovo verodostojnost in izdale nova z ustreznimi žigi.

Čeprav je bilo Cerkljansko osvobojeno ozemlje, je sovražnik le našel možnost, da je oviral delovanje ljudske oblasti in vznemirjal prebivalstvo. Devetindvajsetega oktobra so namreč Cerkno napadli iz zraka in z bombami dve hiši porušili, več pa jih poškodovali. Bilo je tudi pet smrtnih žrtev, med njimi trije otroci. Sedaj je morala ljudska oblast poskrbeti še za te, ki so ostali brez strehe nad glavo, hkrati pa je iz vasi umaknila tudi bolnišnico za primer, če bi nemška letala še kdaj napadla Cerkno.

Odveč je poudarjati, da so organom ljudske oblasti bile v veliko pomoč tudi razne politične organizacije (pionirska, Slovenska protifašistična ženska zveza, Zveza slovenske mladine, Zveza komunistične mladine in partijska organizacija), ki so delovale po vseh naseljih.

Čeprav iz tega obdobja močno primanjkuje poročil in drugih podatkov o delovanju narodnoosvobodilnih odborov v drugih rajonih idrijskega okrožja, lahko sklepamo, da je to delo potekalo približno tako kot na Cerkljanskem, razen v Idriji, kjer je bila sovražnikova postojanka.

Kar zadeva Žirovsko, ki je spadalo pod škofjeloško okrožje, so tam takoj po umiku nemške posadke in osvoboditvi Žirovske doline 24. oktobra iz vrst domačih aktivistov OF izbrali narodnoosvobodilni odbor, njegova organa pa sta bila tudi gospodarska komisija in narodna zaščita, ki je skrbela za red in varnost. To je bilo nujno, ker je Žirovsko spadalo, kadar tam ni bilo brigad, med napol osvobojeno ozemlje, kamor so močne domobranske patrulje kaj rade vdirale. Toda do začetka nemške ofenzive »Trau-

fe« so bili Žiri pod zanesljivim varstvom enot Triglavske divizije in so se spremenili v pomembno partizansko središče. Sestanki in mitingi so se vrstili drug za drugim, vendar pri tem tudi na delo niso pozabili. Sedaj so žirovski čevljarji imeli polne roke dela za partizanske enote. Naj omenimo še to, da so imeli v tistih dneh Žiri redno kamionsko zvezo s Cerknim.

Vojaška zaledna oblast

Razen narodnoosvobodilnih odborov z njihovimi gospodarskimi komisijami in narodno zaščito je na osvobojenem ozemlju delovala tudi zaledna vojaška oblast. Njena poglavitna naloga je bila, da razbremeni operativne enote v kar naj večji meri z raznimi zalednimi posli, kot so mobilizacija, delavnice, skrb za ranjence in bolnike itd. in da se te lahko posvete svoji poglavitni nalogi — uničevanju sovražnika.

Kot prva taka vojaška zaledna oblast je bila 22. oktobra 1943 ustanovljena tako imenovana komanda idrijskega področja, ki je sprva zajemala Cerkljansko, Idrijsko, šebreljsko planoto, Vojsko, Čepovansko dolino, Banjško in šentviškogorsko planoto, medtem ko je onstran Bače in Soče teden dni kasneje začela delovati komanda tolminskega področja.[78])

Komanda idrijskega področja je imela pet komand mest: Cerkno,[79]) Čepovan, Črni vrh nad Idrijo, Vojsko in Žiri. Tako kot komande področij so tudi komande mest imele za izvajanje svojih nalog posebne vojaške enote, ki so jih imenovali partizanske straže. Sestavljali so jih za vojsko nesposobni moški (mlajši od 18 in starejši od 45 let, fizično nesposobni, ženske). Razlika med partizanskimi stražami in narodno zaščito je bila v tem, da so bile prve organ vojaških zalednih ustanov, druge pa organ civilnih oblasti.

Komanda idrijskega področja in komande mest na omenjenem območju so se s približno 400 ljudmi, ki so jih imele v svoji sestavi, takoj lotile dela. Ukvarjale so se predvsem z zbiranjem

[78]) Hkrati z ustanovitvijo komande idrijskega področja je bil tudi ukinjen šele 6. oktobra ustanovljeni Idrijski odred.

[79]) Komando mesta Cerkno omenjajo že takoj po kapitulaciji Italije (ustni viri), nato pa je bila znova ustanovljena 4. oktobra (pismo Franca Leskoška-Luke z dne 4. oktobra 1943 — IZDG, fase. 532—II), toda bila je, kot vse kaže, organ narodnoosvobodilnega odbora.

orožja in municije, česar je od italijanske vojske ostalo še mnogo zlasti okrog Črnega vrha nad Idrijo. Orožje so oddajale vojaškim enotam, ali pa so ga spravljale v skladišča. V tesni povezavi z narodnoosvobodilnimi odbori so komande mest sestavljale tudi sezname vojaških obveznikov in jih s pozivi klicale na zdravniške preglede, potem pa pošiljale v operativne enote, če so bili zdravi.

Naloga komand mest je bilo tudi vzdrževanje prometa. Zato so na osvobojenem ozemlju očistile in popravile ceste ter jih tako usposobile za promet. Pri tem so pazile, da bi jih bilo mogoče v primeru sovražnikove ofenzive spet kar najhitreje onesposobiti za vsa motorna vozila. Komande mest so nadzirale tudi gibanje prebivalstva. Nihče ni smel nikamor potovati, če ni imel predpisane dovolilnice. Ukrep je bil nujen že zato, da bi tako laže odkrivali sovražnikove vohune in preprečevali dostavljanje vohunskih podatkov v sovražnikove postojanke. Izvajanje teh ukrepov so nadzirali s patruljami in posebnimi stražami, ki so jih komande mest postavljale na rob osvobojenega ozemlja. Tako je na primer komanda mesta Cerkno imela kasneje take straže na Bukovem, v Dolenji Trebuši in na Kladju.

Komanda idrijskega področja je za opravljanje raznih del, predvsem cestnih, imela delavski bataljon. Ustanovila je tudi vrsto delavnic, izmed katerih je treba omeniti čevljarske delavnice v žireh ter čevljarsko in krojaško delavnico v Cerknem.

Svoje delavnice so imele tudi operativne enote — divizija in brigade. Pri brigadah je običajno šlo le za čevljarsko in krojaško delavnico ter popravljalnico orožja, v katerih je bilo zaposlenih le nekaj obrtnikov, toda divizijske delavnice so bile že raznovrstnejše in mnogo večje. Tako je na primer Triglavska ali kasneje XXXI. divizija, katere zaledna baza je bila v Novakih in sosednih naseljih, imela razen čevljarskih delavnic s 46 zaposlenimi še krojaško, šiviljsko in sedlarsko delavnico, razen tega pa še popravljalnico za orožje in osem skritih skladišč-bunkerjev.

Na osvobojenem ozemlju so bile tudi partizanske bolnišnice. Sprva so bile brigadne (Vojkova brigada jo je imela v Otaležu) in divizijske, kasneje pa korpusna. Ena izmed teh bolnišnic je bila pred nemško ofenzivo »Traufe« tudi v Cerknem, nato pa so ranjence (tri težje in deset lažjih) poslali v bolnišnico pod Ratitovcem na Gorenjskem.

Naposled je treba omeniti, da so se na osvobojenem ozemlju zadrževali še višji štabi s svojimi pomožnimi organi in šolami.

V Novakih, Sovodnju in tudi drugod se je ustavljal štab Triglavske divizije, v Poljani, Zakrižu in drugod pa štab III. operativne cone ali kasneje štab IX. korpusa.

Tudi sovražnik je dobro vedel, kakšnega pomena je urejeno zaledje za partizanske enote. Zato je to tudi eden izmed poglavitnih razlogov, da je sklenil z obsežno ofenzivo obkoliti in uničiti ne le operativne enote Triglavske divizije, temveč hkrati razbiti tudi njeno zaledje")

***°) Viri: odredba OŠZS z dne 22. oktobra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. St. 4); poročilo štaba III. operativne cone z dne 29. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 147); poročilo obveščevalnega odseka III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 153); dopis Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z dne 28. decembra 1943 (IZDG, fase. 542—I); poročili PK KPS za Primorsko z dne 17. decembra 1943 in 19. oktobra 1943 (IZDG, fase. 532—I); dopisa PK VOS za Primorsko z dne 2. decembra 1943 in 11. februarja 1944 (IZDG, fase. 313—C—I); poročilo OK KPS za Baško z dne 26. novembra 1943 (IZDG, fase. 532—V); zapisnika seje NOO Cerkno z dne 24. oktobra 1943 in 30. novembra 1943 (IZDG, fase. 563—III; Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«); objava NOO Cerkno z dne 25. oktobra 1943 in obvestili NOO Cerkno z dne 20. in 24. decembra 1943 (IZDG, fase. 563—III); razglas komande mesta Cerkno z dne 10. decembra 1943 (prav tam); poročilo z dne 18. oktobra 1943 (IZDG, fase. 568—I); krajevna kronika Cerkno (Goriški muzej, fase. I—82); Šolska kronika Novaki (Goriški muzej, fase. II.—E); Viktor Jereb, Osnovne šole na Cerkljanskem (Mestni muzej v Idriji); Bevk Gabrijela, Finance v NOB (Mestni muzej v Idriji); Kronika Otaleža (prav tam, »Otaleža«); podatki Andreja Marcine (prav tam, »Straža«); razni podatki (prav tam, »Cerkno«); Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo (Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS 1957, str. 10 in Ž3); Kapitulacija Italije, str. 219, 355—358, 369; Osvobodilni boj, str. 127; Zaledne delavn'ce XXXI. divizije (Primorske novice z dne 18. oktobra 1963); Kronistični zapis o Zireh, stran 39—40; Gradnikova brigada, stran 143; spomini ložeta Primožiča-Miklavža.**

MED NEMŠKO OFENZIVO »TRAUFE«

SOVRAŽNIKOVI NAČRTI

(Skica 4)

Sovražnikova septembrska ofenziva je zajela le osrednji in južni del Primorske, ni pa prizadela ozemlja, ki leži vzhodno od Idrijce, pa tudi ne Gorenjske in večjega dela Dolomitov. Prav na tem območju je oktobra in v prvi polovici novembra nastalo močno partizansko žarišče, kjer se je čedalje bolj krepila Triglavska divizija s približno 3.200 borci. Tu je bil tudi štab III. operativne cone kot najvišje vojaško poveljstvo na Primorskem in Gorenjskem in tu so priznavali za oblast le narodnoosvobodilne odbore. Spričo tega so ga Nemci sklenili uničiti in tako preprečiti, da bi se partizansko osvobojeno ozemlje na Gorenjskem in v Dolomitih še bolj razširilo.

To so nameravali doseči tako, da bi vse to območje z dovolj močnimi silami obkolili, stiskali obroč in obkoljene partizanske enote razbili in uničili. To naj bi se zgodilo nekje okrog Cerknega in Blegoša. Za to ofenzivo, ki so jo Nemci imenovali »Traufe« (kap)', so Nemci pritegnili okrog 20.000 do 25.000 mož. Njihova razporeditev je bila takale:

— dva policijska polka (14. SS policijski polk, ki se je kasneje zadrževal predvsem na Dolenjskem, in 19. SS policijski polk, ki se je v tistih dneh vrnil z Dolenjskega nazaj na Gorenjsko) sta zasedla blokadne položaje na črti Nomenj—Radovljica—Kranj in odtod pritiskala čez Jelovico proti Selški dolini;

— 132. grenadirski polk 44. grenadirske divizije, ki so jo takoj po ofenzivi poslali na italijansko bojišče, je s položajev na črti

Kranj—Škofja Loka—Ljubljana prodiral prek vzhodnega dela Dolomitov in po Poljanski dolini proti zahodu;

— 134. grenadirski polk in 44. izvidniški oddelek iste grenadirske divizije sta zasedla izhodiščne položaje na črti Ljubljana—Vrhnika—Dolenji Logatec, da bi odtod stiskala obroč proti severu;

— zelo pomembno nalogo je imela Gerversova bojna skupina, ki so jo sestavljali deli 901. šolskega tankovskega grenadirskega polka, 2. bataljon 138. rezervnega polka gorskih lovcev, bojni dopolnilni bataljon 162. pehotne divizije, bataljon planinskih lovcev »Heine«,[81]) SS bataljon kraških lovcev in deli bataljona italijanske fašistične milice. Ta naj bi prek Idrije vdrla vzdolž reke Idrijce na šentviškogorsko planoto in po Baški grapi navzgor in za seboj puščala zasede, s tem pa tudi dokončno sklenila obroč okrog Triglavske divizije.

Sovražnikove enote so že 11. novembra začele zasedati položaje za napad,[82]) do 13. novembra pa so bile že vse na svojih mestih in pripravljene za začetek ofenzive.

V razporeditvi Triglavske divizije ni prišlo do nobenih sprememb. Vojkova brigada je še nadalje bila v središču, na Žirovskem vrhu. Čeprav si podatki o začetni razporeditvi njenih bataljonov nekoliko nasprotujejo, kaže, da je bil 1. bataljon še vedno nad Trebijo, 3. bataljon v severozahodnem delu Žirovskega vrha (nad Gorenjo vasjo), 2. bataljon na njegovem desnem krilu proti Sv. Trem kraljem in 4. bataljon v rezervi na Selu pri Žireh. Na Goropekah ni bil samo 3. bataljon Gradnikove brigade, temveč tudi del pionirskega bataljona Vojkove brigade,[83]) katerega borci pa so bili zelo slabo oboroženi. Štab brigade se je zadrževal pri Poljanšku na Selu.[84])

[81]) Bataljon »Heine« — tako se je imenoval po svojem poveljniku — je bil ustanovljen v začetku septembra 1943 v Beljaku. Takoj po ustanovitvi so ga poslali v Baško grapo, odtod pa oktobra na Vrhniko, razen ene čete, ki je odšla v Idrijo. Po končani novembrski ofenzivi »Traufe« je bataljon — kot sestavni del 139. rez. gorskega polka 188. divizije — ostal v Idriji vse do avgusta 1944; zato je Vojkova brigada imela z njim še mnogo spopadov.

[82]) Iz kronike Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I) zvemo, da je 2. četa 2. bataljona odšla 11. novembra zvečer proti Sv. Trem kraljem, pri tem pa je naletela na nemško in domobransko zasedo. Kljub temu sta bila od naših le dva borca laže ranjena, medtem ko je bil v spopadu en Nemec ubit.

[83]) Stab III. operativne cone je z odredbo z dne 4. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 68) ukazal, naj pri brigadnih štabih ustanovijo posebne pionirske čete, opremljene z vsem potrebnim orodjem. Kaže, da ie Vojkova brigada imela ne četo, temveč kar pionirski bataljon, ki so ga po končani nemški ofenzivi razpustili oziroma razdelili med bataljone.

[84]) Viri: odredba štaba III. operativne cone z dne 4. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 68); operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 152); kronika Vojkove brigade (IZDG,

KLEŠČE SE ZAPIRAJO

(Skica 4)

Trinajstega novembra zjutraj je sovražnik krenil v napad. Iz Idrije je vzdolž reke Idrijce prodirala motorizirana kolona s tanki in drugimi oklopnimi vozili. Naša poročila govore, da je v tej koloni bilo kakih 700 sovražnikovih vojakov.

Pokazalo se je, da je bila cesta, ki je iz Idrije peljala v središče partizanskega osvobojenega ozemlja, zelo slabo zavarovana in nezadostno onesposobljena. Na prvi odpor je sovražnikova kolona naletela šele pri Otaležu, kjer jo je skušala zaustaviti neka enota Gradnikove brigade. Bila je seveda prešibka, da bi se mogla dlje upirati tolikšni premoči in se je kmalu umaknila. Nemci so medtem že prodirali proti Pirhovi luknji pred Zelinom. Tam jih je čakala hujša ovira — razvaline mostu, ki so ga naši porušili že v prvih dneh po kapitulaciji Italije. Varovala jih je partizanska zaseda, ki so jo bili prepeljali tja iz Cerknega. Nemci so zasedo razgnali, toda pri tem je bil eden izmed njihovih oficirjev — baje bataljonski komandant — ubit, več vojakov pa ranjenih, Nihče ni pričakoval, da jim bo uspelo most tako hitro obiti in da bodo že istega dne zasedli tudi Želin, kjer se od glavne ceste Idrija—Tolmin odcepi cesta proti približno štiri kilometre oddaljenemu Cerknemu.

Na Želinu so se pojavili tako iznenada, da so presenetili marsikaterega partizanskega borca in ga ujeli. Tako je padel v njihove roke voz s hrano, ki je pripeljal iz smeri Dolenje Trebuše, kmalu pa bi se to zgodilo tudi partizanom, ki so ga spremljali. Večini izmed njih se je posrečilo, da so ušli, toda štirim to ni uspelo in podrle so jih nemške krogle. Telefonist Franc Mlakar iz Idrije se je pred Nemci v zadnjem hipu skril v zvonik, toda Nemci so ga kaj hitro odkrili, ga ubili in vrgli skozi lino na zemljo.

Na poti iz Lokev v Trnovskem gozdu v Cerkno je sovražnik v Želinu presenetil tudi partizansko kurirko Lucijo Velikonjo. Ko so jo Nemci opazili, so streljali nanjo in jo zadeli v trebuh. Hudo ranjeno so prinesli v gostilno na cestnem križišču, kjer je skrivoma izročila gostilničarki pismo, ki ga je imela pri sebi, s prošnjo, naj ga uniči. Njeno truplo in truplo nekega starejšega moža,

fase. 281—I); Kapitulacija Italije, str. 615; poročilo pionirskega voda 1. bataljona z dne 4. decembra 1943 (IZDG; fase. 282 b—I); zapisnika zaslišanja ujetnikov Ferdinanda Zeilbergerja z dne 3. avgusta 1944 in Oschouniga Franca z dne 5. februarja 1945 (IZDG, fase. 235—II); Podroben opis sovražnih edinic, stran 26 (IZDG).

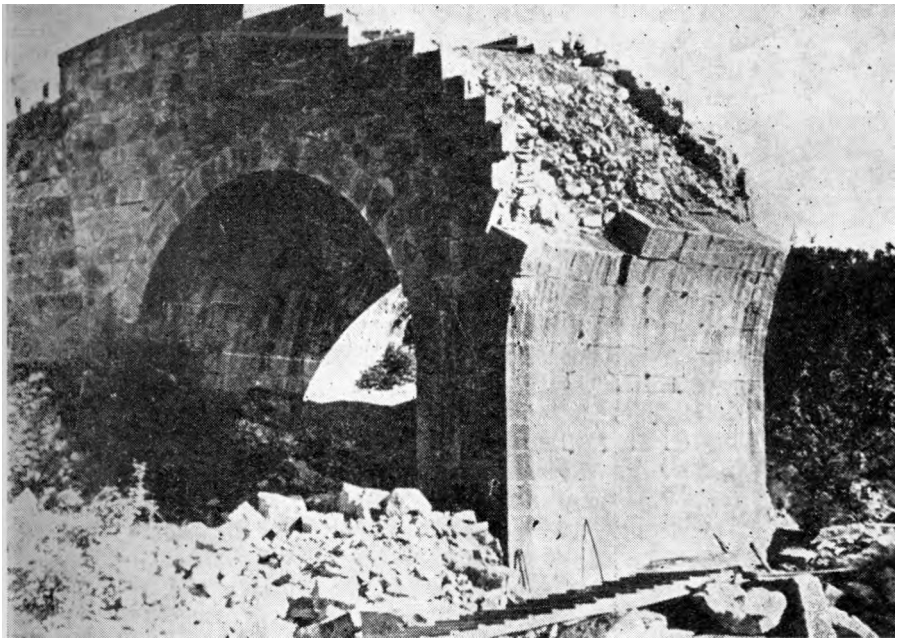

Porušeni most na Želinu

pri katerem so Nemci dobili moko za partizane, so nato vrgli kar čez škarpo.

Razen ujetih partizanov so Nemci postrelili v maščevanju za ubitega oficirja še nekaj domačinov, ki so jih bili polovili po hišah. V tistih dveh dneh so sovražnikovi vojaki, sodeč po nekaterih podatkih,[85]) samo na Želinu pobili 27 borcev in civilistov, med njimi dva domačina.

Izredno srečo je imel Janko Vogrič, takratni kurir štaba divizije in kasnejši borec Vojkove brigade. Ko je z motorjem pripeljal na križišče, so ga iznenada zgrabili Nemci. Skupno z drugimi ujetniki so ga postavili ob zid, da bi jih pokosili z brzostrelkami. V zadnjem hipu se je Janko pognal čez škarpo, toda sovražnikovi

[85]) **Šolska kronika Straža (Mestni muzej v Idriji, »Straža«).**

streli so bili hitrejši in so mu na dveh krajih prebili pljuča. Nemci so ga imeli že za mrtvega, toda vztrajnemu partizanskemu borcu se je posrečilo to, kar bi človek imel na prvi pogled za nemogoče: kljub hudim ranam se je v mraku priplazil ob potoku po hudi strmini navzgor prav v Jagršče, kjer so mu nudili prvo pomoč, nato pa ga spravili v bolnišnico.

Kaj pa se je zgodilo z ranjenci v Otaležu in Cerknem, kamor so Nemci z Želina vdrli naslednjega dne, 14. novembra?

Iz Otaleža so ranjence prenesli 12. novembra zvečer, torej tik pred začetkom sovražnikove ofenzive, na Cerkljanski vrh k Feliksu Slabetu. Ta je bil takoj pripravljen poskrbeti za dvanajst težjih ranjencev, druge ki so lahko sami hodili, pa so poslali v Cerkno. Slabe je svoje ranjence prenesel v najoddaljenejši kot velikega hleva in jih založil s slamo. Ko so Nemci dva ali tri dni kasneje prišli tudi na Cerkljanski vrh in začeli preiskovati Slabetovo domačijo, so sicer prišli prav blizu ranjencev, našli pa jih kljub temu le niso.[86]) Ranjenci v teh hudih dneh niso ostali brez nege, saj sta zanje skrbeli bolničarki Vera Močnik in Pavla Kokošar.

Pravočasno so umaknili pred Nemci tudi ranjence, ki so se zdravili v Cerknem. Bilo jih je trinajst in so jih v spremstvu dveh bataljonov Prešernove brigade napotili v bolnišnico na Jelovici.

Ko so Nemci 14. novembra vdrli v Cerkno s svojimi oklopnimi vozili, tam niso našli nikogar več: vse partizanske ustanove so se sicer v zadnjem hipu, vendar kljub temu še pravočasno umaknile iz vasi. Zato v Cerknem ni bilo žrtev kot prejšnjega dne na Želinu, čeprav se sovražnikovi vojaki niso mogli vzdržati, da ne bi ropali in požgali nekaj senikov. To so počenjali tudi v sosednjih vaseh. Ko so prišli v Novake, je takoj zagorelo pet hiš.

[85]) O Feliksu Slabetu, lastniku velike in napredne kmetije na Cerkljanskem vrhu, je treba vsekakor še kaj reči. Na Cerkljanskem vrhu in še precej čez je igral tako vlogo kot Pivk na Žirovskem vrhu. V njegovi hiši je bila že leta 1942 partizanska javka in zavetišče. Bil ie tudi predsednik odbora OF za Cerkljanski vrh in član okrožne gospodarske komisije. Vojkovci so ga dobro poznali, saj so se enote Vojkove brigade pogosto zadrževale na njegovi domačiji. Tam so bili namreč najboljši položaji za obrambo Cerknega pored sovražnikovimi vdori iz Idrije. Slabe je znal partizanskim poveljnikom ne le pokazati najugodnejše položaje in najverjetnejše smeri sovražnikovega prodiranja, temveč je tudi sam, kot se spominja komandant 2. bataljona Pavel Jež-Stanko, večkrat zgrabil za puško in neustrašno skupno z drugimi borci branil pred Nemci Cerkno — in svojo domačijo. Vedel je, da bi je Nemci ne pustili nedotaknjene, če bi jim uspelo prodreti na vrh hriba. Brž ko so sovražnika odgnali, mu ni bilo žal pogostiti vsega bataljona, saj je njegova velika kmetija to tudi zmogla.

Večkrat mu je huda predla, najhujša pa spomladi 1945, ko so ga domobranci dobili v roke in odpeljali v Novake. Vedel je, kaj ga čaka, ko so ga zaprli v nek hlev. Celo grob je bil zani že izkopan, usmrtiti pa so ga nameravali naslednje jutro. Toda Slabe je izkoristil še zadnjo priložnost, ki mu je ostala: ponoči je vdrl vrata in ušel.

Tako so Nemci že drugega oziroma tretjega dne svoje ofenzive vdrli globoko v zaledje Triglavske divizije in presekali poti njenega umika proti zahodu, v osrednji del Primorske.®[7]) Vzdolž Idrijce so bili namreč puščali zasede, uničili pa so tudi vse brvi čez reko, ki je prav tedaj močno narasla. Razen tega so po cesti Idrija—Želin—Cerkno nenehno patruljirala tudi njihova oklopna vozila.

Kako so na vse to gledale naše brigade? So mar kaj ukrenile?

Čeprav so bili naši štabi pravočasno obveščeni o sovražnikovih pripravah na ofenzivo, niso ničesar storili, da bi jo preprečili ali se ji vsaj izognili. S svojimi enotami so mirno čakali na prejšnjih položajih, kdaj se jim bodo od spredaj približali Nemci, ne da bi

Slabetova domačija na Bevkovem vrhu

***7) V sovražnikovem obroču se je znašla vsa Vojkova brigada razen njene čete s težkim orožjem. To so bili že 10. novembra z njenimi 24 mulami poslali proti Črnemu vrhu nad Idrijo in še naprej proti Hrušici po razno orožje in municiio. Pred odhodom so borci pod nekim kozolcem na Brezniku nad Žirmi zakopali svoj protitankovski top 37 mm in težke minomete. Ko se je nekaj dni kasneje skušala četa vrniti nazaj v brigado, ji to zaradi nemških zased v dolini Idrijce ni uspelo in tako je morala vso ofenzivo prebiti onstran Idrije, na območju Zadloga in Čekovnika. Z glavnino svoje brigade je vzpostavila stike šele v prvih dneh decembra. Ko je odšla po zakopano orožje v Breznik, ga tam ni več našla. Nemci in domobranci so ga našli in odpeljali s seboj. Tako je brigada ostala brez težkega orožja in ji zato tudi ta četa ni bila več potrebna. Njene borce so razdelili po bataljonih, največ pa j h je prišlo v 3. bataljon.**

jih mnogo vznemirjalo, vsaj kazalo je tako, vse tisto, kar se je dogajalo za njihovim hrbtom. Prvega dne, ko so bili Nemci že na Želinu, niso naši štabi še ničesar storili; drugega dne so poslali 3. bataljon Vojkove brigade rušit in razkopavat cesto, ki čez Lučine pelje iz Dolomitov v Gorenjo vas, šele 15. novembra, ko je bila divizija že povsem obkoljena, pa je njeno poveljstvo začelo nekaj ukrepati. Ukazalo je, naj vsaka brigada na svojem območju onesposablja ceste in napada sovražnika, ko bo ta počival po vaseh. Če bi sovražnik huje pritiskal, je naročalo povelje divizijskega štaba, potem šele naj se brigade umaknejo kam drugam. Kar zadeva Vojkovo brigado, bi se ta morala umakniti prek Idrijce na območje Vojskega in Mrzle rupe.

Povelje štaba Triglavske divizije je bilo izdano že prepozno, ker je istega dne prišlo na položajih Vojkove brigade do zelo hudih bojev.")

SKOZI MEGLO IN SNEŽNE ZAMETE

(Skica 4)

Medtem ko je 15. novembra Gerversova skupina z 2. bataljonom 138. rezervnega polka gorskih lovcev, bataljonom »Heine« in 44. izvidniškim oddelkom prodrla že do Novakov in Davče, sta 132. in 134. grenadirski polk prečistila večji del Dolomitov in prispela na črto Hosta pri Škofji Loki—črni vrh nad Polhovim Gradcem—Lučine—Opale—dolina Žirovnice. Čimbolj se je obroč ožil, tem gosteje zasedeni so bili nemški položaji. Zato je sovražnikovo poveljstvo že prejšnjega dne lahko odvzelo Gerversovi skupini 1. bataljon 901. šolskega tankovskega grenadirskega polka

(8) Viri: operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 152); poročilo obveščevalnega odseka III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 153); povelje XXVI. divizije »Triglavske« z dne 15. novembra 1943 (prav tam, str. 351); poročilo operativnega odseka IX. korpusa z dne 23. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 112); odlomek iz kronike 16. brigade (prav tam, dok. št. 163); Kapitulacija Italije, str. 616—617; zgodovina 2. bataljona Vojkove brigade z dne 17. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); vojno poročilo prateče čete Vojkove brigade (prav tam); krajevna kronika Cerkljanski vrh (Mestni muzej v Idriji, »Cerkljanski vrh«);krajevna kronika Cerkno in šolska kronika Cerkno (prav tam, »Cerkno«); krajevna kronika Novaki (prav tam, »Novaki«); Otalež in sosednje vasi (prav tam, »Otalež«); krajevna kronika Straža in šolska kronika Straža (prav tam, »Straža«); podatki Jožeta Jereba, Alojzije Jereb in Anice Prebil (prav tam, »Straža«); podatki Marije Podobnik, Lidije Pohar in Feliksa Slabeta (prav tam); spomini Pavla Ježa-Stanka, Janka Prezlja-Staneta, Pavla Reparja, Ivana Suliča, Milodara Vilarja in Janka Vogriča.

Narodni heroj Mihaela Skapin-Drina

in ga poslalo na italijansko fronto, brž ko je levo krilo 134. grenadirskega polka doseglo Godovič.

Petnajstega novembra so enote 132. grenadirskega polka prodrle do ceste Škofja Loka—Gorenja vas, hkrati s tem pa se je desno krilo 134. grenadirskega polka začelo vzpenjati na Žirovski vrh. Tam je bila Vojkova brigada.

Čeprav sovražnikova ofenziva ni bila niti za borce niti za njihovo poveljstvo nobena skrivnost več, se brigada nanjo ni dovolj pripravila. Prejšnji večer je propagandni odsek priredil v Žireh miting, ki se ga je udeležilo le malo borcev. Vedeli so, da se jim bližajo hudi dnevi in da zato store najbolje, če se vsaj še to noč pošteno naspijo.

Dopoldne je bilo še vse mirno. Prejšnjega dne je sicer močno deževalo, nato pa začelo še snežiti, toda potem se je začasno zjasnilo in borci so se lahko po hišah in pri ognjih posušili. Popoldne

pa je zaropotalo. Napadena sta bila 2. in 3. bataljon na Žirovskem vrhu. O poteku boja sicer ni natančnejših podatkov, vendar kaže, da je njuno zavarovanje moralo biti zelo slabo, zakaj Nemcem bi ju sicer ne uspelo iznenaditi in s prodori med položaje njunih čet onemogočiti dolgotrajnejšo obrambo grebena.

Najhuje je bilo pri 2. bataljonu na desnem krilu, ki je bil napaden iz smeri Lučin, Št. Jošta in Sv. Treh kraljev. Brž ko je začelo pokati, sta iz bataljonskega štaba pohitela na položaje tudi Anton Milič, namestnik brigadnega političnega komisarja, ki se je prav tedaj znašel pri tem bataljonu, in Mihaela Škapin-Drina, namestnica komisarja 2. bataljona. Preden sta prišla na desno klilo, kamor sta bila namenjena, ju je presenetila neka sovražnikova skupina in ju napadla. Anton Milič se je rešil, Drina pa je padla.[89])

Tadva pa nista bila edina, ki so ju Nemci iznenadili. Nekaj borcev je bilo tudi ujetih. Med njimi se je znašla namestnica četnega komisarja Irma Kacin. Medtem ko jo je nemška straža gnala navzdol proti Lučinam, se je že zmračilo. Prav to je rešilo Irmo. Ko je bila s svojim oboroženim spremstvom že prav blizu Lučin, se je nenadoma oglasila neka nemška zaseda, ki je bržkone menila, da ima pred seboj partizane. Njeni spremljevalci so se vrgli na tla, Irma pa je izkoristila priložnost in jim ušla.

Ni znano, kolikšne so bile izgube tega bataljona, ki se je proti večeru začel v večjih in manjših skupinah umikati nazaj v Žirovsko dolino, ker se je precej borcev porazgubilo na svoje domove. Nekateri izmed njih so se po končani ofenzivi sami vrnili, druge so naše patrulje mobilizirale, nekateri pa so klonili pred domobransko propagando in odšli v bližnje domobranske postojanke.

Boje z Nemci je to popoldne imel tudi 3. bataljon na levem krilu 2. bataljona. Že v prvem spopadu je bil eden izmed borcev ranjen. Dva soborca sta ga v neki hiši hotela skriti, toda Nemci so s policijskim psom vse tri izsledili in jih ubili. Proti večeru se je bataljon umaknil proti Selu, kjer je bil štab brigade.

[89]) Mihaela Škapin-Drina, ki je po končani vojni bila razglašena za narodnega heroja, je bila doma iz Velikega polja pri Sežani. Rodila se je 29. septembra 1924, imela pa je še dva brata in sestro. Že od leta 1942 dalje ie vsa družina vneto delala za partizane. Partizanskim borcem se je prvi pridružil starejši brat Jože, ki je mednje vstopil januarja 1943. Teden dm kasneje so mu sledili še Mihaela, Danica in 16-letni Frančku, Italijani so se maščevali tako, da so ustrelili njihovega očeta. Ko se je nato v partizane umaknila še mati, so fašisti razdejali njihov dom. Kmalu so padli vsi štirje otroci: oktobra 1943 Frančko, 15. novembra Mihaela v Vojkovi brigadi in decembra še Danica. Tako je izmed vseh šestih ostala živa samo mati.

To popoldne je kakih dvesto Nemcev prodiralo tudi od Sv. Treh kraljev proti Goropekam in še naprej proti Žirem. Ni znano, zakaj se jim gradnikovci, ki so bili na Goropekah, niso odločneje postavili v bran, toda toliko manj je bilo mogoče to pričakovati od pionirskega voda iz Vojkove brigade, ki je tudi bil na Goropekah. V vodu je sicer bilo 53 borcev, vendar le trinajst oboroženih. Zato so se umaknili v bližnji gozd, tam počakali do noči, nato pa krenili skozi Žiri proti Ledinam. Tam so namesto svoje našli le Gradnikovo brigado in se pridružili kar njej.

Tudi ta primer dokazuje, da umik Vojkove brigade s položajev ni potekal dovolj organizirano. Bataljoni in deli bataljonov so se umikali vsak po svoje, štab brigade pa ni imel pregleda nad položajem niti redne zveze z bataljoni. Sicer je pošiljal kurirje na vse strani, toda tudi njihova naloga ni bila lahka: tam kjer bi morali biti bataljoni, so naleteli že na Nemce in da bi nadloge bile še hujše, je proti večeru spet začelo močno snežiti. Valentin Tratnik, ki je bil takrat kurir, se 15. novembra takole spominja:

»... S tovarišem sva nekajkrat naletela na Nemce, ki so naju opazili in divje obstreljevali. Bili so v belih haljah in tudi na smučkah, midva pa v temnih oblekah in peš. Zgodilo se je, da sva se srečno izognila kaki sovražnikovi koloni, takoj nato pa sva se znašla že pred drugo. Ko sva prišla tja, kjer naj bi bil štab našega bataljona, sva se srečala z Nemci in ko sva se vračala v štab brigade, sva spotoma spet padla v nemško zasedo. Naposled sva prispela na cilj, toda o štabu brigade ni bilo ne duha ne sluha ...«

Medtem ko je Vojkova brigada imela 15. novembra trde boje, je bilo tega dne na položajih Gradnikove in Prešernove brigade še vse mirno in tako so gradnikovci prišli v stik s sovražnikom šele 16. novembra, prešernovci pa dva dni kasneje.

Toda zveza med posameznimi bataljoni je bila ponoči le vzpostavljena in ko se je zdanilo, so se bataljoni in brigadni štab po silno napornem nočnem pohodu skozi snežni metež in temo zbrali na Mrzlem vrhu. Brigada je sicer bila spet skupaj, toda manjkalo je dosti borcev. Nekateri so se bili ponoči namenoma porazgubili in se vrnili domov. Precej jih je ostalo tudi v patruljah in zasedah, pa so se morali na lastno pest prebijati za brigado.

Tega dne je najprej zaropotalo na položajih Gradnikove brigade, pred Vrsnikom. Sovražnik je že ponoči s Sv. Treh kraljev s topovi obstreljeval Žiri, vendar ni povzročil kake večje škode. Ko se je noč umaknila dnevu, so nemške kolone, v katerih so bili tudi domobranski oddelki, krenile na pot proti severu. Že pri Vrsniku so trčile ob enote Gradnikove brigade in jih po hudem

Nemške enote med ofenzivo

spopadu prisilile k umiku. Isto se je zgodilo z enotami na desnem krilu pri Razpotju.

Medtem so Nemci in domobranci iz dolomitskih postojank vdrli v Žiri in začeli strahovati ljudi. Požgali so nekaj domačij in se strahovito znašali nad ranjenci, ki so jih bili na Žirovskem vrhu dobili v pest. Pri Javorniku so ujeli nekega borca z zlomljeno nogo in njegovega spremljevalca, ki je imel nalogo, da skrbi zanj in ga spravi na varno. Bržkone sta bila oba vojkovca. Nemci so najprej zdravega partizana postavili ob zid, neki Nemec pa je nanj naščuval policijskega psa — volčjaka. Bil je grozen prizor, ko je pes začel s človeka trgati obleko in meso. Ko je bil partizanski borec že ves razmrcvarjen, so ga Nemci naposled ustrelili, nato pa še onega z zlomljeno nogo.[90])

V Ravnah nad Žirmi je Vojkova ali Gradnikova brigada imela krojaško in čevljarsko delavnico.[91]) Prav tedaj, ko so se borci, zaposleni v tej delavnici, pripravljali na umik, so jih prehiteli Nemci in domobranci ter jih ujeli. Bilo jih je enajst. Postavili so jih v vrsto in streljali dva po dva. Umirali so pogumno, brez besed. Pri usmrtitvah so bili prisotni ne le domobranci, temveč so k temu prisilili tudi vaščane. Tako so pobili devet borcev, zadnja dva pa so pustili, da sta jim nosila municijo.

Medtem ko se je Gradnikova brigada po velikem snegu umikala proti severu, je njeno nadaljnjo usodo reševal 1. bataljon Vojkove brigade, ki je imel položaje nad Fužinami. Neka nemška kolona, bržkone je pripadala 134. grenadirskemu polku, se je skušala čez Trebijo prebiti v Sovodenj. Če bi se ji to posrečilo in če bi vzpostavila stik z drugo nemško kolono, ki je iz doline Idrijce pritiskala čez Otaležd, potem se Gradnikova brigada ne bi imela več kam umakniti in bi se znašla v zelo ozkem obroču. Toda 1. bataljon Vojkove brigade je sovražnikovo kolono ne le zadržal, temveč jo je z odločnim nasprotnim napadom pognal nazaj v Trebijo. »Tako je ostala pot proti severu odprta, nemška namera, da bi v rajonu Ledin napravili prvi žep, se je po zaslugi 16. brigade izjalovila,« je upravičeno ugotovil komandant III. operativne cone Lado Ambrožič-Novljan.")

***) Kronistični zapis o žireh, stran 42.**

'*) Podatek izvira iz Kronističnega zapisa o Žireh (stran 41), kjer pisec navaja, da so to bili borci Vojkove brigade. Bržkone pa so bili gradnikovci, saj se je na Ravnah v tistih dneh zadrževal 2. bataljon Gradnikove brigade.

n) **Osvobodilni boj.**

Tako je 1. bataljon Vojkove brigade omogočil, da se je 16. novembra ponoči glavnina Vojkove brigade lahko nemoteno premaknila z Mrzlega vrha na Podjelovo brdo, že skoraj ob zori pa še večji del Gradnikove brigade proti Stari Oselici.[93])

Sedemnajstega novembra, petega dne sovražnikove ofenzive »Traufe«, so se razmere močno poslabšale, tako da so postale celo kritične za obstoj Triglavske divizije, okrog katere je sovražnik čedalje bolj zoževal obroč. S severa sta čez Jelovico krenila 14. in 19. SS policijski polk in spotoma naslednjega dne zadela na dva bataljona Prešernove brigade, ki sta z ranjenci iz Cerknega krenila proti bolnišnici pod Ratitovcem. Z vzhoda se je Blegošu in Cerkljanskemu bližal 132. grenadirski polk, medtem ko sta 1. in 3. bataljon 134. grenadirskega polka pritiskala proti Trebiji, Fužinam in Sovodnju. Za hrbtom divizije je bila Gerversova bojna skupina, ki je tega dne iz Cerknega krenila čez Planino proti Kladju in Stari Oselici.

Prvi bataljon Vojkove brigade se je tudi tega dne izkazal. Spet je napadel Nemce, tokrat pri Trebiji. Sovražniku je sicer prizadejal hude izgube (naša poročila govore o dvajsetih mrtvih in mnogih ranjenih sovražnikovih vojakih), vendar kljub temu ni mogel preprečiti, da se ne bi sovražnik prebil v Sovodenj. Bržkone je tja prišel iz žirovske strani, ne pa iz smeri Gorenje vasi.

S tem se je Vojkova brigada znašla v silno težavnih razmerah, saj je sovražnik proti Stari Oselici rinil kar iz treh smeri: iz Trebije, Sovodnja in čez Kladje. Prvo smer je branil 1. bataljon, drugo smer 2. in 3. bataljon, pri katerih je bil tudi brigadni politični komisar Vinko Sumrada-Radoš, tretjo smer pa bržkone 4. bataljon, s katerim je bil operativni oficir Bojan Hojan. Pionirski bataljon je bil na Stari Oselici.

Ko so naši na Podjelovem brdu zagledali v dolini kolono z mulami, kako jo iz Sovodnja ubira po grapi navzgor proti Stari Oselici, so dolgo mislili, da je to kaka naša enota, ki se pred Nemci umika z Žirovskega. Zato jih niso začeli obstreljevati, temveč so jim celo klicali, da bi zvedeli, kdo so. Šele potem, ko so jim Nemci odgovorili s streli, so zanesljivo vedeli, pri čem so. Prišlo je do ostrega boja, v katerem so borci 2. bataljona imeli več

[93]) Po spominih nekaterih udeležencev (Valentin Tratnik, Pavel Repar) bi sodili, da se je brigada ali vsaj večji del brigade že prvo noč premaknil iz Sela na Podjelovo brdo, toda iz vojnega poročila 2. bataljona z dne 1. decembra 1943 (IZDG, 4 fase. 282 b-II) je razvidno, da je 2. bataljon 15. novembra ponoči prišel na Mrzli vrh, naslednjo noč pa šele na Podjelovo brdo.

Kapelica nad Staro Oselico, mimo katere so se vojkovci z jurišem prebijali

uspeha kot sovražnik. Med drugim zato, ker so bili Nemci v dolini, iz katere se zaradi velikega snega niso mogli nikamor ganiti. Tako so jih naši zadrževali ves dan in jim pri tem prizadejali občutne izgube. Poročajo, da je bilo mrtvih osem sovražnikovih vojakov, še več pa jih je bilo ranjenih. Izgube so bile tudi na naši strani: ena izmed sovražnikovih min se je raztreščila prav pred hišo, kjer je stal divizijski zdravnik. Mina je ubila njega in ranila dva kurirja. Padel pa je tudi komandant pionirskega bataljona Bolta.[54]) Ko je zaslišal streljanje pri 2. bataljonu, je s skupino borcev 3. bataljona krenil v to smer, bil spotoma napaden in odtlej ga niso več videli.

Trdovraten odpor bataljonov, ki so zadrževali sovražnika s položajev nad Trebijo in na Podjelovem brdu, je bil zaman, ker je

[54]) Menda je to bil Nace Klemenčč iz Izgorij pri Žireh, za katerega pisec Kronističnega zapisa o Žireh navaja, da je bil bataljonski komandant v Vojkovi brigadi in da je padel v bojih pri Osel.ci. Ni namreč znano, da bi v tistih dneh padel kak drug bataljonski komandant. V istem spopadu je padel tudi Franc Gruden iz žirov. Eksplozija granate je ranila Franca Primožiča. Tovariši so ga sicer hoteli spraviti v bolnišnico, toda rana je Primožiča tako zelo bolela, da je soborce pregovoril, nai ga puste v kaki koci. To so tudi storili, vendar so ga kmalu po njihovem odhodu našli Nemci in ga ubili. Enaka usoda je doletela, kot se to spominja Valentin Tratnik, še nekatere druge ranjence, ki jih zaradi visokega snega niso mogli nositi in so jih skušali obvarovati pred Nemci tako, da so jih pustili na samotnih domačijah.

popustil bataljon, ki jim je varoval hrbet in pri katerem je bil Bojan Hojan. Ne da bi koga obvestil o umiku v dolino Kopačnice in naprej proti Leskovici, je s tem spravil glavnino brigade v izredno nevaren položaj. Sovražnik je nastalo vrzel na Kladju takoj izkoristil in začel čez Vrhovec (kota 1047) pritiskati proti Stari Oselici. Prodrl je prav nad Staro Oselico, do kapelice na vrhu hriba.

Drugemu bataljonu (bržkone je takrat še vedno bil tam tudi 3. bataljon) je s prodorom nemške kolone v hrbet grozila velika nevarnost, da ga bo sovražnik potisnil navzdol v dolino proti Sovodnju in uničil. Kljub temu mu je uspelo, da se je v mraku srečno izmuznil nemškim kolonam in zasedam, prešel cesto in dolino med Sovodnjem in Kladjem in se povzpel na Cerkljanski vrh. Sreča je spremljala tudi 3. bataljon, ki ga je njegova komisarka Anamarija prav tako srečno izpeljala s Podjelovega brda, toda v nasprotno smer — proti Leskovici.

Kaj je bilo z drugimi enotami, ki so se dotlej zadrževale na ožjem območju Stare Oselice in ki so jim bile vse poti za umik presekane? Če so se hotele rešiti, so se morale s silo prebiti. Tako so pod vodstvom brigadnega komandanta Milana Tominca tudi storile.

Predhodnico, ki so jo bili poslali proti kapeli, je sovražnik zavrnil. Pri tem je bilo nekaj naših borcev ubitih. Nato je Milan Tominec zbral novo udarno skupino, s katero je hotel pregnati sovražnika od kapelice in koloni odpreti pot.[95]) Sprva je kazalo že zelo slabo, zakaj spričo hudega ognja so obtičali na kolovozu le nekaj deset metrov daleč od kapelice. Ko so to domobranci pri kapelici opazili, so jih začeli na vse pretege zmerjati in izzivati. Kmalu pa so imeli priložnost ugotoviti, da kdor se zadnji smeje, se najbolje smeje. Udarna skupina, sestavljena predvsem iz štabnih kurirjev in obveščevalcev, je iznenada planila v juriš in sovražnika z ročnimi bombami potisnila nazaj. Domobranci so zbežali po hribu navzdol, kolona pa je mimo kapelice zavila v desno v gozd. Vendar to še ni bil konec vseh težav.

»... Kurirji smo vso noč, menjaje se vsake pol ure, na čelu kolone gazili sneg. Ponekod ga je bilo že do pasu. To oranje je bilo za že poprej izmučene kurirje silno naporno Po polnoči ni nihče več vedel, kje smo. Med nami ni bilo nobenega domačina. Koman-

[98]) Valentin Tratnik ne izključuje možnosti, da udarne skupine ni vodil brigadni komandant Milan Tominec, temveč brigadni intendant Nikolaj Luskovec-Milan.

dant si je skušal pomagati s karto in busolo, vendar zaman. Zjutraj smo nepričakovano naleteli na že znane stopinje. Bile so namreč naše. To pomeni, da smo isti hrib vsaj dvakrat obšli ...

V dolino smo se spuščali kar po zadnjicah. Ko pa smo po poledenelem deblu skušali priti čez potok, je marsikdo zdrsnil vanj. Nato smo lezli proti Leskovici, sovražnik pa nas je nenehno obstreljeval z desne strani. Nad Robidnico in Leskovico smo se spet sešli z nekaterimi našimi četami, ki so tja prispele po svoji poti.

Ustavili smo se šele pod vrhom. V neki hiši smo v veži zagledali pomije s kuhanim krompirjem, namenjenim za svinje. Pojedli smo ga tisti, ki smo prvi stopili v hišo. 2e nekaj dni nismo namreč ničesar okusili. Nato smo kurirji polegli okrog odprtega ognjišča tako, da smo imeli noge proti ognju. Zaspal sem. Ko sem se zbudil, sem opazil, da sem ob podplate. Ostal sem bos. Kje naj v tej revščini, kjer še otroci nimajo kaj obuti, dobim druge čevlje? Za razmišljanje in obupavanje ni bilo časa. Vzel sem nož, zrezal nahrbtnik na kose, si jih ovil okrog nog in povezal z debelejšo vrvico, ki mi jo je dala gospodinja. Vsem sem se smilil, toda nihče mi ni mogel pomagati.. .«*)

Vse je kazalo, da bo Nemcem 18. novembra le uspelo razbiti Triglavsko divizijo, ki so jo stisnili na zelo ozek prostor na območju Robidnice in Črnega vrha nad Novaki. Tisto jutro so bile nemške enote že povsod naokrog — v Leskovici, Novakih, Davči in onstran Blegoša. Najhuje je bilo to, da je že pri mnogih borcih spričo nadčloveških naporov, ki so jih morali v zadnjih dneh prestati, lakote in mraza popuščala volja za odporom. Disciplina je bila čedalje slabša, enote so bile pomešane med seboj in organiziran odpor je bilo skoraj nemogoče vzpostaviti. Obveščevalna služba je tudi zelo slabo delovala in nihče več ni vedel, kje je ali kje še ni sovražnika. Triglavska ali kasnejša XXXI. divizija ni bila bržkone še nikoli tako blizu uničenja kot prav tistega dne, 18. novembra 1943.[97])

***6) Iz spominov Valentina Tratnika.**

97) Viri: poročilo štaba III. operativne cone z dne 29. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 146); operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 152); poročilo obveščevalnega odseka III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 153); poročilo operativnega odseka III. operativne cone z dne 23. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 112); odlomek iz kronike 16. brigade (prav tam, dok. št. 163); poročilo štaba IX. korpusa z dne 23. decembra 1943 (IZDG, fase. 281—II); vojno poročilo 2. bataljona Voikove brigade z dne 1. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); poročilo pionirskega voda 1. bataljona Vojkove brigade z dne 4. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—I); Osvobodilni boj (IZDG); šolska kronika Planina (Mestni muzej v Idriji, »Planina«); Kronika Novaki (Goriški muzej, fase. II—E); Kapitulacija Italije, str. 619; Dvaindvajset tisoč kilometrov, str. 59—60; Kronistični zapis o Zireh, str. 41—42; Dodatek h gradivu, stran 237; Vsi so darovali življenja za svobodo (Primorske novice, 3. junija 1954); spomini Slavka Jerale-Djolija, Antona Prebila, Pavla Reparja, Vinka Sumrade-Radoša, Ferda Tolarja-Mirka in Valentina Tratnika.

UDAREC V PRAZNO

(Skica 4)

Nemški načrt je bil jasen: obkoljeno partizansko divizijo potisniti na Blegoš in Črni vrh nad Idrijo (kota 1288) ter jo tam uničiti. Osemnajstega novembra je iz cerkljanske doline čez Novake proti Robidnici še nadalje pritiskala Gerversova bojna skupina, deli te skupine so bili tudi na Kladju, iz Poljanske doline pa so skozi Kopačnico proti Leskovici in proti jugovzhodnim pobočjem Blegoša prodirale enote 132. grenadirskega polka. Čez Jelovico sta se približevala 14. in 19. SS policijski polk, ki naj bi 19. novembra zvečer prišla v Selško dolino, naslednjega dne pa se udeležila zadnjega naskoka na ostanke partizanske divizije.[58])

To pa so bili računi brez krčmarja. Triglavska divizija je res zašla v silne težave, ni pa še bila razbita. Se več: nekaj njenih bataljonov je bilo že onstran obroča na varnem, že 16. novembra ponoči sta se mimo nemških in domobranskih položajev po poti, ki je peljala južno od Idrije, umaknila na območje Črnega vrha nad Idrijo dva bataljona Gradnikove brigade, naslednjo noč pa se je to brez boja posrečilo tudi 2. bataljonu Vojkove brigade. Ta je s Podjelovega brda zavil proti zahodu, južno od Kladja prešel pot, ki iz Cerknega pelje proti Sovodnju, in se čez Cerkljanski vrh spustil v dolino reke Idrijce, čez močno naraslo reko je skušal priti pri Maruškovcu kar čez mostič, toda tega so Nemci tako močno poškodovali, da ni vzdržal teže naših borcev in se je zrušil v vodo. K sreči ni nihče utonil, toda lahko si je predstavljati trpljenje borcev, ko se jim je po prihodu na drugo stran reke začela obleka spreminjati v leden oklep.[99]) S prehodom čez reko je bila za 2. bataljon sovražnikova ofenziva »Traufe« končana. Bataljon se je sprva ustavil v Masori, kjer so se borci posušili in odpočili, tri dni kasneje pa se je premaknil v Jagršče.

Ofenziva pa ni bila končana, temveč je dosegla svoj vrh za glavnino Vojkove brigade in celotne Triglavske divizije. Ta se je

'*) Tega dne je bil obroč že tako ozek, da je nemško poveljstvo menilo, da ne bo ničesar tvegalo, če odpokliče še druga dva bataljona 134. grenadirskega polka na Vrhniko, odtod pa ju pošlje na fronto.

") Takratni brigadni politični komisar Vinko Sumrada-Radoš, ki je bil z 2. bataljonom, trdi, da ob prehodu čez Idrijco ni nihče utonil. Tudi iz vojnega poročila 2. bataljona Vojkove brigade z dne 1. decembra 1943 (IZDG, fase. 253—11) ni videti, da bi bataljon imel ob tej priložnosti kake izgube. Toda Anton Prebil, ki je bil tudi v 2. bataljonu, se spominja, da jih je takrat mnogo utonilo. Tudi Ivan Sulič trdi, da jih je ob prehodu čez reko deroča voda precej odnesla s seboj. Lahko da je to bila kaka druga skupina.

18. novembra zjutraj gnetla v Leskovici in Robidnici brez pravega reda. Gradnikovci in vojkovci so se pomešali med seboj, vsem pa je bila edina misel, da se posušijo, ogrejejo, okrepčajo in nekoliko odpočijejo. Nemci jim tega niso dali doživeti. Ni se še dobro zdanilo in že je v spodnjem delu Leskovice zapokalo. Tja je sovražnikova kolona prodrla iz smeri Gorenje vasi čez Kopačnico. Neka manjša skupina gradnikovcev se je sovražniku pogumno postavila v bran in mu s svojim mitraljezom povzročila občutne izgube. Snega je bilo namreč toliko, da Nemci niso mogli mnogo manevrirati, vse njihove poskuse, da se po zgaženi poti prebijejo v vas, pa so gradnikovci precej časa uspešno zavračali. Umaknili so se šele potem, ko se je neki sovražnikovi skupini le posrečilo, da se jim je približala in jih napadla v bok.

Medtem so Nemci zasedli tudi že vrhove, ki leže severno od Leskovice, neka druga sovražnikova kolona pa je našim, ki so se nameravali umakniti proti Črnemu vrhu in Blegošu, čez Novake in Robidnico že udarila v hrbet. Poveljstvo brigade je menilo, da bo najbolje, če sprejme boj in pri tem ugotovi, kam bi se bilo še mogoče umakniti ali prebiti. Borci so zasedli položaje po snegu,[100]) spustili Nemce na ustrezno razdaljo, nato pa z vso močjo užgali po njih. Sovražnikove vrste so se razredčile in prvi njihov napad je bil zaustavljen. Naši položaji so bili sicer boljši od sovražnikovih, saj so bili višje, pred njimi pa je bila goličava, toda Nemci so jih stiskali že s treh strani. Kaže, da so se na teh položajih branile le enote Vojkove brigade, medtem ko so se gradnikovci s štabom divizije v zadnjem hipu skozi presledek med nemškimi položaji umaknili iz Robidnice proti Črnemu vrhu nad Novaki.

Vojkovci so se še nekaj ur uspešno upirali sovražniku. Ta je postajal čedalje drznejši, saj je videl, da nasprotnika prekaša tako po številu kakor tudi po oborožitvi. Partizane je skušal povsem obkoliti, nato pa uničiti. Brž ko je brigadno poveljstvo to opazilo, se je kljub silno težavnim okoliščinam odločilo za umik. Umikati se je bilo mogoče le čez planjavo, ki so jo Nemci obstreljevali že z obeh strani. Nekaj kurirjev in drugih borcev je ostalo še na položajih in zadrževalo Nemce, ostali borci pa so pohiteli s hriba navzdol, da bi se tako izognili popolni obkolitvi. Toda sneg je bil ponekod tako visok, da je marsikateri partizan, kot se spominja

[100]) Nobenih natančnejših podatkov ni o tem, kje naj bi bili ti položaji. Iz sovražnikove razporeditve in smeri kasnejšega umika bi se dalo sklepati, da so se vojkovci upirali sovražniku s pobočij, ki se nad Robidnico dvigajo z jugozahodne smeri.

Valentin Tratnik, obtičal v njem in so ga kasneje dobili Nemci v roke.

Ni znano, koliko borcev je tega dne padlo in koliko so jih ujeli Nemci in nato pri vojašnicah nad Novaki postrelili,[101]) vendar so bile tudi sovražnikove izgube zelo občutne. Iz podatkov, ki jih navajajo naša poročila,[102]) sklepamo, da sta Vojkova in Gradnikova brigada v teh bojih pobili kakih petdeset sovražnikovih vojakov, še več pa ranili. Podatki o nemških izgubah so bržkone nekoliko pretirani, čeprav so te morale biti glede na neugoden teren, po katerem so Nemci napadali, kar občutne.

Medtem se je že znočilo. Kam sedaj? Zveze s štabom divizije ni bilo, kajti ta je bil skupno s tremi bataljoni Gradnikove brigade nekje na Črnem vrhu nad Novaki. Tam je bilo tudi poveljstvo Prešernove brigade z bataljonom, ki je čez dan zadržal Nemce, ko so se hoteli iz Davče prebiti na Cerkljansko. Dva bataljona te brigade sta bila še na Jelovici. 1. bataljon Prešernove brigade pa se je to noč znašel na Cerkljanskem vrhu, odkoder se je čez Idrijco umaknil proti Jagršča m.

Isto pot je ubrala tudi glavnina Vojkove brigade. Silno previdno, da je ne bi slišali Nemci, ki so bili v bližnjih naseljih, je po severnih pobočjih obšla Škofje (trigonometer 974), še bolj previdno pa prešla cesto Cerkno—Kladje, ob kateri so borci lahko videli tudi že sovražnikovo telefonsko napeljavo. Niso jo prerezali, da ne bi s tem sovražnika opozorili nase, temveč so jo oprezno prestopili in se oddaljili na Cerkljanski vrh. Tam so se ustavili na neki kmetiji, zaklali kravo in jo spričo pomanjkanja časa kar toplo skuhali in pojedli. Mnogim je to bil prvi obrok po večdnevnem stradanju.

Medtem je prišel tudi vodič Feliks Slabe in jih popeljal v dolino. Ne da bi jih sovražnik opazil, so v dveh skupinah prebredli naraslo in ledenomrzlo Idrijco ter vsi premrznjeni pohiteli proti Jagršča m. Tam so se ustavili in pogreli.

S tem še ni bilo konec sovražnikove ofenzive prav za vse vojkovce. Med boji pri Leskovici in Robidnici, pa tudi že poprej, so se nekatere skupine in posamezni borci izgubili, se priključili

loi) v kroniki Novakov (Mestni muzej v Idriji) zasledimo podatek, da je bilo med ofenzivo na njihovem območju dvanajst smrtnih žrtev, med njimi enajst borcev iz drugih krajev. Ni pa znano, koliko jih je padlo na območju Leskovice in Robidnice.

,02) Operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 152).

drugim enotam ali se kar na lastno pest prebijali, ne da bi vedeli, kod tavajo in kje vse jih čaka nevarnost.

»... Kar se nas je razpršilo, smo šli vsak po svoje. Naša skupina, bilo nas je pet, je šla najprej kar ob Kopačnici. Pri neki hiši nas je gospodinja opozorila, da bo za nas bolje, če hodimo zunaj poti, kajti po cesti pogosto prihajajo nemške patrulje. Zato smo zavili po prvi grapi navzgor in se srečali z neko drugo našo skupino, pri kateri je bila tudi bataljonska komisarka Anamarija. Ko smo zavili okrog hriba, se je pred nami odprl pogled na Čabrače. Pri neki hiši smo dobili nekaj drobnih jabolk, toda pojesti jih ni bilo več mogoče, ker je že zapokalo. K sreči niso nikogar zadeli.

Hitro smo jo odkurili naprej proti vznožju Blegoša. Hiteli smo po gozdni stezi, Nemci pa so nas zasledovali. Zadrževali smo jih s puškami, kolikor smo pač mogli, saj strojnice nismo imeli. Druga sovražnikova skupina nas je nažigala z boka. Tudi njej smo odgovarjali. Videli nismo nikogar, saj so bili vsi Nemci v belih haljah.

Naposled smo se jim izmuznili in prišli do neke stare žage. Naprej zaradi popolne izčrpanosti nismo mogli več, pa smo si zato tam zakurili ogenj, da bi se ogreli in odpočili.

Naslednjega dne, 19. novembra, smo lačni in izmučeni spet krenili na pot. Snega je bilo čez koleno. Prav nič nismo vedeli, kam nas pelje pot. Tako smo prišli v Slugovo dolino. Tam so tri revne kmetije, vendar smo kljub temu dobili nekaj krompirjev. Ni bilo časa skuhati jih, ker smo se morali izogniti neki nemški patrulji, ki je prišla tam mimo. Naša skupina je nato zavila na Črni vrh in še naprej po grebenu do prvih hiš. Drugi so počakali v bližnjem seniku, mene pa so poslali do hiš poizvedovat, kakšne so tod razmere. Povedali so mi, da so bili Nemci včeraj tam, danes pa še ne. Zato smo se nastanili kar v tisti hiši in tam ostali še naslednjega dne, nato pa smo krenili čez Kladje proti Plužnjam ..

Ta in še nekatere druge skupine so se srečno prebijale mimo nemških zased in kolon ter se po večdnevnem tavanju po debelem snegu spet pridružile svojim enotam, toda marsikaterega borca ali skupino, ki se je ločila od svojih enot, so prestregle sovražnikove patrole, jo razpršile, pa tudi zajele ali pobile.

Kaj se je v zadnjih dveh dneh sovražnikove ofenzive dogajalo z drugimi enotami Triglavske divizije?

Devetnajstega novembra je bil sovražnik že vsepovsod — tako na Cerkljanskem kakor tudi v Selški dolini in onstran Blegoša. Na varnem je bilo približno pol divizije: vsa Vojkova brigada, dva bataljona Gradnikove brigade in en bataljon Prešernove brigade.

[10J] **Iz spominov Pavla Reparja.**

Dva bataljona Prešernove brigade sta hodila po svoje in imela tega dne hude boje na Jelovici, medtem ko so se trije bataljoni Gradnikove brigade, en bataljon Prešernove brigade in štab divizije izogibali sovražnikovim udarom in se med boji počasi pomikali pod Davčo in čez Labinje proti Zakrižu in Jesenici. Tja so brez hujših zapetljajev prispeli še istega dne proti večeru in s tem je bilo sovražnikove ofenzive tudi zanje konec. Drugi in 3. bataljon Prešernove brigade sta se pod pametnim vodstvom brigadnega načelnika štaba Rudolfa Hribemika-Svaruna spretno izogibala Nemcem, pri tem pa ju je spremljalo tudi precej sreče,[1"]) in 20. novembra ob zori prispela v Rovte ob vojaški cesti, ki iz Škofje Loke pelje na Blegoš.

Prav tega dne, 20. novembra, bi morala biti ofenziva »Traufe« po nemških načrtih kronana z uspehom. V nemškem obroču je ostalo le še ožje območje Blegoša, tam pa bi morala biti tudi Triglavska divizija. Nemško poveljstvo je bilo tako prepričano v uspeh zadnjega udara, da zanj ni uporabilo vseh razpoložljivih sil. Tega dne so z Vrhnike odposlali na italijansko fronto še štab 44. grenadirske divizije z njegovimi samostojnimi enotami vred. Kljub temu pa je na »cerkljanski fronti« ostal še 132. grenadirski polk te divizije, Gerversova bojna skupina in oba policijska polka.

Ni si težko predstavljati razočaranja pri Nemcih, ko je Gerversova bojna skupina pregledala ves Blegoš in Črni vrh in ko so potem, ko je njen 2. bataljon 138. rezervnega polka gorskih lovcev v Železnikih vzpostavil stik z enotami 14. in 19. SS policijskega polka, ugotovili, da v obroču ni niti partizanske divizije ne brigade, niti bataljona in ne čete.

To je pomenilo le eno: ofenziva »Traufe«, ki je od Nemcev zahtevala toliko sil in naporov, ni dosegla svojega namena.[105])

[M]) Naša kolona je ob vrnitvi prešla Selško dolino skozi Češnjico, ne da bi kdo vedel za Nemce, ki so spali po hišah in hlevih ob poti. Šele potem, ko so se prešemovci vzpenjali že proti Ostremu vrhu, so Nemci skočili na noge in jih začeli zasledovati.

1°5) Viri: operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 152); poročilo operativnega odseka IX. korpusa z dne 23. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 112); vojno poročilo 2. bataljona Vojkove brigade z dne 1. decembra 1943 (IZDG, fase. 253—11); Kapitulacija Italije, stran 619; Dvaindvajset tisoč kilometrov, str. 59—63; Gradnikova brigada, str. 145—156; Prešernova brigada, str. 157—170; Kronika Novaki (Mestni muzej v Idriji, »Novaki«); Kron:ka Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); spomini Slavka Jerale-Djolija, Antona Prebila, Pavla Reparja, Ivana Suliča, Vinka Šumrade-Radoša, Ferda Tolarja-Mirka, Milana Tominca, Valentina Tratnika in Srečka Tušarja.

POSLEDICE IN IZKUŠNJE

(Skica 4)

»Ofenziva praktično ni uspela samo zaradi tega, ker sovražnik ni imel dovolj sil za izvršitev svojega načrta, ker je napravil velike napake in pokazal čudno neaktivnost, tako da so naše osnovne sile imele čas in možnost, da se izvlečejo in izognejo uničenju — zahvaljujoč poleg tega dobremu instinktu naših borcev in sreči,« ugotavlja štab IX. korpusa v svojem poročilu z dne 23. decembra 1943 glavnemu štabu NOV in PO Slovenije.[106])

Sovražnik res ni imel dovolj sil? Nemci so v to ofenzivo poslali za skoraj dve diviziji vojaštva, kar res ni malo. Njihova premoč v ljudeh je bila najmanj sedemkratna, medtem ko medsebojnega razmerja v oborožitvi skoraj ni mogoče primerjati. Nemškega orožja je bilo ne le mnogo več in je bilo boljše od italijanskega, s katerim so bile oborožene naše enote, temveč so ga znali Nemci tudi neprimerno bolje in učinkoviteje uporabljati. Saj so to bile vendar frontne enote (44. grenadirska divizija) ali pa za protipartizanski boj posebej izurjene policijske enote (14. in 19. SS policijski polk). Zato sovražnikove premoči nad neizkušeno in slabo opremljeno Triglavsko divizijo skoraj ni mogoče izraziti v številkah, to tem manj, ker je nasprotnik imel tudi oklopna vozila. Če bi vse te enote bile pravilno uporabljene, potem bi bil izid ofenzive »Traufe« bržkone nekoliko drugačen.

Tako na primer ne najdemo odgovora na vprašanje, zakaj je nemška ofenziva zajela vso zahodno Gorenjsko (Jelovico, Poljansko in Selško dolino), Dolomite, Idrijsko in Cerkljansko, čeprav se je Triglavska divizija zadrževala na sorazmerno majhnem ozemlju vzdolž nekdanje italijansko-nemške meje, drugod pa naših enot skorajda ni bilo. Ob začetku ofenzive so bili nemški blokadni položaji na dolžini približno 180 kilometrov, lahko pa bi bili najmanj za tretjino krajši, če bi Nemci izpustili Jelovico in Dolomite, kjer v prvih dneh ofenzive ni bilo večjih partizanskih enot. Mar nemška obveščevalna služba tega res ni vedela? Zato so se nemške enote brez potrebe izčrpavale in so na Vojkovo brigado naletele šele tretjega dne, na glavnino Gradnikove brigade četrtega dne, na Prešernovo brigado pa celo šele šestega dne po začetku ofenzive.

[106]) **Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 112.**

Med »velike napake«, ki jih omenja poročilo IX. korpusa, sodi tudi nenavadna sovražnikova taktika, potem ko je prišlo do stika s partizanskimi enotami. Nemci so sicer prodirali zelo počasi in strogo po načrtu, toda le v večjih kolonah (po 200 do 300 mož) in predvsem po cestah, zanemarjali in nezavarovane pa puščali presledke med njimi. Ali jih je res v tolikšni meri oviralo izredno slabo vreme in visok sneg? Ali so res mislili, da se bodo partizani ustrašili debele snežne odeje in tudi sami hodili le po cestah? Če bi bilo lepo vreme, potem bi Nemci bržkone nastopali v strelcih ali vsaj v manjših skupinah, saj so se končno ofenzive udeležile predvsem pehotne in policijske enote. Kljub temu je težko razumeti, zakaj niso imeli vsaj na blokadnih položajih gostejših zased, ki bi jih bilo spričo visokega snega silno težko napasti in pregnati. Težko je razumeti tudi to, kako se je moglo zgoditi, da so jim partizanski bataljoni uhajali iz obroča kot skozi sito brez boja ali pa z malenkostnimi spopadi. To se je dogodilo celo v zadnjem obdobju ofenzive, ko so na območju Leskovice in Robidnice imeli na zelo majhnem prostoru obkoljeno skoraj celotno Triglavsko divizijo.

To so bile nedvomno hude napake, ki so jih vodstva naših enot zahvaljujoč »dobremu instinktu naših borcev in sreči«, spretno izkoristila in se tako izognila najhujšemu. Vendar ne gre le za srečo in instinkt. Gre predvsem za to, da so se naši borci kljub slabi opremi in veliki neizkušenosti v vojskovanju pokazali boljši in zdržljivejši kot nemški frontni vojaki in da so kljub strahovitim naporom in lakoti delali to, kar se je Nemcem zdelo nemogoče: naših borcev niso mogli zaustaviti niti visok sneg niti ledene reke in ne nemški Šarci.[107])

Kako je prestala nemško ofenzivo Vojkova brigada? Ocene so na prvi pogled zelo različne in nasprotujoče si. Oglejmo si jih!

»...V tej hajki smo mnogo pridobili in to v vojaškem kakor tudi v moralnem pogledu. Množica novincev, ki je sicer služila italijansko ali jugoslovansko redno vojsko, med njimi tudi mnogo hrabrih in neustrašnih borcev, je spraševala: zakaj ne udarimo po teh prekletih Švabih, zakaj se umikamo? Treba jim je bilo pojasniti staro in preizkušeno taktiko čim hitrejšega premikanja ‚udari-izgini'. Do te taktike nas je v tem primeru kljub dobri oborožitvi in še boljši morali tovarišev prisilil visok sneg.

i°7) Vrsta lahkih strojnic.

Pozicijska borba je bila na strateško dokaj slabem terenu še toliko manj sprejemljiva, ker bi takoj po ugotovitvi naših položajev sovražnikovo težko orožje tolklo z vseh strani, za nas pa ne bi bilo primernega umika .. .«[108])

»... šestnajsta brigada ima okoli 20 žrtev in so se skoro vsi novomobilizirani iz Žirov in Idrije od nje odcepili.[109]) To je element, ki je šele v zadnjem času prišel v brigado. Glavnina brigade se je zadržala nepričakovano dobro ...«"°)

Ko so člani pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko obiskali Vojkovo brigado, so tam našli »mizemo stanje«, ki se je kazalo predvsem v pobegih, slabih odnosih med borci in poveljniki, nepravilnih odnosih do prebivalstva itd.'")

Kaj je bilo torej z Vojkovo brigado? Se je v ofenzivi vedla dobro ali slabo?

Gre za več stvari. Dejstvo je, da je Vojkova brigada imela izmed vseh treh brigad najhujše boje, da je v vseh teh bojih — razen prvega na Žirovskem vrhu — sovražnika uspešno zadrževala in celo prehajala v nasprotne napade (pri Fužinah in Trebiji), da se je spretno reševala iz zelo nevarnih razmer (na Podjelovem brdu in nad Robidnico) in da je od uspešnosti njenega udejstvovanja bila v veliki meri odvisna tudi usoda drugih enot divizije (Fužine). V vojaškem oziru se je brigada glede na dejstvo, da je bila sestavljena iz skoraj samih novincev in da je imela opravka z nemško frontno enoto, zelo dobro izkazala.

Brez napak pa pri njej, kot pri drugih brigadah, tudi ni šlo. Zveza med bataljoni ni bila zadovoljiva zlasti prvega dne po boju na Žirovskem vrhu in po zadnjem pri Robidnici. Obvešče-

[108]) Vojni dopis 1. bataljona z dne 1. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II).

[109]) To so bržkone le zanesljivo ugotovljene izgube, medtem ko so dejanske izgube verjetno nekoliko višje in jih ni mogoče ugotoviti. Pred ofenzivo je brigada imela 930, takoj po njej pa le še kakih 500 borcev. Le manjši del te razlike gre pripisati mrtvim in ranjenim, zakaj največji del se nanaša na začasno pogrešane, ki so se v naslednjih aneh vrnili nazaj v enote, in na razhajkance. Teh je bilo po obveščevalnem poročilu III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 153) kakih 120 iz žirov in okolice in prav toliko iz Idrije. Nemška poročila govore, da je v tej ofenzivi, ki se je končala 22. novembra, bilo ubitih 505 in ujetih 2.682 partizanov, aretiranih pa 476 civilistov (Kapitulacija Italije, stran 619). Če bi vse to bilo res, potem Triglavske divizije ne bi bilo več. Ta pa je tik pred ofenzivo imela 3.213, po njej pa še vedno 2.300 borcev (operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. novembra 1943. Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 152). Divizija je potemtakem izgubila kakih 900 mož, toda velika večina izmed teh so bili razhajkanci, ki so se kasneje, kot že rečeno, spet vrnili v svoje ali druge enote.

[110]) Poročilo štaba III. operativne cone z dne 29. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 146).

[111]) Poročilo PK KPS za Primorsko z dne 17. decembra 1943 (IZDG, fase. 532—1).

valna služba je tudi zatajila. Sicer se temu ni čuditi, saj so še kolone po izgaženih poteh komaj hodile, kaj naj bi torej mogle storiti potem posamične patrulje po celcu. V kasnejših analizah je bilo slišati očitke, da so tu pa tam poveljniki spuščali svoje enote iz rok. To se je res prepogosto dogajalo in je kvarno vplivalo na disciplino in uspešnost enote. Toda po drugi strani je ofenziva bila tako trda preizkušnja za vse nove borce, da je nekaterim izmed njih bilo povsem vseeno, kaj se z njimi lahko dogodi. Na smrt izmučeni so se ustavljali po hišah in imeli le to v mislih, kako bi se ogreli, posušili, najedli in odpočili. Precej izmed teh so dobili Nemci v roke in jih pobili. Še bolj tragična je bila usoda ranjencev, ki jih onemogli borci po ozkih gazeh niso mogli več nositi s seboj in jih je bilo treba skrivati po hišah. Nemci so to kaj kmalu odkrili, še natančneje preiskovali hiše in gospodarska poslopja in le malokateri ranjenec je ušel njihovim očem. Kar so jih dobili, so jih seveda brez usmiljenja pobili.

Mnogo borcev se je med ofenzivo razhajkalo. Takih je bilo kakih dvestoštirideset. Tisti, ki so bili doma iz Žirov in okolice, so se kasneje zvečine spet vrnili v partizane in so le nekateri pristopili k domobrancem, toda teh iz Idrije ni bilo več nazaj. Nemci namreč niso izvajali proti njim nobenih kazenskih ukrepov in so jim celo odobrili nekakšen dvajsetdnevni dopust, nato pa jim poskrbeli za službo v rudniku. Tako so ubili dve muhi na mah: dobili so hvaležno delovno silo, hkrati pa oslabili Vojkovo brigado.

Niso se pa zabijali le posamični borci, temveč so to delale tudi cele skupine, nekatere celo pod vodstvom svojih poveljnikov. Nekatere izmed njih so med ofenzivo zašle precej daleč od brigade — prav v Zadlog in na Vojsko — in ko je bilo ofenzive konec, so se le nerade vračale iz bližine domačih krajev nazaj v brigado — v pomanjkanje, pohode in boje. V nekaterih primerih lepa beseda ni zalegla in so zato morali proti neposlušnim poveljnikom uporabljati hude kazni, celo ustrelitev.“[2])

[112]) To se je pripetilo pogumnemu in izredno priljubljenemu namestniku komandanta 4. bataljona Francu Žustu-Frenku, ki je bil prišel v Vojkovo brigado iz Dolomitskega odreda, doma pa je bil iz Hotedršice. Med ofenzivo se je umaknil s svojo skupino borcev k četi s težkim orožjem v Zadlog. Ofenziva je bila že davno končana, njega in njegovih pa še ni bilo nazaj. Poslali so kurirja ponj, vendar se Frenk tudi temu pozivu ni odzval. Naposled so poslali ponj patruljo, ki ga je razoroženega pripeljala v štab. Brigadno sodišče ga je zaradi neposlušnosti obsodilo na smrt. Sodbo so izvršili, čeprav je bila splošna želja, da bi ga pomilo-

V svobodnem Cerknem. Pred kamionom stoje: sekretar KPS za Gorenjsko Maks Krmelj-Matija (tretji z leve), sekretar CK KPS Franc Leskošek-Luka (četrti z leve), vršilec dolžnosti komandanta Triglavske divizije Dušan Svara-Dule (peti z leve) in Dušan Bravničar (prvi z desne)

Ti in drugi podobni ukrepi so že bili posledica »politične ofenzive« v Vojkovi brigadi, ki so jo bili sprožili sekretar centralnega komiteja KPS in član vrhovnega štaba NOV in PO Jugoslavije Franc Leskošek-Luka ter člana pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko Aleš Bebler-Primož in Jože Vilfan. Začela se je s sestankom v štabu brigade — ta je bil v Šebreljah, kjer se je med in po ofenzivi zadrževal tudi štab III. operativne cone — in nadaljevala z vrsto vojaških, političnih in partijskih sestankov po bataljonih. Aleš Bebler je govoril o napakah in izkušnjah iz zadnje sovražnikove ofenzive in nakazal potrebo po zaostritvi discipline in osebne odgovornosti. Jože Vilfan je v svojih obrazložitvah pou-

stili. V drugačnih okoliščinah bi se to bržkone tudi zgodilo, toda takratne razmere so zahtevale, da ne ostajajo le pri besedah, temveč jih je bilo treba podkrepiti celo s tako bolečim ukrepom.

daril pomen ideološko-političnega dela v brigadi. Nakazal je potrebo, da partijo okrepijo z vsemi, ki so se v zadnjih bojih pokazali kot dobri in predani borci.

Po njihovem odhodu iz brigade se je politična ofenziva nadaljevala. V naslednjih petih ali šestih dneh, kolikor je brigada še ostala na tem območju, so se dan za dnem vrstile vojaške in politične ure ter razni sestanki, pa tudi za mitinge so našli dovolj časa. Kakih petdeset ali šestdeset borcev so v tem času sprejeli tudi v partijo.

Medtem so po terenu krožile patrulje in zbirale razhajkance. Njihovo delo ni bilo brez uspeha, toda navzlic temu je bilo po 6. decembru na seznamu pogrešancev in ubežnikov še vedno 189 imen.“[3])

V brigadi je med bivanjem na Šebreljski planoti prišlo tudi do nekaterih organizacijskih sprememb. Do teh je prišlo v smislu navodil štaba III. operativne cone, da je treba pregledati ves poveljniški kader in dobre funkcionarje »dvigati na višje funkcije in dvigati na funkcionarska mesta nove partizane. Kot glavno merilo za to reorganizacijo naj bo osebna hrabrost, požrtvovalnost in odgovornost za svoje dolžnosti.«"[4]) Brigada je imela le še štiri bataljone, ker so takoj po ofenzivi razpustili pionirski bataljon. Komandant 1. bataljona je postal Karl Novak-Tone, bivši jugoslovanski oficir, sicer pa pogumen borec. Njegov komisar je bil Radovan Dolenc-Perun. V 2. bataljon je prišel za komandanta Pavel Jež-Stanko. Komandant 3. bataljona je postal Djuro Latinovič, komandant 4. bataljona pa Mirko Dukič — vendar šele v drugi polovici decembra. Oba sta bila »Titova oficirja«.[115]) Komisarja v njunih bataljonih pa sta bila Marija Pervanja-Anamarija in Avgust Jereb-Rok.

Takšne so bile posledice sovražnikove ofenzive »Traufe« glede na Vojkovo brigado. Kako pa je to ofenzivo občutilo prebivalstvo?

Prebivalstvo na Cerkljanskem je med to ofenzivo imelo prvo priložnost videti Nemce. Tokrat so se proti njemu obnašali mno-

[m]) Dopis obveščevalnega centra Vojkove brigade z dne 6. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 a—III).

[IM]) Okrožnica štaba III. operativne cone z dne 28. novembra 1943 (IZDG, fase. 281—1).

[1,s]) Skupino udeležencev prvega oficirskega tečaja pri vrhovnem štabu NOV in PO Jugoslavije so konec leta 1943 poslali v Slovenijo, da bi s svojimi izkušnjami in znanjem pomagali pri krepitvi slovenske ljudske vojske. Glavni štab NOV in PO Slovenije je dvanajst »Titovih oficirjev« poslal v Slovensko primorje, trije izmed njih so prišli tudi v Vojkovo brigado.

go bolje kot v kasnejših ofenzivah in roparskih vdorih. Brez strahovanja ljudi pa tudi ob tem prvem srečanju ni šlo. Nemci so ne le ropali, temveč so požgali nekaj hiš in gospodarskih poslopij — predvsem tam, kjer so našli partizanske ranjence ali kake druge sledove, da so se tam zadrževali partizanski borci. Pobili so tudi nekaj domačinov, čeprav kakih množičnih in načrtnih kazenskih ukrepov proti prebivalstvu tokrat še niso izvajali."[6])

[16]) **Viri: poročilo štaba III. operativne cone z dne 29. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 146); poročilo obveščevalnega odseka III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (prav tam, dok. št. 153); poročilo operativnega odseka IX. korpusa z dne 23. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 112); okrožnica štaba III. operativne cone z dne 28. novembra 1943 (IZDG, fase. 281—I); dopis PK KPS za Primorsko z dne 17. decembra 1943 (IZDG, fase. 532—I); dopis XXXI. divizije z dne 26. novembra 1943 (IZDG, fase. 276—I); dopis obveščevalnega centra Vojkove brigade z dne 6. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 a—III); vojni dopis 1. bataljona Vojkove brigade z dne 16. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); šolska kronika Šebrelje (Mestni muzej v Idriji, »Šebrelje«); Kapitulacija Italije, stran 609; Dvaindvajset tisoč kilometrov, str. 66—73; Prešernova brigada, str. 166—167; Stanko Petelin, Kronika Vojkove brigade, str. 20—22; spomini Pavla Ježa-Stanka, Karla Leskovca, Janka Prezlja-Staneta, Vinka šumrade-Radoša in Milana Tominca; zapiski partijskih sestankov iz decembra 1943 (CK ZKS, K 9 1943—III č).**

ZIMSKI BOJI IN DELO

OKUPATORJEVE SILE IN TAKTIKA PO OFENZIVI

(Skica 3)

Potem ko so se nemške enote, ki so se bile udeležile ofenzive »Traufe«, umaknile z osvobojenega ozemlja,[117]) so na Cerkljanskem in onstran nekdanje italijansko-nemške razmejitvene črte spet nastopile prejšnje razmere. Nemci niso izkoristili te ofenzive niti za vzpostavljanje novih niti za obnavljanje prejšnjih postojank, ki so jih morali v oktobru izprazniti spričo hudega pritiska Triglavske divizije. Sicer pa za kaj takega tudi niso imeli dovolj vojaštva. Če bi namreč bile postojanke prešibke, bi kaj hitro utegnile postati žrtev partizanskih napadov.

Po končani ofenzivi je v vsem Slovenskem primorju ostalo le še kakih 14.000 do 16.000 sovražnikovih vojakov, izmed katerih je bilo približno 3.000 pripadnikov raznih italijanskih kvislinških enot. Precej teh vojakov je bilo razmeščenih tudi po postojankah v Baški grapi. V Grahovem jih je bilo štirideset, v Koritnici petinštirideset, v Hudajužni sedemdeset, v Podbrdu sto, manjše posadke so bile še po bunkerjih ob železniških mostovih in predorih.

Nevarnejša od teh je bila sovražnikova postojanka v Idriji s predstražo v Spodnji Idriji. Tam se je po ofenzivi nastanil bataljon »Heine«, v katerem je bilo kakih 600 mož. To je bilo dovolj ne le za neposredno zavarovanje Idrije pred partizanskimi napadi, temveč je nemškemu poveljstvu še vedno ostalo dovolj

[117]) 132. grenadirski polk so odposlali na italijansko fronto, 14. SS policijski polk v Savinjsko dolino, 19. SS policijski polk na Štajersko, vendar se je kmalu vrnil nazaj na Gorenjsko, bataljon »Heine« pa se je nastanil v Idriji.

sil za izvajanje izpadov in sunkov proti partizanskemu osvobojenemu ozemlju.

Idrija, ki leži v globoki soteski Idrijce in ki jo je s treh strani obkrožalo partizansko osvobojeno ozemlje, je bila silno izpostavljena in zato je bilo nujno učvrstiti tudi njeno neposredno zaledje. Edina zveza z zaledjem je bila cesta, ki se iz doline Idrijce v serpetinah vzpenja do Godoviča, odtod pa vijuga čez Hotedršico proti Logatcu. Zato so iz Idrije odposlali kakih 90 do 100 vojakov v Godovič in tam vzpostavili novo postojanko, medtem ko je bila v Hotedršici domobranska postojanka.

Tudi v notranjosti Dolomitov je takrat že delovala vrsta domobranskih postojank, v katerih se je utrdilo dva do tri tisoč domobrancev. Razen postojanke v Hotedršici, kjer je bilo kakih 80 domobrancev, so bile domobranske postojanke še v Rovtah (250 do 300 mož), pri Sv. Treh kraljih (70 do 80 mož), v Št. Joštu (250 mož), Horjulu (120 mož), na Korenem (60 mož), v Polhovem Gradcu (140 mož) in še v nekaterih drugih krajih (v Logatcu, na Vrhniki, Dobrovi, v Dravljah itd.).

Kar zadeva Gorenjsko, se je tam decembra 1943 zadrževalo kakih 8.000 sovražnikovih vojakov. Razen 184. polka deželnih strelcev, katerega poveljstvo je bilo v Kranju in čigar enote so uporabljali predvsem za zavarovanje železniških prog, mostov in drugih pomembnih objektov, in še nekaterih drugih enot, ki jih nemško poveljstvo običajno ni uporabljalo v protipartizanskem boju (protiletalska zaščita in podobno), se je po končani ofenzivi na Gorenjskem spet nastanil 19. SS policijski polk, ki je tu ostal vse do pomladi 1944. V boje s partizani pa je »vodstveni štab za uničevanje band« na Bledu pošiljal tudi že omenjeno 2. in 3. motorizirano orožniško četo »Alpenland« in druge samostojne policijske čete. V te namene so uporabljali tudi stalne orožniške posadke, pa tudi akcijski orožniški bataljon kapetana Hönla in orožniške akcijske vode, ki so jih imeli po nekaterih večjih gorenjskih krajih.

V decembru 1943 so imeli Nemci v Selški dolini razen Zgornje Sorice še tri postojanke: v Železnikih je bilo 64, v Selcah kakih 50 in ob mostu v Praprotnem 10 do 12 orožnikov. Zelo močna je bila postojanka v Škofji Loki. Tam je bilo kakih 1000 mož.
V Poljanski dolini so imeli Nemci postojanke v Gabrku (13 orožnikov), Poljanah (kakih 40 orožnikov) in Gorenji vasi (kakih 200 obmejnih stražarjev in 40 orožnikov). Ob cesti, ki iz Gorenje vasi

pelje proti Št. Joštu in naprej v notranjost Dolomitov, je bila ob nekdanji nemško-italijanski razmejitveni črti še nemška postojanka Lučine, katere posadka je štela kakih 200 mož. Druga taka postojanka je bila v Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem. Tam je bilo 170 obmejnih stražarjev.

Po ofenzivi »Traufe« je prišlo do sprememb tudi glede nemške taktike v boju s partizani. Nemško poveljstvo je namreč kaj hitro ugotovilo, da celo s tako obsežno ofenzivo, kot je bila v novembru, ne more zatreti narodnoosvobodilnega gibanja. Zato se je moralo po končani ofenzivi, ko je imelo na voljo sorazmerno šibke sile, omejiti le na patruljiranje in lokalne sunke proti manjšim partizanskim enotam. Patruljam in drugim oddelkom, ki so dobile tako nalogo, so dodajali domače vodiče in sposobne poveljnike. Nemško poveljstvo je namreč prišlo do spoznanja, da za gverilsko vojno ni odločilno število udeležencev v kaki akciji, temveč spretnost, bojevitost in zvijačnost. Patrulje in drugi oddelki naj bi bili čim pogosteje na terenu, da bi jih videlo in občutilo tudi prebivalstvo, zakaj »na prebivalstvo se ne moremo zanašati, ker podpira odporniško gibanje in dela za OF ... S popustljivim načinom borbe ni moč doseči kakega uspeha. Vsa orožja je treba brezobzirno uporabiti, četudi bodo pri tem prizadeti nedolžni ljudje .. .«"*)

Sicer pa nemškim vojakom tega ni bilo treba posebej priporočati, zakaj že poprej so v protipartizanskem boju videli ugodno priložnost za ropanje in druga nasilja nad prebivalstvom.[119])

NAD CERKNIM

(Skica 5)

Vojkova brigada je ostala na Šebreljski planoti do 28. novembra. To noč pa se je iz Šebrelj spustila v dolino Idrijce, pri Želinu prešla reko in se povzpela na Cerkljanski vrh.

[118]) Povelje višjega vodje SS in policije 18. vojaškega okrožja z dne 21. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 201).

[119]) Viri: poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 152); poročilo obveščevalnega odseka XXVI. divizije z dne 18. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 84); poročilo obveščevalnega centra XXVII. divizije z dne 11. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 48); povelje orožniškega glavarstva Kranj z dne 5. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 173); povelje višjega vodje SS in policije 18. vojaškega okrožja z dne 21. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 201); Kapitulacija Italije, stran 609.

O Cerkljanskem vrhu je treba povedati nekaj več, zakaj to je bila za Vojkovo brigado nekakšna domovinska občina. V prvih mesecih svojega obstoja — vse do spomladi 1944, pa tudi še kasneje — se je Vojkova brigada zadrževala na Cerkljanskem več kot drugi brigadi Triglavske ali XXXI. divizije. Morda prav zato, ker je bila ustanovljena v Cerknem in ker so jo sestavljali predvsem domačini, so jo raje kot Prešernovo ali Gradnikovo brigado uporabljali za varovanje osvobojenega cerkljanskega ozemlja pred sovražnikovimi vdori iz smeri Idrije in Gorenje vasi. Iz Idrije je proti Cerknemu peljala pot vzdolž reke Idrijce, iz Gorenje vasi pa je sovražnik imel na voljo dve cesti: prvo prek Hotavelj po dolini Kopačnice, drugo pa tudi prek Hotavelj čez Fužine in Sovodenj na sedlo v Kladju (na karti Podlanišče). Le kakih petsto metrov onstran sedla se obe cesti združita in se nato spuščata v približno petsto metrov niže ležeče Cerkno.

Kadarkoli je bila na Cerkljanskem vsa divizija, so se brigade spustile v neposredno bližino Gorenje vasi in Idrije (na Gorenje brdo, Hlavče njive, Staro Oselico in Zirovski vrh ali na Razpotje, Go ve j ek in Gore) in blokirale obe sovražni izhodišči za vdore na osvobojeno ozemlje. Če pa je bila glavnina divizije zaposlena kje drugje in se je bilo treba pri obrambi Cerknega zadovoljiti le z eno brigado (navadno je to bila Vojkova brigada), potem je morala ta skrčiti položaje in se približati Cerknemu. Najboljši položaji, s katerih je bilo mogoče uspešno nadzorovati vse tri ceste, ki iz Idrije in Gorenje vasi vodijo v Cerkno, so bili na zadnjem grebenu pred Cerknim, na črti Cerkljanski vrh—Kladje (Podlanišče)—Vrhovec. Položaji na tej črti so bili ugodni za branilca tudi zato, ker je pred njimi — vsaj na levem krilu — potekala nekdanja italijansko-jugoslovanska meja z žičnimi ovirami in minskimi polji, kar je napadalcu zelo oteževalo manevriranje.

Cerkljanski vrh ni samo topografska točka, temveč je treba pod tem nazivom razumeti raztreseno naselje s triindvajsetimi hribovskimi kmetijami. Prebivalstvo se ukvarja deloma s poljedelstvom, toda glavni vir dohodka je bila živina. Nekateri kmetje na Cerkljanskem vrhu so imeli v hlevu tudi po petnajst in še več repov. Kmetije so bile tako prostrane, da je bilo na nekaterih izmed njih, na primer pri Slabetu, prostora tudi za cel bataljon.

Brž ko je Vojkova brigada tisto novembrsko noč prispela na Cerkljanski vrh, so se bataljoni razšli vsak na svoje položaje. Prvi

bataljon se je nastanil pri Ratovžu, 2. bataljon pri Slabetu, 3. bataljon na Vojskem, 4. bataljon se je spustil v Lazeč, štab brigade pa je zavil na Kladje. Prva naloga, ki so jo bili bataljoni prejeli, je bilo onesposabljanje cest, ki so peljale z okupiranega na osvobojeno ozemlje. Izkušnje iz zadnje sovražnikove ofenzive so jih naučile, da je treba ceste prekopati temeljito, kajti v nasprotnem primeru jih bo sovražnik zlahka in hitro popravil. Zato so štabi bataljonov dan za dnem pošiljali na to delo kar po cele čete, tako, da je bilo na položajih in v patruljah sorazmerno malo borcev. To bi se jim kmalu maščevalo. Nemci so namreč 3. decembra napravili iz Idrije iznenaden izpad, njihova žrtev pa je bil 5. bataljon Gradnikove brigade, ki je bil tega dne na Mrzlem vrhu nad Otaležem.

Kaj je ta tam delal? štab divizije je namreč hotel poslati svoje enote globlje proti Dolomitom in po njegovih načrtih naj bi položaje pred Idrijo prevzela Gradnikova brigada, medtem ko bi se Vojkova brigada premaknila na Žirovski vrh. Na nove položaje je prvi prispel 5. bataljon Gradnikove brigade, medtem ko naj bi se mu drugi bataljoni iz te brigade pridružili dva dni kasneje.

Bataljon je bil presenečen, toda presenečenje ni bilo nujno. Res je, da se je sovražnikova kolona, v kateri je bilo kakih 150 vojakov, približala hišam na Mrzlem vrhu iz smeri, odkoder jih ni nihče pričakoval, toda sovražnika je neka naša patrulja kljub temu pravočasno opazila in o tem obvestila bataljonsko poveljstvo. To obvestila ni vzelo zares in preden je sploh kaj ukrenilo, je že začelo pokati. Bataljon je bil že v prvem naletu razbit in njegovi ostanki so se umikali proti položajem Vojkove brigade na Bevkovem vrhu, medtem ko so nekateri borci, ki niso poznali terena, zašli v minsko polje ob meji. V tem spopadu je padlo — sodeč po naših poročilih — šestnajst gradnikovcev, bržkone pa še več. Med padlimi je bila tudi sestra narodnega heroja Mihaele Škapin-Drine, ki je padla le tri tedne poprej na Žirovskem vrhu.

Enote Vojkove brigade sicer niso bile daleč od Mrzlega vrha (4. bataljon je bil v Lazcu, 2. bataljon pa pri Slabetu), toda napad sovražnika je bil tako nenaden in hitro končan, da ni bilo več kaj reševati. Razen tega je imel 4. bataljon v Lazcu neugodne položaje, saj bi ga sovražnik potem, ko je osvojil Mrzli

vrh, lahko napadel z vrha navzdol. Zato se je bataljon moral umakniti na višje položaje, boj s sovražnikom, ki je skušal zavzeti tudi Bevkov vrh in prodreti k Slabetu, pa je prevzel nase 2. bataljon. Ta je imel izvrstne položaje, pred njimi pa je bila čistina. Zato mu ni bilo težko zavrniti vse sovražnikove poskuse, da bi se polastil Bevkovega vrha. Boj je trajal vse do sedmih zvečer, ko se je moral sovražnik le umakniti prek Otaleža in po cesti ob Idrijci nazaj v Idrijo. V tem boju naj bi sovražnik, sodeč po poročilu štaba IX. korpusa,'[20]) imel kakih dvajset mrtvih in mnogo ranjenih, vojkovci pa naj bi ob tej priložnosti zaplenili tudi šest pušk in puškomitraljez.

Boj je bil torej uspešen in tako so se vojkovci Nemcem maščevali za manjši poraz, ki so ga pretrpeli tri dni poprej. Neka nemška bojna patrulja, v kateri je bilo kakih 50 mož, je takrat napadla bivališče 2. bataljona. Tistega dne je bil skoraj ves bataljon zaposlen s prekopavanjem ceste, ki se s Kladja spušča proti Sovodnju. Nemcem se je lahko postavilo v bran le osemnajst borcev, kar je bilo premalo, da bi jih lahko zavrnili. Morali so se umakniti, pri tem pa so izgubili tudi lahko strojnico. Kaže, da so ob tem napadu Nemci naše tudi presenetili, sicer se jim bržkone ne bi posrečilo enega izmed vojkovcev celo ujeti.[12'])

Zmagoviti boj, ki ga je izvojeval 2. bataljon ob pomoči 1. in 4. bataljona 3. decembra na Bevkovem vrhu, je bil za vojkovce velikega pomena. Takrat so namreč borci videli, da znajo tudi Nemci prav hitro steči. »Beseda Nemec, ki je še pred to akcijo predstavljala strah, je pričela s tem dobivati izraz zaničevanja in studa. Še nekaj takih akcij, pa bo beseda Nemec enaka besedi Lah,« ugotavlja vojni dopisnik 1. bataljona.'“)

[20]) Poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9. dok. št. 153). V istem poročilu zasledimo tudi podatek, da je patrulja Vojkove brigade nekje pri 2ireh ubila in ujela po enega domobranca.

[21]) Vojno poročilo 2. bataljona Vojkove brigade z dne 1. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II). Toda Jereb Vinko (Mestni muzej v Idriji, »Jazne«) se spominja, da je nemška patrulja na poti proti Slabetu obstreljevala partizane s strojnicami in da so v tem spopadu bili ubiti trije partizani.

[22]) Poročilo kulturnega odseka 1. bataljona Vojkove brigade z dne 8. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b-I). V boju, v katerem sta padla Ignacij Leban, komandir čete iz 2. bataljona, in puškomi trai jezeč Matija Vidmar iz 4. bataljona, naj bi po podatkih Antona Miliča-Marka (Dvaindvajset tisoč kilometrov, str. 78) sodeloval tudi 3. bataljon. Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281-1) pa navaja, da je ta bataljon bil 3. decembra še nekje na Vojskem in je šele naslednjega dne prišel na Planino pod Kladjem.

Tri dni kasneje je na območje Ledin prispela vsa Gradnikova brigada, Vojkova pa se je premaknila nekoliko bolj v levo, na Žirovski vrh in Staro Oselico.[123])

ONSTRAN BLEGOŠA

(Skica 3)

Naslednjih šestnajst dni — od 6. do 23. decembra — se je brigada zadrževala okrog Gorenje vasi. Njena poglavitna naloga je bila, da postavlja zasede okrog sovražnikovih postojank v Gorenji vasi, Poljanah in Lučinah ter napada nemške in domobranske patrulje, če bi prišle iz svojih utrdb. Bataljoni so v teh dneh večkrat spreminjali položaje, kar je bilo v skladu z navodili štaba divizije. Ta je bil namreč ugotovil, da so pogosti premiki najboljša obramba pred takimi in podobnimi presenečenji, kot jih je bil doživel najprej 5. bataljon Gradnikove brigade, kasneje pa še nekatere druge naše enote.

Vojkova brigada je bila spet v sredini divizijske razporeditve, zakaj Prešernova je delovala severneje (nad Selško dolino, en bataljon so poslali celo v Bohinj), Gradnikova brigada pa južno (nad Idrijo).

V prvih dneh ni bilo še nobenih bojev. Do prvega resnejšega spopada je prišlo šele 10. decembra, ko je devetčlanska zaseda 1. bataljonu pod vodstvom namestnika bataljonskega komandanta Ferda Tolarja-Mirka pred Gorenjo vasjo pričakala nemško patruljo — štela je 40 mož — in jo napadla.[124])

»... Zgodaj zjutraj, ko je bila še tema, smo krenili v dolino Kopačnice, obšli Hotavlje in si onstran vasi izbrali ustrezne položaje za zasedo. Po novembrskem snegu se je ojužilo. Sprva je rosilo, nato je začelo čedalje močneje deževati. Bilo je megleno in mrzlo vreme. Kmalu nas je premočilo do kože. Naši položaji

[123]) Viri: odredba Štaba XXVI. divizije z dne 3. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 17); odredba štaba XXVI. divizije z dne 6. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 24); poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 153); odlomek iz kronike 16. brigade (prav tam, dok. št. 163 in Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 200); dopis XXVI. divizije z dne 6. decembra 1943 (IZDG, fase. 276—I); vojni poročili 2. bataljona Vojkove brigade z dne 1. in 4 decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); poročilo kulturnega odseka 1. bataljona Vojkove brigade z dne 8. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—I); spomini Vinka Jereba (Mestni muzej v Idriji, »Jazne«); Dvaindvajset tisoč kilometrov, str. 67—81; Gradnikova brigada, str. 159—161.

[124]) Poročilo orožniške postaje Gorenja vas z dne 11. decembra 1943 (Zbornik knjiga 9, dok. št. 183). Iz naših poročil pa je videti, da je do napada na nemško patruljo prišlo 11. in 12. decembra. Vse kaže, da gre za pomoto v datumih.

so bili ob robu gozda nad cesto. Čakali smo že osem ur, Nemcev pa še vedno ni bilo. Že smo mislili, da smo prišli zaman.

Približno ob enih popoldne pa je prihitel opazovalec in nam ves razburjen sporočil, da se bližajo Nemci. Kmalu smo jih zagledali. Hodili so deset do dvanajst korakov drug za drugim. Francoz Pierre Ogier je s svojo strojnico nameril na prva dva Nemca s Šarcem, mi pa smo prevzeli druge za njima.

Brž ko smo se oglasili, so se Nemci vrgli na tla. Nekateri izmed njih so se napravili mrtve, nato pa izkoristili prvo priložnost in se čez njivo splazili v kritje. Kot nalašč se je prav takrat pokvarila Pierrova strojnica in utihnila. To je Nemce opogumilo in začeli so z lahkimi minometi obstreljevati naše položaje. Kmalu zatem se je oglasil še njihov težki minomet. Pod varstvom minometnega ognja se nam je neka sovražnikova skupina splazila v bok in nas prisilila k umiku .. ,«[125]

V tem spopadu ni bilo na naši strani nobenih žrtev, medtem ko naj bi — sodeč po naših poročilih — na sovražnikovi strani padlo vseh šest mož, ki so bili v predhodnici, med nadaljnjim bojem pa naj bi bila ranjena še dva sovražnikova vojaka.'“) Tako vsaj je povedala neka ženska, ki se je bila s kolesom pripeljala iz Gorenje vasi v Fužine.

Nato je nadzor nad Gorenjo vasjo prevzel 2. bataljon, ki je v tistih dneh bil na Stari Oselici. Na sovražnika so sprva čakali med Hotavljami in Trebijo. Ker ga niso dočakali, je skupina 15 borcev krenila proti Gorenji vasi, da bi napadli sovražnikove stražarje. Bili pa so neprevidni in so že pri Hotavljah padli v nemško zasedo.

V naslednjih dneh je bilo na tem območju še nekaj manjših spopadov, vendar brez kakih večjih uspehov ali žrtev tako na naši kakor tudi na sovražnikovi strani.

Kmalu zatem so prišle v Gorenjo vas močnejše okrepitve. Vse kaže, da je to bila posledica nekega obvestila, kako partizani pripravljajo napad na Gorenjo vas: »... Dne 16. 12. 1943 popoldne so si na vrhu Srednje brdo (leži 1 km severno od Hotavelj) zgradili poljske položaje. Nameravajo onemogočiti osebni promet med Gorenjo vasjo, občino Oselica in žirmi, 20. 12. 1943 napasti Gorenjo vas.«[127])

[125]) Spomini Valentina Tratnika.

[126]) Poročilo kulturnega odseka 1. bataljona Vojkove brigade z dne 11. decembra 1943. Toda poročiloštaba IX. korpusa z dne 31. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 153) navaja, da so Nemci imeli 7 mrtvih in 12 ranjenih, medtem ko zgoraj omenjenonemško poročilo priznava le dva ranjenca.

[127]) Poročilo orožniške postaje Gorenja vas z dne 17. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 195).

V Čabračah, pol ure nad Srednjim brdom, se je od 10. decembra dalje zadrževal 3. bataljon Vojkove brigade, medtem ko je bil 4. bataljon še nekoliko bolj proti severu, na Malenškem vrhu in v Jazbinah.

Kako močne so bile sovražnikove enote, ki so 20. decembra v več kolonah krenile proti 3. in 4. bataljonu, ni natančno znano. Nekatere so se našim položajem bližale prek Javorij, druge pa čez Hotavlje po Logarski grapi proti Malenškemu vrhu. Brž ko je 3. bataljon zvedel, da je sovražnik v bližini, je takoj zasedel položaje nad Čabračami in o tem obvestil tudi 4. bataljon. Sovražnik je pustil tretjega na miru, toda z vso močjo je napadel četrtega. Prvi streli so se oglasili okrog desetih, nato pa je nenehno pokalo vse do treh popoldne. Borci 4. bataljona so se že kar uspešno upirali sovražniku, čeprav jih je bilo na položajih le sedemdeset, sovražnikovih vojakov pa vsaj šestkrat toliko.

Brez žrtev tega dne le ni šlo. Nemci so v Suši prestregli neko našo patruljo, ki se je bila vračala v bataljon, in jo napadli. Naši so se sovražniku postavili v bran in so nekega Nemca celo ranili. Med spopadom so sovražnikovi vojaki naše obkolili. Borci so skušali uiti, kar se je posrečilo enemu samemu, druga dva pa so Nemci ujeli. Ujeta partizana so Nemci na vso moč pretepali in ju skušali prisiliti, da bi povedala vse, kar vesta, nato pa so ju ustrelili.

Ni natančnih podatkov o tem, kolikšne so bile nemške izgube. Bržkone so bile precejšne, saj so kasneje zvedeli, da so samo iz Javorij odpeljali ranjence na dveh kamionih.

Proti večeru so se začele nemške kolone vračati v dolino. Ena izmed njih se je z Malenškega vrha spustila tudi v Logarsko grapo in krenila proti Hotavljam. To je bila sijajna priložnost za 3. bataljon, ki mu je s Studorja (na poti Hotavlje—Leskovica) prihitel na pomoč tudi del 2. bataljona. Naši so sovražnika takoj napadli in mu prizadejali nekaj izgub, toda vrnitve v Gorenjo vas mu le niso mogli preprečiti.

V naslednjih dveh dneh se ni zgodilo nič posebnega. Medtem je štab brigade že prejel ukaz, naj se z enotami vred premakne na nove položaje na Žirovskem.'“)

128) **Viri:** poročilo štaba IX. korpusa z dne **31.** decembra **1943** (Zbornik VI, **knjiga 9,** dok. št. **153);** odlomek iz kronike **16.** brigade (prav tam, dok. št. **163);** **poročili** orožniške postaje Gorenja vas z dne **11.** in **17.** decembra **1943** (prav tam, **dok.** št. **183** in **195);** dopis štaba XXVI. divizije z dne **6.** decembra **1943** (IZDG, **rase. 276**—I); kronika Vojkove brigade (Zbornik VI, **knjiga 10,** dok. št. **200);**

NAPAD NA ŠTAB BRIGADE

(Skica 6)

Premik Vojkove brigade na Žirovsko proti koncu decembra 1943 je v neposredni zvezi z ukazom štaba III. operativne cone štabu Triglavske divizije, naj se s svojimi enotami približa Dolomitom, vdira vanje, napada sovražnikove patrulje, kolone in manjše postojanke ter mobilizira in varuje Žirovsko dolino pred sovražnikovimi vdori. Odsotnost naših enot je bila namreč opogumila posadke domobranskih postojank v Dolomitih, zlasti tistih s Sv. Treh kraljev, Rovt in Št. Jošta, da so se njihove patrulje in kolone čedalje pogosteje pojavljale na Žirovskem vrhu in Žirovski dolini ter terorizirale tamkajšnje partizanom naklonjeno prebivalstvo, hkrati pa med partizanskimi razhajkanci novačile ljudi za svoje enote.

Medtem ko se je Gradnikova brigada zadrževala južno od Idrije in se sukala predvsem okrog Hotedršice in Godoviča in ko je Prešernova brigada uspešno delovala okrog Škofje Loke in Kranja, je Vojkova brigada dobila nalogo, naj se 23. decembra ponoči zbere na območju Trebije, naslednjo noč pa nadaljuje pohod proti Žirem. Njen cilj naj bi bila najnovejša domobranska postojanka, ki so jo bili v tistih dneh vzpostavili na Goropekah nad Žirmi. Če bi domobranci tam tudi obstali, potem bi z Goropek lahko nadzirali vso Žirovsko dolino. En bataljon naj bi krenil tudi na območje Črnega vrha nad Polhovim Gradcem, kajti tam so imeli domobranci zaradi odsotnosti naših enot povsem proste roke.

Brigada se je v smislu ukaza štaba Triglavske divizije v noči med 23. in 24. decembrom zbrala na Stari Oselici nad Trebijo, naslednjo noč pa je krenila proti Žirem. Domobranske postojanke na Goropekah pa ni bilo treba napadati, zakaj sovražnik jo je bil medtem izpraznil, pač pa je še nadalje z močnimi patruljami in zasedami nadzoroval vse bližnje vasi. Tako je bila na primer iz neke hiše, iz katere so bili kar trije pri domobrancih,

vojna poročila Vojkove brigade z dne 12., 22., 23. in 25. decembra 1943 (IZDG, fase. 283—I); poročilo kulturnega odseka 1. bataljona Vojkove brigade z dne 11. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—I); vojna poročila 2. bataljona Vojkove brigade z dne 15., 16., 19. in 22. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); vojna poročila 3. bataljona Vojkove brigade z dne 19., 22. in 23. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); vojni poročili 4. bataljona Vojkove brigade z dne 21. in 23. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); Dvaindvajset tisoč kilometrov, str. 80—94; spomini Valentina Tratnika; zapisniki partijskih sestankov 1., 2. in 3. čete 4. bataljona iz decembra 1943 (CK ZKS, K 9/1943—III C).

napadena tudi patrulja 2. bataljona, ki so jo poslali proti Sv. Trem kraljem. To je bilo 26. decembra. Medtem ko ta patrulja ni imela nobenih izgub, je imela neka druga obveščevalna skupina 4. bataljona manj sreče: našo skupino je v vasi Log med Goropekami in Sv. Tremi kralji obkolilo kakih 80 do 90 domobrancev. Dva borca sta kljub temu ušla, tretjega so domobranci ranili in ujeli. Nato je krenil v napad ves 4. bataljon in po dveurnem boju sovražnika pognal nazaj proti Sv. Trem kraljem.'")

Priznati je treba, da so bili položaji Vojkove brigade zelo izpostavljeni in da so imeli nezadostno zavarovane boke. V Logu, slabo uro hoda do Sv. Treh kraljev, se je nastanil 2. bataljon, na Ravnah pa 4. bataljon. Na njunem levem krilu, na Žirovskem vrhu je bil 1. bataljon, na desnem krilu, v Vrsniku, pa 3. bataljon. Vsi štirje bataljoni so bili torej usmerjeni izrazito v Dolomite, boki pa so bili odkriti. Nezadostno je bila nadzorovana smer Idrija—Govojek—Žiri, prav tako tudi smer Gorenja vas—Žiri in Lučine—Žiri.

Kljub temu se v prvih dneh ni zgodilo še nič posebnega, zakaj domobranci so se potuhnili, hkrati pa skrbno zbirali obveščevalne podatke o razporeditvi naših enot.

Partizani so na božični večer v Žireh priredili miting, na katerem sta govorila namestnik divizijskega komisarja Branko Karapandža-Matjažek in operativni oficir Vojkove brigade Bojan Hojan-Marko. Zagotavljala sta ljudem, da Vojkova brigada ne bo dovolila domobrancem, da se sprehajajo po Žireh in ustrahujejo prebivalstvo. Udeleženci mitinga, teh pa ni bilo malo, so se razveselili ob teh besedah. V naslednjih dneh so po vsej žirovski dolini pripravljali novoletna darila za borce Vojkove brigade. Čeprav je bilo tudi že v Žireh čutiti pomanjkanje, so žirovske žene in dekleta napekla mnogo kolačev in potic ter zbrala precejšne količine zimskega perila in cigaret.

Medtem ko se je brigada mudila na Žirovskem in uživala gostoljubje tamkajšnjega prebivalstva, so Nemci iz Idrije izkoristili priložnost in odhajali več dni zaporedoma po božičnico v Otalež in sosedna naselja. Tam so ropali prašiče, kokoši in drugo, kar jim je pač prišlo pod roko, nato pa so se z naropanimi stvarmi hitro vračali nazaj v Idrijo, da jih ne bi spotoma presenetili partizani. Zato je 3. bataljon poslal tja zasedo, toda Nemci so

[129]) Po naših poročilih je v tem spopadu padlo šest domobrancev, nekaj pa jih je bilo ranjenih.

jo bržkone nekako zaslutili, saj jih odtlej ni bilo več iz utrjene Idrije.

Tudi 2. bataljon je v teh dneh poslal eno izmed svojih čet v zasedo pred Lučine. Nemcem pa se ni dalo iz toplih prostorov v sneg in mraz, zato je naša zaseda ostala brez vsakega dela.

Silvestrovo je bilo spet ugodna priložnost za miting v Žireh, česar ni kazalo zamuditi. Udeležba je bila velika in ljudje so bili z obsežnim programom, ki ga je izvajala brigadna kulturna skupina ob pomoči divizijskih propagandistov na čelu z Jocom, zelo zadovoljni. Uvodni govor je imel brigadni komisar Vinko Šumrada-Radoš. Nato so se vrstile pesmi in zborne recitacije, najbolj pa je užgala ruska pesem V boj za rodinu, ki jo je zapel divizijski pevski zbor nekoliko pred polnočjo. Opolnoči pa je zbranim Žirovcem in borcem čestital srečno in uspehov polno novo leto 1944 namestnik brigadnega komandanta Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar.

Novo leto se je slabo začelo. Komandant 1. bataljona Karel Novak-Tone, oficir kraljevske jugoslovanske vojske, je kaj rad postopal tako, kot so ga bili učili v vojaških šolah. Pri tem se ni mnogo oziral na to, če so njegovi postopki v skladu s preizkušeno partizansko taktiko. Tako je bilo tudi tega dne.[130]) Zbral je skupino komandirjev in političnih komisarjev ter z njimi odšel na pregled novih položajev, ne da bi pri tem poskrbel za ustrezno zavarovanje. Med pregledom so jih iznenada napadli domobranci. Njihova številčna premoč je bila očitna in naši so se morali umakniti, toda ob tej priložnosti sta padla dva politična komisarja in en četni komandir. Še isto noč je zaropotalo tudi pri Sv. Treh kraljih. Za to je poskrbela skupina borcev 1. bataljona, ki je demonstrativno napadla to domobransko gnezdo in hotela njegove branilce s tem prisiliti, da noč prebijejo v okopih in na mrazu. Nedvomno jim je to tudi uspelo.

Nato je bilo dva dni povsem mirno. Sovražnika ni bilo blizu, pa tudi naši so mirovali. Pač pa je prišlo do manjših sprememb glede razporeditve bataljonov. Prvi bataljon se je nastanil pri Demšarju na Žirovskem vrhu, 2. bataljon se je iz Loga premaknil

[130]) O tem dogodku ni nikjer nič napisanega, spominjajo pa se ga nekdanji borci 1. bataljona. Sporen je le dan dogodka. Anton Milič-Marko, takratni namestnik brigadnega komisarja trdi, da je to bilo 1. januarja 1944, medtem ko bi to utegnilo biti tudi dva dni kasneje, ko je 1. bataljon zasedal nove položaje na 2irovskem vrhu.

na Goropeke, 3. bataljon je še nadalje ostal na Vrsniku,[131]) 4. bataljon pa se je z Raven premestil na drugo stran ceste v Opale. Štab brigade je dotlej bil v Dobračevi, tega dne — 3. januarja — pa se je nastanil v žirovskem župnišču.

Naslednje jutro ni kazalo na nič hudega. Brigadni komisar Vinko Šumrada-Radoš je zavil na Goropeke k 2. bataljonu, novi načelnik štaba Jože Avsec-čapajev, ki je nekaj dni poprej prišel iz Gradnikove brigade, pa k 3. bataljonu na Vrsnik. Brigadni komandant Milan Tominec je bil v tistih dneh v Cerknem, namestnika brigadnega komisarja Antona Miliča-Marka pa so prejšnjega dne premestili iz brigade drugam.[123]) Potemtakem sta v brigadnem poveljstvu ostala le namestnik brigadnega komandanta Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar in operativni oficir Bojan Hojan.

»Dne 4. t. m. ob pol desetih dopoldne,« se spominja vojni poročevalec Jože Šraj, »sem pisal na pisalni stroj članek Ogareva 'Tovarišici Drini v spomin', ki mi ga je diktiral avtor sam. Članek se začenja takole:

.Drina, lepo je življenje v borbi, v samozatajevanju, v izpolnjevanju vseh dolžnosti do domovine, kot si ga živela ti. Tvoja navzočnost je vlivala poguma celo tovarišem, ki so omahovali pod težavami, katere nalaga današnja borba za svobodo. Se danes ne morem verjeti, da te ni več med nami. Pa saj je tvoj duh navzoč povsod. Tvoja nikoli mirujoča narava je bila vedno zaposlena in zmeraj vedrega obraza si nam pripovedovala dogodke iz bojev ...'

Tedaj nas je dežurni obvestil, da moramo takoj pospraviti vse akte in opremo, ker so Nemci v bližini. V rekordnem času

[131]) Tretji bataljon je bil kakih štirinajst dni brez 3. čete, ki je bila poslana v smislu navodil štaba Triglavske divizije prav pred Medvode. Tam je skupina iz te čete 24. decembra minirala med Mednim in Vižmarji železniško progo, nato pa nad cesto v Mednem postavila zasedo. Ta je kmalu zatem napadla osebne avtomobile, v katerih so se prevažali Nemci. Skupina, v kateri je bil tudi Franc Uhan, se je nato hotela priključiti svoji četi, toda ta je medtem že odšla. Zato se je čez dan zatekla k mežnarju v Studenče, ki jim je svetoval, naj se skrijejo v podstrešje v seno, če bi morda prišla kaka nemška patrulja. Nemci so res prišli in vse pretaknili, toda borcev v senu le niso našli.

Tretja četa 3. bataljona je pred vrnitvijo v brigado izvedla še nekaj manjših akcij. Tako je 28. decembra napadla nemško postojanko v Preski in pri tem enega Nemca ubila, drugega pa ranila. Nemci so jo začeli zasledovati, pa tudi neko četo Gorenjskega odreda, ki je delovala skupno z njo, toda v bojih, do katerih je pri tem prišlo, so spet imeli kakih šest ali sedem mrtvih vojakov. Tretjega januarja pa sta obe četi postavili na cesti Sora—Draga zasedo nemškim obmejnim stražarjem. Prišlo je 14 Nemcev, izmed katerih se jih po napadu pet ni nikoli več dvignilo. Vsi drugi, razen enega, so bili ranjeni. Naši padlim in ranjenim sovražnikovim vojakom niso mogli odvzeti orožja, zaseda je bila le kakih dvesto metrov daleč od sovražnikove postojanke v Sori, odkoder so takoj začeli obstreljevati partizane.

[132]) Na njegovo mesto v brigado je nekaj dni kasneje prišel Petar Alfirevič-Pero.

Žiri. župnišče je stalo poleg cerkve, kjer je na sliki videti kup ruševin

smo to storili. V zadnjem hipu nam je uspelo, da smo stopili na cesto, kjer so Nemci takoj odprli na nas močan mitralješki ogenj. Zaklonili smo se za sosedne hiše in z vsem razpoložljivim orožjem začeli streljati po Nemcih. Začnemo se prebijati, nekaj tovarišev je ranjenih, nekaj jih obleži na zemlji .. ,[133])

Približno tako se je začelo. Prvi je na Nemce naletel Jože Avsec-Capajev na poti proti Vrsniku. Sovražnik je začel nanj streljati in to je bil znak za naše, da je na cesti, ki iz žirov vodi proti Idriji, nekaj narobe. Medtem se je v Žiri vrnil tudi brigadni komisar. Kaže, da so se pri umiku le preveč obirali, in se je medtem na pobočjih žirka že pokazala neka kolona, za katero so sprva celo menili, da so naši. Ker pa je tedaj v zgornji del Žirov vdrla še neka druga skupina Nemcev, so se naši v Žireh znašli med dvema ognjema. Čeprav so se krepko upirali, so se le morali

277 P°r°č*l° Vojkove brigade z dne 7. januarja 1944 (IZDG, fase.

umakniti, to pa celo v zelo neugodnih okoliščinah. Pri tem je padlo osem vojkovcev.'[34])

Nemci — bilo jih je le kakih sto petdeset — se v Žireh niso zadrževali dlje kot kako uro, saj so vedeli, da so se znašli sredi kotla, ki so ga z vseh strani obkrožali partizanski bataljoni. Umaknili so se po isti poti, po kateri so bili prišli — čez Govejek proti Idriji. Tokrat jih je 3. bataljon, ki je bil na Vrsniku, le opazil. Ko so se vračali, jih je v hrbet obstreljeval s težkimi mitraljezi in jih, kot poročajo, kakih petnajst pobil ali ranil. Nemcem se jo tako mudilo, da na ogenj 3. bataljona sploh niso odgovarjali, temveč so ranjence in mrliče na Govejku naložili na vozove in jih odpeljali v Idrijo.

Ni povsem pojasnjeno, kako so mogli Nemci neopazno priti čez Govejek v Žiri. Možno je, da je patrulja 3. bataljona, ki je nadzorovala to smer, slabo opravljala svojo nalogo, ali pa so se Nemci nekje potuhnili, spustili patruljo mimo sebe in mimo nadaljevali pot proti Žirem.

Toda Nemci niso krenili nad Vojkovo brigado le s kolono, katere izhodišče je bila Idrija in ki se je tako srečno prebila v Žiri in se nato že precej manj uspešno vračala nazaj v Idrijo. Hkrati s to sta se proti Žirem napotili še dve koloni: prva je krenila iz Lučin proti Zirovskemu vrhu, druga pa s Sv. Treh kraljev proti Goropekam.

Kolona, ki se je v dopoldanskih urah vzpenjala v Žirovski vrh, bi naš 1. bataljon presenetila, če je ne bi opazila neka naša skupina, ki je bila na ogledovanju položajev. Nemci in domobranci so deloma na smučkah, deloma pa peš pritiskali proti grebenu desno od nje. Bataljon je takoj pohitel na položaje in po ostrem boju sovražniku preprečil, da bi dosegel svoj cilj — Žiri. Sovražnik, katerega izgube niso znane, se je moral umakniti, toda tudi 1. bataljon je imel pet mrtvih, medtem ko je bil en borec ranjen. Prav po tem podatku je soditi, da je moral sovražnik vsaj del 1. bataljona le presenetiti, ali pa je bil odpor slabo organiziran,

[34]) V 2ireh se je zlasti izkazal kurir Janko (njegovega priimka ni bilo mogoče ugotoviti), ki je Nemce, ko so pritiskali za našimi, zadrževal z bombami, čeprav ga je drobec mine zadel v roko, krogla iz puške pa v nogo. Kljub temu se je srečno prebil, toda poslati so ga morali na zdravljenje v bolnišnico.

Padli so Ivan Plut, dr. Robert Kramberger, Mitja, Viktor Eržen, Franc Tušar in še dva borca. Ranjencev je bilo več, med njimi tudi brigadni kronist Andrej Pagon-Ogarev.

sicer pri enem samem ranjencu ne bi moglo biti kar pet padlih borcev.[135])

Umaknil pa se ni le sovražnik, temveč tudi partizani. Ko so proti večeru deli tega bataljona prispeli pred Selo, kjer se je bil po dopoldanskem napadu ustavil štab brigade, je tamkajšnji stražar, misleč, da se bližajo Nemci, začel nanje streljati. K sreči ni nikogar zadel, nesporazum pa so tudi kaj hitro zgladili.

Zelo dobro se je tega dne držal 2. bataljon, ki mu je poveljeval Pavel Jež-Stanko. S Sv. Treh kraljev je krenilo proti Goropekam kakih 60 domobrancev. Borci 2. bataljona so jih spustili blizu svojih položajev, nato pa jih napadli. Poročajo, da so domobranci vzdržali le kako uro in so se potem, ko so imeli pet ali šest ranjencev, jadrno umaknili, odkoder so bili prišli. Takoj nato so se oglasili sovražnikovi minometi in top s Sv. Treh kraljev, ki so začeli obstreljevati položaje 2. bataljona. Ta je tam pustil le nekaj mitraljeških trojk, drugi borci pa so se umaknili v kritja. Ko je bilo obstreljevanja konec, so se spet vrnili na položaje. To pa je bilo že skoraj odveč, zakaj domobrancev tega dne ni bilo več nazaj.

Naslednjega dne, 5. januarja, sta se 2. in 4. bataljon nad Goropekami znašla v zelo težavnem položaju. To pa ne le zato, ker so ju v dopoldanskih urah napadle zelo močne domobranske sile (naša poročila govore kar o 500 domobrancih) in ker bi ju utegnil umik v Žirovsko dolino drago stati, temveč tudi spričo tega, ker na levem krilu po umiku 1. bataljona na Selo ni bilo nikogar več. Kljub temu je sovražniku uspelo šele po triurnem boju potisniti del 4. bataljona nazaj proti Goropekam, toda ko ga je skušal zasledovati, se je znašel v navzkrižnem ognju naših enot, ki so še vztrajale na prejšnjih položajih, in enot, ki so imele položaje nad Goropekami. Odlično vlogo pri tem je odigral 1. vod 1. čete s svojim mitraljezcem Maksom Podobnikom. Sovražnik se je moral nato z občutnimi izgubami vrniti proti Sv. Trem kraljem.[136])

[135]) 1. bataljon bi prejšnjega dne skoraj izgubil izvrstnega mitraljezca Plerra Ogiera. Ko so ga poslali v patruljo, je izgubil zvezo s tovariši* Prenočil je v nekem hlevu, ne da bi vedel, da so v hiši domobranci in Nemci. Ti so ga izsledili in ga skušali ujeti. Pierre pa je mednje vrgel bombo, nato pa skočil skozi okno. čeprav so streljali za njim, jim je le ušel. Nato je še dva dni taval naokrog, preden je našel brigado. Tega mu ni zameriti, saj kot Francoz ni poznal ne terena ne jezika.

[136]) Petnajstdnevno operativno poročilo štaba IX. korpusa z dne 15. januarja **1944** (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 81) navaja, da se je boja udeležilo kakih **400** domobrancev iz Rovt, Sv. Treh kraljev, Vrhnike in Ljubljane in da jih je kakih trideset padlo, več pa jih je bilo tudi ranjenih. Dejanske izgube so bile bržkone manjše.

Čeprav sta se 2. in 4. bataljon pod poveljstvom Pavla Ježa-Stanka in Mirka Dukiča zelo uspešno borila, je brigadno poveljstvo le menilo, da bo bolje, če se začasno umakne s tega vročega terena bliže Cerknemu. Brigada je namreč imela preveč izpostavljene položaje, manevriranje pa ji je bilo spričo snega zelo otežено. Domobranci in Nemci so bili iz dneva v dan vse nadležnejši in če bi se naši hoteli izogniti presenečenjem, bi morali biti borci nenehno na položajih. To pa ni bilo mogoče, ker je pritiskal hud mraz.

Brigada se je zbrala in krenila na nove položaje 5. januarja ponoči, takoj zatem, ko so v Žireh pokopali žrtve nepričakovanega nemškega napada na brigadni štab. Brigada je odšla nazaj na Cerkljanski vrh in v bližnjo okolico.[137])

NAD IDRIJO

(Skica 1)

Od 6. januarja, ko je brigada prispela na območje Cerkljanskega vrha, pa do 12. januarja, ko je bila v načrtu XXXI. divizije nova večja akcija, so borci lahko mirno počivali. Edina vojaška akcija v tem obdobju je bil demonstrativni napad 3. bataljona s težkim minometom, težkimi in lahkimi strojnicami na Idrijo. Čeprav napad, ki ga je bataljon izvedel 7. januarja, ni bil mišljen resno, je med Nemci v Idriji nastala strašanska zmeda. Menda so iz gostiln in kina drveli na piano brez plaščev in kap, misleč, da so partizani vdrli že v mesto.

Zelo prizadevni so bili v teh dneh kulturniki, ki so po bližnjih vaseh prirejali mitinge. S tem v zvezi je treba omeniti, da je

[137]) Viri: odredba štaba III. operativne cone z dne 14. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 63); odredba štaba XXVI. divizije z dne 17. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 77); povelje štaba XXVI. divizije z dne 22. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 106); poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. decembra 1943 (prav tam, dok. št. 153); odlomek iz kronike 16. brigade (prav tam, dok. št. 163); poročilo propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 7. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 32); poročilo propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 13. januarja 1944 (prav tam, dok. št. /1); 15-dnevno poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa z dne 15. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 81); kronika Vojkove brigade (prav tam, dok. št. 200); vojna poročila Vojkove brigade z dne 3., 7. in 8. januarja 1944 (IZDG, fase. 277—III); vojna poročila Vojkove brigade z dne 26., 29. in 31. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—I); vojno poročilo 2. bataljona Vmkove brigade z dne 26. decembra 1943 (IZDG, fase. 282 b—II); vojno poročilo i. bataljona Vojkove brigade z dne 29. decembra 1943 (prav tam); vojno poročilo 4. bataljona Vojkove brigade z dne 26. decembra 1943 (prav tam); Partizanski dnevnik, 6. januarja 1944 (IZDG); Dvaindvajset tisoč kilometrov, str. 94—98; Kronistični zapis o Žireh, str. 45—46; spomini Pavla Ježa-Stanka, Janka Prezlja-Staneta, Vinka Sumrade-Radoša in Franca Uhana.

Stab Vojkove brigade. V zadnji vrsti stoji v sredini bolničarka Meri Lah, na njeni desni strani politični komisar brigade Jože Kuk-Branko, na levi pa njegov namestnik Petar Alfirevič-Pero. Prvi z desne strani stoji štabni administator Jože šraj. V prvi vrsti ima brzostrelko v roki komandant brigade Jože Avsec-Capajev, levo od njega pa vidimo Miroslava Pirca, Tadeusza Sadowskega in Matijo Oprešnika-Matka

ljudska oblast v Cerknem sklicala za nedeljo 9. januarja veliko zborovanje. Dvorana v vojašnici je bila nabito polna. Najprej je govoril delegat AVNOJ Ivan Novak, za njim je France Bevk spomnil poslušalce na zatiranje primorskega ljudstva pod Italijo, nazadnje pa se je oglasil še Franc Leskošek-Luka in pojasnil razlike med staro in novo Jugoslavijo ter vlogo komunistične partije v Osvobodilni fronti.

V ted dneh je brigada dobila spet novega komisarja. Vinko Sumrada-Radoš je bil odpoklican, namesto njega pa je prišel Jože Kuk-Branko, ki je dokončal partijski tečaj, prej pa je bil bataljonski komisar v Gradnikovi brigadi.

Ko se je 10. januarja v štabu brigade zglasil vršilec dolžnosti komandanta XXXI. divizije Dušan Švara-Dule,[138]) je to bil tudi za nepoučene znak, da je treba pričakovati novo akcijo. In zares, že naslednjega dne so v štabu brigade sklicali sestanek z vsemi bataljonskimi poveljstvi.

Za kaj je pravzaprav šlo?

Štab XXXI. divizije je načrtoval obsežno akcijo proti Idriji in nekaterim dolomitskim postojankam. Trinajstega januarja ponoči naj bi Vojkova brigada z 2. in 3. bataljonom napadla Idrijo in z minerskim vodom uničila rudniške naprave. Naloga 4. bataljona je bila v tem, da se postavi v zasedo med Idrijo in Godovičem, 1. bataljon pa naj bi demonstrativno napadel Rovte. V tistih dneh je bilo v Idriji kakih tisoč dobro oboroženih Nemcev, manjši posadki so imeli tudi v Spodnji Idriji (65 mož) in na Marofu med Idrijo in Spodnjo Idrijo (20 mož). V Godoviču je bilo še nadalje kakih 100 nemških vojakov, v Rovtah pa 370 domobrancev.

Gradnikova brigada se je v teh dneh zadrževala južno od Idrije z nalogo, da naslednjo noč napade domobransko postojanko v Hotedršici (60 do 70 mož), Prešernova brigada pa se je nastanila na Žirovskem vrhu in Vrsniku, da bi diviziji varovala levi bok.

Odveč je ugotavljati, če načrt ni bil morda prezahteven, zakaj akcija ni uspela zaradi preproste tehnične ovire: kurir s poveljem ni pravočasno prispel v naznačeno enoto. Zgodilo se je takole:

Tretji in 4. bataljon, ki sta imela najdaljšo pot, sta se že 11. januarja popoldne spustila v Cerkno, odtod pa krenila čez Želin in Idrijco, ki je zaradi nizkega stanja vode ni bilo težko prebresti, v Jagršče. Z njima je bila tudi divizijska četa s težkim orožjem. Iz Jagršč so vse tri enote krenile naprej naslednjega dne zjutraj in kar podnevi hodile — saj ni bilo nevarnosti pred sovražnikom — proti Čekovniku. Tam so prenočile, naslednjega dne — 13. januarja — popoldne pa so se spustile na svoje nove položaje: 3. bataljon z divizijsko četo s težkim orožjem pred Idrijo, 4. bataljon pa med Idrijo in Godovič, zakaj divizijsko poveljstvo je spremenilo svoj načrt — to noč naj bi napadli idrij-

[138]) Le dva tri dni kasneje je z Dolenjskega prispel Stane Potočar-Lazar, ki je bil imenovan za komandanta divizije, Dušan Švara-Dule pa je bil njegov namestnik. Politični komisar divizije je bil že od poprej Ciril Keršič-Metod.

ski rudnik, naslednjo noč pa Hotedršico. Bataljona sta čakala vso noč, toda o 2. bataljonu, ki bi moral z minerskim vodom opraviti poglavitno nalogo, ni bilo ne duha ne sluha. Kaj se je bilo zgodilo? Iz štaba brigade so že zjutraj poslali dva kurirja v 2. bataljon, kjer je bil tudi brigadni komandant, z natančnimi navodili o načrtovani akciji. Bataljon je takrat bil na Lanišču, južno od Slabeta. Kaže, da so prav tega dne nemške patrulje križarile po tem terenu, saj sta kurirja kar dvakrat naletela nanje in sta zato v štab 2. bataljona prispela šele pozno ponoči. Bataljon seveda ni mogel pravočasno priti pred Idrijo. Sicer pa so medtem Nemci v Idriji tudi že začutili prisotnost 3. bataljona na zahodni strani mesta in ga začeli obstreljevati s težkimi minometi in mitraljezi.

Tako je akcija na idrijski rudnik padla v vodo in zjutraj ob treh sta se 3. in 4. bataljon umaknila od Idrije. Prvi bataljon, ki je imel samostojno nalogo, je v redu prispel pred Rovte in jih demonstrativno napadal, nato pa se vrnil spet nazaj.

Naslednjo noč — med 14. in 15. januarjem — naj bi bilo težišče napada na Gradnikovi brigadi. Ta naj bi napadla in osvojila domobransko postojanko v Hotedršici.

Vojkova brigada je pri tem imela zelo pomembno vlogo. Preprečiti bi namreč morala sovražnikovo posredovanje iz smeri Godoviča oziroma Idrije. To naj bi storila tako, da bi 3. bataljon demonstrativno napadal Godovič, 4. bataljon pa bi bil v zasedi med Godovičem in Hotedršico. Prvi in 2. bataljon sta ostala na vzhodni strani Idrije; 2. bataljon je bil v zasedi med Idrijo in Veharšami, 1. bataljonu pa so spet prepustili Rovte.

Napad na Hotedršico se je ponesrečil, ker je domobranski posadki prispela pomoč iz Idrije prek Godoviča — torej iz smeri, ki bi jo morale zapirati enote Vojkove brigade. Kdo je bil kriv?

Tretji bataljon je sicer napadel Godovič, vendar je bil pri tem zelo neodločen. Najhuje je to, da je bataljonski komandant ob dveh ponoči ukazal umik, ne da bi za to dobil povelje ali dovoljenje brigadnega poveljstva.

Četrti bataljon je tudi pravočasno prispel na položaje med Godovičem in Hotedršico, toda že ob dveh ponoči so iz smeri Godoviča pripeljali trije tanki — po nekaterih drugih podatkih le en tank in en oklopni avtomobil — in začeli obstreljevati našo zasedo. Ko je prispela še sovražnikova pehota, se je bataljon umaknil. S tem je bila sovražniku pot v Hotedršico odprta, napa-

da na to domobransko postojanko pa tudi ni bilo več mogoče nadaljevati.[13'])

Dejstvo je, da Vojkova brigada svoje naloge ni opravila, saj so Nemoi njene položaje brez kakega močnejšega odpora zlahka prebili. Res je, da so imeli oklopna vozila. Toda tudi ta bi bilo moč zaustaviti ali jih celo uničiti, če bi cesto minirali ali pa vsaj čeznjo nametali debla. Storili pa niso ne eno ne drugo in odtod izhaja tudi neuspeh.

Tretji in 4. bataljon, s katerim je bil tudi štab brigade, sta se nato premaknila čez Zadlog na Vojsko, odtod pa naslednjega dne — 17. januarja — na Jagršče in še naprej čez Želin na Cerkljanski vrh. Tam sta že bila tudi 1. in 2. bataljon.

V brigadnem poveljstvu je nastala nova sprememba: Milana Tominca so poklicali v štab divizije, za novega komandanta pa postavili Jožeta Avsca-Capajeva. V štab divizije je bil premeščen tudi operativni oficir Bojan Hojan-Marko.[140])

PRED ŠKOFJO LOKO

(Skica 3)

Še ni bila dobro končana akcija na Hotedršico, že je štab XXXI. divizije imel v načrtu novo akcijo, toda tokrat ne več v Dolomitih, temveč na Gorenjskem. Cilj njenega napada je bila orožniška posadka v Železnikih v Selški dolini. Tam je bilo 55 dobro oboroženih in utrjenih nemških orožnikov.

Kaj je hotel štab divizije doseči s tem napadom? Glede na to, da je Prešernova brigada decembra in januarja uspešno delovala tudi severno od Selške doline in da so se morali Nemci kar pomiriti z njeno prisotnostjo na tem območju, je Selška dolina s svojimi postojankami postala velika ovira za razširitev osvobojenega ozemlja proti severu in severovzhodu. Podnevi prehod čez

[135]) Ko so kasneje ugotavljali krivdo za nemški prodor v Hotedršico, se niso mogli zediniti v tem, ali je nemška kolona prispela iz Idrije, kjer bi jo moral še pred Godovičem ustaviti 2. bataljon, pri katerem je bil tudi brigadni komandant, ali pa iz Logatca čez Rovte in Godovič.

•[40]) **Viri:** poročilo propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 7. januarja **1944** (Zbornik VI, knjiga **10,** dok. št. 32); poročilo propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 13. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 71); poročilo štaba Vojkove brigade z dne **15.** januarja 1944 (prav tam, dok. št. 87); kronika Vojkove brigade (prav tam, dok. št. 200); poročilo štaba IX. korpusa z dne 1. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 3); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 18. **januarja 1944** (IZDG, fase. 281 a—I); Partizanski dnevnik, 12. januarja 1944; Gradnikova brigada, str. 172—176; zapisnik o seji štabne celice KPS dne 19. ianuaria **1944** (CK ZKS, K 9/1943 —III č).

Selško dolino sploh ni bil mogoč, pa tudi ponoči se je bilo treba paziti pred sovražnikovimi zasedami. Po osvoboditvi Železnikov bi prišla na vrsto še postojanka v Selcah (30 orožnikov) in orožniška straža pri mostu v Praprotnem (kakih 12 mož), s tem pa bi bila že osvobojena vsa Selška dolina in strnjeno osvobojeno ozemlje bi se razširilo prav do Kranja, Radovljice in Bohinja.

Tako je Prešernova brigada dobila nalogo, naj z dvema bataljonoma napade Železnike, z enim bataljonom pa naj skuša zavzeti Selca. Gradnikova brigada naj bi jo pri tem varovala iz zahodne in južne smeri — pred vmešavanjem sovražnika iz Zgornje Sorice ali iz Baške grape in Poljanske doline.

Vojkova brigada je dobila še odgovornejšo nalogo: tik pred Škofjo Loko je morala zapreti Selško dolino in s tem onemogočiti posredovanje tamkajšnje nemške posadke. Takrat je bilo v Škofji Loki več kot 800 vojakov, toda skozi Škofjo Loko bi pritisnile po Selški dolini navzgor tudi nemške okrepitve, ki bi jih nabrali po drugih postojankah.

Sklenjeno je bilo, naj 2. in 4. bataljon zasedeta položaje v Soteski pri Škofji Loki, cesto pa zaminirata. Druga dva bataljona naj bi bila nekoliko više: 3. bataljon naj bi napadel bunkerje ob mostu v Praprotnem, 1. bataljon pa naj bi bil v rezervi pri Dolenji vasi z nalogo, da priskoči na pomoč drugim bataljonom svoje brigade, pa tudi bataljonu Gradnikove na črti Sv. Lenart—Stirpnik. Seveda so enote Vojkove brigade imele tudi nalogo, da temeljito porušijo mostove vzdolž ceste Škofja Loka—Železniki in nanjo zvale čimveč drevja.

Napad na Železnike in Selca naj bi začeli 22. januarja ob devetih zvečer in zato bi morale biti dotlej že vse enote na svojih novih položajih.

Vojkova brigada je krenila z območja Cerkljanskega vrha na pot 21. januarja zvečer. Pot je bila zasnežena in spričo tega zelo naporna. V Rovtah, ki leže ob vojaški cesti Škofja Loka—Blegoš približno tri ure hoda od Škofje Loke, je prispela šele ob treh ponoči naslednjega dne.

»... Po celonočnem napornem pohodu po zaledenelih poteh in po celem snegu so naši borci komaj nekaj ur počivali v Rovtah, ko jih je prišel budit dežurni: 'Zbor za kosilo in potem naprej!' Preprosto je takole partizansko kosilo, kadar smo na pohodu: krompir in meso, meso in krompir dan za dnem.

Bataljona sta že stala v popolni opremi v zboru, ko je prišel iz bližnje hiše, kjer je bil naš štab, namestnik brigadnega koman-

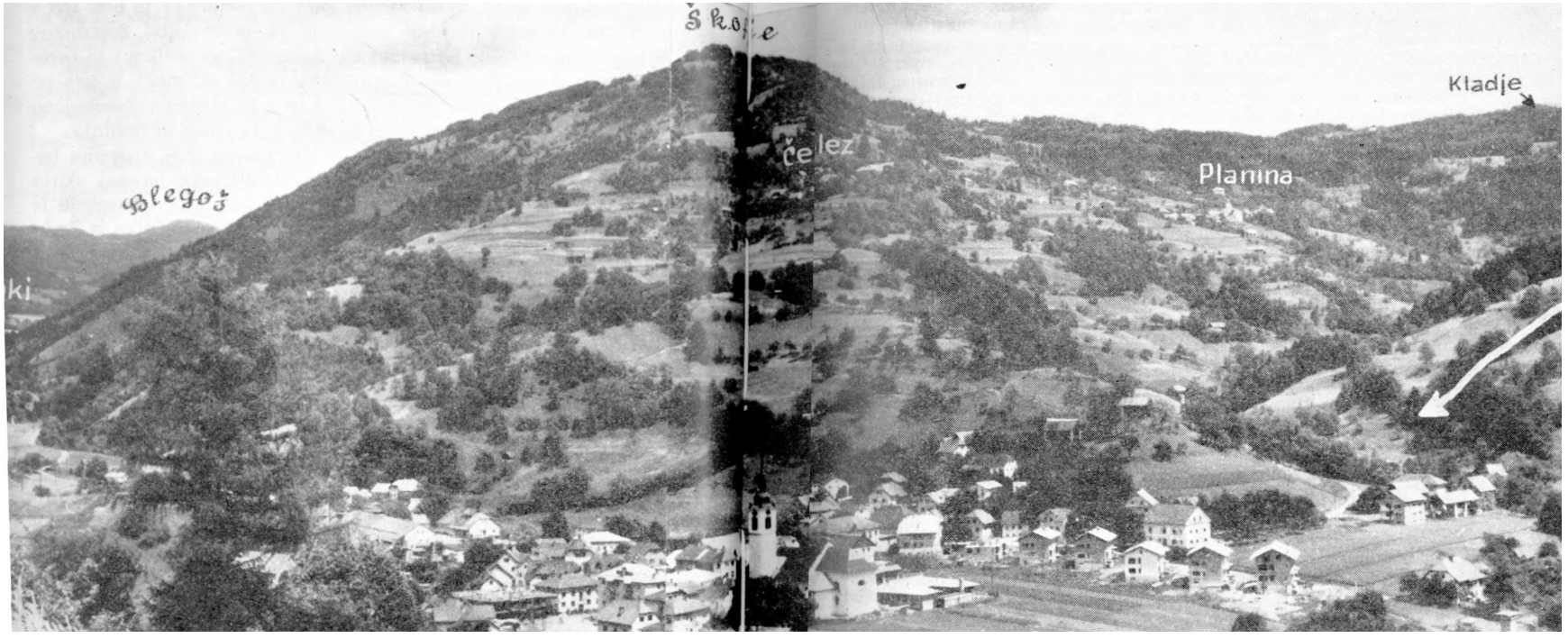

Cerkno. Strelica kaže smer vdora nemške kolone 27. januarja 1944. V belem kr°gu pa je spomenik žrtvam napada

danta Blaž. ‚Naprej, tovarišil' se je glasilo povelje in bataljona sta krenila. Razdalja pet metrov in tišina . ..

Pridružim se tovarišu Blažu, ki bo vodil akcijo. Kot vojni poročevalec moram paziti, da bom vedno na takem mestu, k jer lahko največ vidim in zvem — tako mesto pa je navadno poleg komandanta. Med potjo mi Blaž razlaga v glavnih obrisih načrt naše nocojšnje akcije: prešernovci bodo napadli sovražnikovi postojanki Železniki in Selca, naš 1. in 3. bataljon morata uničiti sovražnikove bunkerje v Dolenji vasi in Praprotnem, naša naloga pa je, da postavimo zasedo na cesti Praprotno—Škofja Loka, odkoder bodo Nemci zanesljivo poslali pomoč napadenim postojankam.

Spustili smo se z griča, kjer leži prijazna vasica Sv. Lenart, prekoračili dolino Luše in zdaj se vzpenjamo v nasprotni breg. Pot je strma, da bi se človek skoraj v kolena grizel, in vsa ledena.

Ob vsakem koraku moraš paziti, da ne zdrsneš. Tovariši, obloženi z opremo, orožjem, municijo, krampi, lopatami in minami, težko sopihajo. Preden prilezemo na pol poti, smo že vsi mokri od potu. V vasi na vrhu zvemo, da imamo do naših položajev samo pol ure hoda. Zdaj je ura sedem, torej je še časa dovolj. Okoli vasi postavimo straže, tovariši pa se razmestijo po hišah, kjer jim prijazni domačini postrežejo s kruhom in mesom.

Ko smo se odpravili naprej, je bila že trda tema. Previdno smo se spuščali v dolino, kjer smo hoteli postaviti zasedo. Dospeli smo. Ozka steza, ki nas je pripeljala po strmem bregu v dno, se tu razširi v kolovoz. Nekaj korakov pod nami teče Selška Sora, ob nasprotnem bregu pa se vije cesta, ki pelje iz Škofje Loke v Železnike — naš cilj. Skupaj s komandantom si ogledujem položaj. Nič kaj mi ni všeč. Kolovoz je sicer res toliko zarezan v breg, da nam nudi

dobro kritje, je kot nekak strelski jarek, toda breg, po katerem smo prišli, je tako strm, da nam ne daje nobene možnosti za umik, če bi borba trajala tudi podnevi. Tudi komandantu se pozna, da je zaskrbljen, vendar molči. Borcem ne smemo jemati poguma.

Ko si je komandant ogledal ves položaj, določi mesto za težki strojnici in ukaže komandantoma bataljonov, kako naj razvrstita svoje borce. Minerski vod pa gre prek brvi na drugo stran, kjer bo zaminiral cesto. Varovala ga bo patrulja šestih mož z lahko strojnico, ki bo odšla kakih sto metrov niže in postavila zasedo.

Pesem krampov zadoni v jasno noč. Izkopati deset lukenj za mine v trdo cesto ni lahko. Vendar je delo kmalu opravljeno. Minerji se umaknejo nazaj čez brv, za njimi pa pride še zaščitna patrulja. Vse je pripravljeno. Borci so vsak na svojem mestu. Zdaj naj pa le pridejo ti prekleti Švabi!

Pol desetih je bila ura, ko nam je močan pok od Praprotnega sem naznanil, da so naši začeli napadati postojanko. Takoj za eksplozijo se oglasi reglanje naše težke brede in pokanje pušk. Cel šop rdečih raket razsvetli nebo. Sovražnik kliče na pomoč![141]) Ogenj postaja čedalje hujši, kmalu je slišati tudi bolj oddaljene detonacije min. Torej se je začelo tudi že v Selcah in Železnikih ...

Ko tako poslušamo in od daleč doživljamo borbo svojih tovarišev, mineva ura za uro, pričakovana sovražna kolona pa noče in noče priti. Napetost, ki nas je navdajala prve trenutke, počasi mineva, medtem pa mraz postaja čedalje hujši. V čevljih imam vse mokro in prstov na nogi sploh ne čutim več. Da bi se vsaj malo ogrel, stopim iz zaklona in začnem hoditi po kolovozu. Drugi tovariši začno jemati iz nahrbtnikov odeje in se zavijajo vanje, da bi vsaj malo pregnali ledeni mraz, ki reže do kosti.

Ura mineva za uro, gosto streljanje je že davno potihnilo, le tu pa tam je slišati še kak osamljen strel. Naši so se najbrž že umaknili, ker bunkerjev niso mogli osvojiti. Od vode se začne vzdigovati megla, znak, da se bliža jutro. Kaže, da Švabov to pot ne bo. Vsi smo že naveličani brezuspešnega čakanja. Dan nas ne sme najti tu. Zato skliče komandant bataljona funkcionarje na posvet. Po kratkem pretresu položaja sklenejo, da se bomo pomaknili na drugi položaj više proti Praprotnemu, ki ga bo mogoče držati tudi podnevi.

Minerei odidejo na cesto in izkopljejo polovico min. Druge naj ostanejo tam — za vsak primer. Premrzli borci pospravljajo odeje, težki bredi sta tudi že razdrti in zdaj gremo. Prvi koraki so za nas prava muka, kajti od mraza imamo noge vse trde in podplati nas kar srbijo.

Počasi smo se vzpenjali v breg, odkoder smo bili prišli. Zopet sem hodil skupaj s komandantom. Še kakih deset minut smo imeli

[141]) Tretji bataljon je začel bunkerje ob mostu v Praprotnem napadati ob pol desetih zvečer. Čeprav se jim je bil približal na kakih trideset metrov, jih ni bilo mogoče zavzeti. Okrog njih so bile žične ovire in čistina. Naši so še dvakrat napadli, vendar obakrat zaman. Ob dveh so odnehali in se priključili 1. bataljonu. Ta je medtem požgal leseni most v Dolenji vasi, nato pa zasedel položaje nad cesto. Tam je ostal vso noč in še naslednjega dne do dveh popoldne.

do vrha, ko je zdajci vzkliknil Stanko,[142]) komandant 2. bataljona, ki je šel nekaj korakov za nami: .Avtomobili gredo!' Kar nehote vsi obstanemo in se ozremo v dolino: tam daleč od Loke se vije kolona. Prižgane luči avtomobilov razsvetljujejo cesto. Zdi se mi, ko da bi se vila po dolini svetla kača. Čedalje bliže prihajajo. Že se razločijo posamezni pari žarometov, ki prebadajo gosto temo. Eden, dva, tri, štiri, pet... in še izza ovinka prihajajo drugi. Prvi bo zdaj pa zdaj pod nami. Da bi bolje videl, stopim iz kolone. Še petdeset metrov ... še dvajset... še deset... kot blisk razsvetli dolino. Iz tal se požene v zrak svetel plamen, ki se potem razprši v milijon isker in takoj nato še enkrat .. .«[143])

Drugi in 4. bataljon sta se iz zasede umaknila ob pol petih zjutraj, toda pet min je še vedno ostalo na cesti. Tedaj je pripeljalo v razdalji po petdeset do sto metrov sedem vozil. Kolesa prvega kamiona so sprožila kar dve mini. Njuna eksplozija je bila tako silovita, da je kamion vrglo v zrak in ga popolnoma raznesloo. Druga vozila so se takoj umaknila za ovinek, nato pa so začeli Nemci s težkim minometom nabijati, toda v nasprotni breg, kjer ni bilo naših. Čez četrt ure je nemška kolona krenila naprej, toda kamion, ki je vozil na čelu, je kmalu naletel na novo mino. Tudi ta je s tovorom vred zletel v zrak.[1"]) Ob tej priložnosti je sovražnik imel kakih 60 mrtvih in precej ranjenih.[145])

Vojkova brigada je s tem dosegla zelo pomemben uspeh, vendar svoje naloge le ni v redu opravila. Če so bili položaji v Soteski neprimerni za bojevanje podnevi, potem bi bilo treba 2. in 4. bataljon zadržati nekoliko bolj zadaj, na primer nad Bukovico, in tam zapreti dolino. Tako pa je sovražnikova kolona, ki je prodirala iz smeri Škofje Loke, res pretrpela hude izgube, vendar je nato že do osme ure zjutraj brez kakršnih koli motenj prispela v Selca, ne da bi jo pri tem ovirala 1. in 3. bataljon Vojkove brigade, ki bi morala biti na položajih nad Dolenjo vasjo. Še sedaj ni pojasnjeno, kako se je moglo kaj takega pripetiti. Se je morda Karl Novak-Tone, ki so ga štirinajst dni kasneje razkrinkali kot gestapovskega agenta, namenoma s svojim in 3. bataljonom umaknil oziroma spustil nemško kolono brez strela mimo svojih položajev?

[142]) Pavel Jež-Stanko.

[143]) Reportaža Matjaža Žigona, objavljena v Partizanskem dnevniku dne 27. januarja 1944 (IZDG).

[1^]) Nemci so kamiona pustili kar ob cesti, naši pa so se jima podnevi približali in ju zažgali. »24. 1. 44. ob 14. uri so banditi v Praprotnem zažgali in uničili dva policijska tovorna avtomobila za prevoz moštva iz Tržiča. Zaradi min so ju 23. 1. 44 vzeli iz prometa in pustili v Praprotnem.« (Seznam partizanskih akcij na Gorenjskem — Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 225.)

[145]) Poročilo štaba IX. korpusa z dne 1. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 3).

Nemška kolona, sestavljena iz orožniške akcijske čete in nekaterih policijskih enot, je iz Selc takoj krenila proti Železnikom — deloma po cesti, deloma pa po pobočjih na desnem bregu reke. Naši so jih sprva imeli za svoje. Nihče ni pričakoval Nemcev, saj je bil vendar pred Selcami 1. bataljon, med Selcami in Železniki pa 4. bataljon Prešernove brigade. Borci 2. bataljona, ki so se borili v samem trgu, pa niso vedeli, da sta se oba bataljona medtem umaknila in da so v bregu nad Železniki že Nemci. Ko pa so to zvedeli, je bilo že prepozno. Umikati so se morali v silno težavnih okoliščinah in zato jih je mnogo padlo. To dopoldne je 2. bataljon Prešernove brigade izgubil v Železnikih kar devetnajst borcev. Nemce pa je uspelo dokončno pregnati iz Železnikov šele deset mesecev kasneje.

Po tej nesrečni akciji se je Vojkova brigada vrnila na Cerkljansko po isti poti, po kateri je bila tudi prišla. Prenočila je na Kladju, naslednjega dne pa je krenila proti Žirovskemu. Tja je prispela 25. januarja v dopoldanskih urah.[146])

SOVRAŽNIKOV VDOR V CERKNO

(Skica 5)

Proti koncu januarja 1944 je bila vsa XXXI. divizija zbrana okrog Cerknega. Prešernova brigada je po neuspešnem napadu na Železnike in Selca ostala na območju Davče in odtod nadzirala Selško dolino, Gradnikova brigada pa se je premaknila na nasprotno stran Blegoša — v Robidnico, Leskovico in Studor ter budno spremljala vse, kar se je dogajalo v Poljanski dolini. Kar zadeva Vojkovo brigado, jo je štab divizije poslal, kot je bilo že omenjeno, na območje Stare Oselice, Fužin in Koprivnika »zaradi kontroliranja poti iz smeri Idrije in Rovt ter postavljanja zased v okolici tamkajšnjih sovražnih postojank.«[147])

U6) **viri:** odredba štaba XXXI. divizije z dne 21. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 122); odredba štaba XXXI. divizije z dne 23. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 137); poročilo propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 24. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 146); kronika Vojkove brigade (prav tam, dok. **št.** 200); seznam partizanskih akcij (prav tam, dok. št. 223 in 225); poročilo **štaba** IX. korpusa z dne 1. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 3); **poročili** propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 25. in 27. januarja 1944 (IZDG, **fase.** 2/7—III); Partizanski dnevnik, 27. januarja 1944; Prešernova brigada, **str. 215—228.**

[417]) Odredba štaba XXXI. divizije z dne 23. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 137).

Toda iz razporeditve Vojkove brigade (1. bataljon pri Petrovču, 2. bataljon pri Kočarju, 3. bataljon pri Možini in 4. bataljon pri Bartlu) je videti, da je bila brigada bolj usmerjena proti cesti Rovte—Žiri—Fužine—Cerkno kot pa proti dolini Idrijce in smeri Idrija—Želin—Cerkno. Obveščevalci Vojkove brigade (sredi decembra so pri štabu brigade ustanovili obveščevalni vod) so bili skoraj stalno na poti, povezali so se seve tudi s terensko obveščevalno mrežo.[148])

Toda tudi sovražnikova obveščevalna služba ni mirovala. V Idriji so kaj kmalu zvedeli, da so brigade na Gorenjskem in da je Cerkno ostalo nezavarovano. Vedeli so tudi to, da v Cerknem deluje partizanska podoficirska šola, in so jo sklenili iznenada napasti. Kaže pa, da so bili njihovi podatki le nekoliko zastareli in da jih do 26. januarja ponoči, ko so se odpravljali na pohod v Cerkno, njihovi agenti še niso bili utegnili obvestiti o nekaterih spremembah. Prva bi se nanašala na partijsko šolo,[149]) ki so jo bili iz Čepovana premestili v Cerkno, medtem ko se je podoficirski tečaj premaknil v Jesenico. Ta podatek jih od predvidenega napada ne bi odvrnil, temveč le še podžgal. Vprašanje pa je, če bi tudi v tem primeru krenili na pot, ko bi vedeli, da se je prejšnjega dne, 25. januarja, vrnila XXXI. divizija spet nazaj na Cerkljansko in da je Cerkno z vseh strani obdano s partizanskimi brigadami.

In tako je 27. januarja ob pol enih ponoči 2. četa bataljona »Heine« pod poveljstvom poročnika Teichmanna krenila na pot.[150])
V koloni je bilo 126 vojakov, 11 podoficirjev in 1 oficir, ki so bili

[148]) Med drugim so obveščevalci imeli stalne stike z nekim ilegalcem iz Žirov, ki je imel dnevno zvezo s Škofjo Loko, nekdo iz Trebije pa jim je prinašal novice iz Gorenje vasi in Poljan. Razen tega so vzdrževali tudi tesne stike s terensko Varnostnoobveščevalno službo (VOS) za Idrijo, Žiri in Gorenjo vas.

[149]) Srednja partijska šola pokrajinskega komiteja KPS je bila namenjena za ideino-politično izobraževanje terenskih aktivistov in političnih funkcionarjev v vojski. Tečaji so trajali približno po dva do tri tedne. Prvi tečaj se je začel 23. oktobra 1943 na Vojskem. Nemci so bili prek domačih izdajalcev kmalu obveščeni o tem in so 10. decembra po skritih stezah, po katerih so jih peljali domači vodiči, iz treh smeri prišli na Vojsko in napadli tečajnike. Kljub presenečenju in visokemu snegu, po katerem so se morali naši mimo nemških zased umikati proti Gačniku, sta tedaj padla le dva naša borca. Ta in naslednji tečaj sta nadaljevala delo v Gačniku in Gorenji Trebuši. Šesti se je začel v Čepovanu, odtod pa se je le nekaj dni pred napadom s 109 tečajniki preselil v Cerkno. Naslednji tečaji so bili v Labinjah nad Cerknom, nato pa v Sejavniški grapi za Šebreljami, kjer so v ta namen postavili več barak in tja napeljali tudi telefon in elektriko. Sovražnik je barake, vendar prazne, odkril in uničil šele v zadnji ofenzivi marca in aprila 1945.

[150]) Bataljon planinskih lovcev, ki mu je poveljeval kapetan Borut Heine, je spadal v 139. rezervni polk planinskih lovcev 188. rezervne gorske divizije. Ta divizija je bila sprva na Goriškem, junija 1944 pa se je premestila v Istro, na Kras in Pivko z nalogo, da brani obalo v primeru anglo-ameriškega izkrcanja. Štab 139. polka je bil v Postojni.

oboroženi med drugim tudi z dvanajstimi lahkimi in dvema težkima strojnicama, dvema težkima minometoma in šestimi tromblonskimi puškami.[151]) Naloga, ki jo je bil dobil poročnik Teichmann, ni bila niti najmanj lahka celo v primeru, če ne bi bilo okrog Cerknega nobenih naših enot. Do Cerknega je bilo treba ponoči in po snegu prehoditi skoraj dvajset kilometrov dolgo pot in to ne po glavni cesti, temveč po vaških poteh in stezah. Da bi bil napad res iznenaden, so namreč sklenili, naj kolona krene čez Lazeč in Cerkljanski vrh tako, da bo ob zori prišla pred Cerkno. Nemško poveljstvo je moralo vedeti, da so v Cerknem še druge partizanske ustanove[152]) in da je tam vsaj dvakrat toliko partizanskega vojaštva, kot ga je imela Teichmannova četa. Toda Nemci so vedeli tudi to, kaj pomeni presenečenje in iznenaden udar dobro oborožene, čeprav številčno šibkejše enote. Naravnost samomorilsko pa bi bilo njeno početje, če bi nemška četa vdrla v cerkljanski kotel, povsod naokrog po hribih pa bi se znašle partizanske brigade, ki bi ji zlahka onemogočile umik iz globeli proti Idriji.

Nemška kolona je ob štirih zjutraj prispela v Lazeč, ne da bi jo kdo oviral na njeni poti. Tam so jo nekateri domačini opazili in če bi obveščevalec komande mesta Cerkno iz Otaleža po telefonu sporočil v Cerkno, da prihajajo Nemci, bi Teichmannova četa bržkone udarila v prazno. Toda tega ni nihče storil in zato ob osmih zjutraj nihče izmed Cerkljanov in partizanskih borcev, ki so bili takrat v njihovi vasi, niti slutil ni, da se bodo hip kasneje oglasile brzostrelke in strojnice nemške kolone, razporejene ob robu gozda nekaj sto metrov jugovzhodno od Cerknega. Tega ni mogel vedeti niti štab divizije v Čeplezu, ki je od Cerknega oddaljen komaj kilometer. Nemci so ga bili previdno obšli, zakaj njihov edini cilj so bile partizanske enote in ustanove v Cerknem.

Nemci so dobro vedeli, kdaj in kaj naj napadejo. Napadli so ob osmih in pohiteli proti Narodnemu domu zato, ker je tam bila učilnica partijske šole oziroma podoficirske šole, kot so oni menili. Pri tem pa jih je bil opazil naš stražar in ta je bil, ki je to jutro sprožil prvi strel in kot kaže, podrl nemškega vojaka Franca Bruchmanna, ki ga omenja nemško poročilo. Sreča v nesreči je

[151]) Tromblonske puške imajo poseben podaljšek, na katerega nataknejo nekaj sto gramov težko mino. Ko strelec sproži naboj v spodnjem delu cevi, plini, ki pri tem nastanejo, potisnejo tromblonsko mino dvesto do tristo metrov daleč.

[152]) V Cerknem je bilo takrat vsaj 200 do 300 pripadnikov partijske šole, njene zaščitne čete, komande mesta z zaščitno četo, raznih zalednih ustanov itd.

bila, da prav tisti čas ni bilo pouka, zakaj zaradi nevarnosti letalskih napadov so imeli predavanja le popoldne in zvečer in da je bila učilnica prazna. V nasprotnem primera bi se rešil le malokateri tečajnik.

Že ob prvih rafalih je v Cerknem nastala nepopisna zmeda. To ni prav nič čudnega, saj nemškega napada ni nihče pričakoval in zato tudi nihče ni bil nanj pripravljen. Vsakdo se je reševal, kot je vedel in mogel. Nekateri so bežali naravnost proti Nemcem, pa zanje ni bilo rešitve. Drugi so se vsaj toliko znašli, da so ugotovili, odkod pritiskajo Nemci in so se umikali v nasprotni smeri — proti Gorjam, Labinjam in Novakom. Večji del tistih, ki so se znali umikati prikrito in po dolinah, so ostali živi. Toda mnogi so si za umik nepremišljeno izbrali pot, ki iz Cerknega pelje po grebenu mimo kote 635 proti Labinjam. Tam so jih nemške strojnice dobile na muho in jih podirale kot veter snopje.

Nemci so se dobro zavedali, da morajo svoje delo čim hitreje opraviti in da se v Cerknem ne smejo dolgo zadrževati. Hiteli so od hiše do hiše, jih površno preiskovali in pobijali s streli v glavo ranjence, ki so jih našli na poti. To jim je bilo toliko laže, ker niso naleteli na skoraj noben odpor. Če nemško poročilo govori drugače, je to zato, ker si je hotel poročnik Teichmann kovati bojno slavo.[153])

Kljub temu Nemci svojega dela niso opravljali neovirano. V Čeplezu je divizijski komandant Stane Potočar-Lazar takoj poslal svoje ljudi na položaje in je potem, ko so iz bližnje Planine prinesli še težki minomet čete s težkim orožjem, začel sam spuščati mine na Cerkno. Hkrati s tem so v Cerkno streljali tudi s težkim mitraljezom in brzostrelkami. Njihovo streljanje sicer ni Nemcem povzročilo nobene večje škode, pač pa jim je nagnalo strah v kosti. Takoj so prenehali preiskovati hiše in vsi zbegani začeli begati semtertja. Kaže, da na kako partizansko nasprotno akcijo sploh niso računali. Prav tej gre zasluga, da so se Nemci hitreje umaknili iz Cerknega, kot bi se sicer, in da tako niso po kleteh in drugih skrivališčih odkrili in pobili še mnogih naših borcev, ki so se bili v prvi sili zatekli tja.

153) »... Po poldrugournem pouličnem boju smo popolnoma zavzeli Cerkno . . . 2e med pouličnim bojem so banditi s petimi težkimi minometi, osmimi lahkimi strojnicami in drugim pehotnim orožjem obstreljevali Cerkno.«

153) Poročilo komandirja 2. čete bataljona »Heine« z dne 27. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 226).

Nemci so medtem nekje staknili dva voza in vanje zapregli tri mule in enega konja, naložili na voza svojega mrliča in še enega ranjenca in pohiteli proti Želinu. S seboj so odpeljali tudi pet ujetnikov: tri moške in dve ženski.

Sedaj je nastala idealna priložnost, da se nemški koloni, ki se je po glavni cesti pomikala proti Idriji, zapre pot in jo uniči. Štab divizije je že tedaj, ko so bili Nemci še v Cerknem, takoj razposlal kurirje k vsem brigadam z ukazom, naj pohite in napadejo sovražnika v Cerknem. Toda pot do štabov brigad je bila precej dolga in bataljoni Prešernove in Gradnikove brigade, ki so se Cerknemu bližali iz smeri Davče in Robidnice, so prišli na cilj šele potem, ko je bilo Cerkno že prazno. Zato je bila Vojkova brigada edina, ki bi se dejansko mogla maščevati Nemcem za cerkljanske žrtve. Da se to ni zgodilo, je krivda tako na štabu divizije, kakor tudi na štabu brigade, štab divizije je namreč velel, naj brigada pošlje dva bataljona nad Želin in tam Nemce prestreže. Preden sta bataljona prispela tja, so Nemci bili že mimo. Če bi se ukaz glasil drugače ali če bi brigadno poveljstvo bilo iznajdljivejše, bi vojkovci zlahka umikajočim se Nemcem zaprli pot niže proti Spodnji Idriji in temeljito obračunali z njimi. Seveda je treba kot olajševalno okolnost upoštevati tudi to, da je bil nemški napad izredno drzen in da zato ni nihče pričakoval, da bi se Nemci upali spustiti v cerkljanski kotel, ne da bi jih pri tem varovale druge enote po hribih. S tem dejstvom so morala računati tudi naša poveljstva in zato so premiki naših enot potekali počasneje in previdneje kot bi v primeru, če bi že takrat vedeli, da imajo posla z eno samo nemško četo.

Tako groznega prizora kot tisto jutro Cerkno še ni doživelo. Celo dva meseca kasneje ne, ko so ga nemška letala skoraj povsem porušila. Povsod so ležala trupla, največ — kar na kupu — pa je bilo padlih partizanskih borcev in mladih aktivistov na jugozahodnih pobočjih kote 635. Vseh žrtev je bilo sedeminštirideset (izmed njih 26 tečajnikov in 6 borcev iz zaščite šole), nekega borca pa so Nemci med umikom ustrelili tudi na Želinu. Ranjencev, ki jih Nemci niso dobili in zverinsko pobili, je bilo kakih petnajst. Takoj po nemškem umiku so jih partizani znesli v Narodni dom in jim nudili prvo pomoč. Dvanajst izmed teh so potem poslali v bolnišnico »Franjo«. Dr. Franja Bidovec je kasneje pisala: »28. januarja smo sprejeli dvanajst težkih ranjencev,

žrtve zverinskega okupatorjevega napada na Cerkno. Tako razbitih kosti tudi pozneje nisem videla.. .«[154])

Med cerkljanskimi žrtvami je bil tudi Nikolaj Luskovec-Milan, intendant Vojkove brigade. Bil je dokaj star borec (od februarja 1943), udeleženec napada na Turjak (septembra 1943) in med tovariši zelo priljubljen.

Silno je moral napad na Cerkno prizadeti znano partizansko mater Marijo Čmologarjevo iz Čekovnika nad Idrijo. V Cerknem sta ji namreč padla kar dva sinova, medtem ko ji je en sin padel že julija 1943 v Benečiji. Imela je še četrtega sina, tudi partizana. Vendar tudi temu ni bilo dano, da bi ostal živ: padel je februarja 1944 na Krasu. Tako ji je ostala le še petnajstletna Marica. Mnogo sta pretrpeli, požgali so jima dom, toda to ju ni omajalo. Bili sta med najdelavnejšimi aktivistkami na Idrijskem.

Med napadom so padli ali bili ubiti tudi trije domačini. Med njimi je bil sekretar rajonskega komiteja KPS Jakob Makuc. Razen njega so Nemci ubili še mizarja Viktorja Tušarja, ko je skušal v jami blizu hiše skriti puško. Tretja žrtev je bil pionir Marko Bevk. Njegova usoda je toliko bolj tragična, ker ga je usmrtil drobec naše mine.

Pokol v Cerknem je močno presunil prebivalstvo in borce. Niso pa zaradi tega postajali malodušni, temveč jim je to bila nova spodbuda v boju. Žrtev ni bilo več mogoče priklicati v življenje, pač pa so jih lahko samo maščevali. Zato so skoraj na vsakem mitingu obujali spomin na sedeminštirideset žrtev s pesmijo Sedeminštirideset, ki jo je nekdanji politični komisar Vojkove brigade Vinko Sumrada-Radoš napisal že dan po napadu.[155])

Se porazu v Cerknem res ni bilo mogoče izogniti?

Težko je iskati krivca za cerkljanske žrtve. V vojni se marsikaj dogaja in je težko vse vnaprej predvideti in nezaželeno

[154]) Dr. Franja Bovc-Bidovec, Odlomki kronike SVPB »Franja«, str. 237 (Hronike o radu sanitetske službe u NOR 1941-1945, 10. zvezek, Beograd 1967).

[155]) Sedeminštirideset novih krst,
sedeminštirideset svežih grobov,
sedeminštirideset trupel zakrila je prst,
da zrasel iz nje bo dan lepši in nov.
Sedeminštirideset
src mater slovenskih
na Gorenjskem, Primorskem in Beneškem
je zatrepetalo v bolesti.
Sedeminštirideset
novih žrtev tolovajev besnih
v našem boju težkem
ima fažizem na vesti.

preprečiti. Nočni izpad Nemcev iz Idrije je pomenil za partizane, ki na to niso bili navajeni, popolno presenečenje. Podnevi se kaj takega ne bi moglo primeriti, toda ponoči ni celo glavnih cest nihče nadziral. To je bila huda pomanjkljivost, ki se je kot taka pokazala šele v tem primeru. Komaj po tem napadu so ugotovili potrebo za tako terensko obveščevalno službo, ki bo vsako sovražnikovo postojanko nadzirala podnevi in ponoči ter pravočasno poročala o vseh pomembnejših dogajanjih v njih.

Čeprav so bile okrog Cerknega kar tri brigade, ni mogoče pričakovati, da bi mogle ponoči in povrh vsega še pozimi zapirati vsako pot in stezo, ki pelje v Cerkno. Zato pa nikakor ne moremo mimo mimo tega, da je med borci in prebivalstvom v Cerknem vladalo prepričanje, da so v globokem zaledju in da se jim ne more ničesar zgoditi. Če pa bi vsakdo izmed njih vedel, kam naj skoči in kako naj deluje ob prvem sovražnikovem strelu, ne bi bilo zmede ne tolikšnih žrtev, zato pa bi bile tolikanj večje žrtve na nasprotni strani in to ne glede na to, da je tistega usodnega dne zelo pomembno vlogo odigrala tudi nemška obveščevalna služba, kar pa je poglavje zase.[156])

Čakala bo mati:
»Sin moj, čemu ni od tebe glasu?
Mogoče si se prehladil,
ko bredel si Idrijco do pasu
in ležiš pri neznanih ljudeh?«
»Hčerka draga, čimprej se vrni
in me razveseli v samotnih dneh,
tako težko pogrešam tvoj smeh,
ki si vedno ga prepolna.
Da nisi kaj bolna
in utihnil tvoj glas je srebrni?«
Molk. Nikogar ni nazaj,
samo strašna vest
je prišla do njenih ušes:
Prestreljena in strta
sta padla pod streli krvnikov.
Skupni grob cerkljanskega tihega vrta
je sprejel sedeminštirideset mučenikov,

is«) **Viri:** naredba štaba XXXI. divizije z dne 23. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 137); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 28. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 173); kronika Vojkove brigade (prav tam, dok. št. 200); poročilo komandirja 2. čete bataljona planinskih lovcev »Heine« z dne 27. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 226); poročilo bataljona planinskih lovcev »Heine« z dne 28. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 227); dopis Vojkove brigade z dne 28. januarja 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); poročilo obveščevalnega odseka Vojkove brigade z dne 10. januarja 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročilo rajonskega komiteja Cerkno z dne 4. februarja 1944 (IZDG, fase. 564—III); poročilo poveljstva pokrajinske partijske šole z dne 11. decembra 1943 (IZDG, fase. 532—III); poročila pokrajinske partijske šole z dne 23. in 28 januarja in 10. februarja 1944 (CK ZKS, V./1944); poročilo PK KPS za Gorenjsko z dne 15. februarja 1944 (prav tam); šolska kronika Cerkno (Mestni muzej v Idriii, »Cerkno«); krajevna kronika Straža (prav tam, »Straža«); zapiski komisije za zbiranje zgodovinskega gradiva iz NOB za Vojsko (prav tam, »Vojsko«); Otalež in sosedne vasi (rekonstrukcija, prav tam); spomini Zofije Likar (prav tam, »Partijska šola«); spomini Viktorja Pagona

GESTAPO NA DELU

Vojkova brigada, pa tudi vse druge naše enote, so se morale boriti pravzaprav na dveh frontah: v odprtem boju s sovražnikovimi enotami in v prikritem boju s sovražnikovo gestapovsko mrežo — vohuni, diverzanti in izdajalci. Lahko celo trdimo, da je ta druga fronta bila nevarnejša od prve in da je našim enotam povzročila hujše izgube. Skoraj ni večjega poraza, ki ne bi bil neposredna posledica izdajstva v tej ali drugi obliki.[151]) Čeprav je glede na to imela Vojkova brigada več sreče od Gradnikove ali Prešernove brigade, to še ne pomeni, da ne gre marsikaterega njenega poraza in marsikatere smrti njenih borcev pripisati uspešnemu delovanju gestapovskih agentov na terenu, pa tudi v njenih vrstah.

Kako je delovala sovražnikova obveščevalna služba?

Na Gorenjskem, kjer so partizanske enote in narodnoosvobodilno gibanje nasploh že od leta 1941 dalje povzročale Nemcem hude preglavice, je vsaka orožniška postaja na svojem območju organizirala po vseh vaseh zaupniško službo. Terenski zaupniki so poročali orožnikom, ti pa naprej gestapu, o vsakem pojavu partizanskih enot, njihovem številčnem stanju, oborožitvi, postopkih, taboriščih itd. Razen tega so nemške oblasti zagrozile s hudimi kaznimi vsem Gorenjcem, ki ne bi takoj poročali orožnikom, če so kje opazili partizane. Njihove grožnje pa potem, ko se je začelo partizansko osvobojeno ozemlje čedalje bolj širiti tudi na gorenjsko stran in ko je začel tudi po nižinskih krajih prevladovati vpliv naše ljudske oblasti, niso več toliko zalegle in njihova terenska obveščevalna služba je čedalje bolj pešala.

V Dolomitih je bilo nasprotno. Po odpoklicu Dolomitskega odreda s tega območja so domobranci dobili skoraj popolno nad-

(prav tam, »Šebrelje«); spomini Marije Cankar, Minke Guzelj, Janeza Kumarja, Amalije Mavri, Katarine Mlakar in Julke Obid (prav tam); Prva partijska šola na Primorskem (Primorske novice, 16. septembra 1959); Vinko šumrada-Radoš, Sedeminštirideset; dr. Franja Bovc-Bidovec, Odlomki kronike SVPB »Franja« (Hronike o radu sanitetske službe u NOR 1945—1945, Beograd 1967).

[157]) Nemško kolono, ki je 3. decembra razbila 5. bataljon Gradnikove brigade, sona Mrzli vrh pripeljali domači izdajalci. Dvanajst dni kasneje je neki domačin pripeljal Nemce tudi na Pokljuko, kjer so obkolili in skoraj povsem uničili 3. bataljon Prešernove brigade. Takrat je padlo vsaj 60 borcev. Nekaj dni pozneje, 23. decembra, je bil napaden 3. bataljon Gradnikove brigade na Javorniku nad Črnim vrhom pri Idriji. Sovražnikova kolona je menda imela za vodiča dve ženski. Ob tej priložnosti je padlo kakih 40 borcev. Napad na štab Vojkove brigade 4. januarja v 2ireh, ko je padlo osem borcev, tudi pripisujejo izdajstvu, prav tako pa tudi nemški vdor v Cerkno 27. januarja.

zorstvo nad vsemi Dolomiti. Moške so takoj mobilizirali, njihovo število pa je naraščalo tudi na račun ubežnikov iz partizanskih enot. Povsem razumljivo je, da so postali svojci domobrancev njihovi najboljši obveščevalci. Teh ni manjkalo tudi v obrobnih predelih partizanskega osvobojenega ozemlja, zlasti pa okrog Gorenje vasi, na Žirovskem in območju Hotedršice.

Precej drugačno stanje je bilo na Primorskem, kjer so Nemci prevzeli oblast šele po kapitulaciji Italije in kjer pod Italijo ni bilo domobranstva oziroma belogardizma, pa tudi prebivalstvo je bilo enotnejše in bolj strnjeno okrog Osvobodilne fronte kot v drugih slovenskih pokrajinah. Tam je bilo za Nemce mnogo teže kljub pomoči, ki so jim jo v tem pogledu dajali domobranci z onstran nekdanje meje. Pod njihovim vplivom so na Primorskem začele nastajati prve domobranske oborožene skupine.[15*]) Navzlic temu je primorsko domobranstvo z vsemi svojimi kvarnimi posledicami za narodnoosvobodilno gibanje, vključno z izdajstvom, moglo nastati in obstati le vzdolž Dolomitov in tam, kjer so ga propagirali posamezni izdajalski duhovniki (na Tolminskem). Toda ogromna večina primorske duhovščine je bila z ljudstvom, torej z Osvobodilno fronto.

Tudi Idrija je imela to nesrečo, da se je tamkajšnja duhovščina obrnila proti ljudstvu in začela ob podpori nekaterih klerikalnih ljudi organizirati domobranstvo, svoje izdajalske niti pa so začeli razpredati tudi po idrijski okolici in celo po partizanskem osvobojenem ozemlju. Ker pa so našli le malo ljudi, ki bi bili pripravljeni služiti nemškemu okupatorju, so skušali svoje izdajalsko početje prikrivati z anglofilstvom in četništvom. V Cerknem je bila že oktobra 1943 razkrita nekakšna »četniška« skupina pod vodstvom inženirja Huga Razingerja in v katero je bilo vključeno razen tamkajšnjih dveh kaplanov in neke učiteljice še nekaj ljudi. Ta skupina je po navodilih majorja Darewskega, zavezniškega vojaškega predstavnika pri štabu III. operativne cone, sejala med ljudi nerazpoloženje do narodnoosvobodilnega gibanja. Major Darewski je tem ljudem zagotavljal, da Angleži ne priznavajo Osvobodilne fronte in partizanske vojske ter da bodo potem, ko bodo prišli v te kraje, vso oblast prepustili Draži Mihai-

[158]) Iz nekega neoznačenega dokumenta (bržkone izvira iz pokrajinske komisije VOS za Primorsko) z dne 25. februarja 1944 (IZDG, fase. 313 c—I) je videti, da je takrat bilo v Trstu 120, v Postojni pa 30 domobrancev — pripadnikov tako imenovanih Slovenskih narodnih varnostnih straž (SNVZ).

loviču, poveljniku vseh jugoslovanskih četnikov. O sebi je na sestanku te skupine, ki se jih je tudi sam dvakrat udeležil, izjavljal, da so ga bili poslali na Primorsko le zaradi zbiranja podatkov ne pa kot uradnega zavezniškega zastopnika pri partizanski vojski.[1"])

Čeprav je bila četniška skupina v Cerknem razkrinkana, jo je takrat še poceni odnesla. Ni bilo namreč še zanesljivih dokazov, da se je ukvarjala z neposrednim izdajstvom in vohunstvom v korist nemškega okupatorja. Toda po nemškem vdoru v Cerkno, ki je bil ocenjen kot posledica izdajstva, je bila skupina petnajst ljudi — med katerimi sta bila tudi kaplan Piščanec in učiteljica Paaova — aretirana, zaslišana in po njihovem priznanju obsojena na smrt ter 5. februarja 1944 justificirana. Nato so na posebnem zborovanju, na katerem je govoril tudi komisar IX. korpusa Janez Hribar, Cerkljanom pojasnili vlogo te izdajalske skupine in njeno odgovornost za žrtve, ki so jih bili Nemci pobili teden dni poprej.

Sovražnik je za zbiranje raznih podatkov uporabljal tudi drugačne načine. Zanimiv je primer nekega Jerneja Jelovčana, ki je pohajal po poljanskih vaseh pod krinko, da prodaja slamo. Dejansko je bil sovražnikov agent in je imel nalogo, da poizveduje, kje se zadržujejo terenci in kakšno je razpoloženje posameznih ljudi. Trikrat tedensko je odhajal v Gorenjo vas in nato poročal o vsem, kar je bil zvedel, in dobil nova navodila. To je delal vse dotlej, dokler ga niso naši aretirali in mu prisodili za izdajalsko početje ustrezno kazen.[1"])

Še nevarnejši od teh so bili agenti, ki jih je sovražnik pošiljal ali kako drugače pridobival med političnimi aktivisti in borci naših enot. Dogodek, ki ga bomo opisali, se je sicer zgodil nekaj mesecev kasneje, je pa zelo značilen za gorenjske razmere. Ko se je moral v prvih dneh junija 1944 okrožni komite KPS Škofja Loka zaradi sovražnikove hajke umakniti iz vasi Jelovica pod Blegošem v Voljako, je pred njimi nekdo od tam zbežal. Ko so pri ljudeh povprašali, kdo je, so zvedeli, da gre za nekega Slavca, ki večkrat prihaja z Blegoša in nosi pošto v dolino. Naslednjega dne so ga prestregli. Bil je v partizanski uniformi s podoficirskim činom na rokavu. Imel pa je neko staro in sumljivo dovolilnico. Ljudje so povedali, da je bil nasilnež in da so se ga zelo bali. Dekletom je grozil z aretacijo, če niso hotela z njim. Za velikonoč-

[59]) Izjava Bojana Štiha z dne 1. julija 1944 (IZDG, fase. 271—I) in zaslišanje ing. Huga Razingerja z dne 4. novembra 1943 (IZDG, fase. 272—II).

[60]) Dopis OK. KPS Škofja Loka z dne 8. junija 1944 (IZDG, fase. 267—III).

ne praznike je zbiral darila, vendar ne za borce, temveč zase. To pa še ni bilo vse. Ugotovili so, da je bil Slavko Iskra — to je bilo njegovo pravo ime — v Žetini tistega dne, ko je bil v nepojasnjenih okoliščinah ubit neki borec Vojkove brigade, in tudi tam, kjer je neki neznanec streljal na šefa obveščevalnega centra, ki 'pa iga ni zadel. Pa tudi to so ugotovili, da je nosil pošto Nemcem. Za vse to res ni zaslužil drugega kot smrt.[161])

Podobne metode so uporabljali tudi gestapovski agenti, ki so se vrinili v naše vojaške enote. Niso se omejevali le na to, da so prek svojih zvez na terenu pošiljali nemškim gospodarjem razne obveščevalne podatke, temveč so izkoristili vsako priložnost, da so v svojih enotah širili nezadovoljstvo in nezaupanje do vodstva. Če je prišlo do boja, so si izmišljali lažne vesti in povzročali zmedo samo zato, da bi se drugi borci ustrašili in se umaknili s položajev. Če je bila enota na pohodu, se je prav pri njih »po naključju« pretrgala zveza, zaradi česar je prihajalo do nepotrebnih zastojev in izčrpavanja ljudi, pogosto se je tudi prav njim »po nesreči« sprožila puška v hipu, ko so hodili v bližini kake sovražnikove postojanke, in tako opozorili Nemce nase. Bili pa so tudi primeri, da so skrivoma — zlasti v boju — streljali na svoje poveljnike. Tudi v tem najdemo odgovor na vprašanje, zakaj je bilo v nekaterih bojih toliko partizanskih poveljnikov ubitih ali ranjenih.

Da bi se agenti medsebojno spoznali in si pomagali, so imeli posebne skrivne razpoznavne znake: nemške novčiče, ki so jih vrteli po rokah, ovratne rute ustrezne barve, razne značke itd.

Vsi ti ageniti so bili strokovno dobro izurjeni, saj so v Celovcu imeli zanje posebno šolo. V partizane jim tudi ni bilo težko priti, saj so takrat iz nemške vojske uhajali mnogi slovenski fantje, ki so jih poslali domov na dopust. Zato je bilo silno težavno presoditi, kdo izmed teh je prišel v partizane s poštenimi nameni, kdo pa je bil gestapovski agent.

Največ takih agentov je prišlo v Prešernovo brigado, v Vojkovo pa precej manj glede na to, da so jo vsaj do spomladi 1944 sestavljali predvsem Primorci in doma mobilizirani Žirovci in Dolomičani. Toda v Vojkovi brigadi sta bila in delovala dva agenta, ki sta zavzemala zelo visok položaj in sta zato lahko povzročala mnogo občutnejšo škodo kot navadni sovražnikovi agenti

[161]) Prav tam.

po četah. To sta bila operativni oficir Bojan Hojan-Marko in komandant 1. bataljona Karel Novak-Tone.

Bojan Hojan, major kraljevske jugoslovanske vojske, je že poleti 1943 vzdrževal skrivne stike med gestapovskim vodjem na Bledu Helmutom Rozumekom in nekaterimi člani pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, ki so nasedli Rozumekovi »skesanosti« in obljubam, da bo partizanom dobavil tisoč brzostrelk. Brž ko je centralni komite KPS zvedel za pogajanja, jih je velel takoj prekiniti.

Po kapitulaciji Italije je Bojan Hojan prišel za operativnega oficirja najprej v Tolminsko, nato Prešernovo, nazadnje pa v Vojkovo brigado. Imeli so ga za pogumnega borca in je postal celo član partije. Šele potem, ko so ga razkrinkali in ko je v prvih dneh februarja 1944 prejel zasluženo kazen, je postalo marsikaj jasno, med drugim tudi to, zakaj je on, pa tudi njegov prijatelj Karel Novak-Tone, nosil jopič izredno svetle barve (kar naj bi bil za Nemce znak razpoznavanja), zakaj si je od vsakega povelja ali odredbe, ki so jo v štabu natipkali, zadržal po en primerek za svojo osebno uporabo, zakaj je po svojih osebnih zvezah tako pogosto pošiljal pošto (bržkone prav te kopije) v Škofjo Loko ali Kranj in v Dolomite, zakaj je pošiljal kurirje tja, kjer ni bilo nobenih enot pač pa Nemci, zakaj se je z enotami, pri katerih je bil, nepričakovano umikal, ne da bi kogarkoli o tem obvestil itd. Toda tudi po njegovi smrti je ostalo še marsikaj nejasnega, med drugim tudi to, zakaj so izginili iz arhiva vsi dokumenti, ki bi pričali o njegovi krivdi in priznanju.[162])

Tudi njegov prijatelj Karel Novak-Tone, ki je po novembrski ofenzivi postal komandant 1. bataljona, je bil dober borec in

[162]) Pisec knjige ni mogel nikjer najti kakšnega koli dokumenta o tem. V nekem korpusnem 14-dnevnem obveščevalnem poročilu za glavni štab NOV in PO Slovenije je omenjeno, da bodo prihodnjemu poročilu priključili dve pismi, ki *>o ju našli pri aretiranem Hojanu (in ki sta ga bržkone tudi najbolj bremenili), in se druge podrobnosti glede njegovega zaslišanja, toda napovedanega poročila ni nikjer najti, čeprav sicer ne manjka prav nobeno drugo 14- dnevno obveščevalno poročilo.

V zvezi s tem je silno zanimiva tudi izjava Cirila Obida iz Cerknega, ki je bil **v** Vojkovi brigadi administrator in je tudi zakopaval arhiv, kadarse ga je nabralo že toliko, da ga ni mogel več nositi s seboj. Sredi aprila 1944 je nad Kacinovo kmetijo s pomočjo domače hčerke Stanke zakopal tudi arhiv z zapiski zasliševanja Bojana Hojana in Karla Novaka. Po osvoboditvi pa je — po iziavi Cirila Obida — prišel h Kacinu neki neznanec, ki ga med vojno ni bilo nikoli k njegovi hiši. Povprašal je po Stanki in povedal, da je prišel iskat arhiv, ki ga je bila pomagala zakopati med vojno. Stanka ni videla v tem nič sumljivega in mu je pokazala, kje je arhiv zakopan. Neznanec ga je odkopal in odnesel s seboj. Odtlej se je za arhivom izgubila vsaka sled. Ciril Obid je menil, da ga je bil prišel iskat kak uslužbenec Muzeja narodne osvoboditve iz Ljubljane. Ko pa je tam poizvedoval, je ugotovil, da nihče ničesar ne ve o tem.

Narodni heroj Evgen Matej ka-Pemc. Bil je ne le drzen diverzant, temveč je kot vodja obveščevalnega odseka XXXI. divizije razkril marsikaterega gestapovskega agenta. Padel je Kot komandant te divizije 3. maja 1945 ob spodnjem toku Soče

član partije. Imel pa je neke posebne manire, ki so jih sprva opravičevali s tem, češ da so ga tako naučili v bivši jugoslovanski vojski, zakaj tudi on je bil oficir. Omenili smo že, kako je na Žirovskem vrhu odšel s komandirji in komisarji čet na »rekognosciranje«, pri tem pa so mu — ker se ni zavaroval — pobili dva komisarja in enega komandirja, toda on je ostal nepoškodovan! V odnosu do borcev je bil zelo oster in grob. Zelo pogosto se je tudi opijal. V takem stanju je med pohodi nepremišljeno streljal z brzostrelko in s tem povzročil, da jih je začel sovražnik iz bližnjih postojank obstreljevati z minometi. Ko je bil nekoč z bataljonom v Rovtah, se je spet opil in razvrščal bataljon v neposredni bližini postojanke. Ker je pri tem odpoklical tudi že zaivarovanje, so ga domobranci napadli in mu razpršili bataljon. Ko so 7. februarja diverzanti Vojkove brigade bili še v idrijskem rudniku, se je s položajev nad Idrijo predčasno umaknil, preden

so se bili vrnili tudi diverzanti, in s tem tvegal njihovo zajetje ali uničenje. Takih in podobnih primerov je bilo še več. Značilno je, da so pri njem našli ob aretaciji nemške novčiče, ki so jih gestapovski agentje navadno uporabljali kot razpoznavni znak. Sumljiv je postal zlasti s tem, da se je takoj po Hojanovi aretaciji začel povsod zanimati zanj in kaj se mu je zgodilo. Brigadno vojaško sodišče ga je nato aretiralo, zaslišalo in obsodilo na smrt. Prišlo je namreč do prepričanja, da je s svojimi postopki zavestno razkrajal vojsko in sabotiral.

Kako so se v naših enotah skušali ubraniti pred gestapovsko agentovsko službo?

Za vsakega borca, ki so ga bili sprejeli v brigado, so skušali dobiti s terena čim natančnejše podatke o njegovi zanesljivosti. Ce so politični delavci na terenu koga označili kot sumljivega, so v brigadi poostrili nadzor nad njim. Zlasti komunisti in skojevci so imeli nalogo, da pazijo, kako se novinci obnašajo, če med bojem skušajo vnesti med druge zmedo, če vzdržujejo kake sumljive stike s prebivalstvom in podobno. Seveda se je lahko primerilo, da je bil kdo pri preveliki vnemi krivično osumljen in preganjan.[165]) Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da je bila naša protiobveščevalna služba še zelo neizkušena (oddelki za zaščito naroda — OZNA — so bili po operativnih enotah ustanovljeni šele avgusta 1944) in da je imela opravka z eno najboljših obveščevalnih služb na svetu, z gestapom. Zato so tudi morebitne napake glede na to razumljive in opravičljive.

Pogosto so po četah in bataljonih tudi pregledovali opremo borcev, če ne bi pri kom našli razpoznavnih znakov, značilnih za gestapovske agente. Uvedli so tudi cenzuro vseh pisem, ki so jih borci pošiljali na teren ali od tam prejemali.

Toda iskanje gestapovskih agentov ni bil edini način boja s sovražnikovo obveščevalno službo in proti njegovim presenečenjem. Našim štabom je bilo jasno, da vseh gestapovskih agentov ne bo mogoče nikoli poloviti in da je najbolji način, da preprečijo presenečenja s tem, da enote začno posvečati večjo pozornost zavarovanju tako pri počitku kakor tudi na pohodu ali v boju,

[163]) Ko so oktobra 1943 v Prešernovi brigadi odkrili gestapovsko mrežo, so v preveliki vnemi med drugimi osumili gestapovstva celo namestnika komandanta Vojkove brigade Ota Vrnunca-Blaža Ostrovrharja in ga v Cerknem zaprli. V tistih dneh so nemška letala bombardirala Cerkno in v splošni zmedi so zapori ostali brez stražarja. Blaž je takoj pohitel v vas, vendar ne zato, da bi ušel, temveč da bi vaščanom pomagal pri reševanju otrok in imetja. Takoj zatem se je Blaž spet vrnil v brigado, zakaj uvideli so, da so neopravičeno sumili vanj.

predvsem pa, da se pogosto premeščajo. Le tako so mogli biti podatki, ki so jih agenti pošiljali svojim gospodarjem, neuporabljivi.

Predvsem je bilo treba straže in zasede postavljati na pregledna mesta in tako daleč od položajev, da je imela glavnina enote v primeru sovražnikovega napada dovolj časa, da jih zasede in se pripravi na obrambo. To pa še ni bilo dovolj, zakaj »izkazalo se je, da običajno zavarovanje s patruljami in sistemom straž ne more preprečiti vtihotapljanja posebnih majhnih sovražnikovih edinic v naše položaje, ker se to vtihotapljanje izvrši ponoči na zelo skritih krajih in pod vodstvom belogardističnih vodnikov. Izdali smo nalog vsem enotam, da se zato v svojih bivališčih utrdijo, postavijo bunkerje, mitraljeze zabarikadirajo na posebno razglednih točkah in da se ob nenadnem napadu ne sme izvršiti brezglavo umikanje iz vasi, temveč je treba iz hiš in iz naprej pripravljenih bunkerjev razbiti prvi sovražni napad, nakar je lahko izvršiti protinapad ali pa urejen nastop na položaje. Pri zadnjem napadu na partijsko šolo se je pokazalo, da je tak napad samo tedaj uspešen, ko se pri napadenih pojavita panika in bežanje.. .«[1M])

Zanimiva je tudi odredba štaba divizije, naj se enote razmeščajo predvsem po hišah, iz katerih je kak član družine pri domobrancih, zakaj v tem primeru sovražnik ne bo mogel izvajati kazenskih ukrepov proti našim ljudem, češ da so podpirali partizane. Seveda je bilo treba pri tem zapreti vse izhode iz vasi, proti domobranskim družinam pa se vljudno obnašati.

Razen tega so poostrili nadzor nad gibanjem tako prebivalstva kakor tudi borcev. V patruljo sta morala najmanj po dva borca, brez posebne dovolilnice pa se ni smel nihče oddaljevati od svoje vasi ali enote.

S takimi in podrobnimi ukrepi so dosegli, da odtlej kakih večjih presenečenj skoraj ni bilo več. Če pa je do presenečenja le prišlo, so borci in poveljniki vedeli, kaj morajo ukreniti, da bi se izognili nepotrebnim in prehudim izgubam.[165])

1«) Poročilo štaba IX. korpusa z dne 1. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 2).

•«(Viri: odredba štaba XXXI. divizije z dne 25. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 123); poročilo štaba IX. korpusa z dne 2. februarja 1943 (prav tam, knjiga 11, dok. št. 2); okrožnica glavnega štaba NOV in POS z dne 20. avgusta 1944 (IZDG, fase. 267—I); povelje XXVI. divizije z dne 17. decembra 1943 (IZDG, fase. 276—I); dopis XXVI. divizije z dne 10 novembra 1943 (IZDG, fase. 276—I); odredba XXXI. divizije z dne 6. januarja 1944 (IZDG, fase. 280—V); poročilo obveščevalnega odseka Vojkove brigade z dne 8. februarja 1944 (IZDG,

NOVI UDARCI

(Skica 5)

Ko je divizijsko poveljstvo skušalo ugotoviti, kako so mogli 27. januarja Nemci nezapaženi priti v Cerkno, je bržkone ugotovilo tudi to, da je bila Vojkova brigada le predaleč proti jugu in da zato ni mogla učinkovito nadzirati smeri dolina Idrijce—Otalež—Cerkljanski vrh—Cerkno. Ker so iz Idrije še nadalje prihajale vesti, da nameravajo Nemci ponovno »obiskati« Cerkno, je poveljstvo menilo, da stori najbolje, če Vojkovo brigado premakne bliže temu kraju. In tako že dva dni po napadu najdemo 1. bataljon pri Vrhovcu, 2. bataljon pri Pagonu na Novi Oselici, 3. bataljon tudi na Novi Oselici, 4. bataljon pa pri Slabetu.

Da nesreča nikoli ne prihaja sama, je v tistih dneh na svoji koži občutila tudi Vojkova brigada. Ko da ni bilo dovolj 47 žrtev v Cerknem, je Vojkova brigada razen svojega intendanta, ki je padel v Cerknem, po nesrečnem naključju izgubila še nekaj borcev. Zgodilo se je takole:

Istega dne, ko so Nemci vdrli v Cerkno, je brigadno poveljstvo poslalo eno izmed čet 3. bataljona z minerskim vodom 2. bataljona v zasedo med Godovič in Idrijo. Minerji so vkopali svoje mine, nato pa je četa ostala tam ves dan na položajih in čakala na Nemce. To pot jih kot nalašč ni bilo. Zato se je četa z minerji umaknila nekoliko više, medtem ko je bataljonski obveščevalec Tadeusz Sadowsky-Tomo bil trdovratnejši in je sklenil, da bo z dvema puškomitraljezcema in nekaterimi borci ostal tik nad cesto še naslednjega dne.[166]) Storil je prav. Že ob petih zjutraj je tam mimo pripeljal nemški kamion, toda ko je zapeljal čez mine, eksplozij ni bilo. Nekoliko kasneje so borci v zasedi opazili dolgo kolono z dvaindvajsetimi vpregami in enim kamionom. Niso je napadli, ker je bilo vmes preveč civilistov.

fase. 282 a—III); dopis OK KPS Škofja Loka z dne 8. junija 1944 (IZDG, fase. 276—III); komunike VOS OF (IZDG, fase. 313 c—I); neoznačen dopis z dne 25. februarja 1944 (prav tam); zapisnik o zaslišanju Karla Novaka z dne 8. februarja 1944 (fase. 282 a—V); zapisnik o zaslišanju ing. Huga Razingerja z dne 4. februarja 1944 (IZDG, fakse. 272—II); poročilo Bojana Štiha z dne 14. februarja 1944 (RSNZ, VOS—I—89 a); izjava Bojana Štiha z dne 1. julija 1944 (IZDG, fase. 271—I); Gradnikova brigada, str. 159—161 in 167—169; Prešernova brigada, str. 183—193; spomini Cirila Obida, Vinka šumrade-Radoša in Ferda Tolarja-Mirka.

[166]) Tadeusz Sadowsky-Tomo je bil Poljak, ki ga je med vojno zanesla pot tudi v Beljak na Koroškem. Odtod je prišel med gorenjske partizane. Takoj po kapitulaciji Italije ga najdemo v Cerknem, nato v novo ustanovljeni Vojkovi brigadi. Izkazal se ie kot pogumen diverzant, padel pa je 14. oktobra 1944 ob napagu Prešernove brigade na nemške bunkerje v Praprotnem.

Približno ob devetih sta pripeljala dva kamiona, prvi iz Idrije, drugi pa iz nasprotne smeri. Sedaj ni bilo več kaj čakati. Ker so bili minerji nekoliko poprej le pobrali s ceste vse svoje mine, ki so bile tako in tako neučinkovite, je Tomo napadel enega izmed teh dveh kamionov le s strojnicami in puškami. Kaže pa, da naši niso streljali preveč natančno, zakaj šofer in njegov pomočnik sta še utegnila skočiti v zaklon in streljati nazaj, dokler ni prispela pomoč. Kamion je bil pokvarjen in so ga morali z drugim kamionom na vrvi potegniti v Idrijo. Huje kot Nemcema v kabini se je godilo tistim, ki so bili zadaj. Neka ženska, ki je bila prispela iz Idrije, je vedela povedati, da so Nemci z napadenega kamiona v Idriji razložili sedem mrtvih in enega v glavo ranjenega Nemca.[167])

Do hude nesreče je prišlo, ko se je naša četa z minerji vračala v svojo enoto. Ko se je kolona, ki je prihajala iz Lomov (vzhodno od Idrije), bližala Češmelu v Idršku, se je borec, ki je nosil približno pet kilogramov težko protitankovsko mino spotaknil in pri tem mu je mina zdrsnila na tla. Mina, ki istega dne celo pod težkim kamionom ni hotela eksplodirati, se je tokrat takoj razletela. Bržkone so jo minerji imeli za pokvarjeno in ji zato niso vstavili varovalke, ali pa so na to pozabili.

Eksplozija tolikšne količine razstreliva je imela strašne posledice. Ranjenih je bilo sedem borcev, toda dva sta takoj zatem izdihnila, pa tudi tretjemu ni bilo pomoči. Druge štiri so odnesli v Češmelovo hišo, kjer so ostali štiri dni, dokler jih niso s sanmi prepeljali v Cerkno in naprej v bolnišnico »Franjo«. Odpeljali pa so le tri, zakaj četrti je že pri Češmelovih umrl.[16*])

w) Toda nemško poročilo z dne 28. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 227) priznava le dva ranjena vojaka.

'«) Med tistima, ki sta podlegla takoj po eksploziji, je bil tudi neki France z Dolenjskega, ki je po vrnitvi iz italijanske internacije ostal v Vojkovi brigadi. Pismo, ki so ga bili našli pri njem in ki so ga objavili v glasilu Vojkove brigade Za Vojkom, zelo naravno kaže hotenje in prepričanje naših borcev. Njegova vsebina je tale:

»Draga Ančka! 26. 1.1944.

Javim Tii, da sem zdrav in da mi je prav dobro. Oprosti, ker Ti nisem tako dolgo pisal. Ni mi bilo pač mogoče, saj veš, kako je pri partizanih. Ne smeš pa si misliti, da sem pozabil nate. Vedno sanjam o Tebi. V teh lepih sanjah o Tebi in domu sem zadnjič bral tole pesmico, ki sem si jo zapomnil:

Naš lepi dom bil strt je v prah,
vsi kamni razmetani.
Oh, raslo trnje, rasel mah,
po groblji je teptani.

Zdaj solze v stran! Orožje v dlan!
Dom znova vstati mora!
Oj dom krasan, tako prostran,
da bo za vse prostora.

Nekdanja italijansko-jugoslovanska meja pri Novi Oselici

Vse je kazalo, da vesti o ponovnem nemškem napadu niso povsem iz trte zvite. Nemci so prihajali že v prav nevarno bližino Cerknega, vendar iz nasprotne smeri in ne iz Idrije. Tako je 29. januarja neka nemška patrulja prispela čez Bukovo prav na Reko ob cesti Želin—Dolenja Trebuša, vendar se je vrnila, ne da bi poskušala priti v Cerkno. Naslednjega dne pa so se Nemci v Reko pripeljali celo z oklopnim avtomobilom.

Vse to so utegnili biti znaki kake nove sovražnikove ofenzive. Zato je bnigadno poveljstvo takoj ukrepalo temu primerno: pred Spodnjo Idrijo je poslalo minerje, da vkopljejo mine v cesto, skupina borcev pa je dobila nalogo, da temeljito onespo-

Kajne, kako lepo je pisal Gregorčič. Prav kot za današnje čase. čeprav hodimo mi partizani vedno po gozdovih, vendar dobimo časa tudi za čitanje njegovih pesmi.

Mislim, da si nas ne boš predstavljala tako, kot nas riše nam nasprotno časopisje. Tudi mi smo ljudje, borimo se za to, kar nam je najsvetejše, za domovino in svobodo.

Upam, da tudi Ti nisi name pozabila.
Pozdrav Tebi in Tvojim staršem od F r a n c e t a . «

Komandant bataljona je pod Francetovo pismo, preden ga je odposlal, pripisal še tole: »Padel 28. 1. 1944 ob nesrečni eksploziji mine in je pokopan istega dne na Gorah.«
(Za Vojkom, št. 5 — IZDG).

sobi cesti, ki iz Pluženj in Otaleža peljeta proti glavni cesti ob Idrijci.

V naslednjih dveh dneh se ni zgodilo sicer nič omembe vrednega, toda 2. februarja pa je le pošteno zaropotalo.

Tega dne je 1. četa bataljona »Heine« že ob treh zjutraj krenila iz Idrije ob Idrijci navzgor proti Vrščevu in odtod zavila čez Lanišče proti Sovodnju. Njena naloga je bila, da pregleda območje vzdolž nekdanje meje. Na pot je krenilo 151 mož, oboroženih med drugim tudi z dvanajstimi lahkimi in eno težko strojnico ter tremi lahkimi in enim težkim minometom.

Ko je četa prispela v Sovodenj, se je razdelila v dve skupini in v obliki klešč zavila po hribu navzgor proti Novi Oselici. Brž ko je naša patrulja obvestila poveljstvo 3. bataljona o bližajočih se Nemcih, so borci takoj pohiteli na že poprej pripravljene in utrjene položaje ob cerkvi ter desno in levo od nje. Čeprav je bil na naši strani ves bataljon, napadala pa jo je le ena nemška četa, je bilo dejansko razmerje sil prav nasprotno. Naši bataljoni so bili takrat tako šibki, da je poveljstvo 3. bataljona lahko postavilo na položaje le 64 borcev, medtem ko je nemška četa, kot že rečeno, napadala s 151 možmi. Pač pa je 3. bataljonu priskočila na pomoč s svojim ognjem še divizijska četa s težkima minometoma. Sprva so se naši kar uspešno upirali. Toda »z veščo ukano in z obhodom je vodu Wall uspelo prodreti do prednjih sovražnikovih položajev ... Pritisk, ki ga je povzročil vdor voda Wall, je izkoristil del čete pod vodstvom podporočnika Schmirmaula, ki je prav tako jurišal na položaje ...«[69]) Kaže, da je to bilo usodno in da so se borci v strahu pred obkolitvijo začeli umikati proti žičnim oviram vzdolž nekdanje meje, ki se je raztezala za njihovimi položaji. Nemci priznavajo, da »se je sovražnik spretno umikal ter z dobro merjenim ognjem iz minometov, postavljenih kakih 300 metrov za črto, obsipaval mesto prodora. Pri tem so bili trije vojaki voda Nandler ranjeni v noge od drobcev minometnih granat.«[70])

S položajev pri cerkvi so se partizani sprva umaknili na pobočja nad Pagonom. Tu sta se zlasti izkazala Pavle Viler in Dominko. Ko se je Pavle Viler moral s svojim mitraljezom umakniti iz cerkvenega zvonika, je na novih položajih kar stoje stre-

[69]) Poročilo komandirja 1. čete bataljona planinskih lovcev »Heine« z dne 2. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 109).
[70]) Prav tam.

ljal po Nemcih. To se mu je maščevalo in so ga Nemci zadeli v nogo. Kljub temu se je s strojnico vred rešil na varno. Dominko je bil s svojo težko strojnico na zelo izpostavljenem položaju in je tam vztrajal vse dotlej, dokler ga sovražnik ni odkril in ga začel obmetavati z minami.

Čeprav so 3. bataljonu poslali na pomoč tudi 2. bataljon, ki je bil tistega dne na Kladju, je ta prispel prepozno. Sovražnikov pritisk je bil tako hud, da se je moral 3. bataljon umakniti čez prehode v žičnih ovirah na »italijansko« stran nekdanje meje, še preden je prispela pomoč.

Iz tega opisa boja, pa tudi iz sovražnikovega poročanja o spretnem umikanju 3. bataljona bi bilo sklepati, da je naš bataljon uspešno dokončal boj, to tembolj, ker se je sovražnik umaknil po najkrajši poti čez Jazne v Idrijo, preden je mogel tudi 2. bataljon poseči v boj. Toda iz poročil o izgubah na eni in drugi strani dobimo povsem drugačno sliko. Na sovražnikovi strani so bili le trije vojaki laže ranjeni, medtem ko so bile naše izgube mnogo občutnejše. Iz prvih poročil po boju je videti, da je 3. bataljon izgubil pet borcev, trije pa so bili ranjeni. Razen tega so Nemci že v Sovodnju prestregli in ubili brigadnega obveščevalca Leandra, ko se je iz Žirov vračal nazaj v brigado. Toda iz kasnejših poročil zvemo, da je tistega dne na Novi Oselici obležalo trinajst borcev.[171]) Razen tega je 3. bataljon izgubil še štiri mule in eno lahko strojnico.

To so za enourni boj že tolikšne izgube, da mejijo na katastrofo. Čeprav tega ni mogoče sklepati iz poročil, je bila pri zasedbi položajev storjena usodna napaka s tem, da so jih zasedli z »nemške«, ne pa z »italijanske« strani meje. Ko pa so se morali naši umikati, so jih Nemci stisnili ob žico, v kateri ni bilo dovolj prehodov, in tam so postali za sovražnikove strojnice izvrsten cilj. Le tako si je mogoče razlagati tolikšno število padlih borcev, medtem ko je bil ranjen en sam.

Tragedija 3. bataljona je globoko presunila borce in tamkajšnje prebivalstvo. Ko se je Vojkova brigada leto dni kasneje spet zadrževala na tistem območju, so se padlih borcev spomnili z žalno svečanostjo.

[m]) Ze omenjeno nemško poročilo sicer trdi, da so partizanske izgube znašale »37 padlih (preštetih) in okrog 50 ubitih na begu (opaženo z daljnogledom)«, vendar ti podatki niso niti približno resnični. Verjeti je le reportaži Toneta Pogačnika-Marija o žalni slovesnosti, v kateri govori o trinajstih žrtvah (IZDG, Fase. 91—1).

»... Na žalni komemoraciji na pokopališču na Novi Oselici je razen borcev 16. SNOUB Janka Premrla-Vojka bila prisotna tudi naša pionirska organizacija in članice SP2Z[172]) s Cerkljanskega vrha, ki so napravile več kot trideset krasnih vencev iz samih suhih krvavordečih nageljnov. V zanosnem govoru je tovariš brigadni zdravnik naglašal, da žrtve niso bile zaman, da se občuti dih prihajajoče svobode. Solze so stopile v oči prisotnim ob deklamaciji Minattijeve ‚Pismo materi iz groba' in za konec so še vsi zapeli večno lepo ‚Žrtvam', postrojena četa pa je oddala častno salvo .. .«[173])

Vojkova brigada je sicer na Novi Oselici doživela hud udarec, toda le nekaj dni kasneje je sledilo tudi že njeno maščevanje.[174])

V IDRIJSKEM RUDNIKU

(Skica 5)

V začetku 1944 so bile v Idriji zelo neugodne politične razmere. Na to je nedvomno močno vplivala prisotnost nemške garnizije, toda še bolj kot Nemci so politično delo v Idriji in Spodnji Idriji ovirali zagovorniki domobranstva. Prav za to obdobje je značilna močna domobranska propaganda po vsem idrijskem okrožju, zlasti pa v Idriji, Spodnji Idriji in Črnem vrhu nad Idrijo. Domobranski agitatorji so povsod širili svoje časopisje, ki je izhajalo v Ljubljani (Slovenski narod, Jutro itd.). V Idrijo so prišli tudi že prvi uniformirani domobranci, vendar jim — vsaj takrat še ne — ni uspelo pridobiti nikogar za vstop v njihovo vojsko.

Zelo mnogo je bilo v Idriji in Spodnji Idriji raznih partizanskih razhajkancev (iz Spodnje Idrije se je vrnilo domov

[172]) Slovenska protifašistična ženska zveza.

[173]) Tone Pogačnik-Marij, Borci in civilno prebivalstvo so počastili padle junake (IZDG, fase. 91—1).

[174])[**Viri:** odredba štaba XXXI. divizije z dne 29. januarja 1944 (Zbornik **VI,** knjiga 10, dok. št. 181); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 29. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 185); kronika Vojkove brigade (prav tam, dok. št. 200); poročilo bataljona planinskih lovcev »Heine« z dne 28. januarja 1944 (prav tam, dok. št. 227); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 2. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št.13); poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. februarja 1944 fprav tam, dok. št. 55); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 30. in 31. januarja ter 1. in 2. februarja 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); vojaški poročili Vojkove brigade z dne 30. januarja in 2. februarja 1944 (IZDG, fase. 277—III); poročilo obveščevalnega odseka Vojkove brigade z dne 31. januarja, 1. in 2. februarja 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); Partizanski dnevnik, 4. in 14. februarja 1945 (IZDG); Ovsenk Silvo-Silvan, Utrinek (Za Vojkom, št. 5 — IZDG); Tone Pogačnik-Marij, Borci in civilno prebivalstvo so počastili padle junake (IZDG, fase. 91—I); spomini Filipa Selaka (Mestni muzej v Idriji) in Milorada Vilarja.

»
Potar Alfirevic-Pero (namestnik brigadnega političnega komisarja), Gnezda, Srečko Tušar, Tadeusz Sadowsky-Tomo in Kavčič-Iztok

kar 80 % vseh, ki so bili jeseni 1943 že v partizanih), ki niso pokazali nobene želje, da bi se vrnili v partizane. Za to so imeli vselej kak izgovor: zimsko vreme, slabo oskrbo, pa tudi udarce, ki so jih bile doživele v zadnjih mesecih nekatere partizanske enote v bližini Idrije.

Sicer pa je bila tudi partija v Idriji zelo šibka, partijci pa ne preveč delavni. »Sedaj je v mestu 27 partijcev, ki pa niso vsi najboljši,« je moral ugotoviti okrožni komite KPS za Idrijo.[175]) Dokaz za to je tudi dejstvo, da je bilo treba od novembra 1943 dalje zaradi nedelavnosti, oportunizma in drugih razlogov iz partije izključiti kar 18 članov. Neprimerno boljše stanje je bilo med mladimi. Zveza komunistične mladine je imela pet aktivov, Zveza slovenske mladine pa dvanajst z 68 člani. Na območju Spodnje Idrije je mladinska organizacija imela štiri terenske odbore s 110 člani. Njihovo delo pa so nekoliko zavrle aretacije nekaterih najbolj delavnih deklet.

Delo naših aktivistov v Idriji in Spodnji Idriji je bilo zelo pestro, čeprav še vedno nezadostno. Razširjali so naš tisk, hkrati

[175]) **Poročilo OK KPS za Idrijo z dne 17. februarja 1944 (IZDG, fase. 533—II).**

pa pritiskali na trgovce in druge, ki so bili naročeni na domobransko časopisje, naj ga odpovedo. Delili so tudi pozivnice za vstop v partizane, vendar kakega posebnega uspeha niso dosegli. Organizirali so tudi listkovne akcije ter raztresali letake na najprometnejših točkah v mestu. V načrtu so imeli tudi sabotažne akcije v rudniku. Rudarji so obljubljali, da bodo pri dvigalih prerezali jeklene vrvi in pokvarili stroje. Od vsega tega pa ni bilo nič, menda zaradi premočnih straž.

Spričo tega je štab XXXI. divizije oziroma šef njegovega obveščevalnega odseka Evgen Matejka-Pemc organiziral silno drzno diverzantsko akcijo, ki so se jo razen njega udeležili še Bogdan Oblak, Milan Lipičar, Miha Močnik, Danilo Saksida, Stanko Černe, Tadeusz Sadowsky-Tomo, Srečko Tušar, Leopold Komac, Bolčina Janko in Ivan Beričič-Rajko.[176])

Sklenili so da bo nad rudnikom zasedla položaje ena izmed čet 1. bataljona Vojkove brigade, ki pa bi se oglasila šele tedaj, če bi Nemci opazili diverzantsko skupino, in ji z obstreljevanjem Idrije omogočila umik.

Ko je bilo vse pripravljeno, so se 5. februarja zvečer diverzanti spustili v tako imenovani Ferdinandov jašek, ki je od glavnega in močno zastraženega jaška oddaljen 1500 metrov. Težave so se začele že ob vstopu v rov. Ko so ob desetih zvečer prispeli tja in skušali z vitrihi odpreti vrata, so po obrezuspešnih poskusih morali priznati, da brez ključev ne bo šlo. Zato sta dva člana ekspedicije odšla v naselje, kjer je stanoval paznik, in mu

[17S]) Evgen Matejka-Pemc je prišel v partizane že maja 1942. Ko je prišel na Gorenjsko, je postal politični komisar Gorenjskega odreda, v XXXI. diviziji je bil šef obveščevalnega odseka. Proti koncu 1944 so ga postavili celo za komandanta te divizije in na tem položaju je padel 3. maja 1945 ob Soči. Po vojni so ga imenovali za narodnega heroja. — že omenjeni Tadeusz Sadowsky-Tomo je bil namestnik brigadnega obveščevalca pri štabu Vojkove brigade. Tam pa je bil za obveščevalca tudi njegov rojak Wieslaw Nowikowski. — Ivan Beričič je imel za seboj že enaindvajset let dela v rudniku in ga je zato temeljito poznal. V partizane je vstopil že januarja 1943 skupno z ženo, sinom in hčerko. Imel ie smolo, da so ga ujeli Italijani m obsodili na smrt, pa tudi srečo, ker je Italija kapitulirala prej, preden so izvršili obsodbo. — Miha Močnik, doma iz Baške grape, se je boril že med prvo svetovno vojno na soški fronti. Kljub temu pa je bil partizan že od leta 1942 dalje. — Bogdan Oblak je bil v bivši italijanski vojski oficir. Ob kapitulaciji Italije je pri Dubrovniku stopil v partizane, toda Nemci so ga ujeli in hoteli odpeljati v Nemčijo. Oblak jim je ušel in se vključil v Gradnikovo brigado, nato pa je postal inženirski referent v štabu XXXI. divizije. — Miian Lipičar, kmečki fant, je takrat bil obveščevalec v obveščevalnem vodu pri štabu aXXI. divizije. — Stanko Cerne, ki se je kot italijanski vojak udeležil vojne v Afriki, je tudi bil divizijski obveščevalec. — Danilo Saksida, star 20 let, je prav tako spadal v obveščevalni vod v štabu XXXI. divizije. — Leopold Komac iz Koritnice, udeleženec afriške vojne, je bil po poklicu rudar in je kot tak pripadal minerskemu vodu XXXI. divizije. — Srečko Tušar se je kot diverzant proslavil tudi še kasneje, ko je naša sabotažna skupina vdrla v Postojnsko jamo in tam zažgala skladišče z nemškim letalskim bencinom.

odvzela ključ. Da pa ta ne bi mogel priklicati Nemce, je eden izmed njiju ostal pri njem in ga stražil.

Nato so s ključem odprli vrata, eden izmed njih pa je ostal tam za stražo. Vsi drugi so se začeli po zaledenelih stopnicah spuščati navzdol. Kapljalo je tako, da jih je, preden so prišli do cilja, premočilo prav do kože. Šele v tretjem polju so zavili po dolgem hodniku proti glavnemu jašku. Tam so takoj prerezali telefonski kabel. Tedaj je Ivan Beričič le za las ušel smrti: stopil je na trhlo desko in zgrmel bi 280 metrov globoko, če ga ne bi v zadnjem hipu Pemc zgrabil in potegnil k sebi.

S tretjega polja so se po lestvah spustili na enajsto, ki je že 257 metrov globoko. Tam so bile glavne črpalke. Ko sta jih paznika-Slovenca opazila, sta jih imela za Nemce in jih po nemško ogovorila. Kmalu sta opazila svojo zmoto, toda ničesar nista mogla storiti. Minerji so se takoj lotili opravila. Razen razstreliva, ki so ga bili prinesli s seboj, so ga dobili v rudniškem skladišču še kakih 200 kilogramov. Dva borca sta se medtem spustila še niže na štirinajsto polje k manjšim črpalkam. Ko sta tam končala in prižgala vrvico, sta se vrnila k tovarišem na enajsto polje, in ko je bilo tudi tam vse opravljeno, so se med potjo navzgor ustavili še na sedmem polju, kjer je bila manjša batna črpalka. Tudi te niso hoteli pustiti cele.

Nato so pohiteli navzgor, da bi bili čimprej zunaj. Ko so bili na šestem polju, je že zadonelo pri najnižjih črpalkah. Druge mine so eksplodirale, ko so bili že zunaj rudnika. Pohiteli so, na položaje, kjer bi morala biti četa 1. bataljona z bataljonskim komandantom Karlom Novakom-Tonetom, toda tam niso nikogar našli. Pač pa so ga našli napol pijanega v gostilni na Ledinah. Še istega dne so ga aretirali in mu sodili zaradi tega in drugih sabotažnih dejanj.

Miniranje črpalk v idrijskem rudniku je bilo velikega materialnega in moralnega pomena. Silovite eksplozije so črpalke povsem uničile, vrgle vrata s tečajev in onesposobile dvigalo. Voda je kmalu zalila ves spodnji del rudnika in tako onemogočila Nemcem izkoriščanje s polno zmogljivostjo. Drzna diverzija je na partizanske borce, Idrijčane in Nemce zelo različno vplivala. Partizanom je pomenila maščevanje za nekatere zadnje neuspehe, Nemce pa je tako prestrašila, da so začeli okrog Idrije postavljati žične ovire. Okrepili so tudi straže: pred mestom so odslej imeli na glavnih cestah po petnajst, na vseh drugih poteh pa po

sedem mož močne straže. Po Idriji so pobirali tudi moške, ki niso bili zaposleni v rudniku, in jih namenili za domobranske enote. Tako so zbrali kakih trideset moških med 16. in 45. letom starosti.

Kar zadeva prebivalstvo, je diverzija pustila nanj na splošno zelo ugoden vtis. Izjema so bili le mlačneži, ki se jim ni dalo v partizane ali pa so tam bili in so ušli, sedaj pa so se bali, da bodo ob delo.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je imel to akcijo za tako pomembno, da je v dnevnem povelju z dne 10. februarja 1944 še posebej pohvalil rudarja in borca Ivana Beričiča in Evgena Matej ka-Pemca, ki sta tako dobro zasnovala in uspešno izvedla eno izmed največjih diverzantskih akcij med NOB v vsej Sloveniji. Pa tudi štab XXXI. divizije je posebej pohvalil in izrekel zasluženo priznanje vsem enajstim partizanskim borcem, ki so se bili udeležili te akcije.

Štirinajst dni kasneje, 20. februarja, je poveljstvo Vojkove brigade pripravilo novo akcijo, ki naj bi povsem onemogočila nadaljnje obratovanje idrijskega rudnika. Sklenilo je prekiniti daljnovod, po katerem se idrijski rudnik oskrbuje z električno energijo, povrh vsega pa uničiti še pomožno električno centralo v Pečniku pri Spodnji Idriji vključno s pomožnimi napravami in jezovi.

V ta namen je sestavilo pet skupin, vsaka izmed njih pa je dobila natančno določeno nalogo. Delovati so morale uskladeno, pa tudi zelo previdno, zakaj nekateri objekti, ki jih je bilo treba uničiti, so bili skoraj v sami Idriji, tam pa je v tistih dneh bilo kakih 900 Nemcev, 150 Italijanov in že kakih 50 domobrancev.

Prva skupina je pod vodstvom komandirja 1. čete 3. bataljona krenila proti Črnemu vrhu nad Idrijo in je pri Zadlogu podrla dvajset električnih drogov.

Druga skupina, ki jo je vodil Ivan Beričič, je minirala prekop Rake nad Idrijo, ni pa mogla minirati tudi jezu na Kobili (približno štiri kilometre južno od Idrije), ker ni imela s seboj dovolj razstreliva.

Tretja skupina je pod vodstvom Ludvika Velikonje, sekretarja SKOJ pri štabu brigade, minirala prekop v Podgolici, ki povezuje Idrijco s centralo na Marofu. V hipu, ko je odjeknila eksplozija, so v Idriji ugasnile vse luči.

Četrto skupino je vodil Tadeusz Sadowsky-Tomo. Njena naloga je bila, da uniči centralo pri Spodnji Idriji, hkrati s tem pa tudi jezova pri pečniških mlinih. Ko je skupina vdrla v centralo, je že našla paznika pri telefonu z namero, da bi sporočil Nemcem, kaj se dogaja v njegovi centrali. Naši so mu to preprečili, nato pa centralo uničili. Takoj po eksploziji so se oglasili Nemci v Spodnji Idriji in začeli na vso moč nabijati z minometi, strojnicami in protiletalskim topom na vse strani, hkrati pa so v zrak spuščali še rakete.

Najslabše izmed vseh drugih je svojo nalogo opravila peta skupina, čeprav je bilo njeno opravilo najlaže. Njena naloga je bila, da na idrijsko topilnico odvrže 60 težkih min takoj nato, ko bi Tomo, vodja četrte skupine, dal z raketami znak, da je svojo nalogo v redu opravil. Proti Idriji so iz dveh težkih minometov spustili le šest min, ker en težki minomet menda ni deloval zaradi prehudega mraza, drugemu pa se je pokvarila vzmet.

Kakšen je bil končni uspeh te združene akcije? Vsekakor zelo dober, zakaj Idrija je z rudnikom vred ostala brez električnega toka. Nemci so besneli in se maščevali tako, da so pozaprli 21 moških in žensk, jih obtožili za sodelovanje pri partizanskih akcijah in jih poslali v internacijo.

Te in še nekatere druge manjše akcije, ki jih je bila Vojkova brigada sredi februarja uspešno izpeljala v bližini Idrije, so zelo spodbudno vplivale na razpoloženje in bojni duh tako pri borcih kakor tudi pri prebivalstvu.[177])

MOBILIZACIJA

(Skica 3)

Čez zimo so se naše brigade silno skrčile. Še jeseni 1943 so bataljoni imeli po 200 do 300 borcev, konec januarja 1944 pa že

[w]) **Viri:** poročilo štaba Vojkove brigade z dne 6. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 28); poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. februarja 1944 (prav tam, dok. št. 55); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 21. februarja 1944 (prav tam, dok.št. 75); poročilo štaba IX. korpusa z dne 29. februarja 1944 (prav tam, dok. št. 103); poročila obveščevalnega odseka Vojkove brigade z dne 9., 15. in 22. februarja 1944 (1ZDG, fase. 282 a—III); poročila OIC KPS za Idrijo z dne 3., ***tl.*** in 26. januarja ter 17. februarja 1944 (IZDG, fase. 533—I); Vdor v idrijski rudnik (Partizanski dnevnik, 9. februarja 1944); Naši fantje (Partizanski dnevnik, 3., 4., 5. in 10. marca 1944); Zakaj je Idrijca narasla in je kalna (Partizanski dnevnik, 22. februarja 1944); Med Triglavom in Trstom, str. 186—190; Ivan Mohorič: Rudnik živega srebra v Idriji, str. 341—342 (izdal Mestni muzej v Idriji, 1960); Ivan Beničič, Razstrelitev črpalk v idrijskem rudniku (Idrijski razgledi 3/1958, str. 81).

po sto in še manj. Bržkone ni bilo v nobenem bataljonu tako malo borcev, kot v 2. bataljonu Vojkove brigade. Temu je ostalo le še 66 ljudi in še izmed teh jih je bilo pri štabu trinajst, v pratežu štirinajst, v vseh treh četah pa devetintrideset. Torej po trinajst borcev v vsaki četi! Le za spoznanje boljše razmere so bile po drugih bataljonih.

Kako se je moglo to zgoditi?

Za to je več vzrokov. Precej borcev se je med boji razhajkalo, ali pa so jih zimske nevšečnosti pripravile do tega, da so se vrnili domov in tam čakali pomladi. Nekaj izmed teh — zlasti z Žirovskega — se je priključilo domobrancem, spet drugi — v Idriji — pa so v rudniku delali za Nemce. V zimskih mesecih je bilo tudi precej izgub. Mnogi ranjenci so se potem, ko so se pozdravili, spet vračali nazaj v svoje enote, precej pa jih je postalo za vojsko nesposobnih in invalidov, pa jih je bilo treba premestiti v razne zaledne enote ali na terensko politično delo.

V zimskem času so pri štabu divizije in korpusa nenehno ustanavljali razne posebne in zaledne enote, za katere je bilo treba tudi najti ljudi. Odkod naj jih dobe, če ne iz brigad? Čedalje več jih je odhajalo tudi na razne tečaje in v vojaške in politične šole, ki so bile sprva kratkotrajne in pri štabu divizije, kasneje pa so njihove programe čedalje bolj širili in jih prenesli h korpusu in celo glavnemu štabu NOV in PO Slovenije. Mnogi izmed tečajnikov se niso nikoli več vrnili v brigado, ker so jih poslali v druge, predvsem nove enote.

Spričo teh in še drugih razlogov se je številčno stanje po bataljonih tako znižalo, da brigada ni bila več zmožna opravljati svojih bojnih nalog. Čez zimo je še nekako šlo, toda bližala se je pomlad, z njo pa tudi nove velike akcije, ki jih je korpusno poveljstvo že začelo pripravljati. Preden bi se jih lotili, je bilo treba brigade dopolniti z manjkajočimi borci. Ker je bilo prostovoljcev že zelo malo, je prihajala v poštev le splošna mobilizacija.

Zato je štab XXXI. divizije Vojkovi brigadi ukazal, naj začne mobilizirati predvsem na svojem območju — torej na Cerkljanskem, Idrijskem, Žirovskem in v Dolomitih, pa tudi v Selški in Poljanski dolini tja dol do Medvod. Mobilizacijo severno od Selške doline in onstran Save naj bi prevzela Prešernova brigada, Gradnikova pa naj bi se lotila tega opravila predvsem v Vipavski dolini in okrog Postojne.

Kako so mobilizirali?

Brigada se je razdelila po bataljonih, ponekod pa celo po četah. Njihova poveljstva so navezala stike s krajevnimi oblastnimi organi ali političnimi organizacijami, od katerih so dobila spiske vojaških obveznikov, ki so bili še doma. Tem so poslala posebne pozivnice, naj se v ustreznem roku in z vso potrebno opremo zglase v njihovi enoti. Če to ni zaleglo, so jih mobilizacijske patrulje same poiskale in privedle v enoto.

Na osvobojenem ozemlju so mobilizacijo izvajali predvsem narodnoosvobodilni odbori ali komande mesta, novince pa so po

ŠTAB
XXXI. DIVIZIJE
IX. KORPUSA NOV IN POJ

Polotaj . . 26. oktobra 1944.

POZIVNICA

Vojni obveznik tov. . . . . Oblak Leopold . . . . . .
roj. . . . 1904 . . . . . , poklic . . . . . kovaški vajenec . . . . . .
bivališče . . . Celovniki . . . . . .

se poziva po Odloku Zbora odposlancev slovenskega naroda in Sklepu prvega zasedanja SNOS o mobilizaciji vseh za orožje sposobnih moških sil od 18. do 45. leta, da se odzove vojni obveznosti in javi v roku 48 ur štabu najbližje vojaške edinice ali pristojnem odboru OF, kot organu narodne oblasti.

Opozarjamo vojne obveznike, ki se ne bi odzvali pozivu, da jih bodo v tem primeru zadele vse posledice, ki jih za dezerterje in izmikače pred mobilizacijo predpisujejo zakoni nove narodne oblasti.

Smrt fašizmu — svobodo na[rodu]

Politkomisar:
Keržič Ciril, l. r.

ŠTAB XXXI. DIVIZIJE

Komandant, podpolkovnik:
Stane Potočar, l. r.

Pozivnica, s kakršnimi so naši štabi klicali vojaške obveznike v vojsko

opravljenem zdravniškem pregledu pošiljali v bližnje enote. Na območju, ki ga je imel okupator pod svojim nadzorstvom, so prek mobilizacijskih patrulj izvajale to opravilo brigade in posamezni bataljoni. V tem primeru je enota prišla zvečer v vas, razpostavila okrog nje zasede in straže, mobilizacijske patrulje pa so hodile od hiše do hiše s seznami vojaških obveznikov v rokah in jih takoj jemale s seboj. V krajih, kjer je imel okupator svoje postojanke, seveda tudi tako ni šlo. Zato so tamkajšnji politični delavci pošiljali vojaškim obveznikom pozivnice po pošti

ali pa so jih puščali na vratih njihovega stanovanja. Le zanesljivim ljudem so jih tudi osebno izročali.

Splošna mobilizacija ni zajela le vojaških obveznikov, ki so bili še po svojih domovih, temveč tudi terenski politični aparat, ki se je bil v zadnjih mesecih močno povečal. Seveda je bilo v tem aparatu tudi mnogo »zabitnikov« in celo ubežnikov iz operativnih enot. Zato je bilo sklenjeno, da bodo izmed vojaških obveznikov zadržali na terenu le najnujnejše ljudi, vse druge pa poslali v vojsko ter jih nadomestili s tistimi, ki so za vojaško službo nesposobni, in z ženskami.

Velika večina vojaških obveznikov se je odzvala pozivom in se pridružila mobilizacijskim patruljam, čeprav so kasneje pri zdravniškem pregledu mnogi — zlasti starejši — skušali na podlagi resničnih in izmišljenih bolezni priti vsaj v zaledne in ne v operativne enote. Sorazmerno malo je bilo takih, ki so se mobilizaciji izognili tako, da so se še nadalje skrivali na domovih ali kje v bližini, odhajali v mesta in na Koroško ali pa celo od okupatorja vzeli orožje. Toda vodstva enot, ki so izvajala mobilizacijo, niso smela popuščati pred prošnjam mobilizirancev in njihovih svojcev, zakaj v nasprotnem primeru bi mobilizacija ne bila uspešna. Včasih je le bilo treba zamižati na eno oko. Tak primer, ki je resničen, je opisal politični komisar v brigadnem glasilu Za Vojkom:

»Tovariš komisar, prišel sem na raport, kakor mi je bilo ukazano. Vem, zakaj sem poklican in čemu se moram zagovarjati. Odpustil sem iz svojega bataljona tovariša kljub temu, da nisem bil pristojen za to .. .

Predme je stopila žena, kateri se je na prvi pogled poznalo blagoslovljeno stanje. Videlo se ji je, da je le s težavo prišla do mene, opirajoč se na palico. Njeno lice je razodevalo pomanjkanje in bedo, ostre črte njenega obraza pa zaskrbljenost in trpljenje.

.Gospod komandant, lepo vas prosim, pustite mojega moža domov!'

.Oprostite, mama, jaz nisem noben gospod. Recite mi lepo po domače tovariš, kot me vsi imenujejo. Moža vam ne morem pustiti domov. Vojna je vojna in razumeti morate, da milijoni žen trpe na svetu isto kot vi,' sem ji vljudno pojasnil.

.Gospod komandant, ali če že hočete, tovariš komandant, dovolite, da vam do konca povem. Doma imam petero otrok. Najstarejši ima osem let, najmlajši osemnajst mesecev in v nekaj tednih bo prijokal šesti na svet. Poleg tega skrbim za moževe starše, ki sta oba že v osemdesetem letu. Nikogar nimam, da bi mi pomagal in skrbel zame v težki uri, ki se mi bliža, da bi dal kruha peterim lačnim črvičkom in skrbel za betežnega tasta in taščo. Otroci pa

hočejo samo jesti. Oni ne razumejo vojne. Tistih nekaj malih krompirjev in ovsene moke bom vsak čas porabila. Saj ste vendar človek, ki me mora razumeti. Usmilite se vsaj nerojenega otroka, če vas že ne gane jok lačnih otrok.'

Ponudil sem ji stol, na katerega se je trudno usedla. Opazoval sem jo. Njene noge so bile otekle kot hlodi, nabrekle in podplute, v očeh sem ji videl obupno izčrpanost in strah pred nečim strašnim. Vedel sem, da ji ne smem izpolniti želje, toda na dnu srca me je nekaj stisnilo, da bi kmalu planil v jok.

.Usmilite se, če ne mene, vsaj mojih otrok. Mož je že dve leti v Galiciji, doma čaka četvero otrok, da jim prinesem če ne kruha pa vsaj moke za močnik. Bog se usmili, od česa pa naj živim. Krava mi je poginila pred mesecem, v zadnjem letu pa mi je po vrsti poginilo pet prašičev. Otroci ne poznajo ne kruha ne mleka, edina hrana jim je bil v oblicah krompir in črna ječmenova kava, slajena s sladkorno peso. Otroka bom rodila, od česa pa naj živijo, ko bom ležala trpeča in nemočna v porodniški postelji?'

Zdelo se mi je, da slišim glas bogate kmetice, ki ženi odgovarja:

‚Ne morem vam pri najboljši volji ničesar dati, saj sama ničesar nimam. Samo nekaj krompirja vam lahko dam. Moke že davno nimam več.' Kmetica je stopila po stopnicah v klet in prinesla v roki pet uvelih krompirjev in jih spustila proseči ženi v prazno torbo.

Zena je trudno vstala in opotekajoč se odšla iz hiše domov. Tisti večer je porodila petega otroka, ta otrok pa sem jaz, ki stojim sedaj pred teboj . . .

Mahoma sem se sam sebi zazdel kot brezsrčna kmetica, ki je nekoč darovala moji materi pet krompirjev. Presunilo me je. Mar se ne borimo za to, da bi pomagali najbednejšim in ohranili naš zatirani rod ter mu dali to, za kar je doslej povsod naletel na gluha ušesa. Usedel sem se k mizi in napisal odpustnico za njenega moža. Zavedal sem se, da tudi on ne bi mogel biti dober vojak, ko bi vendar vedno imel pred očmi svojo izčrpano ženo, stradajoče otroke in onemogle starše ...

Povedal sem, kar sem imel. Če sem zaslužil kazen, jo brez pridržka sprejmem .. ‚«[m])

Čeprav je bila odslej mobilizacija stalna naloga vseh operativnih in zalednih enot, je XXXI. divizija največ novincev nabrala v februarju, ko je bila mobilizacija glavna naloga naših enot, in sicer tisoč petsto. V prvih petih mesecih leta 1944 je XXXI. divizija mobilizirala 2451, ves korpus pa 7612 vojaških obveznikov.

Po opravljenem zdravniškem pregledu so vse novince, ki so bili sposobni za vojaško službo v operativnih enotah, poslali v posebna šolska taborišča, kjer so jih načrtno pripravljali na partizansko življenje. Tam so jih seznanili s cilji in taktiko našega

[178]) Vislav, Raport (za Vojkom št. 3 — IZDG).

narodnoosvobodilnega boja, jih opremili in oborožili, nato pa razposlali po enotah.

Enaintrideseta divizija je začela mobilizirati v prvih dneh februarja, ko je Gradnikova brigada odšla proti Vipavski dolini, Prešernova pa proti Kranju in Bohinju. Na Cerkljanskem in Idrijskem je tako ostala le Vojkova brigada. Ker je bila njena naloga tudi obramba osvobojenega ozemlja in ne le mobilizacija, je morala njena glavnina ostati pred Idrijo in Gorenjo vasjo, mobilizirat pa je njeno vodstvo pošiljalo le posamezne čete ali bataljone.

Življenje v Vojkovi brigadi je bilo v tistih dneh kljub dolgočasnemu zimskemu vremenu zelo pestro. Neprestano se je kaj dogajalo. Ni bilo skoraj dneva, da ne bi v brigado prišla kaka nova skupina mobilizirancev, da niso v tej ali drugi vasi priredili kak miting, da ni tu ali tam zapokalo — povrh vsega pa so morali sprejemati še domače in tuje goste. Domači so bili iz štaba divizije, ki so pogosto prihajali zaradi te ali druge zadeve, tuji pa zavezniška letala, ki so v tistih nočeh večkrat priletela in po dogovorjenih znakih s kresovi spuščala s padali zaboje z orožjem, mumicijo, razstrelivom in razno opremo.

Prav nič prijetna mi bila naloga, zaradi katere so morali v Zireh požgati vsa javna poslopja. Toda drugega izhoda ni bilo: iz zanesljivih virov so namreč v štabu korpusa zvedeli, da se sovražnik namerava nastaniti tudi v Žireh. To nalogo je opravil 3. bataljon.

Ena izmed čet tega bataljona je že konec januarja odšla na dolgo in precej nevarno pot. Poslali so jo proti Medvodam, da bi tam izvedla kako sabotažno akcijo, nato pa se spet vrnila, četa je bila zelo uspešna. Najprej je 30. januarja demonstrativno napadla nemško postojanko v Preski, dva dni kasneje je skupno z minerskim vodom »Grintovec«, ki je spadal pod Gorenjski odred, pognala v zrak železniški most med Mednim in Medvodami, 2. februarja minirala postajališče v Mednem, 4. februarja, ko se je že vračala v brigado, pa za nameček napadla še nemške rekrute, ko so bili na vajah v bližini Škofje Loke. Seveda je četa spotoma tudi mobilizirala. Z mobiliziranci je imela manj sreče kot z Nemci. Da je ne bi ovirali pri akcijah, je osemnajst novincev poslala naprej v Cerkno. Patrulja, ki je spremljala novince, je spotoma naletela na neko enoto Prešernove brigade, ta pa je mobilizirance vzela kar zase, češ »Gorenjci naj ostanejo v gorenjski brigadi«.

Jože Avsec-Čapajev, komandant (desno), in Jože Kuk-Branko (levo), politični komisar Vojkove brigade

Poveljstvo Vojkove brigade se je nato ostro pritožilo, prešernovci pa so se pokazali velikodušne: namesto osemnajstih so vojkovcem poslali kar štirideset drugih novincev.

Večja smola se je držala 2. bataljona, ko je pod vodstvom novega namestnika brigadnega komandanta Franca Jemejca-Milčeta, ki je prišel iz Prešernove brigade, krenil proti Črnemu vrhu nad Polhovim Gradcem, da bi tam mobiliziral. Brž ko so dobro prispeli na to območje in začeli pobirati vojaške obveznike, so bili 7. februarja iznenada napadeni pri Sv. Ožboltu južno od Škofje Loke. Ker so s seboj imeli novince, so se hoteli boju izogniti in se hitro umakniti. Kljub temu sta dva borca padla, dva pa bila pogrešana. Izgubljenega je bilo tudi nekaj orožja. Nekateri novinci so izrabili priložnost in ušli. Tako je bataljon pripeljal čez Poljansko Soro le enajst novincev, devet pa mu jih je ušlo.

Povsem nepričakovano je brigada v teh dneh izgubila komandanta. Nesreča se je zgodila 8. februarja. Takrat je bil štab

brigade na Kladju. Brigadni komandant Jože Avsec-Čapajev[179]) se je želel fotografirati. »Brez plašča bodo slike lepše,« je dejal in si ob robu ceste snel brzostrelko z ramen.Ker je pri tem s kopitom nekoliko premočno udaril ob tla, se je brzostrelka — angleške so bile že tako in tako znane kot zelo nezanesljive — sprožila in krogla ga je zadela v glavo. Bil je pri priči mrtev. Pokopali so ga naslednjega dne v Cerknem, od njega pa se je poslednjič poslovil divizijski komisar Ciril Keršič-Metod.

Tako je brigada dobila novega komandanta. To je bil Albin Drolc-Krtina, pogumen borec, prišel pa je iz Prešernove brigade.

Bilo je še nekaj drugih organizacijskih sprememb. Med njimi je treba omeniti ustanovitev posebne pionirske čete, ki je štela kakih petdeset mož.

V drugi polovici februarja 1944 je brigada izvedla nekaj uspešnih in doslej še neomenjenih akcij.

V noči med 13. in 14. februarjem je kljub visokemu snegu in slabi poti odšlo šestnajst komunistov-prostovoljcev prav v Rovte, se tam razdelilo v dve skupini, vsaka zase pa je uspešno opravila svojo nalogo: prva je minirala vodovod, druga pa transformator. Domobranci so sicer takoj zatem skupini obstreljevali, toda obe sta se vrnili, ne da bi imeli kakšne koli izgube.

Prav ta uspeh 3. bataljona je spodbudil tudi 1. bataljon na podobno pot v Dolomite, ki pa, žal, ni uspela. Na pot je 22. februarja krenilo 70 borcev, ki so se po deseturni naporni hoji po visokem snegu ustavili v Dolah nad Idrijo. Tam se je našel nekdo, ki jih je izdal domobrancem. Posledica tega je bila, da so jih začeli najprej obmetavati s težkimi minami, nato pa so domobranci krenili celo v napad. Bataljon se je moral umakniti v Jarčjo dolino pri Žireh, poti v Dolomite pa zaradi visokega snega ni več nadaljeval.

Z napadom na kako sovražnikovo postojanko so želeli vojkovci proslaviti tudi obletnico ustanovitve Rdeče armade. V ta namen so v 3. bataljonu sestavili posebno skupino, jo okrepili z dvema težkima minometoma in jo poslali nad Gorenjo vas. Vodil jo je namestnik bataljonskega komandanta Cvetko Loj k. Potem

[179]) Jože Avsec-Čapajev je bil rojen v Bistrici na Dolenjskem 10. junija 1922, v partizane pa je stopil že 19. junija 1942. V Tomšičevi brigadi je postal namestnik bataljonskega komandanta, pred prihodom v Vojkovo pa je bil načelnik štaba Gradnikove.

ko so se dobro zavarovali, so izza nekega starega bunkerja iz prejšnje Jugoslavije postavili minometa in na Gorenjo vas izstrelili štirideset min. Ni si težko predstavljati, kako so Nemci v tej postojanki morali vso noč preždeti na položajih.

Toda praznik Rdeče armade, ki je bil hkrati praznik naše ljudske vojske, so praznovali tudi še drugače. Organizirali so kar tri mitinge: pri Kacinu, na Novi Oselici in v Otaležu. Mladina na predvečer ni pozabila na kresove: zagoreli so po vseh okoliških hribih in spominjali na zmagovito Rdečo armado ne le naše borce in prebivalstvo, temveč tudi Nemce in njihove izdajalske zaveznike. Prav prijetno presenečenje so ta dan priredile vojkovcem tudi žirovske žene in dekleta, ki so jih obdarile med drugim tudi s 150 pari nogavic, 150 kg kruha, perilom in še drugimi dobrotami.

Tri dni kasneje je v idrijskem kotlu zabobnelo kot še nikoli dotlej. Naši so 25. februarja na treh različnih višinskih točkah nad Idrijo postavili tri težke minomete in ponoči skoraj hkrati odvrgli na Idrijo 150 min. Čeprav mine bržkone niso povzročile kake večje materialne škode ali izgub, so Nemcem nedvomno nagnale strah v kosti. To pa je bil hkrati tudi dokaz, da je njihova oblast omejena le na najožji del mesta.

Vsekakor je tudi to vplivalo na sklep njihovega poveljstva, da se bodo maščevali z novim vdorom v osrčje partizanskega osvobojenega ozemlja, v Cerkno.[1""])

PONOVEN VDOR V CERKNO

(Skica 5)

Nemci so iz Idrije krenili na pohod proti Cerknemu v zanje najugodnejšem trenutku, takrat, ko so njihovi nasprotniki imeli tam en sam bataljon. To je bil 3. bataljon Vojkove brigade.

[8°]) Viri Poročilo štaba Vojkove brigade z dne 6. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 28); poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. februarja 1944 (prav tam, dok. št. 55); poročilo štaba IX. korpusa z dne 29. februarja 1944 (prav tam, dok. št. 103); saznam partizanskih akcij na Gorenjskem (prav tam, dok. št. 140; poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. marca 1944 (prav tam, knjiga 12, dok. št. 31); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); dopis štaba Vojkove brigade z dne 9. februarja 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); poročili štaba Vojkove brigade z dne 5. in 6. februarja 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); vojaški poročili štaba Vojkove brigade z dne 11. in 28. februarja 1944 (IZDG, fase. 281 a—II in fase. 221—I); poročila obveščevalnega odseka Vojkove brigade z dne 29. januarja in 6., 13., 23., 24., 25. in 26. februarja 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); poročila obveščevalnega odseka Vojkove brigade z dne 9., 15. in 22. februarja 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); Partizanski dnevnik, 10. februarja 1944; Med Triglavom in Trstom, str. 178—183; Vislav, Raport (Za Vojkom št. 3—IZDG).

Kje so bili drugi bataljoni Vojkove brigade in drugi dve brigadi XXXI. divizije?

Gradnikova brigada je še vedno mobilizirala po Vipavski dolini, Prešernova pa po Gorenjskem. Zatišje na območju Gorenje vasi in Idrije je zapeljalo divizijsko poveljstvo, da je sklenilo glavnino Vojkove brigade poslati čez Jelovico v Bohinj mobilizirat vojaške obveznike.

Takrat, ko je poveljstvo Vojkove brigade prejelo povelje za pohod, ni še prav nič kazalo na to, da se utegne vreme pokvariti, pa tudi potem še ne, ko so se 27. februarja 1944 dopoldne zbrali 1., 2. in 4. bataljon pred štabom brigade na Kladju nad Cerknom in se odpravljali na pot. Še istega dne je kolona brez kakršnih koli zapletljajev prispela čez črni vrh nad Novaki v Farji potok, globel, ki se iz smeri Zalega loga v Selški dolini zajeda globoko pod Blegoš. Tam je brigada (brez 3. bataljona, ki ga je pustila nad Cerknom v smeri proti Idriji) prenočila, toda naslednjega dne se je vreme nenadoma sprevrglo in padlo je toliko snega, da brigada ni mogla nikamor naprej.

Toda povelje je povelje in bilo ga je treba izvršiti. Kolona je iz Farjega potoka krenila na dolgo in silno naporno pot 29. februarja popoldne. Spustila se je proti Jesenovcu v dolino, v prvem mraku prešla cesto in Selško Soro, nato pa se začela vzpenjati po ozki in nevarni stezi proti vasici Prtovč na jugovzhodnih pobočjih Ratitovca. Čeprav so bili borci zelo potrebni počitka, se tam niso smeli ustaviti. V bližini vasi je bila namreč partizanska bolnišnica in da ne bi s svojo navzočnostjo pritegnili Nemcev, je bilo vsem enotam ukazano, naj se v tej vasici in njeni okolici ne zadržujejo brez nujne potrebe.

Zato je brigada po krajšem počitku takoj nadaljevala svojo težko pot v osrčje Jelovice in se ustavila šele v kočah na Bitenjski planini. Iz Farjega potoka do Bitenjske planine ni več kot kakih petnajst kilometrov, pa tudi višinska razlika med Selško dolino in najvišjo točko na poti brigade ni kdo ve kako velika — največ petsto do šeststo metrov. Kljub temu je brigada porabila za sorazmerno kratko pot nekaj manj kot dvajset ur trde in naporne hoje po visokem snegu, zakaj na cilj je prispela šele naslednjega dne ob pol devetih dopoldne.

Na Bitenj ski planini se ni smela zadrževati, saj tam ni bilo nobene hrane, pa tudi Nemci bi jo lahko odkrili in ji zadali občutne izgube. S tolikšno enoto je namreč po gozdnati in z debelo

snežno odejo pokriti Jelovici silno težavno manevrirati, zlasti še, če so nasprotnikove enote na smučkah. Zato je brigada tam le prenočila, naslednjega dne popoldne pa krenila v smeri Bohinjske Bistrice. Ko se je znočilo, jo je z južne strani obšla in nato skušala pri Brodu priti na drugo stran Save Bohinjke. Toda tam jo je čakalo neprijetno presenečenje z nemško zasedo, če bi brigada odločno napadla, bi s svojimi tremi bataljoni sovražnikovo zasedo razbila in si odprla pot proti severu. Seveda bi s tem tvegala, da jo bodo naslednjega dne Nemci zasledovali z močnejšimi silami in da svoje osnovne naloge — mobilizacije, ne bi mogla opraviti. Res, vprašanje je, kako bi se znašla na povsem neznanem terenu in še ob tako neugodnem vremenu. Kaže, da je prav na podlagi take ocene brigadno poveljstvo ob prvem stiku s sovražnikom sklenilo, da se umakne nazaj na Cerkljansko.

Tako se je brigada 2. marca spet znašla na Bitenjski planini. Odtod sta 2. in 4. bataljon s štabom brigade krenila čez Prtovč nazaj v Farji potok, medtem ko je 1. bataljon pod vodstvom namestnika brigadnega komandanta Franca Jernejca-Milčeta kot dobrega poznavalca tamkajšnjega terena zavil proti gorenjski progi, da bi jo miniral in da bi bilo s tem od tako napornega pohoda vsaj nekaj koristi. Vendar tudi tu ni bilo sreče, zakaj mine iz nepojasnjenih razlogov niso eksplodirale.

Ko se je 1. bataljon spet pridružil glavnini, je brigada ostala v Farjem potoku še dva dni, 6. marca pa se je premaknila nekoliko više, v Davčo. Toda že naslednjega dne se je spustila onstran nekdanje meje na Cerkljansko — v Zakriž, Ravne in Gorje, kjer jo je že čakal tudi njen 3. bataljon.

Kaj se je medtem dogajalo na Cerkljanskem, kjer je bil 3. bataljon?

Vsekakor ni naključje, da je sovražnik krenil iz Idrije na Cerkljansko že dva dni po odhodu glavnine Vojkove brigade. Njegova obveščevalna služba mu je bržkone postregla s svežimi podatki o najnovejših spremembah, čeprav se podatki o številčni moči pričaikovanega nasprotnika ne ujemajo povsem z dejanskim stanjem.[1*1])

[181]) »O sovražniku je bilo znano, da se je utrdil v jakosti 200 do 300 mož na Bevkovem vrhu, kota 1050, severozahodno od Otaleža,« piše v poročilu rezervnega planinskega bataljona »Heine« z dne 29. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 127). Podatek se bržkone nanaša na vse borce, kar jih je bilo na območju Cerkljanskega vrha, torej tudi na neoborožene, pratežnike, bolnike iz drugih bataljonov itd.

Franc Jerneje Milče, namestnik brigadnega komandanta (desno), in Ferdo Tolar-Mirko, komandant 1. bataljona (v sredini)

Nemci so tokrat poslali proti Cerknemu le dve četi bataljona »Heine« — skupno 307 mož. Sovražnik je bil izvrstno oborožen, saj je imel med drugim tudi dvaindvajset lahkih in štiri težke strojnice ter pet lahkih in dva težka minometa, medtem ko se mu je mogel 3. bataljon Vojkove brigade postaviti v bran le s kakimi 50 borci, ki so razen pušk imeli samo tri lahke in eno težko strojnico. Potemtakem je bil sovražnik tega dne, 29. februarja, sedemkrat močnejši od naših.

Tokrat Nemcem ni uspelo partizanov presenetiti, ker je patrulja 3. bataljona že zgodaj zjutraj javila bataljonskemu poveljstvu, da se iz smeri Jazen in Sovodnja približujeta dve sovražnikovi koloni s približno 400 možmi. Bataljon je takoj pohitel na položaje, novince in bolehne borce, ki so jih bili drugi trije bataljoni pustili tu pred svojim odhodom na Gorenjsko, pa so medtem poslali nazaj v zaledje. Do prvega spopada je prišlo pred Cerkljanskim vrhom, kjer so se Nemci kar v koloni bližali našim položajem. Ko so se oglasile strojnice 3. bataljona in divizijske čete s težkim orožjem, ki je kmalu zatem z nekaterimi svojimi oddelki prihitela na pomoč, so se Nemci pometali pod cesto in se razbežali, nekateri pa so tam tudi obležali. Šele potem, ko so sovražniku prispele okrepitve in ko je ta začel z osredotočenim ognjem iz lahkih in težkih minometov obstreljevati naše položaje, se mu je posrečilo potisniti partizane z nekaterih položajev. To pa še ne pomeni, da so se borci umaknili, prešli so le na druge položaje in odtod znova napadli sovražnika ne le z ognjem svojega orožja, temveč tudi z nasprotnimi juriši. »Naskoke, ki so jih izvršili banditi z glasnimi ‚hura' klici na našo zaporno linijo, smo odbili s koncentričnim ognjem,« beremo v sovražnikovem poročilu.'[82])

Naposled so se Nemci le prebili do Kladja, toda tam jih je pričakala zaseda čete s težkim orožjem. Spet se je ponovilo isto kot nekoliko poprej. Nekaj sovražnikovih vojakov je ob iznenadnih rafalih partizanske zasede obležalo, drugi pa so se razbežali nazaj. Toda sovražnik ni odnehal in je znova krenil v napad. Tokrat je bil uspešnejši in naša zaseda se je morala po dveurnem boju umakniti. Tako so se Nemci polastili pomembnega sedla nad Cerknim. Preostalo jim je le še to, da se po strmini spuste navzdol v dolino, uro kasneje pa so že lahko na cilju.

iti) Prav tam.

To so tudi storili; toda preden so prispeli na cilj, so prelili še mnogo znoja, pa tudi krvi. Medtem je namreč prihitel branilcem na pomoč divizijski komandant Stane Potočar-Lazar s svojo štabno četo in moštvom podoficirske šole. Ti oddelki so zasedli položaje na Škofju in odtod pritiskali proti Kladju in Čeplezu. Nemci se na to niso mnogo ozirali in so se po skupinah spuščali po grapi navzdol proti Cerknemu. Bok so si skušali zavarovati le s skupino, ki so jo napotili proti Čeplezu. To so naši takoj napadli. Ker pa Nemci še niso odnehali in so rinili dalje, so jih naši napadli z ročnimi bombami in jih razgnali. Neka naša zaseda, ki je bila pri kmetu Kacinu, je mimo rudnika, ki leži med Čeplezom in Kladjem, napadla Nemce v hrbet. Njeni dve lahki strojnici sta Nemce pognali v beg, toda ti se niso umaknili nazaj proti Kladju, temveč so leteli kar dalje v Cerkno.

Nemci so v Cerkno vdrli približno ob šestih zvečer. Kdor ne pozna nemške togosti pri izvajanju bojnih nalog, skoraj ne bi verjel, kako nesmiselno so tudi tokrat ravnali. Ker je bila njihova naloga, da dosežejo Cerkno, so to tudi storili, ne da bi se mnogo menili za to, kaj se dogaja na okoliških vrhovih in ne da bi si pri tem zavarovali smer, po kateri so se nameravali umakniti. Obe nemški četi sta se proti večeru nagnetli v Cerknem, po katerem so treskale partizanske mine. Res je, da so mine padale tudi po hišah in jih pri tem poškodovale, toda komandant divizije je menil, da bo le tako prisilil sovražnika na umik v hiše in mu onemogočil, da izvaja kake maščevalne ukrepe proti prebivalstvu, dokler ne bi z oddelki, ki jih je imel na voljo, sklenil obroča okrog Cerknega in sovražnika v njem uničil.

Toda Nemci so bili tudi tokrat hitrejši. V Cerknem so se zadrževali le dobro uro, toliko, da so svoje ranjence in mrtvece naložili na vozove in jih odpeljali proti Želinu in naprej proti Idriji, kamor so prispeli šele naslednjega dne ob zori. V Cerknem niso bili nasilni, temveč celo zelo pohlevni. Tudi ropali niso, temveč so po hišah prosili le za čaj.

Kakšen je bil končni izid boja?

Nemški podatki o partizanskih izgubah so silno pretirani, pa tudi nelogični. Nemci so »ugotovili« 195 partizanskih žrtev, pri tem pa ne poročajo niti o eni zaplenjeni puški ali strojnici. Svoje junaštvo pa so skušali povzdigniti tako, da v poročilih govore o

mnogo močnejšem nasprotniku, kot je dejansko bil. Cerkno naj bi partizani po njihovem poročilu napadli s približno 36 težkimi in lahkimi strojnicami in kakimi 10 težkimi minometi, dejansko pa je tega orožja bilo, skupno s kasnejšimi okrepitvami, vsaj petkrat manj.

V resnici je 3. bataljon Vojkove brigade v tem boju imel dva ranjenca, trije borci pa so padli. Morebitne izgube čete s težkim orožjem in podoficirske šole niso znane. Iz poročil tega ni videti, toda borec Milodar Vilar zatrjuje, da so Nemci ujeli tudi nekaj novincev in jih postrelili.

Zelo različni podatki so tudi o sovražnikovih izgubah. Sovražnik je priznal, da je imel 4 mrtve ter 6 hudo in 8 laže ranjenih vojakov, medtem ko naša poročila navajajo višje številke. Bliže resnici bodo v tem primeru bržkone sovražnikova poročila. Vsekakor pa so sovražnikove izgube znatno višje od naših.

Sovražnik je v Cerkno sicer prodrl, to pa je bilo tudi vse, kar je dosegel. Vendar to še ni dovolj, da bi njegovo akcijo lahko ocenili za uspešno. To tem manj, ker se mu je to posrečilo šele po dvanajsturnem ostrem boju z nasprotnikom, ki je bil številčno in tehnično precej šibkejši. Sovražnik je skušal to zanj prav nič častno dejstvo prikriti z lažnim poročanjem, toda kljub temu je le moral priznati nasprotniku vešče vojskovanje. To naj bi bila po njegovem zasluga ruskih inštruktorjev, ki pa jih seveda ni bilo.

»... Kaže, da imajo banditi v zadnjem času ruska pravila bojevanja ali pa inštruktorje, ker se je njihov način zelo izboljšal. Nasprotno od doslej brezciljnega streljanja smo zdaj opazili čvrsto in taktično dobro vodstvo obrambe. Način bojnega utrjevanja je izrazito ruski..

Po vsem tem je tudi logična sovražnikova ugotovitev, češ da je za uničenje partizanov v Cerknem in okolici potrebna kaka večja enota.[184])

****3) Prav tam.**

[134]) Viri: poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. marca 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 31); poročilo rezervnega planinskega bataljona »Heine« z dne 29. Februarja 1944 (prav tam, dok. št. 127); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); politično poročilo štaba XXXI. divizije z dne 11. marca 1944 (IZDG, fase. 221—III); vojno poročilo Vojkove brigade z dne 4. marca 1944 (IZDG, fase. 221—III); poročilo RK KPS Cerkno z dne 2. marca (IZDG, fase. 5ö4 — III); šolska kronika Cerkno (Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«); Partizanski dnevnik, 9, in 18. marca 1944 (IZDG); spomini Milodara Vilarja.

PORAZ NEMCEV IN NJIHOVO MAŠČEVANJE

(Skica 5)

V prvih dneh marca so se na Cerkljanskem spet zbrale vse tri brigade XXXI. divizije. Prešernova brigada je bila na položajih proti gorenjski strani (Davča, Novaki, Leskovica in Robidnica), Gradnikova brigada je bila na položajih, ki so sicer bili »last« Vojkove brigade (Kladje, Cerkljanski vrh), Vojkova brigada pa je še nadalje ostala na nasprotni strani Cerknega — v Zakrižu, Ravnah in Jesenici ter varovala osvobojeno ozemlje pred morebitnim sovražnikovim vdorom iz smeri Baške grape.

V prvi polovici meseca se ni zgodilo nič posebnega in zato je bilo tudi za mitinge in proslave dovolj časa. V Cerknem so na primer svečano proslavili 8. marec, dan žena. Mitinga se je udeležilo kakih 200 žena iz Cerknega in okolice, o njihovi bodočnosti pa jim je govoril komisar Vojkove brigade Jože Kuk-Branko.

Štiri dni kasneje so partizanski težki minometi napodili v beg celo nemškega prezidenta v nekdanji Ljubljanski pokrajini Leona Rupnika. Ta je bil namreč prišel v Idrijo, da bi na zboru, ki so ga sklicali za ob štirih popoldne, poveličeval domobranstvo. Ko so naši to zvedeli, so mu jo pošteno zagodli. Prav tedaj, ko bi moral začeti svoj govor, so se oglasili naši minometi s položajev nad Idrijo in ko so začele mine treskati povsod naokrog po mestu, so se ljudje, kar jih je prišlo na zborovanje, razbežali na vse strani. Od zborovanja seveda ni bilo nič in Rupnik se je moral osramočen vrniti spet nazaj v Ljubljano.

Do zelo hudih bojev je prišlo 15. marca, ko so Nemci pritisnili iz dveh smeri: iz Gorenje vasi proti Prešernovi brigadi v Leskovici in iz Idrije proti Bevkovemu vrhu in Slabetu, kjer je bila takrat že Vojkova brigada. Gradnikova je bila namreč odšla proti Čepovanu, njene položaje pa je spet zasedla Vojkova brigada. Prešernova je sovražnika zlahka zavrnila, čeprav je pri tem izgubila svojega komisarja Ludvika Petelinška-Črta, Vojkova pa je Nemce iz Idrije ne le zavrnila, temveč jih je tudi hudo porazila. Zgodilo se je takole:

Nemci so bili tudi pri tretjem poskusu vdora v Cerkno zelo zgodnji, saj je do spopada prišlo že ob sedmih zjutraj. Nemška kolona, v kateri je bilo kakih 300 sovražnikovih vojakov, je

Čiščenje ruševin v bombardiranem Cerknem

to jutro prispela v Jazne in Otalež ter odtod krenila proti Bevkovemu vrhu, kjer je bil na položajih 1. bataljon Vojkove brigade pod poveljstvom Franca Nemgarja. Žal, o tem spopadu ni natančnejših podatkov niti na naši niti na sovražnikovi strani. Vemo le to, da je 1. bataljon, ki mu je prišla na pomoč še ena četa 2. bataljona, silovito napadel in da so Nemci bežali, kot še nikoli dotlej. Da je to res, je videti po tem, da nemškim poveljnikom ni uspelo zbrati vojakov, da bi z njimi ponovili napad, še bolj pa po tem, da se je tistega dne prvič zgodilo, da so Nemci pustili za seboj mrtve in ranjene vojake. Razen sedemnajstih padlih Nemcev, ki so jih bili odvlekli s seboj, so borci Vojkove brigade naslednjega dne, ko so natančneje preiskovali bojišče, odkrili dva mrtva in štiri ranjene Nemce. Kaj takega se vojkovcem dotlej še ni primerilo.

Morda je prav ta poraz spodbudil Nemce, da so se odločili za njim svojstven in podel maščevalen ukrep. Podel zato, ker je bil usmerjen samo proti prebivalstvu.

Osemnajstega marca so iz smeri Gorice ob sedmih zjutraj priletela tri nemška letala. Iznenada so se spustila nizko nad Cerkno in ga začela obmetavati z zažigalnimi bombami in obstreljevati s topiči in strojnicami. V vasi je nastala nepopisna zmeda. Izbruhnili so prvi požari, toda nihče si ni upal gasiti, saj so se nemška letala takoj vračala in znova bombardirala in mitraljirala. Potem ko jim je zmanjkalo bomb, so se po enournih naletih vrnila v isto smer, odkoder so bila priletela.

Šele tedaj so ljudje privlekli dve brizgalni in se lotili gašenja požarov in reševanja živine, opreme, živeža in drugih reči iz gorečih poslopij. Toda njihova prizadevanja, da pred ognjem vsaj nekaj rešijo, so bila brezuspešna, zakaj nemška letala so se že ob devetih vrnila z novim tovorom bomb in nabojev. Ljudje so se razbežali, razen prejšnjih pa so bombe zanetile nove požare. Nemcem pustošenja še ni bilo dovolj in so se ob dveh popoldne tretjič vrnili. Takrat svojega uničevalnega dela niso mogli dokončati. Ko so piloti visoko v zraiku zagledali zavezniško letalsko formacijo, ki je bila spet na poti iz Italije v Nemčijo, da bi bombardirala tamkajšnja mesta, so se ustrašili, da jih zavezniški lovci ne bi odkrili in so jo hitro odkurili.

Tistega dne se je v Cerknem zadrževal tudi propagandni odsek Vojkove brigade in tiskal novo številko brigadnega glasila Za Vojkom. Zaradi bombardiranja so morah delo trikrat prekiniti in bežati na varno. Seveda so lahko takoj opisali, kakšno je bilo Cerkno po končanem bombardiranju.

»... Sam sem na lastne oči videl let bombnikov in opazil, kako je pilot naravnal letalo proti cerkvi, da bi jo preletel v podolžni smeri in bolj zanesljivo zadel cilj. Ko sem po odhodu bombnikov šel sam tja, da pregledam škodo, sem stopil tudi v cerkev. Polno ometa in zdrobljenih šip je bilo na tleh. Na glavnem oltarju je kip sv. Boštjana vrglo s podstavka s tako silo, da se je del drevesa, za katerega je bil privezan, zasadil v oltarno mizo, kip sam pa se je prevalil prek stopnic na tlak in se pri tem povsem polomil...«

Seveda ni bila poškodovana le cerkev. Ko so po drugem letalskem napadu (štiri dni kasneje sta namreč prileteli še dve letali in bombardirali, kar je bilo ob prvem napadu ostalo celo)

ugotavljali škodo, so našteli 56 popolnoma uničenih in 19 poškodovanih hiš, zgorelo pa je tudi 18 hlevov, 8 kozolcev in 11 glav živine, ki je ni bilo mogoče pravočasno rešiti. Bombe so poškodovale tudi električno napeljavo in vodovod. Zato je bilo Cerkno naslednje štiri tedne brez elektrike in vode.

Nemška letala pa niso napadala le Cerknega, temveč tudi nekatere druge vasi. V Novakih so 19. marca pogorele tri hiše in več gospodarskih poslopij, v Ravnah pa osem hiš in nekaj drugih poslopij. Letala so bombardirala tudi Zakriž, kjer so zažgala dve hiši in dva hleva, v Lanišču pa pet poslopij. Razen tega so se nemški piloti spravili še nad Jazne in Otalež. V Jaznah so vaščani ogenj pogasili, medtem ko je v sosednem Otaležu požar uničil deset poslopij.

Nemcem so njihovi zastraševalni zračni napadi uspeli le deloma: prebivalstvu so povzročili občutno gmotno škodo in ga prestrašili, niso pa ga mogli odvrniti od njegove privrženosti narodnoosvobodilnemu gibanju. To so kaj kmalu ugotovili tudi Nemci in začeli misliti na novo in še hujšo akcijo, usmerjeno proti prebivalstvu cerkljanskega dela osvobojenega ozemlja.[115])

[185]) Viri: poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. marca 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 31); poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. marca 1944 (prav tam, dok. št. 82); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); poročilo RK KPS Cerkno z dne 9. marca 1944 (IZDG, fase. 564—III); Vojaški vestnik IX. korpusa št. 9 (IZDG); Partizanski dnevnik, 18. in 20. marca 1944 (IZDG); Andrei Pagon-Ogarev, Propagandni odsek štaba Vojkove brigade mitraliiran (Za Vojkom, št. 7 — IZDG); krajevna kronika Cerkno in šolska kronika Cerkno (Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«); krajevna kronika Novaki (prav tam, »Novaki«); krajevna kronika Ravne (prav tam, »Ravne«); šolska kronika Podlanišče (prav tam, »Podlanišče«); krajevna kronika Zakriž (prav tam, »Zakriž«); »Otalež in sosednje vasi« (prav tam, »Otalež«).

MED IDRIJO, POSTOJNO IN AJDOVŠČINO

NA POLOŽAJIH NAD IDRIJO

(Skica 6)

Nemci se res niso zmotili, ko so konec februarja ugotovili, češ da so partizani »v Cerknem dobili okrepitve z Gorenjske, da bi se tako pripravili za napad na Idrijo, ki so ga že zdavnaj planirali«.'*[6]) Korpusno poveljstvo se je dejansko že dlje časa temeljito pripravljalo na veliko operacijo, ki naj bi se je udeležile skoraj vse korpusne enote. Končni cilj te operacije je bila Idrija.

Vendar Idrije sprva niso nameravali napasti frontalno, ker je bila za takratne naše sile le še pretrd oreh. Res je, da je njena lega za obrambo silno neprimerna, ker leži v globoki dolini in jo je mogoče z vrhov okrog nje oblegati in njeno posadko onemogočiti. Toda vse kaj drugega od obleganja pa je napad na utrjeno mesto, ki ga je branilo — sodeč po naših obveščevalnih podatkih — približno 1.100 sovražnikovih vojakov, oboroženih razen lahkega pehotnega orožja tudi z osmimi težkimi minometi, osmimi protiletalskimi avtomatskimi topovi 20 mm in še tremi drugimi topovi. Napad na Idrijo s ciljem njenega zavzetja bi bila huda naloga celo za neprimerno bolj izurjeno in s težkim orožjem opremljeno vojsko, kot pa so bile naše brigade, v katerih je bilo več kot pol novincev, brez kakršnih koli bojnih izkušenj.

186) **Poročilo rezervnega planinskega bataljona »Heine« z dne 29. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 127).**

To je bilo tudi korpusnemu poveljstvu povsem jasno in zato je skušalo idrijsko posadko prisiliti k umiku tako, da bi ji presekalo edino pot, ki jo je povezovala z njenim zaledjem. To je cesta Idrija—Godovič—Hotedršica—Kalce—Logatec. Vzdolž nje sta bili dve postojanki: v Godoviču je bila že od novembra nemška posadka, ki se je nastanila v dveh še celih hišah sredi naselja in ki jo je sestavljalo kakih 90 vojakov bataljona »Heine«, medtem ko je bilo v šest kilometrov oddaljeni Hotedršici, ki je pred vojno spadala še pod Jugoslavijo, kakih 90 domobrancev-prostovoljcev 46. čete slovenskega domobranstva. Z osvojitvijo Godoviča in Hotedršice bi dosegli, kot je upalo korpusno poveljstvo, dva cilja: odprlo bi si vrata v notranjost Dolomitov in proti silno pomembni progi Ljubljana—Postojna—Trst, hkrati pa povsem odrezalo idrijsko posadko od njenega zaledja. V skrajnem primeru bi se ta morala iz Idrije umakniti. To bi bilo za korpus zelo pomembno, zakaj Idrija je bila dotlej in tudi še kasneje najnevarnejše sovražnikovo izhodišče za ofenzive, hajke in vdore na partizansko osvobojeno ozemlje na območju Cerkljanskega, pa tudi na območju Vojskega in celo Trnovskega gozda.

V tej korpusni operaciji, ki se je začela 18. marca in je z manjšimi presledki trajala vse do 4. aprila, je sodelovala vsa XXXI. divizija (Gradnikova, Prešernova in Vojkova brigada), in trije odredi: Dolomitski, Južnoprimorski in Idrijsko-tolminski odred.'") V vseh teh enotah je bilo vsaj šest tisoč borcev.[1**])

Vsaka izmed teh enot je dobila natančno določeno nalogo. Najodgovornejši nalogi sta prejeli Bazoviška in Gradnikova brigada. Prva naj bi napadla in osvojila Hotedršico, druga pa Godovič.

Kar zadeva Vojkovo brigado, ji je bilo ukazano, naj s tremi bataljoni oblega Idrijo, en bataljon pa naj ima kot brigadno

[87]) Stab IX. korpusa je z odredbo z dne 23. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 133) ukinil komando idrijskega področja, iz njenega moštva pa so ustanovili Dolom tski in Idriisko-tolminski odred.

Dolomitski odred je imel dva bataljona: prvega je ustanovila komanda črni vrh, drugega pa komanda mesta Vojsko. Operativno področje tega odreda je obsegalo razen Dolomitov še okolico črnega vrha, Hrušice in Vojskega. Glavnina odreda se je zadrževala predvsem na območju Črnega vrha nad Idrijo in so njene enote lahko lc občasno vdirale v Dolomite. Ostati pa tam niso več mogle, zakaj domobranci so jih že imeli pod trdnim nadzorstvom.

Idrijsko-tolminsk' odred je sprva imel eden, kasneje pa dva bataljona. Njegovo operativno območje je zajemalo spodnji tok Idrijcc in Tolminsko, pa tud: Banjško planoto in Trnovski gozd nad Vipavsko dolino.

[188]) Tedaj je XXXI. divizija imela 2.688 borcev, vendar je bilo oboroženih le kakih 1.900. Divizija je namreč imela skupno 1.675 pušk, 74 brzostrelk, 124 lahkih in 31 težkih strojnic, 4 težke m nomete in eno havbico 100 mm (Relacija XXXI. divizije z dne 16. aprila 1944 — RSNZ, VOS—1—89 a).

rezervo na Gorah nad Idrijo z nalogo, da nadzira cesto, ki iz Idrije pelje čez Kovačev rovt proti Veharšam in Rovtam. V blokadi Idrije in Spodnje Idrije je sodelovala tudi Prešernova brigada, in sicer z dvema bataljonoma, medtem ko je bil en njen bataljon v rezervi na Govejku.

Bataljoni so bili silno pomešani med seboj. Na desni strani Idrijce je imel nad Spodnjo Idrijo položaje 3. bataljon Prešernove brigade, levo od njega je bil nad cesto Spodnja Idrija—Idrija 2. bataljon Vojkove brigade. Na nasprotni strani Idrije je bil 4. bataljon Vojkove brigade in zlasti pazil na smeri, ki peljejo iz Idrije proti Nikovi in Čekovniku.

Tam, kjer je bilo najverjetneje pričakovati poskus sovražnikovega prodora iz Idrije (vzdolž ceste Idrija—Godovič) pa je bil stik obeh brigad, ki sta ga varovala 1. bataljon Vojkove brigade in 2. bataljon Prešernove. Brigadni rezervi (3. bataljon Vojkove in 4. bataljon Prešernove) sta bili, kot že rečeno, na Gorah oziroma na Govejku.

Idrijo in Spodnjo Idrijo je torej oblegalo pet bataljonov, dva pa sta bila v rezervi. V vseh teh bataljonih je bilo vsaj tisoč borcev, kar bi bilo dovolj, če upoštevamo izredno ugodne terenske razmere. Slabo je bilo to, da je bil stik obeh brigad prav tam, kjer je s strani sovražnika grozila največja nevarnost. Bolje bi bilo, če bi to smer branila ena sama brigada, pa tudi njena rezerva bi morala biti bliže cesti.

Bataljoni so morali biti na svojih položajih 18. marca ob zori, zakaj napad na Godovič in Hotedršico je bilo treba začeti ob pol šestih zjutraj.[1®'] Dotlej je bilo treba vse ceste, zlasti pa tisto proti Godoviču minirati in jo zagraditi z drevesnimi debli.

Načrt so naknadno nekoliko spremenili. Sklenili so namreč, da bodo sprva skušali zavzeti Godovič brez pomoči topov, ki naj bi se oglasili šele tedaj, če presenečenja ne bi bilo mogoče doseči. Gradnikova brigada je tako že ob pol treh ponoči krenila v napad. Nemci so bili budni in so njen prvi napad zavrnili. Ko so gradnikovci zjutraj drugič napadli, so to storili že ob podpori havbice 100 mm in dveh težkih minometov. Vendar tudi drugi napad ni uspel. Preden so napadli tretjič, so havbico

J[89]) **Iz že omenjene relacije štaba** XXXI. **divizije z dne** 16. **aprila** 1944 **je** videti, da 2. **bataljon Prešernove brigade ni zasedel pravih položajev, temveč je** bil previsoko v **hribu. Pa tudi 1. bataljon Vojkove brigade ni bil — sodeč po** dopisu štaba **IX. korpusa z dne** 26. **marca** 1944 **(IZDG, fase.** 280—II) **— na pred-**videnih položajih.

privlekli na kakih dvesto do tristo metrov do sovražnikovih oporišč in jih rušili drugo za drugim. Nemci so dajali čedalje šibkejši odpor in nazadnje sta se oglašali le še dve strojnici. Oddelki Gradnikove brigade so se že pripravljali na zadnji juriš, ko so se na hribu Jelenšku, tik za njihovimi položaji, oglasili strojnični rafali. Kaj se je zgodilo?

To je bila nemška kolona, ki je bila medtem prispela iz Idrije, spustila pa sta jo po serpentinah navzgor 2. bataljon Prešernove brigade in 1. bataljon Vojkove brigade.

Že zjutraj ob šestih, ko sta bila bataljona na svojih položajih, je iz Idrije pripeljal štirisedežni osebni avtomobil in srečno prispel v napadeni Godovič. Škodovale mu niso niti mine, ki iz neznanih razlogov pod njim niso eksplodirale, niti streli prešennovcev, medtem ko ga vojkovci sploh niso napadli. K sreči so se vsaj gradnikovci izkazali in ga v Godoviču uničili.

Žal, to ni bil edini spodrsljaj enot, ki so varovale smer Idrija—Godovič. Kmalu za osebnim avtomobilom sta se našim položajem približali še dve vozili — oklopnjak in kamion z nemškim vojaštvom. Vojkovci in prešemovci so ju napadli vsak s svoje strani. Kamion je razbit obstal ob cesti, oklopnjak pa je nemoteno odpeljal dalje. Mine spet niso delovale! Kaže, da naši borci niso streljali dovolj natančno, sicer Nemci ne bi več poskakali s kamiona, si poiskali zaklone in odtod nažigali po naših položajih.

Pri tem so jim vneto pomagali tudi tisti iz vojašnice in so na vso moč obstreljevali položaje 1. bataljona Vojkove brigade zlasti s težkimi minometi, pa tudi z avtomatskim topom. Ogenj je bil tako hud, da bataljon ponovnega sovražnikovega napada ni vzdržal in se je umaknil. Sedaj so Nemci imeli pred seboj le še 2. bataljon Prešernove brigade. Ta je imel položaje zasedene v dveh črtah in med najhujšim bojem so se oglasile tudi strojnice iz druge črte, da bi tako podprle boj enot v prvi bojni črti. Toda borci, ki so bili spodaj, -niso vedeli, da so njihovi tudi zadaj za njimi. Ko je začelo za njihovim hrbtom pokati, so bili prepričani, da so tudi tam že Nemci. Posledica tega je bila, da borcev ni bilo več mogoče zadržati na položajih, in tako je bila pot proti Godoviču prosta. Nemci so to priložnost takoj izkoristili in pohiteli tamkajšnji posadki na pomoč.

Gradnikova brigada se je morala iz skoraj osvojenega Godoviča umakniti, toda korpusno poveljstvo je hotelo doseči uspeh

Stab Vojkove brigade spomladi 1944. Prvi z leve je Tadeusz Sadowsky-Tomo (obveSčevalec), drugi Tone Zgonc (referent za kadre), tretji Franc Nemgar (kasnejši komandant brigade), četrti Albin Drolc-Krtina (tedanji komandant), peti Tone Bavec-Cene (načelnik štaba), šesti Oto Vrhunec-Biaž Ostrovrhar (namestnik komandanta), sedmi Franc Rustja-čanči (načelnik štaba Gradnikove brigade) in sedmi Jože šraj (štabni administrator)

vsaj v Hotedršici. Gradnikova brigada je dobila nalogo, naj zasede položaje med Godovičem in Hotedršico, Bazoviška brigada pa je še močneje pritisnila, da bi zlomila odpor domobrancev v tej vasi. Toda vse je bilo zaman. Sovražnikova pomoč je prihajala tudi iz nasprotne smeri, iz Logatca. Po vsem tem je bilo treba dokončno odnehati. Zato je korpusno poveljstvo ukazalo enotam odmakniti se od postojank in sovražnikovim kolonam na njihovi poti postavljati zasede. Največ posla, pa tudi uspeha je imela pri tem Gradnikova brigada, ki je razbila med Godovičem in Črnim vrhom nad Idrijo del bataljona »Heine« in mu ugrabila celo avtomatski top 20 mm.

Vojkova brigada pri tem ni sodelovala, ker se je bila umaknila na območje Kanomlje (Krnice—Stržnica), tja pa ni bilo nobene sovražnikove kolone.

Kaj lahko rečemo o bojih prvega dne korpusne operacije?

Predvsem to, da so bili neuspešni. Pokazalo se je, da korpus — pa tudi divizija ali katera koli brigada — še ni uigrana celota in da med njegovimi sestavnimi deli ni prave povezave. Enote so se — ne glede na to, da je tudi načrtu blokade mogoče marsikaj očitati — prehitro umikale, pogosto brez prave potrebe, če že ni bilo mogoče vzdržati na kakih položajih, bi se bilo treba umakniti le do naslednjega ugodnega položaja in tam organizirati obrambo, vmes pa sovražnika nenehno napadati v bok in hrbet. Poveljniki teh enot se niso v zadostni meri zavedali, da neizvršitev povelja ene same enote lahko upropasti celotno operacijo. Prav to se je pred Idrijo tudi zgodilo. Zato je bilo nujno proti takim poveljnikom tudi kazensko ukrepati.'[19*])

Res je tudi to, da je bilo poveljnikom težko poveljevati svojim enotam, ki so jih sestavljali predvsem novi borci, mobilizirani šele mesec dni poprej. Mnogi izmed njih so bili tega dne prvič v boju in zato jim ni zameriti, če se še niso znašli.

Ko je sovražnikovo poveljstvo ugotovilo, da postojankama v Godoviču in Hotedršici ne grozi več neposredna nevarnost, je okrepitve, ki jih je bilo poslalo tja, spet odpoklicalo. Nekaj vojaštva je ostalo le v Godoviču.

[19*]) Dva bataljonska komandanta v Gradnikovi brigadi, ki sta se brez ukaza umaknila s položajev, sta prišla celo pred vojno sodišče in sta izgubila svoje položaje, zaslišan pa je b i tudi komandant 1. bataljona Vojkove brigade, ki se je bil po mnenju višjega štaba, prehitro in brez prave potrebe umaknil izpred Idrije.

Korpusno poveljstvo je brez vsakega odlašanja sklenilo napade obnoviti. To velja le za Hotedršico, medtem ko bi Godovič in Idrijo le blokirali. Hotedršico naj bi napadale enote XXX. divizije, medtem ko naj bi XXXI. divizija blokirala omenjeni postojanki, hkrati pa se zavarovala iz smeri Rovt.

Tokrat je bila blokada Idrije bolje organizirana kot pa pri prvem obleganju. To nalogo je dobila Vojkova brigada. Izvedla jo je tako, da je s 1. in 2. bataljonom zasedla položaje na serpentinah ceste, ki iz Idrije pelje proti Črnemu vrhu, in na Govekarjevem vrhu. Tako sta bataljona imela pod navzkrižnim ognjem tudi glavno cesto Idrija—Godovič. Druga dva bataljona sta nadzirala Idrijo in Spodnjo Idrijo z vzhodne strani. Kar zadeva Gradnikovo brigado, je ta oblegala Godovič, Prešernova pa je bila v divizijs>ki rezervi na območju Dol, Veharš in Medvedjega brda.

Napad na Hotedršico bi bilo treba začeti 22. marca ob desetih ponoči. Dotlej bi morale biti vse enote že na novih položajih. Medtem ko so bile brigade že na poti, pa so se razmere tako spremenile, da je moralo korpusno poveljstvo napad na Hotedršico v zadnjem hipu odpovedati. Sovražnik je bržkone moral nekaj zvedeti o partizanskih namerah, že v dopoldanskih urah je krenila iz Vrhnike v spremstvu štirih nemških tankov močnejša kolona čez Logatec proti Hotedršici. Naše enote, ki so že bile na položajih, so se še isto noč premaknile vsaka v svojo smer. V škripcih se je naslednjega dne znašla le Prešernova brigada, ki je kurirji niso našli.[191]) Čeprav so jo Nemci in domobranci napadli iz več smeri, zlasti pa od Rovt, se je brigada srečno umaknila nazaj proti Ledinam, odtod pa čez Jagršče v Zadlog pri Črnem vrhu nad Idrijo.

Tudi Vojkova brigada je na položajih okrog Idrije vztrajala še ves naslednji dan in s tem varovala Prešernovi brigadi hrbet. Vojikovci so tokrat cesto dobro minirali. To sta občutila nemška kamiona, ki sta iz Idrije skušala priti v Godovič. Prvi je kaj kmalu zapeljal na mino in zletel v zrak. To je bil znak za zasedo, da je začela silovito obstreljevati še drugi kamion z vojaštvom. Poročajo, da je sovražnik imel sicer precej mrtvih, toda uspeha ni bilo mogoče izkoristiti, ker mu je iz Idrije ta-

[191]) Iz domobranskih poročil (dnevno poročilo organizacijskega štaba slovenskega domobranstva za 23. marec 1944, IZDG, d. a., fase. 281—I) celo zvemo, da so to noč Nemci ujeli nekega kurirja v bližini Godoviča. Ce je res, potem so iz pošte, ki jo je kurir imel pri sebi, zvedeli marsikatere uporabne podatke.

koj prispela pomoč. Kljub temu so partizani le zaplenili po eno pištolo in brzostrelko ter po dva telefonska aparata in zaboja z municijo.[192])

Zvečer se je brigada umaknila s teh položajev in krenila na Ledine.

S tem je bil končan prvi del korpusne operacije, v katerem so bila še vsa prizadevanja korpusnega poveljstva usmerjena proti Hotedršici in Godoviču.[1"]) Ker je že postalo očitno, da tam ne bo mogoče doseči uspeha, je korpusno poveljstvo sklenilo operacijo nadaljevati, toda njeno težišče naj bi bilo na Spodnji Idriji in Idriji. Z izvedbo novega načrta je bilo treba še nekoliko počakati, ker je sovražnik medtem spet prevzel pobudo v roke.[1'1])

SOVRAŽNIK V PROTINAPADU

(Skica 6)

Nemško poveljstvo je imelo ofenzivne sunke IX. korpusa, usmerjene proti Dolomitom in Idriji, za zelo nevarne. To je videti tudi po tem, da je že po nekaj dneh sprožilo obsežnejšo očiščevalno akcijo na prostoru, kjer naj bi se po njegovih obveščevalnih podatkih zadrževale štiri partizanske brigade. Akcijo,

[192]) Toda po kroniki Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I) bi sklepali, da se je to zgodilo šele 26. marca, ko so proti Godoviču peljali »trije avtomobili. Prvi je naletel na mino in zletel v zrak. Naši so na avto jurišali in zaplenili: 1 brzostrelko, nekaj municije in dva telefonska aparata. Sovražnik se je umaknil za neko grapo m od tam obstreljeval naše položaje. Vrgel je na nas 20 min, nato pa se je umaknil«. Torej to ni v skladu s poročilom štaba IX. korpusa z dne 31. marca 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 82).

[193]) Dokumentacija o Vojkovi brigadi je iz tega obdobja silno pomanjkljiva. Zato tudi ni natančnejših podatkov o njenih izgubah niti o izgubah, ki jih je le-ta prizadejala sovražniku. Edini podatek o tem zasledimo v relaciji štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1944 (RSNZ, VOS—1—89 a), kjer piše, da je Vojkova brigada imela od 18. do 24. marca 1944 osemnajst mrtvih in 10 ranjenih borcev (Gradnikova brigada 19 mrtvih in 22 ranjenih, Prešernova brigada pa 12 mrtvih in 13 ranjenih borcev). Kar zadeva sovražnikove izgube, naj bi Gradnikova brigada pobila 76, Prešernova brigada 54, Vojkova brigada pa celo 100 sovražnikovih vojakov. Podatki o teh izgubah so skoraj zanesljivo pretirani.

im) viri: odredba štaba IX. korpusa z dne 23. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 133); povelje štaba IX. korpusa z cine 12. marca 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 23); povelje štaba IX. korpusa z dne 13. marca 1944 (prav tam, dok. št. 28); povelje štaba XXXI. divizije z dne 14. marca 1944 (prav tam, dok. št. 34); direktiva štaba IX. korpusa z dne 18. marca 1944 (prav tam, dok. št. 43); povelje štaba IX. korpusa z dne 19. marca 1944 (prav tam, dok. št. 47); dopolnilno povelje štaba IX. korpusa z dne 21. marca 1944 (prav tam, dok. št. 49); povelje štaba XXXI. divizije z dne 21. marca 1944 (prav tam, dok. št. 52); odredba štaba IX. korpusa z dne 22. marca 1944 (prav tam, dok. št. 54); obvestilo štaba XXXI. divizie z dne 22. marca 1944 (prav tam, dok. št. 56); poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. marca 1944 (prav tam, dok. št. 82);

ki se je imenovala »Dachstein«, je organiziral in vodil štab 188. rezervne gorske divizije. V njej so razen delov te divizije sodelovali tudi 3. bataljon 15. SS policijskega polka, ki je prispel iz Trsta, SS »Karstwehr« bataljon, sestavljen iz Italijanov, in skoraj zanesljivo tudi domobranski oddelki iz Dolomitov, čeprav ni natančnih podatkov o tem, kaže po številu in sestavi posameznih bojnih skupin, da se je akcije udeležilo vsaj tri do štiri tisoč sovražnikovih vojakov.

Ko so bojne skupine prispele na izhodiščne položaje in je bilo za napad vse pripravljeno, so 25. marca zgodaj zjutraj krenile na pot. Njihov skupni cilj je bilo ožje območje Cola, kamor naj bi stisnile partizanske enote, jih tam obkolile in uničile.

Iz smeri Postojne je pritiskala bojna skupina, ki jo je vodil polkovnik Christi, komandant 139. polka 188. rezervne gorske divizije. Bržkone so bili izhodiščni položaji bojne skupine »Christi« nekje bliže, morda pri Hrušici ali Hotedršici. Iz smeri Vipave je, kot vse kaže prodirala proti Colu bojna skupina »Auer«, iz smeri Ajdovščine pa bojna skupina »Beerschneider«.

Vse tri bojne skupine so imele v primerjavi s četrto bojno skupino »Heine«, ki je pritiskala iz Idrije čez Crni vrh manj pomembno nalogo. Nemško poveljstvo je bilo namreč pričakovalo, da bo prav skupina »Heine« imela najhujše boje. Njena naloga je bila, da partizanske enote potisne proti Colu, na zaporne položaje drugih treh bojnih skupin.

Toda nemško poveljstvo se je tokrat temeljito zmotilo. Očiščevalno akcijo ni načrtovalo slabo, toda na prostoru, ki ga je bilo treba »očistiti«, ni bilo nobenih partizanskih enot več. »Od 23. 3. 1944 je bilo možno, 24. 3. zvečer pa točno ugotovljeno, da sovražnik v naglici zapušča to področje,« beremo v nemškem poročilu.[15S]) Prav ta primer je značilen za Nemce in njihovo togo izvajanje načrtov in povelj: čeprav so pravočasno zvedeli, da na prostoru, ki so ga nameravali pregledati, ni nasprotnika, akcije niso odpovedali niti niso usmerili kolon tja, kjer so bile partizanske enote. Te so bile prav blizu cest, po katerih so

poročilo **rezervnega planinskega bataljona »Heine« z dne** 29. **februarja** 1944 **(prav** tam, dok. **št.** 127); **relacija štaba XXXI. divizije z dne** 16. **aprila** 1944 **(RSNZ, VOS—I—**89 a); **kronika Vojkove brigade (IZDG, fase.** 281**—I); dopis štaba IX.** korpusa **z dne** 26. **marca** 1945 **(IZDG, fase.** 280**—II); dopis štaba Vojkove brigade z** dne 21. **marca** 1944 **(IZDG, fase.** 282 **a—II); dnevna poročila organizacijskega** štaba **slovenskega domobranstva za** 18., 20., 22. **in** 25. **marca** 1944 **(IZDG, d. a.,** fase. 281); **Prešernova brigada, str.** 283—299; **Gradnikova brigada, str.** 196—206.

[19S]) **Poročilo komandanta** 1. **bataljona »Heine« z dne** 26. **marca** 1944 **(Zbor-**nik VI, **knjiga** 12, **dok. št.** 145).

prodirale sovražnikove kolone — med Zadlogom pri Črnem vrhu in Otlico.

Bataljon »Heine« je že opolnoči krenil iz Idrije v Godovič, kjer sta se njegovima četama, ki naj bi se udeležili te akcije, pridružili še dve četi 139. polka iz Postojne s petimi topovi. Bržkone je bila bojna skupina »Heine«, v kateri je bilo približno 550 mož, vsaj po oborožitvi najmočnejša izmed vseh.

Vse priprave so bile odveč, zakaj bojna skupina »Heine« je že ob šestih zjutraj prodrla na Črni vrh nad Idrijo, ne da bi naletela na kak odpor, štiri ure kasneje pa je že vzpostavila stik tudi z drugimi bojnimi skupinami, ki so medtem prispele na ožje območje Cola. Vse kar je dosegla, sta menda bila dva partizanska prebežnika, medtem ko je bil en borec ubit, in ugotovitev, da velika gibčnost partizanskih enot »zahteva od nas večjo hitrost v izvajanju napadov in protinapadov. Največkrat se to doseže le z manjšimi enotami.. V[6])

Brž ko je bila sovražnikova očiščevalna akcija končana, je poveljstvo XXXI. divizije 27. marca ukazalo, naj se Gradnikova brigada nastani v Zadlogu, Prešernova pa v sosednih Trebčah in črnem vrhu. Toda en bataljon naj ima stalno v zasedi na serpentinah ceste, ki iz Idrije pelje proti Črnemu vrhu, hkrati pa naj ta nadzira še cesto Idrija—Godovič. Z nasprotne strani doline naj bi Idrijo spet blokirala Vojkova brigada, ki se je sicer zadrževala na Ledinah, toda en bataljon naj bi imela na pobočjih jugovzhodno od Idrije (med Gorami in cesto Idrija—Godovič), z drugim bataljonom pa naj bi prvemu varovala hrbet pred morebitnim sovražnikovim napadom iz smeri Rovt in Godoviča.

Vojkova brigada ukaza divizijskega poveljstva ni mogla v celoti izvesti, zakaj medtem je sovražnik iz Idrije krenil v napad tudi na njene položaje.[197])

Neposredno nad Idrijo sta imela položaje 3. in 4. bataljon. Četrti je bil na Gorah, 3. bataljon pa levo od njega proti cesti Idrija—Godovič. Nemci so 27. marca najprej napadli 3. bataljon. To pa tako, da so prodrli na Govekarjev vrh in odtod s težkim minometom obstreljevali položaje 3. bataljona. Ta jim je

[196] **) Prav tam.**

[197]**) O bojih Vojkove brigade 27. in 28. marca ni zaslediti v korpusnih in nemških poročilih nobenega podatka. Edini viri o njih so le spomini udeležencev in kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I).**

nekaj časa odgovorjal s težkim mitraljezom, nato se je umaknil k 4. bataljonu na Gorah.

Tega dne je bilo megleno vreme, vidljivost pa zelo slaba. Približno ob štirih popoldne so Nemci iznenada napadli položaje naših dveh bataljonov z več strani. Ko so kasneje skušali ugotoviti, kako so mogli Nemci vedeti, kje so naši položaji in kako so jih mogli hkrati napasti tudi v bok, so to povezovali s skupino žensk, ki so hodile nekoliko poprej tam mimo in ki so bržkone izdale naše položaje Nemcem ali domobrancem.

Že prvi rafali so ranili komandanta 4. bataljona Mirka Dukiča. Toda bataljon je kljub temu, da je bil napaden iz treh strani in da je izgubil svojega komandanta, sovražnikov napad zavrnil. Ker bi utegnilo nadaljnje zadrževanje na teh izpostavljenih in izdanih položajih postati nevarno, sta poveljstvi 3. in 4. bataljona sklenili, da se bosta umaknila proti Ledinam. To je bilo treba zelo hitro izvesti, zakaj sovražnik bo nedvomno skušal meglo izkoristit za ponoven napad. Bataljona sta se v redu umaknila, toda račun je morala plačati njuna zaščitnica. V tej skupini je bilo štirinajst borcev s tremi lahkimi strojnicami, vodila pa sta jih komisar in namestnik komandanta 4. bataljona. Sprva se je naša skupina kar uspešno upirala sovražniku in ga zadrževala. Kaže, da se je le predolgo zadržala, zakaj medtem jo je sovražnik že obkolil in jo hkrati napadel z vseh strani. Vojkovci so posegli po ročnih bombah in z njimi skušali zavrniti sovražnikov juriš. Po Nemcih in domobrancih so streljali tudi s strojnicami. Ena izmed teh je kmalu umolknila, zakaj našega mitraljezca je podrla sovražnikova krogla. Ko je to opazil četni komisar Pero Tomc, je zgrabil za strojnico in začel streljati po sovražniku, ki je prihajal čedalje bliže. Tudi on je padel. Sovražnikovega juriša ni bilo mogoče več zaustaviti. Premoč je bila le prehuda, razen tega so bili sovražnikovi vojaki še pijani in se niso mnogo ozirali na žrtve.

Skupina, bolje njeni ostanki, so se morali umikati v izredno težavnih okoliščinah, saj so bili Nemci in domobranci že povsod okrog. Čeprav je imela zelo hude izgube,[198]) je s svojim trdovratnim odporom omogočila 3. in 4. bataljonu organiziran umik na nove položaje.

Naslednjega dne, 28. marca, je proti Ledinam krenilo kakih tristo sovražnikovih vojakov. Tega dne pa sovražnik ni imel sreče. Vojkova brigada je s položajev nad Govejkom in Razpot-

jem zavrnila vse napade. Boj je trajal od osmih zjutraj do treh popoldne, ko se je sovražnik začel umikati nazaj proti Idriji. Na njegovi strani so v bojih padli trije vojaki, osem pa jih je bilo ranjenih, medtem ko je bil na naši strani le en borec ranjen.

Še isto popoldne sta 1. in 4. bataljon krenila na Gore, 3. bataljon pa celo na Govekarjev vrh, odkoder so skupno z enotami Prešernove brigade nadaljevali blokado Idrije. Tam so bataljoni ostali še naslednje tri dni, ne da bi se zgodilo kaj posebnega. Sovražnik se ni iz Idrije nikamor ganil. Morda so ga vznemirile vesti, ki jih je bil prejel iz Črnega vrha:

»Iz Hotedršice poročajo, da se po vesteh, ki prihajajo s Črnega vrha, tam zopet zbirajo partizani v večjih masah. Kolone prihajajo iz smeri Zadlog—Črni vrh. Do opoldne 28. 3. se jih je zbralo tam okoli 2.000, ki so zabranili izhod in vhod civilnemu prebivalstvu in še istega dne poslali patrulje proti Godoviču in Hotedršici.«[1"]) Poročilo iz Črnega vrha je bilo v bistvu točno, sovražnikova vznemirjenost pa utemeljena, zakaj IX. korpus se je že pripravljal na nadaljevanje idrijske operacije.[200])

ZOPET NAD IDRIJO

(Skica 6)

Brž ko je korpusno poveljstvo ugotovilo, da se je sovražnik unesel, je svojim enotam razposlalo povelje za novo in še zahtevnejšo akcijo, kot sta bila napada na Hotedršico in Godovič. Tokrat je šlo za napad na Spodnjo Idrijo, ki naj bi se po njenem zavzetju nadaljeval v napad na Idrijo[201]) in Rovte.

[198]) Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I) navaja, da so padli štirje borci, toda udeleženci teh bojev (Mirko Dukič, Vinko Flandija in Franc Kovačič-Tarzan) vedo povedati, da se jih je izmed štirinajstih le pet rešilo in da so pri tem izgubili tudi vse tri lahke strojnice.

[199]) Poročilo organizacijskega štaba slovenskega domobranstva z dne 31. marca 1944 (IZDG, d. a., fase. 283).

2[00]) Viri: povelje štaba XXXI. divizije z dne 27. marca 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 72); poročilo štaba 188. nemške rezervne gorske divizije z dne 26. marca 1944 (prav tam, dok. št. 144); poročilo komandanta 1. bataljona »Heine« z dne 26. marca 1944 (prav tam, dok. št. 145); kronika Voikove brigade (IZDG, fase. 281—I); Kronika Vojkove brigade, str. 58—60 (Borec, 1963); poročilo organizacijskega štaba slovenskega domobranstva z dne 31. marca 1944 (IZDG, d. a., fase. 283).

[201]) Medtem ko načrtu korpusnega poveljstva v prvem delu — razen glede blokade Idrije — ni kaj oporekati, saj je bilo zavzetje Godoviča in Hotedršice izpolnjiva naloga, ki bi sovražniku povzročila hude nevšečnosti, ie cilj drugega dela Korpusne operacije nestvaren in je v marsičem presegal takratne zmogljivosti IX. korpusa. Na osvojitev Idrije sploh ni bilo mogoče računati, pa tudi osvojitev Spodnje Idrije ne bi pomenila kakega posebnega uspeha niti povzročila

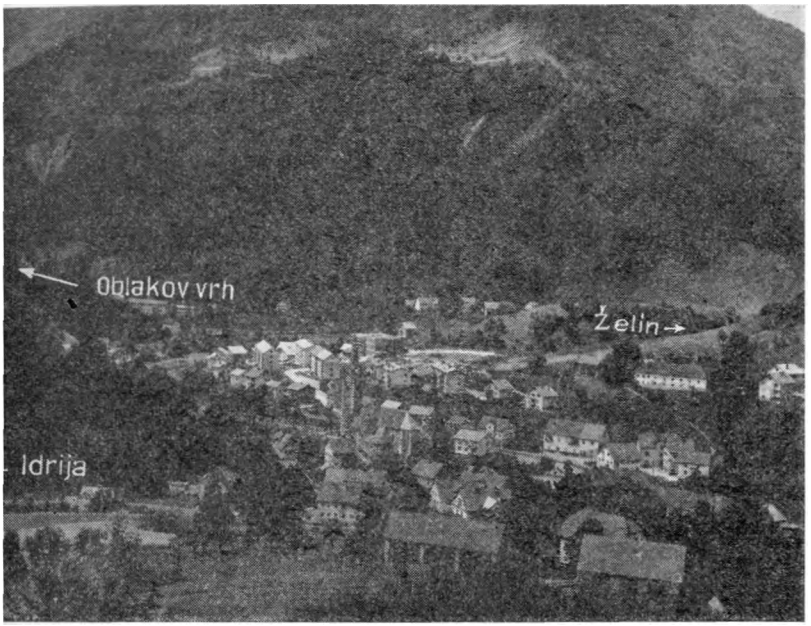

Spodnja Idrija

Po načrtu korpusnega poveljstva naj bi Spodnjo Idrijo napadle enote XXX. divizije, ki bi se hkrati zavarovale tudi iz smeri Rovt in Sv. Treh kraljev, medtem ko naj bi enote XXXI. divizije blokirale Idrijo, Godovič in Hotedršico. S sovražnima postojankama v Hotedršici in Godoviču naj bi imela opravka Prešernova brigada, Idrijo pa naj bi vsaka s svoje strani doline blokirali Gradnikova in Vojkova brigada — Gradnikova z zahodne, Vojkova pa z vzhodne strani.

Na podlagi izkušenj iz prejšnjih bojev je divizijsko poveljstvo še posebej naročalo, naj se enote po prihodu na položaje dobro utrdijo, vendar ne le po vrhovih, zakaj tako obrambo sovražniku ni težko prebiti. Na vrhovih je treba imeti predvsem težke strojnice, manjše oddelke in skupine pa je treba poši-

hujših posledic za sovražnika. Z njenim padcem obramba Idrije ne bi mnogo izgubila, razen tega pa bi jo sovražnik lahko spet obnovil, brž ko bi se naše enote umaknile.

ljati tudi pred samo postojanko in tako zagotoviti ustrezno globino obrambnih položajev.

Obramba naj bo tudi aktivna. To pomeni, da je treba sovražnikovo posadko v Idriji nenehno vznemirjati z demonstrativnimi napadi in jo s tem prisiliti k obrambi, hkrati pa tako preprečiti njene izpade. Vsak tak izpad in zavzetje kake višinske točke nad Idrijo bi utegnil povzročiti usodne posledice za enote XXX. divizije pred Spodnjo Idrijo. Za uspešen napad na Spodnjo Idrijo je bila nujna tudi prekinitev vsake zveze med obema Idrijama.

Vojkova brigada je bila prav blizu in zato ji ni bilo težko izpolniti ukaza, češ naj bo 1. aprila do devetih zvečer na zapornih položajih nad Idrijo. Isto velja tudi za drugi dve brigadi XXXI. divizije. Napad na Spodnjo Idrijo se je kljub temu začel z zamudo, zakaj topovi so precej zakasnili spričo novega snega, ki je zapadel tega dne. Morda je prav temu pripisati, da Bazoviška brigada, ki je napadala to nemško postojanko, ni že prvo noč dosegla kakega odločilnejšega uspeha.

Kar zadeva razporeditev Vojkove brigade, ni zanesljivejših in natančnejših podatkov. Kaže, da je bil 1. bataljon na Gorah, desno od njega — nad cesto Idrija—Spodnja Idrija — naj bi bil 2. bataljon, že nad Spodnjo Idrijo pa 3. bataljon. O 4. bataljonu ni nobenih podatkov in je bržkone imel položaje prav na levem krilu — na Kovačevem rovtu ali pa celo na Govekarjevem vrhu. Tudi to ni znano, katera enota je bila v rezervi. Bržkone je to bil del 3. ali 4. bataljona.

Prvi uspeh so vojkovci dosegli že 2. aprila zjutraj. Minerji 2. bataljona so namreč ponoči zakopali mine na cesti med Idrijo in Spodnjo Idrijo, nanje pa sta kmalu zatem naletela sovražnikova kamiona, ki sta krenila proti Spodnji Idriji. Prvi kamion je poškodovan obstal, drugi pa se je srečno izognil le minam, ne pa tudi rafalom naše težke strojnice iz zasede. Ni znano, koliko je bilo med vojaki na kamionih mrtvih ali ranjenih.

Čez dan je bila cesta Spodnja Idrija—Idrija—Godovič za sovražnika povsem neuporabna, saj so mitraljezci Vojkove brigade nemudoma napadli vsako vozilo in vsakega vojaka, ki bi se pokazal na njej.“[2]) Zato je sovražnik skušal že prvega dne prebiti

[202]) Toda ponoči zapora ni bila dovolj učinkovita. Iz nemškega poročila (poročilo komandirja 1. čete z dne 10. aprila 1944 — Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 150) zvemo, da so posadki v Spodnji Idriji, ki je štela 72 mož in je imela med drugo oborožitvijo tudi po en avtomatski in protitankovski top ter 9 strojn e, že prvo noč poslali iz Idrije v okrepitev en vod vojaštva, drugo noč pa municijo in hrano.

blokado in je proti 1. bataljonu napotil skupino vojakov — s klobuki na glavah. Ni ugotovljeno če so bili domobranci ali Nemci, ki so tako hoteli preslepiti naše borce. Ukana jim ni uspela, ker so bili borci 1. bataljona čuječni in so jih hitro prepodili nazaj v dolino.[203])

Sovražnik se torej ni mogel iz idrijskega kotla nikamor ganiti in zato je skušala z idrijsko posadko vzpostaviti stik kolona, ki je krenila iz Godoviča. Toda tudi to so spotoma prestregli prešemovci, jo razbili in nagnali nazaj v Godovič.

Drugo noč so se kmalu po deveti uri spet oglasili partizanski topovi in težki minometi. Pod njihovim varstvom so borci Bazoviške brigade napadli nemške utrdbe v Spodnji Idriji. Tokrat so imeli več sreče in kazalo je že, da bo njihov napad kronan z uspehom. Zasedli so že vzpetino s farno cerkvijo in odtod pregnali Nemce v postojanko pod cerkvijo, hkrati pa zaplenili dva topa. Prav tedaj, ko je bilo treba le še pokončati razbitega sovražnika, je v gruči naših borcev eksplodirala mina. Nekateri trdijo, da je bila priletela iz sovražnikovega minometa, po drugih podatkih pa so borci zašli v minsko polje pri cerkvi. Najsi bo tako ali drugače, dejstvo je, da je eksplozija štiri borce pri priči ubila, štirinajst pa ranila. Medtem ko so naši odnašali ranjence na varno, je sovražnik spet krenil v nasprotni napad in osvojil izgubljene položaje. Medtem se je zdanilo, Spodnja Idrija pa je bila še vedno v sovražnikovih rokah.

Tega dne, 3. aprila, je bilo nemško poveljstvo v Idriji trdno odločeno prebiti partizansko obleganje. K temu sklepu ga ni napotila kaka neposredna nevarnost za Idrijo, temveč bolj dejstvo, da je bila Idrija že teden dni povsem odrezana od drugega sveta in je zato idrijski posadki začelo primanjkovati živil, pa tudi municije. Prišlo je že tako daleč, da so ji morali pošiljati najnujnejše potrebščine z letali in jih spuščati s padali.

Najprej so se Nemci skušali prebiti proti zahodu, toda tam je bila Gradnikova brigada in jih je zavrnila. Ker tu ni šlo, so poskušali srečo na nasprotni strani, proti Vojkovi brigadi. Proti Goram je zavilo kakih tristo, po nekaterih drugih podatkih celo petsto mož in skušalo potisniti 1. bataljon z njegovih položajev. Naši so spustili sovražnika prav blizu, nato pa ga ostro napadli. Hkrati s tem so se oglasile še težke strojnice in minometi Grad-

[203]) **Nekateri podatki govore o tem, da je sovražnik menda nameraval prav ta dan vzpostaviti na Gorah postojanko.**

nikove brigade z nasprotne strani doline. Sovražnik se je tako znašel med dvema ognjema. Kmalu je ugotovil, da nima nobenih upov na uspeh, in se je umaknil. Poročajo, da je v boju izgubil tri vojake, osem pa jih je bilo ranjenih.

Nato je prišla na vrsto tretja smer — proti Godoviču. Tja je nemško poveljstvo poslalo enajst kamionov vojaštva v spremstvu dveh tankov. Prva dva kamiona sta zapeljala na mine, ki so jih bili nastavili gradnikovci, in zletela v zrak. Takoj zatem je prišlo do hudega spopada med nemškimi vojaki, ki so hitro poskakali s kamionov, in gradnikovci, ki so jim na pomoč prihiteli še prešemovci. Kljub hudim izgubam se je Nemcem okrog enajstih le posrečilo prebiti se v Godovič in v popoldanskih urah zrahljati partizanski obroč okrog Godoviča.

Korpusno poveljstvo je vedelo, kaj to pomeni: naslednjega dne bodo pritisnili Nemci iz Godoviča po robu doline čez Gore proti Razpotju, to pa bo konec blokade Idrije in konec napadov na Spodnjo Idrijo. Kljub temu je skušalo izkoristiti še zadnjo noč, ki mu je preostala, in je v napad na Spodnjo Idrijo poslalo že močno utrujene in precej razredčene enote Bazoviške brigade.[204]) Toda vse je bilo zaman. Sovražnikova posadka je vzdržala tudi te napade, saj je vedela, da ji prihaja pomoč. Korpusno poveljstvo je naposled moralo priznati, da ni več kaj storiti in je še ponoči ukazalo, naj se enote umaknejo izpred sovražnikovih postojank. Ko se je zdanilo, je na Idrijskem po tolikih dneh neprestanega bobnenja topov in minometov ter reglanja strojnic spet nastopilo zatišje. Šestnajstdnevna idrijska operacija je bila s tem končana.

Idrijska operacija je bila neuspešna, če jo ocenjujemo le po tem, ali so bili zastavljeni cilji uresničeni ali ne. Dejstvo je, da korpusu ni uspelo osvojiti niti prvih ciljev (Hotedršica, Godovič, Spodnja Idrija), še manj pa drugih (Rovte, Idrija).

Razlogov za to je bilo več, vsekakor je bil najpomembnejši ta, da je korpusno poveljstvo precenjevalo zmogljivosti enot in sposobnosti njihovih poveljnikov. Vse kaj drugega je delovanje samostojnih čet, bataljonov in brigad kot pa združena operacija tolikšnega obsega s šestimi brigadami, tremi odredi in topništvom. Razen tega takrat brigade niso imele med seboj ne radijske

[204]) V tridnevnih bojih za Spodnjo Idrijo je več kot sedemdeset borcev padlo ali bilo ranjenih.

ne telefonske zveze in zato pogosto niso vedele, kaj se dogaja drugod in odkod jim grozi dejanska nevarnost. Vsekakor takrat naše enote še niso bile zrele za akcije in operacije, ki so svojstvene enotam redne vojske.

Da pa bi postale zrele, jim je bila potrebna šola. Prav idrijska operacija je tudi bila taka šola. Ze na prvi pogled opazimo ogromno razliko in napredek v delovanju brigad v drugem delu operacije. Spočetka je zadostoval že rahel sunek sovražnika in bataljoni so se razpršili ali vsaj umaknili. Komandanti bataljonov so samovoljno zapuščali položaje. Če so se že branili, so bili njihovi položaji slabo utrjeni in plitvi, tako da jih sovražniku ni bilo težko prebiti. Zato ni prav nič čudnega v tem, če je bilo treba napade na Godovič in Hotedršico prekiniti že po nekaj urah, ker je napadenim posadkam tako hitro prispela pomoč.

Nekaj povsem drugega je bilo med boji za Spodnjo Idrijo in obleganjem Idrije. Razhajkancev že skoraj ni bilo več, bataljoni pa so kljub sovražnikovi premoči in obstreljevanju njihovih položajev s težkim orožjem vztrajali na položajih in uspešno zavračali sovražnikove napade. Zveza med enotami je že bolje delovala, čutiti pa je bilo tudi sodelovanje in medsebojno pomoč.

Če gledamo s te strani in s stališča kasnejših uspehov, ki so jih dosegle po tej šoli naše enote, potem lahko idrijsko operacijo ocenimo za potrebno in koristno, pa tudi uspešno.*[5])

V PRIČAKOVANJU NOVIH NALOG

(Skica 6)

»Mesto Idrija predstavlja za okupatorja in belo gardo važno postojanko. *Vojaško* je sredi osvobojenega teritorija na Primorskem ter obvladuje važne komunikacije iz Vipavske in Soške doline na Gorenjsko in proti Ljubljani. Iz Idrije je prav lahko

20S) viri: povelje štaba IX. korpusa z dne 29. marca 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 76); povelje štaba XXXI. divizije z dne 31. marca 1944 (prav tam, dok. št. 84); direktive štaba IX. korpusa z dne 3. aprila 1944 (prav tam, dok. št. 92); poročilo štaba IX. korpusa z dne 14. aprila 1944 (prav tam, dok. št. 120); poročilo komandirja 1. čete z dne 10. aprila 1944 (prav tam, dok. št. 150); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); vojno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 7. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); poročilo operativnega odseka Vojkove brigade z dne 4. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); vojni dopis 1. bataljona Vojkove brigade z dne 8. aprila 1944 (IZDG, fase. 251—I); Boji okrog Idrije (Partizanski dnevnik, 12. aprila 1944); arhiv idrijskega Mestnega muzeja; Gradnikova brigada, str. 211—215; Prešernova brigada, str. 302—306.

delati izpade na naše osvobojeno ozemlje s ciljem dezorganiziranja našega zaledja, vojske, politične organizacije in s ciljem uničevanja naših sil. Politično je Idrija važno središče, odkoder bi se zlahka širil belogardistični vpliv na obširno ozemlje proti Vipavi in Soči . . .« Da bi to preprečili, bi morali biti *»ofenzivni* ter Idrijo, če je ne moremo že likvidirati, stalno napadati in uničevati kolone, ki v Idrijo dovažajo hrano in material, izvažajo pa živo srebro.. ,«[m]) Takšno vojaško politiko do Idrije si je korpusno poveljstvo začrtalo po neuspelem poskusu, da jo s silo osvoji in jo izbriše iz spiska nemških postojank na Primorskem.

Idrijo je bilo treba še nadalje blokirati, vendar ne tako kot v prejšnjih šestnajstih dneh, saj bi za tako obleganje potrebovali skoraj ves korpus, temveč z nenehnimi napadi na oskrbovalne kolone, ki idrijski posadki dovažajo municijo, hrano in druge potrebščine, pa tudi s čim popolnejšim onesposabljanjem in miniranjem vseh cest na tem območju. To nalogo lahko uspešno izvajajo tudi Dolomitski odred in minerske in druge skupine raznih zalednih ustanov (komand mest). Najti bi bilo treba tudi stik z idrijskimi rudarji, ki naj bi bolj kot dotlej z raznimi sabotažnimi akcijami škodovali sovražniku, ne pa mu za njegovo vojno industrijo kopali živosrebrno rudo.

Medtem je korpusno poveljstvo že pripravljalo novo operacijo. V skladu s smernicami glavnega štaba NOV in PO Slovenije je imelo v načrtu obsežnejši napad na železniško progo Ljubljana—Postojna—Trst. Zato je poveljstvu XXXI. divizije naročilo, naj njena obveščevalna služba začne v naj večji tajnosti zbirati vse potrebne podatke o objektih in sovražnikovih posadkah na odseku Rakek—Št. Peter (današnja Pivka).

Medtem ko se je XXX. divizija po končanem napadu na Spodnjo Idrijo na območju Ledin, se je XXXI. divizija zbrala južno od Idrije — na območju Črnega vrha, Zadloga in Cola. Vojkova brigada je že 4. aprila zvečer krenila čez Otalež, Želin, Jagršče, Vojsko, Zadlog in Črni vrh v Mrzli log nad cesto Črni vrh—Col, kamor je prispela 6. aprila zjutraj. Naslednjega dne je še počivala, toda že 8. aprila je morala pohiteti na položaje. To pa zato, ker je med tem sovražnik spet prevzel pobudo v svoje roke in so njegove kolone začele kri-

[206]) **Direktive štaba IX. korpusa *Z* dne 3. aprila 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 92).**

Vojkova brigada na Predmeji

žariti po istem prostoru kot štirinajst dni poprej med akcijo »Dachstein«.

O tej najnovejši sovražnikovi akciji so, žal, na voljo zelo pomanjkljiva poročila, tako, da si ni mogoče ustvariti natančne podobe o njenem poteku.

To jutro je iz Vipavske doline krenila proti Colu močna sovražnikova kolona, v kateri je bilo kakih tisoč mož, razen tega pa še šestdeset mul s težjo oborožitvijo in pet tankov. Še preden je kolona prispela na Col, jo je že napadel 1. bataljon Gradnikove brigade in ji prizadejal občutne izgube. Gradnikovci so tudi ponoči izkoristili gosto meglo, se neopazno približali sovražniku in ga napadli s strojnicami in ročnimi bombami. Poročajo, da je bilo ob tej priložnosti 56 sovražnikovih vojakov ubitih, 30 pa ranjenih.

Morda prav zato, ker je kolona naletela na tako hud odpor, so ji naslednje jutro poslali na pomoč del bataljona »Heine«, ki je pritisnil v nasprotni smeri — iz Idrije proti Črnemu vrhu in Zadlogu. Ta kolona s kakimi 150 do 200 možmi se je ustavila

že v Zadlogu, tako da Vojkova brigada z njo ni imela nobenega posla.

Medtem se je po cesti s Cola že bližala glavna sovražnikova kolona. Vojkovci — ni znano, kateremu bataljonu so pripadali — so jo napadli v bok. Ker so jo iznenadili, so ji prizadejali občutne izgube. V tem boju so Nemci imeli menda 22 mrtvih in mnogo ranjenih vojakov. Kaže, da so se Nemci po tem boju umaknili nazaj proti Colu, medtem ko se je tudi Vojkova brigada premaknila nekoliko više — na Kobilico.

Naslednjega dne, 10. aprila, so bili bataljoni Vojkove brigade že navsezgodaj na položajih, da jih ne bi sovražnik presenetil. Vse do treh popoldne se ni zgodilo nič posebnega. Šele takrat je neka sovražnikova kolona naletela na položaje 1. bataljona, toda ta jo je takoj napadel in jo pognal nazaj proti Colu. Nato je bil spet mir in borci so lahko čez noč nemoteno počivali.

Sovražnik se še ni hotel umakniti s tega območja. Obveščevalci so zvedeli, da se je bil nastanil ne le na Colu in v Zadlogu, temveč da so njegove posadke tudi v Podkraju in Hrušici, vmes pa ima zasede. Zato so bataljoni še nadalje bili zelo previdni, kar res ni bilo odveč. Enajstega aprila je namreč izvidnica že ob desetih dopoldne sporočila, da se njihovim položajem bližata iz raznih smeri dve koloni, v obeh pa je kakih 200 mož. Vojkovci so se takoj postavili v bran. Nemci so jih sicer močno napadli s strojnicami in težkim minometom, toda po dveurnem boju so se le morali umakniti.

Proti večeru je tudi brigada zapustila te položaje in krenila na Otlico, kjer je v naslednjih dneh lahko mimo počivala in se reorganizirala.[207])

Kako se je končala nemška hajka?

O tem ni nobenih natančnejših podatkov. Znano je le to, da se do 17. aprila sovražnik še ni umaknil s Cola in da je z manjšimi silami nekajkrat pritisnil tudi proti Otlici, vendar so ga naše enote vselej zavrnile.

Medtem pa je bataljon »Heine«, ki so ga bili okrepili še s pionirsko četo in štirimi topovi, pripravljal presenečenje enotam XXX. divizije na območju Vrsnika in Ledin. V akcijo je

[207]) **Brigada se je prilagodila novi formaciji in je odslej imela le tri bataljone. Novo formacijo bo natančneje obravnavalo naslednje poglavje.**

krenilo kakih 900 mož, oboroženih med drugim tudi s petimi topovi, petimi težkimi minometi in 54 strojnicami.

Poraz, ki ga je 11. aprila v akciji »Renate« doživela XXX. divizija, spada med najhujše v vsej zgodovini primorskega partizanstva. Nemci so bili že ponoči neopazno zasedli izhodiščne položaje, nato pa ob šestih zjutraj, brž ko se je zdanilo, silovito udarili po vaseh, v katerih so se zadrževale partizanske enote. Presenečeni borci so se le slabo upirali in zato so imeli Nemci lahek posel. Mnogo borcev je med umikom padlo, nekateri pa so po hišah in hlevih tudi zgoreli. Tega dne je XXX. divizija izgubila 88 borcev, razen tega pa še dva protitankovska topa, eno protitankovsko puško in petnajst strojnic.“)

Nemci so se maščevali tudi prebivalstvu: vsa poslopja, v katerih so bili odkrili kakršnekoli sledove za partizani, so požgali. Tako so uničili Dolenji Vrsnik, na območju Ledin pa je zgorelo več kot dvajset poslopij.

Krivca za tako hud poraz ni težko ugotoviti. Nedvomno so bili Nemce izdajalci natančno obvestili o razporeditvi enot XXX. divizije, res pa je tudi to, da so bile naše enote skoraj brez najnujnejšega zavarovanja.“)

MED NAPADOM NA PROGO LJUBLJANA—TRST

(Skica 7)

Medtem ko je Vojkova brigada na Otlici čakala povelja za odhod proti Postojni, je tam počivala, se zabavala, reorganizirala, urila in tudi borila.

O sami Otlici je treba omeniti to, da se ni v nobeni primorski vasi zvrstilo toliko brigad in se v njej toliko časa zadrže-

208) **Toliko žrtev je bilo po spominih domačinov (Mire Hladnikove in Andreja Možine — arhiv Mestnega muzeja v Idriji), medtem ko korpusno poročilo (14-dnevno poročilo štaba IX. korpusa z dne 27. aprila 1944 — IZDG, fase. 224—1) navaja 54 padlih in 26 ranjenih borcev. Poročilo komandanta 1. bataljona »He ne« kot običajno vsebuje o partizanskih izgubah astronomske štev Ike (»373 mrtvih — prešteto, 33 ujetih, 3 prebežniki«) in mu zato ni verjeti.**

209) **viri: direktive štaba IX. korpusa z dne 3. aprila 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 92); povelje štaba IX. korpusa z dne 3. aprila 1944 (prav tam, dok. št. 94); poročilo štaba IA. korpusa z dne 14. aprila 1944 (prav tam, dok. št. 120); poročilo komandanta 1. bataljona »Heine« z dne 13. aprila 1944 (prav tam, dok. št. 151); 14-dnevno poročilo štaba IX. korpusa z dne 27. aprila 1944 (IZDG, fase. 224—1); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); vojno poroč lo štaba XXXI. divizije z dne 7. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); poročilo operativnega oddeka Vojkove brigade z dne 4. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); vojno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 12. aprila 1944 (IZDG, fase. 251—I); vojni dop s 1. bataljona Vojkove brigade z dne 8. aprila 1944 (IZDG, fase. 251—I); Gradnikova br·gada, str. 216—217; spomini Mire Hladnik in Andreja Možine (Mestni muzej v Idriji).**

vaio kot prav v tej in sosedni Predmeji. Za to čast — in tudi nesrečo, zakaj redko katero vas na Primorskem je sovražnik tolikokrat oropal in požgal kot to revno raztreseno naselje — se imata Otlica in Predmeja zahvaliti predvsem svoji posebni legi. Ležita namreč prav na robu Trnovskega gozda tik nad Vipavsko dolino. To pomeni, da je vsaka enota, ki se je zadrževala v teh dveh naseljih, imela za seboj v Trnovskem gozdu globoko in varno zaledje, pred seboj pa gosto naseljeno in bogato Vipavsko dolino, odkoder se je lahko hranila. Vendar ne samo to. Trnovski gozd se v skoraj tisoč metrov nižjo Vipavsko dolino spušča tako strmo, da so njegovi jugozahodni robovi skoraj neprehodni. Iz Vipavske doline pelje vanj le nekaj vijugastih stez, ki jih je zlahka onesposobiti ali braniti. Za kake večje prodore v Trnovski gozd sta prihajali v poštev le dve boljši cesti — prva iz Gorice čez Trnovo na Lokve in odtod proti Predmeji oziroma Čepovanu in druga iz Ajdovščine na Col in odtod proti Otlici in Predmeji ali proti Črnemu vrhu nad Idrijo. Iz Ajdovščine je peljala na Predmejo še tretja cesta, toda na njej je bil že od septembra 1943 zrušen most nad prepadom tik pod Predmejo in je bila zato vse do konca vojne neuporabna za kakršenkoli promet.

V primeri s sončno in bogato Vipavsko dolino je bila zemlja na Predmeji in Otlici silno nerodovitna in polna skalovja. Zato je bilo tudi prebivalstvo teh naselij revno in si je moralo pred vojno služiti kruh predvsem s sezonskim delom v drugih krajih, razen tistih, ki so našli zaposlitev v trnovskih gozdovih.

Aprila 1944 je Vojkova brigada tu preživela šest dni, toda kasneje se je sem še nekajkrat vrnila.

Med njenim bivanjem na Otlici so brigado nekajkrat vznemirjali Nemci, ki so se bili že od 8. aprila naprej vgnezdili na Colu; naši so za povračilo vznemirjali sovražnikovo posadko v Ajdovščini tako, da so jo z robov nad dolino obmetavali z minami. To je storila tudi Vojkova brigada in 12. aprila odvrgla iz težkega minometa na Ajdovščino petnajst min, ki pa Nemcem niso povzročile nobene posebne škode, pač pa le strah.

Medtem so drugi borci lahko mirno počivali. »Kraj je prijeten, pa tudi ljudje nam gredo na roko, čeravno so nas ob prihodu bolj hladno sprejeli. Naknadno smo zvedeli, da imajo tak strah le pred Nemci, češ da jim pridejo požigat, kot se je

to zgodilo na sosedni Predmeji, kjer je pogorelo nad 70 hiš in so pobili več ljudi...«, poroča brigadni kronist Anton Pervanja.[210])

Ko je 16. aprila prispela na Otlico še Gradnikova brigada, je bil to znak, da se je treba pripraviti na odhod. To naj bi se zgodilo naslednjega dne. Zato so izkoristili še zadnjo priložnost in ob veliki udeležbi domačega prebivalstva priredili v napol porušeni šoli miting.

Naslednjega dne se je bilo treba posloviti od prijaznih vaščanov navzlic temu, da je v bližini Predmeje in Otlice kolovratil sovražnik. To sta občutila tudi 2. bataljon, ki se je med Otlico in Colom spopadel z manjšo sovražnikovo kolono in jo nagnal nazaj, in 3. bataljon, ki je na nasprotni strani, na Čavnu, izgubil enega izmed svojih borcev.

V popoldanskih urah se je brigada spet zbrala na Otlici in krenila čez Vodice, Podkraj in nanoške gozdove v Šmihel pri Postojni, kamor je po šestnajsturnem pohodu prispela 18. aprila zjutraj. Pohod je srečno minil, čeprav so pričakovali, da utegnejo spotoma naleteti kje na sovražnikove zasede.

Po prihodu na cilj se je brigada utaborila v smrekovem gozdu nad vasjo. Čez dan ni to nikogar motilo, saj je bilo vreme vedro, toda proti večeru je začelo deževati in borci, ki niso imeli dovolj šotorskih kril, da bi se z njimi obvarovali pred mokroto, so kaj slabo prebili svojo prvo noč na Pivki.

Medtem so potekale zadnje priprave za napad na železniško progo med Logatcem in Divačo. Na tem odseku je bilo treba na čim več krajih pretrgati tračnice in uničiti vse pomembnejše železniške objekte in naprave, hkrati pa tudi mobilizirati vojaške obveznike po bližnjih vaseh. V akciji so razen vse XXXI. divizije sodelovale tudi nekatere enote XXX. divizije ter Dolomitski in Južnoprimorski odred.

Kar zadeva XXXI. divizijo, je bilo sklenjeno, naj se Gradnikova brigada loti proge med Rakekom in Postojno, Prešernova brigada pa med Postojno in Košano. Vojkova brigada je dobila nalogo, naj enotam na progi zavaruje hrbet tako, da postavi močne zasede proti Vipavski dolini in na cesti, ki iz Razdrtega pelje proti Trstu, hkrati pa naj poruši tudi most čez reko Pivko pred Postojno. Brigadne enote naj bi bile na novih položajih

[210]) **Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—1).**

najkasneje ob desetih ponoči, ko se bodo tudi na progi oglasile že prve eksplozije.

Čeprav je napad na progo potekal skoraj natančno po načrtu, uspeh le ni bil zadovoljiv. Predvsem Gradnikova brigada ni opravila vseh predvidenih naiog. To pa zato, ker so bile sovražnikove posadke ob progi močnejše, kot so bili poročali naši obveščevalci, in ker je ta imel zasede tudi tam, kjer jih ni nihče pričakoval. Uspešnejša je bila Prešernova brigada, ki je progo minirala na 250 krajih in pri tem uničila kakih 400 tračnic. Kljub temu je promet na tej progi stal le dva dni. Na tem odseku namreč ni bilo nobenega večjega mostu, ki bi ga bilo mogoče uničiti in tako onesposobiti progo za daljši čas, medtem ko so Nemci uničene tračnice z vnaprej pripravljenimi in dobro izurjenimi ekipami kaj hitro zamenjali z novimi.

Kako je Vojkova brigada opravila svoje naloge?

Prvi bataljon Vojkove brigade je 19. aprila v večernih urah zasedel položaje na sedlu nad Razdrtim, kjer se začne cesta spuščati proti Vipavski dolini. Pod njegovim varstvom je pionirski vod z drugimi neoboroženci temeljito razkopal cesto in jo onesposobil.

Tretji bataljon je poslal močnejšo zasedo še niže proti Št. Vidu (današnjem Podnanosu) in se tudi lotil uničevanja te ceste.

Drugi bataljon je imel na skrbi cesto proti Trstu. Zato je postavil zasedo približno tri kilometre južno od Razdrtega in pod njenim varstvom je drugi del bataljona skupno s pionirskim vodom razkopaval cesto. Del tega bataljona je varoval minerski vod divizije pri miniranju mostu čez Pivko. To noč je bilo vse v redu opravljeno, le most čez Pivko je bil slabo porušen. Minerji so bili namreč prinesli s seboj premalo razstreliva, pa tudi sovražnik jih je motil pri delu.

Zasede Vojkove brigade so še ostale na svojih položajih tudi 20. aprila čez dan. Tiste, ki so bile vzdolž ceste Razdrto—Vipava, niso imele nobenega opravila. To ne velja za zasedo 2. bataljona, ki je s prejšnjih položajev varovala neoborožence pri podiranju telefonskih drogov. Treba je takoj reči, da je bila zaseda nepravilno postavljena: namesto da bi bila pred njimi, je bila za njihovim hrbtom. To bi kmalu imelo hude posledice.

Približno ob enajstih so iz Senožeč pripeljali trije kamioni, na katerih je bilo kakih petnajst italijanskih karabinjerjev, šest delavcev in trije nemški vojaki. Preden so naleteli na zasedo,

so se kamioni ustavili, vojaki in delavci pa izstopili ter peš nadaljevali pot. Nenadoma so opazili naše, kako podirajo drogove, in jih napadli. Presenečeni borci, ki so bili zvečine neoboroženi, so se hitro in brez izgub umaknili k zasedi, ta pa je počakala, da se ji je sovražnikova skupina približala na kakih tristo metrov, nato pa jo je napadla. Sovražnikovi vojaki, ki so jih bili z delavci vred poslali popravljat prekinjeno telefonsko napeljavo, so se takoj razpršili na vse strani, kamioni pa so se vrnili že ob prvih strelih nazaj v Senožeče. Iz naše zasede je nekaj prostovoljcev[211]) nemudoma pohitelo za njimi in ti so kaj hitro prestregli tri italijanske karabinjerje, ki se niso mogli pravočasno umakniti. V tej akciji so naši borci zaplenili dve brzostrelki, eno puško in tri pištole. Škoda, da ni bila zaseda pravilno postavljena in da ni spustila sovražnika še bliže, zakaj v tem primeru bi bil njen uspeh še precej večji.

To noč so se nekatere enote Prešernove brigade spet vrnile na progo in jo uničevale, toda 21. aprila zjutraj najdemo enote XXXI. divizije že na novih položajih: Vojkova brigada je bila nad Šmihelom, Prešernova brigada nad Bukovjem, Gradnikova brigada pa se je vrnila na Otlico.[212])

USPEŠNI OBRAMBNI BOJI PRI ŠMIHELU

(Skica 8)

Vojkova brigada je naslednjega dne, 21. aprila, zamudila izredno priložnost, da razbije neko sovražnikovo kolono in morda pri tem zapleni tudi večjo količino orožja in razne opreme.

Medtem ko je bila glavnina brigade na položajih nad Šmihelom, je bila ena njena četa — bržkone iz 1. bataljona — pod poveljstvom namestnika bataljonskega komandanta v zasedi nad Razdrtim. V to zasedo je zašla sovražnikova kolona, ki je prihajala iz smeri Postojne in v kateri je bilo kakih 250 mož s štirimi topovi, štiridesetimi mulami in vozovi. Ko sta 2. in 3.

[211]) Med njimi so bili tudi Peter Močnik, Maks Podgornik in Franc Troha.

[212]) Viri: povelje štaba IX. korpusa z dne 15. aprila 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 124); povelje štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1944 (IZDG, fase. 276—IV); vojno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 7. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); povelji štaba Vojkove brigade z dne 16. in 19. aprila 1944 (IZDG, fase. 282—II); poročilo operativnega odseka štaba Vojkove brigade z dne 4. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 7. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); vojno poročilo Vojkove brigade z dne 19. aprila 1944 (IZDG, fase. 282 b—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I).

Nemci na pohodu

bataljon opazila sovražnikovo kolono, sta takoj pohitela za njo, da bi jo napadla v hrbet, brž ko bi jo zaustavila zaseda nad Razdrtim. Žal, treba je priznati, da se je naša zaseda ustrašila in se umaknila na višje položaje, ne da bi sovražnika napadla. Tako je kolona mirno nadaljevala pot in jo bataljona, ki sta jo zasledovala, nista mogla več dohiteti.

Do zelo ostrih bojev je prišlo v naslednjih dveh dneh.

Prvega dne, 22. aprila, je imel 1. bataljon svojo 1. četo v zasedi v zaselku, imenovanem Pri fari. To je skupina hiš s cerkvijo na hribčku, ki ga s treh strani obdaja Nanošca, rečica, ki ni globoka, toda v njej so nevarni tolmuni. Zaseda na tem hribčku je bila nekakšna predstraža na poti, ki povezuje Šmihel z glavno cesto Postojna—Razdrto. Sicer pa je naselje Pri fari le dober kilometer oddaljeno od te ceste.

Tega dne je približno ob štirih popoldne krenilo z glavne ceste proti Šmihelu kakih 150 sovražnikovih vojakov. Naša četa jih je nekaj časa zadrževala, nato pa se je umaknila čez most proti Šmihelu. Nemci so jo zasledovali in ne da bi se v naselju zadrževali, takoj prešli prek mosta na levi breg Nanošce in se začeli približevati Šmihelu. Tam so bile že vse enote Vojkove brigade na položajih. Kmalu so se oglasile naše strojnice in Nemce zadržale. Bržkone bi se sovražnikovi vojaki tega dne vrnili v Postojno brez večjih izgub, če jih ne bi nenadoma napadli v desni bok še prešernovci. Najhuje je bilo za Nemce to, da je eden izmed mitraljezcev Prešernove brigade dobil pod svoj ogenj tudi most. Nemci niso videli v tem nič hudega, saj plitve Nanošce, kot so menili, ne bo težko prebresti. Prav v tem pa so se zmotili. Čez potok se jim je tako zelo mudilo, da niso imeli časa ugotoviti, kje so tolmuni, kje pa jih ni. Zato je mnogim izmed njih nenadoma zmanjkalo tal pod nogami in so — otovorjeni s težko vojaško opremo — utonili. Reševati jih ni bilo mogoče, saj so se vojkovci in prešernovci že nevarno približevali.

Naša poročila govore, da so v boju padli štirje sovražnikovi vojaki, utonilo pa naj bi jih kar šestintrideset. Morda je številka pretirana, toda nekaj jih je moralo zares utoniti, kar je videti tudi po akciji, ki so jo Nemci izvedli naslednjega dne.

Tistega dne, bilo je 23. aprila, je pritisnilo proti položajem Vojkove brigade, sodeč pa naših podatkih, kakih 800 sovražnikovih vojakov. Če so podatki točni, potem to niso bili le vojaki

iz Postojne. Tam je v tistih dneh sovražnikova posadka štela skupno 860 mož, predvsem pripadnikov 139. polka 188. rezervne gorske divizije. Bržkone so postojnski Nemci dobili okrepitve tudi iz Prestranka, katerega posadka je imela 450 mož.

Nemška kolona se je tisto jutro ustavila med Hraščami in Hruševjem, kjer je pustila na položajih tri topove in dva težka minometa, pehota pa je približno ob pol desetih v štirih kolonah pritisnila proti naselju Pri fari. Tam je spet bila v zasedi 1. četa 1. bataljona. Njen komandir Franc Kovačič-Tarzan se boja, do katerega je prišlo taikoj nato, spominja takole:

»...V zgodnjih jutranjih urah smo zasedli položaje v obliki podkve tako, da smo večji del čete postavili v smeri proti Postojni in cesti Postojna—Hruševje. Seveda pa smo se zavarovali tudi s stražami, medtem ko smo v zvoniku imeli izvidnico. Borci so si na pobočjih grička napravili zaklone.

Nenadoma je naš izvidnik »Cigo« — bil je cigan, toda dober in discipliniran borec — iz zvonika javil, da se iz smeri Postojne bliža dolga kolona s kamioni. V Hraščah so se ustavili in se našim položajem bližali v več kolonah. Se zadnjic sem obšel položaje in vsem povedal, da pride umik v poštev le v primeru, če bi nas sovražnik obkoljeval, pa še takrat le na moje povelje.

Medtem mi je Cigo že poročal, da se sovražnik razvija v strelce. Kmalu smo ga tudi mi zapazili. Naše levo krilo, kjer je imel položaje 1. in deloma tudi 2. vod, ga je spustilo na kakih dvajset metrov, nato pa z vso močjo vžgalo po njem. Strojnice in bombe so opravile svoje. Nekaj Nemcev je obležalo mrtvih ali ranjenih, drugi pa so se hitro umaknili po bregu navzdol v dolino.

Nato je sovražnik ponovno napadel, še prej pa je na naše položaje poslal nekaj min in granat. Napravile niso nobene škode. Tudi drugi napad, ki je bil hujši od prvega, smo zavrnili. Pri tem nam je pomagal tudi Cigo, ki je kar iz zvonika streljal po sovražniku. Ta ga je kmalu opazil; posledica tega je bila, da je začel zvonik obstreljevati z granatami. Zato sem Cigu ukazal, naj takoj zleze dol. Komaj je bil na tleh, je ena izmed granat treščila naravnost v zvonik in ga sesula. Pa tudi po naših položajih so granate in mine čedalje pogosteje treskale. Imeli smo nekaj ranjencev, za katere je poskrbela bolničarka Meri.

Nemci so kmalu ugotovili, da s frontalnim napadom ne bodo ničesar dosegli, pa so začeli hrib obkoljevati. Medtem smo ubili tudi nekega nemškega komandanta, ki je neprestano kričaje priganjal svoje v napad. Razmere so postajale čedalje resnejše. Umakniti se moramo, preden bo sovražnik dobil pod svoj ogenj most prek Nanošce. To moramo storiti tako, da nas sovražnik ne opazi. Zato se ne smemo vsi hkrati umakniti, zakaj v nasprotnem primeru bo sovražnik zasedel naš hrib in nas odtod obstreljeval. To bi bilo za nas zelo nevarno, saj nas onstran Nanošce

čaka kakih petsto metrov čistine. Imeli pa smo srečo v nesreči. Ena izmed sovražnikovih granat je vžgala neko stavbo, veter pa je gnal dim proti mostu. V gostem dimu se je glavnina srečno umaknila, toda zaščitnica je navzlic temu imela hude izgube. Trije borci so padli, sedem pa jih je bilo ranjenih, vendar smo vse rešili na varno.[213]) Medtem ko smo hiteli čez čistino, je sovražnik že zasedel vrh griča. Njegovi Šarci so se oglasili in nemške krogle so začele prašiti okrog nas, ko smo do zaklonov imeli le še nekaj metrov. Planili smo vanje in odtod zadrževali sovražnika.. .«[2U])

Iz naših poročil je videti, da je sovražnik imel v tem boju kaikih trideset mrtvih in ranjenih vojakov.

Potem ko so Nemci potisnili našo četo iz naselja Pri fari, so skušali osvojiti še Šmihel. Tam je bila glavnina Vojkove brigade, ki jim je dajala hud odpor, tako da Nemci sploh niso mogli do vasi. Več sreče so imeli njihovi topničarji. Ena izmed nemških granat je namreč padla naravnost na naš težki minomet. Eksplozija granate je uničila ne le minomet, temveč je ubila tri in ranila enega borca, ki so bili poleg njega.

Vse kaže, da si Nemci niti niso preveč prizadevali in da njihov končni cilj ni bila toliko Vojkova brigada kot pa preiskovanje Nanošce in iskanje pogrešanih vojakov in orožja iz prejšnjega dne.

Po šesturnem boju se je sovražnikova kolona vrnila nazaj v Postojno.

Po tem boju se Vojkova brigada ni več zadrževala na tem sektorju, temveč se je še tisto noč napotila nazaj na Otlico.

Kaj lahko rečemo za njeno petdnevno bivanje na Pivki?

Brigada je vse naloge, ki jih je bila dobila, opravila zelo uspešno. Zlasti velja to za drzno diverzantsko akcijo in požig sovražnikovega bencina v Postojnski jami, ki razen vdora v idrijski rudnik v februarju 1944 spada med največje diverzantske akcije, kar jih je bilo med vojno v Slovenskem primorju.[215])

[213]) Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I) omenja, da so Pri fari padli trije borci, štirje pa so bili ranjeni. V boju se je zlasti izkazal mitraljezec Cvetko Carl, ki je na položaju ostal do zadnjega in varoval umik svojih tovarišev. Petnajstdnevno poročilo XXXI. divizije z dne 7. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); navaja, da so Pri fari štirje borci padli, štirje pa bili ranjeni.

[214]) Spomini Franca Kovačiča-Tarzana.

215) viri: 15-dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 7. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); vojno poročila štaba XXXI. divizije z dne 7. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); poročilo operativnega odseka Vojkove brigade z dne 4. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); spomini Franca Kovačiča-Tarzana.

DIVERZIJA V POSTOJNSKI JAMI[216])

Na vdor v Postojnsko jamo in uničenje 12 vagonov bencina, ki so ga imeli Nemci tam spravljenega, so se v štabu XXXI. divizije že dolgo pripravljali. Obveščevalni center divizije, ki ga je vodil znani organizator sabotaž in diverzij Evgen Matejka-Pemc, je skrbno zbiral podatke že dolgo poprej, vendar ne le o količini in razporeditvi skladišča ter njegovem neposrednem zavarovanju, temveč tudi o skrivnih vhodih v Postojnsko jamo. Že od samega začetka je bilo namreč očitno, da skozi glavni vhod ne bo mogoče priti, saj je tam bila sovražnikova straža. K sreči so obveščevalci od nekaterih domačinov zvedeli, da je mogoče do bencina — ta je bil vskladiščen ob glavnem vhodu — priti skozi Črno jamo, ki so jo bili že Italijani z umetnim hodnikom povezali s Postojnsko jamo. Toda tudi tam so jih čakale močne ovire, ki jih je bido treba na poti do bencina odstraniti. Vhod v črno jamo je zapirala železna mreža, na vhodu v umetni rov so bila železna vrata, na njegovem izhodu pa še zid. Sreča v nesreči je bila v tem, ker Nemci niso računali na možnost, da bi se kdo utegnil po tej poti vtihotapiti v jamo, in so zato vhod v Črno jamo le občasno nadzirali s patruljami.[211])

Dvaindvajsetega aprila zvečer se je vhodu v Črno jamo približalo kakih dvajset borcev, obveščevalcev in minerjev iz Vojkove brigade in štaba divizije oziroma njegovih prištabnih enot.[2"]) Večji del te skupine — samih prostovoljcev — je bil namenjen za varstvo, zakaj v samo jamo naj bi vdrlo le pet borcev. Ko so prispeli na cilj, so zaščitni desetini razporedili na položaje pred vhodom v jamo z nalogo, da preženeta Nemce, če bi prišli tam mimo in skušali diverzantski skupini onemogočiti umik iz jame.

V skupini, ki naj bi šla zažgat bencin, je bilo devet borcev, ki so razen svojega orožja imeli s seboj še posebno opremo: železne drogove, krampe, ročni vrtalni stroj, žepne svetilke z

[216]) Akcijo so kasneje opisovali tudi nekateri udeleženci. Ker sc njihovi opisi v nekaterih podrobnostih razlikujejo med seboj (nekateri na primer navajajo kot vodjo akcije Poljaka Tadeusza Sadovvskega-Toma, drugi pa Srečka Tušarja itd.), bomo pri tem opisu vzeli za osnovo podatke, ki izvirajo iz časa NOB in ki so bržkone še najnatančnejši.

[217]) Večji del podatkov o Postojnski jami, skladišču in nemški straži so obveščevalci dobili pri Maksu Milavcu, takratnem strojevodji v jami.

[218]) Podatki o številu udeležencev akcije se precej razlikujejo med seboj. Nekateri govore o osemnajstih, drugi pa celo o petindvajsetih udeležencih. Verjetnejša je druga številka.

Skupina vojkovcev. Prvi z **leve Franko Kesič-Cene (operativni oficir), tretji pa Tadeusz Sadowsky-Tomo (obveščevalec)**

baterijami, 60 kg razstreliva s tempiranimi vžigalniki in vžigalno vrvico.

Ko so se diverzanti znašli pred prvo oviro, so skušali železna vrata odkleniti s ključi, ki so jih bili vzeli s seboj. Toda noben ključ ni bil pravi in so zato morali z drogovi kriviti železno mrežo toliko časa, dokler niso napravili dovolj široke luknje, 9kozi katero so se potem drug za drugim splazili na drugo 9tran ovire.

Druga vrata — ob vhodu v umetni rov — so bila še močnejša od prvih, vendar je bila kmalu tudi ta ovira za njimi. Zadnja ovira jih je čakala na drugi strani rova, ob vhodu v samo Postojnsko jamo. Dolgo so se mučili z debelim zidom, dokler ga naposled niso prebili in toliko razširili, da so se mogli splaziti skozi luknjo. Sedaj jim je bila pot do bencina prosta.

Tu so pustili enega borca za zvezo, drugega pa približno na pol poti, ko so dospeli do jamske železnice. Od tu naprej je šlo že laže, saj so jih železniški tiri peljali naravnost proti

uskladiščenemu bencinu. Kakih dvesto petdeset metrov pred ciljem so se ustavili, se sezuli in zložili na kup vso odvečno opremo. Določili so tudi borca, ki naj bi ostal za zvezo s tistimi ki so jih bili pustili vzdolž poti skozi podzemlje.

' Zadnjega dela akcije se je udeležilo pet borcev: Tadeusz Sa**dowsky-Tomo,** Srečko Tušar, Milan Lipičar, Dušan štrukelj in Rudi Bašelj. Pred sodi z bencinom so naleteli na zadnjo oviro, ki pa so jo zlahka odstranili. To je bila le bodeča žica. Takoj zatem so začeli z vrtalnim strojčkom vrtati luknje v sodih. Toda delo je proti pričakovanju potekalo izredno počasi. Mnogo bolje bi bilo, če bi odvili čepe na sodih, saj bi tako bencin mnogo hitreje odtekal kot pa skozi luknjice, ki jih je bil napravil vrtalni stroj. Takrat so ugotovili, da njihove priprave le niso bile zadostne. Niso se bili namreč spomnili, da bi morali s seboj vzeti tudi kak odvijač, zakaj z golimi rokami tesno privitih čepov niso mogli premakniti niti za milimeter.

Postali so tudi že živčni. Nemška straža — bencin je varovalo onstran vhoda šest vojakov — bi jih utegnila vsak hip opaziti. Bržkone je miner, ki je pripravljal razstrelivo, prav zaradi te napetosti vtaknil vanj napačen detonator — tistega, ki je bil tempiran na petnajst minut. To bi bilo prehitro, saj dotlej ne bi mogli priti na varno. Zato so mu ukazali, naj ga hitro zamenja z drugim, že aktiviranega pa vrže v Pivko.

Zgodilo se je še nekaj hujšega. Nekemu borcu, ki si je prizadeval odviti čep na sodu, je to naposled le uspelo. Po nerodnosti mu je ta padel iz rok, se zadel ob sosedni sod, nato pa zdrsnil na tla. To je bilo dovolj. Sovražnikov stražar ob vhodu je zaslišal ropot in po tem sklepal, da se v jami nekaj dogaja. K sodom sicer ni mogel, ker so bila železna vrata ob vhodu zaklenjena, toda skozi mrežo je vrgel bombo in s tem spravil na noge še druge nemške vojake.

Sedaj ni bilo več kaj skrivati. Odločale so minute, zakaj sovražnik utegne vsak hip vdreti v jamo in jih pregnati. Zato so diverzanti pohiteli po krampe in začeli z njimi razbijati sode. Sedaj je bencin curkoma lil iz prevrtanih sodov. Udarci so odmevali po podzemlju, pridružili so se jim nemški rafali, s katerimi so stražarji hoteli pregnati partizanske diverzante. V jamo Nemci še vedno niso mogli, ker niso imeli ključev pri roki.[2"])

.... [219]) Ker so bili pri načrtovanju akcije predvidevali tudi to možnost, je Maks Milavec pred začetkom akcije ključe odnesel na svoj dom.

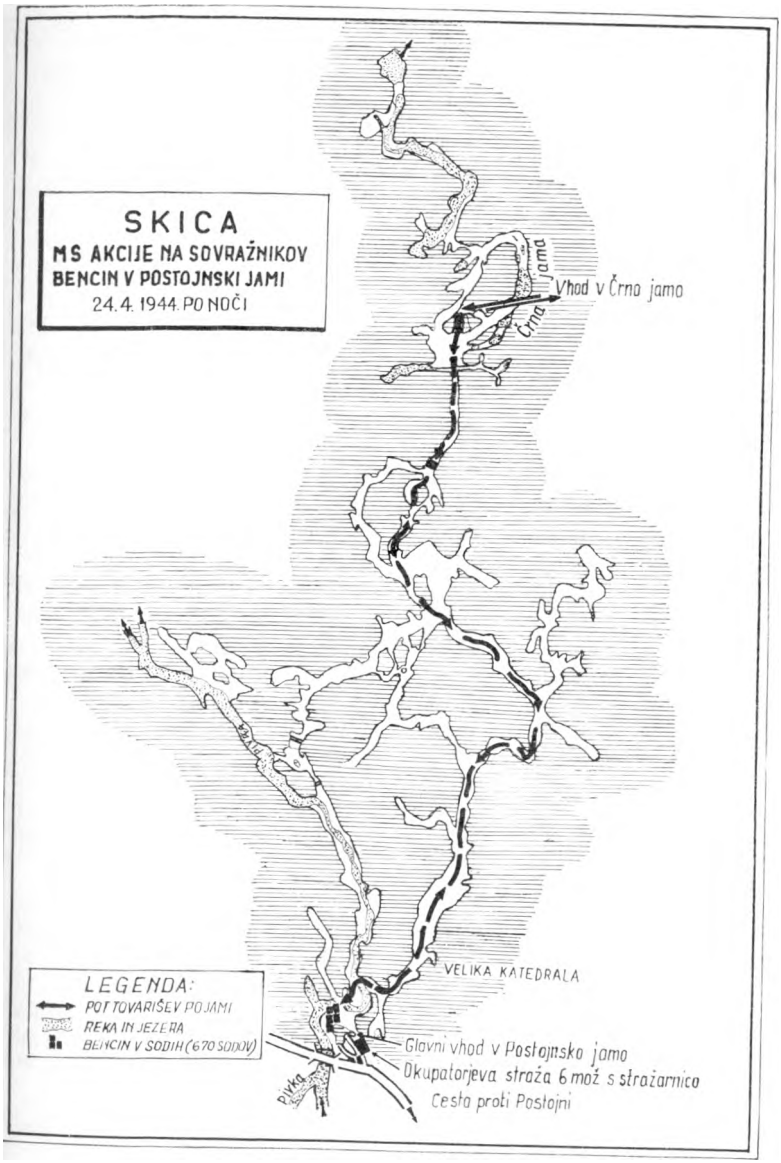
SKICA
MS AKCIJE NA SOVRAŽNIKOV BENCIN V POSTOJNSKI JAMI
24.4.1944 PO NOČI
Črna jama
Vhod v Črno jamo
Pivka
VELIKA KATEDRALA
LEGENDA:
POT TOVARIŠEV PO JAMI
REKA IN JEZERA
BENCIN V SODIH (670 SODOV)
Glavni vhod v Postojnsko jamo
Okupatorjeva straža 6 mož s stražarnico
Cesta proti Postojni

Njihovi rafali našim niso 'bili nevarni, saj so Nemci v strahu, da ne bi vžgali bencina, streljali visoko nad sodi.

Naposled so minerji le dokončali svoje delo: k sodom so položili mine z detonatorji, ki naj bi se vžgali čez tri četrt ure. Toda, kaj vse se še lahko zgodi v tem času. Če se umaknejo, bodo k sodom prišli Nemci, našli mine in jih odstranili, preden bodo eksplodirale. Zato so naši diverzanti sklenili, da se na mine ne bodo zanašali in da bodo gorivo raje zažgali.

Te naloge se je lotil Rudi Bašelj. Z robcem je ovil kamen, se približal mlaki bencina, z vžigalico vžgal robec in ga s kamnom vred zalučal proti sodom. Hip kasneje je visok plamen buhnil proti svodu. V plamenih se je znašel tudi Rudi. Stal je namreč na tleh, prepojenih z bencinom, česar v naglici ni bil opazil. Planil je nazaj, toda medtem se mu je vžgala tudi že obleka. Otepal je z rokami in si jo strgal s sebe. Nato je pohitel, da bi bil čim dlje od plamena in dima, ki se je bliskovito širil na vse strani. Spotikal se je in padal, toda najhuje je bilo to, da je bil izgubil zvezo s tovariši in da je ostal v jami sam, brez luči in kakršnegakoli znaka, po katerem bi mogel najti pot iz nje.

Grozljiv prizor ob pogledu na ognjeno morje je zmedel diverzante, ki so bili predvidevali drugačen potek akcije. Menili so, da bodo skladišče z bencinom lahko zaminirali in da se bodo le vsi skupaj vrnili iz jame, ne da bi jih Nemci opazili in pri tem ovirali. Zgodilo se je povsem drugače, kot so bili načrtovali. Svoj cilj so dosegli, toda zaradi nepredvidenih okoliščin je bilo treba pred ognjenimi zublji reševati gola življenja. Ni bilo časa, da bi preverjali, če so vsi, ker je bilo treba čim hitreje priti dovolj daleč od ognja. Ko so spotoma ugotovili, da Rudija ni za njimi, so se ustavili, Srečko Tušar in Dušan štrukelj pa sta ga odšla iskat. Daleč nista prišla, saj jima je gost dim preprečil nadaljnjo pot. Vrnila sta se k tovarišem in skupno z njimi pohitela proti izhodu. Vsi so se rešili — razen Rudija Bašlja, ki je bil pri umiku zašel in je še vedno taval po jami.

Postojnski Nemci in domobranci so dolgo tuhtali, kako so mogli partizani vdreti v jamo in jim zažgati bencin. Naposled se je nekdo le spomnil in izrazil možnost, da so bili tja prišli skozi črno jamo. če bi se bili na to spomnil že poprej in bi Nemci takoj pohiteli proti vhodu v to jamo, bi našim diver-

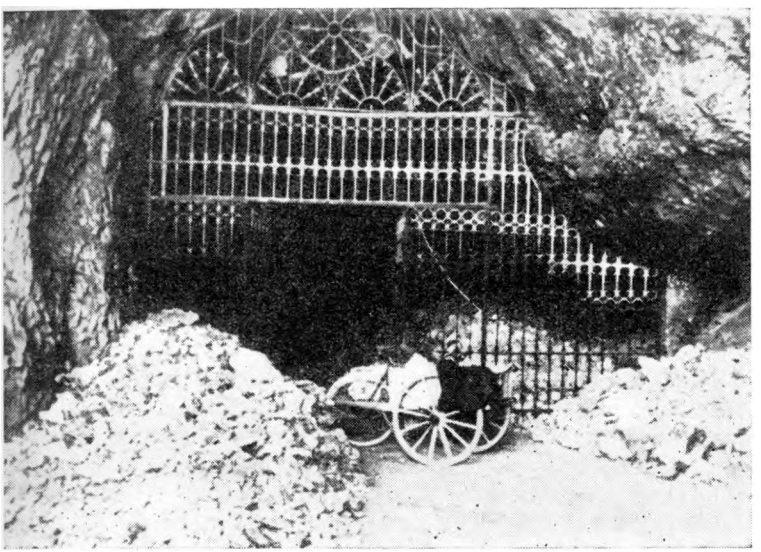

čiščenje Postojnske jame po požigu bencina

zantom bržkone trda predla. Tako je nemška patrulja prispela tja šele v jutranjih urah in ko je ob pogledu na razbita vrata ugotovila, da so to mogli storiti le partizanski diverzanti, se je takoj spustila v jamo. Šli so po isti poti kot nekaj ur pred tem partizani, ne da bi opazili Rudija Bašlja, ki se je skrival za nekim kapnikom, oddaljenim le nekaj metrov vstran. Tam jih je počakal vse dotlej, dokler se Nemci niso spet vrnili, nato pa jim je previdno sledil. Menil je, da bo tako najzanesljiveje prišel do izhoda iz podzemeljskega labirinta. Nenadoma se mu je zazdelo, da so ga Nemci opazili in da je zadonel njihov »halt!«. Odskočil je in se pritajil. Nemci so odšli svojo pot, on pa je kot poprej spet ostal sam v temi. Še dolgo je taval v vseh mogočih smereh. Zadeval se je ob skale, se spotikal, opotekal in padal, dokler se mu po 48 urah tavanja po podzemlju ni nasmehnila sreča: začutil je svežo sapico, to pa je lahko pomenilo le eno — izhod mora biti prav blizu. Še nekaj minut in bil je zunaj.

Bil je sicer zunaj, vendar še ni bil na varnem. Tam je bila nemška zaseda, ki je vžgala po njem. Sreča ga še ni zapustila: Rudi Bašelj je naglo planil v grmovje in zdrvel, da bi bil čim dlje od sovražnikove zasede. Na Studenem so ga pri neki hiši oblekli, nato pa ga je — vsega osmojenega in ožganega — partizanska patrulja, ki je prišla tam mimo, odpeljala v bolnišnico. Ni si težko zamisliti, kakšno veselje je zavladalo med njegovimi tovariši in prijatelji na štabu divizije, ko se je v maju spet vrnil mednje. Strmeli so vanj, ko da bi iz groba vstal, saj so ga bili imeli že vsi za mrtvega.

Iz Postojnske jame se je kadilo še šest dni. Toliko časa je namreč trajal požar. Gasilci so se sicer na vso moč prizadevali, da bi ga pogasili, vendar jim to ni uspelo, saj zaradi gostega dima ni mogel nihče v jamo. Zato so morali gašenje omejiti le na to, da se požar ne bi razširil še na upravno poslopje ob vhodu in na gozd nad njim. O tem je poročal tudi takratni ravnatelj Postojnske jame:

»... Dne 23. tega meseca zjutraj me je obvestilo jamsko osebje, da je skladišče goriva za starim jamskim vhodom v plamenih. V smislu izjav vojaške straže govore vse okoliščine, da je bil požar podtaknjen. Izbruhnil je okrog treh. Ves dopoldan, v manjši meri pa tudi popoldan in naslednje dni se je valil iz glavnega vhoda, iz starega vhoda ... in iz podzemske železniške postaje črn dim. Zelo gost dim, silna vročina, eksplozije sodov goriva in nenehni podori skalovja s stropa in sten so onemogočili prodiranje v notranjost jame. Postojnskim gasilcem se je posrečilo odvrniti nevarnost, da bi visoki plameni iz glavnega vhoda zanetili bližnje poslopje, kjer so restavracija in uradni prostori jamske uprave .. ,«[220])

Uspešno izvedena diverzija v Postojnski jami je bila za sovražnika hud udarec tako v materialnem kot tudi v moralnem oziru. O tem priča med drugim dejstvo, da je takoj zatem, ko je požar prenehal, prišel iz Ljubljane in si ogledal počrnelo Postojnsko jamo celo višji policijski in SS vodja Ervin Rösener, poveljnik vseh policijskih in kvislinških enot na območju Ljubljanske pokrajine.[221])

22°) **France Šušteršič, V objemu podzemlja, str. 100 (Založba Borec, Ljubljana 1960).**

221) **Viri: Vojno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 26. aprila 1944 (IZDG, fase. 251—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Naš Odisej (Partizanski dnevnik, 5. maja 1944); France Šušteršič, V objemu podzemlja (Založba Borec, Ljubljana 1960); Med Triglavom in Trstom, str. 218—220; Postojnska jama v plamenih (Primorske novice, 8. novembra 1961); Šest dni je gorel bencin (Borec 1955, str. 320—322); Srečko Tušar, Gorel je bencin (Idrijski razgledi 2/1959, str. 37).**

NEMŠKA ROPARSKA OFENZIVA

(Skica 5)

Po boju pri Šmihelu je brigada takoj krenila na pot, hodila pa je vso noč in še ves dan, preden je 24. aprila ob osmih zvečer prispela na Otlico. Čeprav je bila brigada odsotna le teden dni, je bilo že opaziti spremembe: šola, v kateri so imeli pred odhodom na Pivko miting, je bila požgana. To je pomenilo, da so bili medtem Nemci na Otlici. Toda ne le na Otlici.

Po celodnevnem počitku je brigada 26. aprila popoldne zavila proti Čepovanu. »... Ko smo šli skozi vas Lokve, smo zagledali kupe razvalin in groblja. Žalostna slika! V nas je nekaj vrelo, čeravno smo navajeni takih slik. Saj ga ni skoraj kraja, kjer ne bi bilo nekaj porušenega ali požganega. V Čepovanu enak prizor. Tudi ta lepa vas je bila cilj sovražnih letal in njihovega brezobzirnega razdejanja. Ljudstvo je prestrašeno povsod in to upravičeno, kajti Nemci, ki so pred nekaj dnevi obiskali kraj, so oropali še zadnje po bornih kočah in zagrozili, da se bodo prišli maščevat in da bodo ukrepali z vso brezobzirnostjo, če se bodo tu pri njih še pojavili partizani.. ,«[222])

Brigada se je v Čepovanu le odpočila, nato pa je zvečer pohitela proti Cerknemu. Tam je imela šele kaj videti.

Kaj se je zgodilo na Cerkljanskem, medtem ko je bila Vojkova brigada odsotna? Zakaj je brigada tako hitela tja?

Tak je bil ukaz korpusnega poveljstva. Na Cerkljanskem bo »brigada imela mitinge, da popravi slabe posledice nemške ofenzive pri civilnem prebivalstvu«.[223]) Njena naloga je bila torej predvsem politične narave. Hkrati pa naj bi varovala Cerkljansko pred ponovnimi sovražnikovimi vdori.

Najnovejša nemška ofenziva, ki je divjala na Cerkljanskem in območju Čepovana v času, ko je bila Vojkova brigada na Otlici in Pivki, se je pravzaprav začela že 11. aprila. Z nekaterimi nemškimi enotami, ki so se je udeležile, je imela opravka tudi Vojkova brigada. Tu gre za nemške enote, s katerimi se je bila spopadla brigada med 9. in 11. aprilom vzdolž ccstc Črni vrh nad Idrijo—Col.

V tej ofenzivi je sodelovalo — sodeč po podatkih korpusne obveščevalne službe — kakih 7.000 sovražnikovih vojakov. Ofen-

[222]) **Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I).**
[223]) **Povelje štaba IX. korpusa z dne 25. aprila 1944 (IZDG, fase. 221—I).**

ziva je imela dve etapi: v prvi so pregledovali cerkljansko območje, v drugi pa je prišlo na vrsto še čepovansko.

Ofenziva se je začela 11. aprila z napadom okrepljenega bataljona »Heine« na enote XXX. divizije na območju Vrsnika in Ledin. Potem ko se mu je posrečilo diviziji prizadejati hud poraz, se je bataljon vrnil nazaj v Idrijo.

Nato so si sledili drug za drugim sovražnikovi sunki na ozemlje, kjer ni bilo po umiku XXX. divizije nobenih vojaških enot. Iz Idrije in Rovt so v naslednjih dveh dneh dvakrat zapovrstjo udarili proti Vrsniku. Ko pa je 16. aprila prispela v Idrijo iz Ljubljane in Postojne kolona, v kateri je bilo približno dva tisoč mož, je bilo za pohod v Cerkno že vse pripravljeno. Tja so krenili po glavni cesti vzdolž Idrijce, druga kolona pa čez Ledine proti Gorenji vasi, toda odtod je potem, ko se ji je pridružilo kakih 300 domobrancev, zavila v Cerkno. Hkrati s tem se je na nasprotni strani — v Sv. Luciji — zbralo kakih tisoč sovražnikovih vojakov, ki so istega dne krenili čez šentviškogorsko planoto tudi na Cerkljansko.

Sovražnikova aprilska ofenziva je bila usmerjena predvsem proti prebivalstvu. To je videti po tem, da sovražnik sektorja, ki ga je nameraval očistiti, ni obkrožil, kot je to sicer delal z namenom, da naše enote ujame v obroč, jih stisne na čim manjši prostor in uniči. Tokrat so se njegove kolone gibale skoraj izključno po cestah in če so že kje opazile kako partizansko enoto, se niso potrudile, da bi jo zasledovale. Cilj te njihove ofenzive je bilo partizansko zaledje, ki ga je bilo treba razbiti. Zato so skupine sovražnikovih vojakov po vsem Cerkljanskem silno natančno in potrpežljivo iskale najmanjše sledove, po katerih bi mogle odkriti partizanska skladišča, delavnice in bolnišnice, hkrati pa ustrahovale civilno prebivalstvo in ga načrtno ropale, da bi tako čimbolj osiromašile partizansko zaledje. Ker je bila živina glavno bogastvo teh krajev, so iz cerkljanskih vasi v teh dneh odpeljali skoro vso govejo živino, pa tudi precej prašičev in ovc.

Oglejmo si nekoliko natančneje, kakšno škodo so Nemci povzročili in kakšna grozodejstva so v teh dneh uganjali po cerkljanskih vaseh.

Na Cerkljanskem vrhu je 23 domačij, odtod pa so Nemci odgnali 120 glav živine, čeplez je imel 19 hišnih številk, toda Nemci so tudi tu našli in odpeljali 30 glav goveje živine. V

Novake so Nemci prišli iz Davče in čez Leskovico. Kot drugod so se Nemci tudi v Novakih spravili nad živino in je s seboj odpeljali 160 repov. Podobno je bilo tudi v drugih vaseh. V tistih dneh so samo skozi Cerkno gnali kakih 600 naropanih govedi.

Najhuje so Nemci divjali v Zakrižu in Gorjah. V Zakriž so Nemci prispeli iz Baške grape, v njihovem spremstvu pa so bili tudi nekateri domači domobranci. Ljudi so segnali v cerkev in jih tam zastražili, da bi medtem lahko nemoteno ropali po vasi in pekli kokoši in prašiče. Nemci se niso zadovoljili le s tem, da so polovili in pojedli kakih 120 kokoši, temveč so potem, ko so odhajali, vzeli s seboj še 57 glav živine in 18 ovc.

Sovražnik je bržkone vedel, daso v podzemnih kavernah, ki so jih bili v bližini vasiizdolbli še Italijani, osrednje korpusne delavnice. Kmalu so jih našli in v njih odkrili tudi borce, ki so bili v teh delavnicah zaposleni. Tri so ujeli, enega ubili, enega ranili, eden pa je bil pogrešan in ni znano, kakšna usoda ga je doletela. Ujeli so tudi dva šoferja in učiteljico z Raven. Zaprli so jih v neko klet in jih vso noč pretepali. Nato so jih odpeljali s seboj. Seveda so ob tej priložnosti uničili tudi delavnico in vse, kar so v njej našli v popravilu. Tam je bil med drugim tudi top kal. 47 mm, kamion, dve lahki in tri težke strojnice.

Tudi Ravnam, ki niso daleč od Zakriža, niso prizanesli in so odtod odpeljali 35 glavživine.

Najhujše stvari so Nemci počenjali v Gorjah pri Cerknem. Tja so tistega dne prišli že zjutraj. Med Nemci so bili domobranci. Ljudem so ukazali, naj se zberejo pred mlekarno, nato pa so začeli ropati. Medtem so v mlekarni nemški oficirji zasliševali ljudi in hoteli od njih zvedeti, kje so terenci in partijska šola. Čeprav so grozili, ni nihče ničesar izdal.

Med Nemci je bil nek Italijan, ki je kot vojak italijanske vojske že pred kapitulacijo bival v Gorjah. Ta je izdal nekega vaščana — Jakoba Močnika, s katerim je bil v sovraštvu. Tega in še nekega Ivana Cveka so nato Nemci, odpeljali nad vas in ju tam ustrelili. Zvečer so se s plenom vrnili v Cerkno. Še prej so zažgali dve poslopji, ogenj pa se je potem razširil še na druge hiše, tako da je zgorelo sedemnajst poslopij.

Naslednjega dne so se Nemci spet vrnili. Tokrat so prišli po Katarino Močnik in jo zaprli v mlekarno skupaj z Ivanom Močnikom, bratom že prejšnjega dne ustreljenega Jakoba.

»Sredi dopoldneva pridejo po naju isti štirje Nemci, ki so prejšnji dan ustrelili Močnika in Cveka. Tudi naju so odgnali na isto mesto v skale. Stala sva jim nasproti tri do štiri korake daleč od njih. Vsi štirje so ustrelili v Ivana Močnika, da je padel k mojim nogam. 2e so pomerili tudi vame, ko se je iz vasi oglasil neki oficir, naj me za sedaj puste. Vnovič so me zasliševali, kje so partizani.

V smrtnem strahu sem jih morala peljati iz vasi k italijanskim utrdbam. Razen mene so odpeljali tja še Marijo Abram in mojo mater Frančiško Mavri. Nemci so vso pot grozili, da nas bodo ubili. Morale smo nositi lopato in kramp. Ko smo prispeli na cilj, tam seveda ni bilo niti sledu za partizani. Nemci so besneli. Postavili so me k zidu in streljali desno in levo od mene. Potem so grozili, da bodo ustrelili mater.

Končno so nas pustili žive, češ da nas bodo raje ustrelili v vasi. Gnali so nas nazaj. Pri Grabcu, kjer je bil terenec Ivan Sedej, smo se ustavili. Nemci so skočili v hleve in postrelili vso živino.

Ko smo prišli v vas, so nas pustili z obljubo, da nas bodo ustrelili naslednjega dne. Toda naslednjega dne jih ni bilo ...«")

Na Cerkljanskem je bilo med domačini osem žrtev, med njimi tudi dva starčka med 70 in 80 let starosti. Nekega domačina so obesili na drevo, ga z bajoneti prebadali, nato pa ustrelili. Ko so preiskovali ozemlje med Gorjami in Trebenčami, so v gozdu našli enajst borcev, ki so se tam skrivali. Štiri so ustrelili, druge pa odpeljali s seboj. Razen živine so odpeljali s seboj tudi žito. Kar ga niso mogli naložiti na vozove, so ga razmetali po gnoju ali pa zastrupili. V Cerknem so vdrli tudi v cerkev, pobrali kelihe in druge zlatnino, mašna oblačila pa raztrgali."[5])

Tako so Nemci pustošili po Cerkljanskem tri dni, 19. aprila pa so se sovražnikove skupine zbrale v Cerknem in odtod odšle v štirih kolonah na vse strani — proti Podbrdu, Idriji, šentviškogorski planoti in Hudajužni. Dva dni kasneje so Nemci začeli preiskovati še Banjško planoto in Čepovansko dolino. Tam so se zadrževali dva dni, 23. aprila pa so se začeli vračati v svoja izhodišča.[226])

[224]) **Spomini Katarine Močnik (Mestni muzej v Idriji).**

[225]) **Poročilo OK za Baško z dne 27. aprila 1944 (IZDG, fase. 564—II).**

226) **Viri: 14-dnevno operativno poročilo štaba IX. korpusa z. dne 27. aprila 1944 (IZDG, fase. 224—1); povelje štaba IX. korpusa z dne 25. aprila 1944 (IZDG, fase. 221—I); 14-dnevno poročilo obveščevalnega centra IX. korpusa z dne 29. aprila 1944 (IZDG, fase. 235—I); poročilo skladišča orožja in municije za severno Primorsko z dne 22. aprila 1944 (IZDG, fase. 229—I); poročilo OK KPS za Baško z dne 27. aprila 1944 (IZDG, fase. 564—II); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); krajevna kronika Cerkno (Goriški muzej, fase. I—82); krajevna kronika Cerkljanski vrh (prav tam); krajevna kronika Labinje (prav tam); krajevna kronika Novaki (prav tam); krajevna kronika Ravne (prav tam); kronika Novaki (Mestni muzej v Idriji, »Novaki«); kronika Zakriž (prav tam, »Zakriž«); šolska kron.ka**

PONOVNO NA CERKLJANSKEM

(Skica 5)

Tudi potem, ko se je sovražnikova glavnina že umaknila s Cerkljanskega, so močnejše nemško-domobranske patrulje še vedno prihajale v Cerkno in njegovo bližino. Zakaj tudi ne bi, saj tam v tistih dneh ni bilo nobene partizanske enote, ki bi jim mogla to preprečiti. Zato je Vojkova brigada dobila nalogo, naj se iz Čepovana hitro vrne na Cerkljansko in zasede položaje po bližnjih robovih nad dolino.

Brigada je to tudi storila in jo 28. aprila najdemo že na Cerkljanskem. Tam se je razporedila tako, da je 1. bataljon varoval smer Cerkno—Kladje—Sovodenj, 3. bataljon je zapiral cesto Cerkno—Kopačnica—Hotavlje, 2. bataljon pa iz Robidnice smer proti Hotavljam.

2e naslednji večer je brigada priredila miting v Planini nad Cerknim. Udeležilo se ga je »mnogo domačinov, znak, da moralno ni vplivala na njih roparska akcija sovragov«.[227])

Približal se je 1. maj. Na predvečer so po vseh hribih zagoreli kresovi. »Kamor so segale oči, povsod je bilo opaziti ognjene zublje. Streli so odmevali s hribov in pozivali na praznično razpoloženje. Štab brigade in odseki so se zbrali na robu vasi Ceplez in mogočno zapeli več partizanski pesmi, da se je razlegalo daleč naokoli. Tudi iz smeri, kjer so taborili naši bataljoni, se je čulo petje in streljanje. Domačini so tudi sami poskrbeli za kresove in se tako pridružili skupnemu praznovanju .. ,«[22'])

Prvič po dvajsetih letih so na Primorskem vsaj na osvobojenem ozemlju lahko svobodno praznovali 1. maj. Ko se je brigada zjutraj premaknila na Cerkljanski vrh — 1. bataljon na Vrhovec, 2. bataljon k Slabetu in 3. bataljon k Pagonu — so borci povsod videli razstresene letake. Tudi propagandni odsek brigade je med ljudi delil letake in po zidovih nabijal lepake, posvečene 1. maju.

Še isti dan večer je propagandni odsek priredil v Sovodnju uspel miting. V vseh smereh, ki so peljale proti okupatorjevim

Planina (prav tam, »Planina«); šolska kronika Cerkno (prav tam, »Cerkno«); spomini Ane Kranjc, Katarine Močnik, Franca Peternelja, Jerneja Peternelja, Andreja Prezlja, Julke Razpet in Julke Špik (prav tam); Prvi rezultati popisa žrtava rata (ZZB NOV Idrija).

[227]) **Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I).**

228) **prav tam**

Komandanti in komisarji Vojkove brigade. V prvi vrsti z leve proti desni: Ferdo Tolar-Mirko, Mirko Kranjc, Mirko Dukie, Jože Sagadin in Damjan Brus. Stoje pa z leve proti desni: Radovan Dolenc-Perun, Ivan Puntar-Gubec, Jože Kuk-Branko, Tone Bavec-Cene, Djuro Latinovič, Viktor Kirn in Adolf Novak

postojankam, so postavili močne straže in zasede, da bi se zavarovali pred kakim nevšečnim sovražnikovim presenečenjem.

Brigada je na Cerkljanskem ostala še ves maj in del junija. V tem času ni imela kakih večjih bojev in zato se je lahko mirno posvetila organizacijskemu, vojaškemu in političnemu utrjevanju“[9])

Toda življenje v brigadi navzlic temu — vsaj v prvih dneh po prihodu na Cerkljansko — le ni bilo tako lagodno, kot so pričakovali borci. Tokrat niso bivali in prenočevali po hišah ali gospodarskih poslopjih, kot je bilo poprej, temveč kar na prostem. Razmere po končani nemški ofenzivi še niso bile povsem normalne in nenehno so iz Idrije prihajala opozorila, da se Nemci spet pripravljajo na pohod. Obvestila sicer niso bila točna, lahko pa bi tudi bila. Zato brigadno poveljstvo ni smelo prav nič tvegati in je bilo bolje, da so bili borci noč in dan na položajih,

[229]) **Notranje življenje brigade bo natančneje obravnavalo naslednje poglavje.**

ko pa da bi prišlo do kakega presenečenja. To pa kljub temu, da je bilo vreme hladno in deževno in da se večji del borcev ni imel s čim obvarovati pred dežjem.

Medtem se je z Otlice vrnila tudi Prešernova brigada, ki se je nastanila na nasprotni strani doline, v Zakrižu, Gorjah in Novakih. Takoj po 1. maju je na območje Robidnice in Leskovice prišla še Gradnikova brigada, tako da je bila na Cerkljanskem spet zbrana vsa XXXI. divizija.

Komaj so dobro prišli, so bataljoni Vojkove brigade že iskali stike s sovražnikom. Njihove zasede in ostrostrelske patrulje so hodile čakat sovražnikove kolone na ceste okrog Idrije in Gorenje vasi, vendar zaman.

Šele čez nekaj dni, 4. maja, je prišlo do prvega hujšega spopada s sovražnikom. Tistega dne je bila poslana skupina trinajstih borcev v zasedo med Gorenjo vas in Hotavlje. Spotoma so borci zvedeli, da je sovražnik prišel tudi v Žiri. Zato so svoj načrt nekoliko spremenili in se ustavili že nad Fužinami, mimo katerih bi morala vsaka sovražnikova kolona na poti iz Gorenje vasi v Žiri ali obratno.

Tokrat niso čakali zaman. Toda ves boj je imel dva dela: prvi je bil za naše uspešen, drugi pa neuspešen. V zasedo je že ob šestih zjutraj zašlo kakih 80 do 100 Nemcev in domobrancev. Naši so jih spustili v neposredno bližino in šele nato z dvema lahkima strojnicama in devetimi puškami užgali po njih. Sovražnikovi vojaki so se takoj razbežali na vse strani. Tako kot ti so se partizanskih strelov ustrašili tudi konji, zapreženi v dva voza, na katerih je sovražnik vozil razno opremo, vendar s to razliko, da niso planili nazaj, temveč naravnost naprej proti Sovodnju. Spotoma jih je našim uspelo zaustaviti in odpeljati s seboj. V tem prvem spopadu je imel sovražnik nekaj ranjencev, trije njegovi vojaki pa so padli.“)

Če bi bil ves boj s tem končan, bi bilo vse v redu. Zal ni bilo tako. Medtem ko je zaseda vso pozornost posvečala koloni na cesti, ni nihče opazil sovražnikove pobočnice. Ta je naše povsem iznenada napadla in jih pregnala s položajev. Med umikom je en borec padel, drugi je bil ranjen, štirje pa so se sovraž-

***3°) Podatki izvirajo iz poročila operativnega odseka Vojkove brigade z dne 15. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—II). Po podatkih vojnega poroč.la XXXI. divizije z dne 1. junija 1944 (IZDG, fase. 277—II) naj bi do tega boja prišlo šele 6. maja (kar ni točno), sovražnik pa naj bi imel pet mrtvih in štiri ranjene vojake.**

niku vdali. Kasneje so ugotovili, da so bili vsi štirje novinci in so jih mobilizirali šele v drugi polovici aprila. Teže je razumeti, da je poveljstvo tako mladim in še ne preskušenim borcem zaupalo tudi strojnice, zakaj v tem spopadu sta obe lahki strojnici prišli v sovražnikove roke.

V naslednjih dneh se ni pripetilo nič posebnega, toda iz Idrije so še nadalje prihajale vesti o sovražnikovih nakanah, da vdre v Cerkno. Vreme je bilo kot nalašč za kaj takega. Bilo je deževno, razen tega pa še megleno. Zato je brigadno poveljstvo naročalo bataljonom kar naj večjo čuječnost. To tem bolj, ker je bilo tudi iz Poljanske doline slišati, da se tam zbira kakih 1.200 mož. Na prvem udaru bi verjetno bila Gradnikova brigada, toda tudi Vojkova brigada je morala biti pripravljena, da ji priskoči na pomoč. Zato so naslednje jutro, 7. maja, bili že vsi borci ob petih zjutraj na nogah ter z orožjem in pospravljeno opremo poleg sebe.

Pripraive so bile odveč, zakaj sovražnika ni bilo blizu niti tega dne in ne v naslednjih treh dneh. Zato so po bataljonih imeli spet dovolj priložnosti za mitinge, čeprav jim je dosti časa jemala tudi preskrba. Po hrano so morali hoditi na Žirovsko in onstran Gorenje vasi, predvsem na domove tistih, ki so imeli svojce pri domobrancih. Vsako tako akcijo je bilo treba dobro zavarovati, da oskrbovalnih skupin ne bi v vasi ali med potjo presenetila kaka sovražnikova zaseda.

Enajstega maja se je proti Idriji spustila sedemčlanska sabotažna skupina pod vodstvom brigadnega obveščevalca Tadeusza Sadowskega-Toma, da bi minirala električno centralo na Marofu, na pol poti med Idrijo in Spodnjo Idrijo. Naši so se približali nemškemu stražarju pred centralo na kakih deset metrov, ko jih je ta opazil. Preden je Nemec mogel kaj ukreniti, ga je pokosil rafal, izstreljen iz naše brzostrelke. Prav ta rafal je onemogočil tudi nadaljnjo akcijo. Nemci so namreč takoj skočili na noge in odgnali naše borce.

Tega dne je proti večeru v Sovodenj iznenada vdrla domobranska kolona, ki je bila prišla iz Gorenje vasi in v kateri je bilo kakih 150 mož. V Sovodnju so priredili miting: kakih petdeset jih je tam plesalo in se zabavalo, drugi pa so bili po zasedah in na straži, da jih ne bi partizani iznenadili.

Brž ko je brigadno poveljstvo zvedelo za to domobransko izzivanje, je takoj ukrenilo vse potrebno, da bi domobranski

koloni onemogočili umik proti Fužinam, jo stisnili v Sovodnju in tam uničili. Obkoljevanje je potekalo le prepočasi in do četrt na devet, ko se je začel sovražnik umikati iz vasi proti Fužinam, še ni bilo končano. Zato so naši oddelki prišli v stik le s sovražnikovo zaščitnico in jo pognali za glavnino.

Sredi maja je na Cerkljanskem spet ostala Vojkova brigada sama. Divizijsko poveljstvo je namreč 14. maja krenilo z Gradnikovo in Prešernovo brigado na Jelovico. Tam je pravzaprav ostala le Prešernova brigada, medtem ko je Gradnikova odšla še bolj proti severu, na Uskovnico in Pokljuko.

Kot nalašč so se prav tedaj razširile vesti, da namerava sovražnik iz Baške grape vdreti na Cerkljansko. Zato je poveljstvo Vojikove brigade takoj napotilo 1. bataljon v Zakriž, da bi sovražnikovo kolono — v Hudajužno je dejansko prišlo 180 Nemcev — pognal nazaj v dolino. Preplah pa je bil preuranjen, saj sovražnik ni imel takih namer.

Takoj za tem je prišel preplah z druge strani, z Gorenjskega. Začelo se je na Zirovskem. Že okrog 10. maja se je v okolici Žirov pojavila večja skupina četnikov, vendar ni znano, kateremu odredu naj bi pripadala. Imenovali so jih »črno gardo«, ker so imeli vsi — bilo pa jih je kakih osemdeset — črne srajce z jugoslovansko trobojnico nad desnim zapestjem. Ljudi so si hoteli pridobiti s prijaznostjo. Najprej so taborili pri Smrečju vzhodno od Sv. Treh kraljev, nato pa so se premaknili v Brekovice pod Goropekami. Po vsem tem je kazalo, da je četnikom veliko do tega, da si pridobe Žirovce na svojo stran. Našemu vodstvu seveda ni šlo v račun, da bi se tako rekoč na partizanskem osvobojenem ozemlju vgnezdili izdajalski četniki, ki so jih Nemci prek domobrancev oskrbovali z orožjem in hrano in ki so svojo nevtralnost kazali tako, da so lovili in ubijali partizanske kurirje in politične delavce na terenu. Zato je divizijsko poveljstvo takoj zatem, ko je zvedelo, da so četniki prišli v Brekovice, sklenilo napasti jih z vso divizijo. To pa tako, da bi jih v širokem loku obkolilo, nato pa hitro stisnilo obroč. Preden je bilo mogoče načrt uresničiti, so se četniki že umaknili na pobočja Sv. Treh kraljev. Tam bi jih bilo že teže napasti, saj je bila tik nad njimi domobranska postojanka.

Medtem ko je bilo divizijsko poveljstvo z Gradnikovo in Prešernovo brigado na območju Jelovice in Bohinja, je četniški

odred nenadoma prišel k Sv. Lenartu nad Selško dolino, odtod pa se je napotil proti Martinj vrhu. Spotoma se je spopadel tudi z enotami Gorenjskega odreda. Sedaj je bila res edinstvena priložnost, da ga razbijejo. Korpusno poveljstvo je takoj ukazalo, naj ga Vojkova brigada z enim bataljonom napade. Toda 1. bataljon, ki se je bil 21. maja vrnil iz Zakriža na Kladje, odtod pa čez Črni vrh nad Novaki v Farji potok, je že zakasnil: četniki so se bili namreč že izognili tako, da so čez Poljansko dolino odšli nazaj k Sv. Trem kraljem.

Korpusno poveljstvo je kasneje očitalo Vojkovi brigadi počasnost, pa tudi to, da bi njeno poveljstvo moralo v akcijo na četnike poslati močnejše sile. Res je, da bi poveljstvo Vojkove brigade lahko ukrepalo hitreje in odločneje, toda na kak večji uspeh bi bilo mogoče računati le v primeru, če bi četnike uspelo kje obkoliti in iznenada napasti, medtem ko so ti bili tega dne na pohodu in ni mogel nihče predvideti, kam se bodo obrnili in po kateri poti bodo šli.

Večja krivda pa zadeva poveljstvo Vojkove brigade za neuspešen napad na novo domobransko postojanko na Veharšah, kjer je bilo kakih 100 domobrancev. V tistih dneh je namreč inšpektorat Slovenskih narodnih varnostnih straž v Trstu ustanovil še deseto četo in jo nastanil na Veharšah. čeprav je v Idriji že nekaj mesecev delovala neka domobranska skupina predvsem v organizacijskem in propagandnem smilsu, je 10. četa na Veharšah prva domobranska vojaška formacija na Idrijskem. Dasiravno je bila vojaška vrednost te in drugih primorskih domobranskih enot precej slabša kot pa enot onstran nekdanje italijansko-jugoslovanske meje,[2'1]) je bilo pričakovati, da bodo skušali vzpostaviti nove domobranske postojanke tudi še kje drugje.

Zato je bilo povsem v redu, če je poveljstvo Vojkove brigade sklenilo, da bo domobrance na Veharšah napadlo prej, preden se bodo mogli pošteno utrditi. Napaka je bila v tem, da je bil napad slabo pripravljen in zato tudi neuspešen. Že obveščevalni

[231]) V domobranske enote so stopali ničvredneži (prav veharški domobranci so bili zelo znani po svojih grozodejstvih do ujetih partizanov in aktivistov ter nasilju do prebivalstva) in tisti, ki so jih k temu prisilili in ki so navadno izkoristili prvo priložnost za beg domov, k četnikom ali partizanom. Pobegov je bilo sčasoma že toliko, da je moralo domobransko poveljstvo zagroziti z najstrožjimi ukrepi: v ponovnem primeru bodo ubežnike izročili nemškim oblastem, če ga ne izslede, pa se bodo maščevali nad svojci. (Zaupna naredba št. 12 inšpektorja SNVZ z dne 23. maja 1944 — IZDG, Mikroteka, film 7, posnetek 8).

podatki so bili zelo pomanjkljivi, enote, ki naj bi napadle, pa nezadostne in slabo organizirane. V napad na domobrance, ki so se takrat nastanili v enem samem poslopju, je brigadno poveljstvo poslalo le 2. bataljon. Ta se je 22. maja zvečer neopazno približal Veharšam in se razdelil tako, da bi ena četa napadala z ene, druga pa z druge strani. Prva četa bi morala napasti z vzhodne strani. Uspelo se ji je priplaziti kakih sto metrov daleč do postojanke, nato pa se je ustavila in čakala, kdaj bo napadla 2. četa z nasprotne strani. To je med približevanjem presenetila sovražnikova patrulja. Četa je kljub temu zasedla predvidene položaje, toda pokanje, ki je medtem nastalo, je tako zmedlo 1. četo, da se je umaknila. Zato je 2. četa zaman čakala na svojih položajih, kdaj se bo z nasprotne strani oglasila 1. četa. Ko je bilo tam, kjer naj bi bili položaji te čete, še nadalje vse tiho, je 2. četa kar sama napadla. Toda njen napad je bil silno medel in neodločen. Razen tega so bili tudi domobranci že pripravljeni na boj in so medtem zasedli položaje vzdolž grebena. Zato so napad 2. čete zlahka zavrnili.

Tako sta se četi vrnili, ne da bi opravili svojo nalogo. Približno ob istem času pa so se vrnile tudi enote 3. bataljona, ki naj bi napad 2. bataljona na Veharše zavarovale pred sovražnikovim vmešavanjem iz Rovt, Godoviča in Idrije, vendar niso imele to noč nobenega posla.

Nato je spet nastalo zatišje. Ker Gradnikove in Prešernove brigade še vedno ni bilo nazaj in je bilo treba nadzirati tudi Baško grapo, je novo brigadno poveljstvo[232]) poslalo 23. maja v Zakriž en bataljon. Tokrat je prišla vrsta na 2. bataljon.

Vse do prvih dni junija se ni na južnem in vzhodnem robu Cerkljanskega zgodilo prav nič omembe vrednega.[2]") Več živosti je bilo v Baški grapi.

Najprej je ena izmed patrulj 2. bataljona 26. maja napadla italijanske bersaljere pred postojanko v Hudajužni in pri tem ubila dva sovražnikova vojaka.

[232]) Novi komandant ie postal Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar. Dotedanj: namestnik komandanta Franc Nemgar je odšel v Gradnikovo brigado. Zamenjal ga je Mirko Dukič, ki je bil po vrnitvi iz bolnišnice načeln k štaba brigade, medtem ko je novr načelnik brigade postal Anton Bavec-Cene, namestnik političnega komisarja pa Ivan Puntar-Gubec.

233) Nekateri viri omenjajo, da je 22. maja sedemčlanska patrulja iz Vojkove brigade napadla sovražno kolono z vozovi, ki se je iz Idrije pomikala na Vojsko. Ob tej priložnosti so bili trije vojaki ranjeni, dva pa ubita. Toda brigadna kronika tega spopada ne omenja.

To naj bi bil uvod v obsežnejšo akcijo, ki bi se je morala udeležiti vsa brigada. V ta namen so se 2. bataljonu že naslednjega dne, 27. maja, pridružile še druge brigadne enote. Nato so napravili načrt:

Prvi bataljon naj bi napadel italijansko stražo pri mostu pri Zarakovcu, hkrati pa se zavaroval proti Grahovemu in Koritnici, kjer sta bili nekoliko močnejši sovražnikovi postojanki. Ob mostu in bližnjem predoru so bili trije bunkerji, v vseh treh pa dvajset italijanskih in en nemški vojak. Ko bi bombaške skupine opravile s stražo, bi prišla vrsta na minerje, ki bi s 120 kg razstreliva uničili most.

Naloga 2. bataljona je bila, da napade in zavzame italijansko postojanko pri Prangerju severno od Hudajužne, kjer je bilo v dveh bunkerjih šestnajst mož. Pri tem naj bi ga varovala ena izmed čet 3. bataljona iz smeri Podbrda. Druge enote 3. bataljona naj bi rušile progo.

Napad naj bi se začel 31. maja opolnoči.

Akcija je uspela le deloma. Kaže, da so se nanjo predolgo in preveč javno pripravljali, pa je za te priprave zvedel tudi sovražnik. Sicer je moralo biti sovražniku sumljivo že to, da se je na severno stran cerkljanske doline premaknila kar vsa brigada. Najsi bo kakorkoli že, dejstvo je, da je sovražnik pričakal brigado na položajih in da je bil močnejši, kot so poročali obveščevalci. Bilo pa je še nekaj drugih znakov, ki so pričali, da je bila akcija slabo pripravljena.

Prvi bataljon je imel tako slabe ali bojazljive vodiče, da so tavali semtertja in do proge prišli šele opolnoči. Ko so se naposled približali bunkerjem, so ugotovili, da so betonski in obdani z žico. Na to niso bili pripravljeni, razen tega je bila okrog njih še čistina, ki so jo rakete osvetljevale kot podnevi. Minerji tudi niso mogli na progo, ker so jo obstreljevali z minometom. Šele proti jutru, ko je minomet nehal streljati so lahko minirali progo, vendar le na šestih krajih. Bataljon je imel v tej akciji enega pogrešanca, ki je bržkone padel.

Podobno je bilo tudi z drugim bataljonom. Tudi ta je imel slabe vodiče in je na progo prispel z dveumo zamudo. Medtem pa je sovražnik pohitel na položaje in odtod napadel partizane, ko so se bližali bunkerjem. Četa, ki bi morala minirati progo, pa je pri cesti padla v sovražnikovo zasedo in se ni mogla več

vrniti nazaj čez progo. Zato je čez dan ostala na desnem bregu Bače, vrnila se je šele naslednjo noč.

Končni rezultat akcije, ki so jo pripravljali vsaj tri dni: na šestih (po nekaterih podatkih pa na dvanajstih) krajih minirana proga, en sovražnikov vojak ubit, dva pa ranjena. To pa je bilo tudi vse.

Brigada se je še istega dne, 1. junija, vrnila na območje Cerkljanskega vrha — 1. bataljon k Slabetu, 2. bataljon na Cerkljanski vrh, 3. bataljon pa na Kladje.[234])

U4) viri: dopis štaba IX. korpusa z dne 20. maja 1944 (IZDG, fase. 281—II); dopis štaba IX. korpusa z dne 27. maja 1944 (IZDG, fase. 226—III); povelje štaba XXXI. divizije z dne 14. maja 1944 (IZDG, fase. 281—II); dnevna poročila štaba XXXI. divizije z dne 10., 13., 24. in 31. maja 1944 ter 2 junija 1944 (IZDG, fase. 226—III); 15-dnevni poročili štaba XXXI. divizije z dne 19. maja 1944 in 7. junija 1944 (IZDG, fase. 226—III); 15-dnevno inženirsko-tehnično poročilo štaba XXXI. divizije z dne 20. junija 1944 (prav tam); vojno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 1. junija 1944 (IŽDG, fase. 277—II); poročilo partijskega komiteja XXXI. divizije z dne 8. maja 1944 (IZDG, fase. 276—V); povelja štaba Vojkove brigade z dne 27. in 28. aprila 1944, 3., 9. in 31. maja 1944 ter 1. junija 1944 (IZDG, fase. 282—II); povelji štaba Vojkove brigade z dne 30. aprila 1944 in 6. maja 1944 (IZDG, fase .281 a—III); povelje štaba Vojkove brigade z dne 30. aprila 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročili operativnega odseka Vojkove brigade z dne 14. in 15. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); voina poročila štaba Vojkove brigade za 20., 21. in 25. maja 1944 ter 1. junija 1944 (prav tam); 15-dnevno poročilo štaba Vojkove brigade od 16. do 31. maja 1944 (prav tam); poročilo obveščevalnega centra Vojkove brigade z dne 27. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); poročilo 1. bataljona Vojkove brigade z dne 10. junija 1944 (IZDG, fase. 282—III); naredba inšpektorja SNVZ z dne 11. maja 1944 (IZDG, mikroteka, film 7, posnetek 7); zaupna naredba št. 12 inšpektorja SNVZ z dne 23. maja 1944 (IZDG, mikroteka, film 7, posnetek 8).

DELO IN ŽIVLJENJE V VOJSKI IN NJENEM ZALEDJU

VOJKOVA BRIGADA[235])

Organizacijska struktura

Organizacijska struktura Vojkove in tudi drugih brigad je bila sprva zelo preprosta. Brigada je imela tri, kasneje štiri bataljone, v vsakem bataljonu so bile po tri čete, v četi po trije vodi in v vodu po tri desetine, ki pa so navadno imele manj kot po deset borcev. Desetini je poveljeval desetar, vodu vodnik in politdelegat, četi pa komandir in politični komisar. Prvi je opravljal vojaške zadeve, drugi se je ukvarjal predvsem z idejnopolitično vzgojo borcev in vsemi drugimi zadevami, ki so vplivale na moralno politično stanje v enoti (propagandno delo, skrb za ranjence, prehrana in oprema, odnosi s prebivalstvom itd.). Ne glede na to delitev dela sta bila oba, komandir in komisar, skupno odgovorna za vse, kar se je v četi dogajalo. Komandir in komisar sta imela vsak svojega namestnika. Namestnik komandirja je tega nadomeščal v primeru odsotnosti, pri izvajanju raznih bojnih in drugih nalog pa je bil pri vodu, ki je opravljal posebej pomembno nalogo. Namestnik komisarja se je ukvarjal s partijsko in skojevsko organizacijo v enoti. Bataljon in brigada sta imela komandanta, komisarja in njuna

[235]) Vprašanja, ki zadevajo delo in življenje v brigadi, zalednih enotah, ustanovah in na terenu, so bila načeta že v drugih poglavjih, ker je bilo to nujno potrebno za lažje razumevanje dogodkov, ki so bili v neposredni zvezi z Vojkovo brigado. Navzlic temu jih je treba celotneje prikazati še v posebnem poglavju.
V tem delu knjige jih združujemo zato, ker so brigada, vojaško zaledje in teren dobili spomladi in poleti 1944 skoraj dokončno organizacijsko obliko in ker je delo v vojski in na terenu prav v tem obdobju doživelo velik razmah.

namestnika z enako delitvijo dela kot v četnem poveljstvu. Razen tega je bil v brigadi peti član ožjega poveljstva načelnik štaba, čigar naloga je bila, da je usmerjal in usklajeval delovanje raznih odsekov, ki so nastajali v štabu brigade.

Že v novembru 1943 je imel štab Vojkove brigade operativni, obveščevalni, ekonomski, sanitetni in propagandni odsek ter odsek za zvezo. Razen teh odsekov je pri štabu delovalo tudi brigadno sodišče. V bataljonih ni bilo odsekov, temveč le posamezni referenti (operativni oficir, obveščevalec, bolničarka, intendant, propagandist, vodnik voda ali desetine za zvezo itd.).

Nenehni razvoj vojske je zahteval, da se njena organizacija prilagaja novim potrebam. Po bataljonih in pri štabu brigade so začeli ustanavljati nove posebne enote (pionirske, obveščevalne, čete s težkim orožjem itd.). Da bi bila organizacijska sestava vseh brigad čimbolj enotna, je korpusno poveljstvo spomladi 1944 predpisalo novo formacijo, na katero je Vojkova brigada (razen 3. bataljona) prešla 15. aprila na Otlici. Očrt, ki ga je takrat dobila, je z manjšimi naknadnimi spremembami in dopolnitvami obdržala vse do konca vojne in zato si ga velja natančneje ogledati.

Čete so odtlej imele le po dva voda, vod pa po dve desetini. V desetini naj bi bilo osem borcev. Četa je torej imela štiri desetine. Ena izmed teh naj bi bila razen s puškami oborožena po možnosti tudi z lahkim minometom, druge tri pa z lahkimi strojnicami. V poveljstvu čete so še nadalje bili komandir, politični komisar in njuna namestnika,[236]) v pomožnem delu tega poveljstva pa še obveščevalec, ekonom, kuhar z dvema pomočnikoma, konjevodec, bolničar in dva nosilca ranjencev. V četi naj bi potemtakem bilo 49 mož.

Bataljon je imel razen štaba še dve četi, mitralješki in inženirski vod. Štab so sestavljali komandni del (komandant in politični komisar z namestnikoma) in pomožni del (obveščevalec s pomočnikom, intendant, ekonom s pomočnikom, krojač, čevljar, bolničar, orožar, propagandist, pisar in desetina za zvezo s štirimi kurirji in štirimi signalizatorji). Mitralješki vod je imel dve desetini, v vsaki po en težek mitraljez (italijansko težko bredo ali fiat). V vodu je bilo 22 mož, če so imeli za prenašanje težkih strojnic in municije mule, v nasprotnem pri-

[236]) **Od septembra 1944 dalje ni bilo več namestnikov komandirjev in bataljonskih komandantov, ker so bila ta formacijska mesta ukinjena.**

Borec s težko bredo

meru je mitralješki vod imel 26 mož. Inženirski vod je imel pionirsko, minersko in protioklopno desetino. V vodu je bilo 30 mož. V vsem bataljonu je torej bilo 174 do 178 borcev.

Brigada je imela razen štaba in treh bataljonov še četo s težkim orožjem (ali tako imenovano »pratečo četo«), vod za zvezo, inženirski vod in obveščevalno desetino.

Ožji del štaba je imel pet članov — komandanta in političnega komisarja z njunima namestnikoma ter načelnika štaba. V pomožnem delu je bilo 37 ljudi: operativni oficir z orožarjem, šef in pomočnik šefa OC, intendant s pomočnikom, mesar, ekonom, kuhar z dvema pomočnikoma, konjevodec, sanitetni referent s pomočnikom, štabni bolničar, sekretar SKOJ, propagandni referent, vojni dopisnik, pevovodja, trije člani tehnike, kurir, administrator, pisar in desetina za zaščito štaba.

Četa s težkim orožjem je imela dve težki in dve lahki strojnici, štela pa je 33 mož. Inženirski vod je imel razen pomožnega dela in poveljstva po eno minersko in pionirsko desetino. V tem vodu je bilo skupno 42 mož, v vodu za zvezo, ki so ga razen poveljstva sestavljale telefonska, brezžična (radiotelegrafska), signalna in kurirska desetina, pa 27 ljudi. V obveščevalni

desetini je bilo šest obveščevalcev, ki jim je naloge dajal šef OC ali njegov pomočnik.

Če bi dejansko številčno stanje povsem ustrezalo formacijskemu stanju, bi moralo biti v brigadi 663 oziroma 675 borcev in bork. Tu pa tam je brigadi še uspelo približati se temu številčnemu stanju, vendar ga ni dosegla nikoli. Od spomladi 1944 pa do konca vojne je število borcev Vojkove brigade nihalo od 600 do 400.

Nova formacija, ki so jo kasneje le dopolnjevali, je nedvomno zelo ugodno vplivala na bojno moč brigade, zakaj vsak borec je potlej vedel, kje je njegovo mesto in kakšno je njegovo orožje. V tem smislu je potem potekalo specializirano vojaško usposabljanje borcev in njihovih poveljnikov.[237])

Borci in njihova oborožitev

Prvi borci Vojkove brigade so bili skoraj sami prostovoljci, doma predvsem s Cerkljanskega in Idrijskega. Po osvoboditvi Žirov so se jim pridružili Zirovci, kasneje — zlasti po februarski mobilizaciji — pa še drugi Gorenjci. Čim dlje je vojna trajala, tem bolj se je spreminjala podoba Vojkove brigade tudi v tem pogledu. Borci iz septembra 1943 so postajali čedalje redkejši (precej jih je padlo, mnogi so odšli v druge enote ali spričo izčrpanosti in bolezni na terensko delo itd.), nadomeščali pa so jih že priletnejši mobiliziranci, število Primorcev je padalo, večino pa so prevzeli Gorenjci.

Anketa, ki so jo med borci izvedli konec oktobra 1944 (takrat je brigada imela 502 borca, anketiranih pa jih je bilo 347), daje zanimivo podobo o starostni sestavi borcev. Dva borca sta imela manj kot 16 let, 81 borcev ali 25 % manj kot 20 let. Borcev, ki so bili stari od 20 do 30 let, je bilo 124 ali 35%, med 30. in 40. letom pa jih je bilo 119 ali 34 %. Vsi drugi, to je *6%,* so bili starejši kot 40 let.

Borke so bile zvečine zelo mlade. Izmed 27 bork je bila ena mlajša kot 16 let, šest jih je bilo med šestnajstim in osemnajstim letom, enajst med osemnajstim in dvajsetim letom, druge

[237]) **Viri: dopis štaba III. operativne cone z dne 12. novembra 1943 (IZDG, fase. 281—I); dopis glavnega štaba NOV in POS z dne 16. septembra 1944 (IZDG, fase. 281—II); dopis štaba IX. korpusa z dne 12. aprila 1944 (prav tam).**

so imele nad dvajset let, le ena pa je bila starejša od 26 let.

Borčevski staž vojkovcev je bil tudi zelo nizek. Borcev iz leta 1942 je bilo le pet. Do kapitulacije Italije je v partizane vstopilo skupno 27 borcev in bork (7%), od kapitulacije do konca leta 1943 97 ali 25 %, od 1. januarja do I. decembra 1944 146 ali 38 %, vsi drugi — torej kar 30 % —pa šele v septembru in oktobru 1944.

Kar zadeva njihove poklice, jih je največ bilo industrijskih delavcev (36%), manj pa poljedelskih delavcev (mednje bržkone spadajo tudi kmečki sinovi), ki jih je bilo 18%, kmetov (21 %) in 25 % drugih.

Izmed vseh vojkovcev so bili le trije nepismeni. Z univerze je prišlo v partizane pet študentov, medtem ko je imelo dokončano ali nedokončano srednjo šolo 48 borcev in bork. Vsi drugi — 153 — so obiskovali pred vstopom v partizane le osnovno šolo.

Največ borcev in bork je bilo s podeželja. Takih je bilo 239. Iz industrijskih krajev jih je bilo 72, iz Ljubljane 14, iz drugih mest pa 49.

V večini so bili borci, ki pred vstopom v partizane niso služili še v nobeni vojski. Nekoliko manj jih je imelo za seboj bivšo italijansko vojsko (119), še manj jugoslovansko (86), 39 borcev pa je prišlo iz nemške vojske. Iz domobranskih vrst so vstopili v Vojkovo brigado trije, v belogardističnih formacijah pa sta bila pred kapitulacijo Italije dva anketirana borca. Iz italijanske internacije je prišlo v brigado 46 borcev.

Še nekaj statističnih podatkov o borkah: izmed 27 bork, kolikor jih je bilo konec oktobra v Vojkovi brigadi, so bile le štiri prave borke v četah, medtem ko jih je bilo sicer osem bolničark, tri kuharice, dve šifrerki, šest peric ali šivilj, štiri pa na vodilnih položajih (tri politdelegatke, ena podoficir). Naj omenimo tudi to, da je bilo 26 bork še samskih, ena pa se je poročila v partizanih.

Takšni so bili torej borci in borke Vojkove brigade. S čim so bili oboroženi?

Sprva je vsa njihova oborožitev izvirala iz zapuščine premagane italijanske vojske. Orožja je bilo več kot dovolj. Velika večina borcev se je morala zadovoljiti z italijanskimi karabinkami, čeprav so bile jugoslovanske in nemške mavzerice mnogo boljše. Funkcionarji so imeli italijanske brzostrelke in pištole.

Zavezniške pošiljke orožja in opreme

Nemških napadalnih pištol je bilo v Vojkovi brigadi zelo malo. Vsi borci so imeli tudi ročne bombe. To so bile predvsem italijanski »paradižniki« (tako so jih imenovali po značilni obliki in rdeči barvi), katerih eksplozija je bila sicer zelo glasna, niso pa bili kdove kako učinkoviti. Zato so v ročne bombe kaj radi predelovali lahke nemške mine, ki so bile vkopane vzdolž nekdanje i talij ansko-nemške meje. Slabe so bile tudi italijanske lahke strojnice, lahke brede, ki so zlasti v hujšem mrazu rade zatajile. Mnogo boljše in zanesljivejše pa so bile težke brede. Razen lahkih minometov, s katerimi so bile oborožene čete oziroma bataljoni, so po bataljonih, kasneje pa le v brigadi, imeli tudi italijanske težke minomete. To orožje ni bilo slabo, toda naši borci niso bili dovolj izurjeni, da bi ga znali učinkoviteje uporabljati.

Kasneje, ko so začele iz zraka padati zavezniške pošiljke, in ko je brigada tudi Nemcem začela pleniti orožje, je oborožitev Vojkove brigade postajala čedalje pestrejša.[238]) Že pozimi 1944 so se pojavile prve zavezniške brzostrelke, ki so bile mnogo slabše kot nemške in celo italijanske, nato pa še bombe, puške in strojnice (breni). Izmed vsega orožja, kar so ga bili prejeli od zaveznikov, so se borci še najbolj razveselili protitankovskih pušk in plastičnega razstreliva. S protitankovskimi puškami so uspešno vrtali ne le jeklene plošče na sovražnikovih oklopnih vozilih in lokomotivah, temveč tudi zidove njegovih utrdb. Plastično razstrelivo, ki ga je prihajalo na tone, je tudi bilo vsestransko uporabljivo: za miniranje železniških naprav in drugih objektov, za polnjenje granat in kot ročne bombe poljubne velikosti.[23’])

[238]) To je videti tudi iz podatkov 15-dnevnega poročila o partijskem delu v Vojkovi brigadi z dne 16. oktobra 1944 (IZDG, fase. 276—V). Takrat je imel 1. bataljon 96, 2. bataljon 84, 3. bataljon 99 in štab s samostojnimi enotami 106 navzočih borcev in bork. Njihova oborožitev je bila takale:

1. bataljon: 41 italijanskih pušk, 8 mavzeric, 1 angleška puška, 1 lahka breda, 5 brenov, 2 težki bredi, 2 angleški in 1 ruska protitankovska puška, 1 lahki minomet in 1 piat (angleški ročni protitankovski minomet);

2. bataljon: 47 italijanskih pušk, 10 mavzeric, 1 lahka breda, 5 brenov, 2 težki bredi, 1 šareč (nemška lahka strojnica) in 2 angleški protitankovski puški;

3. bataljon: 39 italijanskih pušk, 11 mavzeric, 1 angleška puška, 1 angleška brzostrelka, 3 lahke brede, 1 bren, 2 težki bredi, 2 angleški in 1 ruska protitankovska puška ter 1 lahki minomet;

štab brigade: 29 italijanskih pušk, 7 mavzeric, 6 brzostrelk, 1 zbrojevka (češka lahka strojnica), 1 bren in 1 težki minomet.

[239]) Viri: anketni podatki za XXXI. diviz jo (IZDG, fase. 92—IV); 15-dnevno poročilo o partijskem delu v Vojkovi brigadi z dne 16. oktobra 1944 (IZDG, fase. 276—V).

Vojaško urjenje

Nenehno vojaško urjenje je bilo nujno potrebno ne le zato, ker velik del borcev ni služil pred vstopom v partizane v nobeni vojski in zato ni imel o vojaških zadevah nobenega pojma, temveč tudi zato, ker je bilo partizansko vojskovanje nekaj posebnega, česar niso poznali niti borci, ki so za seboj imeli službo v italijanski, jugoslovanski ali nemški vojski. Zato je bilo treba tudi njim posredovati dotlej pridobljene izkušnje.

Temu namenu so služile posebne vojaške ure, ki so jih imeli vsak dan razen takrat, kadar so bile enote v boju ali na pohodu. Na teh urah so obravnavah najrazličnejše zadeve — od pouka o uporabi orožja in streljanju, stražarski službi in patruljiranju do praktičnih vaj v postavljanju zased in napadov na utrjene postojanke. Težava pa je bila v tem, da se vojaških vaj mnogi borci niso mogli redno udeleževati (straže, patrulje, zasede, preskrbovalne skupine itd.) in da ni moglo biti dolgoročnejšega načrtnega dela (pogostno menjavanje moštva). Kadarkoli je bilo le mogoče, je brigada delovala po vnaprej določenem dnevnem redu. Za primer navajamo dnevni red za 27. julij 1944:

od 7.00 do 8.00: pehotne vaje

od 8.00 do 8.15: odmor, petje

od 8.15 do 9.00: bojno urjenje(zakloni, ocenjevanje razdalje, merjenje, premeščanje v boju, streljanje)

od 9.00 do 10.00: bojno urjenje z desetino (razvijanje v strelce, premeščenje, naloge mitraljezcev, naloge patrulj, napad, umik)

od 10.00 do 10.15: odmor, petje

od 10.15 do 11.00: vodno bojno urjenje (v strelce, napad, obramba, juriš)

od 14.00 do 15.00: spoznavanje oborožitve

od 15.00 do 16.00: merjenje, streljanje

Mitrailješki, inženirski in pionirski vod ter vod za zvezo so vojaški pouk tudi izvajali po tem programu, vendar s to razliko, da so med 9.00 in 11.00 imeli poseben program v skladu z njihovimi potrebami.

TQ pomeni, da so borci Vojkove brigade imeli naporno in trdo življenje tudi takrat, kadar so počivali — ko ni bilo bojev ali večjih premikov. Brigadno poveljstvo je menilo, da je to

nujno potrebno in da je treba nadomestiti vse, kar je bilo zamujeno. Ugotovilo je, da borci premalo poznajo svojo oborožitev in ji zato tudi ne zaupajo. Našli so se mitraljezci, ki še nikoli niso imeli priložnosti izstreliti kak rafal. Kako naj bi se torej zanesli nanje v boju? Odtod izhaja tudi občutek manjvrednosti pred nemškimi vojaki, čeprav so jih naši borci — po mnenju brigadnega poveljstva — v vsakem oziru prekašali.

Posledice vztrajnega, čeprav zelo napornega vojaškega urjenja so se kmalu pokazale, saj je brigada v poletnih mesecih leta 1944 dosegla nekaj zelo lepih uspehov. Hkrati s tem je brigadno poveljstvo že lahko poročalo, da najmanj 60 % vseh borcev v brigadi zna ravnati z vsako vrsto orožja — od ročne bombe do težkega mitraljeza. Neposredna posledica tega je bila, da so borci to orožje ne le vzljubili, temveč da so se javljali prostovoljci celo za težke mitraljeze in protitankovske puške, čeprav prenašanje do dvajset kilogramov težkih kosov poleg svoje osebne opreme res ni bila šala.

Izredno skrb so posvečali tudi strokovnemu usposabljanju poveljniškega kadra. To je bilo res potrebno, saj so bili med njimi zelo redki bivši aktivni ali rezervni oficirji kraljevske jugoslovanske ali italijanske vojske. Zvečine so to bili mladi in pogumni fantje, ki niti vojaškega roka še niso bili odslužili. Zato so že sredi novembra 1943 ustanovili pri štabu Triglavske divizije prvi desetdnevni tečaj za nižje poveljnike (desetarje in vodnike), ki so mu kasneje sledili še drugi.[240]) V vsak tak tečaj so brigade pošiljale po 8 do 10 nižjih poveljnikov. Do marca 1944, ko so to šolo ukinili, ker jo je prevzel štab korpusa, se je zvrstilo šest tečajev, obiskovalo pa jih je 180 tečajnikov.

Pri štabu korpusa sta delovali pravzaprav dve šoli — oficirska in podoficirska. Vsaka izmed njih je že imela različne tečaje za razne rodove in službe — obveščevalne, topniške, inženirske, za zvezo itd. Oficirska šola je bila namenjena predvsem za komandirje čet in njihove namestnike, medtem ko so komandante bataljonov pošiljali na šolanje h glavnemu štabu NOV in PO Slovenije na Dolenjsko.

Proti jeseni 1944 je bilo v brigadi že težko najti kakega poveljnika, ki ni končal ene ali druge vojaške šole.

[240]) Na drugem tečaju je bil najboljši Franc Pečarič iz Vojkove brigade, na drugem tečaju za signaliste pa je bil vojkovec Ivan Plut drugi po rangu (Partizanski dnevnik, 4. in 6. januarja 1944).

Toda brigadno poveljstvo le ni bilo povsem zadovoljno. Ugotovilo je, da se poveljniki vračajo iz šol z bogatim vojaškim znanjem, vendar ga zaradi nerazumevanja in tudi neznanja drugih ne morejo dovolj izkoristiti. Razen tega vsakdo izmed njih prenaša svoje znanje na druge po svoje. Zato je brigadno poveljstvo poleti 1944 predlagalo, naj bi brigade drugo za drugo umaknili v zaledje in po enotnem načrtu organizirali hkratno urjenje vseh enot. Predlog sicer ni bil slab, vendar ga zaradi nenehnih bojev ni bilo mogoče uresničiti. Nanj so se ponovno vrnili šele pozimi 1945, pa še takrat ga je bilo mogoče izvesti z eno samo brigado.[241])

Politično delo v brigadi

S politično vzgojo borcev so se ukvarjali predvsem politični delegati v vodih ter politični komisarji in njihovi namestniki po četah, v bataljonih in štabu brigade. Njihovo delo je bilo vsestransko in se ni omejevalo le na politične ure — predavanja in pogovore o najrazličnejših vprašanjih, ki so zanimala borce: kakšna bo povojna družbena ureditev, kje bodo potekale slovenske meje, kaj bodo storili z domobranci in drugimi izdajalci, kakšen je odnos zahodnih zaveznikov do NOB, kakšna je družbena ureditev v Sovjetski zvezi in še vrsta raznih drugih vprašanj. Najbolj pa je seveda zanimalo borce to, kakšen je najnovejši položaj na frontah in kdaj bo konec vojne. Zato so na političnih urah skoraj redno prebirali tudi radijska poročila.

Na političnih urah so še obravnavali tudi druga, »domača« vprašanja. Zelo pogosto je bila na dnevnem redu disciplina, ki ni mogla biti nikoli na tako visoki stopnji, da bi bili z njo povsem zadovoljni. Mnogo so se ukvarjali tudi z ubežništvom v vseh njegovih oblikah — od razhaj kancev do tistih, ki so bežali k domobrancem. To vprašanje je ostalo odprto vse do konca vojne,

[241]) Viri: operativno poročilo štaba III. operativne cone z dne 30. novembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 8, dok. št. 152); poročilo štaba IX. korpusa z dne 31. decembra 1943 (Zbornik VI, knjiga 9, dok. št. 152); 15-dnevno poročilo operativnega odseka štaba IX. korpusa z dne 15. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok. št. 81); poročila štaba IX. korpusa z dne 1., 14. in 29. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 2, 3, 55 in 103); razporeditev dela Vojkove brigade z dne 27. julija 1944 (IZDG, fase. 282—II); dopis štaba Vojkove brigade z dne 7. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282—I); predlogi štaba Vojkove brigade z dne 6. avgusta 1944 (prav tam); Partizanski dnevnik, 4. in 6. januarja 1944; Med Triglavom in Trstom, str. 230.

zakaj marsikateri mobilizirane kljub upanju v skorajšnji konec vojne in partizanski zmagi ni vzdržal hudih naporov v brigadi, pa je ušel domov ali celo k sovražniku. Na političnih urah so obravnavali tudi vojaške akcije. Pred njeno izvedbo so borcem govorili o pomenu akcije, potem ko je bila že za njimi, pa so jo ocenjevali in ugotavljali, kakšne napake so storili. Na političnih urah so se pogovarjali še o najrazličnejših nepravilnostih in težavah: o netovariških medsebojnih odnosih, čistoči, prehrani, skrbi za ranjence, nepravilnih odnosih do prebivalstva itd.

Duša in motor celotnega, ne le političnega dela v katerikoli enoti sta bila partija in SKOJ. Partijsko celico je že od novembra 1943 imela vsaka četa Vojkove brigade. Četne celice so spadale pod bataljonski biro, ti pa pod brigadni komite, katerega sekretar je bil namestnik brigadnega komisarja. Neposredno pod brigadni partijski komite je spadala tudi celica pri štabu brigade. Podobno organizacijsko sestavo je imela tudi skojevska organizacija.

V partijo so sprejemali le najboljše in preiskušene borce. Če so bili mladinci, so najprej postali skojevci, sicer pa kandidati za sprejem v partijo. »... Skojevec mora biti vedno in povsod za zgled drugim ne samo v borbi, tudi drugje. Kadar gre za prostovoljne akcije, ne sme biti skojevca, da se ne bi javil. Drugi tovariši se bodo kar čudili, od kje jemlje ta tovariš toliko moči in navdušenja. Od kje drugje pač kot od naše plemenite organizacije, od našega SKOJ. Saj se ta bori in se bo boril do končnega uresničenja plemenitih socialističnih in intemacionalističnih ciljev,« ugotavlja poročilo bataljonskega biroja ob ustanovitvi SKOJ v 4. bataljonu Vojkove brigade.[242]) Prav zato, ker je bila brigada sprva sestavljena skoraj iz samih novincev, ki se še niso imeli priložnosti izkazati v hudih trenutkih, je bilo število partijcev in skojevcev manjše kot kasneje. Tik pred novembrsko ofenzivo 1943, ko je brigada imela kakih 930 borcev, je bilo v njenih enotah (le za pionirski bataljon ni podatkov) 75 partijcev, 48 kandidatov in 110 skojevcev ali skupno 233 članov ali 25 % vsega moštva. V začetku januarja 1944, ko je brigada štela 502 borca, je bilo že 146 partijcev, 30 kandidatov in 166 skojevcev. Skupno jih je torej bilo 342 ali 68 % glede na celotno število borcev in bork. Kasneje ko v brigado niso prihajali več prostovoljci temveč predvsem mobiliziranci, se je število članov spet nekoliko zniževalo: v začetku

[242]) **Dnevnik o delu SKOJ v 4. bataljonu z dne 7 .novembra 1943 (IZDG, fase. 282 a—I).**

oktobra 1944 je brigada imela 505 borcev, izmed katerih je bilo članov 251 ali 49 % (75 partijcev, 17 kandidatov in 59 skojevcev). Število skojevcev je bilo čedalje manjše predvsem spričo tega, ker je tudi starostna sestava brigade postajala vse neugodnejša zaradi mobiliziranja starejših letnikov.

Za vlogo partije in SKOJ v brigadi pa ni bilo toliko pomembno število kot prizadevnost članstva. Vsaka celica se je sestajala vsaj enkrat tedensko, pa tudi večkrat. Samo v drugi polovici aprila 1944 so imele celice Vojkove brigade 28 rednih, 12 izrednih, 12 študijskih in en leteči sestanek. Izredne sestanke so običajno sklicevali pred pomembnejšimi akcijami in pohodi ali pa zaradi obravnavanja kakih drugih nujnih zadev. Leteče sestanke so navadno imeli med pohodi in takrat, če ni bilo časa kako zadevo podrobneje in izčrpneje obravnavati. Na študijskih sestankih so proučevali razno partizansko literaturo.

Na rednih sestankih so pretresali celotno življenje in delovanje ustrezne enote. Vsak partijec ali skojevec je bil zadolžen za ta ali drugi sektor dela (vojaški, politični, kulturni, sanitetni, prehrambeni, za odnose s prebivalstvom itd.), njegova dolžnost pa je bila, da je na sestanku poročal, kaj je od zadnjega sestanka dalje storil na svojem sektorju. Potemtakem je bil vsak sestanek nekakšen parlament, na katerem so po vsestranski in demokratični razpravi sprejemali sklepe, obvezne za vse člane — torej tudi za poveljnike.

Toda ne samo to: obvezni točki vsakega sestanka sta bili tudi kritika in samokritika. Vsak član je imel možnost in dolžnost drugim članom odkrito povedati, kaj mu pri njihovem delu in življenju ni všeč in v čem bi se morali poboljšati, hkrati pa je sam od sebe priznal tudi svoje napake in pomanjkljivosti.

Partijska organizacija je bila do svojih članov silno ostra, če je hotela doseči, da bodo partijci in skojevci »vedno in povsod za zgled drugim«. Tako so na primer decembra 1943 v 1. bataljonu na partijskem sestanku kritizirali komandanta Karla Novaka-Toneta, češ da je do borcev pregrob. V 2. bataljonu so ostro opozorili skupino borcev, ki so igrali karte. »Obljubljajo, da jih ne bodo več igrali in da se bodo poboljšali.« Komandanta 4. bataljona S. B. so zaradi pijančevanja celo izključili iz partije in to objavili po vseh celicah. »... Noben član KP ne more biti ne pijanec ne kvartopirec in ne prostitut. To je za delavski razred propast . . .,« so ugotovili na sestanku celice 2. čete 3. bataljona,

ko so obravnavali ta primer.[245]) Partijski ukor je prejel tudi komandant 3. bataljona D. B., ker se je med novembrsko ofenzivo oddaljil od svojega bataljona, ne da bi komu povedal, kam gre. Med borci se je zato razširil glas, da je dezertiral in zato je v tem bataljonu bilo več razhajkancev, kot bi jih bilo sicer. Komandanta 4. bataljona so kasneje še kritizirali, ker je bil grob ne le z borci, temveč je celo neki gospodinji brez razloga grozil z ustrelitvijo.

Pa tudi kasneje partija ni popuščala, če je šlo za malomarno izvajanje nalog in neprimerno obnašanje njenih članov. Tako sona primer novembra 1944 izključili štiri člane. Enega zato, ker se je, čeprav je nosil pomembno pošto, opil in pri tem izgubil celo puško, medtem ko so se drugi trije oddaljili od svoje enote. Takoj so odstavili in kaznovali z ukorom brigadnega sekretarja SKOJ, ki med sovražno ofenzivo ni imel razumevanja za težave in je med drugimi borci širil nezadovoljstvo, češ »najprej nam dajte jesti, potem se bomo pa borili«.[241])

Taki primeri, da je bilo treba partijce in skojevce kaznovati ali celo izključiti, so bili res izjemni, hkrati pa za druge borce dokaz o nesebičnem delovanju in ciljih teh dveh organizacij. Zato ni nikoli manjkalo kandidatov za partijce in skojevce, čeprav so bile njihove obveznosti v boju in vsakdanjem življenju nasploh mnogo večje od obveznosti drugih borcev.

To je hkrati tudi dokaz uspešnega političnega dela med novinci, ki so bili sicer prisilno mobilizirani v brigado, toda ko so bili že v njej, so se z vso vnemo pridružili prizadevanjem drugih borcev za dosego končnih ciljev narodnoosvobodilnega boja, pogumno prenašali vse težave partizanskega življenja in z redkimi izjemami vzdržali do končne zmage. Zato bi bilo napak gledati v njih ljudi, ki so po mobiliziranju ostali v brigadi le zato, ker so jih k temu prisilili. Velika večina mobilizirancev se je hitro vživela v novo okolje in se ni v ničemer razlikovala od borcev, ki so prihajali v partizane zavestno in prostovoljno.

Veliko pozornost so posvečali tudi vzgoji političnega kadra. Med komisarji in partijskimi sekretarji skorajda ni bilo nobenega predvojnega komunista ali skojevca in večina izmed njih

[243])Zapisnik sestanka celice 2. čete 3. bataljona z dne 15. decembra 1943 (CK ZKS, K 9/1943—III č).

[244]) Polmesečno partijsko poročilo XXXI. divizije z dne 18. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282 a—l).

je dobila prve pojme o partiji in njenih ciljih šele po vstopu v partizane. Medtem ko so si vojaški poveljniki lahko pridobili precej vojaškega znanja med boji, pa politični funkcionarji ne bi mogli dovolj uspešno delovati, če jim ne bi posredovali ustrezno znanje prek raznih šol in tečajev.

Že konec februarja 1944 so pri štabu XXXI. divizije ustanovili partijsko šolo, namenjeno predvsem četnim političnim, partijskim in skojevskim kadrom. Tečaji so trajali po štirinajst dni, program pa je vseboval vprašanja o razvoju mednarodnih dogodkov po pivi svetovni vojni, o vlogi partije v NOB, o osvobodilnem boju jugoslovanskih narodov, o boljševizaciji partije, o osvobodilnem boju slovenskega ljudstva, o kadrih, o prvem zasedanju SNOS,[245]) o ideoloških in organizacijskih temeljih partije, o delu in nalogah komisarjev v vojski, o taktičnih temeljih partije in o družbeni ureditvi Sovjetske zveze.

Podoben program, le nekoliko obsežnejši, je imela tudi pokrajinska partijska šola pri PK KPS za Primorsko in Gorenjsko, kamor so pošiljali srednji politični in partijski kader, medtem ko so višjega pošiljali v višjo partijsko šolo na Dolenjskem.[246])

Skrb za ranjence

To je bilo izredno pomembno vprašanje, ki je neposredno vplivalo na razpoloženje in uspešnost borcev v boju, in zato je hilo na dnevnem redu skoraj vseh vojaških, političnih in drugih sestankov.

V Vojkovi brigadi in v partizanih nasploh je veljalo načelo, da ranjenec ne sme biti prepuščen usodi in da ga je treba v

[24s]) Slovenski narodno osvobodilni svet — prva slovenska skupščina.

246) viri: polmesečni partijski poročili XXXI. divizije z dne 21. avgusta 1944 in 18. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282 a—I); polmesečno poročilo partijskega sveta XXXI. divizije z dne 3. apr la 1944 (IZDG, fase. 276—V); polmesečni poročili partijskega komiteja XXXI. divizije z dne 2. maja 1944 in 16. novembra 1944 (IZDG, fase. 276—V); 15-dnevno partijsko poročilo Vojkove brigade z dne 29. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—I); 14-dnevno poročilo SKOJ z dne 12. septembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); dnevnik o delu SKOJ v 4. bataljonu (IZDG, fase. 282 a—I); poročilo divizijske partijske šole z dne 6. julija 1944 (CK ZKS, K 9/1943—45 III—a); partijski poročili Vojkove brigade z dne 16. novembra 1943 in 19. januarja 1944 (CK ZKS, K 9/1943 III—č); poročilo o delu partije za drugo polovico decembra 1943 v 1. četi 1. bataljona (prav tam); poročilo o delu partije za prvo polovico decembra 1943 v3. četi 1. bataljona (prav tam); zapisnik sestanka celice 2. čete 3. bataljona z dne 15. decembra 1943 (prav tam); partijsko poročilo 3. bataljona z dne 14. decembra 1943 (prav tam); zapisnik s sestanka celice 3. čete 4. bataljona z dne 26. decembra 1943 (prav tam); zapisnik s sestanka vseh treh celic 4. bataljona z dne 15. decembra 1943 (prav tam).

Stab Vojkove brigade poleti 1944. Zleve proti desni: Jože Mihevc-Rudar, (komandant), Mirko Dukie (njegov namestnik), Ivan Puntar-Gubec (pomočnik komisarja), Jože Kuk-Branko (politični komisar) in Tone Bavec-Cene (načelnik štaba)

vsakem primem rešiti. To pa ni bilo vselej lahko izvedljivo in zato se je tudi dogajalo, da je pri reševanju kakega ranjenca z izpostavljenega položaja prišlo do novih žrtev.

Prvo pomoč ranjencem so že na položaju dajale četne bolničarke. Njihovo delo ni bilo le zelo naporno, temveč tudi nevarno, saj so morale pogosto same po ranjenca na položaj in ga izvleči v kritje. Zato je dogodek, ki se ga spominja bolničarka Dora Jereb-Oselin, značilen tudi za vse druge naše bolničarke.

»... Vrnila sem se s tečaja za bolničarje, ki ga je vodil dr. Peter Gala. Naučil nas je, kako je treba bolnikom in ranjencem hitro in uspešno dati prvo pomoč. Posebno nas je opozarjal na sterilnost (brezkužnost) rane. Ko sem se vračala s tečaja v brigado, sem vso pot ponavljala v mislih, kako bom pomagala ranjencem in pri tem pazila, da ne bom okužila prvega povoja.

Naša brigada je takrat bila na Jelovici. Pogrnila sem po tleh volneno odejo in hotela počivati. Takrat se je začelo. V zraku je švistnilo, odjeknil je strel in že sem imela svojega prvega ranjenca. Zadet je bil v prsi in močno je krvavel. Samo za hip sem pomislila na sterilnost in kako bom naredila osmico — poseben zavoj za prsni del. Takoj sam razvezala prvi zavoj in ustavila krvavitev. Tedaj pa je v bližino priletela mina in jih ranila še deset. Nagonsko sem potisnila ranjenca na tla, ga pokrila s svojim telesom, se sklonila nadenj in ga mirila.

Cas in kraj sta zame prenehala obstajati. Obvezovala sem ranjence in nameščala prve zavoje. Pozabila sem na strah in bitko. Ko sem se spet lahko ozrla naokrog, sem opazila, da sva z zadnjim izmed desetih ranjencev ostala sama na položaju. Ranjen je bil v obe nogi in ni mogel hoditi. V bližini tudi ni bilo nikogar, ki bi ga lahko nosil. Pokalo je že povsod naokrog. Kaj naj storim? Strnada — tako je bilo ranjencu ime — sem zgrabila pod pazduho in ga vlekla proč. Bolelo ga je in glasno je ječal. Lepo sem ga prosila, naj nikar ne ječi, ker bo s tem opozoril sovražnika na naju. Opozorilo je zaleglo in nato je molče prenašal hude bolečine.

Tako sem ga vlekla skozi mlado grmovje in rešila sva se, čeprav so okrog naju žvižgale sovražnikove krogle. Bila sem ie na smrt utrujena, preden sva se privlekla do skupine ranjencev, pri kateri je bil tudi brigadni zdravnik.

Kasneje sem zvedela, da se je rešilo le nekaj ranjencev. Med njimi je bil tudi Strnad. Druge so Nemci med prenosom v bolnišnico prestregli in jih z nosači vred pobili.[247]) Med tistimi, ki so se rešili je bil tudi kapelnik divizijske godbe. Kapelnik se je ob tej priložnosti izkazal za zelo plemenitega, saj je pet ur nosil ranjenca, dokler ga ni spravil na varno .. .«"*)

Četne bolničarke pa niso skrbele le za ranjence in se pobrigale, da so jih čim hitreje spravili na brigadno previjališče, kjer jih je prevzel brigadni zdravnik in odposlal v najbližjo partizansko bolnišnico, temveč so bile odgovorne tudi za čistočo in splošne higienske razmere v svojih enotah. Pri tem so zlasti pazile na čim pogostnejše pranje in prekuhavanje perila, oblek in odej, da bi tako preprečile širjenje kožnih bolezni (srbečice in garjavosti) in zatirale ušivost. Popolnega uspeha ni bilo mogoče nikoli doseči, saj se borci pogosto niso imeli v kaj preobleči, včasih so bili po cele dneve in tedne na položajih in na pohodih, ponekod pa je tudi vode primanjkovalo.

[247])k To se je zgodilo 23. junija 1944, ko so Nemci v nepreglednih gozdovih iznenadili nosače z ranjenci in jih dvanajst izmed njih pobili (Prešernova Drigada, str. 339).

[348]) Po pripovedovanju Dore Jereb-Oselin napisala Nada Lojk (idrijska gimnazija).

Delo četnih in bataljonskih bolničark je usmerjal brigadni zdravnik, ki je med drugim organiziral vrsto kratkih tečajev za nove bolničarke, razen tega pa imel tudi po bataljonih predavanja za borce o čistoči, prvi pomoči in splošnih higienskih načelih.

Po četah in bataljonih so uvedli posebno dežurstvo. Dežurne bolničarske so skrbele, da so tudi kuharji pazili na čistočo med pripravljanjem hrane, da so borci redno pomivali posodo, da niso pozabili na jutranje umivanje, da ni bilo v vasi, kjer naj bi se enota nastanila, kake nalezljive bolezni in podobno.

V bolnišnice so iz brigade pošiljali le hujše bolnike in ranjence, lažje primere so zadržali v premični brigadni bolnišnici. Tam so se zbirali in zdravili vsi tisti, ki bi bili v četi zaradi bolezni ali lažjih ran v nadlego, pri morebitnih premikih pa niso rabili tuje pomoči, niti jih ni bilo treba prenašati. Tako so v prvi polovici leta 1944 pozdravili skoraj 300 bolnikov in lažjih ranjencev. Za njihovo nego in tudi v druge namene so poleti 1944 imeli pri štabu brigade sanitetni vod z enajstimi borci.

Kmalu so se pokazali tudi prvi uspehi vztrajnega in smotrnega dela na tem področju. V začetku junija 1944 so v štabu brigade že lahko ugotovili, da ušivosti sicer še niso povsem odpravili, vendar so jo omejili vsaj toliko, da ni bila več v nadlego. Kar pa zadeva garjavost, so jo tudi skoraj povsem zatrli. Prej je bilo zaradi slabih higienskih razmer kar 37 % borcev garjavih, tedaj pa le še kakih 10 %.

Naposled je treba omeniti, da na borce, ki so se zdravili po bolnišnicah, niso pozabili. Zato sta skrbeli predvsem partijska in skojevska organizacija. Pošiljali so jim ne le priboljške, temveč tudi pisma, s katerimi so jih obveščali o novostih v četi, in pozdrave z željami za njihovo čim hitrejšo ozdravitev in vrnitev med tovariše v enoti.[249])

Brigadno vojno sodišče

V brigadi so bili različni borci: taki, ki so bili vsak hip pripravljeni prostovoljno se javiti v kakršnokoli akcijo in tve-

[249]) **Viri: dopisi sanitetnega odsega XXXI. divizije z dne 18. januarja (IZDG, fase. 282 a—IV); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 28. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—V); poročilo sanitetnega referenta Vojkove brigade z dne 16. junija 1944 (IZDG, fase. 282 a—IV); spomini Dore Jereb-Oselin (zapisala Nada Lojk); Prešernova brigada, stran 339.**

gati svoja življenja za osvoboditev dežele, pa tudi taki, ki jim je bilo bivanje v brigadi nujno zlo in so si prizadevali, da bi čim ceneje dočakati konec vojne. Najti je bilo take, ki jih je sovražnik poslal v naše vrste z nalogo, da bi s podtalnim delovanjem zbujali pri drugih borcih nezadovoljstvo in nezaupanje do njihovih poveljnikov in da bi svoje gospodarje obveščali o vsem, kar bi jih utegnilo zanimati.

Zato so bili tudi ukrepi proti kršilcem discipline in nenapisanih partizanskih zakonov iz vrst borcev ali civilistov zelo različni. Če je šlo za manjše prekrške in če so se primerili sicer dobrim borcem, je navadno zadostoval opomin, ukor ali kakšna kazen, ki jo je izrekel njihov poveljnik (pomivanje in prenašanje kuhinjske opreme ali municije na pohodih in podobno) ali kritika pred drugimi borci ali partijska kazen. Če pa se je primerilo kaj hujšega ali v izrednih okoliščinah, potem je zadeva prišla pred brigadno vojno sodišče.

Brigadno vojno sodišče je imelo v skladu z navodili glavnega štaba NOV in PO Slovenije tri člane (po enega iz vrst komandantov, komisarjev in navadnih borcev) in tožilca (iz vrst komisarjev). Njihovi izbiri so vselej posvečali veliko pozornost. »Pri izbiri posameznih članov sodišča mora štab paziti na njihovo moralno kvalifikacijo, izbrati mora politično zrele ter za stvarno presojo sposobne osebe, ki imajo zdrav čut za spoznavanje ljudi. Po možnosti naj bo vsaj en član sodišča jurist.«[250])

Vojna sodišča so bila tudi po bataljonih, vendar so smela delovati le v nujnih primerih, če je bil bataljon ločen od brigade. Brigade so imele sodišča vse do septembra 1944. Takrat so jih ukinili, njihovo delo je prevzelo divizijsko vojno sodišče.

Razprave so bile lahko javne. Obtoženec si je mogel izbrati za branilca kateregakoli borca. Sodišče je lahko izrekalo tele kazni: ukor, zaplembo imovine, izgon iz kraja bivanja, težko prisilno delo ali usmrtitev. Za usmrtitev je bila nujna soglasnost vseh treh članov sodišča. Z izvedbo obsodbe so morali počakati — razen v nujnih primerih — vse dotlej, dokler je ni potrdilo višje vojno sodišče.

»S smrtno kaznijo se kaznuje dezertiranje, odtegnitev mobilizaciji, zapustitev stražarskega mesta ali spanje na straži, vohunstvo za sovražnika, izdaja, izročanje orožja sovražniku, pre-

[250]) **Dopis glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 16. oktobra 1943 (IZDG, fase. 277—III).**

mišljena in naklepna defetistična agitacija in propaganda. Samo če zahtevajo posebne okolnosti, morejo sodišča v teh primerih izreči milejšo kazen,« se glase navodila Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo.

V tem smislu je delovalo tudi vojno sodišče Vojkove brigade. Kjerkoli je le moglo, je upoštevalo vse olajševalne okolnosti, da ne bi bilo treba izreči najhujše kazni, toda v težjih primerih, zlasti pa pri izdajstvu ni moglo biti nobenega prizanašanja. Bila je pač vojna in takrat veljajo izjemni zakoni.

V letu 1943 je brigadno sodišče obravnavalo štirinajst zadev, predvsem s področja ubežništva, izdajstva in neposlušnosti. Štiri ubežnike je obsodilo na smrtno kazen, vendar je enemu izmed njih višje vojno sodišče kazen spremenilo v prisilno delo.

V prvih osmih mesecih leta 1944 je brigadno sodišče imelo že 42 obravnav. Spet je bilo največ primerov dezerterstva (30), vohunstva (3) in tatvin (3). V teh primerih se je sodišče devetkrat odločilo za smrtno kazen (za 7 ubežnikov in po enega tatu in saboterja). Izmed ubežnikov so obsojali na smrt le tiste, ki so to že večkrat storili, še druge nagovarjali k begu ali nameravali pobegniti k sovražniku z orožjem. Kot saboter in sovražni agent je bil obsojen na smrt komandant 1. bataljona Karel Novak-Tone, kot tat pa borec M. K., ki je teden dni po vstopu v partizane ukradel na neki kmetiji tri kilograme suhega mesa, nato pa še z nekaterimi drugimi borci popil v kleti nekega kmeta trideset litrov mošta. Kazen je na prvi pogled zelo ostra, vendar je bila nujna: s takimi postopki, kot ga je bil storil M. K., bi si namreč kaj kmalu zapravili ugled in zaupanje, ki ga je imelo do naše vojske civilno prebivalstvo."')

Prehrana in oskrba

Brigada se je hranila in oskrbovala s tem, kar je dobila od prebivalstva. Sprva je oskrbovanje brigade bilo precej neurejeno.

2[51]) Viri: dopis glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 16. oktobra 1943 (IZDG, fase. 277—II); odlok Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo z dne 4. oktobra 1943 (Zbornik VI, knjiga 7, dok. št. 200); vpisnik kazenskih zadev Vojkove brigade (IZDG, fase. 282 a—VI); zapisniki vojnega sod šča Vojkove brigade (IZDG, fase. 282 a—V); dopis štaba korpusa z dne 3. oktobra 1944; dopis javnega tožilca Vojkove brigade, sod. št. 663/44 (IZDG, fase. 282 a—VII); Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo (Letopis 1957, str. 19).

Pratež na premiku

Bataljonski in brigadni intendanti so pri kmetih jemali hrano in druge potrebščine po svoji uvidevnosti in zato je nujno prihajalo do neenakomerne razpodelitve bremen in obveznosti. Dogajale pa so se še razne druge nepravilnosti.

Stvari je bilo treba spraviti v red in tako je glavni štab NOV in PO Slovenije že decembra 1943 dal enotam ustrezna navodila in ukaze. Odtlej je bilo intendantom prepovedano na lastno pest pobirati hrano pri ljudeh, temveč so to smeli delati le prek gospodarskih komisij pri narodnoosvobodilnih odborih. Te so namreč imele še najboljši pregled nad gospodarsko zmogljivostjo vasi in posameznih kmetov, o obveznostih do vojske pa so se največkrat dogovarjale sporazumno s kmeti. Le tam, kjer gospodarskih komisij ni bilo, so intendanti lahko ukrepali po svoje, toda tudi takrat so morali paziti, da ne bi družine — celo v primeru, da je šlo za domobranske družine —

zaradi pretiranega prisilnega odkupa trpele pomanjkanja. V vsakem primeru so morali za odvzeti material dati veljavno potrdilo. Zaplemba je bila dovoljena le z odločbo vojaškega sodišča.

Za intendante v Vojkovi brigadi je bilo z vsakim dnem čedalje hujše življenje. Brigada se je največ zadrževala na Cerkljanskem, toda tam ni bilo več kje dobiti hrane. Cerkljansko niti zase ni moglo pridelati dovolj živeža, razen tega so ga z roparskimi pohodi pustošili še Nemci. Zato so morale hoditi brigadne oskrbovalne skupine po hrano po pet, pa tudi deset ur daleč — vse do Rovt. Tam so jih navadno že čakale domobranske patrulje in zasede in marsikdaj so se morali borci vrniti prazni in celo z žrtvami. Bilo je tudi nekaj primerov (na Ledinah in šentviškogorski planoti), ko so se bili vrnili s hrano, vendar so jo morali odnesti nazaj k njenim lastnikom, ker se je izkazalo, da je bil odkup izvršen napačno.

Posledica nesporazuma je bila zaplemba, ki se je spominja Maks Žnidar, nekdanji obveščevalec Vojkove brigade:

». .. Naša brigada se je zadrževala na območju Sovodnja, ko mi je nekega decembrskega dne 1944 šef obveščevalnega centra naročil, naj dobim v 1. in 3. bataljonu po dva borca in grem v patruljo proti Gorenji vasi. Ker je bil sneg, smo se ogrnili z belimi plašči, napravljenimi iz padal.

Ko smo se že vračali prek Hotavelj nazaj, sem spotoma stopil še k neki naši terenki, tovariši pa so me čakali zunaj na cesti. Medtem ko sem se mudil v hiši, so zunaj zaustavili neko ženico, ki je peljala s seboj precej živeža. Na vprašanje, odkod prihaja, je začela zmedeno pripovedovati, da ima moža in sina pri domobrancih v Gorenji vasi in da je tam na živilske karte dobila tudi nekaj živeža, ki ga sedaj pelje domov. Moji tovariši so ji po vsem tem živež zaplenili, njo pa pustili domov.

Naslednjega dne so me nepričakovano poklicali v štab brigade in začeli zasliševati, kako smo prišli do živeža. Takrat se je vse pojasnilo. Zvedel sem, da ženica, ki smo ji vzeli živež, moža in sina ni imela pri domobrancih, temveč da je njen mož bil pri nas v partizanih. Ženska nam je dala netočno podatke zato, ker nas je bila videla v belih haljah in nas je imela za domobrance. Kar pa zadeva zaplenjeni živež, smo ji ga seveda takoj vrnili...«

Da bi bilo pri odkupih čim manj nepravilnosti, so sklenili, naj se manjših prehranjevalnih akcij obvezno udeležuje tudi kak član bataljonskega poveljstva, večjih akcij pa eden izmed članov brigadnega poveljstva. Če je bilo treba iti po hrano na ozemlje, ki ga je nadzoroval sovražnik, so poskrbeli tudi za čim boljše zavarovanje na poti in med mestom odkupa.

Kaj so odkupovali? Najraje živino, ker je največ zalegla in jo je bilo tudi najlaže spraviti na osvobojeno ozemlje ali na brigatine položaje. Zadovoljni so bili tudi z vsakim drugim živežem, predvsem pa z moko, fižolom in mastjo. Brigada ni nikoli imela kakih večjih zalog. Intendanti so bili zadovoljni, če so imeli hrane vsaj za dva dni naprej. Le tu pa tam so spravili kako živinče k bližnjemu kmetu in ga imeli za »železno rezervo«. Pred premikom so zaloge hrane in kotle razdelili med lažje otovorjene borce, po prihodu na cilj pa so jih ti spet oddali intendantu. Laglje je bilo tedaj, če je bataljonski pratež imel tudi mule ali če je bilo mogoče organizirati prevoz z vozovi.

Običajno so borci lahko računali na dva obroka dnevno, včasih celo na tri, večkrat pa tudi le na enega ali nobenega. Tudi to se je dogajalo, da je bilo treba zaradi iznenadnega sovražnikovega napada razliti iz kotlov že kuhano hrano.

Pravih kuharjev sploh ni bilo, temveč so se s kuharskim poslom ukvarjali navadno starejši in bolehni borci, ki jih ni bilo mogoče s pridom uporabiti kje drugje. Zato pri tako pomanjkljivi izbiri hrane in pri takih kuharjih ni bilo mogoče pričakovati okusnih obrokov. Hrana je bila nezadostna in enolična. Na kruh, mleko, jajca in zelenjavo borci sploh niso mogli računati in to spada med poglavitne vzroke, da se je razpaslo »žicanje« po hišah. Komisarji in partijski sekretarji so se na političnih urah in sestankih na vso moč borili proti tej grdi razvadi, toda kakega posebnega uspeha pri tem le niso dosegli, zakaj borci so čutili veliko potrebo za izdatnejšo in raznovrstnejšo hrano. Mnogi izmed njih so videli izhod iz pomanjkanja le v »žicanju« in to tembolj, ker so se prebivalstvu smilili in jim je po svojih močeh rado pomagalo.

To je bilo videti tudi ob raznih praznikih — cerkvenih in drugih. Za božič, veliko noč, ob dnevu Rdeče armade in še ob drugih priložnostih je cerkljansko, idrijsko in žirovsko prebivalstvo kljub splošnemu pomanjkanju pripravljalo po celo vozove raznih daril s priboljški, toplim perilom in drugimi potrebščinami za svojo vojsko. Borci so bili teh daril vselej zelo veseli, saj jim ni primanjkovalo le hrane, temveč tudi obutve, nogavic, perila in oblek.[252]) Stanje se je glede tega nekoliko popravilo

[252]) Iz poročila Vojkove brigade z dne 14. decembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—V) je videti, da takrat 25 % borcev ni bilo zadovoljivo obutih, 40 % borcev pa ne zadostno oblečenih.

šele v zadnjih mesecih vojne, ko so začela zavezniška letala razen orožja in municije spuščati tudi uniforme, obutev in perilo.

Zato so morali borci skrajno paziti na svojo opremo, zakaj v nasprotnem primeru bi ostali razcapani in bosi. Bataljonski krojači in čevljarji so bili nenehno zaposleni, prav tako pa tudi brigadna čevljarska in krojaška delavnica.[255])

Propaganda in kulturno-prosvetno delo

Delo propagandnega odseka Vojkove brigade je bilo silno zanimivo in pestro. Njegovo delovanje se ni omejevalo le na brigado, temveč je zajemalo tudi civilno prebivalstvo, pa celo sovražnika. S čim so se torej ukvarjali propagandisti Vojkove brigade?

Med njihove poglavitne naloge je spadala vsekakor kulturno-prosvetna dejavnost v bataljonih. Spomladi 1944 so na primer imeli že po vseh bataljonih pevske zbore, enega pa tudi pri štabu brigade. Po bataljonih in pri štabu brigade so imeli tudi igralske družine in recitatorje.[254]) Če k temu dodamo, da so po bataljonih imeli tudi harmonikarje, pri štabu brigade pa kar majhen ansambel (kitara, violina, harmonika), potem so bili dani že vsi pogoji za organiziranje kulturnih in zabavnih večerov ter mitingov. Te možnosti so po bataljonih in pri štabu brigade temeljito izkoristili: samo v štirinajstih dneh so imeli petnajst kulturnih večerov in trinajst mitingov.[255])

Kakšni so bili partizanski mitingi? Enega izmed njih, ki so ga bili priredili julija 1944 v Kamnjah v Vipavski dolini, je opisal v brigadnem glasilu Naša borba vojni dopisnik Lojze Batič:

»No, .kultura', pojdimo!« pravi tovariš komandant Vojko[256]) zbranim prirediteljem večernega mitinga. Za ves propagandni od-

[25]3) Viri: dopis ekonomskega odseka glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 1. decembra 1943 (IZDG, fase. 283—I); poročili obveščevalnega odseka Vojkove brigade z dne 20. in 28. januarja 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); dopis štaba IX. korpusa z dne 1. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281—II); Med Triglavom in Trstom, str. 249.

[2]54) Te igralske skupine so naštudirale igrice Nove žene, Slovenska družina, Skrivači, Pred sodnikom, Mati, Borba, Tri zaostale ure ter Hitler in Mussolini. Mesečno poročilo propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 31. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—IV).

[255]) Prav tam in poročilo o delu propagandnega odseka Vojkove br gade z dne 13. junija 1944 (IZDG, fase. 282 a—IV).

[256]) Stanko Petelin-Vojko.

sek z vso šaro in ropotijo vred uporablja le eno besedo .kultura'.

Res krenemo. Zbrani smo že vsi, gremo po cesti in kmalu prispemo na obronek, odkoder moramo kreniti v dolino. Tu se odpira prekrasen razgled v Vipavsko dolino. V daljavi je opaziti ozek trak morja, našega Jadrana. Pred nami je prava lepota raja, res težko bi našel lepšo. Zlati žarki zahajajočega sonca objemajo vrhove Čavna, ki ponosno kraljuje Trnovskemu gozdu. V dolini se prično prižigati lučke, kakor male zvezdice so videti in kar težko je odmakniti oči od njih. Tam je Ajdovščina, Vipava in druge vasice tja naprej.

Pridemo v vas. Tu je zbranih že precej ljudi. Vesele se našega prihoda, radovedno nas opazujejo in njihovo prvo vprašanje je bilo: »Kaj pa niste že včeraj prišli?« In povedali so, da so nas že včeraj čakali precej dolgo in imeli vse pripravljeno. Kar malo hude so bile naše tovarišice iz vasi, pa smo jih ^potolažili.. .

Dobili smo odlično večerjo, dobro vipavsko vino povrhu in tovariši so kar žareli od veselja.

V dvorani gredo zadnje priprave h kraju. Pevski zbor je že ves na odru, pevovodja se postavi prednje in zastor naj se odpre. Tedaj pa se dogodi nekaj, česar si nihče niti v najbujnejši fantaziji ne bi mislil — z glasnim ropotom se namreč podre oder. Tovariši pevci so vsi na kupu v vdrtini med polomljenimi deskami. Pevovodja še stoji sam na odru, njegov pevski zbor pa se je pogreznil. Bučen krohot in glasen smeh odmevata po dvorani — prva komična točka izven programa ...

Kaj sedaj? Mi ne klonemo. Nekaj spretnih tovarišev je že na delu in popravljajo. Dvajset minut zamude, saj to pri nas ni nič. Ura ni naš gospod!

Tovariš namestnik politkomisarja Gubec[257]) je nato v kratkem govoru orisal zbranim pomen naše borbe in se prav iskreno zahvalil tovarišicam ZSM[258]) iz vasi, ki so podarile naši brigadi zelo lepo slovensko zastavo. Zahvalil se je v imenu vseh tovarišev brigade. Zelo lepo darilo — ponosni smo nanj! Bučno vzklikanje in ploskanje je izkazalo priznanje govorniku. Slovenske pesmi — znani napevi se razlegajo po mah dvorani, venček slovenskih zadoni.

V srca sama seže lepo slovensko petje. Kratka dvodejanka »Borba« je žela za njeno odlično izvedbo popoln uspeh. Tudi recitacija »Kovaška« je zelo lepo uspela. Še ena pesem, nato tri točke šaljivega sporeda, ki so spravile prisotne v izredno razpoloženje, saj krohota in smeha ni bilo ne konca ne kraja. Točke »Mali Liliputanec«, »Matic in policaj« in »Kar ni belo, je črno« so bile zelo lepo izvedene. To je sestavljalo odličen uvod k prosti zabavi, ki je sledila po razvitju prapora in po naši himni.

Za dodatek k sporedu stopi ena od tovarišic, zalo dekle, bolj majhne postave, tovarišica Vesna (S. Pavla) in nam prisotnim deklamira pesem »Naš narodni dom«. Za to njeno pomoč k programu je žela splošno priznanje in veseli smo bili njenega pogumnega nastopa.

257) Ivan Puntar-Gubec.
258) Zveza slovenske mladine.

Ob zvokih harmonike se zavrte prvi pari, v ritmu valčka, kakor se ne bi dotikali tal, kakor v poletu. Lepa Danica, zlatolasa Slavka in še mnoge druge, ne vem jim imena, vse se vrte v ritmu melodij in tudi mi smo veseli, da smo pomagali ustvariti tako veselo razpoloženje. Naj rajajo, saj s tem pomagamo pozabiti naše vsakdanje skrbi.. .[2W])

Mitingi s takim in podobnimi programi so bili za tiste čase najustreznejša in najpriljubljenejša oblika kulturno-prosvetnega udejstvovanja in zabave borcev, povezovanja vojske s prebivalstvom, zlasti pa z mladino na terenu.

Vendar to ni bila edina oblika. Izreden pomen je v tem pogledu imel tudi brigadni tisk. Vojkova brigada je imela srečo, da je v njenih vrstah bilo dovolj dobrih sodelavcev, ki so bili vselej pripravljeni napisati kak članek ali pesem za brigadna in bataljonska glasila. Mednje sodijo zlasti partizanski pesniki Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar,[260]) Vinko Sumrada-Radoš,[261]) Andrej Pagon-Ogarev, Jaroš in drugi. Posebej naj še omenimo vojkovca Matjaža Žigona, katerega prispevek Partizanova oporoka je na natečaju Partizanskega dnevnika dosegel prvo mesto[262]) in Iva Minattija iz 1. bataljona Vojkove brigade, ki je v tistih dneh napisal tudi tole pesem:

PRI NAS JE LEPO

Pri nas je lepo,
čeprav nam je včasih težko
in so od bedenja rdeče oči
in trudnost kot mora nad nami visi.
Pri nas je lepo.
Pa je včasih hudo pri nas:
Takrat, ko k nam pride smrt v vas
in z njo naši najboljši gredo
in vemo, da jih več ne bo ...
Takrat je hudo pri nas.
Pa je pri nas le lepo.
Saj vemo — zdaj, zdaj zacvete
roža svobode in z njimi kot val
bo hitela pomlad preko svobodnih t a l . . .
Takrat bo pri nas še vse bolj lepo.

[2ii]) Lojze Batič, V Vipavsko dolino na miting (Naša borba, 5. avgusta).

[289] a) 2e med vojno je izšla njegova pesniška zb rka Pesmi borcem s temle posvetilom:

»Junakom v slovo in spomin
zapel svobode zvest je sin.«

b) Njegova zbirka partizanskih pesmi Ulaka je izšla leta 1967.

c) Partizanova oporoka je objavljena v knjigi Prešernova brigada na strani 252.

Prvo brigadno glasilo je bil Partizanski dnevnik, ki pa ga je še pred koncem leta 1943 prevzel propagandni odsek divizije. Toda vojkovci so si takoj »ustanovili« novo glasilo — Za Vojkom.

Prva številka ni ohranjena, druga je izšla sredi decembra 1943. V njej je bilo največ pesmi. Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar je prispeval dve (Svetonočna vraža in Prisega opolnoči), drugi pa po eno (Andrej Pagon Gorica, Vinko Šumrada Otok Rab itd.).

Tudi v tretji številki so bili glavni sodelavci isti kot v drugi. Četrta številka, ki je izšla v februarju 1944, prinaša uvodni članek, ki je posvečen mobilizaciji, napisal pa ga je brigadni komisar Jože Kuk-Branko. Ta številka je zanimiva tudi zaradi dveh Pagonovih člankov: Spomin na ustanovitev brigade Janka Premrla-Vojka in Tovarišici Drini v spomin. Hkrati s tem člankom je objavljena tudi pesem pokojne Mihele Škapin-Drine, narodnega heroja, Jesen. Jaroslav Čihak-Jaroš, Čeh po rodu, je prispeval pesem Stoji v gori partizan.

Jaroš se je oglasil tudi v peti številki s pesmijo Domovini, v kateri se opravičuje svoji češki domovini:

»... Ne zameri, domovina draga,
saj naša bo tudi Tvoja zmaga,
zato prijel sem puško v dlan,
postal slovenski partizan.«

V tej številki najdemo tudi sestavek Silvestra Ovsenka-Silva o nesreči, ko je 28. januarja 1944 pri Gorah našim minerjem med potjo padla mina na tla in eksplodirala.

Tudi šesta številka vsebuje več pesmi. Tako Andrej Pagon-Ogarev v pesmi Četrti januar v Žireh premišlja o vsakdanjem življenju v brigadi:

»... Na bukovem štoru ves izmučen sedim,
življenje premišljam, ki te dni ga živim,
zdaj borba, zdaj pesem, zdaj članek za list,
to program naše borbe je kristalno čist...«

Silvester Ovsenk je v krajši črtici opisal ljubezen dveh bratov partizanov do istega dekleta, ki pa se konča žalostno: ko ju pride obiskat, se enemu izmed njiju po nesreči sproži puška in krogla smrtno rani dekleta.

Partizan Gustelj v pesmi Zvezda povezuje boj sovjetskega ljudstva z našim bojem za osvoboditev:

»... Tam daleč na vzhodu zvezda žari
in vabi nas v svetle gradove,

tlačani Slovenci, k orožju zdaj vsi,
zlomite stoletne okove!«

V sedmi številki Za Vojkom je nekaj spominov na tržaške zapore, razne boje, bombardiranje Cerknega itd., med prispevki pa je tudi pesem Otona Vrhunca-Blaža Ostrovrharja Do svobode:

»... Pod jarmom tujim, tisoč tristo let,
le hlapec bil je narod moj,
tlačanil tujcu je oče, ded,
iz roda v rod, v nepokoj . . .«

Zadnja, osma številka, je vsa posvečena narodnemu heroju Janku Premrlu-Vojku. Ilustriral jo je že omenjeni Francoz Pierre Ogier iz Marseilla, pri tiskanju pa je pomagal tudi Alzačan Alfred Homy, ki je bil jeseni 1943 še nemški orožnik v Poljanah in hkrati tudi naš obveščevalec. Potem ko mu je začelo postajati vroče, je pobegnil v partizane.

Zanimivi so spomini nekdanjega vojnega dopisnika in šefa propagandnega odseka Vojkove brigade Ogareva o tem, kako so zbirali prispevke in tiskali glasilo Za Vojkom:

»... V mapi prispevkov za prihodnjo 7. številko brigadnega glasila Za Vojkom je zevala velika praznina, številka bi morala iziti čimprej. Ni bilo izgovora, da tovariši neradi pišejo. Zaradi stalnih premikov in borb skoraj ni časa, da bi se človek zbral in v miru vrgel na papir nekaj vtisov. Ko sem tovarišu Blažu povedal, da imam težave za gradivo, je bil takoj pripravljen pomagati.

'Napisal ti bom nekaj za uvod, nekaj močnega.'

In res. Bil je prvi, ki je izročil svoj prispevek Skozi grobove gre narod v življenje. Razen tega je dal še daljšo pesnitev Do svobode. Obljubil je, da bo naročil še komisarju Radošu Ivanovu (Vinku Šumradi), da bo kaj napisal. Sam sem pa podrezal vojnega dopisnika in brigadnega zdravnika dr. Joca (Jožeta Bežka), naj priskočita na pomoč. Že po nekaj dneh se je mapa z gradivom odebelila. Sam sem napisal dva prispevka. Propagandni odsek Vojkove brigade mitraljiran in Spomini terenca. Brigadni komisar Radoš je napisal daljšo pesem Žurgi, dr. Joco pa Barometer pada. Ne spominjam se več, kdo je bil drugi Joco, ki je napisal sestavek Grozilno pismo.

Gradivo smo začeli pretipkavati na matrice pri Kosu na Kladju dne 17. marca. Drugi dan zjutraj je bil propagandni odsek brigade mitraljiran. Naše delo smo morali prekiniti. Gradivo smo pospravili v nahrbtnike in ga več dni prenašali semtertja po višinah Cerkljanskega vrha, Ledin in Mrzlega vrha. Medtem se je brigada premaknila na Otlico. Tu smo nadaljevali s pretipkavanjem gradiva na matrice. Drugi dan se je vsa brigada znova premaknila na Pivko in se ustavila v smrekovem gozdu nad Šmihelom. Močno

je deževalo in dež nam je pokvaril precej papirja. Zato smo se premaknili v neko hišo nad Šmihelom.

Sklenili smo, da mora številka čimprej iziti. Borci v brigadi že težko čakajo, kaj jim bomo novega napisali.

Sredi največjega dela so začeli Nemci z minami obstreljevati vas. Dve mini sta zadeli tudi hišo, v kateri smo tiskali naše glasilo. Na hitro smo pospravili vse v nahrbtnike in se umaknili v gozd nad vasjo. Tu smo se pridružili borcem, ki so že bili na položajih.

Ker smo se ponovno odpravili na pohod, smo morali tiskanje glasila znova odložiti. Po skoraj 24-umem pohodu smo se ustavili na Predmeji. Tam smo počivali en dan. Drugi večer smo v počastitev tretje obletnice ustanovitve OF pripravili in zažgali devet kresov. Na predvečer praznika smo bili znova na pohodu proti Čepovanu. Od tam smo zvečer 27. aprila odšli na Cerkljansko. Tam smo dokončali tiskanje brigadnega glasila in ga po kurirjih razposlali po bataljonih in na teren . . .«

Z osmo številko je glasilo Za Vojkom prenehalo izhajati, zamenjala pa ga je Naša borba. Ta je izhajala pogosteje, pa tudi po vsebini se je močno razlikovala od svojega predhodnika. V njej je bilo manj literarnih poskusov in pesmi, več pa podatkov o bojih in vojnih reportaž.[2“])

Naj omenimo še to, da sta svoji glasili imeli tudi 1. in 3. bataljon (bržkone pa tudi 2. bataljon, vendar ni ohranjen noben primerek). Prvi bataljon je izdajal V borbo, 3. bataljon pa V svobodo. Medtem ko je brigadno glasilo ciklostilirano, sta bataljonski tipkani na pisalni stroj, risbe pa so barvne. Po vsebini je največ spominov na prihod v partizane in na prvi boj ter nekaj pesmic.

Brigadna in bataljonska glasila so izhajala vse do jeseni 1944, ko je prišlo glede tega do temeljitih sprememb. Propagandni odsek se je močno skrčil, glasila so po smernicah glavnega štaba NOV in PO Slovenije opustili, njihove naloge pa je prevzelo osrednje in pokrajinsko časopisje, ki ga ni več primanjkovalo, pa tudi sicer je bilo za takratne razmere na visoki ravni. V bataljonih in brigadah so odslej imeli le še tako imenovane žepne in stenske časopise, toda iz Vojkove brigade ni ohranjen, žal, prav noben izvod.

Kulturno-prosvetno življenje v brigadi je bilo še nadalje zelo razgibano. Tako so na primer samo v prvi polovici decembra 1944 priredili sedem mitingov in prav toliko zabavnih večerov za vojsko, po bataljonih pa so imeli tri pevske zbore, osem žepnih in devetnajst stenskih časopisov.

[260]) **Nekatere izmed njih so ponatisnjene tudi v tej knjigi.**

Brigadni propagandni odsek je tiskal, dokler je še imel tehniko, tudi razne propagandne letake in tiskovine,[261]) kasneje pa je delo prevzela divizijska tehnika.

S tako raznovrstnim udejstvovanjem je brigadna propagandna služba, ki je delovala po navodilih političnega komisarja, odigrala silno pomembno vlogo ne le v brigadi, temveč tudi med civilnim prebivalstvom povsod, kjerkoli se je zadrževala.“[2])

ZALEDNI VOJAŠKI ORGANI NA CERKLJANSKEM IN IDRIJSKEM

(Skica 1)

Poveljstvo IX. korpusa je 23. januarja ukinilo komando idrijskega področja, »ker je bilo potrebno na teritoriju te komande zaradi močne nemške aktivnosti ustanoviti borbene enote, to je odrede. Iz komande tega področja smo formirali dva odreda, ki že delata. To sta Dolomitski odred in Idrijsko-tolminski odred.«[263])

Komande področij in komande mest

Glavni štab NOV in PO Slovenije se z ukinitvijo področij ni strinjal in je zahteval njihovo obnovitev. Posledica tega je bila, da je bila dva meseca kasneje spet vzpostavljena komanda idrijskega področja. Takoj zatem so ustanovili komando vipavskega področja, v juliju 1944 komando tolminskega področja, v začetku septembra 1944 pa še komando gorenjskega področja.

[261]) Samo v maju 1944 je brigadna tehnika natisnila 3108 raznih propagandnih letakov, 150 vabil za mitinge, 140 izvodov partizanskih pesmi in 787 raznih drugih tiskovin (Kronika Vojkove brigade — IZDG, fase. 281—I).

[262]) Viri: mesečno poročilo propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 31. maja 1944 (IZDG, fase. 282 a—IV); poročilo o delu propagandnega odseka Vojkove brigade z dne 13. junija 1944 (prav tam); poročilo Vojkove brigade z dne 14. decembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—V); dopis okrajnega obveščevalnega oddelka Poljane z dne 7. septembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); Partizanski dnevnik, 5. januarja 1944; Za Vojkom, št. 2—8 (IZDG); V borbo in V svobodo (IZDG); Ivo Minatti, Pri nas je lepo (IZDG, fase. 252—III); Lojze Batič, V Vipavsko dolino na miting. Naša borba, 5. avgusta 1944 (IZDG); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, Pesmi borcem (arhiv Andreja Pagona-Ogareva); spomini Andreja Pagona-Ogareva.

[263]) Poročilo štaba IX. korpusa z dne 1. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 2).

Vsa ta zaledna poveljstva so sprva spadala pod oddelek za zaledje IX. korpusa, ki pa se je 1. junija 1944 preimenoval v Vojno oblast IX. korpusa.[26'])

Komanda idrijskega področja je sprva imela tri komande mest (Vojsko, Cerkno in Čepovan), toda v marcu se je tem pridružila še komanda mesta Črni vrh.

S čim so se ukvarjale posamezne komande mest?

Komanda mesta Cerkno je imela izmed vseh štirih komand v idrijskem področju še največ dela in je bila zato tudi najštevilnejša. Pod njeno poveljstvo sta spadala 102 moža.[265]) Izmed teh jih je bilo štirideset v četi, štirje so bili zaposleni v etapni kuhinji, obrtnikov je bilo šest, kurirjev in telefonistov tudi šest, dva sta bila bunkeraša, eden pa kontrolor mlinov. Razen ožjega poveljstva (9 mož) je komanda mesta Cerkno imela še partizanske straže na Bukovem (15 mož) za nadzorstvo Baške grape, v Dolenji Trebuši (10 mož) za kontrolo smeri proti Sv. Luciji in na Želinu (9 mož) za kontrolo smeri proti Idriji. V njeno območje namreč ni spadalo le Cerkljansko, temveč tudi Bukovo in šentviškogorska planota.

Skoraj enako močna je bila tudi komanda mesta Čepovan, medtem ko sta bili komandi mesta Črni vrh (dokler je niso ukinili) in Vojsko (kasneje se je preimenovala v komando mesta Idrija) nekoliko šibkejši.

Med poglavitne naloge vsake komande mesta je spadala mobilizacija vojnih obveznikov, pa tudi razhajkancev. Mobilizirale so vse moške med 17. in 45. letom starosti. Novince so najprej pregledali zdravniki in ugotovili, če so sposobni za operativno vojsko. Vse druge — razen tistih, ki so bili povsem nesposobni — so razporejali po zalednih enotah in ustanovah. Novincev je bilo čedalje manj, saj so jih že prejšnje mobilizacije mnogo pobrale, večine fantov pa ob kapitulaciji Italije sploh ni bilo domov in so se priključili prekomorskim brigadam. Zato je uspelo od

[2]^) Pod Vojno oblast IX. korpusa jc septembra 1944 spadalo 1738 ljudi. Izmed njih je bilo v odsekih (za promet, ekonomski, sanitetni in mob lizacijski) 28, v delavnicah, kurirjev in telefonistov 266, v idrijskem področju 391, v goriškem področju 826 in v kobariškem področju 227 ljudi.

[265]) Sestava komande mesta Cerkno z dne 6. decembra 1944 (IZDG, fase.313 C—I). številčno stanje se ie nenehno spreminjalo. Zato navajamo še enpodatek: v oktobru 1944 je imela Komanda idrijskega področja 708 mož, izmed teh na komandi mest Cerkno 94, Idrija 41 in Čepovan 75. Pri komandah mest so bili tudi delavski vodi, in sicer je ta v Cerknem imel 61, pri komandi mesta Idrija 73 in pri komandi mesta Čepovan 50 mož. Neposredno pod poveljstvom idrijskega področja pa je spadal še delavski bataljon NOVGRAD (narodnoosvobodilna vojna gradnja) z 261 možmi.

junija do oktobra 1944 mobilizirati na območju idrijskega rajona 193, na območju cerkljanskega rajona pa le 36 novincev.

Ko so konec oktobra 1944 ugotavljali, koliko imajo še vojaških obveznikov doma, koliko pa jih je že v naši vojski, so prišli do tehle številk:

— v idrijskem rajonu (brez mesta) je bilo 705 vojaških obveznikov, toda v NOV jih je bilo le 344 ali 49 %. Doma se jih je zadrževalo še 80 (med njimi so bili tudi pohabljeni, bolni, nemi, slepi itd.), medtem ko se jih 281 ob kapitulaciji Italije ni vrnilo oziroma zanje niso vedeli, kje se trenutno zadržujejo (večina izmed njih je vstopila v prekomorske brigade, ki so jih leta 1944 prepeljali v Dalmacijo);

— v rajonu Cerkno je bilo izmed 1242 obveznikov 499 v NOV (36%), 101 doma in 789 neznano kje;

— v rajonu Bukovo so bili izmed 559 vojaških obveznikov v NOV samo 103 ali 30 %, doma 26, za 210 pa niso vedeli, kje so.

Ubežnikov in domobrancev je bilo iz teh krajev sorazmerno malo. Za Idrijo ni podatkov, toda na Cerkljanskem je bilo takih le 11, na Bukovskem 36 in na šentviškogorski planoti 23.

Mobilizacija je v redu potekala in o ugledu naše zaledne vojaške oblasti priča dejstvo, da so na njene pozive prihajali na nabore tudi vojaški obvezniki iz okupiranih krajev (iz rajona Bača je novembra prišlo kakih sto mož). Toda velika večina vpoklicanih je bila za operativno vojsko nesposobna. Tako so na primer v začetku novembra 1944 ob zdravniškem pregledu mobilizirancev ugotovili, da je izmed 67 vpoklicanih le 9 sposobnih za operativno vojsko, 7 za partizanske straže in 16 za delavske enote, medtem ko so morali 35 mobilizirancev poslati domov. Izmed 100 mož, ki so prišli iz Bače, je bilo za vojsko sposobnih le 14 mož.

Pri komandah mest so imeli tudi posebne delavske vode in čete, sestavljene iz mobilizirancev, ki so bili za operativno vojsko nesposobni. Te enote niso bile oborožene, uporabljali pa so jih v najrazličnejše namene: za prevoze, onesposabljanje cest, popravilo mostov in cest na osvobojenem ozemlju (v te namene so uporabljali tudi posebne pionirske vode), predvsem pa za pomoč prebivalstvu pri popravilu porušenih in požganih domov.

Komanda mesta Vojsko je imela junija 1944 delavski vod, v katerem je bilo 29 mož. Z njim je organizirala prevoz hlodov na žage v Kanomlji in Gorenji Trebuši, odtod pa so deske prepeljali

Partizanski kamion v Cerknem

na Šebrelje in Jagršče, ki jih je bil okupator v prvi polovici junija povsem požgal. Razen žage je ta komanda mesta imela še čevljarsko, mizarsko, kolarsko in kovaško delavnico.

Pri vseh komandah mest so delovale tudi tako imenovane etapne kuhinje, kjer so se hranili vsi, ki so bili na službeni poti. Samo v Cerknem so izdajali po 80 do 100 obrokov dnevno. Podobno je bilo tudi drugod, tako da so na območju idrijskega področja samo v drugi polovici aprila 1944 izdali 1708 prehodnikom 4892 obrokov hrane.

Posebno pozornost so komande mesta posvečale vprašanjem, ki zadevajo higieno in zdravstvo nasploh. Že v maju 1944 so pri vseh komandah delovale ambulante, v katerih je samo v 14 dneh iskalo pomoč 207 oseb. Pri teh ambulantah so imeli tudi antiska-

bične postaje za razuševanje in razkuževanje. Sprva so bile namenjene le za osebje vojaških zalednih ustanov in enot, kasneje pa jih je uporabljalo tudi prebivalstvo in vojska. Tako so preprečili širjenje raznih infekcijskih bolezni. Spomladi 1944 so namreč ugotovili le nekaj primerov gripe in en primer TBC. Tudi pri civilnem prebivalstvu je bilo stanje že mnogo boljše in ni bilo več toliko ušivosti in srbečice kot poprej, čeprav zunanja higiena (ureditev stranišč in gnojnih jam) še ni bila zadovoljiva.

V okolici Cerknega so imeli celo terensko apoteko. Zdravila so nabavljali na okupiranem ozemlju, medtem ko so sami izdelovali mazilo proti srbečici in tudi milo.

V Cerknem so imeli tudi posebno prometno-informativno pisarno (na progi Cerkno—Dolenja Trebuša—Čepovan—Lokve so imeli trikrat dnevno avtobusno oziroma kamionsko zvezo). Prihod prvega avtobusa v Cerkno je bil za vse, zlasti pa za otroke izreden dogodek.

> »Bilo je v nedeljo popoldne, ko so se po cerkljanskih ulicah nenadoma začeli poditi otroci in vlačiti za seboj svoje mamice in očete. Kaj neki se je zgodilo? Vse je drlo tja pred občinsko poslopje in vpilo: ‚Korjera, korjera!' Pred občinskim poslopjem se je pravkar ustavila lepa, modra ‚korjera', katero so Cerkljami poznali še iz časa okupacije in ki jih je vozila v Idrijo in Sv. Lucijo. In ta .korjera' je zopet v Cerknem. Lica Cerkljanov so izražala skrit ponos. 'Korjera' — simbol bližnjega povratka miru in lepših časov. Pa lahko povemo Cerkljanom, da bo res kmalu po cerkljanskih ulicah vozil nov avtobus, ko bo nastopila prava svoboda.«[266])

Prometno-informativna pisarna je uvedla pregled tudi nad nočitvami. To je bilo nujno, saj je v Cerknem vsako noč iskalo prenočišča povprečno po 120 prehodnikov. Ker je bilo Cerkno porušeno, so jih morali sprva pošiljati prenočevat v okoliške vasi.
V decembru 1944 so jim že v samem Cerknem pripravili devet prostorov, v katerih je lahko hkrati prespalo 180 oseb. Vendar so smeli tu prenočevati le tisti, ki so se bili poprej razušili.

Idrijskega področja je bilo sicer 11. novembra konec, ker so ga priključili goriškemu (prejšnjemu vipavskemu) področju, toda komande mesta Cerkno, Idrija in Čepovan so ostale in delovale kot poprej.

Kar zadeva zaledno vojaško oblast na Gorenjskem, je za svoje delovanje imela neprimerno slabše pogoje kot pa ta, ki je delovala na osvobojenem ozemlju onstran nekdanje jugoslovan-

[266]) **Partizanski dnevnik, dne 3. februarja 1944.**

sko-italijanske meje. Tudi komanda gorenjskega področja je imela komande mesta (od oktobra 1944 komandi mesta Škofja Loka in Žiri, od novembra komande mesta Kranj, Tržič, Bohinj, Radovljica in Jesenice, od januarja 1945 dalje še komando mesta Bled. Toda te komande so morale delovati ilegalno, pa tudi majhne so bile (do 35 mož). Razen teh komand je imela komanda gorenjskega področja, ki se je zadrževala na območju Davče in Farjega potoka še bataljon NOVGRAD z 80 borci in nekaj delavnicami. Celotna komanda z vsemi svojimi sestavnimi deli januarja 1945 ni imela več kot 193 mož.[2"])

Delavnice in druge ustanove

Cerkljansko je postalo zaledna baza Triglavske divizije že v pozni jeseni 1943. Kasneje je štab IX. korpusa del divizijskih delavnic in skladišč prevzel pod svojo upravo, jih razširil in jim pridružil še nove. Vasi so bile polne partizanskih obrtnikov, skladiščnikov, intendantov itd., zlasti po ustanovitvi korpusne vojne oblasti in od poletnih mesecev 1944 dalje, ko je bilo treba zaradi čedalje pogostejših sovražnikovih ofenziv na območju Trnovskega gozda in Čepovanske doline preseliti na Cerkljansko še del delavnic in skladišč, ki so jih bili dotlej imeli tam. Tako se je gneča po cerkljanskih vaseh še bolj povečala.

[267]) Viri: **odredba štaba IX. korpusa z dne 23. januarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 10, dok št. 133); poročilo štaba IX. korpusa z dne 1. februarja 1944 (Zbornik VI, knjiga 11, dok. št. 2); obvestilo odseka za zaledje IX. korpusa z dne 23. marca 1944 (Zbornik VI, knjiga 12, dok. št. 57); dopis vrhovnega štaba NOV in** PO **Jugoslavije z dne 23. februarja 1944 (IZDG, fase. 267—I); dopis odseka za zaledje IX. korpusa z dne 27. marca 1944 (IZDG, fase. 281—II); poročila odseka za zaledje IX. korpusa z dne 14., 29. in 30. aprila 1944, 14. in 30. maja 1944 (IZDG, fase. 267—I); dopis vojne oblasti IX. korpusa z dne 4. julija 1944 (IZDG, fase. 227—III); poročila vojne oblasti IX. korpusa z dne 18. julija 1944, 15. septembra 1944 in 7. decembra 1944 (IZDG, fase. 302—V); dopisa komande idrijskega področja z dne 24. in 25. oktobra 1944 (IZDG, fase. 313 C—I); dopisa vojne oblasti IX. korpusa z dne 18. decembra 1944 in 28. januarja 1944 (IZDG, fase. 302—III); poročili komande gorenjskega področja z dne 31. oktobra 1944 in 28. januarja 1945 (IZDG, fase. 302—III); poročilo komande mesta Cerkno z dne 22. oktobra 1944 (IZDG, fase. 313 C—I); poročila komande mesta Cerkno z dne 24. junija 1944 in 7., 20. in 28. novembra 1944 (IZDG, fase. 313 C—I); sestava komande mesta Cerkno z dne 6. decembra 1944 (IZDG, fase. 302—III); 14-dnevna poročila komande mesta Cerkno iz obdobja oktober 1944 — februar 1945 (IZDG, fase. 302—III); poročilo komande mesta Vojsko z dne 12. junija 1944 (IZDG, fase. 313 C—II); 14-dnevna poročila komande mesta Idrija iz obdobja oktober 1944 — februar 1945 (IZDG, fase. 302—III); Lojze Požun, Zaledna vojaška oblast v zahodnih predelih Slovenskega primorja (Letopis 1958, str. 157—188); Partizanski dnevnik, 3. februarja 1944.**

Delavnice so se pogoste selile iz kraja v kraj in zato je skoraj nemogoče ugotoviti, koliko jih je v posameznih obdobjih bilo. Znani pa so podatki vsaj za začetek leta 1945. Razen ustanov in enot, ki so spadale pod komando mesta Cerkno je tam bilo še mnogo drugih korpusnih zalednih enot in ustanov. Med njimi so tudi mehanične delavnice, ki so zaposlovale 103 osebe, korpusna premična bolnišnica s 109 ljudmi, 2. bataljon NOVGRAD, v katerem je bilo kar 357 mož, skladišče »A« s 139 zaposlenimi itd. Skladišče »A« so pravzaprav sestavljale najrazličnejše delavnice, kar je videti tudi po poklicih zaposlenih. Tam je bilo 54 čevljarjev, 9 krojačev, 6 sedlarjev, 15 šivilj, 5 kuharic, 8 voznikov, 7 bunkerašev (skladiščnikov), 4 drvarji, 3 milarji, 2 mlinarja, 4 peki, 15 usnjarjev in drugih.

Največ delavnic in skladišč je bilo po vaseh, ki leže med Cerknim in 1622 metrov visokim in težko prehodnim Poreznom — v Trebenčah, Počah, Gorjah, Labinjah, pa tudi v Poljani in Novakih. To pa zato, ker so bile manj kot druge vasi izpostavljene iznenadnim sovražnikovim napadom. Sovražnik je namreč navadno vdiral v Cerkno vzdolž ceste Idrija—Želin—Cerkno, čez Cerkljanski vrh ali pa iz Baške grape čez Bukovo. V vsakem takem primeru so bila vodstva delavnic pravočasno obveščena in so imela dovolj časa, da so pospravila in poskrila svojo robo.

V neposredni bližini delavnic so imeli tudi skrivne bunkerje, kamor so v primeru nevarnosti spravili material in orodje. Samo v Trebenčah je bilo enajst — po nekaterih podatkih pa celo sedemnajst — takih bunkerjev velikosti 3 x 3 x 3 metre. Izkopali so jih v zemljo, obložili z deskami in strešno lepenko, za vhod pustili prav majhno in dobro prikrito odprtino, jih zametali s prstjo in na njih zasadili grmovje. Pri gradnji takega bunkerja so sodelovali največ po trije borci. To pa zato, da bi zanje vedelo čim manj ljudi. Nekateri bunkerji so bili celo zaminirani, da ne bi mogli nepoklicani vdreti vanje. S takimi ukrepi so dosegli, da Nemci niso skoraj nikoli odkrili nobenega bunkerja vse do zadnje ofenzive v marcu 1945. Takrat so našli vse razen dveh.

Vsekakor je bilo čevljarske, krojaške in druge take delavnice precej laže zamaskirati in prikriti pred sovražnikom kot pa orožarske in mehanične delavnice. Te so bile večje in opremljene tudi že s težkimi stroji (elektromotorji, stružnicami, vrtalnimi stroji itd.), razen tega so potrebovale še električni tok. Sprva so jih imeli kar v Cerknem, kjer so opravljali tudi vsa potrebna

strugarska, kovaška in livarska dela. Že jeseni 1943 so delavnico preselili najprej v Trebenče, nato pa v Planino. Toda tudi tam ni bila dovolj varna, pa so jo premestili v Orehovsko grapo, nato v Ravne, nazadnje pa v podzemne kaverne pri Zakrižu, kjer so jo Nemci aprila 1944 odkrili in uničili. Odtlej so ustanovili še več delavnic, vendar raje manjše in na raznih krajih, kot pa da bi jih osredotočali in tvegali njihovo uničenje.

Na Cerkljansko so zavezniška letala že prvo zimo od 1943 na 1944 odvrgla precejšnje količine raznega vojaškega materiala, še več pa drugo zimo. Če je šlo za občutljivejši material, so ga spuščala s padali. Uniforme, perilo in manj občutljive predmete so odmetavala v velikih posodah, vendar brez padal. Posebne ekipe so odvržene pošiljke pobirale, jih pregledovale in razdeljevale ali shranjevale v skladišča. Zato je v Cerknem bila tudi meteorološka postaja, ki je zavezniški bazi v Bariju sporočala vremenske razmere na Cerkljanskem.

Cerkno je bilo izredno pomembno prometno križišče, zakaj skozenj so peljale tudi skoraj vse poti na Gorenjsko. Prav z Gorenjsko pa je bil vselej silno živahen promet. V tej smeri niso hodile le operativne enote, temveč tudi razne delavske in transportne enote, ki so iz Bohinja ter okolice Bleda in Kranja prenašale živež za bolnišnice in druge zaledne enote in ustanove na Cerkljanskem. Kljub temu pa je vse do konca leta 1944 največ živeža prihajalo iz Vipavske doline, odkoder so ga dovažali z vozovi in kamioni.[26*]) Od decembra 1944 dalje je bila ta smer zaradi neprestanih sovražnikovih ofenziv zaprta, Cerkljansko pa je bilo odtlej glede prehrane navezano izključno na Gorenjsko.

Iz Cerknega so na vse strani peljale tudi partizanske telefonske zveze. Sprva je bila centrala v vojašnicah, vendar so jo Nemci 27. januarja 1944, ko so bili vdrli v Cerkno, našli in jo uničili. Nato so centralo imeli v skritem bunkerju zunaj Cerknega. Od tod so šle telefonske napeljave v vse bližnje vasi (Poljano, Gorje, Bukovo, Šebrelje, Otalež), razen tega pa tudi čez Cerkljanski vrh proti Žirem, čez Novake na. Martinj vrh in čez Trebušo in Čepovan proti Predmeji nad Vipavsko dolino. Telefonsko omrežje se je čedalje bolj širilo. Pred koncem vojne so bile v vzhodnem delu Slovenskega Primorja in na Gorenjskem partizan-

[268]) Samo med 15. oktobrom in 31. decembrom 1944 so na progi Cerkno—Čepovan—Lokve prepeljali z avtobusom in šestimi kamioni 20.200 potnikov in 853 ton raznega materiala.

ske telefonske centrale na Martinj vrhu, Blegošu in v Cerknem (dve), telefonske postaje pa v Novakih, Labinjah, Gorjah, Zakrižu, Orehku, Želinu, Otaležu, Šebreljah itd.

Nemcem dobro organizirano partizansko zaledje ni moglo ostati prikrito. Kadarkoli so vdrli na Cerkljansko, so si bolj kot partizanske enote prizadevali odkriti bunkerje, delavnice in bolnišnice. Če pa vse do zadnje ofenzive tik pred koncem vojne niso dosegli glede tega nobenega vidnejšega uspeha, gre zasluga za to visoki zavesti tamkajšnjega prebivalstva, ki je znalo kljub sovražnikovemu strahovanju skrivnosti o partizanskih bazah ohraniti zase.“[9])

»Franja« in »Pavla«

Ugotovitev, da sta bila obstoj in delovanje partizanskega vojaškega zaledja v veliki meri odvisna od zavesti prebivalstva na osvobojenem ozemlju, še prav posebej velja za največji partizanski bolnišnici na Primorskem — SVPB »Franjo« in SVPB »Pavlo«.™) To sta bili sorazmerno veliki ustanovi s sto in več ljudmi, ki jih ob sovražnikovih vdorih ni bilo moč spraviti v podzemne bunkerje, za njuno lokacijo pa je vedelo na stotine borcev in domačinov. Toda kljub temu ni bilo nikogar, ki bi ju Nemcem izdal; tako sta bolnišnici dočakali svobodo, ne da bi ju Nemci odkrili in uničili, čeprav so se bili nekajkrat znašli že prav blizu.

Sedaj vsem znana partizanska bolnišnica »Franja« je nastala v zadnjih dneh leta 1943 v skoraj nedostopni soteski planinskega hudournika v neposredni bližini Novakov in komaj kilometer daleč od ceste Cerkno—Novaki.

> »Vso me je prevzela divja krasota navpičnih skalnatih sten,« so bili prvi vtisi zdravnice Franje Bovc-Bidovec, »od katerih so visele več metrov dolge rumenkaste in zelenkaste sveče, združujoč se nekje v najlepši zastor, kar si jih človek more misliti. Neugnani hudournik, katerega smo večkrat prečkali, si je na nekem mestu

[265]) Viri: **dopis vojne oblasti IX. korpusa z dne 27. oktobra 1944 (IZDG, fase. 277—I); dopisa vojne oblasti IX. korpusa z dne 12. januarja 1945 in 10. aprila 1945 (IZDG, fase. 282—I); »Trebenče«, »Orožarske delavnice«, »Bunkerji v Trebenčah«, »Labinje«, »Strojarna«, »Spuščanje padal«, «Mehanična delavnica«, »Telegrafske postaje«, »Radiomehanična delavnica« in »Telefonske zveze na Cerkljanskem« (Mestni muzej v Idriji); Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 52—56.**

[270]) **SVPB (slovenska vojaška partizanska bolnišnica) »Franja« se je imenovala po njeni upravnici dr. Franji Bovc-Bidovec, SVPB »Pavla« pa po upravnici dr. Pavli Jerini-Lah.**

izdolbel ozek kanal in padal deset metrov globoko v strmem slapu, se spodaj zbiral v majhen tolmun, nato ponovno padal prek strme skale, razbit v tisoč žarkov, se naposled umiril in tekel kot ponižen studenček med skalami. Ob strani prekrasnih slapov smo se dvigali po pet metrov visokem stopnišču, ki je bilo položeno od skale do skale, v razdalji deset metrov, podprto z visokimi hlodi, naslonjenimi na navpično skalo; toda pot prek stopnic se mi je zdela vendar negotova. Ob zgornjem slapu je bilo enako stopnišče, obe pa sta bili povezani s stopnicami, vsekanimi v skalo. Marsikaj je tu že napravila vztrajna partizanska roka, največ pa tisočletna vztrajnost narave, ki je izdolbla najbolj varno in najbolj divjo grapo, kar jih je, mislim, na Primorskem.«")

Prvi baraki je kmalu sledila druga, njej pa kasneje še vrsta novih, kolikor je pač bilo prostora v ozki soteski. Konec januarja 1944 se je v tej edinstveni bolnišnici že lahko zdravilo po petdeset bolnikov ali ranjencev hkrati.

V hudi nevarnosti se je bolnišnica «Franja« znašla v drugi polovici aprila, med nemškim vdorom v Cerkno, ko tam v bližini ni bilo nobenih operativnih enot in ko so Nemci lahko mirno preiskovali celotno območje, da bi odkrili partizanska skladišča in bolnišnice. Že prvega dne nemške hajke, 17. aprila, je padel požrtvovalni bolničar Gašper, ki je s približno uro oddaljene javke spravil na varno vse ranjence, razen dveh, ki se nista hotela nikamor umakniti. Ko se je navzlic temu vrnil ponju, so jih našli Nemci in pobili. V tistih dveh dneh so bili Nemci že ob samem vhodu v bolnišnico, vendar v sotesko niso rinili. Če pa bi, potem bi se morale oglasiti tudi strojnice iz šestih bunkerjev, katerih namen je bil varovati bolnišnice pred sovražnikovimi vsiljivci. Seveda bi do tega prišlo šele v skrajni sili.

Ko so se Nemci 19. aprila s plenom, ki so si ga bili nabrali v bližnjih vaseh, umaknili, so v »Franji« že mislili, da je nevarnost tokrat mimo. Toda 25. aprila je iz smeri Davče prišla neka sovražnikova patrulja pred bolnišnico s severne strani. Ni bilo drugega izhoda: zavrniti jo je bilo treba s silo. Brž ko se je iz bunkerja na hribu oglasila strojnica, so Nemci zbežali. Ker pa se je baje iz nasprotne strani bližala kolona z 200 sovražnikovimi vojaki (kasneje so ugotovili, da to ni res), so sklenili bolnišnico izprazniti. Pri tem delu so bolniškemu osebju pomagali gojenci oficirske šole in borci korpusne artiljerije. Opravilo so uspešno končali že do zore, toda sedaj so vsi vedeli, kje je naša bolnišnica.

[271]) **Dr. Franja Bovc-Bidovec, Odlomki kronike SVPB »Franja« od ustanovitve 23. decembra 1943 do 5. maja 1945 (Hronike o radu sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, 10. zvezek, Beograd 1967).**

Kljub temu so sklenili, da bolnišnice ne bodo opustili — in prav so storili. Bolnišnice ni tedaj ne kasneje nihče izdal.

Nato so se spet lotili gradnje. Množile so se barake za ranjence in osebje, naselje je dobilo iz lastne centrale elektriko, hkrati pa so se tudi utrjevali. Poleti 1944 je bolnišnico po najbližjih vrhovih obkrožalo že šest bunkerjev za lahke in trije bunkerji za težke strojnice. Največja pridobitev, ki so se je najbolj razveselili, pa je bil nedvomno rentgenski aparat. Dobili so ga iz Zirov.

Tako je bolnišnica »Franja« živela in delovala vse do zadnje sovražnikove ofenzive marca 1945, ki je bila za 107 ranjencev in bolnikov, kolikor jih je bilo takrat v njej, huda preizkušnja. Spet so se morale oglasiti strojnice iz bunkerjev, toda Nemci se niso dali kar tako odgnati. Naposled so se le unesli in se umaknili. Še mesec dni — in ranjence so že lahko preselili v udobne bolnišnice po mestih.

Bolnišnica »Pavla« ni bila tako blizu naselij in njo ni varovala kaka divja soteska, temveč predvsem nepregledni gozdovi. Njene barake so bile namreč raztresene po Trnovskem gozdu na območju Mrzle rupe. Tudi ta bolnišnica je nastala v decembru 1943.

Nemci so se nekajkrat znašli v njeni bližini, vendar je niso nikoli odkrili. Kljub temu je bolniško osebje moralo prenašati večkrat ranjence iz barak v notranjost gozda in jih tam skrivati, ker so tu pa tam prihajala opozorila, češ da je bolnišnica izdana. Največja nevarnost ji je grozila konec junija 1944. Takrat je pobegnila ena izmed bolničark, spotoma pa so jo ujeli Nemci. Strah pa tokrat ni bil utemeljen, saj pobegla bolničarka ni ničesar izdala. Naj omenimo še to, da se je v vseh postojankah bolnišnice »Pavle« zdravilo skupno 1.685 bolnikov in ranjencev.

Izmed borcev Vojkove brigade se jih je zelo malo zdravilo v »Pavli«. Brigada je namreč vse do poletja 1944 delovala na širšem območju bolnišnice »Franje« in zato je tudi vse svoje težje ranjence pošiljala v to bolnišnico, lažje ranjence in bolnike pa so imeli pod zdravniškim nadzorstvom po vaseh (na primer v Labinjah).[37-272]

[272]) Viri: Dr. Franja Bovc-Bidovec, Odlomki kronike SVPB »Franja« od ustanovitve 23. decembra 1943 do 5. maja 1945 (Hronike o radu sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, 10. zvezek, Beograd 1967); dr. Pavla Jerina-Lah, Kronika SVPB »Pavla« od 6. decembra 1943 do osvoboditve (prav tam); poročilo sanitetnega referenta IX. korpusa z dne 27. aprila 1944 (IZDG, fase. 221—I); Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 56—57.

LJUDSKA OBLAST

(Skica 1)

Potem ko je bila po kapitulaciji Italije mobilizacija uspešno končana in Primorska s sklepom vrhovnega plenuma OF priključena k novi Jugoslaviji, kar je 29. novembra 1943 potrdilo tudi drugo zasedanje AVNOJ v Jajcu, je bila poglavitna naloga Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo opravljena in zato je ta 13. januarja 1944 predlagal izvršnemu odboru OF svojo razpustitev. Izvršni odbor je predlog sprejel in tako je odslej deloval v Slovenskem primorju en sam vrhovni organ — pokrajinski odbor OF — z nalogo, da hkrati usmerja in vodi delo narodnoosvobodilnih odborov kot organov oblasti in odborov OF kot organov politične organizacije, ki pa je izvajala tudi oblastne funkcije povsod tam, kjer še ni bilo narodnoosvobodilnih odborov.

Primorska je bila vse do 15. julija 1944 razdeljena na trinajst okrožij, med katerima sta bili tudi baško in idrijsko okrožje. Baško okrožje so sestavljali štirje rajoni ali okraji (Baško, Cerkno, Bukovo in šentviškogorska planota), idrijski okraj pa sedem (Idrija, Vojsko, Črni vrh, Ledine, Trebuša, Kanomlja in Šebrelje).

Poleti 1944 je prišlo do večjih organizacijskih sprememb. Namesto trinajst je ostalo le še pet okrožij (Trst, zahodnoprimorsko, južnoprimorsko, srednjeprimorsko in severnoprimorsko). Severnoprimorsko okrožje je nastalo z združitvijo prejšnjega baškega, idrijskega in kanalskega okrožja, imelo pa je sedem okrajev: idrijski, baški, cerkljanski, vojskarski, črnovrški, kanalski in čepovanski okraj. Konec septembra so okraje združili, tako da so ostali le še štirje: mesto Idrija, Baško-Cerkno, Vojsko-Črni vrh in Kanal—Čepovan.[273])

Življenje in delo na Cerkljanskem

Življenje na Cerkljanskem je bilo v letu 1944 silno pestro, najbolj razgibano pa je nedvomno bilo v samem Cerknem kot

[273]) Viri: **Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo (Letopis 1957, str. 7); Ivo Juvančič, Slovensko primorje v osvobodilnem boiu (Slovensko primorje in Istra, Beograd 1953); razpis OK KPS za Idrijsko z** dne **21. avgusta 1944 (IZDG, fase. 567—II); zapisnik 7. seje OK KPS za Baško z dne 1. maja 1944 (IZDG, fase. 564—11); zapisnik seje OK KPS za Severno Primorsko z dne 12. aprila 1945 (IZDG, fase. 567—IV); okrožnica PK KPS z dne 21. avgusta 1944 (IZDG, fase. 567).**

središču partizanskega osvobojenega ozemlja v tem delu Slovenskega primorja. To je videti tudi po težavah, s katerimi se je morala boriti *ljudska oblast z narodnoosvobodilnim odborom na čelu,* in velikem delu, ki ga je morala opravljati.

Kolikor dlje je trajala vojna, toliko več se je porajalo novih težav. Potem ko so sredi marca 1944 nemška letala uničila Cerkno, je odbor takoj porazdelil med obubožano prebivalstvo ves živež, kar ga je bilo na zalogi, vendar ga je bilo še premalo in je moral poskrbeti za nabavo dodatnih količin iz Vipavske doline. Težave so nastale tudi pri obdelovanju zemlje. Ljudi je primanjkovalo, kmetje pa denarja niso imeli, da bi plačevali dnine. Ves živež, ki so ga imeli odveč, so oddajali le proti potrdilom, ne pa za denar. Zato je narodnoosvobodilni odbor sklenil, naj delodajalci sporoče odboru število dnin, ta pa bo delavce izplačal v gotovini ali proti potrdilu.[37*])

Niso pa na sejah razpravljali le o gospodarskih problemih, čeprav so bili prav ti najbolj pereči. Oglejmo si zapisnik 4. seje NOO Cerkno z dne 17. septembra 1944.[275])

Prvo, kar v tem zapisniku zbode v oči, je dejstvo, da so bili na seji navzoči vsi člani odbora.

Sejo so začeli s kratkim pregledom političnih razmer doma in v svetu, nato pa so začeli razpravljati izključno o domačih zadevah. Vojaški referent je poročal, da pripravlja seznam vojaških obveznikov. Več kot ta je imel poročati gospodarski referent. Najprej je povedal, da je vsa živina že popisana in da je prišlo do sporazuma med živinorejci in gospodarsko komisijo glede redne oddaje masla. Toda odbor s tem še ni bil zadovoljen. Sklenil je, da je treba popisati tudi pridelek krompirja, fižola in sadja, hkrati pa naj kmetje sporoče gospodarski komisiji, koliko pridelkov bodo oddali.[276]) Oddane presežke bodo dobili plačane z denarjem. Kje pa so dobili denar? Predvsem s prostovoljnimi prispevki in posojili. Za posojilo svobode so junija 1944 na primer samo na Cerkljanskem nabrali pol milijona lir. To je

[274]) Zapisnik seje NOO in GK za rajon Cerkno z dne 21. marca 1944 (Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«).

[275]) Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«.

[276]) Ob koncu leta so ugotovili na 12. seji NOO in odbora OF, da so kmetje oddali 7.294 kg krompirja, 1.899 kg koruze, 1.108 kg fižola, 1.194 kg pšenice, 155 kg ječmena, 6.400 kg sena, 1.055 kg kislega zelja in repe ter 165 kg suhega sadja. (Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«). Nekdo je poskušal goljufati in je med mast pomešal tudi loj. Kaznovali so ga tako, da je moral znova oddati vso količ.no, mast z lojem, ki jo je bil že prinesel, pa so razdelili med najpotrebnejše.

Potrdilo

Potrdilo o vplačanem znesku za »posojilo svobode«

izredno visok znesek, če upoštevamo, da Cerkljansko ni imelo s čim trgovati in na ta način priti do denarja.[277])

Vrnimo se na sejo. Sklenili so, da bodo sezidali tudi sadno sušilnico, opeko zanjo pa bodo nabrali v porušenih vojašnicah.

Finančni referent je poročal, da bodo v naslednjem tednu začeli pobirati zemljiške davke.

Silno pereče vprašanje je bilo socialno skrbstvo. Na tej seji so sklenili, da bodo prihodnjič pregledali seznam ubožnih vaščanov in tedaj uredili tudi vprašanje njihovih podpor.[278])

Hkrati s tem so še sklenili, da bodo postavili zasilno zavetišče za najpotrebnejše starčke in bolnike. Referenta za socialno skrbstvo so zadolžili, naj poskrbi za ustrezen prostor in opremo.

Odborniki so tudi ugotovili, da je nujno potrebna ambulanta. Dogovorili so se, da jo bodo nastanili v občinski hiši, toda zanjo je treba najti še opremo. Referentka za zdravstvo naj si poišče

[277]) Bevk Gabrijela, Finance v NOB (Mestni muzej v Idriji).

[278]) V Severnoprimorskem okrožju so vse, ki so bili potrebni pomoči, razdelili v tri kategorije. V prvi kategoriji so b li tisti, ki so bili brez sredstev in brez možnosti zaslužka. Takih je bilo na Cerkljanskem med otroci 190 in med odraslimi 173, dajali pa so jim po 100 do 120 lir za otroke in 200 lir za odrasle mesečno. V drugi kategoriji so bili tisti, ki so imeli kakšno možnost zaslužka. Na Cerkljanskem je v to kategorijo spadalo 72 otrok in 100 odraslih oseb, ki so jim dajali po 50 do 70 oziroma po 100 lir mesečne podpore. V tretjo kategorijo so spadali vsi, ki so pridelali vsaj nekaj živeža ali imeli kravo doma. Tem so dajali po 30 do 40 lir, če je šlo za otroke, in po 60 lir, če so že odrasli. (Dr. Jože Vilfan, Gradnja narodne oblasti (almanah Pot v svobodo, IZDG, fase. 253—I).

v odboru SPžZ[279]) nekaj tovarišic, ki ji bodo pomagale pri tem delu.[280])

Kar zadeva obnovo, so se vsi strinjali, da je treba v klavnico napeljati vodovod. Cevi bodo dobili na Želinu, lastniku pa bodo izdali potrdilo z navedbo, da bodo cevi plačane po končani vojni in po takratnih cenah.[281])

Popraviti je bilo treba šolsko poslopje, zakaj bližalo se je novo šolsko leto. Najhuje je bilo s šipami, saj jih v Cerknem ni več bilo. Menili so, da jih bodo lahko nabavili v Sv. Luciji.

Kar zadeva prosveto, so ugotovili, da je proslava prve obletnice priključitve Primorske Jugoslaviji izvrstno uspela in da se je treba takoj začeti pripravljati na proslavitev stoletnice rojstva Simona Gregorčiča (15. oktobra).

Vse to so obravnavali na tej seji. Na prihodnjih sejah so reševali še hujše zadeve. Nastalo je namreč tako veliko pomanjkanje hrane, da so tistim, ki niso imeli nobene zemlje, lahko dajali mesečno le po 3 kg žita in 10 dkg slanine. Pa še to je ostalo le na papirju. Na 12. seji so morali skleniti, da se »maščob civilnemu prebivalstvu ne bo delilo, ker še potreb vojske ne moremo kriti«. Je potrebna še razlaga k temu, koliko je cerkljansko prebivalstvo žrtvovalo za svojo vojsko in koliko je moralo pretrpeti hudega v tej vojni?

Zapisniki sej dokazujejo še nekaj drugega: izredno solidarnost in pripravljenost na medsebojno pomoč. Na eni izmed sej so iskali skrbnike za šest sirot, ki so ostale brez staršev. Ni jih bilo težko najti. Na neki drugi seji je bilo treba najti kmeta, ki bi neko revno žensko oskrboval z mlekom. Takoj se je javila gospodinja, ki je bila pripravljena dajati mleko brezplačno.

[279]) Slovenska protifašistična ženska zveza.

[280]) Zdravstvene razmere med prebivalstvom so bile silno težavne. Ko so na Cerkljanskem preiskali 186 otrok, so ugotovili, da jih je med njimi 58 s pokvarjenimi zobmi, 24 jih je bilo tuberkuloznih, 15 jih je imelo srbečico itd. (prav tam). Naj omenimo še to, da je v Trebenčah delovala od septembra 1944 do konca vojne bolnišnica za ženske in otroke, v kateri je bilo prostora za dvajset oseb (Mestni muzej v Idriji, »Trebenče«).

[281]) Na neki kasnejš iseji so sklenili pokriti tudi pročelje cerkve sv. Ane in popraviti streho cerkve sv. Jerneja.

Na Cerkljanskem so imeli tudi obnovitvene zadruge, zakaj vsak zase si ni mogel obnoviti domačije. Nekaj denarja jim je lahko posodil Denarni zavod, ki je imel tudi v Cerknem podružnico. Pomagal jim je tudi odsek za novo gradnjo pri okrožnem odboru. Odprli so tri žage. Tistim, ki niso imeli svojega gozda, je dala les komisija za upravo narodne imovine. V dolini Idrijce so začeli žgati apno, mladina pa je zbirala železje, iz katerega je trinajst kovačev kovalo žeblje in spone. Opeko so dobili v razbitih vojašnicah. Delovne sile je primanjkovalo, toda ljudje so pomagali drug drugemu, na pomoč pa so prišle tudi mladinske delovne čete. (Zadruge v SPO. Partizanski dnevnik, 2. decembra 1944).

Nekim osirotelim otrokom je preostala le še krava. Zato so jo dali nekemu kmetu v rejo s pogojem, da dnevno odstopa otrokom po tri litre mleka.[282])

O teh in še drugih zadevah so razpravljali na pogostih sejah narodnoosvobodilnih odborov. Vmes so imeli tudi množične sestanke ali zbore volivcev. »Vaščani so se jeli bolj zanimati za upravo vasi ter upoštevati narodno oblast. Potrebno je, da so taki sestanki redno vsak mesec,« so ugotavljali na neki seji NOO.[283])

Veliko pozornost je ljudska oblast posvečala tudi *šolstvu.* Omenili smo že, da je na Cerkljanskem že v prvem letu po kapitulaciji Italije delovalo sedemnajst šol, pred koncem vojne pa že 25 šol, ki jih je obiskovalo 830 učencev in učenk. Kaj so se učili v šoli? Glavni predmeti začasnega učnega načrta[284]) so bili tile: domoznanstvo in politična propaganda, slovenščina, računstvo in merstvo (italijanske izraze naj bi nadomestili postopoma s slovenskimi), zgodovina (z izgledi na prihodnost), zemljepis, prirodopis in prirodoslovje, petje (»iztrebi naj se takoj vsaka sled fašističnih himen, ki so jih otroci morali prepevati, ter lahkoživih popevk, ki so se, na žalost, glasile tudi iz ust naše mladine«) in telovadba.

Da bi šolski pouk čim uspešneje potekal, so imeli posebne roditeljske svete, ki so jih sestavljali predstavniki učiteljev, staršev, OF, SPŽZ in ZSM. Njihova naloga je bila, da sklicujejo, sestanke s starši, skrbe za materialne potrebe šol in pomagajo pri vzgoji v sporazumu in po nasvetih okrožnega šolskega nadzornika ali šolskega referenta.

Na vseh šolah so imeli tudi pionirske organizacije, prirejali pa so tudi razne izobraževalne tečaje. Na Cerkljanskem je bilo v zimskih mesecih leta 1944 trinajst takih večernih tečajev z 245 udeleženci.

Pa tudi *kulturno-zabavnega življenja* niso zanemarjali. Od italijanske kapitulacije dalje je na Cerkljanskem registriranih 83

[282]) čeprav so posebno skrb posvečali zlasti otrokom padlih borcev, »ne smemo pozabiti niti na otroke belogardistov, katerih starši so padli prav zaradi svoje zaslepljenosti ali katerihkoli vzrokov. Za te otroke ie treba poskrbeti, da se čimprej odtegnejo belogardističnemu vplivu sorodnikov, hkrati pa jim ie treba nuditi vso oskrbo v taki obliki, da ne bodo čutili kake zapostavljenosti« (Okrožnica okrožnega odbora NOO pri SPO z dne 7. februarja 1945 — Goriški muzej, fase. 11—70).

[283]) Zapisnik 2. seje NOO Cerkno z dne 31. avgusta 1944 (Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«).

[284]) Začasni učni načrt (referat za prosveto narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo — prav tam).

raznih kulturnih prireditev, ki jih je največ organizirala ZSM in sploh šolska mladina, pa tudi SP2Z in OF samostojno ali pa v medsebojni povezavi oziroma v povezavi z vojaškimi enotami. Nekatere izmed teh prireditev so imele zelo pester in tudi zahteven program.[285])

Skoraj ni vasi na Cerkljanskem, ki ne bi prirejala raznih proslav in mitingov bodisi s svojimi močmi, ali pa je tja prišla gostovat kaka skupina iz sosednih vasi oziroma iz kake vojaške enote. Tudi to je dokaz o prizadevnosti raznih *družbenopolitičnih organizacij.* Zlasti to velja za Zvezo slovenske mladine (ZSM), v kateri so bile navadno vključene vse mladinke brez izjeme.[286]) Mladinska organizacija je uspešno opravljala najrazličnejše naloge — od kurirske in obveščevalne službe za potrebe vojske do pomoči vaščanom pri poljskih in obnovitvenih delih. Približno enake naloge je imela tudi SPŽZ. Vse te organizacije so proti jeseni 1944 imele svoje odbore že v skoraj vsaki vasi. Tako na primer je bilo na Cerkljanskem ob začetku leta 1944 12 odborov SPŽZ, medtem ko jih je bilo osem mesecev kasneje že triindvajset. Takrat je imela ZSM 24 vaških odborov, narodnoosvobodilnih odborov je bilo dvajset, tajništev OF pa enaindvajset. Tudi Rdeči križ je uspešno deloval. V februarju 1944 je bilo v cerkljanskem okraju 9 odborov, slabo leto kasneje pa že 23 odborov z 926 člani. Razen tega so imeli podmladek Rdečega križa tudi na 24 šolah.[287])

Med izredno pomembne politične akcije v cilju kovanja dobrih sosedskih stikov med Gorenjci in Primorci spada tudi obisk gorenjskih gostov Primorski. Osmega oktobra 1944 je sicer moč-

[285]) Cerkljanska organizacija OF je 16. in 17. septembra 1944 imela miting s temle sporedom: pozdrav zastavi; politični govor; Pesem iredentistov (I. Gruden — deklamacija); Znamenja na nebu (A. Aškerc — deklamacija); Slovenski dom (F. Ferjančič — mešani zbor); Mladini (Haidrih — mešani zbor); V boj, Tolminci (Galeb — deklamacija); Pionirska (mladinski zbor); Kje jemlješ moč, partizan? (mladinski zbor); Sedeminštirideset (R. Ivanov — deklamacija); Razgovor (O. Zupančič — prizor); Kralj kraljico vpraša (I. Grbec — mešani zbor); Jerjevanje (E. Adamič — mladinski zbor); Ciciban in čebela (O. Zupančič — prizor); Kaj ne bi bila vesela (M. Kogoj — mladinski zbor); Stari Medo (V. Vodopivec — mešani zbor); Vedež (F. S. Finžgar — igra v dveh dejanjih); Naša zvezda (A. Medved — mešani zbor); Poljske rože (V. Vodopivec — mešani zbor); narodna himna. Med odmori so bili na programu še Poljski plesi in Preludij (Rahmaninov) (prav tam, »Cerkno«).

[286]) Mladincev ni bilo po vaseh, ker so bili v vojski. Zato se je pogosto dogajalo tako kot v Sebreljah, ko so morala v Prisegi opolnoči dekleta igrati tudi moške vloge.

[287]) Rdeči križ je z nabiranjem prostovoljnih prispevkov omogočil, da so za božične praznike leta 1944 razdelili najpotrebnejšim družinam 45.786 lir. V tednu RKS so za bolnišnice in ubožne ljudi nabrali 777 kg jestvin, otrokom pa darovali 378 zimskih hlačk (Partizanski dnevnik, 27. januarja 1945).

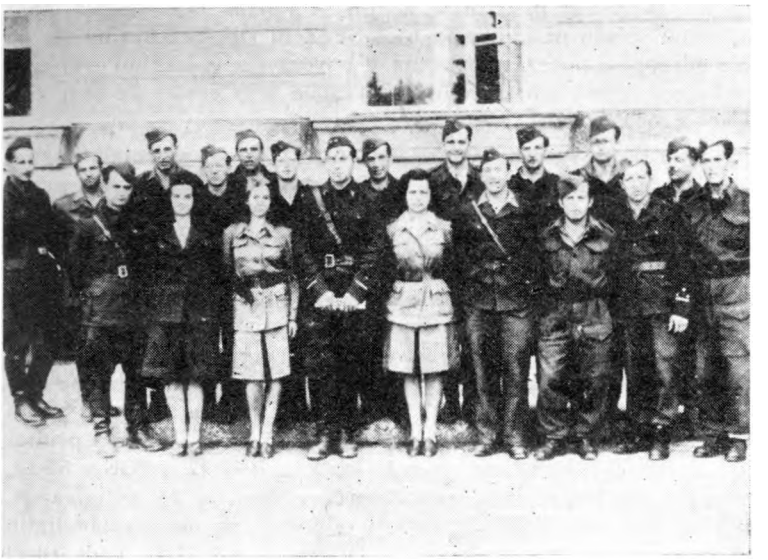

Korpusna igralska skupina

no deževalo, toda kljub temu je prišlo v Cerkno kakih dvesto Gorenjcev. V partizanski prestolnici so priredili akademijo, na kateri sta govorila Bogdan Osolnik, član pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko, in Jože Primožič-Miklavž, podpredsednik okrožnega N00 za Severno Primorsko.

Velikega pomena za politično in družbeno življenje Cerknega in vsega Cerkljanskega v zimskih mesecih 1944/1945 je bila velika dvorana v požgani vojašnici, ki so jo v treh tednih obnovili in usposobili za najrazličnejše prireditve.[2'8]) Ko so dobili kino aparaturo, so predvajali angleške žumale, korpusna igralska skupina pa je tri večere zaporedoma igrala Finžgarjevo Razvalino življenja. V tej dvorani so prirejali tudi razne večje konference (mladinsko konferenco za Primorsko, mladinsko konferenco za

[2M]) Gradnja dvorane je bila svojevrstna zadeva. Obnavljalo jo je 40 delavcev iz NOVGRAD. Les so dali Cerkljani, Kroparji pa so delali žeblje in okrasno okovje iz železja, ki so ga našli med ruševinami. Stene so oblagali s svilenimi padali. Delali so tudi ponoči. Kljub mrazu (—18°) in slabi hrani so delo končali v rekordnem času (Spomini Jožeta Slavca, Mestni muzej v Idriji).

Gorenjsko, konferenco SPŽZ, ko je 500 delegatkam iz vse Primorske govorila Vida Tomšič itd.).

Kaj pa *partija?*

Seveda je bila partija tista, ki je usmerjala celotno politično in družbeno dejavnost na Cerkljanskem. Številčno je bila sicer precej šibka, še bolj pa ideološko, saj je nastala šele med vojno, toda bila je dobro organizirana in sestavljena iz najzavednejših ljudi. Tako je na primer bilo januarja 1944 samo devet, v drugi polovici septembra 1944 pa že 20 celic, med njimi pet celic zalednih vojaških enot in ustanov. Vseh partijcev v okraju je bilo 143, toda izmed njih jih je 47 spadalo v zaledno vojsko. Imeli so še pet posebnih skupin z dvanajstimi kandidati. Naposled je treba omeniti še 20 skojevskih aktivov z 210 skojevci in skojevkami.[21])

Med najpomembnejše politične dogodke v letu 1944 ne samo na Cerkljanskem, temveč v vsem Slovenskem primorju, nedvomno spadajo *volitve.* Razpisane so bile 3. maja, končane pa naj bi bile do 15. junija. Ker je bil rok le prekratek, so se zavlekle tja v jesen.

V skladu z odlokom predsedstva SNOS so volili v krajevne NOO in okrajne NO skupščine. V krajevne NOO je bilo treba izvoliti razen predsednika in tajnika še pet do devet članov, v okrajno skupščino pa je volilo po enega odposlanca vsako osnovno naselje, ki je imelo do 500 prebivalcev. Volilno pravico so imeli vsi moški in ženske, starejše od 18 let (le pri vojaških osebah in aktivistih glede starosti ni bilo nobene omejitve), ki so imeli državljanske pravice in ki niso bili spoznani za umobolne. Pravico do postavljanja list kandidatov je imela vsaka organizacija, ki je sodelovala v narodnoosvobodilnem boju, medtem ko je kakega kandidata lahko predlagal že vsak volilni upravičenec. Izvoljeni so bili kandidati, ki so prejeli največ glasov. Volitve so bile tajne. Vsak izvoljen član je bil glede svojega dela odgovoren tistim, ki so ga bili izvolili, in ti so ga imeli pravico odpoklicati, če bi delal slabo.

Iz vsega tega je videti, da so bile takratne volitve kljub vojnim razmeram izredno demokratične in praktično ni bilo

[289]) Partijske celice so imeli pri okrajnem komiteju, v Cerknem, Gorjah, Novakih, Lazcu, Stopniku, Otaležu, Podplečah, na Cerkljanskem vrhu, v Hobovšah, Počah, Planini, Trebenčah in Zakrižu, svoje celice so imeli čevljarji v Labinjah. orožarji v Cerknem, komanda mesta, telefonisti v Cerknem in kurirji v Poljani (poročilo OK KPS za Cerkljansko z dne 27. septembra 1944 — IZDG, fase. 567—I).

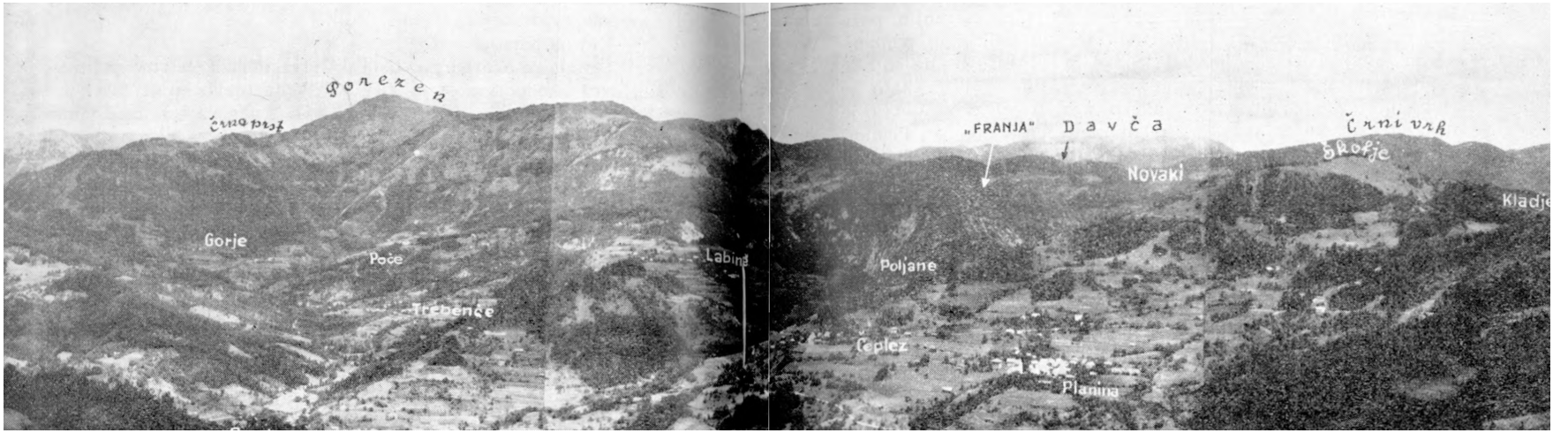

Pogled na Cerkljansko s severnih Pobočij Cerkljanskega vrha

nobenih omejitev, razen za tiste, ki so spričo izdajstva in sodelovanja z okupatorjem izgubili svoje državljanske pravice.

Na volitve so se po vseh vaseh temeljito pripravili in so jih izvedli kar najsvečaneje. V Jesenici, je na primer, bilo volišče svečano okrašeno z zelenjem, povsod pa je bilo videti letake in zastave. Tudi po zidovih dvorane v šoli so viseli napisi in zastavice. Na častnem mestu je bila slika maršala Tita, okrašena s cvetjem. Ob treh popoldne[290]) so začeli prihajati prvi volivci in se odločali, koga izmed predloženih kandidatov naj na volilnem listku podčrtajo. Med njimi je bil tudi neki 78-letni možakar, ki je že na vratih vzkliknil: »Prvič sem prišel volit res pravi odbor, ki bo vodil in upravljal to, kar smo že toliko časa pričakovali.« Prišla je tudi neka 86-letna ženica s palico v roki. Saj bi šli k njej, da bi svoj listek izpolnila kar doma, toda njo je zanimalo, kako je okrašena dvorana. Ustavila se je pri ameriški zastavi in vprašala, kakšna zastava je to, da ima toliko zvezdic. Nekdo ji je vse lepo obrazložil. Medtem ko so ljudje volili, je mladina zunaj prepevala partizanske pesmi. Volitve so zaključili ob pol osmih zvečer, volilna udeležba v tej vasi pa je bila 95 odstotna.

Približno tako so potekale volitve in približno taki ali pa še celo boljši volilni rezultati so bili po vseh cerkljanskih vaseh — razen v Cerknem. Tam je bila volilna udeležba komaj 67 odstotna. Zakaj? Nekateri vidijo v tem posledico cerkljanskega procesa, ko so februarja 1944 pod obtožbo, da so izdali partijsko šolo, obsodili na smrt petnajst domačinov, med njimi tudi dva kaplana in eno učiteljico. Ti ljudje sicer na Cerkljanskem niso imeli velikega vpliva, toda prebivalstvo le ni bilo povsem prepričano v njihovo krivdo oziroma v tolikšno krivdo, da bi zaslužili smrt.[291]) Vendar to ne more biti glavni vzrok, saj bi v tem

[290]) Volitev n·so začeli takoj zjutraj zaradi nevarnosti sovražnikovega vdora iz bližnje Baške grape.

[291]) To potrjuje pravilnost stališča, ki ga jo bil izrazil vodja pokrajinske partijske šole z dopisom z dne 15. februarja 1944 (CK ZKS, K 9/1943-45-V): » . . . Za politično kampanjo proti tem banditom moramo imeti stvarnih konkretnih do-

primeru moralo to vplivati v enakem smislu tudi na bližnje vasi. Res je tudi to, da je bilo prebivalstvo po bombardiranjih, požigih, nemškem ropanju in nasilstvih ter po tolikšnem pomanjkanju že naveličano vojne, toda enako in še hujšo usodo so bile doživele nekatere druge vasi (Jagršče, Šebrelje itd.). Zato je treba glavne vzroke za tako nizko volilno udeležbo — ta je nekaj izjemnega ne samo v tem okrožju, temveč v vsej Primorski — iskati predvsem v slabih političnih, morda tudi tehničnih pripravah na volitve.

Potem ko so bile volitve končane v glavnem po vsej Primorski, so 15. septembra člani krajevnih NOO in okrajnih NO skupščin izvolili pokrajinski NOO s predsednikom Francetom Bevkom in tajnikom dr. Jožetom Vilfanom na čelu. Volitve v novi okrožni odbor za Severno Primorsko so bile šele 1. oktobra Takrat je 94 poslancev izvolilo ne le svoj okrožni NOO, temveč tudi okrožno sodišče.

Kar zadeva civilno *sodstvo,* so takrat poznali štiri stopnje sodišč. Pri vsakem okrajnem NOO je bilo okrajno sodišče za pravdne zadeve, katerih materialna vrednost ni bila večja kot 4.000 lir, za povzročanje škode pri živini, na polju, stanovanju in drugod, za motenje posesti in za postavitev varuha ali oskrbnika. Sem so sodili tudi vsi prekrški in prestopki, ki so jih kaznovali s kaznijo do 10.000 lir in z odvzemom prostosti do šest mesecev. Okrožna sodišča so obravnavala zadeve nad to mejo, medtem ko so višja sodišča poslovala kot sodišča druge stopnje. V senatu so bili trije sodniki, volili pa so jih ustrezni narodnoosvobodilni odbori.

V zvezi s sodišči naj omenimo še *narodno zaščito,* ki je skrbela za javni red in mir, hkrati pa preprečevala črnoborzijanstvo, vohunstvo, sabotažo in podobno. Pri okrajnem NOO je imela okrajno načelstvo, krajevna poveljstva narodne zaščite pa so bila pri nekaterih krajevnih NOO. Na Cerkljanskem je bilo na primer konec septembra 1944 deset takih poveljstev s 74 člani.[292])

kazov. 9 njih izdaji, zvezah, delu itd. S tem bomo množice prepričali, da so ti banditi v resnici zakrivili izdajo in prejeli zasluženo kazen. Jasno je, da je v interesu nadaljnje borbe proti tej bandi, da ostane marsikaj še prikrito. Prav tako pa je jasno, da je marsikaj mogoče še povedati in to je velikega pomena. Ce ne bi bil prisoten pri preiskavi proti tej bandi konec oktobra in mi ne bi bile znane stvari iz zgodovine te druščine, bi imel na mitingu dosti težje stališče . . .«

[292]) Viri: odlok predsedstva SNOS z dne 1. marca 1944 o razpisu volitev (Mestni muzej v Idriji); navodila odseka za izgradnjo oblasti pri predsedstvu SNOS za izvedbo volitev (prav tam); okrožnica PK KPS za Primorsko z dne 21.

DELOVANJE LJUDSKE OBLASTI V IDRIJI IN OKOLICI

Razmere za delovanje ljudske oblasti v Idriji in njeni okolici so bile mnogo težavnejše kot na Cerkljanskem. Na Cerkljansko je sovražnik vdiral le tu pa tam, medtem ko sta bili v Idriji in Spodnji Idriji stalni posadki, ki sta s pomočjo domobranskih posadk v Dolomitih pogosteje vdirali v bližnje vasi in strahovali tamkajšnje prebivalstvo.

Sestava ljudske oblasti in družbenopolitičnih organizacij je bila na Idrijskem približno enaka kot drugod,[293]) zato je bil način delovanja organov ljudske oblasti in družbenopolitičnih organizacij na tem območju precej drugačen kot na osvobojenem ozemlju. Le na levem bregu Idrijce (Kanomlja, Vojsko, Črni vrh) je bilo mogoče delovati javno, medtem ko so se morali politični delavci na območju Ledin že skrivati, v Spodnji Idriji in Idriji pa delovati povsem ilegalno.

Politične razmere so se na Idrijskem čedalje bolj slabšale. To je bilo čutiti že proti koncu leta 1943 zlasti v Idriji. Takrat se je vrnilo iz naše vojske mnogo borcev domov in se prijavilo na delo v rudniku. Ne bi mogli reči, da so se ti ljudje obrnili proti narodnoosvobodilnemu gibanju, vendar so postali nedelavni in čakali na nadaljnji razplet dogodkov.[294]) To okolnost so izrabili domobranski elementi in s pomočjo tamkajšnje duhovščine okre-

avgusta 1944 (IZDG, fase. 567); razpis višjega narodnega sodišča pri PNOO z dne 20. septembra 1944 (Goriški muzej, fase. II—70); okrožnica ONOO za SPO z dne 7. februarja 1945 (prav tam); poročilo OK KPS za Baško z dne 3. avgusta 1944 (IZDG ,fasc. 563—II); poročilo rajonskega komiteja KPS Cerkno z dne 14. januarja 1944 (Mestni muzej v Idriji); poročilo OK KPS za Cerkljansko z dne 27. septembra 1944 (IZDG, fase. 567—I); 14- dnevno poročilo OK KPS za Cerkljansko za čas od 11. do 23. septembra 1944 (prav tam); dopis OK KPS za Cerkljansko z dne 28. septembra 1944 (prav tam); dopis Pokrajinske partijske šole z cine 15. februarja 1945 (CK ZKS, K 9/1943-45 V); dolžnosti Narodne zaščite (IZDG, fase. 267—II); zapisnik 7. seje OK KPS za Baško z dne 1. maja 1944 (IZDG, fase. 564—II); zapisniki s sej NOO Cerkno 21. marca 1945, 19. in 31. avgusta 1944, 17. septembra 1944, 16. novembra 1944, 26. januarja 1945, 16. februarja 1945 in 12. seje (brez datuma) — (Mestni muzej v Idriji, »Cerkno«); razni podatki iz Mestnega muzeja v Idriji (»Roditeljski sveti«, »Kulturne prireditve«, »Šebrelje«, »Spuščanje padal«, »Konferenca SPŽZ v Cerknem«, »Trebenče«, »Dvorana«, »Sodišče okrajnega odbora«, »Finance v NOB«, »Začasni učni načrt«, »Razvoj ljudske oblasti« itd.); Partizanski dnevnik, 15. in 18. septembra 1944, 8., 12. in 21. oktobra 1944 in 2. decembra 1944; dr. Jože Vilfan, Gradnja narodne oblasti (almanah Pot v svobodo — IZDG, fase. 253—I); Tone Ferenc, Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo in njegovo delo (Letopis 1957, str. 7—39); Ivo Juvančič, Slovensko primorje v osvobodilnem boju (Slovensko primorje in Istra, Beograd 1953).

[293]) **Zato v tem delu poglavja navajamo in opisujemo samo tisto, kar je značilno za Idrijsko.**

[294]) **Resnici na ljubo je treba priznati, da se je večina izmed njih v septembru 1944 spet vrnila v partizane.**

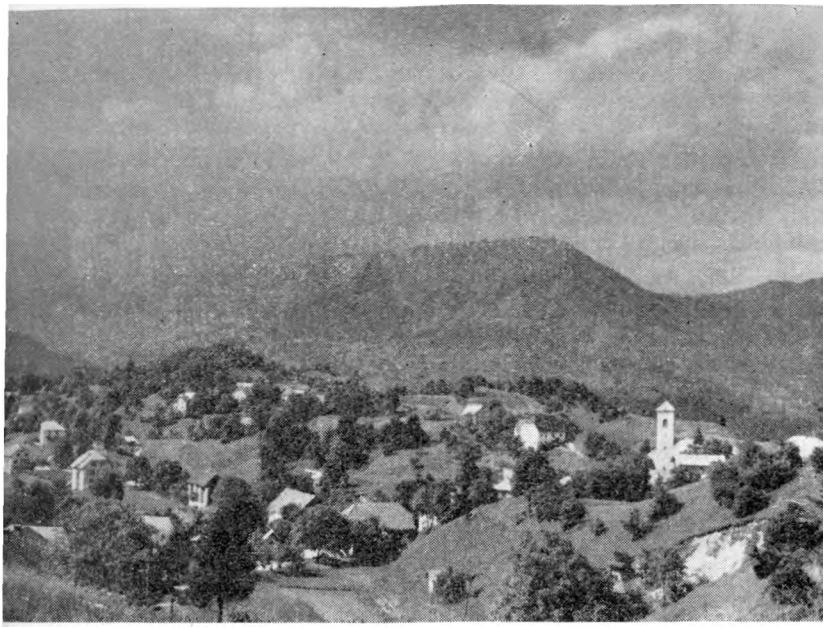

šebrelje

pili propagandno dejavnost. Kljub temu je bilo zelo malo takih, ki so stopili v domobranske vrste, čeprav so nekateri izdajalci povzročili veliko škode in mnogo žrtev med prebivalstvom Idrije in bližnje okolice.

Še slabše pa so razmere postajale po vaseh vzhodno od Idrije, kjer je nenehno naraščal ne le vpliv domobrancev, temveč so se tam porajale tudi nove domobranske postojanke. V aprilu 1944 so vzpostavili postojanko na Veharšah, mesec dni kasneje pa še na Gorah nad Idrijo. Zato je bilo delo naših aktivistov silno težavno in nevarno."[5])

[298]) Glede tega je zlasti zanimivo poročilo tovarišice Nataše, ki so jo bili poslali obnavljat našo organizacijo v Dolomitih, oblastnemu komiteju KPS za Primorsko z dne 8. januarja 1945 (IZDG, fase. 567—IV). Ko je ta prišla, kot kaže, že poleti 1944 na svoj sektor, je obnovila terenske odbore OF na Vrsniku in Govejku ter vzpostavila zaupnike v Idršku, Dolah, Zavratcu, Žirovnici, na Gorah in Kovačevem rovtu. V samih Rovtah pa so bili ljudje tako zagrizeni, da na zaupnika ni bilo mogoče misliti: če so ti ljudje dobili kako partizansko literaturo,

Izredno močna domobranska propaganda, ki ni ostala brez uspeha, je bila tudi na območju Črnega vrha nad Idrijo. Tam je bilo že leta 1943 dobro organizirano domobransko-nemško obveščevalno in propagandno omrežje. Poraze nekaterih naših enot, ki so bili predvsem posledica izdajstva, smo že omenili. Zelo delavni so bili tudi domobranski propagandisti, ki so svoje časopise redno dostavljali ne le raznim somišljenikom, temveč ga podtikali tudi vsem, ki so imeli svojce v NOV. Uspehu domobranske propagande so botrovale tudi nekatere hude napake naših aktivistov, ki so jih sicer takoj popravili, toda vseh posledic le ni bilo mogoče odstraniti.[296])

Domobranstvo v idrijskem kotu se je tako nenehno krepilo in je doseglo svoj vrh avgusta 1944 z ustanovitvijo domobranske postojanke na Črnem vrhu nad Idrijo,[297]) razkrajati pa se je začelo takoj nato — s prehodom IX. korpusa v ofenzivo proti Dolomitom.

Politično delo je bilo najslabše v Idriji in tudi nekajkratne reorganizacije in zamenjave ljudi v vodstvih niso mnogo pomagale. Tam je bilo še novembra 1943 skoraj 50 partijcev,[298]) toda njihovo število se je zaradi aretacij, neprizadevnosti in izključitve nekaterih neaktivnih članov skrčilo na 6 partijcev, 3 kandidate in 4 skojevce v septembru, medtem ko je bilo ob koncu leta 1944 v Idriji 14 partijcev in 7 kandidatov.[299])

je niti prebrali niso, temveč so jo takoj odnesli v domobransko postojanko. Sestankov ni bilo mogoče sklicevati, ker si ljudje niso zaupali. V pogovorih so se močno zanimali za življenje na osvobojenem ozemlju, zlasti pa za verske razmere in odnose do kmetov. Ko je tja prišla v septembru Vojkova brigada, je ta »s pravilnim odnosom do prebivalstva in s svojo močjo dobila velik ugled pri ljudeh, vse to pa je na splošno olajšalo delo«. Končna ugotovitev je bila, da je z ljudmi le mogoče delati, čeprav jih je nasprotnikova propaganda zelo zaslepila.

[296]) Veliko politično škodo so na tem območju povzročili nekateri aktivist , ki so odnose med partijo in cerkvijo pojasnjevali tako, da so jih ljudje razumeli, ko da se partija bori proti veri.

Ljudje so bili silno občutljivi tudi za razne druge nepravilnosti. Predsednika krajevnega NOO in načelnika okrajne gospodarske komisije G. Š. z Vojskega so izključili iz partije in uvedli proti njemu sodni postopek zato, ker je živež, namenjen za prehrano prebivalstva in vojske, delil na lastno pest med svoje znance in tudi sebi. » . . . S takim ravnanjem je kršil osnovna načela demokracije in je s svojim postopkom vzbudil nezaupanje ljudstva ter s tem ogromno škodoval ugledu in vplivu OF in partije med prebivalstvom . . .« (dopis okrožnega komiteja KPS za Idrijsko z dne 31. maja 1944 — CK ZKS, V-1944 e).

297) p_{vre} domobranske čete so sestavili in izurili v Trstu. Moštvo je b lo oblečeno v predelane italijanske uniforme in oboroženo z italijanskim orožjem. Takoj ko so na Veharše prišli prvi domobranci, so delali v bližnji vasi »propagandne« pohode in mobilizirali. Novince so pošiljali v Trst na urjenje. Že julija le na Veharše prišel Jože Jakoš, ki je bil določen za poveljnika črnovrške domobranske posadke (Nace Hladnik, Domobranstvo v idrijskem kotu. Vestnik slovenskih protikomunističnih borcev. Buenos Aires 1961).

[298]) Dopis okrožnega komiteja KPS za Idrijsko z dne 5. novembra 1943 (CK ZKS, V OK-43).

[299]) Zapisnik 1. redne seje OK KPS za SPO dne 22. januarja 1945 (IZDG,

Do poživitve političnega dela v Idriji je prišlo šele poleti in proti jeseni 1944 — torej v času, ko so po vsej Primorski potekale volitve v narodnoosvobodilne odbore. V samem mestu ni bilo mogoče voliti, toda po vseh okoliških vaseh — če so imele vsaj sedemdeset prebivalcev — so izvolili svoje krajevne odbore. Pred volitvami so imele širše sestanke — najprej posebej za ženske in mladino, nato še za vso vas skupaj. Ljudje so z zanimanjem spremljali volilne priprave in se razživeli ob kandidatnih listah, vendar se povsem le niso sprostili. »Predolgo so živeli življenje brez pravic, topo vdani, da bi mogli polno dojemati novi čas, da bi mogli verjeti, da danes svojo usodo kujejo sami.. .«,[0°]) Tudi sposobnih ljudi je primanjkovalo, zakaj moški so bili v vojski. Zato so se bolj kot moški, kar jih je še ostalo po vaseh, razgibale ženske, zlasti starejše. Kaže, da so bile priprave na volitve uspešne, saj je na Idrijskem volilo 69 % prebivalstva.

V tem času je prišlo do že omenjenih organizacijskih sprememb — do ustanovitve severnoprimorskega okrožja, v katerem je mesto Idrija sestavljalo poseben okraj, bivši ledinski okraj pa so priključili sredi julija 1944 škofjeloškemu okrožju.[30'])

V Idriji je bila proti jeseni 1944 zelo prizadevna zlasti mladina. Konec avgusta 1944 je Zveza slovenske mladine imela že 30 tako imenovanih uličnih odborov (skupin) s 125 člani, medtem ko je imela pionirska organizacija v 7 uličnih odborih 35 članov. Toda to niso bili samo člani na papirju, temveč zelo agilni aktivisti, ki so uničevali sovražnikove letake in časopisje, razširjali po mestu naše časopisje, raznašali pozivnice za mobilizacijo, bili obveščevalci itd.

»Spominjam se, kako sva s sekretarjem Dušanom (Jože Kos) prav pred nemško ‚Ortskommando' v osebni avto nemškega komandanta natresla letake v nemščini, ki so pozivali nemške vojake, naj prenehajo z nesmiselno borbo, ker bodo poraženi. Opazovala sva, kako je nemški komandant nahrulil šoferja, češ kako je mogoče, da ‚ti prekleti banditi' celo njegov avto preplavljajo z banditskimi letaki.

fase. 567—IV).

“') Poročilo okrožnega odbora OF za Idrijsko z dne 11. avgusta 1944 (IZDG, fase. 542-1).

301) V zahodnem delu Škofjeloškega okrožja so bili takrat trije okraji (Poljane, Selca in Žiri), ki so se novembra 1944 združili v en sam okraj. Za takratne razmere na Gorenjskem je bila značilna kombinacija legalnega in ilegalnega dela. V poljanskem okraju je na primer delalo 72 aktivistov, izmed katerih je bilo 30 ilegalcev, v Selškem okraju pa je bilo izmed 71 aktivistov 37 ilegalcev (zapisn k s prvega sestanka združenih okrajev z dne 1. novembra 1944 — Mestni muzej v Idriji, fase. III).

Nemškim stražarjem smo nastavljali letake, ki so jih pozivali naj se vdajo, ali pa jih seznanjali s potekom vojne. Spominjam se, kako sva z Dušanom hotela postreči s takimi letaki tudi nemškega stražarja v idrijski realki. Ponoči sva šla za telovadnico, zavezala letake s kamnom in jih vrgla stražarju. Kamen z letaki je po naključju padel stražarju na čelo, grozno je zavpil in ustrelil, midva pa sva jo seveda ucvrla in se tiho smejala ...«[302])

Mladinci iz mesta so se izkazali tudi kot dobri obveščevalci. Sporočila so skrivali v rudarskih karbidovkah in jih tako prenašali mimo straž iz mesta. Enako domiselna so bila tudi dekleta iz bližnjih vasi, ki so jih partizanski obveščevalci pošiljali v mesto po podatke o sovražniku.[303])

Enako kot mladinsko je treba pohvaliti tudi žensko organizacijo — SP2Z. Mestni odbor SPŽZ je imel v začetku septembra osem rajonskih odborov, v vsakem izmed njih so bile štiri članice. Druge ženske so se zaradi konspiracije sestajale po skupinah. Vseh članic je bilo 181. Sodelovale so v raznih listkovnih akcijah (potresanje partizanskih letakov in gesel), pri raznašanju (in podtikanju, če je šlo za nezanesljive ljudi) mobilizacijskih pozivov, pisanju pisem tistim, ki se še niso mogli odločiti za vstop v partizane itd.[304]) Jeseni, ko je IX. korpus krenil v ofenzivo nad domobrance, so pripravljale tudi že zastave, s katerimi bi sprejele našo vojsko ob vkorakanju v Idrijo. Takrat je pol rudarjev — vsega jih je bilo zaposlenih v rudniku kakih sedemstopetdeset — odšlo iz mesta v partizane in v Idriji so bili v tistih dneh prepričani, da bo vojne vsak hip konec.[305])

[302]) Denis Primožič-Zoran, O delovanju mladinske organizacije v Idriji (prav tam, fase. II—65).

[303]) Med temi je bila tudi Angela Vidmar iz Čekovnika. Ker so Nemci vse, ki so prihajali s partizanskega ozemlja, pogosto natančno preiskovali in jim pregledovali celo čevlje, je Angela podatke, ki jih ie v Idriji dobila, napisala na košček belega blaga in si ga všila v obleko. Hodila je tudi k Didičevim, izmed katerih je bil eden zobozdravnik. Ta jo je vpisoval v knjigo obiskov, ji glavo obvezal, v obvezi pa so bila sporočila za korpusno obveščevalno točko 9, ki je bila na Čekovniku (Spomini Angele Vidmar, prav tam).

[304]) Vendar niso bila vsa idrijska dekleta in ženske take. Znan je tudi podatek, kako so nekatera dekleta od petih zjutraj naprej čakala na cestah, da bi se lahko poslovila od svojih prijateljev — nemških vojakov, ko je bataljon »Heine« sredi avgusta 1944 odhajal iz Idrije v Podgrad pri Ilirski Bistrici.

[305]) Viri: poročilo POOF za Slovensko primorje z dne 15. julija 1944 (IZDG, fase. 540); zapisnik 1. redne seie OK KPS za SPO z dne 22. januarja 1945 (IZDG, fase. 567—IV); dopisi in poročila OK KPS za Idrijsko z dne 3., 22. in 26. januarja 1944 in 11. julija 1944 (IZDG, fase. 533—II); statistični pregled iz maja 1944 (prav tam); dopis OK KPS za Idrijsko z dne 22. avgusta 1944 (IZDG, fase. 567—III); dopis OK KPS za Idrijsko z dne 31. maja 1944 (CK ZKS, V-1944 e); razpis okrožnega NOO za Idrijsko z dne 12. maja 1944 (IZDG, fase. 540); poročilo OO OF za Idrijsko z dne 11. avgusta 1944 (prav tam); zapisnik s 1. skupne seje okrajev Poljane, Selca in Žiri z dne 1. novembra 1944 (Mestni muzej v Idriji, fase. III); zapisnik sej MK KPS Idrija z 11. in 18. avgusta 1944 ter 12. septembra 1944 (IZDG, fase. 567—II); poročilo Nataše z dne 8. januarja 1945 (IZDG, fase.

SLOVENIJA« IN »POREZEN«

Na Idrijskem in Cerkljanskem sta delovali še dve, za vso Primorsko in celo Gorenjsko silno pomembni ustanovi. To sta bili tiskarni »Slovenija« in »Porezen«.

Tiskarna »Slovenija« še vedno stoji v strmini pod Vogalcami pri Vojskem. Graditi so jo začeli v maju 1944. Delali sta dve ekipi; ena je pripravljala teren, druga pa v Gačniku pripravljala barako. Ko je bilo vse gotovo, so deske prepeljali na Vogalce in jih ponoči spustili na kraj, kjer naj bi stala »Slovenija«. Montaža barake je trajala štirinajst dni. Tudi tu niso imeli pravih žebljev in so jih delali kar iz žice.

Najhujše težave so nastale, ko so dobili iz Milana in Gorice stroje in črke. Podstavek za večji stroj je tehtal več kot tono. Zato so morali napraviti posebna lesena vodila in po njih spuščati podstavek po strmini navzdol od bukve do bukve. To delo je trajalo kakih deset dni.

Nazadnje so zabetonirali še jez in kakih 150 metrov daleč napeljali cevi za električno centralo.

Tiskarna je začela delovati sredi avgusta 1944. Imela je stavnico, strojnico, knjigoveznico, ekspedit, kuhinjo in jedilnico. V njej je bilo zaposlenih 25 stavcev, 3 strojniki, 1 lesorezec, 1 knjigovez, kuharica, njen pomočnik in še 4 partizanke, ki so vlagale v polavtomatski stroj, po potrebi pa tudi tiskale na ročni stroj. Skladišče za papir so imeli dve in pol uri daleč. V tej tiskarni so tiskali tudi Partizanski dnevnik. Prva tiskana številka je izšla 5. septembra 1944. Njegova naklada je znašala 4.000 izvodov dnevno. Tiskarna je bolj ali manj nemoteno delovala vse do konca vojne, ne da bi jo bili sovražnik odkril, čeprav je bil nekajkrat v neposredni bližini. V vsem tem času je natisnila 2,017.648 izvodov raznih brošur in časopisov.[306])

Tiskarna »Porezen« je bila precej manjša od »Slovenije« vendar precej starejša. Znana cerkljanska politična delavca Jaka Štucin-Cvetko in Jože Primožič-Miklavž sta že v začetku leta 1943 imela nad Labinjami bunker, v njem pa radijski aparat.

567—IV); razni podatki iz Mestnega muzeja v Idriji (»Terenski obveščevalci«, zapisnik rekonstrukcije dogodkov na območju Spodnje Idrije in Idrije, spomini Jožeta Kosa-Dušana in Denisa Primožiča-Zorana itd.); dr. Jože Vilfan, Gradnja narodne oblasti (almanah Pot v svobodo — IZDG, fase. 253—I).

[306]) Spomini Angela Kosovela (Mestni muzej v Idriji, »Slovenija«); Ivo Juvančič, Slovensko primorje v osvobodilnem boju (Slovensko primorje in Istra, Beograd, 1953).

Iz tega se je razvila sprva precej preprosta tehnika »Porezen«. Poslušali so radijska poročila, Milan Lahajnar pa jih je razmnoževal na pisalnem stroju.

Po kapitulaciji Italije so jo izpopolnili. Najprej so pri Abramu v Orehovski grapi izkopali štiri metre dolg in dobra dva metra širok podzemni bunker, ki so ga kasneje podaljšali še za štiri metre. Vanj so prinesli dva ročna rotacijska stroja, pisalni stroj in radijski aparat. Elektriko so tja napeljali po tleh iz bližnje hiše. Tehnika je zaposlovala šest do osem ljudi, tiskali pa so razne letake, pesmarice, Partizanski dnevnik, Kmečki glas itd. Čeprav so nekoč prišli Nemci že prav blizu, je niso odkrili, ker je bila odlično prikrita. Svetlobo je dobivala skozi šipe. na strehi, ki pa so jih v primeru nevarnosti prekrili.[3"7])

[M7]) Spomini Milana Lahajnarja in Petra Lapanje (Mestni muzej v Idriji, »Tehnike na Cerkljanskem« in »Zarakovec«).

SOVRAŽNIKOVO DIVJANJE NA ŠEBRELJSKI PLANOTI

IZJALOVLJENI NEMŠKI NAČRTI

(Skici 5 in 8)

Vojkova brigada se je po neuspešnem napadu na sovražnikove utrdbe v Baški grapi 1. junija zvečer iz Zakriža vrnila čez Cerkno na drugo stran doline. Prvi bataljon se je ustavil pri Slabetu, 2. bataljon je zavil na Veharše (na Cerkljanskem vrhu), cilj 3. bataljona pa je bilo že Kladje. Razpoloženje med borci ni bilo najboljše, saj so bili »še utrujeni od prejšnjih naporov. Na mnoge slabo vpliva to, ker so slabo opravljeni, večkrat lačni in brez kajenja«.[308]) Zato je 1. bataljon že naslednjo noč krenil na prehrambeno akcijo v Lajše pri Gorenji vasi, vendar je odtod prinesel tako malo hrane, da borcev tudi 3. junija še ni bilo mogoče nasititi.

Razen tega so tistega dne pritisnili še Nemci. Bataljon »Heine« je namreč že ob pol petih zjutraj krenil iz Idrije na nov bojni pohod. V koloni je bilo 460 nemških vojakov, oboroženih s 35 lahkimi in težkimi strojnicami, 3 minometi in 73 brzostrelkami. Sovražnikova kolona se je najprej povzpela na Razpotje, se raztegnila proti Žirem in se nato razdelila v več manjših kolon, ki so začele pritiskati proti severu.

Nemci se zvečer niso vrnili v Idrijo, temveč so prenočili na položajih. To je pomenilo, da je treba naslednjega dne pričakovati hude boje. In zares, 4. junija so naše izvidnice že ob sedmih zjutraj opazile sovražnikovo kolono — v njej je bilo

[308]) **Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I).**

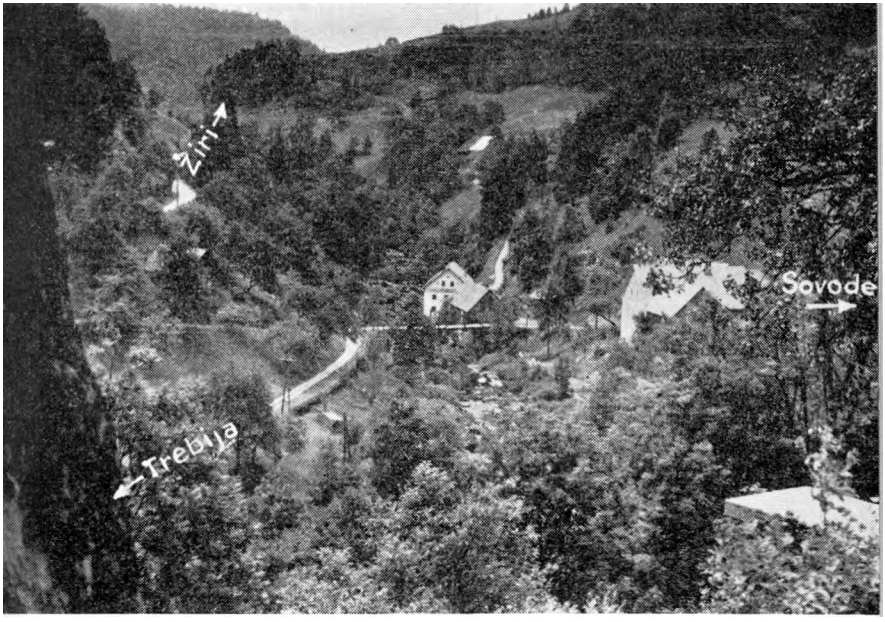

Fužine. Ob mostu je Cigarjeva hiša, kjer je bila 1943. leta nemška postojanka

126 mož z osmimi mulami — na pohodu iz Sovodnja proti Novi Oselici. Nemci so kaj kmalu naleteli na zasedo 1. bataljona, ki jih je s strojnicami in težkim minometom tako uspešno obstreljevala, da so se morali vrniti nazaj v Sovodenj. To je bil ugoden trenutek, da bi s hitro akcijo vsega bataljona sovražnika v sovodenjskem kotlu obkolili ali vsaj temeljito razbili. Toda poveljstvo 1. bataljona se je omejilo le na pošiljanje obveščevalnih patrulj, zaradi česar je imel sovražnik dovolj časa za urejen umik proti Fužinam.

Ko so se obveščevalci vrnili zvečer iz Sovodnja, so povedali, da je bilo tam vsega kakih 200 Nemcev in da so spotoma ubili nekega terenca. Vendar ta ni bil edina sovražnikova žrtev. Tamkajšnji otroci so namreč staknili bombo, ki so jo bili pozabili Nemci in ko so se začeli igrati z njo, je nenadoma eksplodirala. Dva otroka sta bila pri priči mrtva, trije pa ranjeni.

Sovražnik je ostal v Fužinah tudi še naslednjega dne.[309]) Zato so 1. bataljonu ukazali, naj 5. junija zvečer z dvema četama, ki so ju v ta namen okrepili s težkim minometom, protitankovsko puško in dvema težkima strojnicama, napade sovražnika v Fužinah in ga prežene odtod. Prvi četi se je zares posrečilo, da se je neopazno približala Cigar jevi hiši, kjer so prenočevali Nemci, in napadla stražarja pred njo. Toda sovražnikovi vojaki so bili tudi po drugih hišah in so takoj odgovorili na napad. Priložnost za kak večji uspeh je bila s tem zamujena in četi ni kazalo nič drugega, ko da se je umaknila. To je tudi storila, vendar je tik pred tem namestnik bataljonskega komisarja Jože Berce-Rudi doživel razburljivo dogodivščino. Ko je ležal na položaju ob protitankovski puški, se je kdove odkod pojavil tik za njim neki nemški vojak. Ni znano, kdo izmed njiju je bil ob tem nepričakovanem srečanju bolj presenečen, toda dejstvo je, da je bil Rudi hitrejši. Ubil je Nemca in tako rešil sebe in protitankovsko puško.

To noč je sovražnik izgubil dva vojaka, med našimi pa je bilo šest borcev ranjenih. Čeprav ni povsem zanesljivo, le kaže, da jih je ranila iz našega minometa izstreljena mina, ki je padla prehitro na tla. Morda pa je bila mina sovražnikova, saj se je prizadevno oglašal tudi njegov težki minomet in obstreljeval naše položaje.

Bataljon »Heine« po vsem tem ni več rinil proti Cerknemu, temveč se je na splošno presenečenje vrnil nazaj v Idrijo.[310]) Njegova vrnitev je bila presenetljiva predvsem zato, ker so se na Gorenjskem, v Baški grapi in Idriji že nekaj dni zbirale nemške in razne kvislinške enote ter se pripravljale na obsežnejšo očiščevalno akcijo.

Začelo se je v Selški dolini, kamor se je 2. junija — po nekaterih podatkih pa šele 3. junija — pripeljalo 24 kamionov vojaštva, ki se je razmestilo po zasedah vzdolž Selške Sore in ki se jim je 4. junija pridružilo še kakih 800 vojakov. To so bili tisti, ki so bili krenili iz Bohinjske Bistrice in se potem, ko so pregledali Jelovico, začasno ustavili v Selški dolini.

[309]) Tako navaja kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I), toda po 15-dnevnem vojaškem poročilu štaba Vojkove brigade z dne 23. junija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II) je videti, da 4. junija ni bilo še nobenih bojev, pač pa šele naslednjega dne zjutraj, ko je sovražnik rinil proti Novi Oselici. Verjetnejši so podatki iz kronike.

[3.°]) Obveščevalci Vojkove brigade so kasneje zvedeli, da so se Nemci vrnili v Idrijo z devetimi mrtvimi vojaki.

Pogled s Sv. Ivana na Reko. V sredini slike je videti brv čez Idrijco, ob levem robu pa križišče, odkoder zgornja cesta pelje na Bukovo, spodnja pa v Dolenjo Trebušo

Istega dne se je tudi v Baško grapo iz smeri Gorice pripeljalo 32 kamionov vojaštva in vzpostavilo stik s temi v Selški dolini. Naslednjega dne, 5. junija, pa so tja pripeljali še 67 kamionov vojaštva in dva železniška transporta. Na pohod so se pripravljale tudi okrepljene sovražnikove posadke v Gorenji vasi in Idriji. Kasneje so ugotovili, da se je te sovražnikove ofenzive udeležilo najmanj 3.000, bržkone pa precej več sovražnikovih vojakov.

Brž ko je korpusno poveljstvo odkrilo vse te priprave in ugotovilo, da bo sovražnik skušal delovati bržkone tako kot v ofenzivi »Traufe« novembra 1943, je sklenilo umakniti se z območja, ki ga utegne sovražnik obkoliti in natančneje preiskovati. To je moralo storiti tudi zato, ker prav takrat ni bilo na Cerkljanskem — razen Vojkove brigade — skoraj nobenih enot.

Gradnikova in Prešernova brigada sta bili še na Jelovici oziroma v Bohinju. Divizijsko poveljstvo ju je sicer odpoklicalo, vendar se na Cerkljansko nista mogli več vrniti, ker so bile nemške zasede po Selški dolini pregoste. Zato sta zavili na Tolminsko in se skušali prebiti na Cerkljansko po nekoliko daljši poti čez Baško grapo, toda tudi tam so že bile močne sovražnikove zasede. Ni bilo drugega izhoda — morali sta počakati na konec sovražnikove ofenzive.

Vendar Prešernova in Gradnikova brigada nista bili popolni, zakaj 1. bataljon Gradnikove brigade, ki se je bil nekoliko poprej vrnil z živino iz Bohinja, je ofenziva zatekla na Cerkljanskem, tam pa je bil tudi štab Prešernove brigade s štabno patruljo in novinci, vendar brez bataljonov.

V pričakovanju hkratnega sovražnikovega vdora na Cerkljansko iz štirih smeri (iz Idrije, Gorenje vasi, Selške doline čez Davčo in Baške grape čez Bukovo) je bil povsem pravilen sklep poveljstva XXXI. divizije, da se še 5. junija ponoči z Vojkovo brigado in deli drugih dveh brigad umakne čez Idrijco na njen levi breg — v Jagršče in Šebrelje. Pri tem je Vojkova brigada dobila nalogo, naj ima najmočnejše položaje nad Reko in Želinom, zakaj naj hujši sovražnikov pritisk je bilo pričakovati v smeri Grahovo—Bukovo—Reka. Zato so minerjem Vojkove brigade ukazali, naj še to noč čimbolj onesposobijo to cesto in jo napravijo neprevozno za vsa motorna vozila. Desno od Vojkove brigade je bil štab Prešernove, ki je nadziral dolino Idrijce s položajev pod Jagršči, levo pa korpusna artilerija, ki se je zadrževala na Srednjih Šebreljah.

Šestega junija je bila brigada ves dan na položajih, ne da bi prišla v stik s sovražnikom.[311]) To pa še ne pomeni, da sovražnika ni bilo blizu. Tega dne je neka sovražnikova kolona, ne da bi naletela na kak odpor, prodrla iz Poljanske doline čez Robidnico prav v Planino nad Cerknim, Nemce pa je bilo čutiti tudi po vaseh nad Baško grapo, zlasti na Bukovem.

Do prvih bojev z Nemci, ki so se bližali iz Baške grape čez Bukovo proti Reki, je prišlo 7. junija zjutraj. Najprej so se naši oglasili pri cerkvi sv. Ivana pri Šebreljah, kjer je imel položaje 1. bataljon Vojkove brigade. Tristo metrov niže ležeča dolina Idrijce,

[311]) **Kljub pričakovanju hudih bojev je bilo med borci izvrstno razpoloženje. Kako tudi ne, saj je le dva dni poprej padel Rim, tega dne — 6. junija — pa se je kot blisk razširila po enotah novica o tako dolgo in željno pr.čakovani drugi fronti — o zavezniškem izkrcanju v Normandiji.**

cesta Tolmin—Idrija, ki se vije vzdolž Idrijce, in cestno križišče na Reki, kamor pripelje cesta iz Baške grape, so bili kot na dlani pod položaji dveh težkih strojnic, dveh težkih minometov, protitankovske puške in lahkih strojnic, s katerimi je bil oborožen bataljon. S tako oborožitvijo in s takih položajev se mu sovražnika res ni bilo treba bati.

Sovražnikova predhodnica, v kateri je bilo 50 mož, je pod položaje 1. bataljona prispela približno ob devetih zjutraj. Ko je prišla na križišče, se je razdelila v tri skupine in skušala priti čez most na levo stran Idrijce. Tedaj so se oglasile naše strojnice in sovražnika pometle z mosta in njegove okolice. Ogenj je bil tako hud, da sovražnik ni mogel nikamor naprej. Vse, kar je mogel storiti, je bilo to, da je začel s težkim minometom obstreljevati naše položaje, vendar našim ni prizadejal nobenih izgub.

Okrog poldneva sta v varno razdaljo pripeljala dva kamiona, na katera so naložili mrtve in ranjene vojake. Ni znano, koliko je bilo mrtvih, toda kar zadeva ranjene, so naknadno naši zvedeli, da jih je bilo osem.

V popoldanskih urah je položaje pri cerkvi sv. Ivana prevzel 1. bataljon Gradnikove brigade. Kaj se je zgodilo? Kaže, da je sovražnik pripravljal kak vdor tudi prek Banjške planote proti Čepovanu, zakaj Vojkova brigada je prejela ukaz, naj takoj krene na pot. To je storila ob petih popoldne, na cilj — v Lokovec nad Čepovanom — pa je po silno utrudljivem trinajsturnem pohodu prišla šele naslednjega dne ob šestih zjutraj. Pohod ni bil tako dolg, toda vso noč je silno lilo, zaradi česar je bila pot spolzka, tema pa bolj gosta, kot bi bila sicer.

Brž ko je brigada 8. junija zjutraj prispela na cilj, so njeni bataljoni takoj razposlali patrulje in zasede v smereh, odkoder bi se mogel pokazati sovražnik. Tega pa ni bilo od nikoder in tako so se borci lahko v miru posušili in odpočili.

Kaj se je medtem dogajalo z drugimi deli XXXI. divizije, ki so ostali na položajih pri Jagrščah in Šebreljah?

Osmega junija se ni zgodilo nič posebnega, čeprav so borci Gradnikove in Prešernove brigade s svojih vzvišenih položajev lahko videli sovražnikove kolone in skupine, kako so se razhajale po vaseh na nasprotnem bregu Idrijce in kako so preisko-

vale zemljišče. Toda na njihovo stran po prvem neuspešnem poskusu ni bilo nikogar več.

V napad je sovražnik krenil naslednjega dne, 9. junija. To je storil v silno neugodnih okoliščinah za naše, saj se je proti njim zarotilo še vreme. Ti junijski dnevi so bili deževni, razen tega pa se je nad dolino Idrijce spustila še gosta megla. Sovražnik je hkrati pritisnil proti Jagršcam, kjer so bili prešernovci, in proti Sv. Ivanu, ki ga je branil 1. bataljon Gradnikove brigade.

Prešernovce je napadla sovražnikova bojna skupina, ki je prišla prejšnjega dne v Otalež in bližnje vasi iz Idrije. Kasneje so ugotovili, da je to bil bataljon »Heine«, ki sta se mu že takrat ali dan kasneje pridružila še 2. bataljon 10. SS policijskega polka, katerega štab je bil v Idriji, in policijski »Karstwehr« bataljon. Prešernovci so prvi sovražnikov napad z dvema lahkima strojnicama zavrnili, toda ko je sovražnik ponovno napadel s še močnejšimi silami, niso vzdržali in so se morali umakniti.

Isto se je pripetilo tudi 1. bataljonu Gradnikove brigade: prvi sovražnikov napad je odbil, pri drugem pa je klonil. Pa tudi v primem, če bi obdržali zasedene položaje, bi se morali le umakniti, saj je neka druga sovražnikova kolona, ki je prodirala iz Idrije čez Kanomljo proti Oblakovem vrhu, neposredno ogrožala njihovo zaledje. Zato je divizijsko poveljstvo sklenilo Sebreljsko planoto izprazniti in se z vsemi svojimi enotami — največ jih je bilo zalednih in mobiliziranih novincev — čez Vojsko umakniti proti Čepovanu. To je bilo proti večeru tudi storjeno in tako je sovražnik še istega dne postal popoln gospodar nad vso Sebreljsko planoto.

Toda sovražnikovi načrti s tem še niso bili uresničeni. Njegove enote so sicer obkolile in pregledale vso bližnjo in daljnjo okolico Cerknega, vendar jim ni uspelo dobiti v obroč, razbiti ali uničiti nobene partizanske enote. Sovražnik je namreč deloval prepočasi, naše poveljstvo pa je ob pravem času spregledalo njegove nakane in sc mu izognilo potem, ko so mu naše enote prizadejale v bojih pri Jagršcah in pod Sv. Ivanom občutne izgube. Čeprav je bilo spričo tega pričakovati, da se bo sovražnik skušal znašati nad civilnim prebivalstvom, česar pri svojih ofenzivah, čiščenjih in hajkah ni nikoli zamudil, je bilo tokrat nje-

govo divjanje na tem območju, zlasti pa po vaseh in naseljih na Šebreljski planoti, mnogo hujše kot kdajkoli poprej.[312])

ROPANJE, POŽIGANJE, POBIJANJE

(Skica 8)

Vse to, kar je v tistih dneh sovražnik počenjal na Šebreljski planoti in po vaseh v dolini Idrijce, ni bila le posledica njegovega trenutnega besa zaradi izjalovljenih načrtov, temveč mnogi znaki kažejo tudi na to, da je bila uničevalna akcija na tem območju pripravljena že vnaprej. To je videti po njenem premišljenem, načrtnem in postopnem izvajanju.

Sovražnikovo strahovanje civilnega prebivalstva se je začelo 8. junija, ko je neka njegova kolona iz Spodnje Idrije vdrla na Krnice, odtod pa pritisnila proti Srednji in Zgornji Kanomlji. Spotoma so v Spodnji Kanomlji požgali dve kmetiji. Najprej so ju temeljito preiskali, ker pa niso ničesar našli, so esesovci odšli naprej. Kmalu pa so se vrnili s tremi domačimi izdajalci, ki so pokazali, kje naj spet iščejo, če hočejo kaj najti. Ko so s krampi razkopali zid v hlevu in skednju, so zares našli nekaj živeža, partizanske literature in tri bombe. Posledica tega je bil požig obeh kmetij. Domači so ob pravem času ušli. Ko so se Nemci oddaljili, so se vrnili, da bi pogasili požar, toda to so jim Nemci preprečili tako, da so jih iz daljave obstreljevali s strojnicami.

Nato so se sovražnikovi zločini vrstili drug za drugim.

Kolona, ki je 9. junija dopoldne vdrla v Jagršče, se je takoj lotila maščevalnih ukrepov: v vasi so požgali 16, v bližnji okolici pa še 7 poslopij. Pri tem je zgorelo tudi nekaj živine. Oropali so tudi cerkev: pobrali so vse, kar je bilo tam kaj vrednega, hostije pa razmetali po tleh. Usmrtili so dva domačina. Jožeta

312) **Viri: polmesečno poročilo OC IX. korpusa z dne 18. junija 1944 (IZDG, fase. 73—I); povelje štaba XXXI. divizije z dne 5. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); odredba štaba XXXI. divizije z dne 7. junija 1944 (IZDG, fase. 281—II); dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 10. junija 1944 (IZDG, fasc. 277—III); 15-dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 26. junija 1944 (IZDG, fase. 226—III); 15-dnevno inženirsko tehnično poročilo XXXI. divizje z dne 20. juni ja 1944 (prav tam); odredbe štaba Vojkove brigade z dne ».., 5., 6. in 8. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 15-dnevno vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 23. iunija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročilo OC Vojkove brigade z dne 7. iunija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); poročilo OC Vojkove brigade z dne 5. in 7. junija 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); vojni dopis Vojkove brigade z dne 14. junija 1944 (IZDG, fase. 282 b—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, 281—I); Gradn kova brigada, str 251—254; Prešernova brigada, str. 352—354 .**

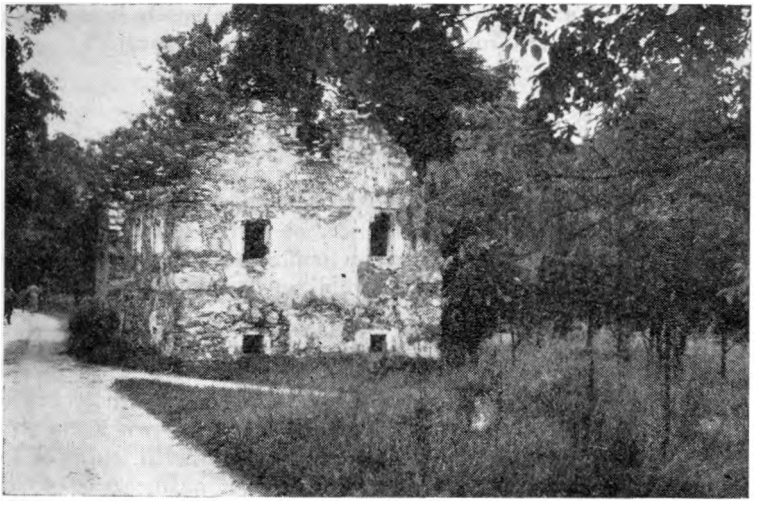

Zadnji sledovi nemškega divjanja v Sebreljah

Tušarja so pobili kar vpričo matere in sestre, medtem ko so vaščani našli 65-letnega Antona Tušarja šele kasneje nekje pod Šebreljami. Preden so ga Nemci ubili, so ga še mučili, saj je imel vse prste polomljene, na glavi pa mu je bilo videti sledove udarcev.

Še istega dne proti večeru so Nemci prispeli že na Šebrelje. Tam so takoj zažgali hišo, iz katere so se bili naši upirali. Če so koga zalotili zunaj, so takoj začeli streljati nanj. Tako so ustrelili tudi 75-letnega gluhega Janeza Hvalo, ki se je prav tedaj vračal iz gozda, in 52-letno Julko Črnilogarjevo in njenega moža, ko je nemškim vojakom skušala preprečiti ropanje. Potem ko so kot talce zaprli šest moških in še domačega župnika, so planili po kokoših. Vaščani so jih morali gostiti vso noč, česar pa niso mogli pojesti, so razmetali po tleh. Bili so nasilni tudi do deklet in nekatera izmed njih so jim komaj ušla.

Vse do naslednjega jutra so vaščani upali, da bo vasi le prizanešeno. Njihovo upanje pa je bilo zaman. V dopoldanskih urah so sovražnikovi vojaki zastražili vse izhode iz vasi, nato pa začeli požigati. Ljudem niso dovolili reševati imetja, še manj pa gasiti. Tako so ustrelili 83-letnega Franca Božiča, ko je hotel iz ognja

Obglavitev borca Vojkove brigade pri Sedeju na Krnicah

rešiti kravo, 55-letnega Jožeta Grošlja, ki so ga kasneje našli zoglenelega na pogorišču, in slepega harmonikaša Andrejca Navrškega z Oblakovega vrha, ki je prav takrat prišel na obisk k svoji sestri v Srednjih Šebreljah. Ubili so tudi 63-letnega Andreja Vončino. Ljudi, ki so bežali iz gorečih hiš, so nemški požigalci zaustavljali, jih preiskovali in jim jemali denar in druge dragocenosti, ki so jih našli pri njih. Tega dne je v Šebreljah zgorelo 47 hiš in vsa gospodarska poslopja. Zgorela je tudi cerkev sv. Jurija, medtem ko so cerkev sv. Ivana opustošili. Tam so najprej z bombami razbili vrata, nato pa v cerkvi, oblečeni v mašna oblačila, počenjali razne norčije.

Tega dne, 10. junija, so gorele še nekatere druge vasi. Vas Reko so esesovci in italijanski fašisti (iz »Karstwehr« bataljona) že prejšnjega dne temeljito izropali. To opravilo so nadaljevali še 10. junija. Ko pa so pri Andreju Podreki med tramovjem našli partizansko potrdilo za oddani material, so priletnega moža odpeljali k brvi, ki pelje čez Idrijco, in ga tam s pištolo ustrelili. Nato

so ukazali vaščanom, naj se zberejo sredi vasi. Povedali so jim, da bodo vas požgali, ker so za partizane in zaradi partizanskega napada nanje tri dni poprej. Iz hiš so jim dovolili vzeti le najpotrebnejše stvari, nato pa so začeli požigati. Zgorele so vse hiše razen tiste, v kateri je takrat bilo nemško poveljstvo.

Istega dne so požgali tudi Stražo. Zgorelo je devetnajst poslopij, iz katerih niso smeli vaščani ničesar vzeti.

Desetega in 11. junija se je vil gost dim še nad mnogimi kmetijami na Šebreljski planoti. V Krnicah so požgali kakih dvajset poslopij. Ob tej priložnosti so ustrelili starko Terezo Lapajne samo zato, ker so jo videli stati na pragu, in Antona Kosmača iz Masor.

Tam so Nemci — pripadniki bataljona »Heine« — prestregli in ujeli tri borce Vojkove brigade, ki so bili zaostali in zaradi goste megle izgubili smer. Nemški vojaki so ujetnike izročili policijskemu »Karstwehr« bataljonu. Kako živinsko so se podivjani sovražnikovi vojaki znašali nad njimi, zvemo iz pripovedovanja Alojzije Tušarjeve iz Idrijskih Krnic, kamor so jih potem, ko so jih pri šoli ujeli, pripeljali in po strahotnem mučenju ubili:

> »Eden je bil mladoleten in so ga vzeli s seboj. Dva pa so v veži pri Sedeju mučili. Drezali so ju z noži, vlačili za lase, butali z glavo ob zid in zbadali z majhnim ostrim nožem v oči. Mučenca je brcnil vsak Nemec ali belogardist, ki je prišel tam mimo. Mučili so ju od enajstih dopoldne do petih popoldne, nato pa so ju še vedno živa odvedli pred hišo. Ko je manjkalo še kak meter do parobka, kjer je sedaj njun spomenik, je neki belogardist rekel, naj stopita hitreje, eden izmed partizanov pa je odgovoril, da ne more. Belogardist je zatem enega izmed njiju prijel za vrat in mu položil glavo na tnalo, kjer so enemu za drugim odsekali s plenkačo (sekiro za obdelovanje tramovja) glavi. Nato so šli v hišo, vzeli dolgo mizo in nanjo položili glavi, v njuna usta pa so vtaknili cigarete. Na košček papirja so napisali: ‚Tu imata svobodo!' in listek pustili med glavama na mizi.«[313])

Potrdilo o tem najdemo tudi v nemških dokumentih. V poročilu bataljona »Heine« lahko najdemo naslednji podatek: »... Dvema izmed teh ujetnikov so s sekiro odsekali glavi...«[314]) potem ko jih je bataljon »Heine« 11. junija ujel in jih izročil SS »Karstwehr« bataljonu, ki je prodiral s Šebrelj v dolino Kanomlje. Še več: nemški krvniki so pustili za seboj dokument, ki mu je po grozljivosti težko najti para. Ves postopek pri sekanju glav so namreč

[313]) **Spomini Alojzije Tušarjeve (Mestni muzej v Idriji).**

[314]) **Poročilo bataljona »Heine« z dne 12. junija 1944 (arhiv Vojnoistorijskega instituta v Beogradu).**

Spominska plošča pri **Sedeju** na Krnicah

fotografirali, slike, ki so jih kasneje zaplenili pri nekem ubitem sovražnikovem vojaku, pa hrani Mestni muzej v Idriji.'[15])

Čeprav so sovražnikovi vojaki najhuje divjali na Šebreljski planoti in v dolini Idrijce, ni bilo prizaneseno tudi drugim vasem, v katerih so se bili v listih dneh pojavili. Tako so na primer esesovci iz Trsta (bržkone je to bil 3. bataljon 15. SS policijskega polka) ustrelili tudi čevljarja Franca Mavrija iz Grahovega. Esesovci iz Trsta imajo na vesti še štiri žrtve iz Kojce. To so Fran-

[315]) **Gre za devet različnih slik. Na prvi je videti partizana, položenega čez tnalo, ki mu ie nemški podoficir pravkar zasadil sekiro v vrat. Na drugi sliki je truplo že brez glave, ki jo je videti odsekano ob štoru. Podobni sta tudi tretja in četrta slika. Na peti sliki je na tleh ležeče truplo z razsekanim obrazom. Na šesti sliki sta trupli brez glav. Sedma slika kaže v travo položeni odsekani glavi s cigaretami v ustih. Na osmi sliki sta glavi položeni na mizo, ena izmed njiju je pokrita s titovko. Na deveti sliki je žrtev s hudimi poškodbami na obrazu, ki jo krvniki vlečejo za lase kvišku. Nekatere izmed teh zločincev je po končani vojni le zadela zaslužena kazen. Po vojni so jim sodili v Ljubljani. Na obravnavo so kot pričo poklicali tudi hčer Alojzije Tušar (po domače Sedejeve), ki je po slikah prepoznala nemške krvnike.**

Na kraju, kjer so sovražnikovi zločinci storili to zverinsko dejanje, stoji sedaj spomenik z napisom: »Tukaj sta bila od nemškega okupatorja na zverinski način mučena in nato dne 11. 6. 1944 obglavljena dva nepoznana borca Vojkove brigade«.

čiška Mlakar, Frančiška Golob, Ivka Mavri in Rozalija Feltrin, ki so jih bili najprej mučili, nato pa ubili, vrgli v neko hišo v 2abčah in jo zažgali.

Potem ko je nemško poveljstvo menilo, da je prebivalstvo dovolj kaznovano in ustrahovano zaradi sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju, je 11. junija odpoklicalo svoje enote v Idrijo in druga izhodišča. Toda še v naslednjih dneh so posamezne nemške skupine nekajkrat vdrle na partizansko ozemlje ropat in ubijat, močnejše kolone pa je bilo opaziti vzdolž ceste Grahovo—Bukovo—Reka—Zelin—Idrija.[5'6])

VRNITEV BRIGADE NA CERKLJANSKO

(Skica 5)

Poročila o nemških grozodejstvih na Šebreljski planoti in drugod so že prispela tudi v Čepovan in na Lokve, kjer sta se zadrževali poveljstvi XXXI. divizije in IX. korpusa. Medtem so se čez progo Gorica—Sv. Lucija—Podbrdo vrnili bataljoni Prešernove in Gradnikove brigade, ki so bili obtičali na Tolminskem. Divizija je bila torej spet zbrana in dovolj močna, da se spusti v boj s sovražnikom. Njena nova naloga je bila, da čim hitreje krene na Cerkljansko, prežene sovražnika odtod in obvaruje prebivalstvo pred nadaljnjim nasiljem.

Vojkova brigada je že 10. junija proti večeru krenila na pot v dveh kolonah. V levi je bil 1. bataljon, v desni pa 2. in 3. bataljon. Prvi bataljon je zavil čez Trebušo na šentviškogorsko planoto z nalogo, da z njenega roba napade sovražnika na Reki in ga prežene odtod. Druga dva bataljona sta dobila nalogo, naj se usmerita proti Vojskemu in Šebreljam ter spotoma razbijeta nemško kolono, ki je iz Šebrelj krenila proti Oblakovemu vrhu. Po opravljeni nalogi naj bi brigada nadaljevala pot čez Cerkno na Črni vrh nad Novaki. Zakaj? Korpusno poveljstvo je namreč pripravilo novo operacijo — napad na železniško progo Ljubija-

316) Viri: **Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); poročilo OK KPS za Idrijsko z dne 16. junija 1944 (Mestni muzej v Idriji); dop·s OK KPS za Idrijsko z dne 22. junija 1944 (CK ZKS, V-1944 e); vojni dopis štaba Vojkove brigade z dne 16. junija 1944 (IZDG, fase. 226—IV); krajevna kronika Bukovo, Krnice-Masora, Reka in Straža (Mestni muzej v Idriji); Andrej Pagon-Ogarev, šebreljskim žrtvam v spomin; poročilo bataljona »Heine« z dne 12. junija 1944 (arhiv Vojnoistorijskega instituta v Beogradu); spomini Rafaela Podobn ka in Alojzije Tušar (Mestni muzej v Idriji); spomini Valentina Žagarja; Ljudska pravica, 19. septembra 1944.**

na—Jesenice, v kateri naj bi sodelovala vsa XXXI. divizija, poleg nje pa še Gorenjski odred.

Komaj je brigada v poznih popoldanskih urah krenila na pot, sta se nepričakovano nad Cepovansko dolino pojavili dve sovražnikovi letali. Opazili sta kolono in se spustili nizko nadnjo. Eno letalo je začelo metati propagandne letake, drugo je spustilo dve bombi. Padli pa sta precej daleč od kolone in zato nista razen strahu povzročili nobenih izgub.

Prvi bataljon ni prispel pravočasno na cilj — nad Reko. Bila je namreč tako gosta tema, pa še deževalo je, da je bataljon zašel in moral v gozdu počakati, da se bo zdanilo. Prej je bilo nemogoče ugotoviti, kje pravzaprav je. Nato je kar podnevi nadaljeval pot in ker je zvedel, da Nemcev ni več v bližini, je zavil v Zakriž, da bi se borci lahko osušili in odpočili. Tam pa so bili ljudje na smrt preplašeni in so borce prosili, naj nikar ne prihajajo v vas. Bili so že pod vtisom dogodkov prejšnjega dne, ko so sovražnikovi vojaki v bližnjih Žabčah sežgali štiri ženske in uničili Reko, Šebrelje in Jagršče.

Desna brigadna kolona je istega dne zjutraj prispela v bližino Krnic, kjer so patrulje izsledile sovražnika, bataljona pa sta takoj pohitela na položaje.[317]) Do kakega spopada pa ni prišlo, ker se je sovražnik kmalu zatem umaknil v Idrijo. Preden se je znočilo, sta bataljona spet krenila na pot. Prišla sta v Šebrelje, vendar se tam nista zadrževala. Še isto noč sta krenila naprej proti Želinu in Robidnici oziroma Črnemu vrhu nad Novaki. Tako so bili 12. junija zjutraj že vsi trije bataljoni na novih položajih: 1. bataljon na Krnicah (na Cerkljanskem vrhu), 2. bataljon na Črnem vrhu nad Novaki, 3. bataljon pa v Robidnici. Borci so bili zaradi dolge in naporne poti — dež še vedno ni prenehal padati — silno utrujeni, zato so odpadle vse politične in vojaške ure. Precej moštva je moralo biti tudi po zasedah in patruljah, zakaj razmere še vedno niso bile povsem čiste. Za njihovim hrbtom — po cesti, ki pelje iz Baške grape čez Reko proti Idriji, so se še vedno premikale nemške kolone, ki jih je Gradnikova brigada sicer napadala, vendar jim nadaljnje poti ni mogla preprečiti. Tistega dne, 12. junija, je iz obeh smeri — z Bukovega in Idrije — prispelo v Želin dvajset kamionov sovražnikovega vojaštva. Ko so prišli na

[317]) Vse kaže, da so ob tej priložnosti Nemci ujeli tri borce, izmed katerih so potem dva obglavili. Po nekaterih podatkih sodeč naj bi bili iz 3. bataljona. Izključeno pa ni, da so se borci izgubili že prej in so jih med tavanjem po Krnicah presenetili Nemci.

Reko, so iznenadili terenca Rafaela Abrama-Stanka, ki je bil prinesel denarno podporo za pogorelce. Stekel je v breg, da bi Nemcem ušel, toda ti so ga pokosili z mitralješkim rafalom. V vasi so bili takrat še trije partizani, ki pa so se rešili. Razen Rafaela Abrama so Nemci ubili še gospodinjo Franco Lahajnarjevo. Ta je bila s štiriletno hčerko v kleti. Ko je slišala streljanje, je stekla ven, toda tudi njo so podrli nemški rafali.

Nemška kolona je zatem iz Reke krenila navzgor proti Bukovemu, vendar so jo spotoma zaustavili gradnikovci. Ob iznenadnem napadu je med Nemci nastala zmeda. To so izkoristila dekleta, ki so jih bili Nemci polovili v teh dneh po bližnjih vaseh, poskakala s kamionov in ušla.

Tega dne, 12. junija,[318]) je tudi v Krnicah na Šebreljski planoti padlo nekaj novih žrtev. Nekdo je namreč Nemcem izdal, kje je ena izmed postojank bolnišnice »Pavla«. Tja sta krenili iz Idrije dve nemški koloni. Partizanski stražar Pavle Tušar je eno izmed kolon opazil in stekel proti postojanki, da bi svoje obvestil o nevarnosti. Spotoma so ga zagledali Nemci iz druge kolone in ustrelili. Stražar je padel, toda streli so opozorili partizane v bolnišnici na nevarnost. V zadnjem hipu so se umaknili z vsemi ranjenci vred. Eno izmed bolničark so nemški vojaki sicer ranili in celo ujeli, vendar jim je ušla. Pač pa so v bolnišnici dobili dva fantiča (tam sta si zdravila rane, ki sta jih zadobila, ko sta se igrala z ročno bombo in jima je ta eksplodirala) in Anico Prebil, ki so jo v Erjavčevi hiši ustrelili. To pa ni bila edina žrtev, zakaj Nemci so obtožili Erjavca, da je bolnišnico oskrboval z mesom. Besni, ker so jim bili ranjenci z osebjem vred ušli, so v hlev zaprli Matevža Erjavca z ženo, pastirja, neko žensko, ki je pri Erjavčevih pomagala pleti, in še nekega domačina, ki so ga bili pripeljali s seboj, jih pobili, hlev pa zažgali. Rešil se je le stari oče.

K Erjavčevim je Nemce pripeljal neki domačin iz Masor, ki je imel sina pri domobrancih. Po vojni je bil za svoje izdajstvo obsojen na smrt in ustreljen.

Vojkova brigada ni imela tega dne še nobenih bojev, pač pa je prejela ukaz, naj ponoči temeljito poruši cesto med Idrijo in Želinom, da se nemške kolone ne bi mogle več prevažati iz Idrije

[318]) Vendar ni povsem zanesljivo, da se je to zgodilo res 12. junija. To trdi Anton Prebil, komisar napadene bolnišnice in brat Anice Prebilove, ki je bila takrat pri Erjavčevih ustreljena, medtem ko bi po nekih drugih virih sklepali, da je do napada prišlo dva ali celo tri dni kasneje.

v Baško grapo in nazaj. To je bilo storjeno naslednji večer. Minerji so pod Lazcem na treh krajih pognali cesto v zrak, varovale pa so jih pri delu enote 1. bataljona. Prav takrat so bili Nemci tudi v Otaležu, odkoder so takoj po eksplozijah na glavni cesti začeli nabijati po naših. Spopad je trajal le kako uro, nato pa so se umaknili vsak v svojo stran.

Toda naslednjega dne je v Otalež prispel med drugimi nemškimi enotami tudi »Karstwehr« bataljon, ki so ga sestavljali italijanski fašisti in ki se je bil »proslavil« s svojimi grozodejstvi že na Krnicah. Po cesti se je iz Idrije pripeljalo pod Otalež kakih dvajset kamionov vojaštva, ki pa zaradi razrušene ceste ni moglo naprej. Zato je ena izmed sovražnikovih skupin pritiskala čez Jazne proti Slabetu. Z njo se je spopadel 2. bataljon, ki je bil to noč prišel tja s Črnega vrha nad Novaki. Po krajšem boju so se enote tega bataljona umaknile proti Kladju, zakaj iz smeri Ledin je pritisnila nova nemška kolona, da bi naše napadla v bok.

Kar zadeva žrtve, je bil boj za 2. bataljon še kar uspešen. Ranjen je bil le en borec, medtem ko so Nemci imeli dva vojaka mrtva, dva pa ranjena. Med tema dvema je bil menda tudi neki esesovski oficir. Morda je prav to razbesnilo sovražnika, da se je spet začel znašati nad civilnim prebivalstvom. Obkolili so Otalež, pobrali šestnajst moških in jih odpeljali v Idrijo. Vsi so že bili prepričani, da jih bodo postrelili, vendar so jih kasneje spustili. Toda vasi niso prizanesli. Požgali so skoraj vso vas in je ostalo celih le še nekaj hiš ob cerkvi. Enaka usoda je doletela tudi sosednje Plužnje in Lazeč.

Sovražnikova kolona, ki je pritiskala za umikajočim se 2. bataljonom, je prišla tudi k Slabetu. Gospodar je sicer ušel, toda nemški vojaki so prijeli hlapca, ga brez nadaljnjega postavili ob zid in ustrelili. Na sosednji kmetiji Hmenici so storili še hujši zločin. Tam so tri mlade fante, stare po šestnajst let, pobili tako, da so vanje streljali z raketnimi pištolami.[319]) Ob tej priložnosti niso pozabili tudi na Cerkljanskem vrhu požgati nekaj kmetij, šele nato so se umaknili proti Idriji.

Toda Vojkova brigada ni več ostala na tem terenu. V skladu z novimi nalogami, ki jih je bila prejela XXXI. divizija, je še

[319]) **Tak opis najdemo v rekonstrukciji »Otalež in sosedne vasi« (Mestni muzej v Idriji), toda kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I) navaja le to, da so na Hmenici Nemci ubili dva hlapca in 16-letnega pastirja.**

istega dne ob štirih popoldne krenila na Črni vrh nad Novaki, ki ji je bil izhodišče za nadaljnjo pot.

Junijska sovražnikova hajka je bila mnogo hujša od aprilske. Takrat je sovražnik le ropal, čeprav je tu pa tam tudi požigal in pobijal. Toda v tej zadnji hajki je bil njegov cilj, da z brezobzirnim požiganjem in divjaškim pobijanjem mož, žensk in nedoraslih fantov preplaši prebivalstvo in ga tako odvrne od narodnoosvobodilnega gibanja. To mu je uspelo le deloma in samo za krajši čas. Njegova taktika je namreč imela dve ostrini: sovražnikovi zločini so sicer prebivalstvo res oplašili, toda hkrati s tem zbudili v ljudeh še večje sovraštvo do nemških okupatorjev in njihovih sodelavcev — italijanskih fašistov in domačih izdajalcev.[520])

32°) **Viri:** **odredba štaba XXXI. divizije z dne 12. junija 1944 (IZDG, fase. 281—II); dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 12. junija 1944 (IZDG, fase. 277—III); dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 14. iunija 1944 (IZDG, fase. 234—I); 15-dnevno inženirsko tehnično poročilo XXXI. divizije z dne 20. junija 1944 (IZDG, fase. 226—III); povelja štaba Vojkove brigade z dne 10., 12. in 13. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 15-dnevno vojaško poročilo Vojkove brigade z dne 23. junija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 16. junija 1944 (prav tam); poročilo OC Vojkove brigade z dne 12. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); vojna dopisa Vojkove brigade z dne 14. in 16. junija 1944 (IZDG, fase. 282 b—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281——I); dopis OK KPS za Idrijsko z dne 22. junija 1944 (CK ZKS, V-1944 e); krajevni kroniki Straža in Krnice-Masora (Mestni muzej v Idriji); »Otaležin sosedne vasi« (rekonstrukcija — prav tam); spomini Matilde Kržišnik, Antona Prebila in Alojzije Tušar (prav tam); spomini Rafaela Podobnika (Goriški muzej, fase. I—E).**

NA JELOVICI

OBE STRANI V NAPADU

(Skica 9)

Sredi junija 1944 so se nemške oborožene sile znašle v hudih škripcih. Anglo-ameniške enote, ki so 4. junija zasedle Rim, so bile še vedno v ofenzivi in so prodirale proti severu. Le dva dni po osvoboditvi Rima pa je Nemce z zavezniškim izkrcanjem na zahodnih francoskih obalah zadel še hujši udarec. Ker tudi Rusi niso nikoli mirovali in so udarjali zdaj tu zdaj tam, so morali Nemci silno smotrno uporabljati svoje pičle rezerve in z njimi mašiti luknje tam, kjer so bile trenutno težave najhujše. To pa je pomenilo, da so morali okrepitve nenehno prevažati z ene fronte na drugo.

Prav zato je glavni štab NOV in PO Slovenije v poletnih mesecih 1944 še prav posebno pozornost posvetil železniškim progam, ki peljejo skozi Slovenijo v Italijo. Medtem ko se je VII. korpus na Dolenjskem in Notranjskem lotil proge Zidani most—Ljubljana—Postojna, je XXXI. divizija dobila nalogo, naj onesposobi progo Ljubljana—Jesenice. Izhodišče za to veliko akcijo naj bi bila Jelovica, kamor bi zavezniška letala v tistih dneh metala razstrelivo in drugo vojaško opremo. Načrtovana akcija je po pomenu presegala divizijske okvire in zato jo je neposredno vodil komandant IX. korpusa general Lado Ambrožič-Novljan.

Glavni objekt napada naj bi bil — po prvotni zamisli korpusnega poveljstva — železniški most pri Globokem, s čemer bi bila proga onesposobljena za dalj časa. To naj bi storila XXXI. divizija, medtem ko bi enote Gorenjskega odreda s hkratnim napadom na kako postojanko onstran Save pritegnile sovražnikovo

pozornost nase in tako razbremenile divizijo. Kasneje je bil načrt nekoliko spremenjen bržkone zato, ker je bil most premočno zavarovan. Divizija naj bi udarila na progo na odseku Kranj—Otoče, jo porušila na čim več krajih, minirala vse mostove na tem delu proge in osvojila sovražnikovi postojanki v Zgornji Besnici in Podnartu. Na desnem krilu — proti Kranju — naj bi napadala Prešernova brigada, na levem krilu — proti Podnartu in Otočam — naj bi bila Gradnikova, v sredini pa Vojkova brigada z nalogo, da napade in osvoji nemško postojanko v Zgornji Besnici in ruši progo.

Naloge so bile povsem uresničljive, saj takrat sovražnik ni imel na Gorenjskem kakih močnejših sil. V Kranju je bilo — po podatkih divizijske obveščevalne službe — kakih 600, v Stražišču pri Kranju 312, v Kamni Gorici 130 do 140 in v Radovljici 204 sovražnikovi vojaki. Druge postojanke na tem območju so bile še šibkejše. V Zgornji Besnici bd imela Vojkova brigada opravka s kakimi 30 Nemci, medtem ko je bilo v Podnartu 70, ob železniškem mostu pri Podnartu, ki je bil tudi cilj napada Gradnikove brigade, pa okrog petnajst Nemcev. Seveda je bilo treba računati tudi na možnost, da sovražnik dobi okrepitve od drugod — iz Škofje Loke, Ljubljane in s Koroškega.

Tik pred odhodom na Jelovico je Vojkova brigada dobila še en bataljon. To je bil tako imenovani Tomažev bataljon, ki je dotlej spadal v Gorenjski odred. Ustanovljen je bil februarja 1944, njegov komandant pa je postal znani gorenjski borec Jože Fajfar-Tomaž.[321]) Preden so bataljon vključili v Vojkovo brigado, so ga poslali na Krnice v Trnovskem gozdu, kjer so ga temeljito izurili in dobro opremili. Ko so menili, da je že dovolj pripravljen za življenje in boje v brigadi, so ga 11. junija napotili čez Vojsko in Sebreljsko planoto v brigado, ki je bila prav tedaj prispela na Cerkljansko. Tako je Tomažev bataljon postal 3. bataljon Vojkove brigade, prejšnji 3. bataljon pa je korpusno poveljstvo zadržalo na Cerkljanskem in mu namenilo posebno nalogo — varstvo nad partijsko šolo v Labinjah.

Vojkova brigada je s Črnega vrha nad Novaki krenila na pohod proti Jelovici 14. junija zvečer. Najprej se je spustila skozi globel Farji potok v Selško dolino, kjer je novi 3. bataljon z zase-

[321]) Jože Fajfar se je rodil leta 1922 v Lajšah nad Železniki. Nemci so ga dvakrat zaprli, nato pa je 26. januarja 1943 stop'1 v partizane. Padel je 16. aprila v Trbojah nad Kranjem. V partizanih je imel dva brata: eden je padel, drugega pa so Nemci ujeli in ga ustrelili.

Prtovč pod Ratitovcem. V bližini vasice je bila tudi partizanska bolnišnica

dami zavaroval glavnini prehod čez glavno cesto in Selško Soro. Najhuje pa se je začelo šele onstran Sore, ko se je začela dolga brigadna kolona v temni deževni noči vzpenjati po strmi in ozki stezi proti Prtovču. Zračna razdalja med Črnim vrhom in Prtovčem res ni velika, saj znaša le kakih osem kilometrov, višinska razlika pa kakih šeststo metrov, toda brigada je za to pot porabila vso noč in še del naslednjega dopoldneva.

Na Prtovču se je brigada le toliko zaustavila, da bi se borci nekoliko odpočili in da bi jim skuhali topel obrok. Toda že po nekaj urah so jih obveščevalne patrulje obvestile, da se iz smeri Podlonka bliža kakih 150 Nemcev. Tretji bataljon Vojkove brigade je nemudoma zasedel položaj na grebenu med Podlonkom in Prtovčem, na pomoč pa mu je prišel tudi 2. bataljon in težki minomet Gradnikove brigade, ki je na sovražnika odvrgel kakih deset min. Tokrat je bila premoč na partizanski strani in tudi obrambni položaji so bili zelo ugodni, tako da sovražnika ni bilo težko potisniti navzdol v dolino. Na naši strani ni bilo nobenih izgub.

Boj še ni bil končan (trajal je le kako uro), ko so se drugi bataljoni že vzpenjali še više na Jelovico, kot zadnji pa jo je za njimi ubral 3. bataljon Vojkove brigade. Vsi trije bataljoni so se spet zbrali na Mošenjski planini, kjer so se utaborili v silno neugodnih okoliščinah. Tam ni bilo ne hiš in ne hlevov, borci pa tudi niso imeli dovolj šotorskih kril, da bi jih vsaj nekoliko obvarovala pred dežjem, ki ni hotel ponehati. Razen tega je bilo tudi mrzlo. Čeprav so zakurili ogenj, jim to ni mnogo pomagalo, saj jih je dež sproti močil. Povrh vsega so bili še lačni, zakaj do vasi v dolini je bilo daleč.

Naslednjega dne, 16. junija, se ni zgodilo nič posebnega. Borci so se greli ob ognjih in se zamotili s čiščenjem orožja, kolikor jih ni bilo na položajih. Enako je bilo tudi z Gradnikovo in Prešernovo brigado. Nedvomno bi bilo bolje, če bi divizija že tega dne krenila v napad na progo, zakaj Nemci so medtem že zvedeli — kot se je kasneje izkazalo — za navzočnost divizije na Jelovici in tudi slutili so, kakšne so njene namere; spričo tega so se lahko pripravili ne le za obrambo, temveč tudi za napad. Toda divizija je morala čakati na zavezniške pošiljke iz zraka, letal pa zaradi deževnega in meglenega vremena nikakor ni hotelo biti blizu.

Divizijsko poveljstvo se je zavedalo nevarnosti in je zato sklenilo, da ne bo več čakalo na zavezniška letala in da bo že to

noč, 17. junija, s svojimi enotami krenilo nad progo. Vendar je tudi sovražnik nekaj pripravljal. To je bilo videti po njegovem ogledniškem letalu, ki je začelo že zjutraj krožiti nad Mošenjsko planino. Nemški opazovalec je nedvomno videl dim in to je pritegnilo njegovo pozornost. Odvrgel je tudi kakih deset manjših bomb, ki pa niso povzročile nobene škode. Kaj več ni mogel storiti, saj so ga kaj hitro pregnale lahke strojnice in nove protitankovske puške.[322]) Divizijsko poveljstvo je po vsem tem menilo, da nadaljnje bivanje na Mošenjski planini ni več varno in je Vojkovi brigadi ukazalo, naj se takoj premakne na Vodiško planino nad Kropo. Komaj pa je brigada krenila na pot, so že priletela štiri nemška letala in z vso vnemo bombardirala in s strojnicami obstreljevala prazno taborišče na Mošenjski planini.

Proti večeru, ko so se brigade že začele odpravljati v dolino, so odtod prihajale prve vznemirljive vesti. Zvedelo se je, da so sovražnikove okrepitve prišle v Selško dolino, da se je enajst kamionov vojaštva pripeljalo v Kamno gorico in da so tudi v Zgornji Besnici, ki naj bi jo napadla Vojkova brigada, opazili prihod petnajstih kamionov, na katerih se je pripeljalo kakih 350 nemških vojakov. Niso se pa zadrževali v vasi, temveč so takoj — čeprav se je že mračilo — krenili proti Jamniku.

Medtem ko so Nemci skušali čez Jamnik prodreti na Jelovico, sta bili Prešernova in Gradnikova brigada na progi. Prešernova brigada je tračnice minirala na kakih štiridesetih krajih, Gradnikova brigada pa je pregnala sovražnikovo posadko z mostu pri Ovsišah in ga minirala ter razbila železniško postajo v Otočah z vsemi napravami vred. Ni pa mogla zavzeti postojanke v Podnartu, zakaj tik pred začetkom napada so tja prispele sovražnikove okrepitve.

Preden se je zdanilo, sta brigadi odnehali in se napotili na Jelovico, toda spotoma sta naleteli na nemške položaje pod Jamnikom in Podblico, spričo česar sta se s težavo in z zamudo prebili na cilj.

Napad na progo je potemtakem uspel le deloma: Prešernova brigada je opravila svojo nalogo skoraj po načrtu, Gradnikova brigada je porušila pomemben most, ni pa zavzela Podnarta, medtem ko Vojkove brigade niti na progo ni bilo, ker je imela posla

322) **Preden je brigada krenila na Jelovico, so njeno oborožitev dopolnili s petimi angleškimi lahkimi strojnicami bren in štirimi protitankovskimi puškami.**

z Nemci pod Jamnikom. Zakaj je prišlo do tega? Samo zato, ker je divizija v pričakovanju zavezniških letal tri dni odlašala z napadom, sovražnik pa je z bojem pri Prtovču že prvega dne odkril navzočnost močnejših partizanskih sil na Jelovici. Sklenil je obkoliti Jelovico z vseh strani, nanjo pa poslati posebne bojne skupine, ki naj bi razbile partizansko divizijo.[323])

PRESENEČENJA

(Skica 9)

Nato so nastopili trije hudi dnevi. Nemci so že 17. junija zvečer oziroma naslednjega dne zjutraj razpostavili vzdolž Selške Sore in Save Bohinjke močne zasede, da bi diviziji preprečili umik z Jelovice, z drugimi silami pa so iz raznih smeri — iz Bohinja, Bleda in čez Jamnik — vdirali na Jelovico. Pri tem jim je prišel zelo prav nepregleden teren, pa so lahko iznenada napadali posamezne dele XXXI. divizije zdaj tu zdaj tam. Ni natančno znano, koliko vojaštva in katere enote so Nemci uporabili v tej hajki. Vsekakor je niso izvajali le z »domačimi« enotami, temveč so dobili okrepitve tudi od drugod. Obveščevalna poročila govore, da je 18. junija med drugim prispelo na Bled tudi kakih dva tisoč pripadnikov divizije »Brandenburg«. To so bile enote šolskega polka te divizije, ki je odslej ostal na Gorenjskem, njegov štab pa se je nastanil na Bledu.

Kakšna je bila taktika naših enot? Te se nikakor niso mogle znajti. Sprva so skušale frontalno zapreti dostope na Jelovico iz Bohinja, doline Save in Selške doline, kar jim ni uspelo, saj so bili položaji predolgi in nepregledni. Mimo njih so sovražnikove skupine ponoči pa tudi podnevi brez večjih ovir lahko vdirale na Jelovico. Zlasti okorne so bile naše enote, njihova poveljstva pa nespretna potem, ko so se sovražnikove bojne sku-

323) Viri: **povelje štaba IX. korpusa z dne 10. jun ja 1944 (IZDG, fase. 277—I); povelje štaba XXXI. divizije z dne 16. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); vojna dopisa štaba XXXI. divizije z dne 16. in 24.junija 1944 (IZDG, fase. 226—III); odredbe štaba Vojkove brigade z dne 14., 15., 17. in 18. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); vojno poročilo Vojkove brigade z dne 16. junija 1944 (IZDG, fase. 282 b—I); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 17. in 21. junija 1944 (IZDG, fase. 226—IV), 15-dnevni vojaški poročili štaba Vojkove brigade z dne 23. junija 1944 in 5. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Naša borba, 30. junija 1944; Naš glas, 24. junija 1944 (IZDG); spomini Franca Kovačiča-Tarzana, Vinka Krajnika, Benjamina Nastrana, Osélin-Jereb Dore in Valentina Žagarja.**

pine pojavile na Jelovici, na poteh postavljale zasede in ko ni nihče vedel, kje je sovražnik in kje ga ni. V takšnih okoliščinah bi bilo treba na sovražnikov napad vselej odgovoriti z jurišem in ga razbiti, saj so bile te sovražnikove skupine številčno šibke. To se v večini primerov ni zgodilo, temveč so se naše enote, ki niso imele zadostnega pregleda nad položajem, vse preveč izmikale, njihovi premiki pa so postajali čedalje bolj nesmotrni. Vse to je silno slabo vplivalo na bojno razpoloženje borcev, ki so bili povrh vsega še lačni — zakaj do vasi zaradi sovražnikovih zased ni bilo mogoče priti — in premočeni, saj dežju nikakor ni hotelo biti konca.

V takšnih okoliščinah bi bilo najpametneje, če bi se divizija prek Selške doline prebila proti jugu in na Cerkljansko ali pa proti zahodu na Tolminsko. Toda divizijsko poveljstvo je še vedno upalo, da se bo vreme zboljšalo in da bodo priletela zavezniška letala z napovedanimi pošiljkami vojaškega materiala. In tako je divizija ostala na Jelovici še cele tri dni.

Osemnajstega junija so bili vsi trije bataljoni Vojkove brigade na položajih nad Jamnikom in Kropo. Manjkala je le ena četa 3. bataljona, ki je prejšnji večer krenila proti Zgornji Besnici, nazaj grede pa je naletela na Nemce in se je morala umakniti proti Dražgošam, tako da ji je uspelo priti na Jelovico šele dva dni kasneje.

Drugi in 3. bataljon sta s položajev nad Jamnikom uspešno zadrževala kakih 300 do 400 Nemcev vse do opoldne, ko so se sovražnikovi vojaki začeli nepričakovano umikati proti Kropi. Brž ko je naše poveljstvo to videlo, je takoj poslalo 2. bataljon na nove položaje nad Kropo, odkoder so s težkimi strojnicami in protitankovskimi puškami obstreljevali umikajočo se sovražnikovo kolono na poti iz Krope proti Lipnici. V njej je bilo tudi več voz, naloženih z ranjenci in mrtveci ter naropanim blagom. Čeprav je bila kolona precej daleč od naših položajev, so partizanske krogle le prisilile Nemce, da so se razkropili in si poiskali kritja med hišami in drevjem.

Ni ugotovljeno, kolikšne so bile sovražnikove izgube. Vojkova brigada je v teh spopadih imela le tri ranjence.

Po končanem boju se je brigadazbrala na Mošenjski planini, kjer je tudi prenočila. Toda okakem počitku ali celo

spanju ni bilo govora. Dež je lil vso noč, šotori in kritja iz smrekovih vej pa tako hudega naliva niso vzdržala. Večji del borcev je moral vso noč preždeti ob ognjih. Komaj se je zdanilo, so bataljoni odšli na položaje. Njihova naloga je bila, da nadzirajo Selško dolino in sovražniku preprečijo, če bi odtod skušal vdreti na Jelovico. Bataljoni so bili ves dan na položajih, vendar sovražnika ni bilo blizu.

Huje je tega dne bilo na severni strani Jelovice, kjer je sovražniku uspelo presenetiti kolono Prešernove brigade na poti proti Selški planini. Čeprav so se prešernovci, ki so jim priskočili na pomoč še gradnikovci, dokaj hitro znašli in v odločnem jurišu potisnih sovražnika v dolino Save Bohinjke, so to jutro izgubili devetnajst borcev, ranjen pa je bil tudi brigadni komandant Rudolf Hribemik-Svarun.

Nedvomno je tudi ta udarec vplival na sklep divizijskega poveljstva, da se divizija umakne z Jelovice. Tak ukaz je bil dan kljub temu, da je Vojkova brigada dotlej uspešno branila južni in vzhodni rob Jelovice, Prešernova brigada pa očistila severni del tega območja. Na Bled so namreč še vedno prihajale nove okrepitve, odtod pa jih je sovražnikovo poveljstvo pošiljalo na Jelovico. Posledica tega je bila, da se je 20. junija znašel v sovražnikovih rokah že ves vzhodni del Jelovice. Obveščevalne patrulje Vojkove brigade so vedele povedati, da se je na Mošenjski planini medtem zbralo že kakih tisoč sovražnikovih vojakov.

Tisto jutro je divizijsko poveljstvo že navsezgodaj poslalo en bataljon Prešernove brigade na Ratitovec z nalogo, naj tam zasede najugodnejše položaje nad pastirskimi stajami na Pečani, kamor naj bi nekoliko kasneje prispele še druge enote divizije, zakaj zvečer naj bi tam bilo izhodišče za preboj divizije čez Selško dolino proti jugu. Vojkova brigada je dobila nalogo, naj zadrži sovražnika, ki je pritiskal iz smeri Mošenjske planine proti Raztokam in Ratitovcu. Zato je ta že zjutraj zasedla položaje na Pašen vrhu, nad Ledino in na Javorjevem vrhu (kota 1303). Na desnem krilu je bil 1. bataljon, na levem 3. bataljon, v sredini — ob poti, ki iz Raztok pelje proti Ledini — pa 2. bataljon, pri katerem je bil tudi brigadni komandant Jože Mihevc-Rudar.

Dopoldne je bilo še vse mirno, tako da se je glavnina divizije s Prešernovo in Gradnikovo brigado ter štabom divizije lahko

nemoteno umaknila na zborno mesto v Pečani, Vojkova brigada, ki je še vedno ostala na prejšnjih položajih, pa je s tem prevzela vlogo njene zaščitnice.

Vse do treh popoldne se ni zgodilo nič posebnega. Ob tej uri pa se je položajem 2. in 3. bataljona začela bližati sovražnikova kolona. Drugi bataljon jo je takoj napadel in zadržal. Nato je začel sovražnik s težkimi minometi obstreljevati naše položaje in se pod varstvom njihovega ognja bližati našim borcem. Ti so ga spustili prav blizu, nato pa ga z ročnimi bombami nagnali nazaj. Sovražnik pa nikakor ni hotel odnehati in spet so se oglasili njegovi težki minometi. V tem boju je brigada izgubila tudi svojega komandanta, narodnega heroja Jožeta Mihevca-Rudarja. To se je zgodilo takole:

»... Prav tedaj se je vrnil s položajev v ozadje, kjer je bila bolničarka, tovarišica Zmaga,[324]) ki je bila edina priča njegove tragične smrti. Opozoril jo je, naj se pazi in naj se skrije za drvmi, češ da lahko pade v to stran kaka mina, sam pa se je naslonil na obronek ob cesti. Takoj nato je priletela mina in dvignila kup zemlje visoko v zrak in ju obsula. Tovarišica Zmaga je pozvala komandanta, naj se tudi sam skrije za tista drva, toda ta ni dal več glasu od sebe. Pristopila je k njemu in opazila, da mu iz ust po roki curlja kri, in ugotovila, da je mrtev. Zadel ga je drobec mine v vrat in mu izšel pod rebrom na levi strani. Imel je še nekaj manjših ran. Z njim je naša brigada izgubila odličnega tovariša in poveljnika brez primere ...«[325])

Razen Rudarja, ki je padel, so bili v tem boju ranjeni še trije borci 2. bataljona. S sovražnikom se je spopadel tudi 3. bataljon, vendar le s svojimi zaščitnicami. Oba bataljona sta skoraj do noči zadrževala sovražnika in varovala hrbet glavnini divizije na Pečani, ki se je pripravljala na preboj čez Selško dolino.

Ko se je znočilo, sta se prva dva bataljona — po en bataljon Prešernove in Gradnikove brigade — že spuščala po strmih južnih pobočjih Ratitovca proti Podroštu na cesti Železniki—Podbrdo z nalogo, da razbijeta sovražnikove zasede in iz obeh smeri zavarujeta glavnini divizije prehod čez cesto in Selško Soro proti Davči. Nihče ni dvomil, da imata težko nalogo, in to tembolj,

[324]) **Marija Mlakar-Zmaga.**

[325]) **Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I). Jože Mihevc-Rudar se je rodil 25. julija 1922 v Idriji. Po poklicu je bil sicer mizar, toda pred vojno je delal v rudniku Rasa v Istri. V NOV je stopil že decembra 1942.**

Narodni heroj Jože Mihevc-Rudar, komandant Vojkove brigade

ker jo je bilo treba na vsak način do kraja izpeljati. Medtem se je namreč začela Ratitovcu bližati že kolona, ki jo je bila vse dotlej zadrževala Vojkova brigada. Grozila je resna nevarnost, da divizija zaide pri preboju med dva ognja: s ceste v dolini in z južnega roba Jelovice.

Zgodilo pa se je nekaj nepričakovanega. Kaže, da je bilo po sovražnikovem načrtu hajke prav ta večer konec in prav tedaj, ko sta bataljona krenila v dolino, so iz Škofje Loke pripeljali prazni kamioni, na katere so naložili nemške vojake, raztresene po zasedah ob cesti, in jih odpeljali. Tako je vsa divizija prispela čez cesto, ne da bi ji bilo treba izstreliti eno samo kroglo. To je bilo zares srečno naključje, ki je ohranilo našim enotam marsikaterega borca.

Po prehodu čez cesto se je Vojkova brigada najprej zaustavila v Spodnji Davči, kjer se je nekoliko odpočila, nato pa se povzpela nekoliko više in razmestila najnujnejše zavarovanje zlasti proti Podbrdu, Zgornji Sorici in Železnikom. Tam je po enotedenskem bivanju po gozdnati Jelovici spet prišla v stik s

prebivalstvom, borci pa so s tem dobili po tolikem času priložnost, da se posušijo, pošteno najedo in odpočijejo.

Tako se je končal pohod XXXI. divizije na Jelovico, ki ga je treba — ne glede na delne uspehe ob napadu na železniško progo Ljubljana—Jesenice, ki je morala za nekaj dni ustaviti obratovanje — oceniti za neuspešnega. Brigade, zlasti Prešernova in Gradnikova, so pretrpele občutne izgube. Vojkova brigada ni imela toliko mrtvih in ranjenih (padla sta dva, ranjeni pa so bili štirje borci), pač pa mnogo pogrešanih. Teh je bilo sedemintrideset, ki so ostali po zasedah in patruljah ter se niso pravočasno vrnili v enoto. Ni naključje, da je bilo največ pogrešancev iz 3. bataljona, ki se je bil teden dni poprej vključil v Vojkovo brigado. Za marsikoga izmed teh je bilo bivanje na Jelovici prehuda preizkušnja in nekateri borci so izkoristili prvo priložnost, se oddaljili od enote in odšli domov. Večina pogrešancev se je po nekaj dneh vrnila v brigado. Kar zadeva Nemce, so ti imeli po podatkih naše obveščevalne službe skupno kakih 60 mrtvih.

Vse do naslednje večje akcije — do napada na železniško progo v Baški grapi konec junija in v začetku julija — je brigada imela pred Nemci popoln mir.

Brigada je v Davči ostala le dva dni, zakaj 22. junija proti večeru je krenila dalje. »... Zopet nasičeni in spočiti smo v najboljšem razpoloženju korakali navzdol proti Novakom, ki smo jih bili pred dobrim tednom zapustili. Na čelu so jahali načelnik štaba Cene, komisar brigade Branko, namestnik komandanta Dukič in namestnik komisarja Gubec.[326]) Manjkal je komandant, kar smo vsi občutili, spominjajoč se, da negibno počiva v hladnem smrekovem gozdu Jelovice, kamor so ga tovariši začasno pokopali.. .«[327])

V naslednjih dveh dneh so bili kar trije bataljoni Vojkove brigade zaposleni s cesto Idrija—Želin. Cesto sta onesposabljala 1. in 2. bataljon oziroma njuni minerji, medtem ko ju je 4. bataljon — prejšnji 3. bataljon, ki se je bil spet priključil brigadi, varoval z desne strani, Gradnikova brigada pa z leve strani ceste

[326]) **Anton Bavec-Cene, Jože Kuk-Branko, Mirko Dukič in Ivan Puntar-Gubec.**

[327]) **Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I).**

proti Spodnji Idriji. Za to opravilo so porabili kakih 70kg razstreliva, kar je zadostovalo, da so cesto onesposobili na dolžini 175 metrov.

Ko so se 24. junija spet zbrali vsi štirje bataljoni na območju Novakov, so borci dobili novo nalogo: čiščenje orožja, vojaško urjenje in pripravljanje na novo veliko akcijo.[328])

32*) **viri: odredba štaba XXXI. divizije z dne 20. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); vojni dopis štaba XXXI. divizije z dne 24. junija 1944 (IZDG, fase. 226—III); 15-dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 6. julija 1944 (IZDG, fase. 226—III); 14-dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 25. junija 1944 (IZDG, fase. 277—III); odredba štaba Vojkove brigade z dne 20. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); vojno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 21. junija 1944 (IZDG, fase. 282 a—IV); vojni poročili štaba Vojkove brigade z dne 19. in 25. junija 1944 (IZDG, fase. 282 b—I); 15- dnevno vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 5. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); vojno poročilo Vojkove brigade z dne 21. junija 1944 (IZDG, fase. 226—IV); Naša borba, 30. junija 1944 (IZDG); posebna izdaja Za Vojkom (IZDG); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); spomini Alfonza Bička, Franca Jana, Franca Kovačiča-Tarzana, Vinka Krajnika, Benjamina Nastrana-Miloša in Franca Rupnika-Rafka.**

NAPAD NA PROGO V BAŠKI GRAPI

NAČRTI IN PRIPRAVE

(Skica 10)

Takoj po napadu na progo Ljubljana—Jesenice je korpusno poveljstvo pripravljalo novo operacijo — napad na železniško progo, ki pelje z Jesenic skozi bohinjski predor in po dolini Bače in Soče proti Gorici. Po tej progi, ki so jo naše enote pogosto napadale in rušile, je bilo sicer manj prometa kot po nekaterih drugih, ki so še peljale čez Slovensko primorje in Gorenjsko, toda s približevanjem anglo-ameriške fronte v Italiji in s čedalje učinkovitejšim rušenjem drugih prog bi nedvomno močno porasel tudi pomen te proge.[329])

Proga Jesenice—Gorica je bila za IX. korpus silno privlačen cilj ne le zato, ker je na njej zlasti v Baški grapi — med Bačo in Podbrdom — mnogo mostov, nasipov, vsekov in predorov, temveč tudi zato, ker je prav na tem odseku peljala tako rekoč čez partizansko osvobojeno ozemlje. Na obeh krajih Baške grape je bilo treba postaviti dovolj močno zaslone, tretjega pa še proti Idriji, in sorazmerno šibke sovražnikove posadke ob progi bi bile na milost in nemilost prepuščene udarcem partizanskih enot, dokler ne bi klonile.

Takrat je bilo v vsej Baški grapi kakih 1.100 sovražnikovih vojakov, predvsem pripadnikov italijanskega polka »Tagliamen-

[329]) V maju 1944 je šlo od vsega železniškega prometa v Slovenskem primorju in na Gorenjskem po progi Ljubljana—Trst 32 %, Ljubljana—Jesenice 29 %, Videm—Beljak 20 %, Trst—Videm 4 94, Jesenice—Gorica 3 % itd.

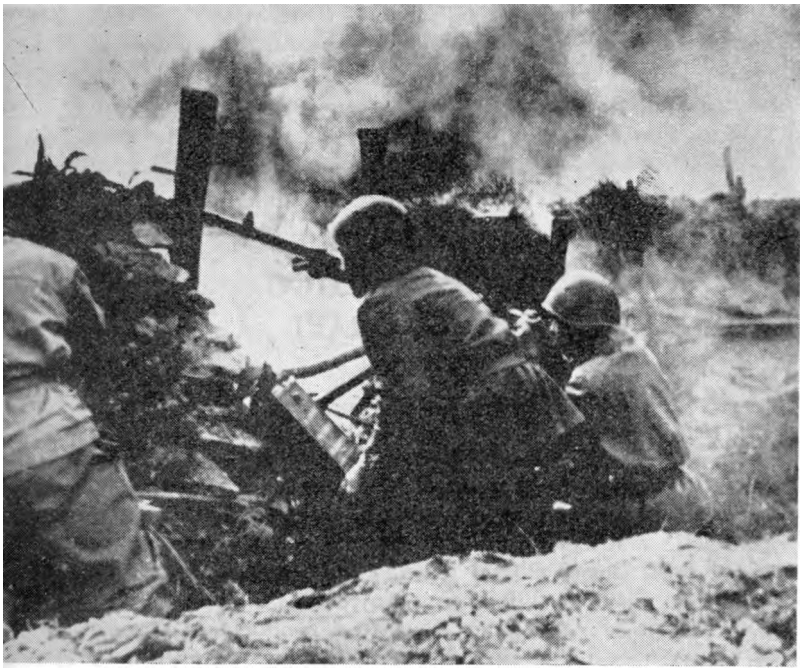

Italijanski kvislinški vojaki v Baški grapi

to«, ki sta ga sestavljala dva alpinska in en bersaljerski bataljon. En alpinski bataljon se je zadrževal okrog Gorice, drugi pa je hkrati z bersaljerskim bataljonom varoval progo med Gorico in Podbrdom. Bersaljerski bataljon, ki se je uradno imenoval »Battaglione volontario Bruno Mussolini«, je štel kakih 800 mož. Skupno je imel sedem čet, izmed katerih sta bili dve v Podbrdu, ena pa na območju Oblok.[330]) Posadke v Baški grapi so sestavljali predvsem italijanski vojaki, vmes pa je bilo tudi nekaj Nemcev in domobrancev. Večje posadke so bile v Sv. Luciji (300 mož), Bači (60 mož), Kneži (100 mož), Grahovem (209 mož), Koritnici (49 mož), Hudajužni (140 mož), Pod-

[33°]) Zapisnik o zasliševanju ujetnika Colomba Feruecia z dne 1. julija 1944 (IZDG, fase. 235—11); toda ujetnik V. Sambattini je trdil, da ima bataljon le pet čet (prav tam).

brdu (262 mož) in na Petrovem brdu (60 mož). Razen teh je bilo vzdolž proge še precej manjših posadk, ki so iz bunkerjev, obdanih z žičnimi ovirami, branili posamezne mostove in predore.

Poveljstvo IX. korpusa je sklenilo progo napasti hkrati v vsej Baški grapi, pri tem pa naj bi razen XXX. in XXXI. divizije sodelovali še Idrijsko-tolminski odred, Tržaška brigada in korpusna artilerija. Težišče napada naj bi bilo sprva na levem krilu, kjer naj bi enote XXX. divizije in Tržaške brigade ob podpori topništva zavzele sovražnikove postojanke na območju Kneže in Klavž. Tako je kazalo tudi zato, ker so korpusni obveščevalci navezali stike s tamkajšnjimi italijanskimi posadkami in so pričakovali, da se utegnejo te že ob prvem sunku vdati.

Enote XXXI. divizije naj bi napadale na odseku Grahovo—Podbrdo tako, da bi bila Gradnikova brigada na levem krilu in bi se usmerila predvsem nad Koritnico, Prešernova brigada pa na desnem krilu s poglavitno nalogo, da blokira sovražnikovo posadko v Podbrdu in onemogoči kakršnokoli sovražnikovo vmešavanje iz Škofje Loke vzdolž Selške doline in iz Bohinja skozi železniški predor.

Vojkova brigada je bila v sredini razporeditve XXXI. divizije, med Hudajužno in Mohorcem. Na tem odseku je bila trd oreh sovražnikova posadka, ki je pri Mohorcu varovala tristebrski kamnit most čez globel s potokom, ki doteka s severnih pobočij Porezna. Po obveščevalnih podatkih štaba XXXI. divizije naj bi ga varovalo osemnajst italijanskih vojakov, ki so se bili utrdili v dveh bunkerjih, oboroženi pa naj bi bili s puškami, lahkimi minometom ter dvema težkima in tremi lahkimi strojnicami. Postojanko pri Mohorcu naj bi — po prvotnem načrtu brigadnega poveljstva,[331]) napadel in osvojil 1. bataljon, zatem pa bi se lotil še drugih bunkerjev vzdolž proge proti Hudajužni ter rušenja mostov in proge. Naloga 2. bataljona je bila, da varuje smer Idrija—Želin—Bukovo, kar naj bi storil tako, da bi imel zasedi nad Želinom in Cerknom, glavnino pa v Ravnah. Tretji bataljon naj bi ostal v divizijski rezervi na Bukovem. Četrtega bataljona brigada ni imela več, zakaj ta je medtem, ko se je brigada zadrževala na Jelovici, varoval partijsko srednjo šolo v Labinjah, kmalu po vrnitvi brigade na Cerkljansko pa so ga vključili v korpusno topništvo kot njegov zaščitni bataljon

[331] **) Po Rudarjevi smrti je postal komandant brigade Stanko Petelin-Vojko, ki je bil dotlej namestnik komisarja Gradnikove brigade.**

V brigadi, ki se je še vedno zadrževala na območju Novakov, so se na novo nalogo temeljito in načrtno pripravljali. Po vseh bataljonskih in četnih poveljstvih so se vrstili sestanki drug za drugim, na njih pa so razpravljali o načinu izvedbe naloge vsake posamezne enote, o medsebojnem sodelovanju in povezavi ter še marsikaj drugega. Partijske in skojevske celice so tudi sklicale posebne sestanke, na katerih so se pogovarjali o odgovornosti komunistov in skojevcev za uspešno izvedbo akcij. Naloga borcev je bila, da temeljito pregledajo in očistijo svoje orožje in dopolnijo zalogo municije in ročnih bomb.

Zlasti živahno je bilo v 1. bataljonu, katerega komandant je bil Ferdo Tolar-Mirko, komisar pa Radovan Dolenc-Perun. Ta je imel najtežjo nalogo in so zato njegovim pripravam posvetili še posebno pozornost. Brigadno poveljstvo je ukazalo, naj 2. in 3. bataljon vse zaloge razstreliva in vse svoje minerje prepustita 1. bataljonu, ta pa naj se oskrbi še s 150 kg razstreliva in iz njega zgnete med drugim tudi najmanj 200 plastičnih bomb, težkih po 30 dkg. Tretji bataljon, ki je ostal v divizijski rezervi, je moral 1. bataljonu oddati tudi lahki minomet in vse protitankovske puške. Ker je bilo pričakovati dolgotrajnejšo akcijo, so bataljonskim poveljstvom ukazali, naj se založijo s hrano za najmanj dva dni. V 1. bataljonu pa so iz prostovoljcev sestavili posebne skupine bombašev in jih vadili v napadu na utrjena oporišča in bunkerje.

Da bi borci čimbolj spočiti krenili v boj, so se bataljoni 28. junija popoldne premaknili na svoje izhodiščne položaje. Prvi bataljon je prek Davče zavil k Štefanu nad Mohorcem, 2. bataljon je iz Novakov krenil na Ravne, 3. bataljon in štab brigade pa v Zakojco. Pot sicer ni bila dolga, vendar silno neprijetna, zakaj ves čas je močno lilo in borci so prispeli na cilj do kože

[332]) Viri: **povelje štaba IX. korpusa z dne 27. junija 1944 (IZDG, fase. 221—1); poročilo štaba IX. korpusa z dne 5. julija 1944 (IZDG, fase. 304—IV); 14-dnevno poročilo štaba IX. korpusa z dne 7. julija 1944 (IZDG, fase. 220—II); dopis štaba XXXI. divizije z dne 27. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 14-dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 25. junija 1944 (IZDG, fase. 277—III); povelje štaba Vojkove brigade z dne 28. junija 1944 (IZDG, fase. 282—II); odredba štaba Vojkove brigade z dne 27. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); vojaško poročilo Vojkove brigade za čas od 29. junija do 5. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 15-dnevno vojaško poročilo Vojkove brigade z dne 5. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročilo OC Vojkove brigade z dne 28. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); zapisnik o zaslišanju ujetnika Colomba Feruccia z dne 1. julija 1944 (IZDG, fase. 235—II); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Med Triglavom in Trstom, str. 290—293; Stanko Petelin, Napad na progo v Baški grapi (Vojaški informator 1967/68-4, str. 56—59).**

premočeni. Na hitro so se po hišah nekoliko osušili, nato pa pohiteli na položaje, ker je bil napad na Baško grapo predviden že za to noč.[332])

OSVOJITEV MOHORCA

(Skica 10)

Enote IX. korpusa — operacije se je skupno udeležilo vsaj 4.000 borcev — so se že spuščale v dolino proti Bači in progi, ko je v korpusno poveljstvo iznenada prišlo iz Cerknega telefonsko sporočilo, da je v popoldanskih urah kakih 400 sovražnikovih vojakov pridrlo dz Idrije na Cerkljanski vrh. To je korpusnemu poveljstvu dalo precej misliti: Je mar Nemcem prišlo kaj na uho in sedaj skušajo preprečiti akcijo — kot štirinajst dni poprej na Jelovici — s svojim nasprotnim napadom? Ali bodo Nemci napadli še iz kake druge smeri?

Toda korpusno poveljstvo bataljonov ni odpoklicalo, temveč se je zadovoljilo le s tem, da 2. in 3. bataljon Vojkove brigade zasedeta položaje na črti Labinje—Ravne. Kmalu se je izkazalo, da s Cerkljanskega vrha ne grozi nobena nevarnost več, saj se je sovražnik vrnil v Idrijo, ne da bi skušal vdreti v Cerkno ali celo v Baško grapo.

V nočnih urah so se bataljoni XXX. in XXXI. divizije približali svojim ciljem, kmalu po polnoči pa je zaropotalo po vsej Baški grapi, med drugim tudi pri Mohorcu, kjer je 1. bataljon Vojkove brigade napadel sovražnikovo postojanko ob pol treh zjutraj. Pravzaprav je napadala le 1. četa, ki je bila okrepljena z minerji, težkimi mitraljezi in protitankovskimi puškami, medtem ko je bila naloga 2. čete v tem, da zapre izhod iz predora, skozi katerega bi utegnila priti napadeni posadki pomoč iz Hudajužne. In zares, sovražnik je nekajkrat skušal priti iz predora na piano, toda borci 2. čete mu tega niso dovolili. To jim je bilo toliko laže, ker so imeli zelo dobre položaje.

Prva četa je postojanko pri Mohorcu to noč dvakrat napadla, vendar je bila obakrat zavrnjena. Medtem se je že zdanilo in da ne bi bilo nepotrebnih izgub, če bi napadali podnevi in po planem, je bataljonsko poveljstvo, pri katerem je bil tudi namestnik brigadnega komandanta Mirko Dukič, sklenilo zasesti nekoliko više ležeče položaje in počakati na naslednjo noč. Upalo je, da bo takrat imelo več sreče.

Zakaj Mohorc ni padel že prvo noč? Iz dveh razlogov se to ni zgodilo: borci niso poznali terena in niso vedeli, kako naj se sovražnikovim utrdbam približajo čimbolj neopazno, pa tudi premalo časa je bilo — komaj dve uri.

To pa ni bil edini neuspeh IX. korpusa v tej noči. Iz približno enakih razlogov kot 1. bataljon Vojkove brigade tudi Gradnikova brigada ni mogla osvojiti Koritnice, neuspešen pa je bil tudi napad enot XXX. divizije in Tržaške brigade na Knežo in Klavže. Vsa pričakovanja, da se bo tamkajšnja italijanska posadka vdala, so padla v vodo, zakaj prejšnjega dne je prišlo — sodeč po naših poročilih — do zamenjave vojaštva v teh postojankah.

Tudi 29. junija čez dan se ni zgodilo nič posebnega. Drugi in 3. bataljon Vojkove brigade sta bila še vedno na prejšnjih položajih: 2. bataljon nad Reko in Želinom, 3. bataljon pa nad Cerknim. Tam je bilo vse mirno, toda pri 1. bataljonu ni bilo tako. Kakih 40 ali 50 sovražnikovih vojakov se je ob podpori oklopnega avtomobila prebilo iz Podbrda proti Mohorcu in se pred to postojanko spopadlo z borci 1. bataljona. Medsebojno obstreljevanje je trajalo ves dan. Na naši strani ni bilo nobenih izgub, sovražnik pa se je moral z več ranjenci naposled vrniti tja, odkoder je bil prišel.

Proti večeru sta 2. in 3. bataljon dobila nove naloge. Korpusno poveljstvo je menilo, da po umiku nemškega vojaštva s Cerkljanskega vrha zadostuje za nadzorstvo smeri Idrija—Želin—Bukovo en bataljon in je zato dalo ustrezne ukaze divizijskemu poveljstvu, to pa poveljstvu Vojkove brigade. Tako je 3. bataljon prevzel še položaje 2. bataljona, ta pa se je zbral na Bukovem, da bi ponoči prešel železniško progo in pred Koritnico prevzel položaje od 2. bataljona Gradnikove brigade, ki je bil prvo noč zaman napadal to sovražnikovo postojanko.

Bataljon, s katerim je bil tudi brigadni komandant Stanko Petelin—Vojko, je na progi naletel na sovražnikovo patruljo, jo napodil v beg in takoj zatem, ko je od gradnikovcev prevzel njihove položaje, napadel italijansko postojanko v spodnjem delu vasi. Toda bataljonu za uspešen napad ni primanjkovalo le časa, temveč je bil za tak napad tudi slabo pripravljen: v napad na močno utrjeno in z bodečo žico obdano postojanko so ga bili poslali brez minerjev in razstreliva ter brez protitankovskih pušk ali težkega minometa. Povrh vsega je iz komaj kilometer oddaljenega Grahovega napadeni postojanki takoj prispela pomoč:

pehota v spremstvu tanka. Borci 2. bataljona se tudi tanka niso ustrašili in so ga začeli obstreljevati s težko strojnico. Čeprav krogle tanku niso mogle do živega, je njegova posadka menila, da bo varnejša v Grahovem in tako je bil prvi sovražnikov nasprotni napad uspešno zavrnjen.

Medtem se je zdanilo, Koritnice pa podnevi ni bilo mogoče napadati, saj so bila pobočja, na katerih leži ta vas, pod neposrednim ognjem težkih strojnic iz Grahovega. Zato se je 2. bataljon moral umakniti na strma pobočja Koriške gore, odkoder je s svojimi težkimi strojnicami nadziral ne le Koritnico, temveč tudi vse dostope do nje iz smeri Grahovega in železniške proge.

Kmalu zatem se je iz Grahovega spet približal tank in začel skupno s težkim minometom obstreljevati naše položaje, borci 2. bataljona pa so jim vneto odgovarjali s svojim orožjem. Ena izmed sovražnikovih min je našla svoj cilj in je ubila enega, ranila pa drugega borca.[333]) Kar zadeva sovražnikove izgube, naša poročila govore o vsaj petih padlih sovražnikovih vojakih.

Še istega dne, 30. junija zvečer se je bataljon vrnil nazaj na Bukovo, njegove položaje pa je spet prevzel 2. bataljon Gradnikove brigade.

Največji uspeh ne le v Vojkovi brigadi, temveč v vsem IX. korpusu je drugo noč napada dosegel 1. bataljon Vojkove brigade. Tokrat se je italijanske posadke pri Mohorcu lotila 2. četa pod poveljstvom Franca Kovačiča-Tarzana, ki se svojega velikega uspeha spominja takole:

> »... Položaj smo zasedli po poti, ki se je spuščala vzporedno s postojanko proti progi. Imeli smo kar dobro kritje. Posadka v bunkerjih okrog postojanke nas je opazila že tedaj, ko smo se razmeščali po položajih. Sicer so nas tako in tako pričakovali. Sovražnik nas je prvi začel obstreljevati, mi pa smo mu krepko odgovorili. Nato smo se nekajkrat skušali približati postojanki toda zaradi strmine in čistine nam to ni bilo mogoče doseči. Zato sem ukazal, naj se proti postojanki odplazijo le bombaši, mi drugi pa jih bomo varovali z ognjem.

[333]) Ubit je bil mitraljezec M lan Mrak. Mina je padla tik predenj, njen drobec pa ga je zadel v glavo. Ko so prišli do njega, se je — čeprav že mrtev — še vedno oklepal svoje lahke strojnice. Milan, doma z Jesenice, je ob vstopu v partizane imel komaj 16 let. Čeprav je bil šibek fantič, je takoj želel imeti mitraljez. Dali so mu ga. » . . . Nekoč so mu ga hoteli vzeti. Hoteli so mu dobro, saj so videli, da je šibek in da je mitraljez pretežak zanj. Videli so ga na dolgih pohodih, kako je z mitraljezom na rami drobil med njimi. Od časa do časa je stisnil ustnice, toda če ga je po končanem pohodu kdo vprašal, ali je kaj utrujen, se je samo nasmehnil in odmajal z glavo. In tako ni hotel dati mitraljeza od sebe. Bil je poslušen in disciplиniran kot malokdo. Kdo gre prvi v predhodneo? Milan. Kdo v zasedo in akcijo? In spet je bil prvi mali Milan.« (Naši junaki — IZDG, fase. 252—III).

Medtem ko so se bombaši spuščali proti bunkerjem, sem tudi zgrabil »bren« in tolkel po bunkerjih, odkoder se je oglašal sovražnik. Naš ogenj je bil tako močan, da sovražnik bombašev sploh ni bil opazil ali zaslišal vse dotlej, dokler ti niso planili v neposredno bližino utrdb in vanje zmetali smrtonosne plastične mine. To je bil tudi za nas znak, da smo kot en mož zdrveli navzdol in hip kasneje je bila postojanka že v naših rokah ...«

Čeprav je večjemu delu italijanskih vojakov uspelo uiti skozi železniški predor v bližnjo postojanko pri Prangerju, so borci 2. čete ob utrdbah le našli pet mrtvih sovražnikovih vojakov, enega pa so ujeli. Ta je povedal, da je njihova posadka že prejšnjo noč izgubila pet mož, izmed katerih sta dva padla, trije pa so bili ranjeni in so jih Nemci odpeljali v Podbrdo. Plen, ki so ga zasegli naši borci v tej postojanki, tudi ni bil majhen. Tam so dobili razen lahkega minometa še dve težki in dve lahki strojnici, devet pušk, pištolo ter precej municije in ročnih bomb. Ko so pregledovali še bunker v neposredni bližini Mohorca,[33*]) ki so ga zapustili italijanski vojaki, so tam našli še eno puško in pištolo. Naše izgube so bile sicer manjše, toda kljub temu so to noč ob napadu padli trije borci, dva pa sta bila ranjena.

Takoj nato so se minerji spravili nad most. čeprav so v ta namen porabili 120 kg razstreliva, so svoj posel opravili dokaj slabo. Šele potem, ko so naslednjo noč minerji Prešernove brigade vkopali v most še 240 kg razstreliva in ga vžgali, je sredi mostu zazijala kakih dvajset metrov široka odprtina.

Uspeh, ki ga je dosegla Vojkova brigada z uničenjem sovražnikove postojanke pri Mohorcu, pa ni mogoče meriti le s številom ubitih sovražnikovih vojakov in zaplenjenega orožja. Brž ko je popustil ta člen sovražnikove obrambe proge v Baški grapi, so drug za drugim padali še preostali bunkerji in postojanke, med sovražnikovimi posadkami pa je bilo opaziti že tretjo noč popolno razsulo. To pomeni, da je 1. bataljon Vojkove brigade posredno zaslužen za uspehe, ki so jih kasneje dosegle druge enote IX. korpusa v Baški grapi.[335])

[33i]) **Bržkone gre — čeprav poročila tega ne omenjajo — za bunker pri Brodarju, ki ga je branilo devet italijanskih vojakov.**

[335]) Viri: 14-dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 25. junija 1944 (IZDG, fase. 277—III); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 5. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 15-dnevno vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 5. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno operativno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 15. julija 1944 (prav tam); poročilo OC Vojkove brigade z dne 29. junija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Naši junaki (IZDG, fase. 252—III); Ferdo Tolar, V Baški grapi junija 1944 (Borec 1954/1, stran 43); Stanko Petelin, Napad na progo v Baški grapi (Vojaški informator, 1967/68-4, stran 61); spomini Franca Kovačiča-Tarzana.

RUŠENJE MOSTOV IN PROGE

(Skica 10)

Tretjo noč napada se je izkazala Gradnikova brigada, ki je po nekajkratnih neuspešnih juriših tik pred zoro 1. julija prisilila k vdaji sovražnikovo posadko v Koritnici. Ob tej priložnosti so borci njenega 2. bataljona ujeli trideset vojakov, osem jih je padlo, poveljnik se je ustrelil, drugi pa so ušli. Tudi vojni plen je bil zelo bogat in raznovrsten: avtomatski top 20 mm, težki minomet, dve težki in šest lahkih strojnic ter še mnogo drugega orožja, municije in opreme.

Pomemben delež pri uspehu Gradnikove brigade je imel tudi 2. bataljon Vojkove brigade, ki je gradnikovce varoval pred sovražnikovim vmešavanjem iz smeri Grahovega. Svoje opravilo je bataljon uspešno opravil, zakaj iz Grahovega je proti Koritnici zares pritisnila močnejša kolona, ki pa so jo vojkovci pognali nazaj v njeno izhodišče. V tem spopadu je sovražnik izgubil, sodeč po naših poročilih, deset vojakov. Bilo je že svetlo, ko so se enote 2. bataljona Vojkove brigade izpred Grahovega umaknile čez progo in Bačo na njen levi breg.

Nato je drugi bataljon počival vse do večera, medtem ko se je 1. bataljon, ki je bil še vedno v bližini zavzete postojanke pri Mohorcu, spopadel z močno nemško kolono, ki je prodirala iz Podbrda proti Hudajužni. Prešernovci, ki so bili vse dotlej kar uspešno zadrževali v Podbrdu kakih 600 sovražnikovih vojakov, oboroženih tudi z avtomatskimi topovi, oklopnimi vozili in večcevnimi minometi (tja so Nemci prispeli skozi predor iz Bohinja in po Selški dolini iz Škofje Loke), so 1. julija popustili in tako je nemška kolona v spremstvu oklopnih vozil prodrla prav v Hudajužno. Tamkajšnji italijanski posadki, ki so jo napadali gradnikovci, je že trda predla, saj je tik pred prihodom kolone razobesila belo zastavo. Kakor hitro so italijanski vojaki opazili, da jim prihaja pomoč, so jo seveda takoj sneli.

Nemci so se v Hudajužni zadržali le kake tri ure, nato pa se začeli vračati — bržkone z ranjenci — po isti poti, kot so bili prišli. Tudi tokrat jih je 1. bataljon Vojkove brigade ostro napadel. Nemci so se skozi njegov ogenj prebijali, kot so vedeli in znali. Ko so mislili, da so že na varnem, so jim enak sprejem priredili tik pred Podbrdom še prešernovci. Čeprav je nemška kolona na tej poti imela zelo občutne izgube — če sodimo po

naših poročilih, so samo vojkovci pobili kakih petnajst sovražnikovih vojakov[336]) — in je bila usoda proge kljub njihovemu posegu že zapečatena, bi lahko ob večji povezavi med enotami Vojkove in Prešernove brigade in odločnejšemu napadu sovražnikova kolona doživela popolno katastrofo. Žal, priložnost je bila zamujena in Nemci so jo tokrat še dokaj poceni odnesli.

Kmalu zatem, ko je bila sovražnikova kolona mimo, je 1. bataljon naskočil še eno sovražnikovo postojanko — pri Prangerju. Tam je bilo v hiši nad železniško progo petnajst italijanskih vojakov, ki so stražili most. Oboroženi so bili s težko in dvema lahkima strojnicama. Tudi to postojanko je v mraku napadla 2. četa približno tako kot postojanko pri Mohorcu: pod varstvom strojnic so se bombaši priplazili do postojanke in jo napadli z bombami, takoj nato pa so v postojanko vdrli še drugi borci. Tokrat so v njej našli šest mrtvih vojakov, drugi pa so ušli, toda vojkovci niso imeli to noč prav nobenih izgub. Zaplenili so lahek minomet, težko strojnico, dve lahki strojnici, 15 pušk, 200 bomb in še precej drugega vojaškega materiala.

Vojkovci so postojanko zažgali, da se ne bi v njej nikoli več vgnezdili sovražnikovi vojaki, hkrati pa pognali v zrak približno dvajset metrov dolg most. Minerji se seveda niso omejili le na mostove, temveč so, kjerkoli je le bilo mogoče, minirali tudi železniško progo in razne naprave ob njej.

Tudi 2. bataljon je imel to noč dokaj uspeha. Ko se je zmračilo, se je lotil bunkerja na zgornji strani železniškega predora pri Zarakovcu. Sovražnikov odpor — v tej postojanki je bilo kakih dvajset vojakov — je bil hud, toda bataljonu je naposled le uspelo pregnati italijanske vojake, se polastiti postojanke in jo zažgati. Čeprav so Italijani hoteli s streljanjem iz predora, kamor so se bili umaknili, preprečiti miniranje dvajset metrov dolgega železnega mostu tik pred vhodom v predor, jim to ni uspelo. Vojkovci so ga zrušili, hkrati pa pognali v zrak tudi manjšo elektrarno poleg postojanke.

Tako je napočil četrti dan bojev v Baški grapi — 2. julij. Sovražnikov odpor je skoraj povsem popustil. Organizirano se je branil le še iz večjih postojank, kot so bile Grahovo, Hudajužna in Podbrdo. Držal se je tudi še v nekaterih bunkerjih (pri

s[36]) Tega dne so — sodeč po obveščevalnem poročilu štaba XXXI. divizije z dne 7. julija 1944 (IZDG, fase. 74—II) — pripeljali v Bohinjsko B.str.co na dveh vagonih precej mrtvih in 32 ranjenih sovražnikovih vojakov.

Zarakovcu, pri Jaki itd.), vendar običajno le dotlej, dokler ga naši niso napadli. Kakor hitro je začutil, da gre za resnejši napad, je v silnem strahu pred našimi bombaši in njihovimi plastičnimi minami naglo pobegnil v predore ali v hrib, odkoder je z obstreljevanjem vsaj simbolično skušal ovirati partizanske minerje pri njihovem opravilu. Navadno mu to ni uspelo in tako se je do 2. julija skoraj vsa proga med Grahovim in Podbrdom spremenila v kup železja in ruševin.

Za peto noč napada je 1. bataljon načrtoval napad na postojanko pri Jaki, kjer je železniški most varovalo petnajst sovražnikovih vojakov v dveh bunkerjih. Bataljonsko poveljstvo se je moralo načrtu odpovedati, zakaj štab brigade oziroma štab divizije je odločil drugače. Sklenil je, naj to noč kar štirje bataljoni napadejo Hudajužno in jo dokončno osvoje. Dva bataljona naj bi bila iz Vojkove, dva iz Gradnikove brigade.

Gradnikova brigada je že prejšnjo noč napadla Hudajužno in pregnala sovražnika z železniške postaje. Potem ko so gradnikovci zažgali postajo in uničili železniške naprave, so skušali očistiti še vas. Morda bi jim to tudi uspelo, če ne bi bila nemška kolona, ki je bila prejšnjega dne prispela iz Podbrda, pustila tam svojih treh tankov. Samo njim gre zasluga, da je italijanska posadka v Hudajužni vzdržala tudi ta partizanski napad.

Po načrtu divizijskega poveljstva naj bi bataljona Gradnikove brigade napadla 2. julija zvečer Hudajužno z jugozahodne, 1. in 2. bataljon Vojkove brigade pa s severovzhodne strani. Ko je 2. bataljon prispel na izhodiščne položaje za napad, tam ni našel 1. bataljona niti se nista z nasprotne strani oglašala bataljona Gradnikove brigade. Namesto štirih bataljonov se je Hudajužne to noč lotil le en bataljon — 2. bataljon Vojkove brigade. Ta je ob enajstih ponoči pogumno krenil v napad, toda uspeha ni bilo. Noč je bila mesečna, sovražnikov odpor iz hotela, kjer je imel postojanko, dobro organiziran, najnevarnejši pa so bili trije tanki, ki se jim ni bilo mogoče približati in jih uničiti. Čeprav si je bataljon vso noč prizadeval, da bi kaj napravil, mu to ni uspelo. Zelo slabo je na borce vplival občutek osamljenosti. Bilo jim je nenavadno in sumljivo, da se v vsej Baški grapi oglašajo le njihove puške in strojnice ter sovražnikovo orožje iz vasi, drugod pa je vse tiho. Med njimi je bil sicer tudi brigadni komandant, toda zveze s štabom brigade, ki se je v tistih dneh zadrževal v Zakojci, ni bilo.

Približno ob štirih zjutraj je v bataljonsko poveljstvo prispel kurir iz štaba brigade in povedal, da je vso noč na poti in da jih prej ni bil mogel najti. Prinesel je sporočilo, napisano še prejšnji večer: bataljon naj se takoj umakne iz Baške grape, zakaj iz Idrije se prek Želina bliža močna sovražnikova kolona! Toda ta kolona, ne da bi v 2. bataljonu to vedeli, je že prejšnji večer po umiku drugih naših enot, ki so bile pravočasno obveščene, vdrla na Bukovo in Zakojco ter postavila zasede po robu Baške grape.

Tako se je 2. bataljon nepričakovano znašel v izredno hudi nevarnosti: če mu ne bo uspelo takoj prebiti se iz grape, bi ga utegnile sovražnikove kolone, ki so se takrat že z vseh strani bližale, povsem razbiti.[537]) Zato je brigadni komandant takoj krenil z udarno skupino proti Zakojci, sledil pa mu je bataljon, brž ko so zbrali vse borce s položajev. Ko je predhodnica prispela na rob grape, se je tam zares spopadla z nemško zasedo, ki so jo borci po kratkem in odločnem jurišu potisnili nazaj in s tem odprli pot vsemu bataljonu za seboj proti Poreznu. Ker ni nihče vedel, kje so druge brigadne enote, se je bataljon povzpel na Ritavčev vrh nad Gorjami, da bi se tam odpočil in vzpostavil zvezo z drugimi enotami.[338])

ZAKASNELA POMOČ

(Skica 10)

Težko je razumeti, da je sovražnik močneje odgovoril na partizanski napad na progo v Baški grapi šele četrtega dne, ko so bile njegove posadke ob mostovih in predorih uničene in razgnane, proga pa skoraj povsem razdejana. Tega dne, 2. julija, je pritisnil iz treh smeri: iz Podbrda, iz doline Soče prek šentviško-gorske planote in iz Idrije.

[337]) Naslednjega dne se je nabralo na območju Baške grape že kakih 3.000 sovražnikovih vojakov.

[33*]) Viri: povelje štaba XXXI. divizije z dne 1. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); dnevni poročili OC XXXI. divizije z dne 1. in 7. julija 1944 (IZDG, fase. 277—III); 14-dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 25. junija 1944 (IZDG, fase. 277—III); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade za čas od 29. junija do 5. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 15-dnevno operativno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 15. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II), poročilo OC Vojkove brigade z dne 2. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, rase. 281—I); Prešernova brigada, str. 377—382; Gradnikova brigada, str. 280—284; Ferdo Tolar, V Baški grapi junija 1944 (Borec 1954-1, stran 44); Stanko Petelin, Napad na progo v Baški grapi (Vojaški informator, 1967/68-4, str. 62—63)^ spomini Franca Kovačica-Tarzana.

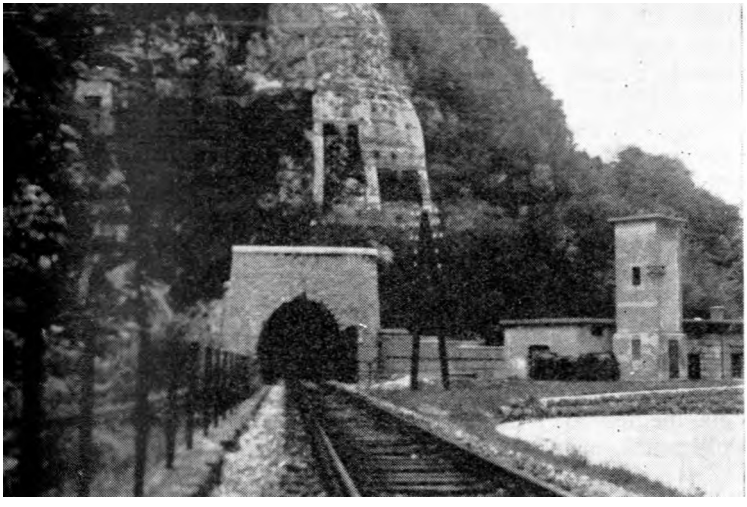

Pranger v Baški grapi

Iz smeri Podbrda so po grapi in njenih pobočjih prodirale proti Hudajužni enote 28. SS policijskega polka TODT[339]) in šolskega polka »Brandenburg« ter še nekatere druge samostojne policijske čete, čez šentviškogorsko planoto, ki so jo branile enote XXX. divizije, se je XXXI. diviziji bližala kakih 1500 mož močna bojna skupina (bržkone enote 136. polka 188. divizije in 3. bataljona 10. SS policijskega polka), iz Idrije pa je — kot navadno — prihajal bataljon »Heine«, ki pa je tokrat imel s seboj še nekaj slovenskih domobrancev.

Najnevarnejši je bil bataljon »Heine«, ki je tokrat krenil na bojni pohod s 432 nemškimi vojaki in 18 slovenskimi »prostovoljci«. Oborožen je bil med drugim s 4 težkimi in 21 lahkimi strojnicami ter 63 brzostrelkami. Njegov pohod čez partizansko osvobojeno ozemlje proti Baški grapi ne bi bržkone povzročil nobenih hujših posledic, če ne bi šlo korpusno poveljstvo v hipu, ko je bila bitka za Baško grapo že dobljena, na majhno tveganje.

33[9]) Nemško poveljstvo je že spomladi 1944 na Gorenjskem zamenjalo 19. SS policijski polk z 28. SS policijskim polkom TODT, ki je bil sprva namenjen le za varstvo raznih utrjevalnih del, sčasoma pa je prevzel vse funkcije policijskih polkov.

V želji, da bi v zadnji noči osvojili še Hudajužno in progo med Grahovim in Podbrdom do konca uničili, je s položajev nad Reko odpoklicalo v popoldanskih urah tudi 3. bataljon Vojkove brigade z namenom, da ga 2. julija zvečer pošlje v Baško grapo, kjer naj bi druge enote varoval pred sovražnikovim vmešavanjem iz smeri Grahovega. Njegove položaje nad Želinom bi morale prevzeti neke enote XXX. divizije. Te pa so zakasnile in zato so bili položaji prav tedaj, ko so iz Otaleža telefonsko sporočili, da se Želinu bliža iz smeri Idrije močna sovražnikova kolona, nezasedeni. Zato so 3. bataljon takoj poslali nazaj, vendar prejšnjih položajev ni mogel več zasesti, ker so bili Nemci hitrejši.[3"])

Nemška kolona se je po prihodu v Želin razdelila v tri skupine, ki so prodirale vsaka v svoji smeri proti severu — proti Baški grapi. Po glavni poti Reka—Bukovo je pritiskala 4. četa bataljona »Heine«, desno od nje je proti Orehku in Zakojci prodirala 2. četa, medtem ko je bila 3. četa na levem krilu, krenila pa je proti Poljicam in naprej čez šentviškogorsko planoto.

Tretji bataljon je že pri Ravnah naletel na sovražnika in se mu odločno uprl. Toda sovražnikova premoč v ljudeh in oborožitvi je bila le prehuda in enote bataljona so se morale postopoma umikati proti Bukovemu oziroma Zakrižu. O poteku bojev ni natančnih podatkov, toda število žrtev na obeh straneh, pa tudi nemška poročila dokazujejo, da so boji morali biti dokaj trdi. Na naši strani so padli štirje borci, medtem ko naj bi sovražnik imel — po podatkih civilnega prebivalstva — kar 34 mrtvih. Bržkone je podatek o sovražnikovih izgubah precej pretiran.

Ko je bilo korpusno poveljstvo obveščeno, kako močne sovražnikove sile prodirajo z vseh strani, je takoj vedelo, kaj mora storiti in je odpoklicalo vse enote iz Baške grape. Mračilo se je že, ko je dolga kolona z enotami XXXI. divizije (brez Prešernove brigade, ki se je umikala na Porezen skupno s 1. bataljonom Vojkove brigade, in brez 2. bataljona Vojkove brigade, ki ga kurir vse do jutra ni mogel najti), korpusnim topništvom in štabnimi enotami IX. korpusa začela z Bukovega pomikati proti šentviškogorski planoti. Ker je predhodnica kolone tik pod Bukovim že naletela na Nemce, se je kolona obrnila v nasprotno smer — proti Poreznu in Gorenjski. Sprva je kazalo, da je vsaj ta smer

3[40]) Krivda ie bila tudi na komandantu bataljona, ki se je spotoma brez potrebe ustavljal in počival. Zato so kasneje uvedli proti njemu disciplinski postopek in ga odstavili.

še prosta, toda niso prišli še prav daleč, ko jih je z Rodin prestregel sovražnikov ogenj. Kaže, da je na kolono naletela 2. četa bataljona »Heine«, ki je prek Orehka in Jesenice pritiskala proti Zakojci.[34'])

Tega spopada in dogodkov, ki so sledili v naslednjih urah in v katerih je Vojkova brigada izgubila bržkone več borcev, kot pa v vseh štiridnevnih bojih v Baški grapi, se Andrej Pagon-Ogarev spominja takole:

»... Komandant divizije Stane Potočar-Lazar je takoj pozval prostovoljce, da razbijejo zasedo. Prostovoljci so jurišali na zasedo in jo pognali v beg. Pot je bila prosta. Vendar je bilo naročeno, naj se propagandni odsek in pratež oddvojita in prek Jesenice prebijata na določeno zbirno mesto. Ko smo prišli pod Jesenico, je zaropotalo iz doline pod nami. Nemci v Jesenici so nas bili opazili. Nastala je precejšnja zmešnjava. Nihče se ni oglasil s kakim poveljem, ki bi pomirilo paniko. Vsa skupina se je razkropila in vsak se je na svojo odgovornost prebijal proti vrhu Kojce.

Na vrhu Kojce sem našel že več tovarišev. Med njimi je bil tudi voijni dopisnik Vojkove brigade Tone Pervanja s Prapetna na šantviškogorski planoti, vodja brigadnega propagandnega odseka Rado Primic in brigadni živimozdravnik. Skupina tovarišev si je pripravljala ležišča v suhem bukovem listju. Izrazila sva — z menoj je bil še Jože Lapanja, obveščevalec Vojkove brigade — pomisleke, češ da ni preveč varno misliti na počitek. Nemci so nas opazili in vedo, da smo se umaknili v to višino. Več kot gotovo je, da bodo prišli za nami in ...

Tovariši so kljub temu ostali na mestu, si uredili ležišča in pospali. Da bi tega ne bili storili! Na nama je bilo, da se prepričava, če so Nemci že prišli z Bukovega na vrh zahodnega grebena Kojce. Bila sva še kakih dvesto metrov oddaljena od tega vrha, ko sva opazila kakih deset majhnih, v rjave obleke zavitih postav, ki so se naglo približevale. Prihulila sva se k tlom in se hitro vrnila k tovarišem. Sporočila sva jim, kaj sva videla in jim predlagala, naj se skupaj spustimo proti Zakojci v Baško grapo. Niso naju ubogali.

Nato sva z obveščevalcem Jožetom nalomila leskovih vej in se kot na saneh bliskovito hitro popeljala navzdol proti Zakojci. Ustavila sva se med redkimi macesnovimi debli nad vasjo. Kot naročeno je neka stara žena prav takrat odprla zakajena lesena vrata v opažu hiše. Z žvižgom sva jo opozorila nase in natihoma vprašala, če so v vasi Nemci. Odkimala je in nama svetovala, naj se hitro izgubiva na drugo stran grape v pobočje Crne prsti in se tam skrijeva. Zahvalila sva se ženi in se hitro izgubila skozi vas

[341] **) Nemci so spotoma ujeli organizatorko SKOJ Marico Kovač-Kati in jo po krajšem zasliševanju v Orehku ustrelili. Druga njihova žrtev pa je bil Franc Abram, krojač iz Orehka in aktivist, ki je skušal Nemcem uiti, vendar ga je prestregla sovražnikova krogla.**

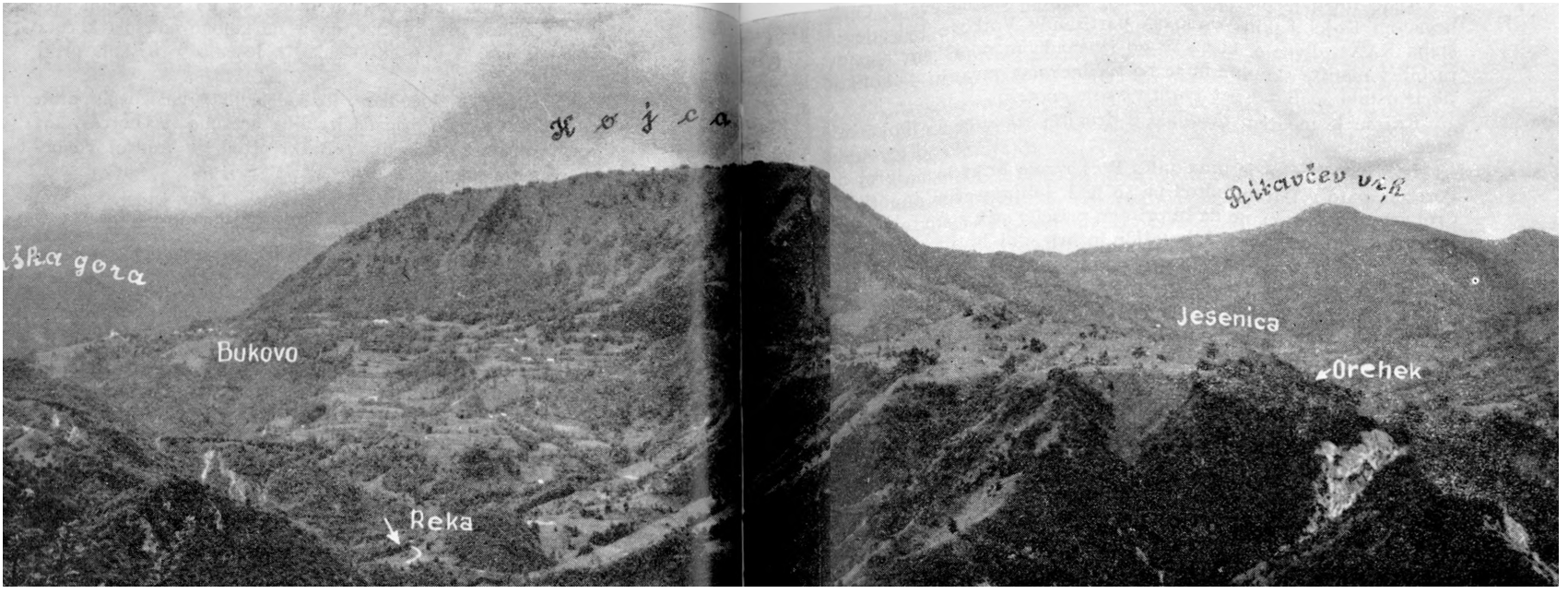

Pogled s Sv. Ivana pri šebreljah proti Kojci

v grapo pod Črno prst. Od tam sva se povzpela navzgor do velike goličave, kjer so bili kupi suhega vejevja. Pod enega sva se stlačila in skozi vejevje naravnala puški proti poljskemu kolovozu onstran grape, za vsak primer, če bi Nemci prišli iz vasi.

Nenadoma je na vrhu Kojce zaregljala brzostrelka. Razločno sva slišala krike: ‚Halt! Halt! Halt!' Zaslišala sva tudi nekaj razpokov ročnih bomb. Videla sva, kako se je majhna postava bliskovito spustila po strmini proti Zakojci. Vsaj en tovariš se je rešil, sva oba hkrati pomislila ...

Kasneje, že po vojni, mi je administrator Vojkove brigade Ciril Obid iz Cerknega pripovedoval, kaj se je tistega dne, ko je na Kojci padlo šest naših borcev,[342]) dogajalo tam gori:

*²) Podatki o naših izgubah na Kojci se medsebojno ne ujemajo. Brigadna kronika in nekatera druga poročila govore, da so na Kojci padli trije vojkovci

‚V tistem širokem in nizkem bukovem grmu sem bil tucu jaz. Zraven mene je bil vojni dopisnik Tone Pervanja. Spali smo, ko je zaropotalo. Tone Pervanja se je napol vzdignil in dobil rafal naravnost v prsi iz bližine kakih dvajset metrov. Naslonil se je na pisalni stroj in že ga ni bilo več med živimi. Sam sem se v zmešnjavi, ki je nastala, kar po strani poguznil proti robu strmine in se podrsal navzdol. Za mano je Nemec zagnal ročno bombo, ki me je samo malo opraskala po nogi. V usnjeni torbi sem imel ves arhiv, ki sem ga potem skril v gozdu ...'«

(med njimi tudi vodja propagandnega odseka in vojni dopisnik), da jih ie bilo nekaj ranjenih in da so v štabni patrulji še dva dni kasneje pogrešali 25 borcev, ki pa so se v naslednjih dneh začeli vračati v svojo enoto. Toda iz krajevne kronike za Jesenico (Mestni muzej v Idriji) je videti, da je tistega dne na Kojci padlo deset partizanov, enega, ki je bil ranjen, so Nemci ujeli in ga ubili. Ni pa rečeno, koliko izmed teh je bilo vojkovcev, koliko borcev drugih enot.

Tisto jutro je bilo, po spominih Regine Kosmačeve iz Cerknega, na Kojci kakih 40 do 45 partizanov Vojkove brigade in štaba XXXI. divizije, ki so se po iznenadnem nemškem napadu razbili v manjše skupine in se po večdnevnem tavanju — kolikor jih je ostalo živih — spet vrnili v svoje enote.

Kaj se je medtem dogajalo z drugimi enotami Vojkove brigade?

Prvi bataljon se je umaknil s Prešernovo brigado najprej na Porezen, nato v Davčo, odtod pa se je 3. julija zvečer napotil na Črni vrh nad Novaki, ne da bi pri tem prišel v stik s sovražnikom. Tja sta se umaknila tudi 3. bataljon in brigadni štab.

Kar zadeva 2. bataljon, se je ta potem, ko je pri Zakojci pregnal nemško zasedo, povzpel na Ritavčev vrh, prenočil pa je pri Zapoškarju. Naslednje jutro, je že navsezgodaj pohitel nazaj na Ritavčev vrh. To je dobro storil, kajti že ob sedmih zjutraj sta se njegovim položajem začeli bližati dve sovražnikovi skupini s kakimi stotimi vojaki. Z njimi so se vojkovci obstreljevali vse do opoldanskih ur, ko se je sovražnik moral potem, ko je imel nekaj mrtvih in več ranjenih in ko so naši zaplenili eno napadalno pištolo in več bomb, umakniti nazaj na Jesenico.

Popoldne je 2. bataljon imel popoln mir, zakaj medtem se je bataljon »Heine« že zbiral na Bukovem in se odpravljal nazaj v Idrijo. Sprva je hodil po isti poti, po kateri je dva dni poprej prišel, nato pa je na Reki zavil na Šebrelje, tam prenočil in se 5. julija spet pojavil v Idriji.

Čeprav je bila Baška grapa še polna sovražnikovega vojaštva — v Hudajužni 350, v Grahovem 450, v Podbrdu 500 mož, v vsej Baški grapi pa kakih 3.000 vojakov, ki so se vrnili v svoja izhodišča šele 7. julija — in so bile razmere tudi na območju Bukovega še precej nejasne, se je Vojkova brigada že 5. julija do zore vrnila v Ravne, Jesenico in Zakriž z nalogo, da varuje Cerkno pred morebitnim sovražnikovim vdorom iz smeri Bukovega.

Kakšen je končni uspeh štiridnevnih oziroma petdnevnih bojev za Baško grapo in nad njo? Kakšen je pri tem delež Vojkove brigade?

Korpusna operacija je doživela kljub nekaterim manjšim spodrsljajem popoln uspeh, saj so samo enote XXXI. divizije ubile 202, ranile 99 in ujele 35 sovražnikovih vojakov. Zaplenile so 3 minomete, 5 težkih in 11 lahkih strojnic ter še mnogo drugega

orožja in vojaškega materiala. Toda največji uspeh je bil dosežen s tem, da je bila povsem onesposobljena proga Jesenice—Gorica, ki so jo Nemci v naslednjih mesecih sicer za silo popravili, vendar je bila sposobna le še za krajevni promet. V tem napadu so enote XXXI. divizije uničile pet postojank in deset bunkerjev, porušile sedem železniških in dva cestna mostova, železniško progo pa minirale na 149 krajih.

Samo Vojkova brigada je od tega uničila tri postojanke in šest bunkerjev, minirala tri mostove in onesposobila 80 sovražnikovih vojakov. Progo je prekinila na 33 krajih. V vseh teh bojih je padlo osem, ranjenih pa bilo pet borcev.[343]) Od orožja je Vojkova brigada izgubila eno lahko strojnico in eno puško, zaplenila pa je dva lahka minometa, tri težke in štiri lahke strojnice, eno napadalno pištolo, 26 pušk, dve pištoli ter mnogo bomb, municije in raznega drugega vojaškega materiala.

Že iz teh podatkov je videti, da so bili boji v Baški grapi za brigado uspešnejši kot katerakoli druga akcija dotlej. Sicer pa brigada pred tem tudi ni imela mnogo priložnosti, da bi pokazala svojo pravo vrednost. Dajali so ji namreč vse preveč obrambnih nalog (obramba Cerknega pred sovražnikovimi vdori, blokiranje sovražnikovih postojank itd.), med izvajanjem katerih je bila pobuda praviloma na nasprotnikovi strani in se zato brigada ni mogla izkazati, kot bi se, če bi napadala in bi imela pobudo v svojih rokah. To se je zgodilo šele v Baški grapi. »Tukaj je, lahko rečemo, prvič pokazala naša brigada, da je sposobna nastopiti tudi v ofenzivnem smislu. Vse svoje naloge je popolnoma izvršila, za bombaše pa lahko rečemo, da so mojstri v ravnanju s svojim orožjem — s plastičnimi bombami,« povsem pravilno ugotavlja poročilo štaba Vojkove brigade.'")

Nedvomno je prav ta ugotovitev vplivala na poveljstvo Vojkove brigade, da je odslej tudi na svojo pobudo, ne da bi čakalo na povelja od zgoraj, iskalo ustrezne cilje za napade. Najustreznejši cilji ob takratni razporeditvi brigade so bili spet v Baški grapi, kjer je sovražnik — še vedno pod vtisom hudega poraza — hitel obnavljat porušene postojanke in bunkerje.[345])

[343]) Ni znano, če so v teh številkah zajeti vsi borci, tudi tisti, ki so padli ali bili ranjeni 3. julija na Kojci.

s[44]) 15-dnevno operativno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 15. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II).

3*5) viri: **dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 4. julija 1944 (IZDG, fase. 226—III); 15-dnevno poročilo štaba XXXI. diviz ie z dne 6. julija 1944 (prav tam); 15-dnevno inženirsko tehnično poroč lo štaba XXXI. divizije z dne 6. julija**

SPET V BAŠKI GRAPI

(Skica 10)

Vojkova brigada je ostala na območju Jesenice, Raven in Zakriža kar dvanajst dni. Vreme je bilo lepo, razpoloženje borcev pa kljub slabi in nezadostni hrani izvrstno. Več razlogov je bilo za to. Na borce so zelo dobro vplivale ugodne vesti s svetovnih front, pa tudi to, ker so jim iz zavezniških pošiljk dodelili ne le precej novega orožja, temveč tudi uniform, čevljev in druge opreme. Najbolj veseli so bili seveda uspehov, ki so jih bili dosegli v Baški grapi.[346]) Potemtakem so bili dani vsi pogoji za številne mitinge in zabave, ki so jih v teh dneh prirejali po bližnjih vaseh.

V štabu brigade so se medtem že pripravljali na nove akcije. Najprej so skrbno ocenili boje, ki jih je brigada imela v Baški grapi. Ugotovili so, da je moštvo za napade na utrdbe le premalo izurjeno. Učinkovitost enot je bila manjša tudi zaradi nekaterih panikarjev med sicer dobrimi borci. Zato so sklenili, da bodo iz samih prostovoljcev sestavili udarni vod pod poveljstvom znanega diverzanta in enega izmed najpogumnejših borcev v brigadi Srečka Tušarja. Oborožili so ga s tremi angleškimi lahkimi strojnicami in z rusko protitankovsko puško. Razen tega je bilo v tej enoti še šest minerjev, tako da je ves udarni vod imel dvajset izvrstno oboroženih prostovoljcev-mladincev. Oprostili so jih vseh običajnih obveznosti in so jih nenehno vadili. Namenjeni so bili ne le za napade na postojanke ali posamezne bunkerje, temveč tudi za razne druge posebne naloge — za vdore v sovražnikovo zaledje, za sabotažne in ostrostrelske akcije itd.

1944 (prav tam); dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 7. julija 1944 (IZDG, fase. 277—III); odredba štaba Vojkove brigade z cine 4. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 28. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—V); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade za čas od 29. junija do 5. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 15-dnevno operativno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 15. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročilo OC Vojkove brigade z dne 5. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); poročilo OC Vojkove brigade z dne 5., 7. in 8. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); poročilo brez navedbe (IZDG, fase. 281 a—II); »Telefonske zveze na Cerkljanskem« (Mestni muzej v Idriji); krajevni kroniki Jesenica in Orehek (prav tam); Stanko Petelin, Napad na progo v Baški grapi (Vojaški informator 1967/68-4, str. 63—65); spomini Regine Kosmačeve, Benjamina Nastrana, Cirila Obida in Andreja Pagona-Ogareva.

[346]) » . . . Pri politični uri so . . . prečitali tudi poročila in posebno izdajo XXXI. divizije o zadnjih akcijah s pohvalo borcev Vojkove brigade, ki so sodelovali v njih. Bili so zelo veseli . . .« (Kronika Vojkove brigade — IZDG, fase. 281—1).

Kaj se je medtem dogajalo v Baški grapi, ki so jo brigadni obveščevalci še prav posebej nadzirali?

Po odhodu sovražnikovih okrepitev iz Baške grape je v njej spet nastalo prejšnje stanje, toda obnovljene posadke so se dan in noč utrjevale. V Grahovem je ostalo kakih sto italijanskih in štirideset nemških vojakov, v obnovljeni postojanki v Koritnici se je nastanilo štirideset Italijanov, v Hudajužni je bilo sto Italijanov in petnajst nemških vojakov. Vmes je bilo še nekaj manjših postojank in posamičnih bunkerjev. Bojno razpoloženje zlasti italijanskih vojakov je bilo na psu in je bilo med njimi slišati tudi take izjave, da bi se ob ponovnem partizanskem napadu takoj vdali. To je bil razlog več, da je poveljstvo Vojkove brigade sklenilo, da bo kar s svojimi enotami napadlo nekatere postojanke v Baški grapi.

Po vsestranski oceni se je odločilo za napad na vrsto manjših postojank v Hudajužni in neposredni okolici. Tam je bilo sedem takih postojank, ki so bile le po nekaj sto metrov druga od druge. Prva je bila ob predoru, ki se začenja kakih 500 metrov severno od železniške postaje. Na postaji je bilo 25 italijanskih in 14 nemških vojakov, nekaj italijanskih vojakov pa je bilo tudi v čuvajnici južno od postaje. Pri Oskarju, kakih tristo metrov niže, je varovalo predor deset Italijanov. V vasi onstran Bače je bilo v hotelu štirideset italijanskih vojakov, dvajset pa jih je bilo posebej pri Panterju v spodnjem delu vasi. Kakih 300 metrov 'jdtod pri Zapolarju, je italijanska posadka štela štirinajst mož.

Naloga 1. bataljona je bila, da 11. julija ponoči napade postojanko pri Panterju in se zavaruje proti hotelu, medtem ko naj bi udarni vod opravil z italijanskimi vojaki pri Zapolarju. Druga dva bataljona bi ju pri tem varovala: 3. bataljon iz smeri Koritnice, 2. bataljon pa z demonstrativnimi napadi na druge postojanke v Hudajužni. V napadu naj bi sodeloval tudi brigadni težki minomet.

Vojni dopisnik Lojze Batič je to akcijo opisal takole:[3*7])

»Na vrhu malega grička nad Hudajužno se zablesti majhna lučka, ugasne in zopet zasveti. Signal za nas, ki prihajamo; tja moramo priti. Vse se dogaja popolnoma tiho.

Prvi Vojkov bataljon je šel mimo nas, za njim drugi, udarni vod in minerska skupina. Črne postave izginjajo v temo, samo udarce okovanih čevljev ob kamenje je še čuti.

[M7]) Batič: Zopet v Baški grapi (Naša borba, 25. julija 1944 — IZDG).

Vsak oddelek zavzema njemu določene položaje. Tovariši hitro izkopljejo jamo za podstavek minometu. Kmalu je postavljen, mine so lepo po vrsti zložene na travi, hitre in spretne roke jim vdevajo vžigalnike in blazinice z eksplozivom. Smer je uravnana, nagib in razdalja sta izračunani, vse je pripravljeno.

Dva strela padeta pod nami, nato še trije, tišina ... Slišati je precej nerazločne glasove, zatem pa hitro streljanje in rafale naših tovarišev v napadu. Sledita dva dolga rafala nemškega Šarca. Še nekaj strelov in spet molk... Napeto opazujemo kraj, kjer so postojanke.

.Signal iz postojanke,' se oglasi nekdo. Res je videti svetleč polkrog, napravljen z lučjo baterije. Naši so že v postojanki! Kar verjeti ne moremo. Preveč hitro gre, saj je komaj polnoč.

Pozneje smo zvedeli za dogodke. Prvi bataljon se je bil pred porušenim mostom prek Bače razdelil v tri skupine za obkolitev in napad. Tovariša Dukič in Tarzan vodita. Približujejo se mostu. Nenadoma odjekne strel in za njim takoj drugi, brez vsakega poziva. Pomaknejo se še malo naprej. Še trije streli. Nato je slišati odmeve naglih korakov. Stražar je zbežal, prehod pa je prost.

Z dveh strani obkolijo postojanko in pozovejo posadko k vdaji. Nič! Tovariši hite s tovarišem Tarzanom na čelu naravnost nad postojanko. So že pri njej, zmečejo bombe vanjo, vse se zamaje, strese, zamolklo zadoni, zrušeno je — toda prazno . . .

V hiši! Dve puški, nekaj municije, bomb, razmetane obleke in odeje, to je vse, sicer pa nikogar nikjer. Likvidirano! Posadka, demoralizirana, je pobegnila v okrilje gozda.

Signalist je že oddal z lučjo rezultat. ..

Kar nas je bilo na griču, pričnemo z obstreljevanjem železniške postaje in postojanke v Hudajužni. Tovariš komandant Vojko je pri nas in vodi potek akcij. Njegov pogled je uprt k postojankam, opazuje, misli, kratko povelje, kurir izgine v temno noč. Signalisti so stalno pripravljeni.. .

Prvo mino spuste v cev, slišati je značilno drsenje, zamolkel pok, visoko se dvigne plamen, kakor da bi hotel slediti letu mine, pridržujemo dih, prisluškujemo. **V** daljavi se zabliska in nato silovito odjekne od strmih bregov.

Kam je padla? je naša edina misel.

‚Bolj na desno mora iti druga,' nam javijo z opazovališča.

Druga mina je že bolje padla, naslednje pa padajo vse bliže in bliže, vse v središče Hudajužne, k cilju. Odmev za odmevom stresa ozračje.

Tu so se švabobranci postavili v bran in pričnо tudi oni z obmetavanjem naših položajev z minami. Tovariši v dolini ob progi so imeli težke trenutke. Mine so padale v nevarno bližino.

Kmalu prižvižga ena prek nas in se s silno detonacijo razleti v grapi. Eksplozija sledi eksploziji, vendar še precej daleč od nas. Vendar ne dolgo. Nič ni bilo slišati, popolnoma nepričakovano se zabliska in strahovito odjekne. Vržemo se bliskovito po tleh, prek nas pa je slišati let kamenja, ruše, vej . ..

Ne odnehamo in naše mine še vedno lete k Hudajužni.

Tri rakete osvetle naš grič, daleč viden znak za naš zbor. Tri je že ura . . .«

Kakšen je bil končni rezultat napada?

Napad je uspel tako, kot je bil načrtovan. Prvi bataljon je brez večjih težav zavzel postojanko pri Panterju, udarni vod pa šele z jurišem postojanko pri Zapolarju. Obe postojanki so naši borci uničili. Sovražnikove izgube niso bile ugotovljene, na naši strani pa sta bila dva borca huje, eden pa laže ranjen.

Dva dni kasneje je bila Vojkova brigada že tretjič v tem mesecu v Baški grapi. Izkazalo se je namreč, da se je sovražnik spet naselil v prejšnjih postojankah in zato jih je bilo treba znova napasti. To nalogo sta dobila spet 1. bataljon in udarni vod, 2. bataljon naj bi demonstrativno napadel posadko na železniški postaji, 3. bataljon pa naj bi napadel italijansko posadko v Klontah, med Hudajužno in Koritnico, kjer je bilo deset sovražnikovih vojakov.

Brigada je tudi tokrat imela uspeh, čeprav so bile njene izgube občutnejše kot prvič.

Prvi bataljon je dokončno porušil ne le postojanko pri Panterju, temveč je prepodil sovražnika tudi iz hotela in ga miniral. Za dva sovražnikova vojaka je bilo ugotovljeno, da sta padla, naši pa so med drugim zaplenili tudi brzostrelko. Padel je en naš borec, medtem ko so bili trije ranjeni. Drugi bataljon se je obstreljeval s sovražnikovimi zasedami ob progi in v predoru. Udarni vod je tudi zavzel postojanko pri Zapolarju in jo miniral, čeprav ga je pri tem skušala motiti sovražnikova zaseda v hribu. Le 3. bataljon ni imel sreče. Četo, ki naj bi osvojila postojanko v Klontah, je sovražnik dobil v navzkrižni ogenj in jo prisilil k umiku. Pri tem je en naš borec padel.

Za boje v tej noči je bilo značilno, da sovražnik naših ni čakal v utrdbah, temveč se je umaknil v breg in predore ter se odtod branil. To je nedvomno posledica velikega strahu pred drznimi partizanskimi bombaši in njihovimi plastičnimi minami.

Po tretjem napadu na sovražnikove postojanke v Baški grapi je brigada ostala na tem območju le še tri dni, 17. julija proti večeru pa se je premaknila v zgornji del cerkljanske doline — v Novake in Robidnico. Pot ni bila dolga in vse bi bilo v redu, če

je spet ne bi bilo začelo močiti. »Zadnji del poti je začel dež neusmiljeno padati in so tovariši zopet vsi mokri prispeli na mesta. Tu je spet obveljal pregovor: ‚Kadar ima Vojkova brigada pokret, dežuje!' To zanimivo dejstvo smo že mnogokrat občutili na lastni koži,« ugotavlja kronist Vojkove brigade.[3**])

***■) Viri: dnevna poročila OC XXXI. divizije z dne 8., 12., 13. in 14. julija 1944 (IZDG, fase. 277—III); povelje štaba Vojkove brigade z dne 10. in 13. julija 1944 (IZDG, fase. 282—II); odredba štaba Vojkove brigade z dne 8. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); vojaška poročila štaba Vojkove brigade z dne 9., 10., 14., 17. in 18. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno operativno poročilo Vojkove brigade z dne 15. julija 1944 (prav tam); poročilo operativnega odseka Vojkove brigade z dne 12. julija 1944 (prav tam); poročila OC Vojkove brigade z dne 8., 11., 12., 13., 14. in 17. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); vojni dopis Vojkove brigade z dne 15. julija 1944 (IZDG, fase. 276—VI in 282 b—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Lojze Batič, Zopet v Baški grapi (Naša borba, 25. julija 1944 — IZDG).**

NEMŠKA POLETNA OFENZIVA

ZAVZETJE HOTAVELJ

(Skica 11)

Brigada se je 17. julija proti večeru premaknila na širše območje Novakov zato, ker je korpusno poveljstvo pripravljalo napad na domobransko postojanko v Hotavljah pri Gorenji vasi. To je bila nova postojanka, ki je nastala prav tedaj, ko se je XXXI. divizija mudila na Jelovici. Nameravali so jo napasti že konec junija, preden se je korpus spustil v Baško grapo, toda takrat za to ni bilo časa. Tako je morala počakati vse do 18. julija, ko naj bi jo napadla in zavzela Vojkova brigada.

Dan pred napadom so v Cerknem na dvorišču vojašnice preizkusili novo partizansko orožje, ki naj bi ga prvič uporabili prav ob napadu na Hotavlje. To je bil tako imenovani partop — partizanski top. Partop je nastal iz potrebe, da brigada dobi čim laže in čim učinkovitejše orožje, ki bi ga bilo mogoče uporabljati za rušenje sovražnikovih utrdb. Doslej so to lahko storili le bombaši in minerji, ki so se morali priplaziti v neposredno bližino postojank in bunkerjev in zaradi česar je bilo med njimi skoraj vselej precej izgub. Partop pa je bilo orožje, ki je lahko odvrglo kakih pet ali šest kilogramov razstreliva kakih sto metrov daleč, kasneje, ko so ga izpopolnili, pa še dalje.

Partop ni bil prav nič drugega kot težak minomet, katerega cev je bila med izstrelitvijo mine nagnjena mnogo bolj položno kot pa sicer. Mina je bila povsem partizanski izdelek. V navadno italijansko vojaško čelado so natlačili kakih šest kilogramov plastičnega razstreliva, vanj pa vtaknili nekaj detonatorjev, ki naj bi ob udarcu ob zid povzročili eksplozijo mine. čelada je bila

Partizanski top (»partop«) v prvotni izvedbi

pritrjena na lesen podaljšek, ki je bil enako debel in dolg kot cev minometa. Ko so jo vtaknili v cev, je bilo na vrhu cevi videti le čelado z razstrelivom. Mino so iz cevi potisnili proti cilju tako, da so skozi luknjico v spodnjem delu cevi vžgali smodnik pod lesenim drogom s čelado. Pritisk plinov je bil dovolj močan, da je potisnil mino daleč iz cevi. Partop ni imel nobenih merilnih naprav, pa četudi bi jih imel, si z njimi ne bi vedeli kaj pomagati. Na polet okorne in počasne mine je vplivalo toliko raznih dejavnikov, da vsaj pri prvih partopih ni mogel nihče natančno presoditi, kam bo mina padla. Če je bil partop dovolj blizu cilja in je mina le našla pot vanj, je povzročila strahovito razdejanje, še večje, kot granata kakšne havbice.

Zato so kljub začetnim neuspehom to orožje še nadalje izpopolnjevali, tako da je po nekaj mesecih imelo že precej drugačno obliko in postalo mnogo zanesljivejše kot pa v začetku. Cev so skrajšali, s tem pa tudi »rep« mine; eksploziva tudi niso tlačili v italijanske čelade, temveč v posebno v partizanskih delavnicah napravljeno ohišje. S temi partopi je bilo mogoče natančneje meriti, pa tudi večji doseg so imeli.

Tako je bilo torej orožje, od katerega so si mnogo obetali in ki so ga dan pred njegovim bojnim krstom preizkusili v Cerknem ob navzočnosti predstavnikov vseh treh bataljonov Vojkove brigade.

Brigadno poveljstvo je vedelo, da bo domobranska postojanka v Hotavljah, ki so jo sestavljali med drugimi tudi pobegli partizani, zelo trd oreh. To tem bolj, ker je postojanka bila zelo močno utrjena. Posadka — štela je 85 domobrancev Gorenjskega domobranstva in 6 Nemcev — se je nastanila na križišču v dveh hišah, ki stojita vsaka na svoji strani «este. Ena izmed njih je imela pred vhodom posebno betonsko zaščitno ploščo, medtem ko so bila vsa okna zadelana s peskom, pustili pa so v njih le ozke strelne line. Pred hišo je stal tudi bunker, povsod naokrog so potegnili žične ovire. Hišama se je bilo silno težko približati, zakaj na gričku nad njima je stal še iz časov stare Jugoslavije topovski železobetonski bunker, okrog njega pa so bili i'kopani strelski jarki. S tega grička je bilo mogoče nadzirati vso bližnjo in daljnjo okolico postojanke.

Razen tega so Hotavlje le tri kilometre daleč od Gorenje vasi, kjer je bilo takrat 130 nemških obmejnih stražarjev in 40 orožnikov ter 60 domobrancev. Sovražnikovo vmešavanje je bilo treba pričakovati predvsem iz smeri Škofje Loke (tam je bilo približno 2.400 sovražnikovih vojakov) po Poljanski dolini, iz Dolomitov čez Lučine (tamkajšnja posadka je štela 150 obmejnih stražarjev in 100 domobrancev) in iz Idrije, kjer je bilo v tistih dneh kakih 700 vojakov in 400 policistov.

Prav tedaj je bila XXXI. divizija močno okrnjena, zakaj Prešernova brigada se je mudila okrog Jesenic, Gradnikova brigada pa je bila na Vipavskem. Zato je korpusno poveljstvo štabu XXXI. divizije začasno dodelilo Kosovelovo brigado in del Gregorčičeve in Bazoviške brigade. Naloga Kosovelove brigade je bila, da z dvema bataljonoma blokira Gorenjo vas, Gregorčičeva in Bazoviška brigada pa Lučine in Idrijo.

Vojkova brigada naj bi postojanko napadla le z dvema bataljonoma, tretjega naj bi imela v rezervi na Hlavčih njivah, odkoder bi lahko pomagal tako enotam, ki bi napadale Hotavlje, kakor tudi bataljonoma Kosovelove brigade pred Gorenjo vasjo. Da bi laže zdrobila sovražnikov odpor, so brigadi dodelili razen partopa še protitankovski top, rusko protitankovsko puško in zažigalne bombe.

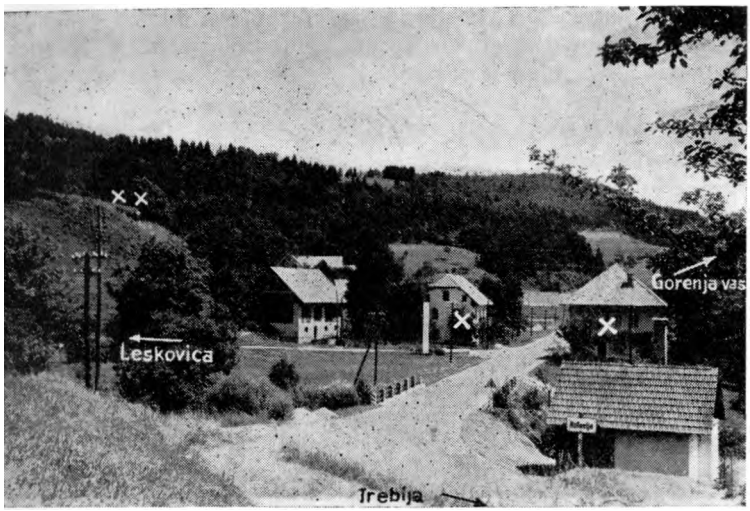

Hotavlje. Postojanki sta bili v hišah, označenimi s križcem, bunker na hribu pa je označen z dvema križcema.

Napad domobrancev v Hotavljah ni presenetil in so ga pričakali že na položajih. Po nekaterih podatkih sodeč so bili opazili skupino komandantov, ko si je iz daljave že popoldne ogledovala Hotavlje,[349]) po izjavah kasneje ujetih domobrancev pa jih je bil o tem obvestil tudi neki domačin in njihov sodelavec s Srednjega brda.

Tretji bataljon je ostal v rezervi na Hlavčih njivah, toda njegovi minerji so se spustili na cesto Gorenja vas—Hotavlje in jo zaminirali. Pred tem so morali razgnati nemško zasedo, na katero so bili naleteli.

Drugi bataljon se je lotil bunkerja in strelskih jarkov, obdanih z bodečo žico na gričku. Pomagati bi mu moral tudi brigadni udarni vod, vendar tega iz nepojasnjenih razlogov ni bilo tam. Pravzaprav je bataljon neposredno napadal le z eno četo, druga je bila pri topu na nasprotnem hribu. Čeprav so se domobranski mitraljezi oglasili že v prvem mraku, ko se je partizanska kolona spuščala s Srednjega brda proti Hotavljam, je do pravega napada

[349]) **Partizansko skupino so imeli — kot je to kasneje zvedela naša obveščevalna služba — za angleške padalce, ker so bili oblečeni v angleške uniforme.**

na postojansko prišlo šele ob enajstih ponoči. Toda 1. četa 2. bataljona, ki naj bi osvojila bunker na gričku, ni imela od težkega orožja nobene koristi. Protitankovski top je bil neučinkovit, partop pa se je razletel že ob prvem strelu. Mina je namreč eksplodirala še skoraj v cevi in napravila tam, kjer je bil stal pratop, veliko luknjo, še sreča, da mu topničarji niso preveč zaupali in so sprožili mino iz kritja prek več metrov dolge vrvice, sicer bi jih eksplozija vse pobila. Četa 2. bataljona je kljub vsem nevšečnostim odločno napadla sovražnika in ga pregnala iz nekaterih strelskih jarkov, toda bunkerja ni bilo mogoče zavzeti. Navzlic temu pa je le zaplenila težki mitraljez fiat in več zabojev municije. To noč je imel 2. bataljon dva ranjena borca, eden pa je celo padel.

Prvi bataljon je napadal postojanki ob cesti iz smeri Gorenje vasi v dveh skupinah: 1. četa s protitankovsko puško in težko strojnico se je bližala nad cesto postojanki pod gričem, 2. četa se je med cesto in Poljansko Soro usmerila proti postojanki na nasprotni strani ceste, ob Sori. Sovražnik v strelskih jarkih na gričku je naše borce kaj hitro začutil in jih začel med najbolj prostaškim zmerjanjem na vso moč obstreljevati. Iz nasprotne strani se je domobranskima oporiščema na križišču bližala 2. četa 2. bataljona, vendar dlje kot do mostu ni mogla priti.

Takratni namestnik bataljonskega komandanta Franc Kovačič-Tarzan, ki je bil s 1. četo 1. bataljona, se zadnjega juriša na postojanko spominja takole:

». . . Kako odstraniti žične ovire in napraviti prehod skozi nje? S seboj nismo imeli ne Škarij, ne kakega drugega ustreznega orodja. Imeli pa smo razstrelivo. Zgnetli smo ga v grudo, vanjo vtaknili detonator z žico, prižgali vrvico in kepo vrgli med žice. Kmalu zatem je odjeknila močna eksplozija, v žičnih ovirah pa je nastal prehod.

Prav tedaj smo prestregli nekega domobranca, ki se je bil skušal po rečni strugi prebiti v Gorenjo vas. Takoj nam je postregel z vsemi potrebnimi podatki o stanju v postojanki. Poslali smo ga nazaj v Hotavlje z nalogo, naj posadki sporoči našo zahtevo po njihovi vdaji. Ni ga bilo več nazaj, pa tudi posadka se nam ni vdala, temveč je začela še močneje nabijati z vsem svojim orožjem.

Ura je bila že več kot polnoč, posadka pa se je še vedno upirala. Zato sem ukazal, naj vsi mitraljezci streljajo v bunker, drugi borci pa naj se splazijo skozi prehod na drugo stran žičnih ovir in naj bodo pripravljeni na juriš. Najprej so se skozi prehod splazili bombaši in z odločnim jurišem uničili prvi bunker. Medtem so na drugo stran žice prišli tudi drugi borci. Takoj

smo jurišali in hip kasneje vdrli v postojanko.[350]) Skupno z nekaterimi drugimi borci sem planil v eno izmed spalnic, v kateri smo našli kakih petnajst domobrancev. Vdali so se brez odpora ...«

Tako je padlo prvo sovražnikovo oporišče, kmalu zatem pa še drugo na nasprotni strani ceste. Ko so ju izpraznili, so obe hiši zažgali, da jih ne bi mogel sovražnik nikoli več uporabljati. Toda med jurišem je večina domobrancev, ki so bili v teh oporiščih, pobegnila v hrib k bunkerju. Boja torej še ni bilo konec, vendar bunkerja ni bilo mogoče osvojiti. Skoraj se je že danilo, ko so borci zapuščali Hotavlje. Umikali so se v silno težavnih okoliščinah, saj je bilo zaradi požara svetlo kot podnevi, domobranci pri bunkerju pa so še močneje nabijali, ko so opazili, da se partizanski borci umikajo. Zato se je zgodilo, da je nekaj ujetnikov ušlo in da so v štab pripeljali le pet še živih sovražnikovih vojakov — štiri domobrance in enega Nemca.

Napad na Hotavlje se je kljub vsem nevšečnostim le dobro končal, zakaj sovražnikovo poveljstvo je ugotovilo, da ponovnega partizanskega napada bržkone ne bo mogoče vzdržati in je preživele člane posadke pritegnilo nazaj v Gorenjo vas.

Ni ugotovljeno, koliko sovražnikovih vojakov je v tem boju padlo ali bilo ranjenih. Boj je bil hud — kar je videti tudi po sorazmerno občutnih izgubah Vojkove brigade (štirje mrtvi in šest ranjenih borcev) — in zato je bilo pričakovati, da jo sovražnik ni prav poceni odnesel. Vojkovci so zaplenili tudi precej orožja (lahki in težki mitraljez, trinajst pušk in več pištol) in razne vojaške opreme.

Silno pomembni pa so bili podatki, ki so jih dali ujeti domobranci. Povedali so za vrsto domobranskih obveščevalcev in obveščevalk iz Žirov, Stare vasi pri Žireh, Stare Oselice, Srednjega brda in Čabrač, zaradi katerih je padlo več žrtev med partizani in sodelavci narodnoosvobodilnega gibanja.

Bataljoni Vojkove brigade še niso prispeli v svoja izhodišča, ko so se iz smeri Razpotja in Govejka začeli razlegati čedalje

[350]) **Med prvimi sta bila v postojanki Vera Močnik-Živka in Andrei Tavčar. Zelo se je izkazala tudi bolničarka Mira Valjevec, ki je kar na položaju obvezovala ranjence, čeprav je pri tem tvegala tudi svoje življenje.**

pogostnejši rafali in eksplozije min. Sprva borci niso vedeli, kaj naj to pomeni. Kmalu jim je postalo vse jasno: rafali pomenijo začetek nove sovražnikove ofenzive, najdaljše izmed vseh, kar jih je bilo kdaj na Primorskem ali Gorenjskem.'[51])

JURIŠ NA ŠKOFJE

(Skici 5 in 11)

Sovražnikova poletna ofenziva je imela dva dela: najprej je zajela Cerkljansko (med 19. in 23. julijem), nato pa še Banjško planoto, Čepovansko dolino in Trnovski gozd (med 26. julijem in 12. avgustom). Udeležile so se je z nemške strani predvsem enote 136. in 139. rezervnega polka gorskih lovcev, 10. SS policijskega polka, ki je v tistih dneh prispel na Primorsko, in domobranci iz Tolmina. V vsej ofenzivi je sodelovalo, sodeč po podatkih obveščevalne službe IX. korpusa, okrog 2.500 sovražnikovih vojakov.

2e 12. in 14. julija se je v Idrijo pripeljalo na več kot 50 kamionih kakih tisoč sovražnikovih vojakov, za katere je naše vodstvo sprva menilo, da so tja prišli le zaradi zamenjave posadke. Kasneje so ugotovili, da je bil med enotami, ki so takrat prispele, tudi 2. bataljon 10. SS policijskega polka, ki se je v Idriji stalno nastanil. Kmalu zatem so začela prihajati obvestila, da sovražnik tudi drugod zbira svoje vojaštvo, predvsjm pa v Gorenji vasi in Baški grapi.

V napad je krenil istega dne, ko se je Vojkova brigada vra cala *37* Hotavelj nazaj na Cerkljansko. Najprej je zaropotalo nait Idrijo, kjer so bile enote XXX. divizije. Iz Idrije sta pritiskali dve sovražnikovi koloni — ena čez Razpotje in Ledine proti se-

[351]) **Viri:** **povelje štaba XXXI. divizije z dne 17. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); povelje štaba XXXI. divizije z dne 17. jul ja 1944 (prav tam); 15-dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 2. avgusta 1944 (IZDG, fase. 226—III); polmesečno poročilo OC XXXI. divizije z dne 1. avgusta 1944 (IZDG, fase. 234—I); 15-dnevno operativno poročlo štaba <XX. divizije z dne 7. avgusta 1944 (IZDG. fase. 226—I); poročilo štaba 17. brigade z dne 24. julija 1944 (IZDG, fase. 226—II); odredbi štaba Vojkove brigade z dne 17. in 18. julija 1^44 (IZDG, lase. 281 a—II); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 19. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 2. avgusta 1944 (prav tam); vojaško poročilo 1. bataljona Vojkove brigade z dne 19. jul>ja 1944 (IZDG, fase. 282 a—VIII); Naši junaki (IZDG, fase. 252—III); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); izjave ujetih domobrancev z dne 24. julija 1944 (IZDG, fase. 235—II); Partizanski dnevnik, 26. julija 1944 (IZDG); Naša borba, 25. in 29. julija 1944 (IZDG); spomini Jerneja Debeljaka, Franca Kovačiča-Tarzana, Ferda Tolarja-Vlirka in Franca Uhana.**

vera, draga pa vzdolž ceste proti Otaležu in Cerkljanskemu vrhu. Tretja kolona je krenila na pot iz Gorenje vasi. V vsaki izmed njih je bilo po 350 do 500 mož.

Ni natančno znano, katere sovražnikove enote so bile v teh treh kolonah,[352]) toda iz sovražnikovih poročil le vemo, da je čez Ledine prodiral bataljon »Heine«. Tokrat je šel v boj s 565 možmi, ki so bili med drugim oboroženi tudi s tremi težkimi in sedmimi lahkimi minometi ter 7 težkimi in 33 lahkimi strojnicami.

Do prvih spopadov med bataljonom »Heine« in enotami XXX. divizije (2. bataljonom Gregorčičeve in 2. bataljonom Bazoviške brigade), ki so imele začetne položaje vzdolž črte Ledine—Breznik, je prišlo kmailu po šesti uri zjutraj. Tisto jutro je bilo megleno in zato se je našim posrečilo presenetiti sovražnikovo kolono, ki se je bližala v spremstvu šestih tankov. V tem spopadu je imel sovražnik občutne izgube. Naša poročila govore kar o 50 mrtvih sovražnikovih vojakih in mnogih ranjencih. Presenečeni sovražnik se je kmalu spet zbral in znova pritisnil z vso močjo. Bataljona njegovega napada nista vzdržala in sta se na ukaz divizijskega poveljstva začela med nenehnim bojem počasi umikati proti severu.

Medtem je glavnina Gregorčičeve in Bazoviške brigade že zasedla nove položaje nad Cerknim. Na desnem krilu (na črti Slabe—Cerkljanski vrh—Veliki vrh) je bila Gregorčičeva, na levem krilu (Kladje—Vrhovec) pa Bazoviška brigada. Na teh položajih je zapokalo že v prvih popoldanskih urah. Sovražnik je najprej naletel na Gregorčičevo brigado. Bržkone je to bila tista njegova kolona, ki je čez Otalež pritiskala na Cerkljanski vrh. Morda je bila kriva sovražnikova premoč, morda tudi megleno vreme, toda dejstvo je, da brigada ni vzdržala in se je kaj hitro umaknila s teh položajev. Takoj zatem, ko jo je bil sovražnik odtod pregnal, je pritisnil še proti Kladju in prisilil desno krilo Bazoviške brigade na umik proti Vrhovcem. Ko je to storil, je imel prosto pot tudi v Cerkno. In tako se je sovražnikova bojna skupina proti večera začela spuščati po cesti navzdol proti

"*) Iz Gorenje vasi so bržkone krenile v napad nekatere od enot 28. SS policijskega polka, orožništvo in domači domobranci, iz Idrije pa še 2. bataljon 10. SS policijskega polka, enote 139. polka iz Postojne in bržkone tudi že omenjeni »Karstvvehr« bataljon, kar je sklepati po ubitih vojakih italijanske narodnosti na Skofju pri Cerknem.

Čeplezu in Cerknemu, nekatere njegove enote pa so krenile v aesno, da bi osvojile še hrib Škofje nad Čeplezom, ki gospodari nad vso dolino.

Brž ko je poveljstvo XXXI. divizije ugotovilo, da XXX. divizija ni mogla zadržati sovražnika in da so razmere postale že izredno resne, je sklenilo v boj za Škofje poslati še del Vojkove brigade. Ta se je bila po prihodu iz Hotavelj nastanila na območju Črnega vrha nad Novaki in Novakov samih. Nalogo, naj sovražnika prežene s Škofja, je dobil 3. bataljon. Ko je ta približno ob pol sedmih zvečer prišel pod sam vrh, je tam že naletel na >sovražnika. čeprav je sovražnik imel izvrstne položaje, sai scrma pobočja tega hriba povsem gola, so naši borci odločno jurisali in kljub hudim izgubam — padli so štirje, ranjeni pa bili trije naši borci[353]) — pregnali sovražnika z najvišje točke in ga podili še naprej proti Planini.

Toda sovražnik je dobro vedel, kako zelo pomemben položaj je zanj škofje in zato se <;a je hotel ponovno polpstiti. Spet je napadel. Naši so se sicer morali nekoliko umakniti, ker jim je zmanjkalo municije, toda vrh hriba so ie zadržali še nadalje v svojih rokah. Tako je 3. bataljon tega dne svojo nalogo opravil zelo uspešno, čeprav se je moral boriti s številčno močnejšim in bolje oboroženim sovražnikom v zelo neugodnih terenskih okoliščinah. Omeniti je treba tudi to, da je signalna zveza med bataljonom na Škofju in brigadnim poveljstvom v Novakih, kjer so bili tudi položaji težkega minometa, izvrstno delovala. Po signalih, ki jih je prejemal s škofjega, je težki minomet obstreljeval sovražnika, dve njegovi mini pa sta zadeli v polno. Naša poročila govore, da je imel sovražnik na Škofju trinajst mrtviti in precej ranjencev.

Tretji bataljon je bil sicer uspešen, toda sovražnikovega vdora v Cerkno le ni mogel preprečiti. Nemci so namreč pritisnil; na Cerkljansko tudi z nasprotne smeri, kjer ni bilo nobenih naših enot. Tega dne je prispelo kakih 500 mož s kamioni, topovi, mulami in konji v Grahovo v Baški grapi, odkoder so v manjših kolonah krenili na šentviškogorsko planoto in Bukovo. Neka

333) Med padlimi je bil tudi bataljonski komisar Janko Miklavec-Kekec, k j ga je sovražnikova krogla zadela v glavo. Vendar kronika o Novakih (Mestni muzej v Idriji) navaja, da je bilo tega dne dvanajst žrtev, med njimi tudi en domačin, vendar ne razčlenjuje, iz katerih enot so b.le te žrtve.

Ob prezkušanju orožja v Cerknem. V sredini stoji komandant XXXI. divizije narodni heroj Stane Potočar-Lazar (z oficirskimi našivki na bluzi), levo od njega (z iztegnjeno roko) pa komandant IX. korpusa Lado Ambrožič-Novljan. Za njim je Tone Bavec-Cenc (načelnik štaba Vojkove brigade), na desnem robu slike pa Jože Kuk-Branko (politični komisar brigade) in Milan Tominec (načelnik štaba XXXI. divizije)

druga nemška kolona se je povzpela celo na Porezen. Vse kaže, da je to bil 1. bataljon polka »Brandenburg«, ki je prispel z Bleda.

Po vsem tem korpusnemu poveljstvu ni bilo težko ugotoviti, da na Cerkljanskem nima več kaj braniti in da se utegnejo njegove enote že naslednjega dne znajti v izredno nevarnih razmerah. Zato je sklenil, da se vse te enote še to noč prebijejo čez Zelin proti Šebreljam. Tako je tudi Vojkova brigada dobila nalogo, naj se do enajstih zvečer zbere v Novakih, nato pa prek Labinja, Zakriža in Raven krene na Šebrelje. Cez Cerkno namreč ni bilo mogoče več priti, zakaj tam so že bili Nemci.

Toda tudi pot čez Labinje ni bila več prosta. To je na svoji koži občutil komandant brigade Stanko Petelin-Vojko.

»Medtem ko se je brigada zbirala, sem s svojim šestnajstletnim kurirjem pohitel v Labinje, kjer bi mi moral takrat načelnik štaba XXXI. divizije Rudolf Hribemik-Svarun sporočiti, kam naj gremo. Bila je temna deževna noč. Tu pa tam je iz

Cerknega odjeknil kak strel, sicer pa je bilo vse tiho. Ko sva s kurirjem prispela v Labinje, naju je presenetilo to, da pred vasjo ni bilo nobene straže. Ustavila sva se pri prvi hiši, v kateri je še gorela luč, da bi povprašala, kje naj dobiva Svaruna. Medtem ko sem jaz ostal na konju, je kurir zaman trkal na vrata. Naposled se je le nekdo prikazal izza hiše in ko je zvedel, koga iščeva in kdo sva, je brez besed planil nazaj, odkoder je bil prišel. Postal sem nestrpen, stopil s konja in hotel za njim.

Takrat pa so se odprla glavna vrata, ven pa je stopil nekdo z brzostrelko v roki. Spet sem povprašal, zakaj so brez straže in kje je Svarun. Neznanec mi na vprašanje ni odgovoril, pač pa me je osvetlil z baterijsko svetilko in povprašal, kdo sem. Povedal sem mu, da sem komandant Vojkove brigade in da bi se morala s Svarunom sestati v tej vasi. Nato je zahteval, naj stopim k njemu, ne da bi mi odgovoril na ponovno vprašanje, če je tu tudi Svarun. Njegovo ravnanje me je razjezilo. Čeprav sem bil še vedno prepričan, da imam pred seboj partizana, me je prevzel nejasen občutek nevarnosti. Zahteval sem, naj mi pove razpoznavni znak, hkrati pa sem se s pištolo v roki skušal umakniti nekoliko korakov nazaj do hišnega vogala.

Moj nasprotnik je takoj opazil, kaj nameravam. Dvignil je svojo brzostrelko in jo repetiral. Ko sem to zaslišal, sem pozabil, da imam pred seboj partizana, in sem tudi sam izpod dežnega plašča izvlekel pištolo. Bil pa sem prepočasen. Brzostrelka se je prva oglasila in v istem hipu me je vrglo na tla. Ena izmed krogel mi je tik ob desnem temenu prebila kožo, podrsala ob kost in se od nje nad ušesom odbila. Ker pa sem bil od svojega nasprotnika oddaljen le kakih šest do osem metrov, je krogla, ki je priletela nekoliko poševno, imela tolikšno moč, da me je njen udarec potisnil na tla in nekoliko omotil. Kljub temu mi je le nekako uspelo kar s tal izstreliti štiri ali pet krogel proti »partizanu« in ga raniti — kot sem kasneje zvedel — v nogo. Nato sem se počasi pobral in se ves omotičen odmajal v nekaj sto metrov oddaljene Poljane, kjer je bil štab naše divizije. Spotoma sem naletel na neko našo skupino in borce opozoril, naj se pazijo, ker so v Labinjah nekakšni partizani pomotoma tudi mene napadli. Skupina je previdneje nadaljevala pot in ugotovila, da v Labiinjah ni bilo partizanov, ampak da so tam bili domobranci iz Tolmina ali Grahovega ...«

Po vsem tem je naše poveljstvo ugotovilo, da bi bila predvidena pot proti Šebreljam zelo tvegana in je sklenilo pohod preložiti na naslednjo noč. Dotlej naj bi naše enote počakale na širšem območju Črnega vrha nad Novaki. Tam je bila ves dan na položajih vzdolž nekdanje jugoslovansko-italijanske meje tudi Vojkova brigada. V stik s sovražnikom ni prišla, čeprav je sovražnik križaril s svojimi kolonami semtertja. Ena izmed njih — štela je kakih 500 mož — je tega dne krenila iz Cerknega čez Labinje

na Porezen in odtod proti Podbrdu, toda naših na Črnem vrhu ni opazila niti ta niti kaka druga sovražnikova kolona.

Zvečer je bila brigada že na poti proti Novakom, ko jo je dohitelo povelje, naj se vrne nazaj na Črni vrh. Bržkone je divizijsko poveljstvo ugotovilo, da pot proti Sebreljam oziroma Čepovanu še vedno ni prosta.

Naslednjega dne, 21. julija, je bilo na Črnem vrhu tudi še vse mirno, toda z Gorenjskega so prihajale vznemirljive vesti o novih nemških koncentracijah. Zato niso smeli več čakati, zakaj tretjega dne bi jih sovražnik le utegnil odkriti in spraviti v hudo zagato.[354])

BOJ NAD OBLAKOVIM VRHOM

(Skica 11)

Dogodki, ki so se 21. julija ponoči in naslednjega dne odigravali na širšem območju Šebrelj, dokazujejo, do kakšnih naključij in nesmislov prihaja pogosto v vojni in kako se obe strani lahko zapleteta v najhujše boje prav takrat, ko se jim želita iz kakršnih koli že nagibov izogniti.

Korpusno poveljstvo je 21. julija menilo, da bo sovražnikova ofenziva naslednjega dne dosegla svoj vrh in se ji je hotelo izogniti z umikom proti Čepovanu. Dejansko se je ta bližala svojemu koncu. Tudi bataljon »Heine« je bil opravil svojo tridnevno nalogo — prvega dne je moral prodreti v Cerkno, drugega na Ritavčev vrh, tretjega pa v Baško grapo — in se je hotel še isto noč vrniti z Bukovega čez Želin v Idrijo. Z Bukovega je krenil ob pol desetih ponoči, spotoma pa je nameraval pobrati še zasede, ki jih je pustil na Ravnah in nad želinom.

[354]) **Viri: 14-dnevno poročilo OC IX. korpusa z dne 20. avgusta 1944 (IZDG, fase. 235—I); poročilo OC XXXI. divizije z dne 17. julija 1944 (IZDG, fase. 277—III); vojaški pregled OC XXXI. diviz je z dne 23. julija 1944 (prav tam); polmesečno poročilo OC XXXI. divizije z dne 1. avgusta 1944 (IZDG, fase. 234—I); odredba štaba Vojkove brigade z dne 20. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); povelje štaba Vojkove brigade z dne 19. iulija 1944 (IZDG, fase. 282—II); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade za 19. julij 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročili OC Vojkove brigade z dne 19. in 20. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); vojaško poročilo 3. bataljona Vojkove brigade z dne 20. iulija 1944 (IZDG, fase. 282 a—VIII); dnevno operativno poročilo štaba XXX. divizije z dne 29. jul.ja 1944 (IZDG, fase. 226—1); poročili štaba XXX. divizije z dne 4. in 5. avgusta 1944 (prav tam); 15-dnevno operativno poroč lo štaba XXX. divizije z dne 7. avgusta 1944 (prav tam); poročilo Gregorčičeve brigade z dne 24. julija 1944 (IZDG, fase. 226—II); poročilo Bazoviške brigade z dne 24. julija 1944 (prav tam); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); krajevna kronika Novaki (Mestni muzej v Idriji); spomini Benjamina Nastrana in Stanka Petelina-Vojka; poročilo bataljona »Heine« z dne 23. julija 1944 (arhiv Vojnoistorijskega instituta v Beogradu).**

Nemška kolona na počitku

Prav tedaj, ko se je bataljon »Heine« v koloni čez Reko bližal Želinu, je iz nasprotne strani — prek Cerknega in Želina — prihajala naša kolona. V njej so bile Vojkova, Gregorčičeva, Bazoviška in Kosovelova brigada, štabne enote XXX. in XXXI. divizije ter IX. korpusa in še nekatere druge manjše enote. Na čelu kolone je šla Vojkova brigada, ta pa je imela v svoji predhodnici 2. bataljon. Po cesti je prodirala pravzaprav le 2. četa tega bataljona pod vodstvom bataljonskega komandanta D j ura Latinoviča, medtem ko naj bi 1. četa pod vodstvom njegovega namestnika Adolfa Novaka očistila sovražnikovih zased Ravne in s tem varovala desni bok svoji koloni v dolini.

Ko se je 1. četa previdno bližala Ravnam, je tam še vedno bila sovražnikova zaseda. Naši borci so jo neopazno obšli in jo

napadli v hrbet. Presenečeni sovražnik se ni mnogo upiral, temveč se je moral kar hitro umakniti nazaj proti Orehku.

Takoj zatem, približno ob enajstih ponoči, so odjeknili ostri rafali tudi v dolini Idrijce med Želinom in Reko. Prav tam, kjer je dolina najožja in cesta vsekana v živo skalo, sta ss srečali obe predhodnici — naša in nemška. Naši borci so bili tudi tokrat pogumnejši in odločnejši od Nemcev. Z vso močjo so vžgali po prvih sovražnikovih vojakih, nato pa pod vodstvom komandirja Gabrijela Peternela-Jelka, ki je konec septembra padel na Pasji rarvni kot komandant 3. bataljona Prešernove brigade, takoj jurišali. Sedem Nemcev je pri priči obležalo, drugi so se umaknili k svoji glavnini. Vendar vse kaže na to, da so bile sovražnikove izgube še precej hujše. Na naši strani je en borec padel, medtem ko je bil drugi ranjen. Bilo je tudi nekaj plena. Na cesti so ostale tri puške, toda najbolj so se vojkovci razveselili nemške lahke strojnice, Šarca, saj so te bile boljše od vseh drugih.

Kaj pa sedaj? Naprej niso mogli, ker so jim pot proti Dolenji Trebuši zaprli Nemci, dolina pa je bila tudi tako zelo ozka, da ni bilo mogoče razviti večjih sil in jih pregnati s poti. Zato je koipusno poveljstvo sklenilo, da se bo Nemcem izognilo in je ukazalo, naj kolona s 1. bataljonom Vojkove brigade na čelu zavije čez Idrijco in Jagršče proti Oblakovemu vrhu. Menilo, je, da bo pot čez Oblakov vrh in Vojsko sicer daljša in napornejša, vendar jih bo prav tako pripeljala do cilja. Medtem ko se je dolga kolona vzpenjala po strmini navzgor proti Jagršča m, sta jo iz doline Idrijce varovala 2. bataljon Vojkove brigade (iz smeri Reke) in en bataljon iz XXX. divizije (iz smeri Idrije).

Naključje je hotelo, da je poveljstvo nemške kolone sklepalo in ukrepalo prav tako kot poveljstvo IX. korpusa. Na preboj po ozki soteski proti Želinu in naprej proti Idriji ni bilo več misliti in zato so Nemci sklenili, da jo bodo ubrali po daljši poti čez Šebrelje in Oblakov vrh, nato pa po dolini Kanomlje proti Spodnji Idriji. In tako sta to noč obe koloni hkrati — nemška in naša — lezli po strmem pobočju iz doline Idrijce proti Šebreljam oziroma Jagršča m in se bližali Oblakovemu vrhu — svojemu skupnemu cilju, ne da bi vedeli druga za drugo.

Lahko si je zamisliti presenečenje enih in drugih, ko so v prepričanju, da so preslepili svojega nasprotnika, ugotovili, da so na istem, kot so bili ponoči: Nemci niso mogli v Idrijo, našim pa je bila pot proti Čepovanu spet zaprta. Boja si niso želeli

ne naši in ne Nemci, zakaj obojim je primanjkovalo municije. Nemci in naši pa so dobro vedeli, da si bo mogoče odpreti pot do cilja le s hudim bojem.

Za ene in druge so bile izredno pomembne višine nad Oblakovim vrhom — sedlom, kjer cesta Dolenja Trebuša—Spodnja Idrija prehaja iz doline Hotenje v dolino Kanomlje. Zato je komandant 1. bataljona Vojkove brigade Ferdo Tolar-Mirko takoj zatem, ko je od neke ženske zvedel, da se z nasprotne strani Nemci že vzpenjajo v hrib pred njim, hitro poslal nanj četo z dvema težkima strojnicama, ki je prehitela sovražnika in prva zasedla ta pomembni položaj.

Medtem je kolona, na čelu katere je sedaj bil zaščitni bataljon štaba IX. korpusa, hitela po strmini navzdol proti Oblakovemu vrhu, da bi čimprej prešla dolino in se sovražniku izognila na Vojsko. Daleč pa ni prišla. Ko se je kolona bližala prvim hišam na Oblakovem vrhu, so jo z Rzelja že začeli obstreljevati sovražnikovi mitraljezci in jo prisilili, da se je umaknila po dolini Kanomlje navzdol. Večji del kolone je tedaj bil še nad dolino, tako da so enote, ki so jo sestavljale, lahko takoj poslali na položaje.

Medtem ko so bili Nemci na Rzelju, se je 1. bataljon Vojkove brigade hitro utrdil na nasprotnem hribu nad cesto, ki iz Jagršč pelje proti OblaJkovemu vrhu, in tako Nemcem onemogočil vrnitev v Idrijo. Kmalu zatem je prispel iz zasede pred Reko tudi 2. bataljon, ki so ga poslali na Krnice, da bi odtod nadziral cesto Spodnja Idrija—Oblakov vrh. Tretji bataljon je bil prav blizu 1. bataljona, toda boja se zaradi pomanjkanja municije ni udeležil.

Tako ogorčenih bojev, kot jih je 1. bataljon imel tega dne — 22. julija, brigada ni doživela prav dosti. Sovražnik je bil skoraj nenehno v napadu in si je na vso moč prizadeval, da bi si utrl pot proti Idriji.

Sprva je kazalo, da mu bo to tudi uspelo, ker se mu je bilo posrečilo 1. bataljon Vojkove brigade, ki mu je na pomoč pohitel še 1. bataljon Bazoviške brigade, nekoliko potisniti nazaj. Takrat je poveljstvo XXX. divizije poslalo v boj 2. bataljon Bazoviške brigade,[355]) ki je z odločnim jurišem spet osvojil že izgubljene položaje.

[355]) **Ta bataljon je bil številčno znatno močnejši od drugih naših bataljonov, sestavljali pa so ga pripadniki raznih sovjetskih narodnosti. To so bili ujetniki, ki so jih Nemci prisilili v svojo vojsko, odtod pa so ušli v partizane.**

Sovražnik — imel je 600 do 800 mož — pa še ni odnehal. Med skoraj neprestanim obstreljevanjem naših položajev s težkimi minometi se jim je še nekajkrat skušal skrivoma približati in jih obiti, toda naši borci se niso pustili presenetiti in so ga vselej odgnali.

Takoj zatem so naši prevzeli pobudo. Z močnim minometnim ognjem so preprečevali sovražniku utrjevanje njegovih položajev, hkrati pa so se začeli pripravljati za nasprotni napad, v katerem naj bi sovražnika potisnili z Rzelja in si tako odprli pot proti Vojskemu. Načrt je bil tak, naj bi 1. in 2. bataljon Bazoviške brigade ter 1. bataljon Vojkove brigade z obstreljevanjem pritegnili sovražnikovo pozornost nase, medtem pa naj bi 5. bataljon VDV[356]) neopazno prišel sovražniku za hrbet in ga napadel. Načrt je padel v vodo, zakaj naše manevriranje je potekalo vse prepočasi, razen tega pa ga je sovražnik opazil in ga s svojimi rezervami onemogočil.

Dneva nikakor ni hotelo biti konec. Od sedmih, ko so počili prvi streli, do opoldne je bilo toliko raznih spopadov in jurišev, da je našim že skoraj povsem pošla municija. Tudi to ni dosti pomagalo, da so borcem pri štabu brigade in v drugih bataljonih, ki niso bili neposredno v boju, pobrali vso municijo in jo razdelili med borce 1. bataljona, ki so ostali ves dan na položajih. Podobno stanje je bilo tudi v Bazoviški brigadi. Nihče pa ni vedel, da imajo Nemci enake težave.

Do noči je bilo še daleč, Nemcem pa bi utegnila priti pomoč, ki bi s svojim vmešavanjem bistveno poslabšala razmere, ki so bile dotlej za partizane — kljub pomanjkanju municije — še dokaj ugodne. Zato je korpusno poveljstvo sklenilo znova napasti sovražnika na Rzelju, toda tokrat ne več z enotami, ki so bile doslej v boju. Približno ob štirih popoldne sta jih zamenjala 1. in 3. bataljon Kosovelove brigade, ki sta imela nekaj več municije kot druge enote, in v silovitem naletu pregnala sovražnika z Rzelja.

Približno ob istem času se je po soparnem dnevu nenadoma pooblačilo, nato pa se je med treskanjem ulila ploha. To je bilo kot naročeno, da so se vse naše enote s Šebreljske planote

[356]) Na operacijskem območju IX. korpusa je delovala 2. brigada VDV (vojske državne varnosti), ki je[1] imela šest bataljonov, vsak izmed njih pa je deloval na svojem sektorju. VDV je namreč imela posebne naloge: boj s sovražnikovimi vohuni in drugimi izdajalci, pa tudi izvajanje raznih sabotažnih in diverzantskih akcij.

neopazno in brez vsakih ovir pod varstvom enot Kosovelove brigade in 1. bataljona Vojkove brigade hitro spustile v nižino, jo pri Oblakovem vrhu prešle, nato pa pohitele na Vojsko. Ko je bila glavnina že na varnem, so se postopoma umaknili za njo še drugi trije bataljoni Kosovelove oziroma Vojkove brigade. Ker ni nihče vedel, kakšne načrte ima sovražnik, se naše enote na Vojskem niso zadrževale, temveč so še isto noč odšle naprej, tako da je Vojkova brigada bila naslednjega dne, 23. julija, že v Čepovanu.

Tako se je končal boj nad Oblakovim vrhom s partizansko zmago. Nemci so bili tisti, ki so jih naši pregnali z Rzelja. Zato so lahko nadaljevali pot proti Idriji šele potem, ko so morali mimo sebe spustiti partizansko kolono na njeni poti proti Čepovanu. Čeprav se je sovražnik pri opravičevanju svojega neuspeha izgovarjal na dobro oborožitev partizanskih enot (»Sovražnik je uporabljal številne mitraljeze, puškomitraljeze in brzostrelne avtomatske puške angleškega izvora...«), le ni mogel zanikati velike bojne vrednosti partizanskih enot: »Izurjenost in borbeni duh partizanov sta v zadnjem času močno porasla.. .«[357])

Nemci so v tem boju imeli občutne izgube. Nekatera naša poročila govore, da so Nemci imeli čez petdeset in celo kakih sto mrtvih, toda vsekakor bodo bliže resnici sovražnikovi podatki, iz katerih je videti, da je tega dne padlo 6 vojakov, medtem ko jih je bilo 21 huje, deset pa laže ranjenih. Skupne sovražnikove izgube potemtakem znašajo 37 mož.

Vojkova brigada je tega dne imela tri mrtve, tri ranjene in dva pogrešana borca, enote XXX. divizije pa pet mrtvih in deset ranjenih. Skupne izgube naših enot znašajo torej 23 borcev.'[5'])

337) **Poročilo bataljona »Heine« z dne 23. julija 1944 (arhiv Vojnoistorijskega instituta v Beogradu).**

358) Viri: vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne23. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno poročilo Vojkove brigade z dne 8. avgusta 1944 (prav tam); vojno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 23. julija 1944 (IZDG, fase. 251—I); vbjni dopis štaba Vojkove brigade z dne 23. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročilo (brez oznake in datuma — IZDG, lase. 281 a—II); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); dnevna operativna poročila štaba XXX. divizije z dne 29. julija 1944 in 4. avgusta 1944 (IZDG, fase. 226—I); 15- dnevno operativno poročilu štaba XXX. divizije z dne 7. avgusta 1944 (prav tam); poročilo bazoviške brigade z dne 24. julija 1944 (IZDG, fase. 226—11); poročilo Kosovelove brigade z dne 23. julija Ì944 (prav tam); pregled akcij enot 2. brigade VDV od 27. junija do 29. septembra — brez datuma (prav tam); Naša borba, 25. julija 1944; poročilo bataljona »Heine« z dne 23. julija 1944 (arhiv Vojnoistorijskega instituta v Beogradu); spomini Alfonza Bička in Ferda Tolarja-Mirka.

V TRNOVSKEM GOZDU

(Skica 12)

S prihodom v Čepovansko dolino se je Vojkova brigada spet lahko odpočila, saj je tri dni imela popoln mir. Le za brigadno poveljstvo ni bilo počitka, zakaj štab korpusa je takoj izkoristil ugodno priložnost, ko je imel vse brigade — razen Prešernove, ki se je bila medtem vrnila na Cerkljansko — okrog sebe in sklical dvodnevno vojaško posvetovanje v Čepovanu. Na tem posvetovanju so se pogovorili o raznih pomanjkljivostih in o tem, kaj vse bi bilo treba še storiti, da bi se brigade res spremenile v prave vojaške enote.

Posvetovanje je trajalo le en dan, zakaj drugega dne, 26. julija, so se morali komandanti in komisarji kar najhitreje vrniti v svoje brigade. Kaj se je zgodilo?

Tega dne so Nemci z vseh strani krenili v sedmih bojnih skupinah proti Čepovanu z namenom, da temeljito preiščejo še ta del partizanskega osvobojenega ozemlja. Tako kot na Cerkljanskem tudi tu niso bile njihov cilj naše brigade, temveč bolnišnice, delavnice in skladišča z materialom, ki so ga odmetavala zavezniška letala. Nemško poveljstvo je upalo, da bo tu imelo več uspeha kot na Cerkljanskem. Prva sovražnikova kolona se je napotila v Trnovski gozd iz Vipavske doline proti Predmeji. To je prestregla Gradnikova brigada in z njo kaj hitro opravila: v nezadržanem jurišu jo je povsem razbila, zažgala šest kamionov, in med drugim orožjem zaplenila tudi avtomatski top 20 mm.
V boju je padlo 48 sovražnikovih vojakov, trije pa so bili ujeti. Z drugo kolono, ki je iz Gorice pritiskala čez Trnovo, naj bi opravila Vojkova brigada. Tri sovražnikove bojne skupine so prihajale iz Soške doline čez Banjško planoto, ena pa iz Gorice kar po cesti proti Čepovanu. Sedma kolona se je čez Vojsko in Gorenjo Trebušo bližala iz Idrije.

Sovražniku, ki je prodiral čez Banjško planoto, so se uspešno upirale in ga zadrževale enote XXX. divizije,[359]) nezadostno pa je bilo zavarovana smer Gorica—Lokve oziroma Gorica—Čepovan, zakaj tam so bile le enote Tržaške brigade. Zato so tja poslali še Vojkovo brigado. Ta je krenila iz Podčepovana in Dola, kjer se

[359]) **2e v prvih spopadih so enote Kosovelove brigade razbile dve sovražnikovi koloni, ki sta proti čepovanu prodirali čez Banjško planoto, in pri tem zaplenile tri Šarce, šest brzostrelk, radijsko postajo in precej pušk ter drugega vojaškega materiala.**

je bila dotlej zadrževala, ob pol osmih zjutraj ter pohitela proti Lokvam in še naprej proti Trnovemu. Tja je pravzaprav krenil le 1. bataljon, medtem ko sta 2. in 3. bataljon zavila v desno proti Voglarjem in Zavrhu. Na sovražnika — bilo ga je kakih 300 mož — ni bilo treba prav dolgo čakati. Prvi streli so se oglasili že okrog devete ure dopoldne, potem pa streljanje ni ponehalo vse do noči. Medtem ko 1. bataljon ni imel nobenega pravega posla, zakaj sovražnik je pritisnil proti Voglarjem in Podgozdu, pa je bilo toliko bolj vroče na položajih 2. in 3. bataljona. Nekako je še šlo, dokler sta lahko zadrževala sovražnika pred robom gozda. Mnogo huje je bilo potem, ko se je Nemcem posrečilo vdreti v gozd in ko se ni več vedelo, kje so naši in kje sovražnikovi vojaki. Kljub temu sta se bataljona trdovratno upirala in zadrževala sovražnika, ki je skušal kar najhitreje vdreti v središče partizanskega osvobojenega ozemlja.[3"])

Približno ob štirih popoldne so razmere postale zelo resne. To pa ne le zato, ker so Nemci pritisnili vojkovce že na zadnji rob pred Lokvami, temveč predvsem zaradi prodora bataljona »Heine«, ki je bil to jutro krenil iz Idrije, na Lažno — gorsko vasico nad Čepovanom in Lokvami. Prav malo je še manjkalo in sovražnik bi lahko kar z dveh nasprotnih strani vdrl na Lokve in tako presekal edino pot, po kateri bi se enote XXX. divizije še lahko umaknile z Banjške planote in Čepovanske doline v Trnovski gozd.

Takrat je v štab Vojkove brigade prispel Stane Potočar-Lazar, komandant XXXI. divizije z namenom, da osebno posreduje:

»... Pridrdra motor. Pred štabom brigade se ustavi komandant XXXI. divizije podpolkovnik Lazar.

,Vojko, kaj pa delajo vaši? Naši so jih že povsod drugod nabrisali. Tvoja brigada *mora* vreči sovražno kolono nazaj s položajev . .

.Tovariš podpolkovnik, poslali smo že en bataljon Nemcem za hrbet. Vsak hip utegne napasti. Pravkar pošiljam še udarni vod, da napade z boka. Tvoj ukaz bo izvršen .. Z«[361])

In zares je bil izvršen. Sovražniku v hrbet so poslali 1. bataljon, medtem ko sta 2. in 3. bataljon z udarnim vodom pritisnila frontalno. Ni bilo lahko borcem dvigniti se iz dokaj varnih zaklonov in planiti v gozd, kjer jih je izza vsakega grma lahko

3[60]) Tega dne se je zlasti izkazal Franc Štucin, ki je bil doma iz Jesenice na Cerkljanskem in je decembra 1944 padel kot komisar 1. bataljona Vojkove brigade. Ta je s svojo skupino hladnokrvno spuščal Nemce v neposredno bližino, jih zasul z ognjem, nato pa jih spet enako pričakal na novem položaju.

[361]) Franci Preis, Z godbo na juriš (IZDG,fase. 91—I).

presenetil sovražnikov rafal, toda ko so ob zvokih harmonike in med vpitjem »Hura! Juriš!« to storili, so Nemcem popustili živci in so se začeli umikati nazaj proti Zavrhu. Čeprav so se trdovratno upirali, kar je soditi tudi po hudih izgubah, ki jih je tega dne imela Vojkova brigada, so jih vojkovci nagnali prav do Zavrha.[362]) Tam je bil tudi nemški pratež z mulami. Samo še sunek, in morda bi se tudi ta znašel v rokah vojkovcev.

Prav tedaj pa je prišlo povelje, naj se bataljona takoj umakneta nazaj proti Lokvam. To je bilo treba storiti zato, ker se je iznenada v naselju Nemci — približno na pol poti med Trnovim in Lokvami — pojavila močnejša sovražnikova skupina in je grozila resna nevarnost, da bo vojkovce napadla v hrbet. Svojega uspeha resda niso izkoristili do kraja, toda nalogo, ki jim jo je bil dal komandant divizije, so v celoti opravili in omogočili enotam XXX. divizije, da so se še to popoldne in ponoči umaknile prek čepovanske doline na območje Lokev.

Naslednjega dne, 27. julija, je bila Vojkova brigada sprva na položajih izza Lokev in zapirala smer Lokve—Mala Lažna—Predmeja, toda že v dopoldanskih urah so njene položaje prevzele enote XXX. divizije, vojkovci pa so odšli na drugo stran Trnovskega gozda, na Predmejo. Tam je brigada ostala še naslednja dva dni, ne da bi se v tem času zgodilo kaj omembe vrednega, kar pa ne pomeni, da je bilo sovražnikove ofenzive že konec. Nemcem se z Lokev in iz Čepovana nikamor ni mudilo, temveč so vso bližnjo okolico temeljito preiskali. Njihovo iskanje, žal, ni bilo zaman, saj so odkrili prenekateri bunker z orožjem in municijo, zlasti pa z uniformami. Lahko si je zamisliti negodovanje borcev, ko so videli, kako jim Nemci odnašajo njihove zaloge, in nezadovoljstvo, ker so jih bili pustili pomanjkljivo oblečene ob tolikšnih količinah uskladiščene opreme.

Toda po toči zvoniti je prepozno. Vse, kar je korpusno poveljstvo še moglo storiti, bi bil izgon sovražnika z Lokev in Lažne. Le tako bi bilo mogoče še rešiti skladišča, ki jih sovražnik dotlej še ni bil odkril.

Sprva so to nalogo zaupali enotam XXX. divizije in Gradnikovi brigadi, ki so 28. in 29. julija sicer nekajkrat napadle Lokve in Lažno, vdrle celo med hiše, toda sovražnika kljub temu ni bilo

v [362]) Po nekaterih podatkih so tega dne padli trije, ranjenih pa je bilo sedem borcev. Po drugih, ki so verjetnejši, so vojkovci imeli osem mrtvih (med njimi ie bil tudi namestnik komisarja 3. bataljona Janko Sink-Runo), prav toliko pa tudi ranjenih.

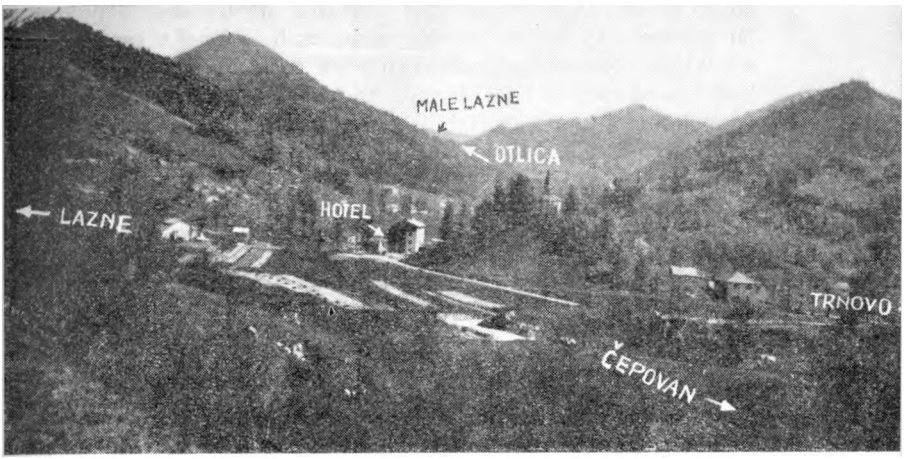

Lokve

mogoče več odgnati odtod. Korpusno poveljstvo še ni odnehalo in je sklenilo, naj se tem napadom pridruži še Vojkova brigada.

Brigadno poveljstvo je na Lokve poslalo sprva eno četo 2. bataljona z udarnim vodom, nekaj ur kasneje pa še 3. bataljon. Tega dne, 30. julija, so bile splošne razmere za napad ugodnejše kot sicer. Bataljon »Heine« se je bil namreč s svojimi ranjenci in mrliči vrnil v Idrijo, tako da je na Lažni ostala le 7. četa, na Lokvah pa 6. četa 136. rezervnega polka gorskih lovcev. Priložnost je bilo treba izkoristiti. Gradnikova brigada naj bi osvojila Lažno, enote Vojkove brigade ob podpori enega izmed bataljonov Kosovelove brigade pa Lokve.

Toda Nemci na Lokvah so bili že tako zelo močno utrjeni — zlasti na gričku pri cerkvi in v hotelu pod cerkvijo — da jim ni bilo mogoče priti do živega. Četa 2. bataljona in udarni vod sta se spopadla s sovražnikom že popoldne, nekoliko kasneje se jima je pridružil še 3. bataljon. S položajev ob robu gozda jugovzhodno od Lokev so vojkovci skušali vdreti med hiše, toda vmes je bila sama planjava. Zvečer, ko se je stemnilo, so znova poskusili, toda sovražnik je spuščal v zrak raketo za raketo in bilo je spet svetlo kot podnevi. Čeprav so borci prišli že prav blizu sovražnikovih položajev, so naleteli na tako hud odpor in tako močan ogenj,

da so se morali naposled spet umakniti na izhodiščne položaje. Ni ugotovljeno, koliko mrtvih in ranjenih je imel v tem napadu sovražnik, toda na naši strani so padli trije, ranjeni pa bili štirje borci. Med ranjenci je bil tudi Adolf Novak, ki je le nekaj dni poprej postal komandant 3. bataljona in ki so ga borci z naj večjo težavo rešili z zelo izpostavljenega položaja. To se je dogodilo takole:

»... Ko smo se bližali nemškim položajem, nas je sovražnik opazil. Izstrelil je nekaj raket v zrak, nato pa z vso močjo užgal po nas. Takrat je bil komandant Adolf Novak kakih deset metrov vstran od mene. Med žvižganjem krogel in bobnenjem min sem nenadoma zaslišal njegov klic. Hitro priskočim in zvem, kaj se mu je pripetilo. Ranilo ga je v nogo in nanjo ni mogel več stopiti. Kri mu je curkoma lila iz rane.

Poklical sem Franca Ahčina, ki je bil tam blizu. Ker ga tam nisva mogla obvezati, sva ga potegnila v bližnji zaklon. Ahčin si je nato odtrgal kos srajce in mu prevezal rano. Komandant se je nato naju oprijel okrog vratu in se usedel na puško, ki sva jo držala vsak za svoj konec. Med sikanjem krogel iz nemških Šarcev sva ga odnesla na varno. Čeprav so ga bili takoj nato poslali v bolnišnico »Pavlo«, je po nekaj dneh umrl, ker je bil izgubil preveč krvi.

Ko sva se z Ahčinom po končanem boju ogledovala, sva ugotovila, da je njemu med prenosom ranjenca nemški rafal odtrgal velik kos plašča, meni pa je drug rafal razbil puškino kopito .. ,«[M])

Tega dne tudi Gradnikova brigada ni imela sreče. Bila je sicer že prav blizu uspeha, toda iz Idrije se je nepričakovano spet vrnil bataljon »Heine« in spet nastanil v Lažni. Po vsem tem se je tudi korpusno poveljstvo moralo pomiriti z usodo, Nemci pa so še nadalje preiskovali bližnje gozdove in odvažali zaplenjeni material.

Sovražnikova ofenziva je trajala še skoraj štirinajst dni, toda občutile so jo le enote XXX. divizije in Gradnikova brigada, medtem ko je bila Vojkova brigada na Otlici in Predmeji. Tam ji ni bilo slabo. Vipavska dolina je bila pred njo, tam pa ni manjkalo ne hrane ne vina. Tja so hodili propagandisti Vojkove brigade prirejat tudi mitinge. Borcem ni bilo slabo le glede tega, da so imeli mir in da jim ni manjkalo hrane, sicer pa so imeli tudi v teh dneh trdo življenje. Urili so se tako kot še nikoli dotlej. Vstajali so zjutraj ob petih, nato so si sledile vojaške ure in vaje ter politične ure druga za drugo. Nedvomno je to bila posledica tega,

[M]) **Spomini Vinka Krajnika.**

kar so sklenili štirinajst dni poprej na vojaški konferenci v Čepovanu.

Drugega avgusta so v brigadi ustanovili neko posebno enoto — francosko četo. V njej je bilo 71 Francozov, ki jih je bila Prešernova brigada osvobodila iz delavskega taborišča na Jesenicah in so jih potem dodelili Vojkovi brigadi. Komandir te čete je postal Ivan Leban, ki je pred vojno delal v Franciji in je zato znal francosko, komisar pa je bil že omenjeni Pierre Ogier, ki je bil v brigadi vse od njegove ustanovitve.

V teh dneh je tudi 3. bataljon dobil novega komandanta. To je bil Franc Kovačič-Tarzan.

Četrtega avgusta so 2. bataljon nenadoma poslali v Zadlog, medtem ko sta 1. in 3. bataljon še nadalje ostala na Otlici. Prejšnji večer je namreč prišlo v Črni vrh nad Idrijo kakih 300 domobrancev in Nemcev, ki so se takoj začeli utrjevati in s tem pokazali svojo namero, da tam ostanejo dlje časa. Na vso moč so hiteli graditi bunkerje in razpenjati okrog njih bodečo žico. Naloga 2. bataljona je bila, da jim prepreči morebitni izpad proti Otlici, večkrat pa jih je tudi demonstrativno napadal in obstreljeval s težkim minometom. S tem je domobrance v Črnem vrhu sicer oviral pri utrjevanju, ni pa ga mogel preprečiti. Po štirih dneh so domobranci zgradili okrog vasi že toliko utrdb, da so Okrepitve lahko odšle nazaj na Veharše, v Črnem vrhu pa je ostala 15. četa SNVZ s približno 150 možmi.

Do ponovnega preplaha je v Vojkovi brigadi prišlo 8. avgusta, ko je močnejša nemška kolona začela močno pritiskati proti položajem Gradnikove brigade med Lokvami in Predmejo z namenom, da se prebije na Predmejo, hkrati pa se je tudi iz Ajdovščine bližalo proti Predmeji nekaj stotin sovražnikovih vojakov. Bataljona sta takoj pohitela na rob nad Vipavsko dolino, da ne bi prišlo do kakega presenečenja, in sta tam ostala še vso noč. Kasneje so zvedeli, da so po dolini le mobilizirali v domobrance, niso pa sovražnikovi vojaki pokazali nobene želje, da bi se izpostavljali partizanskim strojnicam na grebenu nad Vipavsko dolino.

Naslednjega dne je brigada dobila novo povelje: takoj se naj odpravi nazaj na Cerkljansko, kjer bo prejela novo nalogo. Brigada je krenila na pot kmalu po zajtrku, na Vojsko pa je prispela popoldne ob petih. Tam ni prenočevala, temveč je le povečerjala, takoj nato pa nadaljevala pot čez Šebreljsko planoto in Želin v

Cerkno. Na cilj je prispela po približno dvajsetumem pohodu — ne računajoč počitek na Vojskem — 10. avgusta v jutranjih urah.[341])

PRENOS RANJENCEV NA NOTRANJSKO

(Skica na str. 376)

Na sklep korpusnega poveljstva, da pošlje težje ranjence in invalide čez železniško progo Ljubljana—Postojna—Trst na Notranjsko, je vplivalo več vzrokov. Najtehtnejši je bil vsekakor ta, da so postajali boji na Primorskem toliko hujši, kolikor bliže so bile zavezniške fronte, in da je bilo ranjencev čedalje več, tako da v »Pavli« in »Franji« za nove ranjence že skoraj ni bilo več prostora. Razen tega je bilo med njimi tudi precej takih, ki jih v partizanskih razmerah ni bilo mogoče do konca pozdraviti. To bi bilo mogoče storiti le v pravih bolnišnicah. Tja so lahko spravili ranjence s Primorskega le tako, da so jih prepeljali na Notranjsko, odtod pa naj bi jih z zavezniškimi letali, ki so takrat že pristajala v Loški dolini, odpremili v anglo-ameriške bolnišnice v Južni Italiji.

To nalogo — prenos ranjencev čez progo na Notranjsko — naj bi opravila XXXI. divizija, enote XXX. divizije pa naj bi jo varovale na njenem pohodu vse do proge.

Sredi avgusta so se na Cerkljanskem zbrale vse tri brigade XXXL divizije. Vojkova brigada je po prihodu iz Trnovskega gozda zavila na območje Cerkljanskega vrha in Kladja, tam pa je ostala le tri dni. Trinajstega avgusta so borce dvignili na noge zelo rano, nato pa se vse do popoldanskih ur pripravljali na dolgi

364) Viri: povelji štaba XXXI. divizije z dne 30. julija 1944 in 8. avgusta 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); odredba štaba XXXI. divizije z dne 27. julija 1944 (IZDG, fase. 281—II); dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 5. avgusta 1944 (IZDG, fase. 226—III); dnevna poročila OC XXXI. divizije z dne 5., 6. in 8. avgusta 1944 (IZDG, fase. 234—I); dnevna poročila OC XXXI. dtvizije z dne 29., 30. in 31. julija (IZDG, fase. 234—I); povelji štaba Vojkove brigade z dne 26. in 28. julija 1944 (IZDG, fase. 282—II); odredba štaba Vojkove brigade z dne 27., 30. in 31. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); vojaška poročila štaba Vojakove brigade z dne 27., 28., 30. in 31. julija 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); vojaška poročila štaba Vojkove brigade z dne 3., 4., 5., 6., 8. in 9. avgusta 1944 (prav tam); poročilo OC Vojkove brigade z dne 26. julija 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); poročili OC Vojkove brigade z dne 2. in 5. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); vojaško poročilo 2. bataljona Vojkove brigade z dne 30. julija 1944 (IZDG, fase. 251—I); kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); poročili štaba XXX. divizije z dne 4. in 5. avgusta 1944 (IZDG, fase. 226—I); Franci Preis, Z godbo na juriš (IZDG, fase. 91—I); spomini Vinka Krajnika, Benjamina Nastrana in Franca Uhana.

SVPB »Franja«

pohod.[363]) Vojkovi brigadi so zaupali skrb za osem ranjencev izmed tridesetih, kolikor jih je bilo namenjenih za prenos na

[365]) Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I) in poročilo OC XXXI. divizije z dne 14. avgusta 1944 (IZDG, fase. 234—I) omenjata, da so na pot krenili že 13. avgusta proti večeru, toda iz povelja štaba XXXI. divizije (povelje nima datuma, ker je ohranjena le njegova druga stran — IZDG, rase. 281—IV) je

Notranjsko iz bolnišnice »Franje«.“[6]) Brigadno poveljstvo je sklenilo, naj v 2. bataljonu pripravijo osem skupin, izmed katerih bo vsaka prevzela po enega ranjenca. Sredi popoldneva se je brigada spustila v Cerkno, le 1. bataljon je zavil proti Želinu in razpostavil zasede, da bi tako zavaroval prehod kolone z ranjenci prek ceste Idrija—Sv. Lucija in Idrijce.

V Cerknem so se medtem zbrale že vse tri brigade s štabom divizije na čelu.

»... Četverostopi so se zgrinjali v ozko dolino; čete, bataljoni in brigade so defilirale mimo svojih komandantov, mimo junakov, mimo neustrašenih borcev in uzrl si ponos, ki je plamtel, in živ ogenj, ki jim je žarel iz oči. Rahla zaskrbljenost je na tihem pravila, da gre za nekaj resnega, velikega. Vse čaka nestrpno, pričakuje besed svojih komandantov.

Z nasmehom na ustnah prijaše na svojem ‚hodži' Vojko, njegova brigada pa ga verno zre in posluša:

.Zadana nam je sveta in velika naloga, katero moramo izvršiti. Naše ranjene borce, ki so žrtvovali skorajda vse, kar ima človek, ki se niso ustrašili pokanja pušk in drdranja strojnic in ki so svoja zdrava prsa in svoja z neskončno ljubeznijo do rodne grude prežeta srca nastavili v bran proti smrtnemu sovražniku nas Slovencev, moramo rešiti in jih spraviti na tako mesto, da se bodo odpočili, da se bodo njih telesa naužiila svobodnega zraka zavezniškega naroda, da bodo za svoje trpljenje vsaj malenkostno odškodovani in da se spet zdravi povrnejo v okrilje domače zemlje, kjer bodo, če bo treba, spet zastavili svoja življenja za vzvišene ideje zasužnjenega naroda!'

Vsa srca so vzplamtela in duša vsakega borca je doumela častno ji zadano nalogo: na tihem so dolge, prašne kolone prisegale in trdno obljubljale, da bodo ranjene tovariše, četudi na ramah, prenesle prek vseh nevarnih mest, mimo vseh sovražnih gnezd na prosto, osvobojeno ozemlje, na mesta oddiha in počitka.

Lahka prašna koprena pokriva serpentine bele ceste, prvi mrak se spušča na vojsko enaintridesete divizije, predhodnice se premikajo in v vse smeri ščitijo kolono vozil z ranjenci. Pohod se je pričel... «“[7])

videti, da bi morala kolona kreniti na pot 14. avgusta ob šestih popoldne. Verjetnejši je prvi podatek.

[M]) Število ranjencev, ki so jih prenesli oziroma prepeljali na Notranjsko, ni natančno ugotovljeno. Dr. Pavla Jerina-Lah omenja v svoji Kron'ki SVPB »Pavla«, da jih je bilo osemdeset (trideset iz »Franje« in petdeset iz »Pavle«), povelje štaba XXXI. divizije za nadaljevanje pohoda z dne 16. avgusta 1944 (IZDG, fase. 226—III) govori o sedemdesetih ranjencih, po polmesečnem partijskem poročilu XXXI.. divizije z dne 21. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—I) bi sklepali, da je divizija prepeljala čez progo 85 ranjencev in invalidov, ki jih je dobila iz bolnišnic in od XXX. divizije, nekateri viri pa navajajo sloin celo 170 ranjencev. Bržkone jih je bilo okrog osemdeset.

[M7]) Tone Pogačnik-Marij, Soncu in zdravju nasproti (IZDG, fase. 91—I).

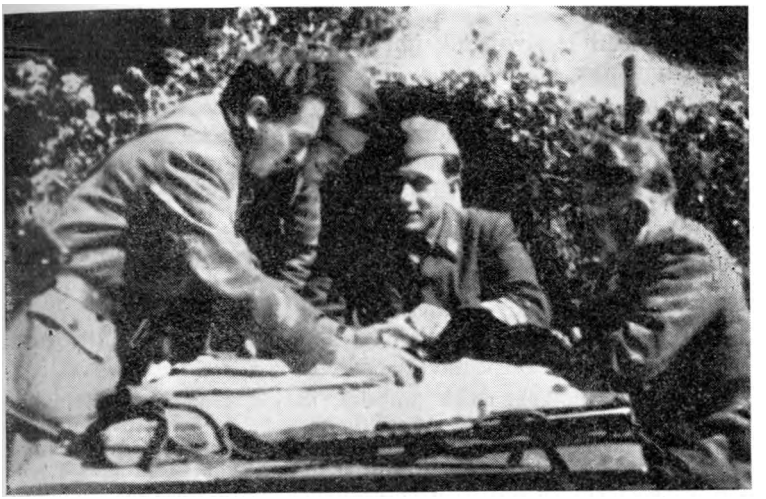

Štab IX. korpusa. Sedita Lado Ambrožič-Novijan (komandant korpusa) in Janez Hribar (komisar korpusa), ob mizi pa slonita Albert Jakopič-Kajtimir (načе.n k štaba) in Peter Štante-Skala (namestnik komandanta)

Pohod je bil silno naporen. Če ne bi bile na območju Čepovana še precej nejasne razmere, bi kolona bržkone krenila kar po cesti čez Dolenjo Trebušo in Čepovan na Otlico. Tako je bilo treba na Želinu bresti Idrijco, nato pa po ozki in silno strmi poti lezti proti Jagrščam. Strmina je bila tolikšna, da marsikje konji niso bili dovolj močni in so jim morali pomagati s potiskanjem voz še borci. Po štirinajsturnem pohodu so naposled le prispeli na Vojsko, kjer so prenočili, nato pa prek Mrzle rupe nadaljevali pot na Otlico, kjer so se jim pridružili še ranjenci iz »Pavle«. S tistimi iz »Franje« jih je bilo kakih sedemdeset. Vojkova brigada je odšla še nekoliko dlje in se nastanila na Predmeji.

Kmalu po prihodu je že imela spopad s sovražnikom. Šlo je le za manjšo skupino s kakimi 35 sovražnikovimi vojaki, ki so se na kamionu bližali iz Ajdovščine Predmeji. Vojkovci so takoj pohiteli na položaje in začeli kamion in sovražnika na njem obstreljevati s strojnicami in protitankovskimi puškami. Pri tem so jim pomagali tudi prešernovci s svojim težkim minometom. Njihovo prizadevanje ni bilo zaman. Že po tretjem strelu z rusko protitankovsko puško se je na kamionu pokazal plamen, vojaki

so poskakali s svojega vozila in jo ucvrli nazaj v Ajdovščino. Ob tej priložnosti je sovražnik imel tri mrtve, naši pa so zaplenili nekaj municije.

Medtem je korpusno poveljstvo organiziralo še drugi del pohoda. Sklenilo je, naj Gradnikova brigada krene proti progi še tega, vse druge enote pa naslednjega dne. To pa zato, da bi Gradnikova brigada dan poprej bila že na drugi strani proge in odtod zavarovala prehod glavnini z ranjenci.

Glavnina divizije je krenila z Otlice 17. avgusta ob pol sedmih zvečer. Na čelu je šla Prešernova brigada, za njo štab divizije, nazadnje pa Vojkova brigada. Borci so hodili peš, ranjence pa so do Bukovja pripeljali s kamioni. Na vseh pomembnejših točkah vzdolž poti so bile razpostavljene zasede Kosovelove brigade.

»... Sam komandant korpusa, tovariš generalmajor Novljan vodi organizacijo in se udeležuje pohoda do črte sovražnikovih bunkerjev. Toda pohod je edinstven. Vse je pripravljeno in predvideno do zadnje pičice, veličasten primer, kakršnega v zgodovini vojaške sanitete morda še ni bilo.

Ko pridemo do boljših cest, zdrvi pred skupino ranjencev predhodnica treh motornih vozil, sledita majhno motorno tovorno vozilo in velik kamion, za njima pa še druga motoma vozila z ranjenci. Na vsakih nekaj minut naletimo na skupino za zvezo ali zasedo. V avtomobilski koloni 9ta tudi divizijski zdravnik dr. Klajn in tovariš generalmajor Novljan-Ambrožič.

‚Vse v redu?' vprašuje prvi motociklist skupino za varnost in zvezo. ‚Vse v redu, dalje,' signalizirajo motorna vozila z lučmi nazaj koloni avtomobilov. Tam pri sovražnikovih bunkerjih pa že čaka Gradnikova brigada in drži vsak sovražnikov bunker v varni obkolitvi... «[m])

Vojkova brigada se je ustavila v gozdu nad Bukovjem, kamor je prispela ob treh zjutraj. Dan je izkoristila za zadnje priprave za prenos ranjencev prek proge. Po štabih, bataljonih in četah so se vrstili vojaški, partijski in drugi sestanki, na vseh pa so razpravljali le eno: kako zagotoviti varen prenos ranjencev na Notranjsko. To ni bila niti najmanj lahka naloga, zakaj proga je bila močno zastražena, razen tega pa je bilo treba priti čez njo v neposredni bližini Postojne, kjer je bilo takrat — sodeč po naših obveščevalnih poročilih — 1360 sovražnikovih vojakov, in le nekaj kilometrov daleč od Rakeka, ki je imel skoraj 1000 mož močno posadko, sestavljeno predvsem iz domobrancev. Misliti so morale na vse možnosti. Tudi na to, da jih bodo na progi čakale močne

368) Franci Preis, Enaintrideseta — samaritanska divizija (IZDG, fase. 91—II).

zasede in na to, da jih utegne sovražnik zasledovati tudi onstran proge.

Borci Vojkove brigade naj bi prenesli čez progo enajst ranjencev. Zato so sestavili prav toliko skupin, v vsaki izmed njih pa je bilo po dvanajst mož.

V predhodnici divizijske kolone, ki je 18. avgusta proti večeru krenila čez Bukovje in Studeno proti progi, ki naj bi jo prešla kakih petsto metrov daleč od Škrbca, je tokrat bila Vojkova brigada s 1. bataljonom na čelu. Pred njim je hodil udarni vod, ki so ga bili okrepili še s štirimi mitralješkimi trojkami. Njegova naloga je bila, da takoj juriša, če naleti na sovražnika.

Najprej je kolona previdno prekoračila cesto, nato pa se začela še previdneje bližati približno dva kilometra oddaljeni pro gi. Čeprav so mulam in konjem ovili kopita z vrečevino, je sovraž nik v bližnjih bunkerjih le začutil, da na progi nekaj ni v redu. Oglasili so se njegovi mitraljezi, toda hkrati s temi so zaregljale tudi strojnice borcev Gradnikove brigade s položajev onstran proge in pritegnile večji del sovražnikove pozornosti nase. Pod njihovim varstvom je divizija z vsemi ranjenci vred srečno prispela na drugo stran proge. Tam se ni zadrževala, temveč je kolona takoj zavila v breg in se ustavila šele ob osmih zjutraj pri neki lovski koči. Potem ko so se dobro zavarovali, so si bataljoni skuhali zajtrk in kosilo hkrati. Medtem so iz Loške doline poslali tudi že vozove, na katere so naložili ranjence, potem pa so v popoldanskih urah skupno z njimi med prepevanjem partizanskih pesmi zavili v Loško dolino. Vojkova brigada se je tam nastanila v Podcerkvi, Gradnikova v Starem trgu, Prešernova pa v Kozarščah.

Povsem je razumljivo, da je borce na vso moč zanimalo, kakšno je življenje na osvobojenem ozemlju na tej strani proge. Ugotovili so, da je tu marsikaj takega, česar na Primorskem ne poznajo. Med drugim celo kino, ki so ga borci vneto obiskovali. »... Torej partizani imajo tudi že svoj kino, skoro neverjetno, ali resnično,« ugotavlja z velikim začudenjem kronist Vojkove brigade. Manj razveseljivo pa je nanje vplivalo dejstvo, da je na Notranjskem še večje pomanjkanje hrane kot onstran proge.

Posebno doživetje za vsakega vojkovca je bil prihod komandanta glavnega štaba NOV in PO Slovenije generalmajorja Franca

Vkrcavanje vojkovca Slavka Jerale-Djolija v zavezniško transportno letalo

Rozmana-Staneta, ki je »bil viharno pozdravljen od naše edinke«.[36])

Sporočila, da se bodo 24. avgusta vrnili nazaj čez progo, so se razveselili vsi borci razen Francozov. Tem so bili že obljubili, da jih bodo poslali z letali čez Italijo v Francijo, toda pozneje je prišlo novo povelje, češ da se morajo vrniti nazaj na Primorsko. Zato jih je med potjo proti progi kakih petintrideset ušlo. Nekateri so se vrnili v enote VII. korpusa, druge pa so polovili Nemci in jih menda postrelili.

Prehod čez progo je bil tokrat precej težavnejši kot teden dni poprej. Sovražnik je vedel, da se bo divizija prej ko slej vrnila in je zato imel vsako noč vzdolž proge razpostavljene močne zasede. To noč je, sodeč po nekaterih obveščevalnih podatkih, zakasnil in ni utegnil pravočasno zasesti prav tistih položajev, čez katere se je vračala XXXI. divizija.[370]) Kljub temu jo je le napadel s hudim ognjem iz strojnic in minometov. Prvi bataljon Vojkove brigade se mu je krepko postavil v bran in se potem, ko je bila že vsa kolona mimo, priključil njenemu začelju. Zani-

[369]) Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I).

[370]) V koloni ni bilo le Prešernove brigade, ki je tri dni kasneje prešla južno od Št. Petra (sedanja Pivka) progi, ki iz Pivke peljeta proti Reki in Trstu, nato pa se spet priključila diviziji.

mivo je, da 1. bataljon pri tem ni imel nobenih izgub, pač pa so sovražnikove mine ranile štiri vojkovce v glavni koloni.

Po prehodu čez progo se je brigada nastanila nad Šmihelom in v sami vasi. Razpoloženje med borci se je močno dvignilo ne le zaradi obilnejše hrane, temveč predvsem zato, ker so zvedeli »veselo vest, da so zavezniki bombardirali borovniški železniški most, kar je povzročilo neizmerno navdušenje, zakaj Nemci poslej niso imeli na tem mestu nobene prometne zveze več. Propagandni odsek je tega večera priredil miting, ki je zelo dobro uspel in je bilo civilno prebivalstvo prav zadovoljno«. S temi besedami je takratni brigadni kronist Tone Pogačnik-Marij zaključil zadnji dan (26. avgust 1944) brigadne kronike.[371])

371) Viri; povelje štaba XXXI. divizije z dne 13., 15., 16., 17., 18., 19. in 25. avgusta 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); polmesečno partijsko poročilo XXXI. divizije z dne 21. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—I); poročila OC XXXI. divizije z dne 14., 15., 21., 22., 25. in 26. avgusta 1944 (IZDG, fase. 234—I); vojaška poročila štaba Vojkove brigade z dne 13., 14., 15., 16., 20., 23., 26., 2/. in 28. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročilo OC Vojkove brgade z dne 26. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 25. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—VIII); Kronika Vojkove brigade (IZDG, fase. 281—I); Tone Pogačnik-Marij, Soncu in zdravju nasproti (IZDG, fase. 91—I); Franci Preis, Enaintrideseta — samaritanska divizija (IZDG, fase. 91—II); Naša borba, 26. avgusta 1944 (IZDG); dr. Pavla Jerina-Lah, Kronika SVPB »Pavla« od 6. decembra 1943 do osvoboditve; Hron ke o radu san tetske službe u NOR 1941—1945, 10. zvezek. Beograd 1967).

OFENZIVA NA DOLOMITE

ŠIRJENJE DOMOBRANSTVA

(Skica 13)

Po prihodu XXXI. divizije z Notranjskega je korpusno poveljstvo imelo v načrtu dolgotrajnejšo in obsežno ofenzivo proti Dolomitom, ki naj bi se je razen te divizije udeleževale še enote XXX. divizije in nekateri odredi. To je bilo nujno, zakaj domobranstvo se je začelo iz Dolomitov nevarno širiti tudi že na primorsko stran.

V samih Dolomitih, onstran nekdanje italijansko-jugoslovanske meje, so bile domobranske postojanke že konec leta 1943 tako na gosto razpostavljene in nadzorstvo nad ozemljem med njimi s strani domobrancev tako dobro organizirano, da se ni mogla tam pokazati nobena naša vojaška enota več, ne da bi bila domobranska poveljstva prek svojih obveščevalcev s terena takoj obveščena o tem in da je ne bi z obstreljevanjem s težkim orožjem in napadi z vseh strani prisilila k umiku s tega območja.

V začetku septembra 1944 je imelo tako imenovano »slovensko domobranstvo« v Dolomitih postojanke v Logatcu, Hotedršici, Rovtah, na Vrhniki, v Horjulu, na Korenu, v Polhovem Gradcu, pri Sv. Treh kraljih, v Suhem dolu in Št. Joštu, nekaj postojank pa je bilo še v neposredni bližini Ljubljane. Posadke v njih so bile različno močne (v Rovtah je bilo — sodeč po naših obveščevalnih podatkih — 148, pri Sv. Treh kraljih 46, v Št. Joštu 56, v Suhem dolu 97, Hotedršici 90, Logatcu 200 domobrancev itd.)[3"]), toda vse domobranske postojanke so bile izredno

[372] **Dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 6. septembra 1944 in polmesečno poročilo OC XXXI. divizije z dne 17. septembra 1944 (IZDG, fase. 74—I).**

Lev Rupnik in njegovi domobranci

močno utrjene. Običajno so bile obdane z vrsto bunkerjev in žičnimi ovirami, tako da jih ni bilo mogoče zavzeti že v prvem naskoku in jim je zato lahko pravočasno prispela pomoč iz sosednih sovražnikovih oporišč. Razen tega so bile posadke zares do zob oborožene. Imele so toliko najrazličnejšega orožja, da so ga morale precejšen del celo uskladiščiti. Tako so na primer imeli samo v Rovtah, čeprav je bilo tam le 148 mož, kar dve havbici in še en protiletalski top, razen tega pa še pet minometov ter 18 težkih in 28 lahkih strojnic. Okrog postojanke je bilo sicer trinajst bunkerjev, toda kljub temu je bilo orožja precej več, kot ga je mogla tamkajšnja posadka hkrati uporabljati. Podobno stanje je bilo tudi v drugih domobranskih postojankah.

Posadke domobranskih postojank v Dolomitih so bile vključene v čete. Tako so bile Rovte sedež 44. čete, ki je imela en svoj vod pri Sv. Treh kraljih, 42. četa je bila v Polhovem Gradcu, v Horjulu pa 43. četa z enim vodom v Št. Joštu, medtem ko je bila v Hotedršici 46., v Logatcu pa 45. četa. Razen teh čet je tu pa tam zahajal v Dolomite tudi 2. bataljon, ki mu je poveljeval

Nekatera druga poročila navajajo nekoliko drugačne podatke, kar je delno tudi posledica tega, da je v postojankah pogosto prihajalo do sprememb.

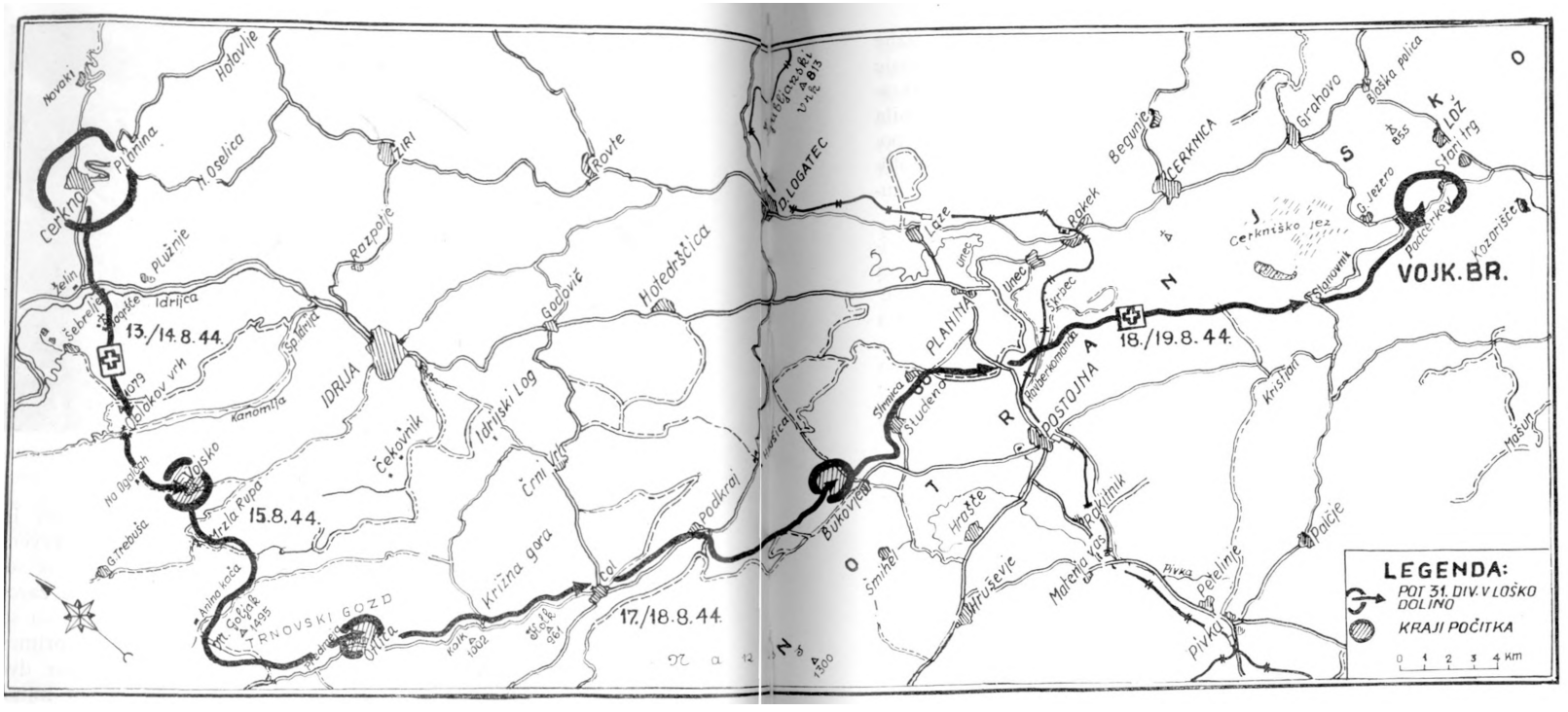

Rupnikov sin Vuk. To je bila manevrska enota, zelo dobro oborožena in ki jo je sprva sestavljalo 500 do 600 prostovoljcev, zaradi hudih izgub pa so ti udarni bataljoni — takrat so bili še štirje — postajali čedalje šibkejši in tudi čedalje manj prostovoljcev se je javljajo vanje.

Domobranstvo pa ni bilo omejeno le na Ljubljansko pokrajino, temveč se je — tako imenovano Gorenjsko domobranstvo — od spomladi 1944 začelo širiti tudi po Gorenjskem. Toda tam niso domobranske enote imele nobene samostojnosti, temveč so spadale kot vaške straže pod neposredno poveljstvo nemškega orožništva oziroma gestapa. Na severni strani nekdanje nemško-italijanske razmejitvene črte, ki je potekala skozi Dolomite, so bile take domobranske enote v Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem (116 mož), Lučinah (43 mož) in Gorenji vasi (150 mož). V vseh teh treh vaseh so bile razen domobranskih tudi nemške posadke (v Črnem vrhu 109, Lučinah 100 in Gorenji vasi 107 mož).

Reakcionarni vrhovi v Ljubljani so si že od jeseni 1943 na vso moč prizadevali, da domobranstvo zanesejo in razširijo tudi v Slovensko primorje. Tako je nastal tako imenovani »Slovenski narodni varnostni zbor« s sedežem v Trstu, čete pa je imel predvsem vzdolž stare italijansko-jugoslovanske meje (vpliv Dolomitov), na Tolminskem (vpliv tamkajšnje protiljudske duhovščine) in v Vipavski dolini. Ustanavljanje čet je potekalo dokaj počasi, saj med primorskim prebivalstvom ni bilo — razen redkih izjem

— nobene nagnjenosti do domobranstva, pa so zato morali razne ubežnike iz partizanskih enot in skrivače prisilno novačiti v svoje enote, hkrati pa te krepiti z domobranci iz Ljubljanske pokrajine. Bojna vrednost domobranskih enot na Primorskem je bila zelo slaba. Kljub grožnjam, da bodo v primeru njihovega pobega čutili posledice starši in drugi sorodniki, so prisilno mobilizirani domobranci čedalje pogosteje uhajali posamič in v skupinah iz postojank domov in k partizanom.[3"])

V prvi polovici avgusta 1944 je bilo v vsem Slovenskem primorju 1782 domobrancev, razvrščenih v petnajst čet. Na širšem območju Idrije je sprva delovala le 10. četa s sedežem na Ve haršah. Ta je bila ustanovljena v začetku maja 1944, do avgusta pa se je v njej nabralo 131 ljudi. En svoj vod je imela tudi na Gorah nad Idrijo, ki pa je v prvih dneh septembra prerasel v samostojno četo. Domobranci z Veharš so se jeseni in pozimi 1944 pogosto spopadali tudi z enotami Vojkove brigade in zato je treba o njih povedati nekaj več.

Prvi ukrep, ki ga je storila nova domobranska posadka na Veharšah, je bila splošna mobilizacija vseh za orožje sposobnih moških v bližnji okolici. Poslali so jih v Trst, ko pa so se izurili, so se vrnili in okrepili posadko. V veharški posadki je bila vrsta kriminalcev, ki so postali strah in trepet vseh poštenih ljudi v bližnji in daljnji okolici. Gorje privržencem narodnoosvobodilnega gibanja in političnim delavcem, ki so jih veharški domobranci dobili v svoje roke. Smrt jim skoraj v nobenem primeru ni ušla,[374]) toda preden se jih je ta usmilila, so morali prestati še raznovrstna mučenja. To je priznal tudi kasneje ujeti domobranec Ivan Novak z Jeličnega vrha nad Idrijo, ko je pripovedoval, kaj vse so počenjali z dvema ujetima terenkama iz Zadloga pri Črnem vrhu nad Idrijo. »... Začeli smo ju neusmiljeno pretepati. Tudi jaz sem ju pretepal. Po poti se je pretepanje z nezmanjšano silo nadaljevalo. Ko smo ju pripeljali v postojanko, so ju takoj začeli zasliševati. Kakor je pač vedno tam bila navada, je pri vsakem zasliševanju komandant poklical pet belogardistov, ki so imeli nalogo pretepati tiste, ki so bili na zašli-

[373]„ Številčno stanje 8. čete v Postojni je bilo na primer konec julija 1944 179 mož, toda izmed teh jih je bilo kar 68 na begu. (VII, mikroteka, film 7, posnetek 267).

[374]) Jakob Gantar iz Zavratca se spominja, da so domobranci na Veharšah od ustanovitve postojanke do konca vojne pobili kakih 24 oseb (Mestni muzej v Idriji, »Veharše«).

šanju. Tokrat sem v to petorico bil izbran tudi jaz. Pri zasliševanju smo ju ponovno pretepali, ker nista hoteli povedati, zakaj imata pošto. Zasliševanje je trajalo šest ur, tako da so me roke bolele od udarcev, ki sem jih delil. Drugi dan so omenjeni terenki poslali nekam naprej. Nadalje priznam, da smo omenjeni terenki po poti posiljevali. Vrstili smo se drug za drugim.. ,«[375])

Toda domobransko poveljstvo v Trstu in razni protiljudski vrhovi na Idrijskem se niso zadovoljili le z 10. četo na Veharšah, temveč so nameravali prek Črnega vrha in Cola vzpostaviti most do Vipavske doline, kjer domobranstvo nikakor ni moglo zaživeti.[376]) 2e junija so začeli na Veharšah zbirati moštvo za 15. četo, ki se je v prvih dneh avgusta nastanila in utrdila v Črnem vrhu nad Idrijo. Takoj zatem so ustanovili še 17. četo, ki naj bi vzpostavila postojanko na Colu — med Črnim vrhom in Ajdovščino. Ker pa so jih dogodki prehiteli (medtem je Gradnikova brigada napadla in uničila 15. četo v Črnem vrhu), tega niso mogli več uresničiti in so zato v 17. četo prekrstili posadko na Gorah nad Idrijo.

V Dolomitih so se razen domobranskih zadrževale tudi nekatere četniške enote. To so bili tako imenovani Gorenjski, Dolenjski, Notranjski in Soški odred, ki pa so bili številčno zelo šibki. V vsakem izmed njih je bilo kakih 120 do 140 četnikov. Četniki niso imeli svojih stalnih postojank, temveč so se pogosto selili iz kraja v kraj. Pri tem so pazili, da so bili dovolj daleč od krajev, ki so jih nadzirali partizani in kjer bi jih utegnile napasti njihove enote. Zato so se zadrževali bolj v notranjosti Dolomitov, predvsem pa v bližini Veharš in Rovt. Z domobranci so si bili v najboljših odnosih, saj je to šlo v korist enim in drugim. Četnikom zato, ker so jih domobranci varovali pred partizani, jih hranili in oboroževali, domobranci pa so se v primeru, ko bi ob koncu vojne Angleži zasedli Slovenijo, nameravali preleviti v četnike, torej v vojsko emigrantske jugoslovanske vlade, ki so jo Angleži imeli za zavezniško.

[375]) Poročilo oficirja OZNA XXXI. divizije z dne 10. oktobra 1944 (RSNZ, VOS—1—89 a).

[376]) V drugi polovici julija je Gradnikova brigada hkrati napadla več domobranskih postojank na območju Rihemberka, jih zavzela in pri tem ujela kakih sto domobrancev. Devet izmed njih so jih kasneje poslali tudi v Vojkovo brigado. UbežniŠtvo iz drugih domobranskih enot v Vipavski dolini je po vsem tem tako naraslo, da je moralo domobransko poveljstvo v prvih dneh septembra 16. četo v Vipavi združiti s 5. četo v Ajdovščini.

Število nemškega vojaštva na Idrijskem se je v drugi polovici avgusta 1944 precej zmanjšalo. Bataljon »Heine«, ki je v Idriji vedril skoraj leto dni in je imel v tem času na desetine večjih in manjših spopadov z Vojkovo brigado in drugimi enotami IX. korpusa, ki so delovale na tem območju, se je sredi avgusta dokončno poslovil od Idrije in krenil proti Istri.[377]) V Idriji je poslej ostal 2. bataljon 10. SS policijskega polka, ki je bil tja prišel 14. julija, medtem ko se je 1. bataljon tega polka zadrževal na območju Trsta, 3. bataljon pa na območju Gorice. Drugi bataljon, ki je imel kakih 600 mož, je moral razen idrijske postojanke prevzeti tudi še Spodnjo Idrijo in Godovič.

Takšne so bile razmere v Dolomitih in na širšem območju Idrije v času, ko je IX. korpus začel svojo veliko ofenzivo proti Dolomitom. Vendar se korpusno poveljstvo ni odločilo za to ofenzivo le iz želje in potrebe, da omeji širjenje domobranskega vpliva iz Dolomitov v notranjost Slovenskega primorja, temveč je pri tem imelo še druge zelo pomembne razloge.

Potem ko je odkrito sodelovanje med Nemci in četniško vojsko, ki ji je poveljeval vojni minister begunske jugoslovanske vlade Draža Mihailovič, postalo očitno že vsemu svetu, je bil predsednik te vlade na pritisk zahodnih zaveznikov in v želji, da reši, kar se sploh še rešiti da, prisiljen, da sklene sporazum, ki ga poznamo pod imenom sporazum Tito-šubašič. Podpisali so ga 16. julija 1944. Ena izmed določb tega sporazuma je bila, da emigrantska jugoslovanska vlada prizna narodnoosvobodilno vojsko za edino formacijo v Jugoslaviji, ki se bori proti okupatorju. To je hkrati pomenilo tudi obsodbo četniških in vseh drugih kvislinških oboroženih formacij.

Na podlagi tega je radio Svobodna Jugoslavija 31. avgusta objavil poziv Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, naj pripadniki teh formacij, če se žele izogniti kazni za sodelovanje z okupatorjem, najkasneje do 15. septembra 1944 prenehajo s svojim izdajalskim početjem in se vključijo v enote NOV in PO Jugoslavije.

Odtlej je bila poglavitna naloga vsega političnega aparata na terenu skrb, da razglas AVNOJ prodre v vse postojanke in do vseh družin, ki so imele kakega svojega člana med domobranci

[377]) V teh spopadih je bataljon »Heine« imel občutne izgube. Nemci sami priznavajo, da je bataljon v bojih, ki jih je imel med 1. januarjem jn 12. avgustom 1944, izgubil 41 mož, 23/ pa jih je bilo ranjenih. Potemtakem je skoraj vsak drugi pripadnik tega bataljona padel ali bil ranjen.

ali četniki, in da ta vpliva tudi na vse, ki so se iz kakršnihkoli razlogov izmikali partizanski mobilizaciji in se skrivali tam, kjer jih mobilizacijske patrulje niso mogle doseči, ter jih prepriča, da poziv velja tudi zanje. To je bilo mogoče bolj ali manj zadovoljivo napraviti povsod drugod razen v Dolomitih. Nad njimi so imeli domobranci popoln nadzor in zato tam skorajda ni bilo naših aktivistov. Potemtakem so lahko ls vojaške enote z vdori v notranjost Dolomitov širile našo literaturo in Dolomičane, ki jih je domobranska propaganda povsem zaslepila, seznanjale z dejanskim stanjem v svetu, hkrati pa jim dokazovale moč narodnoosvobodilne vojske. Njen prvi udarec je bil namenjen novi domobranski postojanki v Črnem vrhu nad Idrijo.[37"])

BOJ Z DOMOBRANSKIM UDARNIM BATALJONOM

(Skica 14)

Za neposredni napad na Črni vrh nad Idrijo je divizijsko poveljstvo določilo Gradnikovo brigado ter jo spričo tega okrepilo z udarnim vodom Vojkove brigade in sedmimi topovi. Prav zato, da bi lahko izkoristili topniški ogenj do kraja, so sklenili, da bodo napadli podnevi.

V zavarovanju so bile štiri brigade: Kosovelova brigada (brez 3. bataljona, ki je ostal v rezervi pred Črnim vrhom) nad Vipavo in Ajdovščino, Prešernova brigada pred Godovičem, Bazoviška brigada nad Idrijo in Vojkova brigada pred Hotedršico in Logatcem.

Naloga Vojkove brigade ni bila lahka, zakaj prav iz te smeri je bilo pričakovati prihod sovražnikovih okrepitev, ki bodo na-

3/8) **Viri:** poročilo štaba IX. korpusa z dne 9. septembra 1944 (IZDG, fase. 224—II); polmesečno poročilo OC IX. korpusa z dne 5. avgusta 1944 (IZDG, fase. 73—I); dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 6. septembra 1944 (IZDG, fase. 74—I); polmesečno poročilo OC XXXI. divizije z dne 17. septembra 1944 (IZDG, fase. 74—I); poročilo oficirja OZNA XXXI. divizije z dne 10. oktobra 1944 (RSNZ, VOS—1—89 a); Partizanski dnevnik, 11. in 22. julija 1944 in 3. septembra 1944 (IZDG); zapisniki o zaslišanju ujetnikov Vacislaca Meškauskasa z dne 20. novembra 1944, Oschounig Franca z dne 5. februarja 1945 in Josefa Hoia z dne 5. februarja 1945 (IZDG, fase. 226—III); zapisn k o zaslišanju Marjana Vovka (dopis OC XXXI. divizije z dne 27. septembra 1944 — IZDG, fase. 74—II); zaupna naredba inšpektorja SNVZ z dne 23. maja 1944 (VII, mikroteka, film 7, posnetek 7); zaupni naredbi inšpektorja SNVZ štev. 28 in 31 z dne 16. avgusta 1944 in 5. septembra 1944 (prav tam, film 7, posnetka 26 in 30); številčno stanje SNVZ z dne 26. julija 1944 (prav tam, film 7, posnetek 267); številčno stanje SNVZ z dne 8. avgusta 1944 (prav tam, film 7, posnetek 277); tedensko poročilo (prav tam, film 7, posnetek 481); Nace Hladnik, Domobranstvo v idrijskem kotu (Vestnik SPB. Buenos Aires 19Ó1); Prešernova brigada, str. 409—414; spomini Jakoba Gantarja (Mestni muzej v Idriji, »Zavratec«).

padeni posadki nedvomno pohitele na pomoč. Kasneje so ugotovili, da je bilo res tako. Toda Vojkova brigada je bila takrat izvrstna bojna enota. Njeno moštvo je bilo kljub prihodu mnogih novincev vojaško dobro izurjeno, enote pa so bile popolnjene. Takrat je brigada imela 599 borcev in bork, izmed katerih jih je bilo v 1. bataljonu 145, v 2. bataljonu 169 in v 3. bataljonu 136. Toliko jih je bilo vsaj po spisku, toda prisotnih je bilo manj — le 475 borcev in bork.[37]) Po prihodu z Notranjskega so imeli borci dovolj priložnosti, da se spočijejo, dobro nahranijo in izpopolnijo svojo opremo, skratka, moralno-politično stanje brigade je bilo takrat na zelo visoki stopnji.

Brigada je zasedla položaje v noči med 31. avgustom in 1. septembrom. Prvi in 2. bataljon sta v polkrogu obkrožila domobransko postojanko Hotedršico tako, da sta se njuni zunanji krili naslanjali na cesto Logatec—Hotedršica—Godovič. Na desnem krilu je imel položaje 1. bataljon, na levem krilu pa 2. bataljon brez ene čete, ki je ostala nekoliko zadaj v rezervi. Prav blizu rezerve ob cesti Hotedršica—Novi svet sta bila tudi težki minomet in brigadni štab, ki je imel telefonsko zvezo s poveljstvi obeh bataljonov pred Hotedršico.

Tretji bataljon je imel nalogo, da zasede položaje na hribu nad cestnim križiščem v Kalcah pri Logatcu. Bil je precej oslabljen, zakaj ena četa iz tega bataljona je ostala nad Hrušico, da bi zadržala sovražnika, če bi silil proti Črnemu vrhu iz Postojne.

Prvi in 2. bataljon sta bila na novih položajih nad Hotedršico že ob treh zjutraj. Borci so se začeli takoj vkopavati, minerji pa so pohiteli na cesto in jo minirali. Ker so bili njihovi položaji samo nekoliko sto metrov oddaljeni od vasi, je sovražnik približno ob petih le nekaj slišal in jih začel obstreljevati s strojnicami in obmetavati z minami. Naši so mu tu pa tam odgovorili s kakim rafalom.

[379]) Brigada je bila tudi odlično oborožena, čeprav je bila njena oborožitev precej pisana. V 1. bataljonu so imeli 71 italijanskih pušk, 9 mavzerk, 2 lahki in 1 težki bredi, 7 angleških brenov, 2 brzostrelki, 2 angleški in 1 rusko protitankovsko puško, 1 angleški in 1 ruski lahki minomet, 5 pištol in 117 bomb. Drugi bataljon je imel 72 italijanskih pušk, 6 mavzerk, 3 pištole, 4 brene, 1 nemškega Šarca in 2 težki bredi. Tretji bataljon je imel 46 italijanskih pušk, 15 mavzerk, 2 brzostrelki, 7 pištol, 1 zbrojevko, 6 lahkih bred, 3 brene, 2 težki bredi, 3 protitankovske puške, 1 lahki minomet in 80 bomb. štab brigade in samostojne enote so bile oborožene s 50 italijanskimi puškami, 12 mavzerkami, 17 pištolami, 8 brzostrelkami, 1 zbrojevko, 5 breni, 1 piatom, 1 težkim minometom in 115 bombami (15-dnevno partijsko poročilo Vojkove brigade z dne 29. avgusta 1944 — IZDG, fase. 282 a—I).

Crni vrh nad Idrijo ined topniškim obstreljevanjem

Ob šestih je zabobnelo tudi v črnem vrhu. Takrat so se oglasili naši topovi — protitankovski, avtomatski, gorski in havbice — in začeli obstreljevati sovražnikove utrdbe. Pod njihovo zaščito so se gradnikovci in udarniki iz Vojkove brigade priplazili v vas in po končanem topniškem ognju jurišali na domobranske bunkerje in druga oporišča. Toda sovražnik se je tako ogorčeno upiral, da v dopoldanskih urah ni bilo mogoče zavzeti nobenega sovražnikovega oporišča.

Kot so bili pričakovali, je sovražnik pohitel napadeni domobranski 15. četi na pomoč najprej iz Dolomitov — vendar ne prek Hotedršice, temveč čez Godovič. Enote Prešernove brigade so prvi sovražnikov sunek ob pol desetih dopoldne zlahka zavrnile, toda sovražnik, ki se je moral umakniti v Godovič, je kmalu dobil okrepitve in se je začel pripravljati za nov napad.

Pred Hotedršico je bilo proti pričakovanju vse mirno. Tu pa tam je bilo slišati kak rafal ali eksplozijo mine, toda iz postojanke se domobranci niso ganili. Zato je divizijsko poveljstvo ukazalo, naj četa 2. bataljona, ki je bila v brigadni rezervi, krene Prešernovi brigadi na pomoč.

Izredno hude boje je tega dne imel del 3. bataljona, ki je bil zasedel položaje nad Kalcami. Tudi tu so se borci že ponoči utrdili, minerji pa so na cesti vkopali sedem min in jih dobro prikrili. Nato so se pritajili na položajih, da jih ne bi kdo opazil in o tem obvestil sovražnika v približno dva kilometra oddaljenem Logatcu. Do prvega spopada s sovražnikom je prišlo kmalu po deseti uri. Sovražnik se je takrat bližal našim položajem v dveh kolonah:[380]) prva je šla kar po cesti, druga pa desno od nje. Naši se niso oglasili vse dotlej, dokler ni prva sovražnikova kolona zašla na minsko polje na cestnem križišču. Brž ko so odjeknile eksplozije min in je nekaj domobrancev obležalo mrtvih in ranjenih, so se oglasile tudi naše strojnice. Po prvi zmedi se je sovražnik zbral in jurišal v strelcih proti položajem 3. bataljona na hribu nad križiščem, vendar je bil zavrnjen. Nato so domobranci zasedli položaje na pobočjih na drugi strani ceste in začeli naše obmetavati z minami. Ena izmed teh je padla tudi v okop našega težkega mitraljeza, ga uničila in pri tem ubila tudi oba mitraljezca. Ko je namestnik brigadnega komandanta Mirko Dukič, ki se je zadrževal pri tem bataljonu, skušal ugotoviti, zakaj se težka breda več ne oglaša, je spotoma zadelo tudi njega. Bil je ranjen v rame in so ga zato morali takoj napotiti v bolnišnico.

Bataljonski komandant Franc Kovačič-Tarzan je skušal oslabiti sovražnikov pritisk proti svojim položajem tako, da je hotel poslati po desnem krilu v sovražnikov bok skupino borcev, toda ta je že ob cesti Kalce—Planina naletela na sovražnikov ogenj in se je morala vrniti, ne da bi opravila svojo nalogo. Nato je sovražnik znova napadel, vendar z enakim uspehom kot prvič.

Ob treh popoldne so sovražniku prispele na pomoč nove enote. To je bil 2. bataljon, ki se je sicer zadrževal na Rakeku. Tokrat so ga okrepili še z domobranskim lovskim vodom z Vrhnike.

[380]) Iz sovražnikovega poročila zvemo, da so najprej napadle enote 45. čete iz Logatca. (Poročilo org. štaba slov. domobranstva z dne 5. septembra 1944 (IZDG, d. a., fase. 283).

Naša poročila govore, da jih je ob tej priložnosti napadlo približno 350 sovražnikovih vojakov, vendar vse kaže, da jih je bilo precej več.[381])

Domobranski udarni bataljon se je bližal v dveh kolonah. Ker pa med sovražnikovimi vojaki ni bilo skoraj nobenega razmaka, so jih prvi rafali 3. bataljona precej pokosili, saj so se naši mitraljezci oglasili šele potem, ko se je sovražnik približal na kakih 200 do 300 metrov. Domobranci so se sprva umaknili, nato pa so znova pritisnili. Tudi tokrat so morali imeti občutne izgube, saj so napadali v gručah, ne da bi si iskali zaklone. Tretji bataljon je vzdržal sovražnikov pritisk vse dotlej, dokler ga ni začela druga sovražnikova kolona obkoljevati vzdolž ceste Kalce—Planina. Zato 3. bataljonu ni kazalo drugega, ko da se umakne nekoliko nazaj. Nove položaje je zasedel na križišču, približno na pol poti med Kalcami in Hrušico. Tam je ostal vse do noči in se v nočnih urah spopadel še z oddelki nemškega 139. polka, ki so pritiskali iz Postojne čez Bukovje proti Hrušici. Domobranski 2. bataljon je prodiral po glavni cesti proti Grčarevcu in po cesti, ki iz Kalc pelje proti Hotedršici, kjer se je spopadel z desnim krilom 1. bataljona, medtem ko je vzdolž ceste Kalce—Hrušica prodrl le kak kilometer globoko in se ustavil že pri Grudnu.

Ni znano, zakaj ni domobranski bataljon pohitel naravnost proti Črnemu vrhu. Kasneje, ko so domobranci ugotavljali vzroke za poraz v Črnem vrhu, so se izgovarjali na to, da bataljonu ni bilo dovoljeno prekoračiti pokrajinskih meja. Zakaj so ga potem sploh poslali na pomoč in zakaj je bilo to dovoljeno drugim domobranskim posadkam v Dolomitih? Sicer pa bi bataljon, četudi bi zavil proti črnemu vrhu in ne bi spotoma naletel na noben odpor, tja prispel že prepozno, zakaj Črni vrh je bil tedaj že v partizanskih rokah.

Gradnikova brigada, ki sta ji pomagala tudi udarni vod Vojkove brigade in 3. bataljon Kosovelove brigade, se je popoldne z novo silo vrgla v boj, naši borci pa so ob podpori topništva osvajali sovražnikove utrdbe drugo za drugo. Ob tri četrt na šest pa Črni vrh ni bil več bel, kot so kasneje zapisali naši kronisti.

[381]) Domobranski 2. bataljon je imel kakih 500 mož, oborožen pa je bil — kot drugi udarni bataljon — z dvema težkima minometoma ter s šestimi težkimi in kakimi štiridesetimi lahkimi strojnicami. Potemtakem je oslabljen' 3. bataljon, v katerem je bilo največ 70 borcev, imel tega dne opravka z najmanj 600 sovražnikovimi vojaki.

Izmed 143 domobrancev, kolikor jih je bilo to jutro v postojanki, jih je 84 padlo, 38 pa so jih naši borci ujeli. Ušlo jih je potemtakem le enaindvajset.

Zasluga za uspešno izvedeni napad gre predvsem gradnikovcem, pa tudi vojkovcem. Borci udarnega voda so se v Črnem vrhu zelo pogumno borili. Uničili so tudi neki sovražnikov bunker, ki ga je Viktor Gorjanc najprej »obdelal« s svojim piatom, nato pa so drugi udarniki jurišali in ga zavzeli. V bunkerju so dobili tri ubite sovražnikove vojake, pa tudi lahko strojnico. Posebno priznanje je treba dati 3. bataljonu, ki je kljub ogromni sovražnikovi premoči in sorazmerno hudim izgubam[382]) uspešno zadrževal sovražnika vse dotlej, dokler ni bila domobranska postojanka v Črnem vrhu zavzeta. Pri tem je sovražniku prizadejal občutne izgube: naša poročila govore, da so imeli domobranci tega dne v boju z vojkovci kakih 25 mrtvih.[383])

PO NAPADU NA ČRNI VRH

(Skica 13)

Po uničenju domobranske posadke na Črnem vrhu nad Idrijo je med prebivalstvom in našimi borci nastalo veliko veselje, saj so bili prepričani, da enaka usoda že v kratkem čaka še druge domobranske postojanke v Dolomitih,[384]) med domobranci pa je bilo čutiti zmedenost in preplah. To dokazujejo tudi izjave njihovih ubežnikov in domobranska poročila. Nekdanji partizan M. P., ki je bil maja 1944 ujet na Vrsniku, nato pa dodeljen v domobransko postojanko na Gorah nad Idrijo, odkoder je še z enim svojim tovarišem v prvih dneh septembra ušel nazaj k

[382]) Bataljon je imel 3 mrtve, 2 ranjena in 2 ujeta, udarni vod pa 1 mrtvega in 5 ranjenih borcev, ne računajoč ranjenega namestnika brigadnega komandanta.

[383]) Viri: 15-dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 15. septembra 1944 (IZDG, fase. 226—III); operativno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 2. septembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 13. septembra 1944 (prav tam); poročilo štaba Vojkove brigade z dne 13. septembra 1944 (prav tam); 15-dnevno partijsko poročilo Vojkove brigade z dne 29. avgusta 1944 (IZDG, fase. 282 a—I); Gradnikova brigada, str. 335—352; dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 1. september 1944 (IZDG, d. a., fase. 281); poročilo org. štaba slov. domobranstva z dne 5. septembra 1944 (IZDG, d. a., fase. 283).

[384]) Rihard Markovič, ki je ušel iz domobranske postojanke na Rakeku, je prav tedaj prišel v Vojkovo brigado na Colu nad Ajdovščino. » . . . Od vsepovsod je bilo slišati petje in vriske. To veselo razpoloženje je še stopnjeval najin prihod — bivših domobrancev — iz zloglasne Rupnikove postojanke na Rakeku. To so si borci tolmačili kot vpliv zmage na Črnem vrhu in razkroj med belogardisti. Pozdravljanja in stiskanja rok kar ni hotelo b ti konec. Tako veselega sprejema nisem pričakoval . . .« (Rihard Markovič, Življenjepis, stran 9 — rokopis).

partizanom, je izjavil tole:

»,.. Morala je bila še dobra, dokler ni bilo poraza na Črnem vrhu. Od takrat je postalo stanje morale obupno. Vsi brez razlike vidijo, da belogardisti ne bodo prišli sami do oblasti, pač mislijo, da bi prišli s pomočjo četnikov. Zadnje dni jih je dovolj zbežalo, eni domov, drugi pa v partizane in k četnikom, tako da jih je le še malo ostalo v postojanki s a m i.. .«[38S])

Strah pred novimi partizanskimi napadi je videti tudi iz domobranskih poročil:

»... Od raznih strani prihajajo intervencije in prosijo, da je nujno potrebno, da se organizira večja akcija proti partizanom, da se reši, kar se rešiti da. To toliko prej, ker se partizani pripravljajo, da napadejo tudi druge domobranske postojanke, posebno Hotedršico, pa tudi Logatec in Rovte .. .«*)

Domobransko poveljstvo se ni zmotilo, zakaj naši so zares hoteli najhitreje in čimbolj izkoristiti zmedo, ki je nastala med domobranci in z novimi udarci po njihovih postojankah v Dolomitih pospešiti razkroj med njimi. Po nekajdnevnem počitku, ki so ga izkoristili tudi za nekatere organizacijske spremembe,[3®7]) so brigade krenile na nove položaje novim nalogam naproti.

Brigada je odšla s Cola, iz Zadloga in z Otlice, kjer so bili nastanjeni njeni bataljoni, 4. septembra, dva dni kasneje pa je bila spet na Cerkljanskem. Najprej se je nastanila na območju Cerkljanskega vrha, nato se je 7. septembra premaknila nad Gorenjo vas (na Staro Oselico in Srednje brdo), medtem ko se je Prešernova brigada zaustavila na Mrzlem vrhu nad Ledinami. Gradnikova brigada je ostala še onstran Idrije — na območju Cola — in se je šele po nekaj dneh priključila tema brigadama.

S teh položajev so brigade izvedle nov sunek v Dolomite. Sklenjeno je bilo, naj 7. septembra zvečer Prešernova brigada napade

[385]) Dopis OC XXXI. divizije z dne 11. septembra 1944 (IZDG, fase. 74—II).

[386]) Dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 4. septembra 1944 (IZDG, d. a., fase. 281).

387) Namesto Stanka Petelina-Vojka, ki je postal načelnik štaba XXXI. divizije, so za novega komandanta imenovali Franca Nemgarja. Novi komisar je postal Jože Cerin-reter, ker je bil prejšnji komisar Jože Kuk-Branko imenovan za političnega komisarja XXXI. divizije. Novi so bili tudi drugi člani štaba: načelnik štaba je postal Ljubo Nenezič, ki je ostal v brigadi le kakih štirinajst dni, namestnik komandanta pa Ferdo Tolar-Mirko, ki je po štirinajstih dneh prevzel mesto načelnika štaba, medtem ko je za namestnika komisarja prišel Radovan Dolenc-Perun.

Ob koncu avgusta in v prvih dneh septembra 1944 so razpustili Gorenjski odred, namesto njega pa ustanovili nekaj novih odredov. Odtlej so na Gorenjskem in na robu Dolomitov delovali Kokrški, Jeseniško-boh njski, škofjeloški (z dvema bataljonoma) in Dolomitski odred.

Protitankovski ročni metalec »piat«

domobransko postojanko Suhi dol med Lučinami in Št. Joštom, v kateri je bilo tako neurejeno stanje, da so se domobranci med seboj prepirali, kdo naj gre sploh na stražo; hkrati s tem naj bi vsaka izmed brigad poslala v Dolomite posebno udarno skupino z nalogo, da bliskovito napade kako domobransko postojanko in povzroči med domobranci čim večji preplah, nato pa se takoj vrne nazaj v brigado. Udarna skupina Prešernove brigade naj bi napadla Horjul, Gradnikove četniški štab v Žibršah, Vojkove pod vodstvom komandanta Prešernove brigade Karla Leskovca kot dobrega poznavalca terena pa Koreno nad Horjulom.

Akcija je uspela le deloma. Prešernovci, ki naj bi napadli Suhi dol, tamkajšnjih domobrancev niso mogli iznenaditi in so jih ti pričakali na položajih ter zavrnili, udarna skupina Gradnikove tudi ni prispela na cilj, ker je spotoma padla v domobransko zasedo. Uspešni sta bili le udarni skupini Prešernove in Vojkove brigade, ki sta se postojankama v Horjulu in na Korenu približali neopazno in ju začeli obstreljevati s strojnicami in ročnimi metalci piat. Čeprav domobranci ne priznavajo, da bi pri tem imeli kake izgube, jim tokrat res ni moč verjeti. Težko si je namreč zamisliti, da bi mine iz piatov — kot so sami poročali — prebile 65 centimetrov debele zidove, ne da bi pri tem

njihov ogromni pritisk ubil ali pa vsaj ranil tudi kakega domobranca v notranjosti stavbe.

Najnovejša akcija XXXI. divizije le v strogo vojaškem smislu ni povsem uspela, zakaj po njej je med domobranci vendarle nastal še večji strah. Ugotovili so, da pred partizanskimi napadi niso varne nobene postojanke več, saj imajo partizani orožje, ki lahko prebije še tako debelo zidovje. Razen tega so videli, da se partizanski napadi ne omejujejo več le na obrobne postojanke, temveč da njihove enote vdirajo celo v osrčje Dolomitov.

Čim bolj se je bližal 15. september, tem večjo vznemirjenost je bilo čutiti med domobranci, pa tudi med »sredinci«, ki so so se bili dotlej tako ali drugače izmikali partizanski mobilizaciji. Teh je bilo dosti zlasti v Idriji. Zato so aktivisti v mestu dobili nalogo, naj pozivnice za vstop v partizane razdele ali podtaknejo, če je šlo za nezanesljive ljudi,[388]) vsem za orožje sposobnim moškim, hkrati pa trosijo tudi letake v nemškem jeziku povsod tam, kjer bi jih lahko našli nemški vojaki.

Njihovo delo ni bilo zaman. Že v prvih dneh septembra je odšlo iz Idrije v partizane, kot poroča mestni komite KPS za Idrijo,[389]) več kot pol vseh vojaških obveznikov, drugim, ki so še ostali, pa so potem ponovno poslali pisma s pozivi, naj že vendar odidejo tja, kamor jih kliče njihova dolžnost. Ni natančno znano, koliko je bilo iz Idrije vseh novincev, toda v Vojkovo brigado je v tistih dneh prišlo 52 Idrijčanov. Zelo uspešna je bila tudi propaganda, namenjena Nemcem, saj je takrat iz Idrije ušlo kar 27 sovražnikovih vojakov, predvsem Avstrijcev. Nekaj italijanskih vojakov, ki so s seboj prinesli tudi orožje, je prišlo v Cerkno iz Baške grape.

Neposredna posledica ozračja, ki je v septembrskih dneh 1944 prevzelo dolomitske domobrance, je bila tudi nekoliko nepričakovana izpraznitev domobranske postojanke na Gorah nad Idrijo. To se je zgodilo 10. septembra, ko so se ostanki 17. čete po »sveti maši« in »zaradi pomanjkanja moštva in težkega orožja«

[388]) Kako nevarno je bilo to opravilo, priča primer Vikice Felc iz Spodnje Idrije* ki je tudi raznašala pozive. Ko je dala tak poziv neki ženski, da bi ča izročila svojemu možu, je po njenem obnašanju takoj opazila, da ni prišla ao pravih, ljudi. Nekaj dni kasneje so jo Nemci že iskali, vendar se je Vikica s svojim trinajstletnim sinom pravočasno umaknila na Vojsko. Kot odgovor na povečano prizadevnost naših aktivistov so Nemci s pomočjo domač h izdajalcev pozaprli 26 ljudi, zvečine aktivistov, in jih pretepali, da bi od njih kaj zvedeli. Po teh aretacijah je politično delo v Idriji spet nekoliko zamrlo.

[389]) Zapisnik seje mestnega komiteja KPS za Idrijo z dne 12. septembra 1944 (IZDG, fase. 567—11.

umaknili na Veharše.[390]) Brž ko so prešernovci to zvedeli, so pohiteli na Gore in porušili bunkerje, ki so jih bili pobegli domobranci pustili za seboj. Na Veharše se jih je vrnilo tako malo (nekaj jih je odšlo v partizane in v četnike, večina pa na domove), da so morali 17. četo razpustiti oziroma jo združiti z ostanki 15. čete.[391]) Nekaj podobnega, čeprav v manjšem obsegu, se je dogajalo tudi v drugih domobranskih postojankah. Mnogi domobranci so svoj odhod v partizane ali pobeg iz domobranske vojske domov odlašali iz dneva v dan. Toda 15. septembra, zadnji dan roka, ki jim ga je bil določil AVNOJ, se je čedalje bolj bližal in takrat se bo treba dokončno odločiti: ostati in tvegati hudo kazen, ki jih utegne doleteti po končani vojni ali pa se pravočasno pridružiti partizanom.

Nemško poveljstvo je vedelo, da bodo prav ti dnevi pred potekom roka najkritičnejši in je zato prav za takrat načrtovalo skupno z domobranci veliko akcijo, v kateri naj bi partizanom prizadejalo hud poraz, omahljivcem v svojih vrstah pa pregnalo vsako misel na pobeg.

Medtem se je Vojkova brigada še vedno zadrževala okrog Gorenje vasi. Do manjšega spopada s sovražnikom je prišlo le 10. septembra. Tega dne je nekaj sto sovražnikovih vojakov bilo na manjši hajki na območju med Selško in Poljansko dolino in je ob tej priložnosti naletelo tudi na položaje 3. bataljona na Hlavčih njivah nad Gorenjo vasjo ter jih obstreljevalo s težkimi minometi. Sovražnikove mine so ubile enega, ranile pa dva borca.

Do ponovnega spopada je prišlo dva dni kasneje, 12. septembra. Tisto noč je odšla v zasedo k Sv. Križu nad cesto Gorenja vas—Poljane 2. četa 2. bataljona in se dobro prikrila, da je ne bi nihče opazil. Kmalu zjutraj so borci te čete iznenada napadli kakih 50 sovražnikovih vojakov, ki so se po cesti bližali iz smeri

[390]) Tedensko poročilo 17. čele (VII, mikroleka, film 7, posnetek 481).

[391]) Toda pobegov tudi na Veharšah ni bilo konec. V naslednjih dveh dneh je odtod ušlo še deset domobrancev. »Poveljniku čete je bilo zadosti teh pobegov, zato je odredil 11 mož, ki smo jih imeli za nezanesljive in jih poslali v Postojno,« piše v že omenjenem tedenskem poročilu 17. čete.

Naj omenimo, da so proti koncu oktobra SNVZ reorganizirali in ustanovili 1. slovenski udarni polk s sedežem v Postojni in z bataljoni na Veharšah, v Postojni, Prestranku« in Ilirski Bistrici. Prvi bataljon je vključeval 6. četo iz Tolmina, 10. četo z Veharš in 15. četo, ki so jo bili spet obnovili in jo nastanili v Idriji.

Poljan. Takoj zatem, ko so po dolini odjeknili partizanski rafali, so se iz zvonikov v Gorenji vasi in Poljanah oglasile tudi nemške težke strojnice, ki so menda s svojim ognjem — kot navajajo naša poročila — onemogočilo borcem, da bi se približali trem mrtvim sovražnikovim vojakom, ki so ležali ob cesti, in jim odvzeli orožje.

Isto noč, ko je 2. četa 2. bataljona odhajala k Sv. Križu, se je prek doline premaknil tudi 1. bataljon in zasedel položaje na nasprotni strani Gorenje vasi, na severnih pobočjih Žirovskega vrha. Ker ni hotelo zaostajati za 2. bataljonom, je tudi poveljstvo tega bataljona 13. septembra zgodaj zjutraj poslalo svojo 1. četo v zasedo med Gorenjo vas in Lučine. Čeprav je četa že ob pol treh zjutraj krenila na pot, je tokrat bil sovražnik hitrejši. Preden je četa prispela na položaje, jo je že napadel. To je bilo ob štirih zjutraj. Četa se je umaknila, medtem pa je glavnina bataljona pohitela na položaje. Ob pol šestih zjutraj je pokalo že na vsej črti. Brž ko je bataljonsko poveljstvo ugotovilo, da so sovražnikove sile zelo močne, da pritiska iz več smeri, da se je Dolomitski odred na desnem krilu že umaknil in da zato grozi resna nevarnost, da bi sovražnik zašel bataljonu v bok ali celo za hrbet, je menil, da stori najbolje, če se z bataljonom umakne nazaj čez Poljansko Soro na Koprivnik. To je tudi storil. Ni znano, koliksne so bile sovražnikove izgube, menda so bile precejšnje. Na naši strani je padel en borec, drugi je bil ranjen.

Sovražnikova akcija se je nadaljevala še v naslednjih dneh. Ni natančnih podatkov o tem, koliko je bilo sovražnikovega vojaštva, vendar je zanesljivo ugotovljeno, da so se je udeležile domobranska 43. četa iz Št. Jošta, 44. četa s Sv. Treh kraljev in Rovt, 10. četa z Veharš ter domobranci in Nemci iz Suhega dola, Lučin in Gorenje vasi. Naša poročila govore o 450 do 500 sovražnikovih vojakov, kar bržkone ne bo prav daleč od resnice. Tega dne so v Žiri razen domobrancev z Veharš vdrli tudi četniki Notranjskega odreda in ustrahovali ljudi. Ko so odhajali, so s seboj odpeljali žirovskega zdravnika dr. Demšarja, dva prešernovca, ki so ju bili ujeli, in še dve ženski ter jih v bližini Žirov pobili.

Divizijsko poveljstvo si ni smelo dovoliti, da bi v obdobju splošne partizanske ofenzive proti Dolomitom domobranci in četniki vdirali na osvobojeno ah napol osvobojeno ozemlje, pa je sklenilo pred ponovnimi sovražnikovimi vdori zavarovati Žirov-

j

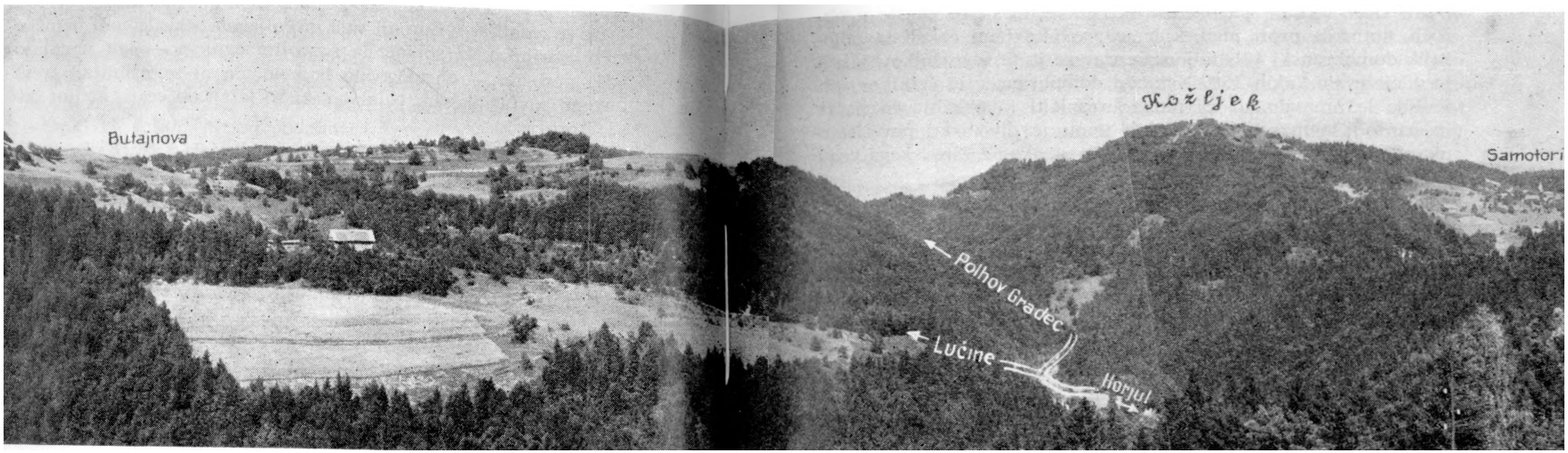

Pogled s St. Jošta na Samolorico

sko dolino tako, da pošlje Vojkovo brigado na Žirovski vrh in Goropeke, Prešernovo brigado pa na Vrsnik in nad Idrijo, medtem ko naj bi Dolomitski odred s položajev na Stari Oselici nadziral Gorenjo vas.

In tako je bila Vojkova brigada naslednjega dne, 14. septembra, že na novih položajih. Tretji in 1. bataljon sta zasedla greben Žirovskega vrha, 2. bataljon pa je odšel na Goropeke.

Nemško-domobransko-četniška ofenziva se je nadaljevala tudi tega dne. Vojkova brigada je sicer imela mir, zakaj sovražnik, ki je prejšnjega dne opazil umik enot z žirovskega vrha, ni pričakoval, da se bodo partizani tako hitro vrnili. Huje je bilo pred položaji Prešernove brigade okrog Idrije. Z Veharš proti Goram in Razpotju je namreč pritiskal domobranski 2. bataljon, ki so ga bili bržkone okrepili še z nekaterimi dolomitskimi domobranskimi posadkami.

Najhujše boje je bilo pričakovati naslednjega dne, 15. septembra, ko je bil tudi zadnji dan roka, postavljenega s strani AVNOJ.

V Idrijo je namreč prispelo še 450 domobrancev in 70 Nemcev s štirimi topovi (prišli so z Dolenjskega), ki so naslednje jutro skupno s prvo skupino domobrancev, ki je štela tudi kakih 450 mož, napadli Prešernovo brigado, jo prisilili k umiku, toda na Mrzlem vrhu nad Ledinami se je ta krepko postavila v bran, ves dan uspešno zavračala napade pijanih domobrancev in jim prizadejala hude izgube.

Vojkova brigada ni imela nobenih bojev. Toda iz doline so začele prihajati vznemirljive vesti. V Gorenjo vas je iz škofje Loke pripeljalo 37 kamionov z vojaštvom, izmed katerih je 8 kamionov takoj nadaljevalo pot v Lučine. Drugi Nemci — vseh je bilo kakih 900, spadali pa so v 28. SS policijski polk — so iz Gorenje vasi zavili v Hotavlje, odtod pa na Staro Oselico, odkoder jih je Dolomitski odred proti večeru nagnal nazaj v dolino.

Sovražnikov načrt je bil že očiten: bojna skupina »Schmitz«, ki je iz doline Idrijce skušala obiti položaje Prešernove brigade na Mrzlem vrhu, naj bi se nekje pri Sovodnju združila z deli 28. SS policijskega polka, ki so pritiskali iz Gorenje vasi čez

Staro Oselico, nato pa partizanske enote, ki bi se znašle v obroču, potisnila proti jugu, kjer je pred Rovtami čakal na položajih domobranski 4. bataljon. Čeprav se je te sovražnikove akcije udeleževalo kakih 2.500 Nemcev, domobrancev in četnikov, jih je bilo le premalo, da bi mogli uresničiti tako zahteven načrt in na tolikšnem prostoru. Kljub temu je divizijsko poveljstvo ukazalo Vojkovi brigadi, naj se zvečer umakne z Žirovskega vrha proti Koprivniku.

Brigada je to storila skoraj v zadnjem hipu, zakaj proti večeru so začeli iz Lučin njene položaje obstreljevati s topovi, takoj nato pa je nemška pehota v strelcih krenila proti grebenu. Ko so Nemci prispeli na vrh, so lahko ugotovili le še to, da ni tam nikogar več. Vse kar so še zmogli, je bilo to, da so požgali hišo, v kateri se je bil še dobro uro poprej zadrževal štab Vojkove brigade.

To noč — 15. na 16. september — sta obe brigadi zasedli nove položaje: na desnem krilu, na območju Cerkljanskega vrha, je bila Prešernova brigada, na območju K/adja Vojkova brigada, v Robidnici in na Črnem vrhu nad Novaki pa Dolomitski odred. Vojkova brigada bi bila lahko zelo zadovoljna, da se je tako poceni rešila iz dokaj nevarnih razmer, če ne bi pogrešali devetih borcev, ki so ob umiku ostali na Žirovskem vrhu. Ni znano, kaj se je zgodilo z dvema izmed njih, toda drugih sedem se je še isto noč srečno prebilo čez Poljansko Soro na Koprivnik. Bržkone zaradi utrujenosti niso šli naprej za brigado, temveč so se spravili v Cigaletov hlev spat. Tam so jih dobili Nemci. Potem ko so z zažigalnimi bombami zažgali hišo, hlev in kozolec, so dva borca vrgli v hlev, drugih pet pa nagnali v goreči kozolec. Nihče izmed njih ni ostal živ.

Nemške kolone in skupine so še ves naslednji dan, 16. septembra, križarile po Žirovski dolini, Žirovskem in Mrzlem vrhu, toda tam ni bilo več nobenih partizanskih enot. Ko je sovražnik to ugotovil, so se s tega terena, Idrije in Gorenje vasi, 17. septembra zjutraj umaknile vse okrepitve razen 2. bataljona 28. SS policijskega polka, ki je še nadalje ostal v Gorenji vasi. S tem se je 18. septembra spopadla Vojkova brigada.

Tistega dne je krenilo kakih 400 sovražnikovih vojakov iz Gorenje vasi proti Fužinam, spotoma pa je kakih 100 vojakov zavilo v desno proti Stari Oselici. Prvi in 2. bataljon Vojkove brigade sta jih pričakala ob žičnih ovirah na nekdanji meji in

jih uspešno zavračala ves dan. Medtem ko je bila glavnina sovražnikove kolone v dolini zaposlena s tem, da je z domobranskih domačij v Fužinah in okolici odvažala pridelke na varno v Gorenjo vas, je skupina na Stari Oselici nekajkrat skušala priti na drugo stran meje, kar ji ni uspelo. Proti večeru je sovražnik le odnehal in se vrnil v Gorenjo vas. S seboj je odpeljal tudi tri mrtve in sedem ranjenih vojakov. Boj bi bil za vojkovce vsekakor zelo uspešen, če ne bi 2. bataljon izgubil treh borcev. To je bila patrulja, ki je tipala za sovražnikom, ta pa jo je spustil prav blizu in šele potem napadel.

Nato je brigada imela tri dni mir, kar ji je pri njenih pripravah na novo akcijo kar prav prišlo.[352])

NAPAD NA CETNIŠKI GORENJSKI ODRED

(Skica 15)

Čeprav je poziv AVNOJ vnesel v domobranske vrste močno vznemirjenost, ki je po začetnih uspehih naše vojske na tem območju prerasla ponekod že v pravi razkroj domobranskih enot, pričakovanega uspeha vsaj kar zadeva Dolomite — le ni bilo. Na poziv je v partizane prišlo le kakih 120 moških, izmed teh pa je bilo le kakih dvajset domobrancev.

Kje so vzroki za neuspeh tako široko zasnovane in dobro organizirane akcije?

Bilo jih je več. Nemško-domobransko-četniška akcija med 13. in 17. septembrom je nedvomno odvrnila marsikaterega domo-

392) **Viri: poročilo Viktorja Avblja z dne 16. septembra 1944 (IZDG, fase. 16—III); povelje štaba XXXI. divizije z dne 4. septembra 1944 (IZDG, fase. 281—IV); povelja štaba XXXI. divizije z dne 4., 5., 6., 11. in 14. septembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); brzojavki štaba XXXI. divizije z dne 15. septembra 1944 (IZDG, fase. 276—IV); poročila štaba XXXI. divizije za 11., 12., 13., 14., 15., 16. in 19. september 1944 (IZDG, fase. 226—III); dnevni poročili OC XXXI. divizije z dne 11., 13. in 17. septembra 1944 (IZDG, fase. 74—11); poročila OC XXXI. divizije z dne 6., 12., 13., 14., 16., 17. in 18. septembra 1944 (IZDG, fase. 234—I); dopis OC XXXI. divizije z dne 11. septembra 1944 (IZDG, fase. 74—II); polmesečno poročilo OC XXXI. divizije z dne 29. septembra 1944 (IZDG, fase. 234—I); vojaška poročila štaba XXXI. divizije z dne 14., 15. in 16. septembra 1944 (IZDG, fase. 226—III); 15-dnevno vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 1. oktobra 1944' (IZDG, fase. 226—III); odredba štaba Vojkove brigade z dne 4., 7., 8., 9., 10., 11., 13., 15. in 16. septembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); dnevna vojaška poročila štaba Vojkove brigade z dne 3., 5., 6., 7., 8., 11., 12., 13., 14., 16., 17., 18. in 19. septembra 1944 (IZDG, fase. 282—II); poročila OC Vojkove brigade z dne 6., 14. in 18. septembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); poročila OC Vojkove brigade z dne 13., 15. in 18. septembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); vojni dopisi štaba Vojkove brigade z dne 10., 12. in 13. septembra 1944 (IZDG, fase. 226—IV); 14-dnevno poročilo štaba Dolomitskega odreda z dne 1. oktobra 1944 (IZDG, fase. 227—I); zapisnik o zaslišanju Marjana Vovka z dne 27. septembra 1944 (IZDG,**

branca, da bi prestopil v partizane ali vsaj ušel in se »zabil« nekje blizu doma. Razen tega domobranci in prebivalstvo v notranjosti Dolomitov za poziv AVNOJ niso mogli zvedeti, ker do njih ni prodrla partizanska propaganda. Precej domobrancev je sicer ušlo iz svojih enot, vendar se niso priključili partizanom, temveč četnikom ali pa so ostali doma. Niso bili namreč povsem prepričani, da bodo partizani res zmagali oziroma ostali na oblasti. Četniška propaganda o tem, kako Angleži v Franciji razorožujejo tamkajšne partizane in da bodo isto storili tudi v Sloveniji, jim je bolj ustrezala kot partizanska.

Pričakovanega množičnega prestopanja domobrancev in četnikov v partizanske vrste res ni bilo, toda s tem še ni rečeno, da je bila akcija nekoristna. Notranji razkroj, čeprav na zunaj ni bil tako zelo očiten, se je le začel in se je kazal v najrazličnejših oblikah — od slabitve discipline in bojnega duha do ubežništva.

Zato je korpusno poveljstvo sklenilo, naj enote še nadalje vdirajo v Dolomite, prisilijo domobrance k obrambi in s tem slabijo njihovo moč. Da pa ne bi četniške enote postale njihovo zadnje zatočišče, je treba te iskati in jih na vsakem koraku napadati. To bo tem laže, ker četniki v vojaškem pogledu niso prav nič pomenili. Številčno so bili zelo šibki, pa tudi bojnih izkušenj niso imeli, saj so se boju povsod izogibali. Prav v tistih dneh so se v Dolomitih zadrževali štirje četniški odredi (Gorenjski, Dolenjski, Notranjski in Soški), ustanoviti pa so nameravali še Štajerski odred. Vsak odred je imel po tri čete, v četah je bilo po kakih 35 mož, oboroženih s puškami in štirimi lahkimi strojnicami.

Po podatkih, ki jih je bila zbrala naša obveščevalna služba, se je na Samotorici, vasici na planoti, ki jo oklepata cesti, izmed katerih izpod Št. Jošta ena pelje proti Horjulu, druga pa proti Polhovem Gradcu, zadrževalo kakih 60 do 70 četnikov. Bili so po hišah in prav nič utrjeni. Divizijsko poveljstvo si jih je tako izbralo kot glavni cilj načrtovanega vdora v Dolomite.

Sklenilo je, naj se Vojkova brigada že 22. septembra zvečer premakne nazaj na Žirovski vrh, naslednjo noč pa naj se skupno

fase. 235—II); zapisnik seje mestnega komiteja KPS za Idrijo z dne 12. septembra 1944 (IZDG, fase. 567—II); spomini Vikice Felc (Mestni muzej v Idriji, III—24); Prešernova brigada, str. 420—436; življenjep s R harda Markoviča, str. 9—16; poročilo orožniške postaje Gorenja vas z dne 25. septembra 1944 (IZDG, n. a., fase. 7—II); poročilo org. štaba slov. domobranstva z dne 19. septembra 1944 (IZDG, d. a., fase. 283); dnevna poročila org. štaba slov. domobranstva za 4., 7., 8., 20. in 21. september 1944 (IZDG, fase. 281—II); zaupne naredbe inšpektorja SNVZ št. 31, 33, 49 in 50 (VII, mikroteka, film 7, posnetki 30, 32, 51 in 53); tedensko poročilo 17. čete (prav tam, film 7, posnetki 481—483).

z Dolomitskim odredom z dveh strani neopazno približa četniškemu taborišču in ga v naskoku zavzame. Hrbet naj bi jima varovala Prešernova brigada, ki naj bi isto noč demonstrativno napadala Suhi dol in Lučine, nekatere druge njene enote pa naj bi vzhodno od Lučin napravile v žičnih ovirah vzdolž nekdanje razmejitvene črte nekaj prehodov in tako omogočile Vojkovi brigadi in Dolomitskemu odredu nemoteno vrnitev. Gradnikova brigada naj bi krenila z Gabrške gore čez cesto Škofja Loka—Gorenja vas in vdrla globoko proti Medvodam.

Divizijsko poveljstvo je še posebej opozarjalo, naj intendanti jemljejo hrano le pri večjih kmetih, za odvzeto hrano naj jim napišejo potrdila, povsod pa naj nastopajo zelo vljudno. Pohod ni imel le vojaški, temveč tudi politični pomen. Zato je bilo treba za seboj pustili čim več letakov, ki naj izražajo tole misel: »Čimprej se vdaš, mileje boš sojen, ker nisi hotel priti do 15. septembra.«[*3])

Vojkova brigada in Dolomitski odred — ta je v dveh bataljonih imel 265 borcev — sta 23. septembra še ponoči prispela na Zirovski vrh in se takoj razmestila po položajih: Dolomitski odred je bil na levem krilu nad Gorenjo vasjo, Vojkova brigada pa desno od njega vzdolž grebena. Medtem ko se čez dan na položajih Vojkove brigade ni zgodilo nič posebnega, je imel Dolomitski odred kar dva spopada s sovražnikom, ki je proti njegovim položajem pritisnil iz Gorenje vasi, vendar je bil obakrat uspešen in je sovražnika zavrnil.

Zvečer se je kolona, v kateri so bili Dolomitski odred, Vojkova brigada in štab divizije, spustila z Žirovskega vrha navzdol proti Kurji vasi, kjer se je Vojkova brigada ločila in šla svojo pot. Hodila je kar po cesti, vendar silno previdno, da je ne bi slišali domobranci iz Št. Jošta. Tam je bila 120 mož močna posadka. Ko je kolona prispela na križišče, kjer ena cesta pelje proti Polhovemu Gradcu, druga pa proti Horjulu, se je kolona spet razcepila: 1. bataljon je zavil v levo, druga dva bataljona pa v desno. Pri Podkožlješkem mlinu se je 1. bataljon začel po strmini vzpenjati navkreber. Spotoma je zašel. To ni bilo nič čudnega, saj je bila noč zelo temna, bataljon pa je bil brez vodiča. Zato je na rob planote prispel šele ob štirih zjutraj.

[3.1]) **Povelje štaba XXXI. divizije z dne 22. septembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II).**

Druga dva bataljona sta se Samotorici približala z zahodne strani. Tja sta prispela že ob enih ponoči, toda pri prvih hišah so borci zvedeli, da četnikov ni v vasi, pač pa da so v taborišču med Samotorico in Kožljekom. Tam je bilo nekaj hiš, v katerih so se četniki nastanili. Brž ko so ti začutili partizane, so jo že po nekaj strelih pobrisali, pri tem pa jim je pomagala temna noč. Le komandir njihove 3. čete ni bil dovolj uren in so ga naši ujeli. Med spopadom so se vnele tudi lesene in slabo krite hiše, v katerih so se četniki zadrževali in menda je nekaj sovražnikov, ki se niso ob pravem času umaknili, v njih zgorelo.[394])

Potem so vojkovci hitro pobrali opremo in orožje, ki so ga četniki pustili pri begu in ki ni zgorelo (težko strojnico, brzostrelko, dve puški in nekaj municije), in pohiteli proti Podkožlješkemu mlinu. Medtem se je bilo že zdanilo, sovražnik pa se je bližal z vseh strani.

Kje sta takrat bila štab divizije in Dolomitski odred?

Njuno kolono je sovražnik iz smeri Št. Jošta napadel takoj zatem, ko se je Vojkova brigada odcepila od nje. Obstreljeval jo je s strojnicami in težkim minometom. Strojnični ogenj je bil zaradi gozda neučinkovit, toda eksplozija ene izmed izstreljenih min je nekega borca ubila.

Nato je odred pohitel na položaje na črti Paradiže—Butajnova—Kucelj, da bi vojkovcem olajšal umik s samotorške planote. V primeru, če bi bil sovražnik prvi prispel na te položaje, bi Vojkovi brigadi trda predla, zakaj medtem, ko se je spuščala po strmini navzdol proti cesti, so jo zvrha že začeli obstreljevati. Kljub temu so vojkovci srečno prišli čez cesto in zasedli položaje na levem krilu Dolomitskega odreda, in sicer na črti Kucelj—Klešče—Veliki vrh.

Najhujša nevarnost pa je grozila iz smeri Lučin in Suhega dola. Sovražniku, ki je prišel iz teh dveh postojank, se je namreč posrečilo zavzeti ne le pomembne vrhove na Planini nad Suhim dolom, temveč tudi nadzirati prehode v minskih poljih in žičnih ovirah, ki jih je bil ponoči napravil 1. bataljon Prešernove brigade. Spričo tega se naše enote niso imele več kam umakniti,

[394]) Naši niso imeli med napadom na četnike nobenih izgub razen Stanka Berlota, ki je bil eden izmed najboljših mitraljezcev v vsej brigadi. Čeprav ie bil hudo ranjen v trebuh, ni hotel oddati svoje strojnice. Zadržal jo je in spodbujal druge, dokler ni omahnil in umrl.

ker jih je sovražnik zagozdil med postojankami Lučine, Suhi dol, Št. Jošt in Črni vrh nad Polhovim Gradcem.

Brž ko je sovražnik ugotovil, da ima partizane v pasti, jih je začel napadati z vseh strani. Že v zgodnjih dopoldanskih urah se je samo na Planini zbralo kakih 300 sovražnikovih vojakov iz Horjula, Korena, Št. Jošta, Suhega dola in Lučin. S Planine so pritisnili proti Butajnovi, vendar jim te vasi spričo trdovratnega odpora borcev iz Dolomitskega odreda, zaščite štaba divizije in 1. bataljona Prešernove brigade ni uspelo zavzeti, čeprav so jim nekaj ur kasneje prihiteli na pomoč tudi domobranci z Vrhnike in celo iz Borovnice.

V popoldanskih urah je prišlo do silno hudih bojev iz neposredne bližine pred položaji Vojkove brigade, proti katerim je sovražnik — domobranci, Nemci in četniki — pritiskal s ceste proti Kleščam in Velikemu vrhu.

Sovražnik je zmetal na položaje naših enot — kot je nekdo preštel — 364 težkih min, toda kljub nenehnemu pritisku in obstreljevanju so borci vzdržali vse do noči. Sicer pa drugega izhoda niso imeli. Divizijsko poveljstvo je bilo že v skrbeh, kako se bo z enotami vred prebilo iz sovražnikovega obroča, in je zato poslalo poveljstvu Prešernove brigade brzojavko z ukazom, naj takoj krene na Zirovski vrh, zvečer pa demostrativno napada Lučine in Suhi dol, da bi tako pritegnilo sovražnikovo pozornost nase.

Ukrep je bil odveč, zakaj sovražnik se je v večernih urah že sam umaknil v postojanke in divizijska kolona je nemoteno prišla prek Pustega vrha, Buha, Brložnika in Todraža na Žirovski vrh. Tam so borcem privoščili le krajši počitek, nato pa kljub utrujenosti krenili naprej. Naslednjega dne najdemo 1. bataljon pri Slabetu, 2. bataljon na Stari Oselici, 3. bataljon pa na Vodicah.

Tako se je končal pohod Vojkove brigade in drugih naših enot v Dolomite. Čeprav niso izpolnile vseh nalog in so bile tudi izgube dokaj hude,[395]) je divizijsko poveljstvo menilo, da je bil pohod uspešen: odslej se borci ne bodo več tako bali Dolomitov, ker so ugotovili, da je mogoče tudi v njih vzdržati, domobranci

[395]) Razen dveh borcev Vojkove brigade in Dolomitskega odreda, ki sta padla pri Kožljeku oziroma Št. Joštu, so v Dolomitskem odredu pogrešali še štiri borce. (Iz domobranskih poročil je videti, da so dva partizana ujeli, dva pa našli mrtva.) Ranjenih je bilo petnajst borcev, izmed katerih so bili štirje vojkovci.

pa so tudi imeli priložnost videti, kako globoko v njihovo republiko lahko vdro partizanske brigade, in na svoji koži občutili njihovo moč.[396])

NEMŠKI »TEDEN PARTIZANOV« (skici 15 in 20)

Po padcu Črnega vrha nad Idrijo so domobranci že slutili, katera njihova postojanka utegne kaj kmalu priti na vrsto. ». . . Hotedršica je z izgubo te postojanke (Črnega vrha — op. pisca) prva, ki nosi glavno partizansko breme. Potrebno bi bilo, če se želi, da postojanka ostane na svojem mestu in to čvrsta, kot je bila do sedaj, da se moštvo pomnoži do popolnega formacijskega stanja. Sedemdeset mož, kolikor jih ima sedaj postojanka, je za obrambo premalo .. ,«[397])

Vse kaže, da so to res storili, zakaj v prvih dneh oktobra je bilo v tej izredno močno utrjeni ter z bunkerji in žičnimi ovirami obdani postojanki — sodeč po naših obveščevalnih poročilih — kakih 80 do 90 branilcev, en vod s približno 40 domobranci pa se je utrdil še pri Sv. Barbari, ki je od Hotedršice oddaljena dober kilometer in s svojo vzvišeno lego gospodari nad vsemi dostopi k Hotedršici z južne in vzhodne strani.

To postojanko je 7. oktobra zjutraj napadla Bazoviška brigada, pet drugih brigad pa jo je pri tem varovalo pred sovražnikovim vmešavanjem iz bližnjih postojank. Gradnikova brigada naj bi pazila predvsem na Rovte, Prešernova brigada je bila na njenem levem krilu na območju Veharš, Kosovelova brigada pa na desnem krilu proti Logatcu. Tržaška brigada je s Cola nadzirala postojanke v Vipavski dolini, medtem ko je bila Vojkova brigada

[396]) **Viri: povelje štaba XXXI. divizije z dne 22. septembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); poročilo štaba XXXI. divizije z dne 19. in 25. septembra 1944 (IZDG, fase. 226—III); vojaško poročilo štaba XXXI. divizije za 24. in 25. septembra 1944 (prav tam); poročilo štaba XXXI. divizije z dne 26. septembra 1944 (prav tam); 15-dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 1. oktobra 1944 (prav tam); poročilo OC XXXI. divizije z dne 27. septembra 1944 (IZDG, fase. 74—11); dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 21. septembra 1944 (prav tam); dnevni poročili OC XXXI. divizije z dne 21. in 25. septembra 1944 (IZDG, fase. 234—1); polmesečno poročilo OC XXXI. divizije z dne 29. septembra 1944 (prav tam); vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 26. septembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 27. septembra 1944 (prav tam); poročilo štaba Dolomitskega odreda z dne 22. septembra 1944 (IZDG, fase. 330—III); poročilo štaba Dolomitskega odreda z dne 25. septembra 1944 (IZDG, fase. 227—I); 14-dnevno poročilo štaba Dolomitskega odreda z dne 1. oktobra 1944 (IZDG, fase. 227—I); Naši junaki (IZDG, fase. 252—III); poročilo org. štaba slov. domobranstva za 24. september 1944 (IZDG, d. a., fase. 281—II).**

z dvema bataljonoma v korpusni rezervi v Dednem dolu, en bataljon pa je dobil nalogo, da blokira nemško posadko v Godoviču.

Vojkova brigada je imela s Cerkljanskega na nove položaje pred Hotedršico zelo dolgo pot — prek čepovana in Otlice. Zato je odtod odšla že 2. oktobra zvečer. Vso pot je morala opraviti peš, toda precej je bilo borcem pomagano že s tem, da so jim za prevoz težjega orožja, municije in opreme dodelili dva kamiona. Čez dva dni je bila brigada že na Otlici, 6. oktobra proti večeru pa je nadaljevala pot proti Hotedršici in Godoviču, kamor je prispela naslednjega dne ob enih ponoči. Tretji bataljon je odšel blokirat Godovič, druga dva bataljona pa sta ostala v Dednem dolu.

Napad na Hotedršico ni uspel. Po načrtu korpusnega poveljstva naj bi to bila nekakšna ponovitev napada na Črni vrh, pri čemer naj bi odločilno vlogo odigralo topništvo. Zaradi meglenega vremena se topovi niso mogli takoj oglasiti, med čakanjem, da bi se megla dvignila in odkrila cilje, pa so domobranci naše opazili in jih začeli obstreljevati. Tudi kasneje je bil topniški ogenj neučinkovit, tako da so borci Bazoviške brigade, ko so jurišali na vas, naleteli na dobro sovražnikovo obrambo.[598])

Vojkova brigada ni imela nobenih bojev, le proti večeru je sovražnik s topom in minometom tolkel po njenih položajih, vendar naši zaradi tega niso imeli nobenih izgub. V zgodnjih popoldanskih urah je 1. bataljon na ukaz korpusnega poveljstva krenil proti Hotedršici na pomoč Bazoviški brigadi, toda že na pol poti je prišlo novo povelje in bataljon se je ustavil v Novem svetu, ne da bi mu bilo treba v boj.

Bazoviška brigada je potem sama napadala še vso noč, ni pa pri tem dosegla nobenega bistvenega uspeha. Ko je korpusno poveljstvo uvidelo, da Hotedršice tudi tokrat ne bo moč osvojiti, je že ob zori ukazalo prenehati z nadaljnjimi napadi. Na to odločitev so nedvomno vplivala tudi obveščevalna poročila o sovražnikovih pripravah na novo ofenzivo, usmerjeno proti Trnovskemu gozdu.

[397]) Dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 3. september 1944 (IZDG, d. a., fase. 281).

[398]) Naši topničarji niso imeli originalnih granat, temveč so upOTabljali šrapnele, ki so jih predelali in napolnili s plastikom. Ker pa vžigalniki n.so prenesli trenja ob izstrelitvi, je prihajalo do predčasn:h eksplozij v cevi ali pa ob njenem ustju.

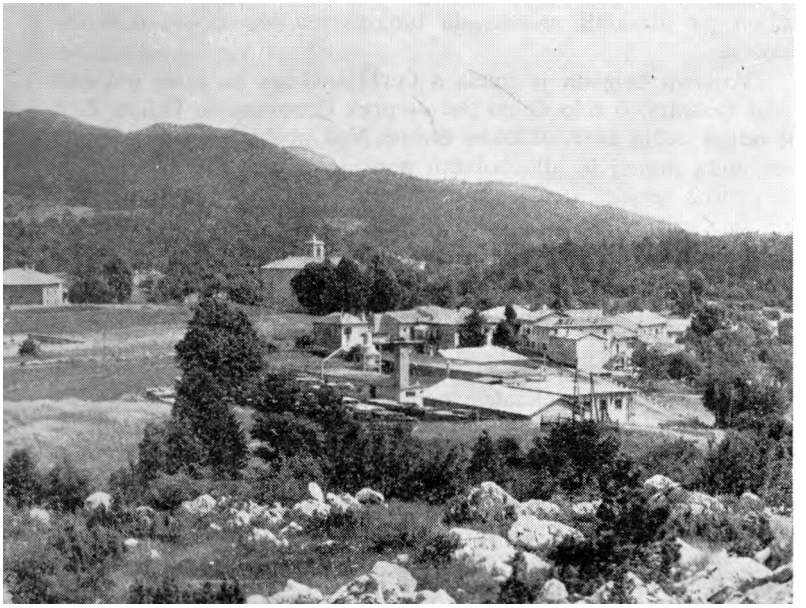

Trnovo nad Gorico

Vojkove brigade takrat že ni bilo več pred Hotedršico, zakaj prav zaradi sovražnikovih okrepitev, ki so bile prispele v Gorico, da bi vdrle v takrat skoraj povsem nezavarovani Trnovski gozd, so jo že prejšnji večer poslali na Otlico. Odtod je morala naslednje jutro pohiteti proti Lokvam in še naprej pred Trnovo, ker je medtem sovražnik iz Gorice že krenil v napad. Da bi čimprej prispela na svoje nove položaje, so ji poslali naproti tri kamione in na njih del za delom brigade prepel j avali pred Trnovo.

Najnovejša ofenziva, ki jo je sovražnik sprožil proti IX. korpusu, je bila sestavni del široko zasnovane protipartizanske akcije, ki je zajela ne le Slovensko primorje, temveč tudi severno Italijo, in katere namen je bil, da očisti globlje zaledje nemške fronte v srednji Italiji partizanskih sil. To akcijo so Nemci poimenovali za »Partisanenwoche« — »Teden partizanov«.

Sovražnikova ofenziva v Slovenskem primorju je trajala štiri dni (od 8. do 12. oktobra), zajela pa je predvsem območje Trnovskega gozda. Po podatkih, ki jih je kasneje zbrala korpusna obveščevalna služba, se je je udeležilo skupno kakih 3.500 sovražnikovih vojakov, predvsem pripadnikov 136. polka 188. rezervne divizije gorskih lovcev in 10. SS policijskega polka, pa tudi nekaterih kozaških enot 159. pehotne divizije, ki je prišla s fronte, ter domobranskih in drugih enot. Razen topništva je nemško poveljstvo v tej ofenzivi uporabilo tudi dvanajst tankov.[3"])

Osmega oktobra zjutraj je sovražnik pritisnil proti partizanskemu osvobojenemu ozemlju v dveh smereh: iz Gorice je prispelo v Grgar okrog 600 vojakov, odtod pa jih je dvesto petdeset zavilo v levo na Banjško planoto, drugi pa na desno proti Trnovemu. Desno kolono je nemško poveljstvo okrepilo tudi s štirimi lažjimi tanki..

Vojkova brigada je prispela na položaje ob enajstih dopoldne. Drugi bataljon je zasedel položaje na desnem krilu pri Zavrhu,
3. bataljon je bil levo od njega pred Trnovim, še bolj v levo, proti Krnicam, so bili položaji 3. bataljona Bazoviške brigade. Prvi bataljon Vojkove brigade je ostal v rezervi na Lokvah, kasneje pa v naselju Nemci.

Sovražniku se tega dne ni nikamor mudilo in je vas Trnovo zasedel šele v popoldanskih urah. Bržkone je imel strah tudi pred partizanskimi minami, saj sta na poti proti Trnovemu nanje naletela kar dva tanka. Da bi 3. bataljon laže vzdržal sovražnikov pritisk, so pred Trnovo poslali še 2. bataljon. Toda Nemci so se tega dne zadovoljili le s tipanjem in ugotavljanjem, kje so partizanski položaji in kje jih ni. Do prvega spopada s sovražnikom je prišlo na položajih 3. bataljona:

> »... Dež neusmiljeno lije, situacija pa je še povsem neznana. Okrepljena patrulja pod poveljstvom desetarja Vinka Krajnika krene v vas. Previdno se pomikajo tovariši naprej, vsi mokri in izmučeni. Kmalu so v vasi. Nenadoma tovariš Krajnik zapazi desetino Nemcev, za njo pa še druge. Hitro «e vrne nazaj in sporoči v bataljon, kaj je videl. Nekaj minut kasneje se že začne boj s Švabi, ki so se v hudem nalivu že močno približali našim položajem .. .«[40°])

[359]) Takrat je sovražnik imel v Vipavski dol ni tri postojanke: v Vipavi je bilo kakih 350 in v Ajdovščini 170 policistov iz 10. SS policijskega polka (v Ajdovščini razen tega še kakih 40 domobrancev), medtem ko se je v Dornberku naselilo okrog 180 italijanskih fašistov iz 2. bataljona polka »Tagliamento«.

[400]) Lojze Batič, Oktobrska ofenziva Švabov na naše osvobojeno ozemlje.

Ko je brigadno poveljstvo ugotovilo, da sovražnik namerava v Trnovem tudi prenočiti, ga je sklenilo odgnati odtod. Proti večeru so pred vas pripeljali protitankovski top in začeli z njim streljati proti mitralješkim gnezdom, ki jih je sovražnik razpostavil ob robu vasi. Po nesrečnem naključju je ena izmed granat letela prenizko in zadela ob greben, za katerim so ležali nekateri brigadni voditelji in opazovali učinek topovskih granat. Prenizko izstreljena granata se je razpočila v njihovi neposredni bližini in smrtno ranila namestnika brigadnega komisarja Radovana Dolenca-Peruna, nekega borca, ki je bil tudi tam, pa ranila.[401])

Morda je tragična smrt med borci izredno priljubljenega Peruna vplivala, da četi 2. in 3. bataljona, ki sta zvečer napadli sovražnika v Trnovem, nista bili dovolj odločni in sta se vrnili na izhodiščne položaje, ne da bi opravili svojo nalogo.

Potem ko so sovražniku na Trnovem čez noč in naslednje jutro prispele nove okrepitve in se je pred položaji Vojkove brigade nabralo že kakih tisoč mož s tremi tanki, je ta 9. oktobra zjutraj krenil v napad. Kot nalašč se je prav takrat spustila megla, kar je vojkovcem še bolj oteževalo pregled nad terenom pred njihovimi položaji in nezasedenini presledki med njimi. Sovražniku, ki je že prejšnjega dne z ogledniškimi akcijami ugotovil razporeditev naših enot, po skalnatem in poraščenem zemljišču ni bilo težko vdreti v notranjost Trnovskega gozda, ne da bi ga pri tem borci, ki so imeli opravka s sedmimi kolonami iz smeri Trnovega, mogli opaziti.

Pokalo je vsepovsod: pred položaji, na bokih, pa tudi že v njihovem zaledju. Kljub temu so se borci še nadalje odločno upirali in niso popuščali do zadnjega. Značilen je primer pogumnega mitraljezca Muharema Hanukiča, ki se je branil na neki manjši vzpetini pred Nemci in ki se mu je v najhujšem boju pokvarila strojnica. Medtem so se mu Nemci že toliko približali, da so ga dosegle njihove ročne bombe. Ko je ena izmed njih padla prav predenj, jo je mitraljezec hladnokrvno zagrabil in jo zalučal nazaj med sovražnikove vojake. Ko je videl, da strojnice ne more popraviti, pa tudi časa ni imel več za to, je od svojega pomočnika vzel puško in z njo podrl še dva Nemca. Kaj več pa ni mogel storiti, zakaj takoj zatem ga je presekal rafal iz nemškega Šarca.

[401] **) Za novega pomočnika političnega komisarja so potem imenovali Jožeta Sagadina- H i t reca.**

V podobnih razmerah se je znašel tudi 3. bataljon, ki je imel položaje desno od 2. bataljona. Tam je prav tako prihajalo do boja iz neposredne bližine in je bilo težko ugotoviti, kje so naši in kje sovražnik. Še bolj v desno, pri Zavrhu, je bil en bataljon Tržaške brigade z nalogo, da nadzira cesto Gorica—Grgar—Čepovan.

Prvi bataljon Vojkove brigade je bil sicer kot brigadna rezerva v zaledju, toda prav kmalu se je spopadel s sovražnikom, ki se mu je posrečilo pretihotapiti se skozi položaje 2. in 3. bataljona. Ko je bil komandant 1. bataljona Ivan Leban z eno četo poslan drugima dvema bataljonoma na pomoč, je že prav blizu naselja Nemci — med Trnovim in Lokvami — opazil kolono, za katero je sprva menil, da so partizani. Pomahal jim je z roko, ti pa so mu enako odgovorili. Tedaj je tik pod seboj opazil šest »borcev« — toda s čeladami na glavah. Odskočil je, zgrabil za strojnico in na sovražnikovo predhodnico spustil dolg rafal. Pet jih je obležalo, šesti pa je ušel. Medtem ko so se obstreljevali s to nemško kolono, se jim je z nasprotne strani približala nova skupina s kakimi tridesetimi vojaki. Še sreča, da je tam bil Ivan Plestenjak s svojo težko strojnico, ki je to skupino razgnal in pri tem nekaj sovražnikovih vojakov tudi pobil. Toda Nemci so se kaj hitro znašli in začeli partizane znova obkoljevati. Plestenjak svoje strojnice ni hotel pustiti na položaju, temveč si jo je kar s podstavkom vred naprtil na ramena in jo v zadnjem hipu odnesel na varno.

Vendar borci 1. bataljona kljub nejasnim razmeram niso odnehali. Še nadalje so se borili po skupinah in morda bi jim prav trda predla, če jim ne bi prihitel še 2. bataljon na pomoč. Nato so se bataljoni med nenehnim bojem začeli umikati proti Lokvam. Med posameznimi deli ni bilo zveze. Tudi v štabu divizije niso vedeli, kaj se dogaja z Vojkovo brigado. Zato je načelnik štaba divizije sedel na motor in se odpeljal v spremstvu kurirja proti naselju Nemci, kjer naj bi bil štab Vojkove brigade. Preden je prispel tja, so ga na nekem ovinku prestregli sovražnikovi rafali. Brž ko se je zaprašilo po cesti, sta s kurirjem planila v gozd in se rešila, medtem ko je motor ostal v nemških rokah.

K sreči je to bila le neka manjša skupina, toda kljub temu so morali vojkovci pohiteti, da bi pred sovražnikom zasedli najpomembnejše višinske točke pred Lokvami.

»... Vse je kazalo, da nas zelo nujno potrebujejo, zato smo morali zadnjih petsto metrov preteči. Ob cesti je stal kuhar s kotlom in delil dirjajočim borcem po zajemalko juhe in kos mesa. Kdor je dovolj spretno podstavil memažko, je dobil juho, če pa ni, je pa kuhar zlil juho mimo nje. Toda tudi ti borci so morali takoj teči dalje na položaj. To se je primerilo tudi meni. Dobil sem le kos mesa in stekel naprej,« se spominja Rihard Markovič, najboljši mitraljezec 2. bataljona, ki je imel takoj zatem priložnost, da se znova izkaže.

Približno ob dveh popoldne je sovražnik ponovno napadel z vso močjo. Po brezobzirnih juriših je bilo videti, da so imeli vojkovci opravka s pijanimi vojaki.

»... Pijani kozaki (bržkone Rihard Markovič misli pri tem na Ukrajince, Poljake, Litvance itd., ki jih je tudi bilo precej v 10. SS policijskem polku - op. pisca) so napadali od smreke do smreke, od skale do skale in se z našimi borci borili prsi ob prsi. Vsi so se pomešali med seboj. Sedaj so z jurišem pregnali oni nas, že v naslednjih minutah pa mi njih. Položaji so nenehno menjali gospodarja.

Ne morem pozabiti obupnih krikov nekega našega sedemnajstletnega borca, ki je sicer nosil protitankovsko puško. Kozaki so ga v jurišu ranili, nato pa ujeli in ga pod našimi položaji mučili. Iztaknili so mu oči, iztrgali jezik in ga prebadali z bajoneti. Tem krikom je sledil naš juriš. Streljal sem, da je bila cev mitraljeza kar razbeljena. Toda za fanta je bilo že prepozno. Našli smo ga v takem stanju, da mi je prihajalo slabo. Njegovo truplo je ostalo pod smrekami, ko so nas oni spet potisnili nazaj.

Naslednjih petnajstih minut so nas Nemci, sam ne vem zakaj, pustili pri miru. Nastala je grobna tišina. V mojem zaklonu, ob katerem je z ene strani stala debela bukev, z druge pa velika skala, sta ležala še dva borca. Vmes je bila približno pol metra široka špranja, skozi katero smo imeli pregled nad cesto pod nami. Tja sem postavil mitraljez. Vsi trije smo bili na smrt utrujeni. Za hip sem zatisnil oči in takoj me je zmanjkalo. Enako se je zgodilo tudi s pomočnikoma.

Nenadoma me prebudi šum listja. Odprem oči in skoraj okamenim. Pred sabo vidim dva Nemca s policijskim psom. Že je eden izmed Nemcev nameril brzostrelko. K sreči je tudi moja roka že poprej oprijemala sprožilec na mitraljezu. Samo pritisnil sem in z enim samim rafalom vse tri podrl. Pes je skočil kvišku, nato pa se zvalil po bregu navzdol. En Nemec je klecnil in se zgrabil za prsi, nato pa se zvalil naprej na obraz. Drugi Nemec je zakrilil z rokami in obležal za grmom, brzostrelka pa mu je odletela stran. Nato sem skočil na noge in ju z drugim rafalom pokončal.. .«®[2])

Nekaj podobnega je doživel tudi Valentin Gregorič, desetar iz 2. bataljona, ko se je v njegovi neposredni bližini iznenada

[402]) Rihard Markovič, Življenjepis, str. 19—20 (rokopis).

znašlo kakih 25 Nemcev. Bil je dovolj priseben in jih je napadel ter razgnal s svojim brenom. Trije Nemci so takoj obležali, dva pa je pokončal z novim rafalom, ki ga je usmeril skozi štor, za katerim sta se Nemca skrivala.

Iz teh primerov je videti, da je bil 9. oktober za vojkovce dan množičnega junaštva, čeprav je kazalo, da se je vse zarotilo proti njim: borci so bili budni že dve noči, dva dni so mokri preždeli na položajih, megla je koristila napadalcu, boriti se je bilo treba v nepreglednem gozdu, nemška številčna premoč pa je tudi bila več kot očitna.

Vojkova brigada je na položajih pred Lokvami vzdržala še kako uro, dokler je niso začeli Nemci obkoljevati. Ker je za hrbtom imela čistino, je brigadno poveljstvo ukazalo umik, da ne bi prišlo do prehudih izgub. Brigada se je nato umaknila na drugo stran Lokev in nadzirala cesto, ki iz te vasi pelje proti Predmeji in Otlici. Tu je ostala vse do noči, ko so jo zamenjali z enotami Bazoviške in Kosovelove brigade, vojkovci pa naj bi se s kamioni odpeljali na počitek na Otlico. Odpeljal se je lahko le en bataljon, zakaj med tem se je neka nemška skupina po gozdu prebila tudi že do te ceste in napadla kamione. Izgub sicer ni bilo nobenih, toda druga dva bataljona sta morala na Otlico peš in še to po daljši in napornejši poti čez Kozje stene.

Tako sta končala prva dneva »Tedna partizanov«. Čeprav je morala Vojkova brigada pred sovražnikovo premočjo popustiti in se umakniti, je njen boj bil zelo uspešen. Res so v teh dveh dneh trije njeni borci padli, osem pa jih je bilo ranjenih, toda sovražnikove izgube so bile nedvomno še mnogo večje — naša poročila govore o 35 padlih sovražnikovih vojakih.

Že v prvih treh dneh se je pokazalo, kaj je pravzaprav cilj sovražnikove ofenzive. Kamorkoli so bili prišli, so se Nemci in njihovi zavezniki takoj lotili požiganja. Bližala se je zima in sovražnik je skušal s polnim požigom Lokovca, Čepovana, Lokev in Lažne odvzeti partizanskim borcem prezimovališča. V teh vaseh so domovi zagoreli 10. oktobra, dan kasneje pa se je enak prizor ponovil tudi na Predmeji in Otlici.

Desetega oktobra je Vojkova brigada mirno počivala na Otlici, toda pripravljena, da vsak hip začne boj. Iz smeri Lokev so namreč prihajale vesti, ki niso bile prav nič spodbudne. Sovražnik je bil dobil nove okrepitve, tako da se je na območju Lokev nabralo

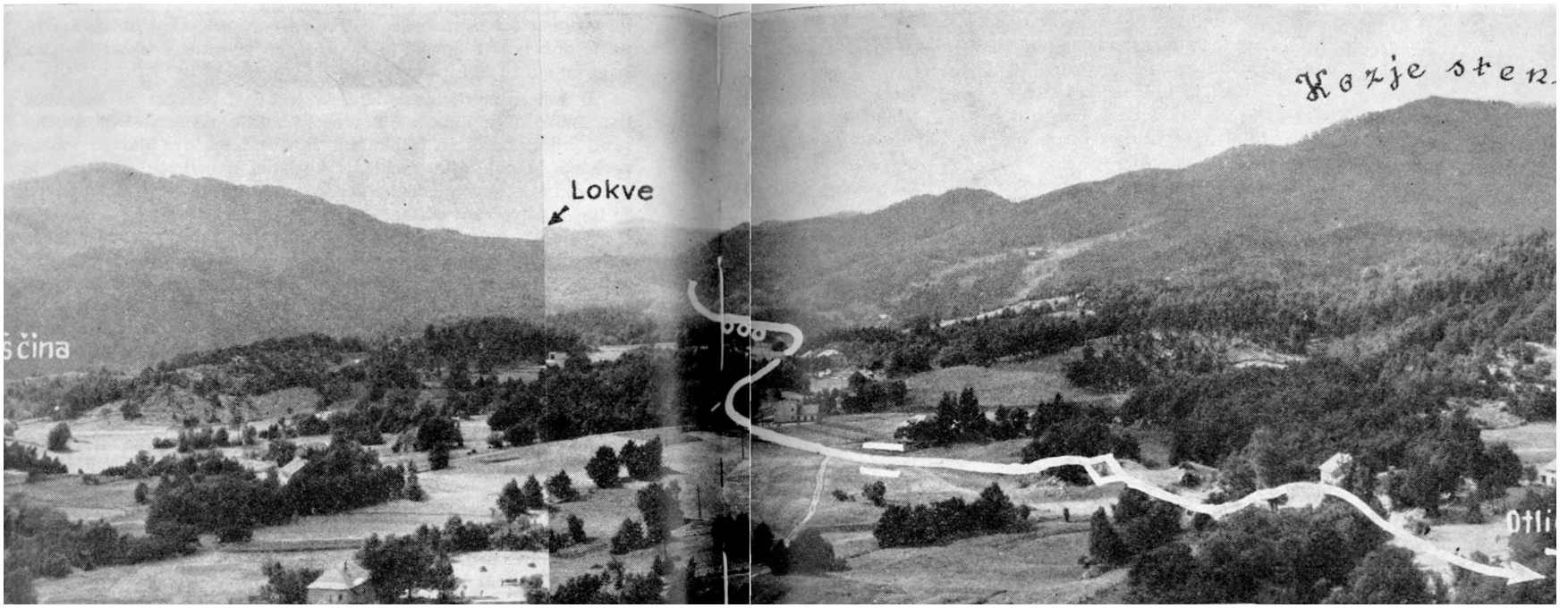

Pogled iz smeri Otlice na Predmejo. Puščica označuje smer približevanja sovražnikove kolone

že kakih 1.500 mož, nato pa je krenil v treh smereh. Glavna kolona s tanki je že opoldne prebila položaje Bazoviške brigade na Mali Lažni in nadaljevala pot proti Predmeji. Druga kolona je kot leva pobočnica zavila čez Hudo polje proti Zadlogu, da bi se na Colu združila z glavno kolono, medtem ko je tretja kolona kot desna pobočnica prodirala iz vasi Nemci proti Čavnu in Predmeji.

Brž ko je korpusno poveljstvo za to zvedelo, je takoj ukrepalo. Sklenilo je, da bo glavno kolono spustilo na Otlico in ji tam pripravilo past. To pa tako, da bi glavnina Vojkove brigade

čakala na položajih na levi strani ceste Predmeja—Otlica—Col vse dotlej, dokler ne bi 1. bataljon s položaj$_{ev\ na}$ Oblem vrhu in na nasprotni strani ceste zastavil nemški koloni nadaljnje poti proti Colu. Hkrati s tem bi 1. bataljon Kosovelove brigade nad Predmejo, brž ko bi bila sovražnikova kolona že mimo njega in ko bi se oglasilo streljanje pri 1. bataljonu Vojkove brigade, presekal cesto Predmeja—Lokve in sovražniku onemogočil umik v smeri, odkoder bo prišel. Takoj zatem bi sledil splošen juriš na raztegnjeno sovražnikovo kolono, ki naj bi jo razbili in potisnili čez rob na desni strani ceste Predmeja—Col navzdol v Vipavsko dolino. Da bi to nalogo lahko nemoteno opravljali, naj bi jih

s hrbta varovali drugi bataljon Kosovelove brigade s položajev nad Zadlogom in pred Colom.

Načrt je bil sicer izvrsten, vendar ga ni bilo mogoče uresničiti, zakaj grižljaj je bil za štiri sorazmerno šibke bataljone le prevelik. Na naši strani je bilo na položajih največ 400 borcev, v sovražnikovi koloni pa kakih tisoč petsto dobro oboroženih vojakov, dva lahka in dva težka tanka, en oklopni avtomobil in 140 do 150 mul s težkim orožjem.

Prvi bataljon Vojkove brigade je zasedel položaje na Oblem vrhu, ki leži približno kilometer daleč od cerkve na Otlici proti Colu, že zjutraj ob štirih. Njegove enote so bile na eni in drugi strani ceste. Ker je bilo znano, da ima sovražnik tanke, so si borci napravili zanesljive zaklone, cesto so minirali, protitankovske puške pa razpostavili tako, da bi tanke dobile v navzkrižen ogenj. Desno krilo 1. bataljona se je naslanjalo na 3. bataljon, ki se je raztegnil vzdolž ceste. Še bliže Predmeji je bil 2. bataljon, vendar brez čete, ki so jo bili poslali v Mrzlo rupo v zasedo.

Približno ob osmih zjutraj se je čez Predmejo začela pomikati proti Otlici in naprej proti Colu dolga sovražnikova kolona. Kmalu zatem je že trčila ob položaje 1. bataljona Vojkove brigade na Oblem vrhu. Najprej so se oglasile strojnice na levem krilu bataljona, nato pa je zapokalo vzdolž vse nemške kolone. Čeprav si je sovražnik zelo prizadeval, da bi si utrl pot proti Colu in je položaje 1. bataljona zasul s hudim minometnim ognjem, mu to dolgo ni uspelo. Ena izmed sovražnikovih min je padla na našo strojnico, jo razbila in mitraljezca ubila, toda odpora še ni bilo konec. Sovražnik se je v megli tako zelo približal našim položajem, da je z bombami napadel med drugim tudi okop z že uničeno strojnico in pri tem ranil nekega borca. Medtem so se približali tudi štirje tanki in s svojim ognjem podprli napad sovražnikovih vojakov, čeprav je našim borcem uspelo s protitankovsko puško poškodovati enega izmed tankov, se je levo krilo po triurnem boju le moralo umakniti, zakaj v nasprotnem primeru bi jih sovražnik obšel in potisnil v globino proti Vipavski dolini. Prav zaradi tankov je bilo silno težko priti čez cesto k drugi polovici bataljona.

Izpraznjene položaje na levi strani ceste Otlica—Col je potem zasedel sovražnik in odtod varoval glavnino kolone, ki je na vso moč hitela proti Colu. Ves dopoldan in še popoldne do nočnih ur sovražnikove kolone ni hotelo biti konca. Bataljoni Voj-

Nemški oklepni avtomobil na zasilno popravljeni cesti

kove brigade in tudi 1. bataljon Kosovelove brigade so jo nenehno obstreljevali s svojih zvišenih položajev. Tu in tam so se posamezne skupine borcev pod okriljem megle spuščale prav do ceste in iz neposredne bližine napadale sovražnika, nato pa se spet hitro oddaljevale, da jim sovražnikove pobočnice ne bi mogle priti za hrbet. Zlasti uspešna je bila posebej sestavljena skupina iz 1. bataljona. Prav ta bataljon je bil močno oslabljen, ker sta se mu pokvarili obe težki bredi. Zato so v skupino vključili pet lahkih strojnic in jo poslali na cesto. V prvem mraku so se borci neopazno priplazili prav do ceste in iz razdalje nekaj metrov napadli večjo skupino sovražnikovih vojakov, ki so hiteli proti Colu. Pri tem napadu se je zlasti izkazala Marija Žvan, politdelegat voda, ki je bila med prvimi na cesti. Sovražnikovi vojaki so se po prvih rafalih raztepli na vse strani, toda takoj nato so se spet začeli zbirati in pritiskati na našo skupino. Ta se je umaknila, ne da bi mogla ugotoviti, kolikšne so sovražnikove iz-

gube. Sodeč po krvavih madežih, ki so ostali tam še naslednjega dne, jih je moralo biti kar precej.

Bila je že trda noč, ko je zadnji del sovražnikove kolone hitel mimo naših položajev proti Colu. Vojakom se je tako zelo mudilo, da so že skoraj tekli. Sicer pa je bilo za ves boj značilno prav to, da sovražnik kljub številčni premoči ni skušal naših zasledovati, temveč se je omejeval le na najožjo obrambo kolone, katere edini cilj je bil čim hitrejši prehod čez Otlico na Col. To pa še ne pomeni, da sovražnik ni imel časa za ustrahovanje civilnega prebivalstva in uničevanje. Tega dne so vzdolž ceste požgali 28 hiš, ostale so le tiste, ki so bile nekoliko bolj oddaljene od nje in kamor si Nemci niso upali. 70-letnega Franca Likarja so ubili samo zato, ker jim ni znal odgovoriti na neko vprašanje. Njegovi hčerki so ustrelili enoletnega otroka, ki ga je držala v naročju, krogla pa je tudi njej prebila prsi in je v mlaki krvi obležala nad mrtvim očetom. Streljali so tudi na 13-letnega Borisa Polanca, ki se je hudo ranjen v trebuh zavlekel v grmovje, naslednjega dne pa v groznih bolečinah umrl.[403])

Sovražnikova ofenziva »Teden partizanov« je bila končana 13. oktobra, ko so se s Cola umaknili proti Ajdovščini še zadnji sovražnikovi oddelki. Od drugih ofenziv se je razlikovala predvsem po tem, da je sovražnik prodiral zgolj vzdolž cest in se od njih skorajda ni oddaljeval. Potemtakem poglavitni cilj te ofenzive ni bilo uničenje partizanskih enot, temveč slabitev narodnoosvobodilnega gibanja z ustrahovanjem prebivalstva predvsem v vaseh, kjer so se običajno zadrževale naše enote, njihovi štabi in razne druge ustanove. Cilj seveda ni bil dosežen, saj vsako nasilje rodi še večji odpor in sovraštvo do nasilnikov.

V tej sovražnikovi ofenzivi je glavno vlogo odigrala Vojkova brigada, ki se je nasprotniku pogumno postavila v bran in mu prizadejala občutne izgube. Po vesteh iz Ajdovščine je v bojih na Otlici dne 11. oktobra padlo ali bilo ranjenih kakih 50 sovražnikovih vojakov, štirje izmed njih pa so ostali pred položaji Vojkove brigade in 1. bataljona Kosovelove brigade, zakaj sovražnik jih ni več utegnil vzeti s seboj. Vojkova brigada je tudi imela precejšnje izgube. V štirih dneh — od 8. do 12. oktobra — je padlo 9 borcev, dvanajst pa jih je bilo ranjenih. Borci, ki so se v teh dneh še posebej izkazali, so bili deležni priznanja in

4*3) Ves čas vojne je sovražnik na Otlici požgal 126 hiš, vas pa je dala 57 **žrtev.**

pohvale brigadnega poveljstva. Ne bi bilo prav, če jih ne bi omenili. To so bili Ivan Plestenjak, Jože Pirih, Marija Žvan in Fani Bačar iz 1. bataljona, Valentin Gregorič, Rihard Markovič, Janez Skomovc, Janez Škrlj, Andrej Tavčar in Franc Žgavc iz 2. bataljona ter Vinko Krajnik, Rudi Plešec, Franc Novak in Alojz Ilenič iz 3. bataljona.

Brigada je na Otlici ostala vse do 14. oktobra, ko je čez Cepovan krenila nazaj na Cerkljansko.*[04])

OBROČ OKROG GORENJE VASI

(Skica 15)

Sovražnikova ofenziva »Partisanenwoche« — »Teden partizanov« je razen enot XXX. divizije zajela le Vojkovo brigado, medtem ko sta se Gradnikova in Prešernova brigada v tem času zadrževali na Cerkljanskem. Ko je tja 17. oktobra prispela še Vojkova brigada, se je divizijsko poveljstvo lahko takoj lotilo akcije, ki jo je bilo imelo v načrtu.

Tokrat je šlo za napad na nemško orožniško postojanko v Poljanah, nato pa še na nekoliko kilometrov oddaljeno orožniško

[404]) **Viri:** 14-dnevno poročilo OC IX. korpusa z dne 19. oktobra 1944 (IZDG, fase. 235—I); poročilo načelnika štaba XXXI. divizije z dne 7. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281—II); poročilo načelnika štaba XXXI. diviz je z dne 7. oktobra 1944 (IZDG, fase. 226—III); vojaški poročili štaba XXXI. divizije z dne 7. in 11. oktobra 1944 (prav tam); poročilo štaba XXXI. divizije z dne 17. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); 15-dnevno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 15. oktobra 1944 (IZDG, fase. 226—III); relacija štaba XXXI. div.zije z dne 8. oktobra 1944 (prav tam); informativna poročila OC XXXI. div zije z dne 9., 10. in 11. oktobra 1944 (IZDG, fase. 234—1); brzojavke štaba XXXI. divizije z dne 7. oktobra 1944 (IZDG, fase. 276—IV); poročili štaba XXX. divizi'e z dn^ 9. in 14. oktobra 1944 (IZDG, fase. 226—I); 15-dnevno operativno poročilo štaba XXX. divizije z dne 16. oktobra 1944 (prav tam); povelje štaba Vojkove br.gade z dne 6. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); odredbe štaba Vojkove brigade z dne 10., 12. in 14. oktobra 1944 (prav tam); odredba štaba Vojkove brigade z dne 16. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282—I); vojaški poročili štaba Vojkove brigade z dne 10. in 12. oktobra 1944 (IZDG, fase. 226—IV); vojaška poročila štaba Vojkove brigade z dne 3., 4. in 5. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 13. oktobra 1944 (prav tam); poročilo Vojkove brigade (brez datuma — IZDG, fase. 281 a—II); polmesečno partijsko poročilo Vojkove brigade z dne 18. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282 a—I); poročilo OC Vojkove brigade z dne 8. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); brzojavke štaba Vojkove brigade z dne 4., 7., 9., 10., 11., 12., 13. in 14. oktobra 1944 (IZDG, fase. 276—IV); dopis poročevalske sekcije propagandnega odseka štaba IX. korpusa z dne 17. novembra 1944 (IZDG, fase. 252—III); isto z dne 16. oktobra 1944 (IZDG, fase. 251—I); Kronika Dol—Predmeja (Mestni muzej v Idriji); Lojze Batič, Oktobrska ofenziva Švabov na naše osvobojeno ozemlje; Rihard Markovič, 2ivljeniepis, str. 17—22 (rokopis); spomini Alfonza Bička, Vinka Krajnika, Benjamina Nastrana, Antona Rebolja, Ferda Tolarja-Mirka in Franca Uhana; dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 3. september 1944 (IZDG, d. a., fase. 281).

postojanko v Gabrku. Za ta korak se je korpusno poveljstvo po neuspešnem napadu na Hotedršico odločilo zato, da si prek Poljanske doline utre pot v Dolomite. Nova naloga ni bila prezahtevna, saj je bilo v Poljanah le 27, v Gabrku — med Poljanami in Škofjo Loko — pa 16 orožnikov. Nevarnost je grozila le iz Škofje Loke, kjer je bilo skoraj 2.500 sovražnikovih vojakov, pa tudi iz Gorenje vasi, katere posadka je štela kakih 250 Nemcev in domobrancev. Korpusno poveljstvo si je obetalo, da bo po padcu Poljan in Gabrka laže opraviti z Gorenjo vasjo, ki je bila sovražnikovo izhodišče skoraj vseh sovražnikovih akcij proti osvobojenemu ozemlju na Cerkljanskem ter nad Poljansko in Selško Soro in ki je povezovala kot vogelni kamen vrsto postojank v Poljanski dolini z nemško-domobranskimi postojankami v Dolomitih.

Neposredni napad na Poljane in Gabrk je divizijsko poveljstvo zaupalo Prešernovi brigadi, Gradnikova brigada naj bi prevzela skrb za Škofjo Loko, Vojkova brigada pa za Gorenjo vas. Za to nalogo so divizijo okrepili še s škofjeloškim odredom, ki naj bi pazil na Črni vrh nad Polhovim Gradcem, z Dolomitskim odredom, ki naj bi blokiral Lučine, in z dvema bataljonoma Bazoviške brigade: enega so priključili Gradnikovi brigadi, drugi pa naj bi ostal na Razpotju in nadziral Idrijo. Vse enote naj bi zasedle nove položaje 20. oktobra zvečer, ko naj bi s topovi okrepljena Prešernova brigada najprej napadla in osvojila Poljane, ko bi bilo to storjeno, pa še Gabrk.

Vojkova brigada je krenila na pot že v poznih popoldanskih urah in je zato pravočasno prispela na cilj. Njena naloga je bila, da z dvema bataljonoma blokira Gorenjo vas z južne in vzhodne strani, z enim bataljonom pa s severne in zahodne smeri. Hkrati s tem naj bi minirala tudi cesto Gorenja vas—Poljane in nad njo razpostavila protitankovske puške. V zvezi s tem je 3. bataljon zasedel položaje s severovzhodne strani (med Gorenjo vasjo in Dolenjim brdom), na nasprotni strani (med cestama Gorenja vas—Poljane in Gorenja vas—Lučine) je bil 2. bataljon, 1. bataljon pa je imel položaje južno od Gorenje vasi — na severnih pobočjih Žirovskega vrha.

Čeprav so se boji za Poljane nekoliko zavlekli — postojanka je padla šele naslednjega dne zvečer — Vojkova brigada ni imela

Štab 2. bataljona Vojkove brigade oktobra 1944. Na sredini sedi komandant Srečko Tušar

trdega dela. Manjši spopad s sovražnikom je imel le 2. bataljon. Ta je že ponoči prišel na svoje položaje. Ker niso ustrezali, se je ena izmed njegovih čet v jutranjih urah premaknila čez most v Žabji vasi na levi breg Poljanske Sore in zasedla ugodnejše položaje pri Sv. Križu, odkoder je lahko nadzirala vso dolino in še most pri Žabji vasi. Pri tem je skoraj nerazumljivo, zakaj je na premiku na nove položaje ni napadlo kakih petdeset sovražnikovih vojakov, ki so bili takrat v zasedi v Žabji vasi. Vsaj tako so kasneje poročali naši obveščevalci. To se je sovražniku takoj zatem maščevalo. Ko je kmalu po osmi uri krenil iz Žabje vasi proti Poljanam, so ga naši napadli. Že prvi rafali naših strojnic s položajev pri Sv. Križu so podrli pet sovražnikovih vojakov, drugi pa so se razbežali. Ko je sovražnik dobil iz Gorenje vasi nove okrepitve, je po obstreljevanju naših položajev s težkimi strojnicami in minometi skušal priti do svojih mrličev, kar mu partizani niso dovolili. Tudi borci 2. bataljona niso mogli do njih, ker so ležali onstran ceste in bili v dosegu sovražnikovega ognja. Proti večeru je sovražnik znova krenil v napad, pri tem pa je

izgubil še šest vojakov. Te in žrtve iz prvega spopada je lahko pobral in odpeljal v Gorenjo vas šele ponoči.*[5])

Tako je 21. oktobra sovražnik pred Gorenjo vasjo izgubil enajst vojakov. Izgube so bile tudi na strani partizanov: en naš borec je padel, medtem ko sta bila dva huje, dva pa laže ranjena.

Potem ko je istega dne zvečer Prešernova brigada osvojila Poljane, bi morala po prvotnem načrtu divizijskega poveljstva takoj začeti tudi napad na Gabrk. Tega pa ni storila, zakaj že v Poljanah so bili porabili vso topniško municijo, razen tega pa je bilo slišati tudi o prihodu močnejših okrepitev v Škofjo Loko. Zato je divizijsko poveljstvo sklenilo, da bo napad na Gabrk odložilo za nekaj dni, dokler se ne bodo razmere v Škofji Loki razčistile. Kar zadeva Vojkovo brigado, ji je ukazalo, naj se s položajev tik nad Gorenjo vasjo pomakne nekoliko više — na Staro Oselico in Gorenje brdo — in tam čaka na nov ukaz.

Nanj ni bilo treba dolgo čakati. Sklenjeno je bilo, da bo 24. oktobra zvečer 2. bataljon (ruski) Bazoviške brigade napadel nemške orožnike, ki so imeli postojanko v gabrški šoli, in zato naj se Vojkova brigada spet spusti niže in tesno obkoli Gorenjo vas.

Brigada je to noč zasedla skoraj iste položaje kot štiri dni poprej. Tretji bataljon je bil na severni strani Gorenje vasi, 2. bataljon je imel položaje na zahodnih pobočjih Vinharskega borišta, 1. bataljona pa je zapiral smer Gorenja vas—Lučine.

Tokrat je bila brigada manj uspešna, toda delno krivdo za to nosita škofjeloški odred, ki ni pravočasno zasedel položajev pred Črnim vrhom nad Polhovim Gradcem, in Dolomitski odred, ki ni dovolj pazil na Lučine. Odtod je namreč prispel sovražnik in vojkovcem pred Gorenjo vasjo udaril v hrbet. Zgodilo se je takole:

Do opoldne se ni zgodilo nič posebnega. Takrat pa je bil 2. bataljon, ki je imel položaje na zahodnih pobočjih Vinharskega borišta, nepričakovano napaden v hrbet. Da se ne bi znašel med dvema ognjema, se je čez Poljansko Soro in cesto umaknil k Sv.

[405]) Vojaško poročilo štaba Vojkove brigade z dne 21. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II). Toda v relaciji štaba Vojkove brigade z dne 23. oktobra 1944 (prav tam) je podan nekoliko drugačen opis boja. Sodeč po tem viru, je sovražnik imel sicer 11 mrtvih, na naši strani pa naj bi bili trije ranjeni, eden pa mrtev. Ta je bil, kot vse kaže, vodnik Franc Žgavec iz Idrije. Ranjen je bil, ko je streljal po sovražniku s svojim težkim mitraljezom, še ves dan je z obvezano glavo hodil po položaju, bociril borce in streljal po sovražniku. Zvečer je nepričakovano omagal in še tiste noči umrl.

Križu in tam zasedel položaje. Kaže, da je pri tem prišlo tudi do zmede, ker sicer ne bi ostala na položaju težka breda, ki jo je potem sovražnik zaplenil. Poveljstvu bataljona je treba priznati, da je skušalo takoj organizirati odpor in je poslalo sovražniku v hrbet celo en vod, toda tega je sovražnik predčasno opazil in ga zavrnil. Kljub temu na naši strani ni bilo skoraj nobenih žrtev. Ranjen je bil namreč en sam borec.

Takoj zatem, ko je sovražnik v Gorenji vasi zaslišal v Vinharskem borštu streljanje, je poslal vzdolž ceste, ki pelje proti Lučinam, močnejšo bojno patruljo s kakimi 50 možmi, ki je kmalu zadela ob položaje 1. bataljona in bila zaustavljena. Ko so v Gorenji vasi videli, odkod naši streljajo, so jih začeli obmetavati s težkimi minami.

To medsebojno obstreljevanje se je nadaljevalo do poznih popoldanskih ur, ko je sovražniku prispela pomoč iz Lučin. Odtod sta najprej pripeljala dva kamiona, ki so ju borci 1. bataljona takoj napadli in enega izmed njih poškodovali. S kamionov je poskakalo kakih 40 sovražnikovih vojakov, kmalu zatem se jim je pridružilo še 70 vojakov, ki so prihiteli iz Lučin peš. Boj je kmalu ponehal, ker se je medtem že znočilo. Tega dne med borci 1. bataljona ni bilo nobenih izgub, ni pa znano, kako je bilo glede tega na sovražnikovi strani.

Kaj je bilo z Gabrkom? Ruski bataljon Bazoviške brigade je to sovražnikovo postojanko napadal vso noč, ne da bi jo mogel osvojiti. Ko se je ob zori pomaknil na nekoliko višje položaje, so prestrašeni nemški orožniki izkoristili premajhno čuječnost naših borcev in neopazno ušli proti Črnemu vrhu nad Polhovim Gradcem.

Čeprav je bil s tem naš cilj dosežen, je bilo Vojkovi brigadi ukazano, naj tudi še 26. oktobra čimbolj na tesno blokira sovražnikovo posadko v Gorenji vasi. Zato se je 2. bataljon ponoči spet premaknil nazaj v Vinharski boršt in postavil zasedo nad cesto Gorenja vas—Lučine. V zgodnjih dopoldanskih urah je sovražnik že krenil iz Gorenje vasi v dveh kolonah proti njegovim položajem, hkrati s tem pa se je iz nasprotne smeri — podobno kot prejšnjega dne — bližala še tretja kolona, da bi našim udarila v hrbet.'[14]) Bataljonu ni kazalo drugega, ko da se spet umakne na

Iz Gorenje vasi je to jutro, sodeč po nekaterih podatkih, krenilo kakih 250 sovražnikovih vojakov. To se je moglo zgoditi zato, ker so to noč, kot je poveljstvo Vojkove brigade brzojavno sporočilo štabu divizije, sovražniku v Gorenji vasi prispele iz Dolomitov čez Lučine močne okrepitve — okrog 300 mož.

levi breg Poljanske Sore. To je tudi storil, še prej pa je njegovo poveljstvo poslalo v bataljon, ki je bil na žirovskem vrhu, dva kurirja z obvestilom o sovražnikovem bližanju in nameravanem umiku 2. bataljona čez Soro. Toda kurirja sta kmalu zatem naletela na sovražnika. Enemu izmed njih se je le posrečilo uiti, drugi pa je padel ali bil ujet.

Uspešnejša je bila zaseda, ki je ždela nad cesto Gorenja vas—Lučine. Ko se je iz smeri Gorenje vasi prikazal sovražnikov motorist, nekoliko bolj zadaj pa so vozili še trije kamioni z vojaštvom, je mitraljezec Ivan Planinšek s svojim brenom sklatil z motorja šoferja, njegov spremljevalec pa je ostal živ in ušel. Planinšek je takoj zatem planil na cesto, skočil na motor in ga odpeljal na varno kljub streljanju sovražnikovih vojakov, ki so se bili medtem pripeljali že prav blizu.

Na teh položajih je brigada ostala še ves naslednji dan, vendar ni imela nobenih bojev. Osemindvajsetega oktobra zjutraj ji je divizijsko poveljstvo brzojavno naročilo, naj se zbere na območju Srednjega brda in Dolenjega brda. Zakaj je bilo to potrebno?

Medtem ko se je Vojkova brigada zadrževala pri Gorenji vasi, sta imeli Gradnikova in Prešernova brigada pred Škofjo Loko hude boje. V Škofji Loki se je že 26. oktobra nabralo toliko vojaštva, da so proti Gradnikovi brigadi, ki je s položajev tik pred Škofjo Loko zapirala Poljansko dolino, lahko poslali v spremstvu šestih tankov kakih 1.200 mož. V boj se je zapletla tudi Prešernova brigada, ki je bila na levem krilu Gradnikove brigade, in je med drugim s položajev pri Sv. Tomažu zapirala tudi Selško dolino. Sovražnikovo poveljstvo je menilo, da so po padcu Poljan in Gabrka v neposredni nevarnosti njegove postojanke v Selški dolini in jih je zato močno okrepilo. Tako je 29. oktobra poslalo iz Škofje Loke v to smer kolono s približno 400 nemškimi vojaki in domobranci — vendar ne po cesti, ki je sovražnik že teden dni ni mogel uporabljati, temveč prek Križne gore, kjer so ostale močne zasede. V Selca je razen teh prispelo še kakih 200 sovražnikovih vojakov neposredno iz Kranja.

Takšne so bile razmere v Selški dolini, ko je poveljstvo XXXI. divizije sklenilo, naj se od nenehnih bojev utrujena Prešernova brigada premesti v zaledje, njene položaje pa naj prevzame Vojkova brigada.

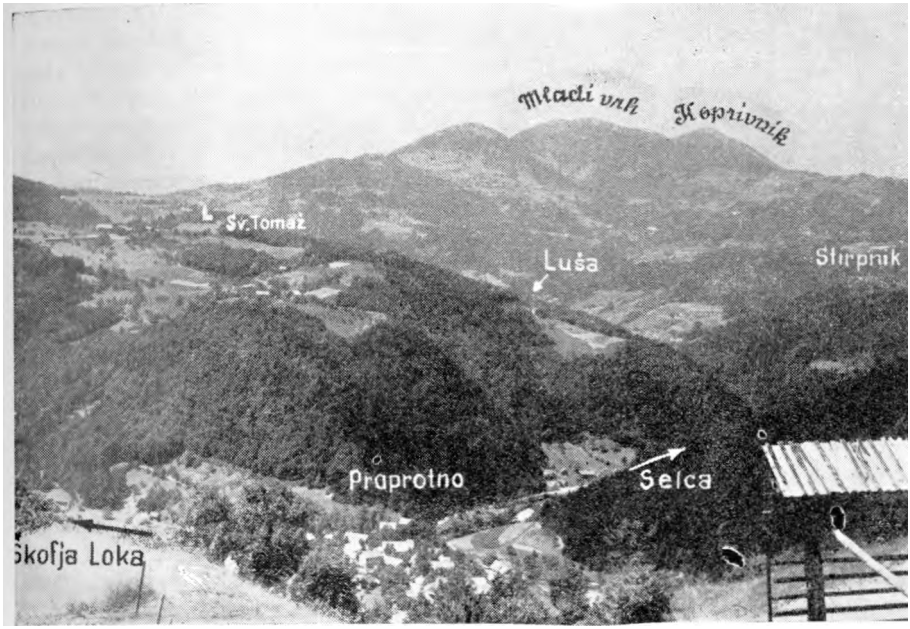

Pogled s Križne gore nad Škofjo Loko proti Sv. Tomažu

Vojkova brigada je takoj zatem, ko je položaje okrog Gorenje vasi prepustila škofjeloškemu odredu, krenila proti Javorjem, kjer je zvedela, kakšna je njena nova naloga, nato pa 30. oktobra zjutraj prevzela položaje ne samo Prešernove, temveč tudi Gradnikove brigade."[7]) Na skrajnem desnem krilu — od Sv. Lovrenca do Breznice — so bili položaji 2. bataljona, v sredini je bil 1. bataljon z zasedo na vrhu Lubnika, na levem krilu pa je 3. bataljon na Sv. Tomažu prevzel položaje od 2. bataljona Prešernove brigade.

Ni znano, zakaj je bilo treba Vojkovi brigadi v Četeni ravni pri Javorjih prenočevati in zakaj ni še to noč zasedla novih položajev, temveč šele zjutraj. Nedvomno je tudi to vplivalo na

[407]) **Iz nekaterih poročil štaba XXXI. diviz je bi bilo mogoče sklepati, da se je to zgodilo že 29. oktobra, kar pa je pomota. Vojkova brigada je na nove položaje prišla šele 30. oktobra v jutranjih urah.**

udarec, ki je zadel 2. bataljon Prešernove brigade ob vrnitvi v zaledje. Ta je, misleč, da mu v zaledju ne grozi nobena nevarnost več, brezskrbno krenil čez dolino Luše na Stirpnik, kjer ga je čakalo kosilo. Prav tedaj se je iz smeri Selc vračalo proti Škofji Loki nekaj sto sovražnikovih vojakov, njihova desna pobočnica pa se je pri žagi v dolini Luše srečala s prešernovci. Za naše je to srečanje pomenilo presenečenje, zakaj Nemci so bili prvi opazili partizane, se pritajili, jih spustili blizu in nato napadli. Sreča v nesreči je bila, da je njihov ogenj zajel samo del kolone. Kljub temu pa so ob tej priložnosti izgubili življenje trije prešernovci. Nato se je sovražnik spravil nad 3. bataljon Vojkove brigade, ki mu je s položajev pri Sv. Tomažu zapiral pot proti Škofji Loki.

Tretji bataljon tudi ni bil seznanjen z dejanskimi razmerami, saj je pustil pri Sv. Tomažu le izvidnico s težko strojnico, medtem ko je eno četo spustil na severna pobočja nad postojanko pri mostu v Praprotnem, kjer je sovražnik imel 38 mož močno posadko, druga četa pa je šla v Sotesko čakat sovražnika, če bi ta krenil iz Škofje Loke proti Selški dolini. Ko je približno ob enajstih sporočil opazovalec, da iz doline Luše prodira proti vrhu hriba Sv. Tomaža sovražnikova kolona, so tja takoj poslali obveščevalno patruljo, hkrati pa poklicali četo nad Praprotnim, naj se vrne k cerkvi. Obveščevalna patrulja je kmalu naletela na sovražnika in v kratkem spopadu je padel brigadni intendant, ki je tudi bil v tej patrulji.

Nato so sovražnikovi vojaki iz več smeri napadli naše položaje pri Sv. Tomažu. Vseh sovražnikovih vojakov je bilo kakih petsto. Borci 3. bataljona so jih spustili na kakih trideset metrov, nato pa z vso močjo užgali po njih z vsem orožjem. Ogenj je bil zelo učinkovit, sovražnik pa se je razbežal. Kljub temu ni odnehal in je znova pritisnil, tokrat previdneje. Sedaj so se morali naši umakniti po grebenu kakih dvesto metrov vstran od cerkve, medtem ko je položaje okrog same cerkve zasedel sovražnik in odtod varoval glavno kolono v dolini na njeni poti proti Škofji Loki.

Toda sovražnik je pri Sv. Tomažu ostal tudi ponoči. Vojkovci so izkoristili priložnost in ga napadli. Njihov nasprotnik pa se ni dal iznenaditi in je napad gladko zavrnil.

Tega dne so vojkovci bili ob štiri borce, trije pa so bili ranjeni. Sovražnikove izgube — zlasti takrat, ko so ga bili vojkovci

Pogreb konec oktobra padlega vojkovca v Javorjih nad Poljanami

iznenadili na čistini pod Sv. Tomažem — so bile mnogo hujše: naša poročila govore o dvajsetih padlih sovražnikovih vojakih.

Naslednji dan, 31. oktober, se je slabo začel. Naši in sovražnikovi položaji so bili prekriti z gosto meglo in zato je kazalo biti previden. Ko je 3. bataljon z novih položajev vzdolž vojaške ceste poslal proti Sv. Tomažu patruljo, da ugotovi, kaj je tam novega, jo je sovražnik spustil prav predse, nato pa napadel. Obležali so trije naši borci.

V zgodnjih popoldanskih urah sta prišla na vrsto še 2. in 1. bataljon. Iz Škofje Loke je proti njunim položajem krenilo kakih tristo sovražnikovih vojakov. Ena skupina se je v strelcih napotila proti vrhu Lubnika in odtod pregnala našo zasedo, druga pa je po vojaški cesti pritiskala proti Breznici. Bataljona sovražnikovega pritiska nista vzdržala in sta se vzdolž vojaške ceste umaknila do Ruparja.

Zvečer je položaje Vojkove brigade prevzela Gradnikova brigada, ki pa je naslednjega dne imela pred sovražnikom mir. Ta se je potem, ko si je utrl pot v Selško dolino in okrepil tamkajšnje posadke, unesel in so se okrepitve, ki jih je bil v teh dneh zbral v Škofji Loki in v Selški dolini, zvečer spet vrnila v svoja stalna oporišča. Sovražnik tega morda ni vedel, toda naše enote 90 30. oktobra dejansko nameravale napasti Železnike. Zaradi prihoda sovražnikovih okrepitev v Selško dolino pa je bilo treba načrtovani napad preložiti na kasnejše dni.

Vojkova brigada se je potem še dva dni zadrževala v Žetini, 2. novembra ponoči pa se je vrnila na Cerkljanski vrh. Tam je ostal le 3. bataljon, medtem ko sta morala druga dva bataljona na ukaz korpusnega poveljstva oditi še naprej — na Vojsko.“)

NA PREŽI NAD IDRIJO

(Skici 15 in 16)

Ni ugotovljeno, zakaj je korpusno poveljstvo zahtevalo, naj dva bataljona Vojkove brigade takoj prideta na Vojsko. Bržkone je to bilo zato, da bi preprečila pogostne vdore nemških policistov in domobrancev iz Idrije v ta del osvobojenega ozemlja.

Medtem se je bližal 7. november, obletnica velike oktobrske revolucije. Da bi se izognili morebitnemu presenečenju s strani sovražnika — ta bi namreč utegnil vdreti na osvobojeno ozemlje, računajoč, da partizani proslavljajo praznik in da so zato zane-

^"Vlri: povelje štaba IX. korpusa z dne 18. oktobra 1944 (IZDG, fase. 221—I); povelje štaba XXXI. divizije z dne 17., 19., 24., 30. in 31. oktobra 1944 (IZDG, case. 281 a—I); povelje štaba XXXI. divizije z dne 31. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281—IV); odredba štaba XXXI. divizije i dne 21., 28. in 30. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281—II); 15-dnevni vojaški poročili štaba XXXI. divizije z dne 30. oktobra 1944 in 15. novembra 1944 (IZDG, fase. 226—III); relacija štaba XXXI. divizije z dne 26. oktobra 1944 (IZDG, fase. 276 a—I); brzojavke štaba XXXI. divizije z dne 21., 28., 29. in 31. oktobra 1944 (IZDG, fase. 276—IV); odredba štaba Vojkove brigade z dne 29. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282—II); odredba štaba Vojkove brigade z dne 17., 20., 23., 24. in 31. oktobra 1944 ter z dne 1. in 3. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); dnevna vojaška poročila štaba Vojkove brigade z dne 15., 17., 18., 19., 21., 22., 24. in 26. oktobra 1944 ter 1., 2., 4., 5. in 6. novembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevni poročili štaba Vojkove brigade z dne 27. oktobra 1944 in 13. novembra 1944 (IZDG, fase. 226—1II); relacija šiaba Vojkove brigade z dne 23. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); poročila OC Vojkove brigade z dne 21., 24. in 31. oktobra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); poročilo OC Vojkove brigade z dne 22. oktobra 1944 (IZDG, fase. 282 a—III); brzojavke štaba Vojkove brigade z dne 23., 25. in 30. oktobra 1944 ter 4. njvembra 1944 (IZDG, fase. 276—IV); situacijska poročila OC Prešernove brigade z dne 26., 29., 30. in 31. oktobra 1944 (IZDG, fase. 75—1); Naši junaki (IZDG, fase. 252—III); Rihard Maricovič, Življenjepis, str. 22—24 (rokopis).

marili čuječnost — je poveljstvo Vojkove brigade že na predvečer praznika poslalo ves 3. bataljon na položaje proti Sovodnju in Fužinam.

V Cerknem, pa tudi povsod drugod, so 27. obletnico oktobrske revolucije praznovali zelo slovesno:

»Že v prvem mraku so zagoreli kresovi. S Porezna, izpod Kojce, s Cerkljanskega vrha in vseh okoliških hribov žari v dolino. Pokanje pušk in dolgi rafali se razlegajo v noč. Vrisk in petje se čuje s hribov. Na meji Gorenjske in Primorske slavi naša vojska in prebivalstvo 27. obletnico velike Oktobrske revolucije. Rakete švigajo visoko v nebo. Drugič obhaja cerkljanska dolina 7. november. Kot je bilo lani v znamenju pogina italijanskega fašizma, tako je 7. novembra letos ves v znamenju skorajšnjega poraza nemškega okupatorja. Prisotnost Rdeče armade v Jugoslaviji (20. oktobra so naše enote NOVJ ob sodelovanju Rdeče armade osvobodile tudi že Beograd — op. pisca) daje letošnjemu prazniku 7. novembra posebno slovesen izraz. Armada, ki se je rodila pred 27. leti izganja danes skupno z našo narodnoosvobodilno vojsko nemške osvajalce z naše zemlje ...«**)

Proslave v cerkljanski dvorani se je udeležilo toliko ljudi, da so mnogi izmed njih morali ostati zunaj na cesti.

Medtem sta bataljona na Vojskem — 2. bataljon je imel položaje ob poti Idrija—Vojsko pri Kočevšah, 1. bataljon pa je bil nekoliko za njim, pri Gnjezdi, kjer se odcepi pot proti Gorenji Trebuši — vse do 9. novembra zaman čakala na sovražnika. Tistega dne se je v dopoldanskih urah bližalo Vojskemu kakih 250 sovražnikovih vojakov. Najprej je prišlo do spopada z 2. bataljonom. Sovražnikova kolona se je takoj razdelila na več manjših skupin in začela naše obkoljevati. Borci 2. bataljona so sprva sovražnika uspešno zavračali. Ko pa jim je ta zašel v bok, so se umaknili.

Nato je sovražnik naletel pri Gnjezdi na 1. bataljon, ki pa je bil precej oslabljen. Ta je namreč imel eno četo pri cerkvi na Vojskem in proti Kanomlji. Kljub temu se je sovražniku pogumno postavil v bran. Najprej si je z mitralješkimi trojkami zavaroval boke, nato pa spustil glavno sovražnikovo kolono, ki je pritiskala po poti, na kakih sedemdeset metrov izpod svojih položajev ter jo silovito napadel. Ogenj je bil tako hud, da se je ta morala razbita vrniti nazaj. Poročajo, da je imel sovražnik v tem spopadu sedem mrtvih in štiri ranjence. Naš bataljon ne bi imel

[409]) Reportaža Milana Medveščka — dopis poročevalske sekcije propagandnega odseka IX. korpusa z dne 7. novembra 1944 (IZDG, fase. 252—III).

Z leve na desno: Ivan Leban (komandant 1. bataljona Vojkove brigade, kasneje načelnik štaba Gradnikove brigade), Samuel Horvat-Samo (komandant Gradnikove brigade), Jože Cerin-Peter (komisar Vojkove brigade) in Franjo Kranjc (pomočnik komisarja XXXI. divizije)

nobenih žrtev, če ne bi sovražnikova mina padla tik ob mitraljez in ubila dva, ranila pa enega borca.

Toda boja še ni bilo konec. Z umikajočim se sovražnikom se je spopadla še skupina desetih obveščevalcev in borcev iz zaščitnega bataljona pri štabu divizije, ki je tega dne v Spodnji Kanomlji v zasedi čakala, kdaj se bo iz Spodnje Idrije priKazala kaka sovražnikova patrulja. Ker te ni bilo in je bilo slišati pokanje prav na Vojskem, so borci te skupine sklenili postaviti sovražniku zasedo, ko se bo ta vračal nazaj v Idrijo. In zares, med Idrijo in Kočevšami so zasedli položaje nad potjo in čakali na sovražnika. Prvo sovražnikovo skupino so spustili mimo, ne da bi jo napadli, pač pa so z gostimi rafali iz treh lahkih strojnic

zasuli glavnino sovražnikove kolone. Sovražnik je sicer na napad takoj odgovoril, vendar so partizanske krogle kljub temu ubile šest, remile pa devet vojakov. Naša zaseda se je umaknila, ne da bi imela kake izgube.

Tako je tega dne sovražnik doživel hud udarec, saj je skupno izgubil trinajst vojakov, prav toliko pa jih je bilo tudi ranjenih.

Da se bojna sreča pogosta menja, je prav v tistih dneh občutila na svoji koži tudi Vojkova brigada.

Štab brigade s 3. bataljonom se je 10. novembra zvečer premaknil na severozahodno stran cerkljanske doline: štab se je ustavil v Zakrižu, 3. bataljon pa je zavil v Jesenico. Predvideno je bilo, da se na ta sektor vrneta tudi bataljona, ki sta bila na Vojskem. Prišla pa sta 13. novembra zjutraj; 1. bataljon se je nastanil na Ravnah, 2. bataljon pa v Zakrižu.

V naslednjih treh dneh se je brigada številčno spet okrepila,[410]) hkrati pa se pripravljala na vdor v Baško grapo. Sklenili so namreč napasti sovražnikovi postojanki pri Prangerju in Jaki, ju zavzeti in onesposobiti progo, ki jo je sovražnik uporabljal le za krajevni promet.

Napad pa je bil pripravljen zelo slabo. Že obveščevalni podatki o sovražniku niso ustrezali dejanskemu stanju. Tako na primer pri Jaki ni šlo le za dva bunkerja, temveč jih je bilo več in so bili obdani z bodečo žico. Borce so poslali v napad, ne da bi jih bili oskrbeli s škarjami za ščipanje žice niti s plastičnim razstrelivom. Pri tem napadu so se pokazale še razne druge pomanjkljivosti in površnosti.

Šestnajstega novembra zvečer sta v napad krenila 1. in 3. bataljon, medtem ko naj bi 2. bataljon z nekaterimi svojimi enotami zavaroval smer Grahovo—Bukovo. Naloga 1. bataljona je bila, da osvoji postojanko pri Prangerju. Tja je krenil po strmih pobočjih Porezna. Pot je bila silno naporna spričo novega snega, pa tudi nevarna zaradi plazov. Nevšečnosti so se začele takrat, ko je vodič iz komande mesta Cerkno izjavil, da ne pozna poti, kmalu zatem pa ušel. Bataljonsko poveljstvo v takšnih okoliščinah ni hotelo ničesar tvegati in je zato postojanko pri Prangerju obstreljevalo le iz daljave.

41[0]) v p„i polovici novembra je brigada prejela od komande mesta Cerkno 59, iz Gregorčičeve brigade pa 63 novincev. Kljub temu pa ie bilo tudi po teh okrepitvah v brigadi prisotnih (brez ranjencev, tečajnikov itd.) le 437 borcev in bork.

Tretji bataljon je sicer srečno prišel do postojanke pri Jaki in jo potem, ko se je z eno četo zavaroval iz smeri Mohorca, tudi napadel, toda pri tem je zašel v hud mitralješki ogenj iz postojanke in bunkerja nad predorom. Povrh vsega je ena izmed sovražnikovih min treščila v gručo naših borcev in jih mnogo ranila. Prav zato je bilo treba misliti predvsem na reševanje ranjencev,[411]) zakaj bataljon je imel v tem neuspešnem napadu dva mrtva in štirinajst ranjenih borcev. Bataljonsko poveljstvo je prekinilo nadaljnje napade in vse zdrave borce zaposlilo pri prenosu ranjencev po zasneženi strmini na varno. Umik pa je bil silno težaven tudi zato, ker je sovražnik spuščal raketo za raketo in z vsem orožjem obstreljeval umikajoče se partizanske borce. K sreči jim je na pomoč prihitel še 2. bataljon, pa jim je uspelo rešiti iz doline vse ranjence.

Vdor Vojkove brigade v Baško grapo je potemtakem doživel popoln neuspeh. Tako ga je ocenilo tudi divizijsko poveljstvo in kaznovalo štab Vojkove brigade z ukorom. Kazen naj bi bila »vsem štabom kot svarilo, da bodo v bodoče polagali največjo pozornost tudi na najmanjše akcije in da ne bodo brez smisla pošiljali moštvo v smrt«.[412])

Na tem sektorju je Vojkova brigada v tistih dneh doživela še en udarec: iz Grahovega so nekega dne že zgodaj zjutraj prišli Nemci in domobranci na Jesenico, obkolili hišo Ivana Klavžarja in ujeli intendantsko skupino z desetimi borci, ki so bržkone bili tam brez vsakega zavarovanja.[413])

Po vrnitvi iz Baške grape se je brigada zadržala na tamkajšnjem terenu le še en dan, 18. novembra pa se je premaknila

[4,1]) V tem spopadu se je — kot že večkrat poprej — izkazala tudi bolničarka Vika Bertoncelj-Zora, ki se je prostovoljno javila v akcijo. Ko je zaslišala stokanje ranjenega minerja ob žični oviri tik pred bunkerjem, se je splazila ponj in ga potegnila na varno. Naj omenimo, da je bila Žara že med vojno odlikovana z medaljo za hrabrost.

[412]) Odredba štaba XXXI. divizije z dne 23. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I).

[413]) Nerazumljivo je, da o tem dogodku v sicer sorazmerno bogati dokumentaciji Vojkove brigade ni skoraj nobenih podatkov. Krajevna kronika Jesenice (Mestni muzej v Idriji) navaja, da se je to zgodilo 12. novembra, kar pa bržkone ne bo držalo, saj je bil takrat v vasi ves 3. bataljon. To je moralo biti med 20. in 25. novembrom, ko tam ni bilo več Vojkove brigade. To kaže sklepati tudi po zahtevi štaba XXXI. divizije z dne 27. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II), češ naj poveljstvo Vojkove brigade pojasni, kaj je s to zadevo (vendar odgovor ni ohranjen), in po poročilu OC Vojkove brigade z dne 26. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I), češ da je brigada po odhodu pustila tam dva bataljonska intendanta z osmimi (bržkone neoboroženim) borci, da zberejo hrano in se najkasneje v dveh dneh vrnejo v svoje enote. Sovražnik jih je zajel spričo tega, ker so bui brez straže, razen tega pa skoraj zanesljivo tudi izdani.

v Robidnico in sosedna naselja. To je bilo potrebno zato, ker naj bi se tudi Vojkova brigada udeležila nove divizijske akcije — napada na nemško orožniško postojanko v Železnikih.

Glavna vloga v tej akciji je bila pravzaprav namenjena Gradnikovi brigadi, zakaj ta je bila tista, ki naj bi postojanko napadla neposredno, vse druge enote pa naj bi jo pri tem varovale pred morebitnim vmešavanjem sovražnika iz sosednjih postojank. Da bi napad hitreje potekal in da bi Gradnikova brigada bila v ozki dolini Selške Sore varnejša, so jo okrepili s topništvom in s partopi,[414]) v zavarovanje pa so razen Prešernove in Vojkove brigade vključili še divizijski inženirski bataljon, škofjeloški odred in Kosovelovo brigado. Pri tem je Kosovelova brigada dobila nalogo, da nadzira sovražnikovi postojanki v Zgornji Sorici in na Petrovem brdu, škofjeloški odred naj bi pazil na postojanke v Poljanski dolini, Prešernova in Vojkova brigada pa sta morali zapirati najnevarnejšo smer Škofja Loka—Selca—Železniki.

Medtem ko je bila Prešernova brigada na severni strani Selške doline — na položajih na Križni gori, Lavtarskem vrhu, Sv. Mohorju in Jamniku — je imela Vojkova brigada pred Škofjo Loko skoraj iste položaje kot tri tedne poprej: njen 1. bataljon je bil pri Sv. Tomažu, toda eno četo je s protioklopnim vodom poslal prav v Sotesko, 2. bataljon na desnem krilu je zasedel položaje med Breznico in Sv. Lovrencem ter tako nadziral tudi cesto po Poljanski dolini, 3. bataljon pa je bil na sredini. Bataljoni so na nove položaje prispeli 19. novembra zvečer, ker naj bi se te noči začel tudi napad na Železnike.

Toda žandarji v Železnikih so se mnogo trdovratneje upirali, kot so naši pričakovali. Postojanke ni bilo mogoče zavzeti niti prvo niti drugo noč. Sreča je bila v tem, da sovražnikovo poveljstvo — kot vse kaže — napada na Železnike sprva ni jemalo preveč resno in 20. novembra ni še ničesar storilo, temveč se je omejilo le na manjše ogledniške akcije. Ena izmed sovražnikovih bojnih patrulj je prišla prav pred Breznico, kjer se je spopadla z neko našo patruljo. V tem spopadu je bil ubit en naš borec. Kaže, da je ta ali kaka druga sovražnikova patrulja prodrla še

<m) v Železnike so Sli s sicer že izpopolnjenim partopom, vendar te preskušnje, ki so jo imeli 5. novembra v Cerknem, ni dobro prestal. Ena izmed min ie eksplodirala že ob ustju cev. Ob tej priložnosti je bil en borec ub t, Srečko Perhavec, operativni oficir v štabu divizije, ki je oil z dvema drug ma ranjen, pa je podlegel. Med ranjenci je bil tudi takratni komandant XXA.1. **d** VIZ **je Jože Klanjšek-Vasja.**

globlje, ker sta dva naša obveščevalca celo v sopotniški grapi (južno od Breznice) padla v sovražnikovo zasedo in bila oba ubita.

Manj sreče je imela sovražnikova skupina, ki je v popoldanskih urah krenila iz Škofje Loke skozi Sotesko proti Prapotnemu. Naša zaseda jo je namreč spotoma napadla in jo potem, ko je sovražnik v boju izgubil tri vojake, zavrnila nazaj v Škofjo Loko.

Nekoliko huje — vendar le za Prešernovo brigado na nasprotni strani Selške doline — je bilo naslednjega dne, ko je proti Križni gori, kjer so bili položaji 1. bataljona Prešernove brigade, krenilo kakih 250 mož. Prešemovci so se s sovražnikom sprva uspešno borili, naposled pa so se morali le nekoliko umakniti.

Na južni strani Selške doline je bilo tudi tega dne, 21. novembra, le nekaj manjših spopadov. Med drugim je kakih 70 sovražnikovih vojakov z Lubnika pregnalo našo zasedo, toda proti večeru so se naši spet vrnili na ta 1024 metrov visok hrib nad Škofjo Loko. Druga sovražnikova bojna skupina s kakimi 40 možmi je že zjutraj skušala po cesti priti v Praprotno, toda naša zaseda ji tega ni dovolila in jo je pognala nazaj.

Gradnikova brigada, ki ji je priskočil na pomoč še 3. bataljon Kosovelove brigade, tudi tretjo noč ni mogla povsem zavzeti Železnikov, čeprav je sovražnika stisnila v eno samo, že napol porušeno oporišče. Vse je že kazalo, da se sovražnik ne bo mogel več dolgo upirati. Tedaj je divizijsko poveljstvo nepričakovano ukazalo, naj se brigada takoj umakne iz doline na višje položaje, Kosovelovo brigado pa je napotil v Robidnico in na Črni kal pod Blegošem. To je storil zaradi vesti, da se je v Gorenji vasi osredotočilo kakih 800 sovražnikovih vojakov in da so že na poti proti Cerknemu. Brž ko so žandarji iz Železnikov, jezni na svoje poveljstvo, ker jim ni bilo priskočilo na pomoč, občutili slabitev partizanskega pritiska, so jo takoj popihali v sosedna Selca. Tako so gradnikovci — čeprav nekoliko nenavadno— le dosegli svoj cilj in osvobodili Železnike, skozi katere je peljala za nas zelo pomembna pot iz severovzhodnega dela Gorenjske proti osvobojenem ozemlju na Primorskem.

Kar zadeva sovražnikove okrepitve v Poljanski dolini, se je nenormalno stanje tod začelo že 20. novembra, ko je zgodaj zjutraj prišlo v Tavčarjevo graščino na Visokem 150, v Poljane pa 200 sovražnikovih vojakov in se tam nastanilo. Kasneje sta se posadki nekoliko zmanjšali, toda postojanki sta obstali vse do kon-

ca vojne. V Gorenji vasi se je 22. novembra res osredotočilo kakih 800 nemških vojakov, ki se jim je pridružilo še kakih 120 domobrancev iz Lučin in drugih dolomitskih postojank. Sovražnik pa odtod ni zavil na desno proti Cerknemu, temveč je približno 500 mož močna kolona krenila v *Ziri,* se še istega dne vrnila v Gorenjo vas, 25. novembra pa v Škofjo Loko.[415])

Po zavzetju Železnikov je Vojkova brigada ostala nekaj dni še na območju Mlake, 25. novembra pa je krenila proti Ledinam nad Idrijo.

Na prvi spopad s sovražnikom iz Idrije ni bilo treba dolgo čakati. Kasneje so ugotovili, da je sovražnik kaj hitro zvedel ne le za vrnitev brigade na to območje, temveč da je bil natančno poučen tudi o številčni moči in oborožitvi njenih posameznih enot.

Dva dni po prihodu brigade na območje Ledin, 28. novembra, je iz Idrije krenilo kakih sto nemških vojakov in domobrancev ogledovat se za partizani. Naleteli so na 2. bataljon Vojkove brigade, ki je že čakal na položajih pri Koritih. Sovražnik je bil zelo trdovraten in je nekajkrat skušal naše potisniti iz vasi, kar pa mu ni uspelo. Po peturnem boju se je moral umakniti nazaj proti Idriji. Škoda, da je četa, ki jo je poslalo poveljstvo 1. bataljona z namenom, da sovražniku prek Ledin udari v hrbet, prispela prepozno. Kljub temu so naši zasledovali sovražnika precej daleč. Ko se je spustila gosta megla, so odnehali in se raje vrnili, ko pa da bi doživeli kako neprijetno presenečenje. Med vojkovci tega dne ni bilo nobenih žrtev, medtem ko sovražnikove izgube niso ugotovljene.

Naslednjega dne se je na Žirovskem in okrog Idrije zbrala že vsa XXXI. divizija. Prešernova brigada je dobila nalogo, nai z vseh strani oklepa Gorenjo vas in je zato en svoj bataljon imela tudi na Žirovskem vrhu, na njenem desnem krilu — vzdolž Žirovskega vrha proti nekdanji italijansko-nemški razmejitveni črti in na Goropekah — je bila Gradnikova brigada, Vojkova brigada pa bi se morala primakniti še bliže Dolomitom, na črto Vrsnik— Razpotje.

«5) Ni nobenih podatkov o tem, zakaj ni desno krilo 2. bataljona s položajev pri Sv. Lovrencu napadlo nemško kolono, ko je ta šla tam mimo iz škofje Loke proti Gorenji vasi.

Divizija je okrepila svoj pritisk na Dolomite ne le zato, da bi zavarovale Žirovce pred skoraj vsakodnevnimi sovražnikovimi vdori in njegovim strahovanjem, temveč tudi v zvezi z amnestijo, ki jo je bil objavil NKOJ/[16]) začasna jugoslovanska vlada, in ki naj bi je bili deležni pripadniki kvislinških enot pod pogojem, če v vrste NOV prestopijo do 15. januarja 1945. Ta ukrep so tolmačili takole:

»Petnajsti september je bil zadnji poziv vsem zapeljanim, medtem ko je amnestija že akt nove države, s katerim pomilošča zapeljance. Ta amestija po eni strani dokazuje našo moč, po drugi strani pa daje možnost vsem zapeljancem, da v zadnjem trenutku sodelujejo v tej narodnoosvobodilni borbi. Seveda ta amnestija velja le za tiste, ki so bili pod raznimi okolnostmi prisiljeni sodelovati z okupatorjem ter si v tem službovanju niso naprtili kakih zločinov.«[417])

Resnici na ljubo je treba priznati, da tudi ta ukrep v Dolomitih ni imel kakega posebnega uspeha. Domobranci so bili že toliko zaslepljeni in zakrknjeni, da jim je amnestija bila dokaz naše slabosti, razen tega so bili bolj ali manj prepričani v to, da jih bodo rešili Angleži, ki naj bi pred Rusi zasedli Slovenijo.[4"])

Medtem ko sta Prešernova in Gradnikova brigada nemoteno prispeli na nove položaje, z Vojkovo brigado ni bilo tako. Brigadno poveljstvo je prejelo ukaz za premik šele ponoči in preden je lahko obvestilo o tem tudi bataljone, se je že zdanilo. Zato je brigada krenila na pot šele ob osmih. Preden je 1. bataljon prispel na nove položaje pri Razpotju, se je že srečal s sovražnikom. Ta je vztrajal vse dotlej, dokler ni bataljonsko poveljstvo napotilo v njegovo zaledje eno izmed svojih čet. Kakor hitro je sovražnik to opazil, se je takoj umaknil, bataljon pa je v popoidanskih urah lahko zasedel predvidene položaje nad Razpotjem.

Na sovražnikovo zasedo sta na poti proti Vrsniku naletela tudi 2. in 3. bataljon, vendar sta jo kaj kmalu pregnala čez dolino Žirovnice proti Veharšam.

****16) Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije.**

417) Okrožnica štaba XXXI. divizije z dne 29. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I).

418) Njihova strategija je bila: ob čim manjšem tveganju dočakati konec vojne. To dokazuje tudi dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 28. november 1944 (IZDG, d. a., fase. 281), ki vsebuje pritožbe na račun domobranstva z Veharš in sploh iz Primorske: » . . . Velikokrat so opijanjen'. Zabavljajo čez svoje častnike in poveljnike in je njihovo govorjenje o domobranstvu večkrat popolnoma partizansko, kakor: 'Vsa ta vojska je ena neumnost. Saj je vse samo izbegavanje. Danes sem tukaj, jutri pa tam, samo da se ž.vi . . .'«

Tega dne je brigada imela opravka s približno 250 sovražnikovimi vojaki — Nemci, domobranci in četniki, vendar natančnega števila zaradi goste megle ni bilo mogoče ugotoviti. Na naši strani sta bila ranjena dva borca, na nasprotni pa trije.

Nato so vojkovci imeli mir vse do 2. decembra. Tega dne pa sovražnik ni pritisnil le nanje, temveč hkrati tudi proti Gradnikovi in Prešernovi brigadi. To je bila kombinirana nemško-domobransko-četniška akcija z namenom, da XXXI. divizijo preženejo z 2irovskega. Toda sovražnikove sile so bile preslabotne, da bi mogle doseči svoj cilj.

Najhujše boje izmed vseh treh brigad je 2. decembra imela Vojkova. Naši so vedeli, da ima sovražnik dobro organizirano obveščevalno službo in so bili zelo previdni. 2e ob štirih zjutraj je 1. bataljon poslal patruljo z Razpotja navzdol proti Spodnji Idriji Čeprav je bila še tema, je sovražnik že rinil v breg. Patrulja ga je sicer nekoliko zadržala, toda ob osmih zjutraj je že ropotalo vzdolž položajev 1. bataljona na Razpotju. Tam je bilo na položajih morda kakih 80 do 100 borcev, medtem ko je imel sovražnik približno 350 mož. Navzlic temu je bataljon vztrajal na položajih vse dotlej, dokler se niso oglasili sovražnikovi težki minometi, ki so se tokrat odlikovali z veliko natančnostjo. Po dveurnem boju se je bataljon moral umakniti na nekoliko višje položaje.

Tedaj sta 1. bataljonu prispeli na pomoč četi iz 2. in 3. bataljona in zasedli položaje na njegovem levem krilu. Nato so naši Krenili v nasprotni napad, sovražnika potisnili nazaj in zasedli prvotne položaje nad Razpotjem.

Boja s tem še ni bilo konec. Sovražnik je medtem dobil okrepitve, pa tudi municijo so mu še pripeljali. To je pomenilo, da je treba pričakovati nov napad. Res je bilo tako. Približno ob štirih je sovražnik po hudem minometnem obstreljevanju ponovno napadel. Ob silovitem mitralješkem ognju je jurišal na naše položaje, toda vojkovci so ne le vzdržali, temveč ga zapodili v beg. Boj je potem sicer ponehal, toda zadnji sovražnikovi vojaki so se umaknili z Razpotja šele ob pol enajstih ponoči.

Boj je bil hud, izgube na obeh straneh pa tudi zelo občutne. Vojkovci so imeli dva mrtva, tri hudo in pet laže ranjenih borcev. Skoraj vse so ranile mine. Po podatkih, ki so jih kasneje dobili iz Idrije, so bile sovražnikove izgube mnogo hujše. Padlo

je enajst sovražnikovih vojakov, med njimi sta bila tudi neki oficir in domobranski komandir, sedemnajst pa je bilo ranjencev.

Do ponovnega spopada s sovražnikom je prišlo tri dni kasneje, 5. decembra, toda tokrat že na Gorah nad Idrijo. Tja se je bil namreč dan poprej premaknil 3. bataljon. Domobranci na Veharšah so bili o tem, kot razberemo iz njihovih poročil, takoj obveščeni.[419]) Brž ko so jim iz sosednih postojank prispele okrepitve, so se kot dobri poznavalci domačih krajev in pod okriljem goste megle tako neopazno približali Goram, da so jih vojkovci zagledali šele v zadnjem hipu. Domobranci so jurišali v treh skupinah, toda vojkovci so jih zavrnili. Kljub temu so se naši takoj zatem umaknili na Razpotje, ker bi se sicer spričo sovražnikove premoči — domobrancev je bilo kakih dvesto — lahko pripetilo še marsikaj. Spopad se je za naše kar dobro končal, saj so imeli le enega ranjenca.

Nekaj dni so vojkovci imeli mir, toda 10. decembra je prišla skupina domobrancev z Veharš na Ravne in odtod so s težkimi strojnicami streljali čez grapo Žirovnice proti Vrsniku, kjer sta bila na položajih 2. in 3. bataljon. Domobranci so bili tako zaverovani v svoj posel, da niso opazili naše patrulje, ki se jim je pod okriljem megle skrivoma približala prek Sovre. Ta je mednje spustila dolg rafal in trije domobranci so se takoj zgrudili, drugi pa razbežali.

Dva dni kasneje so imeli vojkovci opravka že s približno 250 sovražnikovimi vojaki, izmed katerih se je vojašnici na Govejku bližalo kakih sedemdeset. Prvi bataljon jim je takoj poslal nasproti vod, s katerim je šel tudi bataljonski komisar Franc Štucin, doma iz Orehka na Cerkljanskem. Naši borci, čeprav jih je bilo malo, so se pogumno spoprijeli s sovražnikom in ga potisnili nazaj. Medtem sta jim prihiteli na pomoč dve četi 3. bataljona in sovražnikovo skupino v Govejku skoraj obkolili. Sovražnik se je v zadnjem hipu izmuznil in se naglo spustil v dolino Žirovnice ter se pridružil glavnini na Ravnah. Naši so ga nekaj časa zasledovali. Njihova vnema je bila toliko večja, ker so v snegu videli številne krvave sledove — znak, da je domobranci niso odnesli prav poceni. Naposled so morali spričo hudega naliva in megle odnehati in se vrniti na izhodiščne položaje. Do-

[419]) Sredi oktobra je na Veharšah bilo kakih 150, v Idriji pa — razen nemških policistov — približno 100 domobrancev (po domobranskh poročilih), toda po ustanovitvi 1. bataljona s sedežem na Veharšah naj bi tamkajšnja posadka — sodeč po naših poročilih — narasla na kakih 450 mož.

mobranska poročila govore o dveh ranjencih, toda domačini so kasneje povedali našim obveščevalcem, da so domobranci, ko so se vračali, nosili štiri ranjence.

Zakaj so se domobranci tako trmasto zaganjali ob naše položaje dan za dnem? Vsekakor se niso mogli pomiriti z dejstvom, da se v Žireh »partizani prevažajo v avtomobilih, jahajo konje, prirejajo mitinge in se sploh popolnoma svobodno gibljejo .. .«[42°]) Zato so zahtevali, »da odgovorni činitelji v interesu protikomunistične borbe podvzamejo vse ukrepe z vsemi sredstvi proti predmetnim partizanskim enotam, ki se zaradi zavlačevanja protiakcije počutijo varne in nekake gospodarje položaja po njih zasedenega in kontroliranega prostora .. .«[421])

Do zahtevane »protiakcije« ni prišlo, pač pa se je le nekaj dni kasneje XXXI. divizija lotila nemško-domobranske postojanke v Gorenji vasi.[422])

DVA DNI V GORENJI VASI

(Skica 17)

Zakaj se je XXXI. divizija — pravzaprav IX. korpus, saj so bili divizijo okrepili še z nekaterimi drugimi enotami — lotila prav Gorenje vasi?

[420]) Dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 8. december 1944 (IZDG, d. a., fase. 281—III).

[421]) Dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 7. december 1944 (prav tam).

[422]) Viri: dopis poročevalca sekcije propagandnega odseka IX. korpusa z dne 7. novembra 1944 (IZDG, fase. 252—III); povelje štaba XXXI. divizije z dne 18. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); odredba štaba XXXI. divizije z dne 23. novembra 1944 (IZDG, fase, a—I); odredba štaba XXXI. d vizije z dne 27. novembra 1944 (IZDG, fase, a—II); odredbi štaba XXXI. d viz je z dne 22. novembra 1944 in 4. decembra 1944 (IZDG, fase. 281—II); vojaška poroč.la štaba XXXI. divizije z dne 5., 12., 16., 18., 19., 22. in 23. novembra 1944 ter 1., 2., 4. in 16. decembra 1944 (IZDG, fase. 226—III); operativno poroč lo štaba XXXI. divizije za čas od 19. do 22. novembra 1944 (prav tam); 15- dnevno vojaško poročno štaba XXXI. divizije z dne 11. decembra 1944 (prav tam); relac ja štaba XXXI. divizije z dne 23. novembra 1944 (prav tam); okrožn ea štaba XXXI. div zije z dne 29. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); poročila OC XXXI. div - zije z dne 21., 22., 23., 24. in 25. novembra 1944 ter 11. decembra 1944 (IZDG, fase. 74—III); brzojavke štaba XXXI. divizije z dne 21. in 22. novembra 1944 (IZDG, fase. 276—IV); odredbe štaba Vojkove brigade z dne 6., 18., 25., 26. n 29. novembra 1944 ter 4. decembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); dnevna poročila štaba Vojkove brigade z dne 4., 5., 6., 7., 8., 11., 12., 13., 14., 17., 18., 22., 23., 25., 26., 2/., 28., 29. in 30. novembra 1944 ter 1., 3., 4., 5., 6., 9., 10., 12., 13., 14. in 15. decembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 14- dnevni poročili štaba Vojkove brigade z dne 13. in 26. novembra 1944 (IZDG, fase. 226—IV); poročila OC Vojkove brigade z dne 17., 20., 21., 22. in 26. novembra 1944 ter 2. decembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); brzojavke štaba Vojkove brigade z dne 9., 19., 21., 23. in 28. novembra 1944 ter 1. in 6. decembra 1944 (IZDG. fase. 276—IV); krajevna kronika Jesenice (Mestni muzej v Idriji); spomini Vike Bertoneclj-Zore; dnevna poročila org. štaba slov. domobranstva za 28. november 1944 ter 7., 8., 9. in 18. decembra 1944 (IZDG, d. a., fase. 281—III); domobranska poročila (VJI, mikroteka, film 7, posnetki 493, 494 in 534).

Skupina pripadnikov Gorenjskega domobranstva

Gorenja vas je bila po svoji legi ključ, ki je odpiral vrata v Dolomite. Če bi ta postojanka padla, potem bi bila pretrgana zveza med sovražnikovimi oporišči v Poljanski dolini in domobranskimi postojankami v Dolomitih, hkrati s tem bi bil sovražnik tudi ob zelo pomembno izhodišče za vdore na partizansko osvobojeno ozemlje. Vas leži v široki dolini, kjer se rečica Brebovščica, ki priteče izpod Lučin, steka v Poljansko Soro. Vzdolž te rečice vodi tudi cesta v Dolomite (Gorenja vas—Lučine—Suhi dol in naprej proti Horjulu oziroma Polhovemu Gradcu). Glavna cesta pelje vzdolž Poljanske Sore (Škofja Loka—Gorenja vas—Fužine—Žiri in naprej proti Idriji oziroma Rovtam in Logatcu).
V Hotavljah, dobra dva kilometra zahodno od Gorenje vasi, se od nje odcepi cesta, ki pelje skozi Kopačnico na Cerkljansko, druga cesta, ki je namenjena prav tja, pa zavija v desno nekaj kilometrov dlje, v Fužinah.

Prav zaradi zelo izpostavljene lege je imela Gorenja vas močno in krepko utrjeno posadko. Ob napadu na to postojanko je bilo v njej 105 nemških obmejnih stražarjev in trije orožniki ter 145 pripadnikov Gorenjskega domobranstva. V vasi so imeli več oporišč, vsako zase pa je bila prava trdnjava. V zgornjem delu

vasi, ob poti proti Hotavljam, je bilo v sokolskem domu 70 domobrancev, oboroženih z osmimi strojnicami. Spodnja okna so bila zabita z dvojno steno iz desk, vmes pa so nasuli pesek. Enako so storili tudi z okni v prvem nadstropju, le da so tam pustili v njih ozke strelne line. Okrog sokolskega doma je sovražnik skopal v tla štiri bunkerje, jih prekril z bruni in zasul z vrha z debelo plastjo prsti. Razen tega je bil sokolski dom obdan z žičnimi ovirami, na vsakih petnajst metrov pa je stal drog z močno žarnico na njem.

Pri Šorliju, prav blizu sokolskega doma, so bili nemški obmejni stražarji in orožniki. Bilo jih je kakih štirideset, oboroženih med drugim tudi s štirimi strojnicami. Utrjeni so bili prav tako kot domobranci v sokolskem domu. Kakih šesdeset metrov visoko v bregu, na Taboru, so imeli velik bunker, do katerega je bil speljan strelski jarek. Iz tega bunkerja je bilo mogoče obstreljevati vso dolino proti Poljanam, Lučinam in severna pobočja Žirovskega vrha.

Tretja postojanka je bila pri Lojzovšu sredi vasi. Tam je bilo kakih 35 obmejnih stražarjev, ki so imeli razen štirih strojnic še po en lahki in težki minomet. Okrog tega oporišča je bilo, sodeč po naših obveščevalnih podatkih, pet bunkerjev in ponekod tudi žična ovira.

Četrto oporišče je bilo pri cerkvi — v šoli, pri Kolarju, v župnišču in zvoniku. Tam so bili predvsem domobranci.

Razen tega so bili nemški obmejni stražarji še pri Mlakarju, medtem ko je bila pri Barbarču domobranska posadka.

Kakih dvesto metrov nad cerkvijo, na severovzhodnih pobočjih kote 587, je stal — kot dopolnilo bunkerju na Taboru — še en bunker, ki je gospodaril nad bližnjimi in daljnimi dostopi v Gorenjo vas iz smeri Hotavelj, Hlavčjih njiv, Dolenjega brda, Poljan in Dobrave.

Če upoštevamo še dejstvo, da je sovražnikova posadka v Gorenji vasi imela skupno tri težke in šest lahkih minometov ter sedem težkih in sedemindvajset lahkih strojnic, potem naloga Vojkove brigade, ki naj bi to postojanko neposredno napadla, ni bila niti malo lahka. Ni znano, koliko borcev je imela ob napadu na Gorenjo vas, toda mesec dni poprej je bilo v Vojkovi brigadi 434 borcev in bork, oboroženih med drugim z 12 brzostrelkami, 25 lahkimi in 3 težkimi strojnicami, 2 lahkima in 1 težkim

minometom ter 7 protitankovskimi puškami.[423]) Vedeti je treba, da je bilo precej borcev odsotnih, po štabih, v pratežu itd. in da se je potemtakem neposrednega boja lahko udeleževalo največ 250 borcev. To pomeni, da so bile sile na obeh straneh približno izenačene, čeprav bi moral imeti tisti, ki se loteva napada na tako močno utrjeno nasprotnikovo postojanko, po vseh vojaških pravilih vsaj trikratno, če že ne štirikratno ali celo petkratno premoč. Le v tem primeru namreč lahko upa na uspeh. Na kako presenečenje tudi ni bilo mogoče računati, saj je sovražnik slutil, da imajo partizani nekaj za bregom in je bil nenehno pripravljen na napad.[424])

Divizijsko poveljstvo je hotelo Vojkovi brigadi olajšati nalogo tako, da je nekaj dni pred napadom naročilo Prešernovi brigadi, naj uniči bunker na Taboru in s tem oslabi celotno sovražnikovo obrambo Gorenje vasi.[425]) Razen tega je Vojkovo brigado okrepilo z minerji, tremi partopi in štirimi topovi — avtomatskim topom 20 mm, havbico 100 mm in dvema gorskima topoma 75 mm. V neposrednem zaledju Vojkove brigade naj bi bila med napadom tudi Gradnikova brigada (v Bačni, na Dolenjem brdu in na severnih pobočjih Žirovskega vrha) z nalogo, da v primeru potrebe priskoči Vojkovi brigadi na pomoč, sicer pa naj jo varuje pred morebitnim iznenadnim sovražnikovim prodorom iz sosednih postojank.

Vse druge enote so bile v zavarovanju. Pred Škofjo Loko, kjer je bilo takrat kakih 2.200 sovražnikovih vojakov, je bila Prešernova brigada, ki je s položajev na črti Rupar—Sv. Florijan—Sv. Petra hrib zapirala vojaško cesto proti Blegošu in cesto vzdolž Poljanske Sore.[426]) Nad Črnim vrhom pri Polhovem Gradcu je bil škofjeloški odred, ki pa je z enim bataljonom nadziral tudi sovražnikovo posadko v Poljanah — štela je 50 mož — in s položajev južno od vasi zapiral cesto Poljane—Gorenja vas. Lučine,

[423]) Povelje štaba XXXI. divizije z dne 18. novembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I).

[424]) » . . . Po vseh okolnostih sodeč, se partizani pr pravljajo na večja podjetja. Zvedelo se je da so pričeli z avtomobili prevažati munic jo iz Cerknega v Žiri. Pravijo, da j>h iz Žirov nikdo več ne bo pregnal in da bodo v kratkem likvidirali vse okolišne domobranske postojanke . . .« (Poročilo org. štaba slov. domobranstva z dne 19. decembra 1944) (IZDG, d. a., fase. 283).

[425]) Prvemu bataljonu Prešernove br gade se je 12. decembra ponoči res posrečilo pognati bunker v zrak, toda sovražnik ga je v kasnejših dneh spet obnovil.

[426]) Prešernova brigada je morala paziti tudi na novi sovražnikovi posto'anki pri Muretu (med Škofjo Loko in Gabrkom), kjer je bilo 55 domobrancev in Nemcev, in na Visokem. Tamkajšnja posadka je štela 60 mož.

kjer je bilo 93 nemških obmejnih stražarjev in 50 domobrancev, in Suhi dol s 137 domobranci je oklepala Kosovelova brigada. Desno od nje — na črti Goropeke—Vrsnik—Razpotje pa je bil 2. bataljon Bazoviške brigade, ki naj bi zavrnil sovražnika, če bi nameraval napadeni postojanki v Gorenji vasi priti na pomoč iz Dolomitov ali Idrije. Da bi domobrance v Dolomitih preslepili, je divizijsko poveljstvo poslalo tja svojo udarno četo.[427]) Ta naj bi vdrla proti Polhovemu Gradcu in Horjulu ter tako pritegnila pozornost dolomitskih domobrancev nase.

Divizijsko poveljstvo ni pozabilo že pred napadom ukazati vsem enotam, naj ceste onesposobijo za promet, in jim je v ta namen dodelilo tudi minerje in pionirje iz divizijskega inženirskega bataljona.

Zveza med enotami je bila izvrstno organizirana. Razen radijske in kurirske zveze so imeli tudi telefonsko. To pa ne le med štabi brigad in štabom divizije, temveč — v Vojkovi brigadi — celo med bataljoni oziroma s topniškimi položaji. Pri tem niso uporabljali samo telefonskega kabla, ki so ga imeli po četah za zvezo, temveč tudi stalne telefonske linije (prek Blegoša proti Mlaki, kjer je bil štab Prešernove brigade) in celo sovražnikove linije (med Dobravo in Lučinami do štaba Kosovelove brigade). Razen tega so uporabljali tudi rakete.

Posebno pozornost je divizijsko poveljstvo posvetilo reševanju in pomoči ranjencem. V Fužinah je delovala posebna kirurška ekipa, ki je na kraju samem operirala in tako marsikateremu ranjencu ohranila življenje.

Skratka, napad na Gorenjo vas je bil tako dobro organiziran kot še nobeden poprej.

Glede na to, da je bilo treba napad na Gorenjo vas začeti 18. decembra že ob osmih zvečer, so bataljoni Vojkove brigade, ki so se bili zbrali v Fužinah in se tam pripravljali na novo nalogo, že ob treh popoldne krenili na pot, da bi na izhodiščne položaje za napad prispeli pravočasno. Na poti proti Hotavljam jih je morala kaka sovražnikova izvidnica opaziti, ali pa je o tem sovražnika obvestila njegova terenska obveščevalna služba, zakaj

[427]) Udarna četa divizije je bila ustanovljena v skladu z navodili glavnega štaba NOV in PO Slovenije 9. decembra 1944 iz samih prostovoljcev, poveljeval pa ji je že omenjeni Ivan Leban, nekdanji komandant 1. bataljona Vojkove brigade, četa je bila izvrstno oborožena: v njej je bilo 89 borcev s 50 brzostrelkami, tremi lahkimi strojnicami, enim lahkim minometom in 35 puškami.

nenadoma so začele vzdolž poti treskati nemške težke mine. K sreči ni nobena izmed njih zadela cilja in zato vojkovci niso imeli nobenih žrtev. Očitno je bilo eno: sovražnik jih že čaka na položajih.

Kakor hitro se je zmračilo, so bataljoni pohiteli vsak v svojo smer. Prvi bataljon je obšel Gorenjo vas z leve strani čez Dolenje brdo, se spustil do ceste Poljane—Gorenja vas in se začel z vzhodne strani bližati sovražnikovi postojanki. Drugi bataljon je imel krajšo pot, ker je njegova naloga bila v tem, da se proti Gorenji vasi spušča po severnih pobočjih Žirovskega vrha. Njegov neposredni cilj je bilo sovražnikovo oporišče pri cerkvi. Tretji bataljon je medtem pritiskal čez Hotavlje proti sokolskemu domu.

Bataljoni so kmalu prišli s sovražnikom v neposreden stik in takrat je završalo tako, da posamičnih strelov skoraj ni bilo več slišati. Strojnice so regljale brez prestanka, vmes pa so donele votle eksplozije min, ročnih bomb in plastičnih bomb. Rakete so nenehno švigale v zrak in bilo je svetlo kot podnevi.

Kljub temu je 1. bataljonu uspelo tako zelo se približati s partopom — vsak bataljon je bil dobil po en partop — sovražnikovi postojanki, da so jo kar uspešno obstreljevali in poškodovali. Bržkone bi jo tudi zavzeli, če ne bi sovražnik z zažigalnimi naboji zanetil požara v hiši, iz katere so ga naši borci napadli. Druga skupina tega bataljona je skušala osvojiti bunker na Taboru, kar pa ji ni uspelo.

Drugi bataljon, ki je s severnih pobočij Žirovskega vrha in iz smeri Dobrave pritiskal proti cerkvi, župnišču in šoli, ni imel sreče. Partop se mu je pokvaril namreč prav tedaj, ko bi ga najbolj potreboval. Borcem se je na več krajih posrečilo priti čez žične ovire in se približati postojanki na kakih 70 metrov — torej na razdaljo, s katere bi bil partop lahko dokaj uspešen. Naši so kljub temu poskušali nekajkrat jurišati, toda ob najmanjšem premiku so švigale sovražnikove rakete v zrak, takoj zatem pa so se s podvojeno močjo oglasile strojnice. Velike preglavice, pa tudi nekaj ranjencev, je bataljonu povzročil minometni ogenj.

Z nobenim uspehom pa se ni mogel pohvaliti 3. bataljon, ki je z zahoda in severa pritiskal proti sokolskemu domu. Žico okrog oporišča je sicer prerezal na več krajih in to noč kar štirikrat jurišal, toda sovražnikova obramba je bila predobro organizirana, da bi mogel doseči kaj več. Ko se je zdanilo, so se borci povrh vsega znašli še v navzkrižnem ognju sovražnikovih

Gorenja vas v Poljanski dolini. Bunkerja na pobočjih žirovskega vrha in na Taboru sta označena s križcem

strojnic in minometov iz bunkerjev na Taboru in na pobočjih Žirovskega vrha.[27®])

Divizijsko poveljstvo, ki je neposredno usmerjalo napad na Gorenjo vas, je že ob zori lahko ugotovilo, da bosta glavni oviri za nadaljevanje napada tudi podnevi bunkerja na vsaki strani vasi, ki ju ponoči ni bilo mogoče osvojiti.[4”]) Dokler je nad dolino

«*) Brigadni komandant Franc Nemgar, s cer zelo prevdaren in pogumen borec, ie to noč storil hudo napako: v želji, da bi bil še odločnejši, ali pa zato, da ne bi občutil mraza, ni našel prave mere, ko je potegnil iz Čuturiče, napolnjene z žganjem. Namesto da bi poveljeval, je spal. Zato so ga takoj zjutraj oastavili in poslali v Prešernovo brigado za navadnega borca. Tam se je kaj kmalu spet izkazal in nekaj mesecev kasneje postal komandant bazoviške brigade. Padel je zadnjega dne vojne na Primorskem, 2. maja, ko je na čelu svoje brigade jurišal proti sovražnikovim utrdbam na Opč nah nad Trstom.

[429]) Bunker na severnih pobočjih Žirovskega vrha je napadla neka četa iz 3. bataljona Gradnikove brigade. Gradnikovci so ponoči št rikrat jurišal;, vendar zaman. Sovražnik jih je vselej zavrnil. Naposled so morali odnehat . Imeli so več ranjenih, med njimi sta bila tudi komandir in politični komisar čete.

še ležala megla, se še nista mogla povsem uveljaviti in so se borci — zlasti iz 2. bataljona — še bolj približali sovražnikovim oporiščem. Vsako gibanje po vasi in okrog nje pa bo onemogočeno, brž ko se bo dvignila megla. Zato je divizijsko poveljstvo sklenilo, da bo topniški ogenj usmerilo predvsem v bunkerja na Žirovskem vrhu in Taboru, medtem ko naj bi avtomatski top pregnal sovražnikovega mitraljezca iz zvonika. To je bilo treba storiti s položajev ob poti, ki z glavne ceste pelje proti Hlavčim njivam. Tam so bili trije topovi, četrti — gorski top 75 mm — pa je bil z 2. bataljonom.

»Jutro je megleno, lahno rosi. Naša artilerija že nabija. Iz vasi se dviga dim, nekaj gori. Besno regljanje strojnice. Hinavsko plahuta sovražna mina v zraku, nekje prav blizu nas se zarije v mehko, razmočeno zemljo. Nekoliko se je pokadilo, toda eksplozije ni. Nekaj hipov kasneje se druga mina razleti za nami.

Z one strani že odgovarja naš minomet, nekje iz smrečja laja na sovražnika brzostrelni top. Ozka blatna steza pelje do položajev, kjer so naše havbice. V gozdu naletimo na skupino mul, granate pa so zložene kar po tleh.

'Kako, tovariši?'

'Dobro, čedalje bolje/

'Kje je top?'

'Takoj za ovinkom.'

Nad smrekami žvižgajo krogle, zdaj pa zdaj kje blizu poči dumdumka. Vragi streljajo kar na slepo, samo da poka.

Naši topničarji streljajo, da ozračje kar trepeta. Pod njimi je zemlja razkopana od sovražnih min, toda naši se za to niti ne zmenijo.

Ob grmenju topov poroča telefonist: 'Halo, halo . . . Da, tukaj havbica! Imamo že dva direktna zadetka, sovražnik iz velikega bunkerja ne odgovarja več . .

Top spet useka ... in prav v bunker!

'Halo, tukaj havbica! Tretji polni zadetek . . .'

Spodaj vriskajo vojkovci.

'Živio, artilerija! Užgi, artilerija . . . Juriš . . .'

Veliki bunker nad vasjo je poškodovan, molči . . .«[43°])

Žal, takrat ni bilo nikogar blizu, da bi jurišal proti bunkerju in onemogočil sovražniku nekaznovan umik iz njega v vas.

Tudi posadka drugega bunkerja, na Taboru, ni dolgo vzdržala. Najprej so naši mitraljezci dobili pod ogenj strelski jarek, ki je povezoval bunker s postojanko pri Šorliju. Tako sta bila ubita dva Nemca. Ko je sovražnik skušal naše pregnati, je nekdo izmed borcev 1. bataljona vrgel med njegove vojake bombo, ta pa je ubila tri Nemce.

[43°]) **Tone Tratnik, Slike iz bojev za Gorenjo vas (IZDG, fase. 91—I).**

Ko se je znočilo, so naši pritisnili s podvojeno močjo. Borci 1. bataljona so kaj hitro zasedli bunker na Taboru, kjer so zaplenili nekaj municije, nato pa odtod obstreljevali sovražnika v vasi.

Pričakovati je bilo, da bodo vojkovci drugo noč napada temeljito obračunali s sovražnikom. Toda to se ni zgodilo. Bataljoni so sicer prav na tesno oklepali posamezna oporišča, jih na vso moč obstreljevali s partopi, minometi in protitankovskimi puškami, toda končnega juriša ni bilo. Res je, da je bil sovražnikov odpor izredno močan, toda vse kaže tudi na to, da so se borci le preveč zanašali na topništvo, ki naj bi naslednje jutro pometlo s sovražnikom.

Najbliže uspehu je bil 3. bataljon, ki mu je pri obstreljevanju sokolskega doma pomagala tudi havbica. Nekaj granat je sicer zadelo cilj, toda borci so čakali na nekaj drugega:

»Zvečer je nenadoma pretresla ozračje vražja eksplozija. Nekaj jih je radovedno pogledalo: 'Kaj pa je to?'

'Novo partizansko orožje,' so drugi smeje odgovarjali.

Novo orožje, kateremu bi Švabi rekli V—3. Razen partopa imamo tudi že valečo se bombo! Eksploziv, letalsko bombo, natlačiš v sod, pa ga zavališ navzdol, da prileti na pravo mesto, in kamor prileti, tam je vse drobno . . . !«[431])

Vendar ni bilo tako hudo. Bomba je, žal, obtičala za kakim plotom ali drevesom in se tam razletela, ne da bi sokolskemu domu povzročila kako večjo škodo.

Kakšna bomba je bila to? Pravzaprav sta bili dve. Odvrglo ju je bilo nekoč neko zavezniško letalo nad Ledinami. Naši so ju prepeljali v Podlanišče in ju v tamkajšnji minerski delavnici popravili.[432]) Nato so ju vtaknili v 300-litrska bencinska soda, prepeljali nad Gorenjo vas in prvo bombo že prvo noč napada spustili po strmem bregu proti sokolskemu domu, drugo pa drugo noč. Pričakovanega uspeha le ni bilo.[433])

Kmalu zatem se je zdanilo in napočil je drugi, odločilni dan napada na Gorenjo vas. Topovi so bili že pripravljeni, da začno svojo smrtonosno pesem. Eden izmed njih je stal ob robu gozda na pobočjih 2irovskega vrha, odkoder je bil izvrsten pregled nad vso vasjo, ki se je širila po dolini.

[431] **) Prav tam.**

[432] **) Spomini Janeza Piriha iz Podlanišča (Mestni muzej v Idriji).**

[433] **) Tretjemu bataljonu Vojkove brigade je to noč pr.skočil na pomoč še 2. bataljon Gradnikove brigade.**

Spet je bila vsa dolina polna bobnenja granat in min ter ostrega ropotanja strojnic in brzostrelk. Granate in mine so rušile sovražnikova oporišča, nad katerimi so se dvigali stebri prahu in dima. Vse je kazalo, da tokrat sovražnik ne bo vzdržal in bo dokončno razbit. Bojni trušč v Gorenji vasi in zavzetost borcev sta bila tolikšna, da ni nihče slišal ali videl sovražnikovih tankov in kamionov, ki so pridrdrali iz smeri Poljan, vse dotlej, dokler niso bili že v sami vasi.

Kako se je moglo to zgoditi?

Ne bi mogli trditi, da Prešernova brigada, ki je imela položaje pred Škofjo Loko, ni bila pripravljena na nemški napad. Kljub temu so jo Nemci presenetili v tem smislu, da na pot niso krenili že podnevi, temveč šele proti večeru. Kaže, da so bili položaji prešemovcev — vsaj za nočni boj — le previsoko in tako so Nemci brez večjih težav odstranili debla, ki so jih partizani navalili čez cesto, in mine. Še isto noč se je tako nabralo v Poljanah kakih 600 sovražnikovih vojakov. Niso krenili takoj naprej, temveč so počakali, da se je zdanilo, nato pa šele nadaljevali pohod proti Gorenji vasi. V predhodnici so bila motoma vozila — trije tanki, en oklopni avtomobil in kakih pet kamionov. Nemci so prodirali zelo previdno in so imeli tudi pobočnici. Desna pobočnica se je kmalu spopadla s četo 1. bataljona Gradnikove brigade, ki je imela položaje na pobočjih, ki leže severozahodno od Poljan, četa se je sicer morala umikati, vendar počasi in med nenehnim obstreljevanjem sovražnika. In vendar v Gorenji vasi ni nihče vedel, kaj vse se že dogaja med Poljanami in Gorenjo vasjo!

Borci 1. in 2. bataljona pa se tudi ob vdoru sovražnikovih tankov in kamionov niso zmedli in so jih začeli takoj obstreljevati. Njikov ogenj je bil dokaj uspešen, saj je ena izmed protitankovskih pušk en tank celo poškodovala. Ko pa sta se začeli Gorenji vasi z desne in leve bližati pobočnici, je bilo treba misliti na nujen umik, sicer bi jih sovražnik med hišami zmlel. Medtem ko se je 1. bataljon umikal proti severu v gozd, je bilo borcem 2. bataljona mnogo teže:

». . . Odhitel sem za bežečimi borci. Dohitel sem jih ob zadnjih hišah. Od tam nismo mogli ne naprej ne nazaj. Pred nami je bilo strmo pobočje hriba, ki ni nudilo najmanjšega kritja. Da bi bila ironija usode večja, je rahel vetrič odpihnil še zadnje

štab XXXI. **divizije pozimi leta** 1944/1945. Z **leve na desno: Ivan Franko-Iztok (politični komisar), narodni heroj Franc Rojšek-Jaka (prejšnji komandant), Stanko Petelin-Vojko (načelnik štaba), narodni heroj Evgen Matejka-Pemc (novi komandant) in Jože Šubelj-Sine (sekretar političnega oddelka)**

meglice. Posijalo je svetlo sonce. Sovražniki so z vso močjo zasipavali sončno pobočje pri Lajšah, kamor so se umikali naši borci.

Največja tragedija se je odigrala ob predzadnji hiši. Tam se je stiskala večja skupina borcev. Od tam pa do naslednje hiše je bila čistina, široka kakih 30 do 40 metrov. To razdaljo so pretekli borci drug za drugim. Od zadnje hiše je peljal kolovoz v manjšo dolinico, ki je nudila varno kritje. Na tej čistini je čakala smrt in kosila med borci. Sem sta bila namerjena dva težka mitraljeza iz postojanke v sokolskem domu. Kosila sta kot s škarjami z navzkrižnim ognjem, od hiše do hiše.

V smrtni stiski so se borci zaletavali v točo krogel drug za drugim. Prvi je srečno pritekel, drugi je padel, tretji je utekel ranjen, četrti je spet obležal . . V[34])

Na tem delu poti so padli trije borci 2. bataljona, nekaj pa jih je bilo ranjenih.

To se je dogajalo okrog enajstih dopoldne, toda boja ni bilo konec vse do večernih ur. Tretji bataljon je takoj po vdoru tan-

[34]) **Rihard Markovič, Življenjepis, stran 36 (rokopis).**

kov v Gorenjo vas z nekoliko višjih položajev — pod Hlavčimi njivami in Dolenjim brdom — skušal 1. in 2. bataljonu pomagati tako, da je sovražnikove tanke obstreljeval s težkim minometom. Mine so padale v njihovo neposredno bližino. Toda sovražnik je odgovoril milo za drago in ena izmed njegovih min je padla na mitraljezca čete s težkim orožjem, ga raztrgala in uničila njegovo strojnico.

Silno dramatičen je bil boj za gorski top 75 mm, ki je obtičal na robu gozda na severnih pobočjih Žirovskega vrha. Nemški tankisti so ga takoj vzeli na muho in niso dovolili partizanom, da ga potegnejo na varno. Najhuje je bilo to, da se je rep lafete zaril globoko v zemljo in zato topa sploh ni bilo mogoče premakniti. Zvečer so to skušali storiti s konji, toda sovražnikovi vojaki so bili hitrejši in so ga odvlekli v Gorenjo vas.

Tako se je končal napad na nemško-domobransko postojanko v Gorenji vasi. Čeprav je bil neuspešen, so bili vojkovci in topničarji pohvaljeni:

». . . Za veliko vztrajnost, požrtvovalnost, odločnost in borbenost izreka štab IX. korpusa NOV in POJ vsem borcem, podoficirjem, oficirjem in političnim komisarjem 16. SNOB ‚Janka Premrla-Vojka'in artilerije i z r e d n o p o h v a l o .

Vse borce, podoficirje, oficirje in politične komisarje, ki so se izkazali s svojo neustrašenostjo in borbenostjo, naj štab XXXI. divizije predlaga takoj za odlikovanje.«[435])

Mar ni nekaj nelogičnega v tem, da so bili vojkovci in topničarji pohvaljeni za neuspešno izvedeno akcijo?

Niti najmanj! Vojkovci in topničarji so storili skoraj vse, kar je bilo v njihovi moči, da bi bila akcija uspešna, to pa so jim preprečile druge okoliščine, pred katerimi so bili brez moči.

Vojkovci so se borili zares srčno in navdušeno — med vzklikanjem, petjem in igranjem divizijske godbe.[436]) Neopravičeno bi bilo še posebej omenjati kogarkoli izmed njih, saj je tokrat šlo

[435]) Dnevno povelje štaba IX. korpusa z dne 27. decembra 1944 (IZDG, fase. 281—11).

[436]) Godba, ki je štela nekaj čez dvajset članov, je sprva igrala part zanske koračnice kar na prostem v neposredni bliž ni naših položajev. Ko pa jo je sovražnik začel obmetavati z minami, se je preselila v neko hišo med Gorenjo vasio in Hotavljami in pri odprtih oknih nadaljevala svojevrstno spodbujanje bojnega duha napadajočih borcev.

za množično junaštvo — tako med napadom kakor tudi po vdoru tankov v vas in med umikom.

Isto velja tudi za topničarje. Za to akcijo so se pripravljali dolge tedne, pa tudi žrtve so imeli pri tem.[437]) Kasneje so bili prav tako potrebni izredni napori, da so prek onesposobljenih delov cest sploh lahko prišli s svojimi težkimi topovi pred Gorenjo vas. Tam na sovražnikove utrdbe niso streljali iz varne razdalje nekaj kilometrov, temveč iz neposredne bližine, oddaljeni le nekaj desetin metrov od nemških in domobranskih bunkerjev. Morda so res porabili precej granat[43*]) in včasih je tudi katera od njih priletela namesto v sovražnikovo postojanko v kako drugo hišo, toda kdo bi mogel pri tolikšnih improvizacijah in v takšnih razmerah pričakovati kaj več?

Pomanjkljivosti, celo hujše, so bile tudi drugod. Uspehi bi bili lahko večji, če bi na primer bilo boljše sodelovanje med topništvom in pehoto, če bi pehota znala takoj izkoristiti učinek topniškega obstreljevanja. Sicer pa ni bilo zadostne povezave tudi ne med pehoto in drugim težjim orožjem — partopi, težkimi minometi, protitankovskimi puškami, težkimi strojnicami itd. Če bi bilo to sodelovanje boljše, potem bi morda postojanka padla še pred vdorom sovražnikovih tankov in kamionov v vas.

Seveda bi bilo precej manj žrtev, pa tudi več upov na osvojitev postojanke, če bi Prešernova brigada zadržala sovražnika ali vsaj obvestila o preboju svojih položajev.[439]) Težko je razumeti, kako se je moglo zgoditi, da od šestih zvečer pa do desetih dopoldne naslednjega dne — torej po šestnajstih urah —

[437]) Za gorske topove in havbice ni bilo originaln h udarnih granat in zato so morali topničarji predelovati šrapnele v udarne granate. To so delali tako, da so iz granat pobrali kroglice in jih nadomestili s plastičn m razstrelivom. Seveda je blo to nevarno opravilo in se je nekoč pripetila tudi huda nesreča. Nekdo izmed topničarjev je bil samo malo nepreviden in granata, ki jo je praznil, je nenadoma eksplodirala. Sam je bil pri priči mrtev, dva ali trije izmed njegovih tovarišev pa hudo ranjeni (Spomini Draga Bezjaka).

[438]) Med napadom so porabili 330 granat za topova 75 mm, 50 granat za havbico 100 mm in 1.150 nabojev za avtomatski top 20 mm. Razen tega so v bojih za Gorenjo vas borci izstrelili skupno okrog 17.000 nabojev za lahke in 7.000 nabojev za težke strojnice, 7.600 nabojev za puške in 280 nabo.ev za protitankovske puške ter vrgli čez 200 min in prav toliko ročnih bomb.

[439]) Vojkova brigada je imela v teh bojih pet mrtvih in 26 ranjen h borcev, medtem ko sta bila dva borca ujeta, pet pa pogrešan h. Izgub la je po eno protitankovsko puško, lahko strojnico in lahki minomet ter šest pušk. Celotne izgube XXXI. divizije pa znašajo — sodeč po relaciji štaba divizije z dne 22. decembra 1944 (IZDG, fase. 226—III) — 23 padlih, 7 pogrešanih in 49 ranjenih borcev. Kirurška ekipa, ki je v Fužinah sprejela 39 ranjencev in pri tem opravila devet več·ij operacij, je marsikateremu izmed niih s h trim posegom rešila življenje. Sovražnik pa naj bi imel po istem viru 53 mrtvih (popravljeno na 71), 42 ranjenih (popravljeno na 54) in 1 ujetega vojaka.

ni mogel nihče obvestiti štaba divizije o preboju, čeprav je bila med štabom Prešernove brigade in XXXI. divizije nenehna telefonska in radijska zveza.

Med poglavitne vzroke za neuspešen napad nedvomno spada tudi že v začetku tega poglavja omenjeno razmerje sil, ki je bilo kljub okrepitvam s topništvom, partopi, minometi Gradnikove brigade in minerji za Vojkovo brigado še vedno zelo neugodno. Če bi Vojkova brigada kljub temu osvojila Gorenjo vas, bi to bilo njeno veliko dejanje; ker pa se čudeži poredkoma dogajajo, si je za vse to, kar so njeni borci pokazali v tem dvodnevnem boju, kljub temu zasluženo pridobila priznanje in pohvalo štaba divizije in korpusa.[440])

ZAMUJENE PRILOŽNOSTI

(Skica 5)

Napad na Gorenjo vas je bila zadnja skupna akcija XXXI. divizije proti Dolomitom, zakaj težišče delovanja IX. korpusa je bilo od konca decembra 1944 pa vse do konca vojne maja 1945 na širšem območju Trnovskega gozda. Zavezniške fronte so se čedalje bolj bližale in sovražnik je računal čedalje resneje tudi na možnost, da se utegnejo Angloameričani izkrcati v Istri in Tržaškem zalivu. V ta namen je že od jeseni dalje gradil vzdolž obale, pa tudi v notranjosti številne utrdbe. Ker si njihove obrambe v primeru anglo-ameriškega izkrcanja ni bilo mogoče zamisliti, če bi v neposrednem zaledju nemške fronte delovale močne

[440]) Viri: dnevno povelje štaba IX. korpusa z dne 27. decembra 1944 (IZDG, fase. 221—I); dnevno povelje štaba XXXI. divizije z dne 21. decembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); povelje štaba XXXI. divizije z dne 16. decembra 1944 (prav tam); odredba štaba XXXI. divizije z dne 22. decembra 1944 (IZDG, fase. 281—II); odredba štaba XXXI. divizije z dne 17. decembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); dopis štaba XXXI. divizije z dne 26. decembra 1944 (IZDG, fase. 277—I); vojaško poročilo štaba XäXI. divizije z dne 20. decembra 1944 (IZDG, fase. 226—III); relacija štaba XXXI. divizije z dne 22. decembra 1944 (prav tam); 15-dnevno operativno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 26. decembra 1944 (prav tam); brzojavka štaba XXXI. divizije z dne 19. decembra 1944 (IZDG, fase. 276—IV); dopis OC XXXI. divizije z dne 11. decembra 1944 (IZDG, fase. 227—III); dnevno poročilo OC XXXI. divizije z dne 3. januarja 1945 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 23. decembra 1944 (IZDG, fase. 226—III); poročili OC Prešernove brigade z dne 21. in 22. decembra 1944 (IZDG, fase. 280 a—I); povelje štaba škofjeloškega odreda z dne 17. decembra 1944 (ZDG, fase. 227—II); dnevni poročili štaba škofjeloškega odreda z dne 19. in 20. decembra 1944 (prav tam); Tone Tratnik, Slike iz bojev za Gorenjo vas (IZDG, fase. 91—I); Rihard Markovič, Življenjepis, stran 36 (rokopis); spomini Draga Bezjaka, Matije Miheliča, Janeza Piriha in Dan la Šuligoja; Gradnikova brigada, str. 401—407; Prešernova brigada, str. 495—504; poročilo org. štaba slov. domobranstva z dne 19. decembra 1944 (IZDG, d. a., fase. 283).

partizanske enote, jih je skušalo sovražnikovo poveljstvo z nenehnimi ofenzivnimi akcijami in čiščenji razbiti in potisniti proti nekdanji italijansko-jugoslovanski meji.

Naše vojaško in politično vodstvo v Slovenskem primorju je Trnovskemu gozdu tudi pripisovalo velik pomen, vendar iz povsem nasprotnih razlogov. Trnovski gozd mu je bil po svoji legi idealno izhodišče za končni prodor — brž ko bodo razmere to dovoljevale — proti Gorici, Tržiču in Trstu. Zato je sklenilo, da se je treba zanj kar najodločneje boriti in sovražnikove namere onemogočiti. In tako so se odslej vrstili nemški napadi in naši nasprotni udari drug za drugim, trajno pa ni mogla zadržati Trnovskega gozda zase nobena stran.

Prva sovražnikova ofenziva iz te serije se je začela 19. decembra, ko je proti Vipavski dolini in Trnovskemu gozdu iz raznih smeri krenilo deset bojnih skupin, ki so skupno štele 4.000 do 5.000 mož. To pa niso bili več le pripadniki nemških ter kvislinških italijanskih in domobranskih enot, temveč so se tokrat bojev s primorskimi partizani prvič udeležili tudi srbski nedičevci in četniki.[441])

Brž ko je korpusno poveljstvo ugotovilo, za kaj gre, je nemudoma poklicalo Kosovelovo brigado in 2. bataljon Bazoviške brigade nazaj v Trnovski gozd, da bi se XXXI. divizija v polni sestavi lahko uprla sovražnikovim kolonam.

Tako je na Žirovskem in okrog Gorenje vasi spet ostala le XXXI. divizija. Vojkova brigada je že 21. decembra odšla proti Idriji. Medtem ko sta se 2. in 3. bataljon napotila na Vrsnik, je 1. bataljon zavil na desno in zasedel nekdanje položaje nad Razpotjem. Iz Idrije ni takrat grozila prav nobena nevarnost, zakaj skoraj vsa idrijska posadka je odšla proti črnemu vrhu in Zadlogu, tako da so v garniziji ostale le posadke po bunkerjih in straže. Zato je Vojkova brigada 22. decembra demonstrativno napadla Idrijo, Spodnjo Idrijo in Veharše, da bi sovražnikovo

[441]) **Vojska srbskega izdajalskega generala Ned ča se je najprej umaknila v Avstrijo, kjer se je izpopolnila in uredila, nato pa se je konec leta 1944 začela zbirati na območju Postojne in Ilirske Bistrice. To je bil tako imenovani 1. srbski prostovoljski korpus, ki je imel pet polkov z okrog pettisoč mož (po nekih drugih podatkih jih je bilo osem tisoč).**

Približno ob istem času so se začeli na območju Reke zbirati tudi ostanki pri Kninu razbitih četniških korpusov, ki so se nato združili v tako imenovano dinarsko dvizijo pod poveljstvom popa Momčila Dju ića. Divizijo so sestavljali dalmatinski, liški in bosenski korpus, ki so skupno šteli kakih deset tisoč četnikov. Ob koncu februarja so se četniki premestili na Kras in v Vipavsko dolino.

pozornost pritegnila nase. Svoj namen je tudi dosegla. Sovražnikovo poveljstvo je zares menilo, da skušajo partizani Idrijo osvojiti, in je nemudoma poklicalo vojaštvo s Črnega vrha in Zadloga nazaj. Razen tega so v Idrijo prišle še okrepitve — 400 mož z dvema oklopnima avtomobiloma.

Sovražnikove prave namere so se pokazale že naslednjega dne, 23. decembra. Takrat je iz Idrije krenila kakih 350 mož močna kolona — deloma na kamionih, deloma peš — proti Želinu. Mar je hotela prek Želina prodreti do Dolenje Trebuše in pomagati drugi sovražnikovi koloni, ki je pritiskala iz nasprotne smeri — iz Sv. Lucije proti Dolenji Trebuši in si pri Slapu zaman prizadevala prebiti položaje Kosovelove brigade? Sicer pa bi morali Nemci vedeti, da s kamioni zaradi podrtega mostu v Pirhovi luknji in na Želimi ne bodo daleč prišli.

Zares, njihovih šestnajst kamionov se je ustavilo pod Otaležem, pri njih pa je ostalo tudi kakih 200 sovražnikovih vojakov, medtem ko so drugi krenili v Otalež, Plužnje, Lazeč in celo proti Cerkljanskemu vrhu. Brž ko je divizijsko poveljstvo to zvedelo, je takoj ukrenilo vse potrebno, da bi sovražnikovo kolono ne le zaustavilo, temveč jo tudi uničilo. Z bataljonom Gradnikove brigade, ki je bil v Zakrižu, je sovražniku zaprlo pot proti Želinu. K Slabetu je poslalo četo inženirskega bataljona, 1. bataljon Vojkove brigade, naj bi se z Razpotja spustil niže k cesti in sovražniku preprečil umik nazaj v Idrijo, udarna četa in še en bataljon Vojkove brigade — ni znano, kateri bataljon je to bil — pa naj bi čez Mrzli vrh napadla sovražnika in ga razbila.

Načrt je bil izvrsten, toda zaradi pozno prejetega obvestila o prihodu sovražnika na območje Otaleža in zaradi oddaljenosti enot so ga začeli izvajati precej pozno, pa tudi premalo odločno. Vojkovci in udarniki so vse predolgo s patruljami tipali za sovražnikom, napadli pa so ga šele opolnoči, čeprav je bil ta prišel tja že v dopoldanskih urah. Niso pritisnili z vsem bataljonom hkrati, temveč — kot kaže — le z eno četo, in še tej dve strojnici zaradi hudega mraza nista delovali, tretja pa je tudi bila nekaj pokvarjena in je spuščala le posamične strele. Nemci so se vračali nazaj proti Idriji šele naslednjega dne zjutraj. To pa potem, ko so si po vaseh nakradli zajcev in kokoši. Ujeli so tudi nekega borca iz 1. bataljona, ko je bil na poti v Cerkno, kjer ga je pričakoval njegov oče.

Stab Vojkove brigade pozimi leta 1944/1945. Stojijo z leve v desno: Vinko Flandija (oficir OZNA), Marjan Koršič (sanitetni referent), Jože Sagadin (pomočnik komisarja) in Danilo Sink (operativni oficir). Klečita: Ferdo Tolar-Mirko (komandant) in Pavle Kogej (načelnik štaba)

Ko so se Nemci vračali nazaj v Idrijo, jih je pod Razpotjem z mitralješkimi rafali pozdravila in razpršila zaseda 1. bataljona, toda kake večje škode jim ni povzročila. Sovražnikova kolona je imela v vsem tem tveganem pohodu le dva ranjenca. Če bi bili naši hitrejši in odločnejši, pa bi jo lahko v globeli Idrijce povsem razbili in ji prizadejali hude izgube.

Vse kaže, da se niso Nemci iz tega primera prav nič naučili, naši pa tudi premalo. Na podoben pohod je nova sovražnikova kolona odšla že dva dni kasneje. Bila je manjša kot prvič — štela je 80 nemških vojakov in 15 domobrancev — in po vozovih, ki jih je imela s seboj, je bilo sklepati, da gre bržkone za kak roparski pohod v bližnje vasi. Na pot je sovražnik krenil šele proti večeru, kar je tudi bilo nekaj posebnega.

Kakor hitro so v 1. bataljonu to zvedeli, so nemudoma krenili za njim. Eno četo so pustili že nad Vrščevim z nalogo, da sovražnikovi koloni onemogoči vrnitev v Idrijo, druga četa pa je zasledovala sovražnika proti Otaležu. Proti jutru se je ta četa

vrnila, češ da sovražnika ni nikjer. Toda ta je bil na cesti nekje pod Plužnjami in jo je menda skušal ubrati proti Jagrščam. Nemci so se bili že lotili izgradnje mostu prek Idrijce, toda del zaščitnega bataljona IX. korpusa je bil hitrejši in je pred njimi zasedel položaje pod Jagrščami.[442])

Tako sovražniku ni preostalo drugega, ko da se vrne v Idrijo. Toda pri Vrščevem so sovražnikovo kolono prestregli vojkovci in jo pognali nazaj. Sovražnikovi vojaki so se pri tem razpršili: nekaj jih je planilo čez ledenomrzlo Idrijco, drugi so skočili pod rob ceste, najpreudarnejši pa so se upirali iz bližnje hiše. Po dveurnem medsebojnem obstreljevanju je vojkovcem prispela na pomoč še divizijska udarna četa, ki je bila takrat v Jaznah. Ta je skušala sovražnika nekajkrat napasti v hrbet, toda po strmih in golih pobočjih se sovražniku, ki se je bil zabil v hišo, ni bilo mogoče približati.

To bi bilo še nekako opravičljivo, če bi se vojkovci in udarniki dogovorili za odločen in usklajen napad, brž ko bi se zmračilo. Toda udarna četa se je iz neznanih razlogov že v popoldanskih urah umaknila, vojkovci pa se še pozno v noč niso mogli odločiti na kak odločnejši napad. Šele ob enajstih ponoči sta krenili proti cesti dve njihovi skupini. Sovražniku sta se sicer približali na kakih petdeset metrov, to pa je bilo tudi vse, zakaj sovražnikovi vojaki so ju z močnim strojničnim ognjem in ročnimi bombami kaj hitro zavrnili. Naši so se umaknili, sovražnik pa na poti proti Idriji tudi ni naletel več na nobene oviro. Toda ta »izlet« ga je kljub temu drago stal: po podatkih, ki jih je kasneje dobila naša obveščevalna služba iz Idrije, je sovražnik imel trinajst mrtvih in šestnajst ranjenih vojakov, medtem ko je bil na naši strani ranjen le en borec, mrtev pa nihče.

Medtem je na Cerkljansko prišel še škofjeloški odred. To je bilo potrebno zato, ker je bila obramba Cerkljanskega po odhodu Gradnikove brigade v Trnovski gozd — tja so jo poslali na pomoč XXXI. diviziji, ker je sovražnik 24. decembra po krajšem zastanku spet nadaljeval svojo ofenzivo proti njej — zelo oslabljena. Odred je prispel na Cerkljanski vrh 26. decembra. Tam je pustil en bataljon, drugi pa je krenil na Govejek in se tam priključil Vojkovi brigadi.

Bržkone je divizijsko poveljstvo prejelo iz Idrije obvestila, da se Nemci spet pripravljajo na izpad, in je poveljstvu Vojkove

[442]) Spomini Anice Prebilove (Mestni muzej v Idriji, »Straža«).

brigade ukazalo, naj se 29. decembra približa Cerknemu, medtem ko je škofjeloški odred napotilo v Zakriž in na Ravne. Tako se je 1. bataljon tisto noč premaknil k Slabetu, 2. bataljon na Veharše (na Cerkljanskem vrhu), 3. bataljon pa na Novo Oselico.

Najlepšo priložnost, da sovražnika, ki se je že tretjič ujel v past, uničijo v dolini Idrijce skoraj do zadnjega moža, so vojkovci imeli 30. decembra, zakaj takrat so bili na njegov prihod pripravljeni, pa tudi dovolj časa je bilo za uresničitev dobro zamišljenega načrta. Žal, priložnosti tudi tokrat niso znali izkoristiti.

Tistega dne je kakih 250 nemških in italijanskih vojakov že ob osmih zjutraj prispelo z vozovi do Pirha blizu Želina. Naprej zaradi porušenega mosta niso mogli. Poveljstvo Vojkove brigade oziroma XXXI. divizije je takoj ukrepalo, proti sovražniku pa je poslalo skoraj vso brigado. Prvi bataljon je pohitel v Dolenje Jazne, da bi odtod zaprl sovražniku umik proti Idriji. Tretji bataljon je skupno z nekaterimi enotami škofjeloškega odreda zasedel položaje pri cerkvi na Straži in tako sovražniku zaprl pot proti Želinu. Drugi baatljon je imel nalogo, da nemško-italijansko kolono na cesti napade prek kote 706.

Ko je sovražnikovo poveljstvo ugotovilo, da je v pasti, se ni zmedlo. Nekaj vojakov s strojnicami je poslalo ne levi breg Idrijce, da so odtod obstreljevali strma pobočja na desni strani reke in tako preprečevali vojkovcem približevanje k Pirhu, kamor se je zabila sovražnikova glavnina. Razen tega Pirhova domačija stoji na majhni vzpetini, ki jo s treh strani obkroža Idrijca, tako da ima za obrambo izredno lego. Ker bi napad podnevi zahteval prehude žrtve, so naši sklenili, da bodo sovražnika napadli v prvem mraku. Da se ta ne bi mogel umakniti čez Idrijco, so onstran reke poslali del škofjeloškega odreda.

Načrt ni bil slab, toda uresničen kljub temu le ni bil. Morda so bili naši prepočasni, pa tudi prešibke sile so bili poslali nad levi breg Idrijce: dejstvo je, da sovražnik ni čakal nočnega napada, temveč je že v prvem mraku prebredel mrzlo Idrijco in se čez Masoro po silno težavni poti vrnil v Idrijo. Tokrat je izgubil tri vojake, drugi trije pa so bili ranjeni. Na naši strani je bil le en borec ranjen in še ta laže. Sovražnikov umik je bil tako nagel, da je ta moral prepustiti vojkovcem tudi pet konj, ki so ostali na cesti, razen tega so vojkovci zaplenili še nekaj municije, telefonskega kabla in razne druge opreme. To je vse-

kakor bilo zelo malo v primerjavi s tistim, kar bi lahko dobili, če bi vsaj z eno izmed treh sovražnikovih kolon, ki so jih v zadnjih osmih dneh že imeli v pasti, zares temeljito obračunali.

Naslednjega dne je bilo že Silvestrovo. Novo leto so vojkovci voščili sovražniku tako, da so s položajev pri Razpotju natančno opolnoči začeli sovražnikovo posadko v Idriji obmetavati s težkimi minami.[443])

ZATIŠJE IN KAZNOVANA BREZSKRBNOST

(Skica 17)

Prvi mesec leta 1945 je bil za Vojkovo brigado značilen po tem, da ni imela skoraj prav nobenega spopada s sovražnikom. Iz poročil štaba Vojkove brigade je videti, da je v vsem mesecu zaropotalo le dvakrat. Prvič je to bilo 19. januarja pred Trnovim nad Gorico, ko je bila četa s težkim orožjem začasno priključena Gradnikovi brigadi,[444]) drugič pa 24. januarja, ko je 1. bataljon poslal en svoj vod na Gore z nalogo, da napade domobransko patruljo. Tega je neka ženska izdala in se je moral umakniti, ker so ga začeli domobranci obkoljevati. Razen tega so minerji Vojkove brigade v tem mesecu — 6. januarja — pognali v zrak stroje v elektrarni na Žagi pri Spodnji Idriji in minirali nekaj cest. Njihov trud ni bil zaman, saj je na njihove mine 29. januarja naletela skupina sovražnikovih vojakov, ko je s snežnim plugom orala cesto Idrija—Godovič. Ob tej priložnosti so

[443]) **Viri: odredbe štaba XXXI. divizije z dne 20., 25. in 30. decembra 1944 (IZDG, fase. 281—II); odredba štaba XXXI. d vizije z dne 28. decembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—I); dopisa štaba XXXI. divizije z dne 24. in 28. decembra 1944 (IZDG, fase. 276—II); poročila štaba XXXI. divizije z dne 24. in 30. decembra 1944 ter 2. januarja 1945 (IZDG, fase. 226—III); vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 1. januarja 1945 (IZDG, fase. 277—I); odredbe štaba Vojkove brigade z dne 21., 25., 27. in 30. decembra 1944 (IZDG, fase. 281 a—II); poroč lo načelnika štaba Vojkove brigade z dne 30. decembra 1944 (IZDG, fase. 282—I); dnevna poročila štaba Vojkove brigade za čas od 24. do 31. decembra 1944 (IZDG, fase. 282 a—II); 15-dnevno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 23. decembra 1944 (prav tam); poročila Škofjeloškega odreda z dne 27., 29., 30. in 31. decembra 1944 (IZDG, fase. 227—II); spomini Anice Prebilove in Julke Sedejeve (Mestni muzej v Idriji); Gradnikova brigada, str. 408—421; Rihard Markovič, Življenjepis, stran 40—41 (rokopis); spomini Antona Rebolja.**

[444]) **Po decembrski ofenzivi, ki se je končala 30. decembra, je na Trnovem ostala približno 250 mož močno italijanska posadka (bataljon »Fulm ne«), ki jo je Kosovelova brigada v dvodnevnih bojih uničila skoraj do zadnjega moža. Gradnikova brigada jo je pri tem varovala pred sovražnikovim vmešavanjem iz smeri Gorice.**

[445]) **Sredi januarja so nekatera letala pomotoma odvrgla nekaj pošiljk tudi na Gorenjo vas. Domobranci so se takoj preoblekli v angleške un'forme n sa kazali ljudem, češ da so v dogovoru z Angleži, ki jih oskrbujejo z uniformami in orožjem. Nemcem to ni bilo všeč in so jim vso angleško robo odvzeli.**

bili mrtvi trije, ranjenih pa je bilo devet sovražnikov. To je bilo tudi vse, kar je mogoče reči za mesec januar.

Ves mesec se je brigada zadrževala v glavnem na istih položajih: 1. bataljon pri Slabetu, 2. bataljon na Novi Oselici, 3. bataljon pa na Stari Oselici. Zima je bila ostra, mraz pa zelo hud in zato so se borci zatekli v hiše. To pomeni, da so imeli dovolj časa za politično in kulturno delo. Skoraj ni bilo dneva, da ne bi po bataljonih imeli rednih političnih ur, mitingi in kulturni večeri pa so se vrstili drug za drugim. Samo v prvi polovici januarja so vojkovci priredili šest mitingov (v štabu divizije so jih imeli za zelo dobre), pet zabavnih in štiri kulturne večere, medtem ko so samo v drugi polovici meseca napisali 46 člankov za žepne in stenske časopise.

Mnogo dela je imel brigadni zdravnik s svojim osebjem, saj se je po brigadi razširila gripa. Težave so bile tudi s čistočo, ker je na terenu, kjer je bila, primanjkovalo vode.

Sicer je bila brigada zelo dobro oblečena in obuta. To pa zato, ker so zavezniška letala pogosto prihajala in na Cerkljansko odmetavala velike količine orožja, municije, obutve in tudi hrane.“[445]) Na osvobojenem ozemlju je bilo namreč čutiti veliko pomanjkanje, ki je ponekod prehajalo že v lakoto. Orožje in občutljive predmete so spuščali s padali, bale z obleko, perilom, hrano in raznimi drugimi potrebščinami pa brez padal.

Odslej tudi orožja ni več primanjkovalo saj je sredi januarja samo Vojkova brigada dobila iz zavezniških pošiljk pet lahkih strojnic in 165 pušk. Do večjih organizacijskih sprememb v zimskem obdobju ni prišlo razen ustanovitve nove čete s težkim orožjem, ki je imela dva voda — minometnega in protioklopnega (s protitankovskimi puškami).

Velike težave je brigadnemu poveljstvu[446]) povzročalo nenehno zmanjševanje moštva po brigadnih enotah. V tistih dneh je bilo v brigadi celo nekaj manj kot štiristo borcev. To je na prvi pogled nerazumljivo, saj brigada po napadu na Gorenjo vas ni imela v bojih skoraj nobenih izgub in so vanjo prav ob koncu leta 1944 poslali mnogo novincev. Samo v enem mesecu — med 27. novembrom in 23. decembrom — je v brigado prišlo čez

[445]) Takrat je bil komandant Ferdo Tolar-M rko, komsar Jože Lenart, namestnik komisarja Jože Sagadin in načelnik štaba Pavle Kogej, medtem ko namestnika komandanta že od začetka septembra 1944 ni bilo več.

[446]) **Toda domobranci trdijo, da je samo v prvem tednu po novem letu prišlo v Gorenjo vas iz razn·h partizanskih enot kakih dvajset ubežn·kov.**

dvesto novincev, toda izmed teh jih je že po nekaj dneh enaindvajset ušlo. V naslednjem mesecu jih je pobegnilo sedemnajst. Izmed njih je le eden pristopil k domobrancem na Veharšah, vsi drugi so odšli v bližino svojih domov.[446]) To so bili možje, stari po štirideset in več let, ki so obupali že ob prvem stiku s trdim partizanskim življenjem. Partizanska mobilizacija je namreč sedaj zajela že vse moške med sedemnajstim in petdesetim letom starosti, partizanski zdravniki pa so spričo pomanjkanja drugih, sposobnejših marsikdaj zamižali na eno oko in v operativne enote pošiljali tudi take, ki so jih bili še nekaj mesecev poprej zavračali. Posledica tega je bilo čedalje pogostnejše uhajanje kljub bližajočemu se koncu vojne in pričakovani zmagi narodnoosvobodilne vojske.

Novincev je bilo čedalje manj. Na osvobojenem ozemlju je bilo mogoče z mobilizacijo zajeti le še nekaj prav mladih fantov in skrivačev. Zato je brigadi uspelo v januarju mobilizirati le petnajst mož, med njimi osem skrivačev iz Masore. Tudi komande mest niso mogle storiti mnogo več: tako na primer je komanda mesta Cerkno v štirinajstih dneh (med 26. januarjem in 10. februarjem) mobilizirala 58, komanda mesta Idrija pa v istem obdobju 23 mož in ujela 5 skrivačev.

Precej borcev je morala brigada oddajati tudi drugim enotam (na primer ob reorganizaciji Jeseniško-bohinjskega odreda so vzeli iz Vojkove brigade kar celo četo), mnogo pa jih je bilo tudi po ražnih šolah in tečajih.

Tako je brigada še dokaj lagodno preživela ves januar. Vse je potekalo po ustaljenem redu: bataljoni so ves čas ostali na istih položajih (sredi januarja sta zamenjala položaje 2. in 3. bataljon, tako da je bil odtlej na Stari Oselici 2. bataljon), straže so bile skoraj vedno na istih mestih, patrulje pa so odhajale ob enaki uri vsak dan v iste smeri. Nihče pa ni mislil na to, da ima tudi sovražnik obveščevalno službo.

Zato tudi udarca, ki ga je doživela brigada 1. februarja v Fužinah, kjer je bila uničena zaseda 2. bataljona, ni mogoče imeti za navadno presenečenje s strani sovražnika, temveč za posledico prevelike brezskrbnosti in podcenjevanja sovražnika, česar ni mogoče opravičiti. To tem manj, ker je divizijsko poveljstvo že sredi januarja opozorilo brigade, da sovražnik v Idriji in Gorenji vasi izdeluje bele halje in da bržkone pripravlja presene-

čenje, ker za večje akcije nima dovolj sil. Zato je zahtevalo, naj vse enote poostrijo nadzor nad bližnjimi postojankami in imajo v njihovi neposredni bližini izvidnice z raketnimi pištolami, ki naj bi tako opozorile na nevarnost, kakor hitro bi sovražnik krenil iz postojanke.

Kaže, da to opozorilo le ni zaleglo, sicer zaseda v Fužinah ne bi doživela tako žalostne usode.

Zaseda je bila v hiši neke družine, ki se je bila izselila, njena naloga pa je bil nadzor nad cestnim križiščem, kjer se od glavne ceste Gorenja vas—Žiri cepi pot proti Cerknemu. V to zasedo so borci kaj radi odhajali. Bili so daleč stran od svoje matične enote z njenimi vojaškimi in političnimi urami ter drugimi obveznostmi, na toplem in ob obilni hrani. Sovražnika ni bilo na spregled in zato so se čutili varne. To jih je uspavalo in zato so bili ob opravljanju službe dokaj malomarni. To ugotavlja tudi Rihard Markovič, ki je bil s svojim vodom tik pred sovražnikovim napadom v tej zasedi:

».. . Izvidnice, ki sem jih bil razposlal po terenu, so se nenavadno dolgo zadrževale. Grele so se po hišah in 'žicale' po stari partizanski navadi. Snega je bilo že skoraj meter pa še vedno je snežilo. Pihala je mrzla burja. Noči so bile temne, da ni bilo videti kam pred seboj. Ko sem preverjal stražarje, sem odkril grobe napake. Stražarji so bili s šotorskimi krili zagrn'eni čez glave in so nastavljali hrbte proti burji. Dva stražarja me nista videla in ne slišala, ko sem se jima približal .. ,«[447])

Rihard Markovič je v svojem vodu odpravil te pomanjkljivosti, toda tri dni kasneje je njegovo zasedo zamenjal 1. vod 2. čete 2. bataljona. V vodu je bilo devet borcev, samih skojevcev, ki so svojo službo vestno opravljali.[448]) Čez dan so imeli v zasedi proti Trebiji in Hotavljam mitralješko trojko, ki je nadzirala cesto Gorenja vas—Hotavlje—Trebija—Fužine, ponoči pa so se zadrževali v prazni hiši, ki je bila kakih dvesto metrov nad cesto. Prek stalne patrulje so bili borci v zasedi povezani s svojim bataljonom, razen tega pa so vzdrževali stike še z mlinarjem Alojzom Bogatajem, aktivistom iz Fužin, ki jih je obveščal o raznih novostih.

Prav ta je 1. februarja opozoril vodstvo zasede na Nemce in domobrance, ki so bili tistega dne prišli v Trebijo. Zato je komandir zasede sklenil, da bo zadržal patruljo, ki bo ponoči

[447]) Rihard Markovič, Življenjepis, stran 44 (rokopis).

[448]) Opis napada na zasedo je povzet po prispevku, ki ga je Frane Galičič-Taras iz Trebije sestavil po pripovedovanju preživelih udeležencev tega boja.

prišla s Stare Oselice, in jo poslal poizvedovat proti Trebiji. Nerazumljivo je, zakaj ni tega storil takoj s svojimi borci in zakaj je tem dovolil leči k počitku, čeprav je bil sovražnik v neposredni bližini. Ni pa vedel, da se je tega dne v Gorenji vasi zglasila na sovražnikovem poveljstvu neka mlada izdajalka in povedala, da se v prazni hiši nad cestnim križiščem v Fužinah stalno zadržuje devet partizanskih borcev.

Do pol noči se ni zgodilo nič posebnega. Pred hišo je stal stražar, v njej pa je bedel dežurni. Ta je nekaj minut pred četrto uro[449]) zjutraj zbudil borca, ki sta bila kot patrulja prispela s Stare Oselice in ki naj bi sedaj odšla pogledat proti Trebiji, kaj je tam novega. Prav tedaj, ko se je patrulja odpravljala na pot, sta pred hišo odjeknila dva strela.

Kaj se je zgodilo? Stražar Franc Arh je za hlevom opazil dve postavi v belih haljah. Vedel je, da to more biti le sovražnik in je skušal s strelom opozoriti tovariše v hiši na nevarnost. Takoj zatem se je tudi sam hotel pridružiti borcem v hiši, vendar se je, zadet od ročne bombe, zgrudil v sneg. Ranjenega so Nemci in domobranci, ki so bili že poprej povsem obkolili hišo, dobili v svoje roke.

Navzlic brezupnemu položaju so se borci, ki jih je sovražnikov napad iznenadil v hiši, odločno upirali. Toda sovražnikovi vojaki so kmalu bili že tako blizu hiše, da so skozi okna metali v njeno notranjost ročne bombe, sicer pa vrata in okna zasuli s silovitim mitralješkim ognjem. Po polurnem boju, ko so bili Ž3 skoraj vsi borci mrtvi ali ranjeni, se je domobrancem in Nemcem le posrečilo vdreti v hišo. Ko so prešteli mrtve in ranjene, so ugotovili, da jim ni nihče ušel: šest je bilo mrtvih (dejansko le štirje, ker sta se dva ranjenca potuhnila in so ju sovražnikovi vojaki imeli za mrtva), tri pa so ujeli. Takoj zatem so zažgali hišo in odšli. Izmed ujetnikov so s seboj odpeljali le dva, zakaj komaj šestnajstletnega in v nogo ranjenega skojevca Cirila Demšarja so ustrelili že pri hiši. Drugega ujetnika, nekega Vaneta iz Maribora, so ubili pred Trebijo. V Gorenjo vas so pripeljali le Franca Arha, ga zasliševali, nato pa poslali v bolnišnico na Golnik na zdravljenje, odkoder se mu je kasneje posrečilo vrniti se med partizane.

[449]) **Vendar bi bilo mogoče po dnevnem poročilo org. štaba slov. domobranstva za 31. januar 1945 (IZDG, d. a., fase. 281—IV) sklepati, da je do napada prišlo že ob dveh ponoči.**

Štirje izmed petih preži vel.h borcev uničene zasede ob ruševinah hiše in spominski plošči. Z leve na desno: Franc Godec, Jožef Vel konja, Franc Arh in Janez Stare

Dejstvo, da so se domobranci pred požigom hiše zadovoljili le z devetimi žrtvami, dokazuje, da je bila zaseda zares izdana in da domobranci in Nemci niso vedeli, da sta ponoči prišla v to hišo še dva borca. V nasprotnem primeru bi nedvomno preiskali tudi kletne prostore in tam našli še zadnja dva borca. Ker zaradi prasketanja ognja nad seboj in gostega dima, ki ga je bila kmalu polna že vsa klet, nista vedela, kdaj so se sovražnikovi vojaki umaknili, sta ždela v svojem skrivališču, dokler sta le mogla zdržati. Skozi okno sta na piano zlezla šele potem, ko v kleti vročine in dima ni bilo mogoče več prenesti. Ko sta zagledala postave, ki so se jima bližale, sta bila sprva že prepričana, da so to Nemci in domobranci, vendar so bili, na njuno

veliko srečo, borci iz 2. bataljona, ki so napadeni zasedi prihiteli na pomoč.

Še poprej sta se iz goreče hiše rešila tudi druga dva težko ranjena borca in se z zadnjimi močmi zavlekla v sneg. Tam so ju dobili vaščani in ju spravili v bolnišnico »Franjo«.

To noč je bil 2. bataljon ob šest borcev,*[50]) izgubil pa je tudi vse orožje, ki ga je imela zaseda v Fužinah — dve strojnici in sedem pušk.

O sovražnikovih izgubah imamo različne podatke. Prebivalstvo je po končanem boju vedelo povedati, da so imeli domobranci dva mrtva in dva ranjena, toda domobranci trdijo, da so imeli le tri ranjence, med njimi pa je bil tudi njihov poveljnik, neki Kern. Bržkone bo ta podatek blizu resnice, saj se tudi ujeti Franc Arh spominja, da so bili v spopadu ranjeni štirje domobranci, izmed katerih pa je eden kasneje umrl.

Zaseda 2. bataljona vsega tega bržkone ne bi doživela, če bi bolj pogosto menjala svoj položaj oziroma bivališče in bila seve tudi previdnejša.*[51])

POD SV. TREMI KRALJI

(Skica 17)

Nepričakovani napad domobrancev na zasedo 2. bataljona v Fužinah je predramil brigado. Brigadno poveljstvo je takoj ukazalo 1. bataljonu, ki se je sicer zadrževal na Novi Oselici, naj na-

[45c]) V reportaži Kako se borijo junaki, ki jo je napisal Tone Pogačnik-Marij (IZDG, fase. 91—I), so omenjena tudi imena padlih borcev. To so Glavek (komandir zasede), Arh, Vidmar, Kastelan (mitraljezec), Vane in Demšar. Eden izmed teh naj bi bil tudi Feliks Abram iz Orehka (Mestni muzej v Idriji, »Orehek«).

[45l]) Viri: dopis vojne oblasti IX. korpusa z dne 3. marca 1945 (IZDG, fase. 313—1); odredba štaba XXXI. divizije z dne 15. januarja 1945 (IZDG, fase. 281 a—I); poročilo štaba XXXI. divizije z dne 12. januarja 1945 (IZDG, fase. 277—I); 14-dnevni kulturno-prosvetni poročili XXXI. divizije z dne 14. in 31. januarja 1945 (prav tam); številčno stanje moštva XXXI. divizije z dne 4. januarja 1945 (IZDG, fase. 277—II); odredba štaba Vojkove brigade z dne 7. januarja 1945 (IZDG, fase. 281 a—II); brzojavka štaba Vojkove brigade z dne 31. januarja 1945 (IZDG, fase. 276—IV); dnevna poročila štaba Vojkove brigade z dne 1. in 2. januarja 1944 ter za čas od 3. do 26. januarja 1945, z dne 28., 29. in 31. januarja 1945 ter 2. februarja 1945 (IZDG, fsc. 282 a—II); polmesečni politični poročili Vojkove brigade z dne 9. in 23. januarja 1945 (IZDG, fase. 276—IV); poročilo OC Prešernove brigade z dne 18. januarja 1945 (IZDG, fase. 280 a—I); 14-dnevni poročili komande mesta Cerkno in komande mesta Idrija za čas od 26. januarja do 10. februarja 1945 (IZDG, fase. 301—III); Tone Pogačnik-Marij, Kako se borijo junaki (IZDG, fase. 91—I); »Orehek« (Mestni muzej v Idriji); Rihard Markovič, Življenjepis, str. 44—47 (rokopis); dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 31. januar 1945 (IZDG, d. a., fase. 281—IV).

slednjega dne pošlje zasedo nad Hotavlje in maščuje padle borce, toda domobranci so bili dovolj pametni, da po doseženem uspehu vsaj nekaj dni niso več drezali v sršenje gnezdo in so raje ostali na varnem v Gorenji vasi.

Medtem je na Cerkljansko prispela italijanska partizanska divizija »Garibaldi Natisone«. Medtem ko je njena 158. brigada odšla proti Dolenji Trebuši, je 156. brigada zasedla položaje na območju Jesenice in Zakriža, 157. brigada pa je prišla celo na Gorenjsko in se nastanila na Hlavčih njivah in v Voljaki nad Hotavljami.*[52])

Prav tedaj so tudi v Gorenjo vas prišle iz Škofje Loke večje okrepitve. Vseh skupaj je bilo kakih 950 mož — pripadnikov nemškega 28. SS policijskega polka, slovenskih domobrancev, nedičevcev in drugih — z mulami in težkim orožjem. Ker ni mogel nihče vedeti, kam bodo krenili, je Prešernova brigada takoj zasedla položaje na območju Robidnice in Leskovice, Vojkova brigada pa postavila nad Trebijo močnejšo zasedo, da bi sovražniku preprečila pot proti Sovodnju ali Žirem. Vse to je bilo odveč, zakaj sovražnikova kolona se je 5. februarja ustavila že v Gorenji vasi, nato pa je v naslednjih dneh izpadala zdaj na eno, zdaj na drugo stran. Z Vojkovo brigado ni prišla nikoli v stik, pač pa je imela hude boje s Prešernovo brigado in tudi z italijansko 157. brigado.

Sovražnik je v teh dneh začel tudi novo ofenzivno akcijo proti XXX. diviziji v Trnovskem gozdu in zato je Vojkova brigada — pravzaprav njen 2. bataljon — 10. februarja ponoči demonstrativno napadala Spodnjo Idrijo, da bi tako pritegnila sovražnikovo pozornost nase. Ni znano, v kolikšni meri je bil njen napad v dejansko pomoč XXX. diviziji.

Naslednjo noč bi morala skupno s Prešernovo brigado demonstrativno napasti še Gorenjo vas. To je storila le ena izmed čet 1. bataljona Vojkove brigade, medtem ko prešernovci ukaza niso mogli izpolniti. Prav tega dne je bil namreč sovražnik prebil njihove položaje nad Gorenjo vasjo in prodrl prav na Malenški vrh. Sovražnikova hajka na območju Poljanske in Selške

[52]) Ta divizija je sprva delovala v Furlaniji in Beneški Sloveniji. Ko tam ni mogla več vzdržati, je prešla na levo stran Soče. Sestavljale so jo tri brigade: 156. brigada »Bruno Buozzi«, 157. brigada »Guido Piccelli« in 158. brigada »Antonio Gramsci«. Divizija je spadala pod poveljstvo IX. korpusa.

Iz dnevnika divizije »Garibaldi Natisone« bi sklepali, da nad Gorenjo vasjo ni bila 157. brigada, temveč 158. brigada »Anton o Gramsci«.

doline je trajala še naslednji dan, nato se je spet vse pomirilo, nemške okrepitve pa so odšle nazaj proti Škofji Loki.

Po vsem tem je divizijsko poveljstvo prav malo tvegalo, če je Prešernovo in Vojkovo brigado — Gradnikova brigada je namreč še vedno bila v Trnovskem gozdu — napotilo globlje proti Dolomitom: Prešernova brigada je zasedla položaje na Žirovskem vrhu, nad Gorenjo vasjo so bili škofjeloški odred, inženirski bataljon in italijanska brigada, Vojkova brigada pa se je s 1. bataljonom nastanila na Pečniku nad Razpotjem, 2. bataljon na Goropekah in 3. bataljon na Vrsniku. To je bilo 15. februarja.

Toda 1. bataljon je tri dni poprej odšel na pohod proti črnemu vrhu nad Polhovim Gradcem. Ni znano, ali so ga bili poslali tja zaradi hrane ali iz kakšnih drugačnih razlogov, toda na Kremenku (med Črnim vrhom in Gorenjo vasjo) je doživel zanimivo dogodivščino. Ko je bataljon 14. februarja pozno ponoči prispel na Kremenk, so opazili, da v neki hiši še vedno gori luč. Zato so poslali tja patruljo, da ugotovi, kaj je na stvari. Ko so borci vstopili v hišo, so se iznenada znašli pred sedmimi domobranci. Sprva so celo mislili, da so njihovi, in zato niso takoj streljali. Šele potem, ko so domobranci planili nadnje, so ugotovili, koga imajo pred seboj. V sobi je prišlo do medsebojnega obdelovanja in tudi streljanja. Brž ko so domobranci zaslišali, da našim prihaja pomoč, so planili iz hiše v temo in ušli, v njej pa pustili enega izmed svojih, ki je bil tako hudo ranjen, da je kmalu zatem izdihnil. Razen tega sta bila še dva domobranca ranjena. Poškodovana sta bila tudi dva naša borca. Bataljon se je isto noč vrnil čez Žirovski vrh na Koprivnik, odtod pa je dan kasneje nadaljeval pot na Pečnik.

Isto noč, ko se je brigada premaknila na nove položaje (na Pečnik, Vrsnik in Goropeke), bi moralo poveljstvo 3. bataljona poslati na Hlevni vrh posebno udarno skupino in uničiti tamkajšnjo domobransko posadko, ki je štela petnajst mož. V tistih dneh so namreč okrog Sv. Treh kraljev vzpostavili vrsto manjših postojank (na Hlevnem vrhu, pri Dolinarju, Petraču in Brencetu). Od osrednje postojanke na vrhu hriba so bile oddaljene le po nekaj sto metrov in zato jih je bilo mogoče zavzeti le s presenečenjem in naskokom. Prav tako nalogo je dobila tudi udarna skupina 3. bataljona.

Toda v tem primeru do popolnega presenečenja le ni prišlo. Udarna skupina, ki je bila med drugim oborožena tudi s tremi

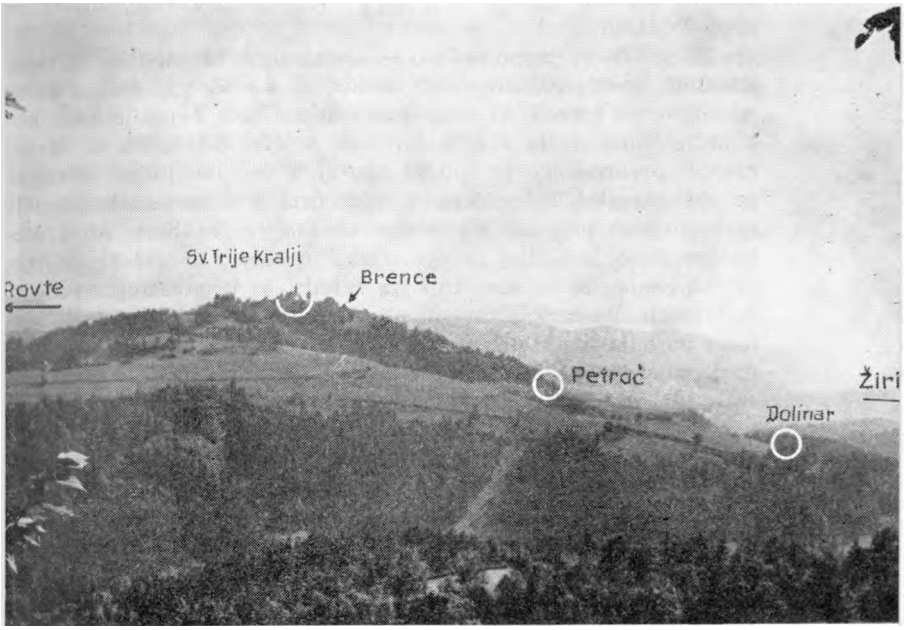

Sv. Trije kralji

piati iz divizijske čete s težkim orožjem, je bila že prav blizu postojanke, ko so jo domobranci opazili in silovito napadli. Naši borci se postojanki na Hlevnem vrhu niso mogli približati na domet ročnih bomb in so jo zato obstreljevali le s piati in strojnicami. Medtem so se oglasili tudi sovražnikovi težki minometi s Sv. Treh kraljev, pa celo iz Rovt in Veharš. Njihovo obstreljevanje je bilo dokaj natančno, saj so eksplozije min ranile štiri naše borce.

Ves napad je trajal poldrugo uro. V tem času so naši izstrelili v sovražnikovo postojanko, ki je bila v navadni kmečki hiši, sedemnajst min. Po vsem tem so od nje ostale le še razvaline, njeni branilci — kolikor jih je še ostalo živih — pa so jo pri zadnjih vratih popihali k Sv. Trem kraljem. Razvalin ni bilo mogoče več pregledati, ker je bil sovražnikov minometni ogenj prehud. Zato se je udarna skupina takoj zatem, ko so se ji pri-

ključile tudi zasede, ki so jo med napadom varovale, umaknila proti Podklancu.

To je bilo že prepozno, zakaj sovražnik je bil medtem iz vseh sosednih postojank razposlal zasede, ki so se bile razpostavile po poteh, po katerih bi se naši morali umikati. Zares je naša kolona spotoma padla v domobransko zasedo. Sovražnik ni slabo ravnal: predhodnico je spustil naprej, z vso močjo pa je užgal po naši glavnini. Tako so padli trije borci. Naši so se takoj znašli in z jurišem pregnali domobransko zasedo čez Soro proti Veharšam.

Ni znano, če je sovražnikova zaseda, ki je prestregla naše v Podklancu, imela kaj mrtvih ali ranjenih, toda kar zadeva njihovo posadko na Hlevnem vrhu, so obveščevalci kasneje zvedeli, da je imel sovražnik tam šest mrtvih.

Glede na to, da so domobranci v bližnjih postojankah izredno dobro poznali teren, kjer je sedaj imela Vojkova brigada svoje položaje, so bili bataljoni do skrajnosti previdni. Večji del moštva je bil ves dan po zasedah, na izvidniških točkah ali v patruljah. Tako je na primer imel 1. bataljon eno četo v zasedi nad Razpotjem, pred položaje je nenehno pošiljal patrulje v tri smeri, razpostavil pa je še pet stražarskih mest in ponoči je okrog taborišča krožila še posebna patrulja. Povrh vsega je imela nad Idrijo tudi dve izvidnici. Približno tako kot 1. bataljon sta se zavarovala tudi druga dva bataljona.

Vse do 20. februarja se ni na položajih Vojkove brigade zgodilo nič posebnega, takrat pa je pod Sv. Tremi kralji spet završalo. To noč so krenili v napad vsi trije bataljoni, njihovi cilji po so bile sovražnikove postojanke pri Dolinarju, Brencetu in Petraču. Vse tri so bile na severnih in zahodnih pobočjih Sv. Treh kraljev. Pri Dolinarju je bilo 15, pri Petraču 9, pri Brencetu pa 20 domobrancev, medtem ko je bilo v osrednjem oporišču pri Sv. Treh kraljih kakih 50 močno oboroženih in utrjenih domobrancev.

Sovražnik se tudi tokrat ni pustil presenetiti. Brž ko je 1. bataljon prišel čez žične ovire na nekdanji italijansko-nemški razmejitveni črti, je že naletel na domobransko zasedo. Ta je naše spustila prav blizu, vendar je slabo merila in ni nikogar zadela. Prvi bataljon jo je sicer pregnal, toda streljanje je opozorilo vse Dolomite, da se jim spet bližajo partizani. Cilj tega bataljona je bila postojanka pri Petraču, ki pa se ji nikakor

ni bilo mogoče približati. Pred hišo, v kateri je bila postojanka, so domobranci namreč imeli bunker, ki je gospodaril nad vso planjavo. Iz nasprotne strani ga tudi ni bilo mogoče napasti zaradi hudega ognja s Sv. Treh kraljev. Bataljon se je moral umakniti, ne da bi kaj opravil, če ne računamo domobranca, ki ga je bil naš mitraljezec podrl, ko je ta stopil na rob in z zmerjanjem izzival naše.

Podobno smolo je imel tudi 2. bataljon, ki se zaradi čistine okrog Dolinarja, kjer je bila postojanka, svetle noči in hudega ognja nikakor ni mogel približati hiši in bunkerju poleg nje na več kot 80 metrov. To je bilo predaleč, da bi mogli sovražnika uničiti z ročnimi bombami. Dve uri je bataljon napadal, nato pa se je umaknil. Napad ga je stal štiri ranjence.

Še najbliže uspehu je bil 3. bataljon, ki se je tako zelo približal postojanki pri Brencetu, da so jo naši borci lahko obmetavali z ročnimi in plastičnimi bombami ter obstreljevali s piatom. Nato so jurišali in prišli že prav do hiše, ko jih je sovražnik s Sv. Treh kraljev napadel v bok in prisilil k umiku. Pred tem so ugotovili, da je hiša od bomb in piata močno poškodovana. To noč je bataljon imel tri ranjence.

O sovražnikovih izgubah ni natančnih podatkov, menda pa je bil en domobranec mrtev, deset hudo in nekaj laže ranjenih.

Zakaj pa brigada ni mogla doseči popolnega uspeha? Predvsem zato ne, ker je bil sovražnik močneje utrjen, kot so bili pričakovali, ni ga bilo mogoče presenetiti, zaradi jasne noči in hudega ognja zlasti s Sv. Treh kraljev pa se postojankama ni dalo dovolj približati.

Tretjič v tem mesecu je Vojkova brigada vdrla v Dolomite 27. februarja zvečer, tokrat po hrano v Zavratec. Glavno vlogo naj bi pri tem odigral 3. bataljon, medtem ko naj bi druga dva bataljona vzdolž poti razpostavila vse potrebne zasede. Sprva je kazalo, da bo načrt uspel in je 3. bataljon nemoteno prispel skoraj do Zavratca. Toda ko sta dva naša obveščevalca na čelu kolone stopila med prve hiše, ju je napadla kakih petdeset mož močna sovražnikova zaseda, ki je tam že pričakovala partizane. En obveščevalec je bil smrtno zadet, drugi, Maks Žnidar, pa ranjen. Ta se svoje vrnitve spominja takole:

> ». . . Od bataljona sva vzela s seboj tudi mitralješko trojko, nato pa smo odhiteli proti cilju. Nekaj sto metrov pod hribom sem v neki hiši zaprosil za vodiča, toda gospodinja in dve hčeri naši zahtevi niso hotele ustreči z izgovorom, da jih je strah in

da ponoči ne gredo nikamor. Pozneje sem zvedel, da je bil gospodar s sinom pri domobrancih v Rovtah.

Ko smo prispeli na vrh hriba, sem menil, da bo vse v redu in zato sem poslal mitralješko trojko nazaj v bataljon s sporočilom za komandanta, da bova z Jožetom počakala na prihod bataljona pri prvih hišah v vasi. Od roba gozda do teh hiš je bilo le kakih 300 metrov. Ko sva imela le še nekaj korakov do prve hiše, so nenadoma zaropotale brzostrelke in puške. Zaradi mesečine sva bila sovražniku izvrsten cilj. Zadelo me je v roko in brzostrelka mi je zletela na tla. Hitro sva planila nazaj proti gozdu. Jože je tekel naprej, jaz pa za njim. Nekajkrat sem se spotaknil in padel, zakaj snega je bilo do kolen. Bržkone me je prav to rešilo, da naju ni zadela nobena izmed stotin sovražnikovih krogel, ki so jih bili izstrelili za nama.

Na robu gozda sva se ustavila. Ugotovila sva, da mi je roka skoraj odstreljena. Prav tedaj, ko se je Jože pripravljal, da mi jo obveže, je v neposredni bližini spet zaropotalo. Jože se je zvalil po tleh, jaz pa sem hitro odskočil v gozd in se bolj valil kot pa tekel navzdol po bregu. Po naključju sem spet prispel do hiše, kjer smo še malo poprej zaman iskali vodiča. Zenska mi je odprla šele potem, ko sem ji zagrozil z bombo, toda rane mi ni hotela obvezati. Medtem so tja prihiteli tudi tovariši iz bataljona, me obvezali in spravili v bolnišnico 'Franjo'...«

Borci 3. bataljona so takoj nato skušali dobiti sovražnikovo zasedo med dva ognja. Tej bi nedvomno trda predla, če ji ne bi z Veharš takoj prispela pomoč in prisilila naše k umiku.

Ko so kasneje ugotavljali, kako se je moglo zgoditi, da jih je sovražnik proti svoji navadi čakal v tej vasi, so zvedeli, da so pred odhodom v akcijo iz bataljona ušli trije partizani, pohiteli na Veharše in domobrancem izdali naše načrte.

Mnogo uspešnejša je bila prehranjevalna akcija, ki jo je konec februarja in v prvih dneh marca 1945 izvajala Prešernova brigada na območju Črnega vrha nad Polhovim Gradcem. Pri njej je imela tudi Vojkova brigada svoj delež. Njena naloga je namreč bila, da vsako noč pri Todražu (med Gorenjo vasjo in Lučinami) prevzema od Prešernove brigade živino in razno hrano ter poskrbi za njen transport na osvobojeno ozemlje. Hkrati je morala tudi demonstativno napadali Lučine in Gorenjo vas. Zato se je 28. februarja 2. bataljon Vojkove brigade premaknil na Žirovski vrh, medtem ko je bil na Goropekah 3. bataljon, 1. bataljon pa je še nadalje ostal na Pečniku.

Zadnja akcija, ki jo je XXXI. divizija izvedla na Gorenjskem, je bil napad na novo domobransko postojanko pri Sv. Križu nad Selcami. Postojanka je bila izredno pomembna, saj je bila z njeno vzpostavitvijo presekana pot, po kateri je prihajala hrana s se-

verozahodnega dela Gorenjske na osvobojeno ozemlje, še nekaj mesecev poprej to ne bi bilo preveč tragično, saj je bilo mogoče hrano nabavljati tudi iz Vipavske doline in celo iz Furlanije. Po prihodu četnikov v Vipavsko dolino in spričo ponavljajočih se sovražnikovih ofenziv proti Trnovskemu gozdu pa je ta izvor usahnil. Nekaj hrane je prihajalo z zavezniškimi letalskimi pošiljkami, vojaške enote so se z njo oskrbovale iz Dolomitov, še največ pa je je prihajalo iz Bohinja in Savske doline prek Jelovice in Železnikov. Sedaj so domobranci onemogočili še ta izvor.

Zato je korpusno poveljstvo XXXI. diviziji ukazalo, naj napade in osvoji postojanko pri Sv. Križu. To nalogo so zaupali Prešernovi brigadi in jo okrepili s partopi, težkimi minometi in tremi topovi. Razen Prešernove brigade so se te akcije udeležile vse enote XXXI. divizije, pa tudi Jeseniško-bohinjski in škofjeloški odred ter dve italijanski brigadi: tržaška in 158. brigada »Antonio Gramsci«. Vse te enote so bile v zavarovanju. Vojkova brigada je na primer dobila nalogo, naj s položajev na črti Lavtarski vrh—Sv. Mohor—Jamnik prepreči morebitno sovražnikovo vmešavanje iz smeri Kranja ali Škofje Loke.

Brigada je krenila novim nalogam naproti 8. marca zvečer in je 9. marca dan preživela na območju Golice, Rastovke in Stirpnika nad Selško dolino, naslednjo noč pa je nadaljevala pohod prek Selške doline na svoje nove položaje. Medtem ko sta 2. in 1. bataljon brez kakih nevšečnosti prispela na nove položaje na Jamniku in Sv. Mohorju, je 3. bataljon, ki se je bil spustil v dolino prek Sv. Tomaža, iznenada na cesti naletel na manjšo sovražnikovo kolono. V spopadu, ki je pri tem nastal, je sovražnik ubil enega in ranil tri naše borce, toda naši borci so po prvem presenečenju takoj prešli v napad, sovražnika razgnali in zaplenili dva voza z razno opremo.

To je bil tudi edini boj v teh dneh. Prešernova brigada je namreč tako hitro obračunala z domobranci pri Sv. Križu nad Selcami, da je bilo boja tam že ob osmih zjutraj konec — torej prej, preden je mogel sovražnik v sosednjih postojankah vedeti, kaj se pri Sv. Križu sploh dogaja. Večji del domobrancev je prešernovcem sicer ušel po bregu navzdol v Selca, toda kljub temu so naši ujeli pet, v boju pa je padlo deset sovražnikovih vojakov. Prešernovci so zaplenili tudi mnogo orožja in opreme.

Takoj zatem je divizijsko poveljstvo ukazalo, naj se Vojkova brigada vrne in nastani v Robidnici in Leskovici. Tja je brigada prispela 11. marca, toda že naslednjega dne so jo skupno z drugimi enotami XXXI. divizije napotili proti Dolenji Trebuši. Korpusno poveljstvo je namreč sklenilo, da bo z vsemi razpoložljivimi enotami napadlo sovražnikove posadke, ki so po zadnji ofenzivi ostale v Čepovanski dolini, na Banjški planoti in v Trnovskem gozdu. Bližali so se odločilni dnevi in IX. korpus je moral biti bliže svojim končnim ciljem — Gorici, Tržiču in Trstu.[4]")

[453]) Viri: povelje štaba IX. korpusa z dne 5. februarja 1944 (IZDG, fase. 276—II); povelja štaba XXXI. divizije z dne 11., 18. in 26. februarja 1945 (IZDG, fase. 276—11); povelje štaba XXXI. divizije z dne 10. februarja 1945 (IZDG, fase. 281 a—I); povelji štaba XXXI. diviz je z dne 26. februarja 1945 in 9. marca 1945 (IZDG, fase. 276—IV); odredbe štaba XXXI. divizije z dne 11. in 21. februarja 1945 ter 5. in 7. marca 1945 (IZDG, fase. 276—IV); brzojavki štaba XXXI. divizije z dne 25. in 28. februarja (prav tam); poročila štaba XXXI. d vizije z dne 11., 12., 14., 16., 17. in 22. februarja 1945 ter 1., 2., 3., 5., 6., 7., 8., 10., 12. in 13. marca 1945 (IZDG, fase. 277—I); poročila štaba XXXI. d.vizije z dne 5., 12. in 20. februarja 1945 (IZDG, fase. 276—IV); vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1945 (hrani Milče Trušnovec, Opatija); relacija štaba XXXI. divizije z dne 12. marca 1945 (prav tam); odredbe štaba Vojkove brigade z dne 1., 5., 15., 20. in 27. februarja 1945 (IZDG, fise. 281 a—II); dnevna poročila štaba Vojkove brigade z dne 3., 4., 5., 7., 18., 20., 21. in 24. februarja 1945 (IZDG, fase. 282 a—II); mesečno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 19. marca 1945 (IZDG, fase. 277—II); brzojavka štaba Vojkove brigade z dne 28. februarja 1945 ter 8. in 12. marca 1945 (IZDG, fase. 276—IV); dnevni poročili org. štaba slov. domobranstva za 11. in 15. februar 1945 (IZDG, d. a., fase. 281—IV); spomini Maksa Žnidarja.

SPOMLADANSKA SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA

NA ŠENTVIŠKOGORSKI IN BANJŠKI PLANOTI

(Skica 18)

Zakaj je korpusno poveljstvo sklenilo skoraj ves IX. korpus zbrati na območju Trnovskega gozda, Čepovanske doline in Banjke planote?

V tistih dneh so se namreč razmere v tem delu Slovenije spet močno poslabšale. Zavezniške fronte so se spomladi 1945 pomikale čedalje bliže Slovenskemu primorju — sovjetske enote so bile takrat že prav blizu Prekmurja, IV. armada JA je nevarno pritiskala vzdolž jadranske obale proti Reki, Angloameričani v srednji Italiji pa so se tudi pripravljali na preboj nemške »gotske obrambne linije« — in nemško poveljstvo je zato prav resno računalo na možnost zavezniškega izkrcanja na obalah Tržaškega zaliva in v Istri. Posledica tega je bil okrepljen pritisk proti Trnovskemu gozdu. Enote XXX. divizije so se sicer sovražniku dokaj uspešno upirale, toda po nenehnih skoraj trimesečnih bojih so se naposled že tako izčrpale, da mu v prvih dneh marca niso mogle preprečiti zasedbe tega območja in vzpostavitve vrste novih postojank v Trnovskem gozdu, na Banjški planoti in v Čepovanski dolini. Po hudih bojih so se morale umakniti na območje Vojskega, kjer so potem čakale na prihod XXXI. divizije, ki naj bi jim pomagala pri izgonu sovražnika in obnovitvi prejšnjega stanja.

Vojkova brigada je prispela v Novake 12. marca zjutraj, še istega dne pa so jo s kamioni prepeljali čez Cerkno in Želin v

Dolenjo Trebušo, odkoder se je peš povzpela na šentviškogorsko planoto. Prvi in 2. bataljon sta se nastanila v Zagomilci in se z zasedami zavarovala proti Sv. Luciji in postojankam v dolini Bače, medtem ko se je 3. bataljon ustavil na Pečinah. Trinajstega marca se ni zgodilo še nič posebnega, toda naslednjega dne je sovražnik že navsezgodaj prilezel na šentviškogorsko planoto in skušal naše presenetiti. Šlo je za kakih 120 italijanskih in nemških vojakov, ki so že pred šesto uro zjutraj v treh skupinah napadli položaje 2. bataljona pri Ponikvah. Po triurnem medsebojnem obstreljevanju se je sovražnik skušal mirno umakniti nazaj v dolino, toda poveljstvo 2. bataljona je priložnost takoj izrabilo in ukazalo četam, naj sovražnika odločno napadejo in ga zasledujejo. Sovražnikovi vojaki tega niso vzdržali in njihov umik se je kmalu spremenil v brezglavi beg:

». . . . Zagledal sem skupino bežečih sovražnikov. Tekli so od cerkve navzdol proti gozdu. Zaklical sem: 'Juriš! Za njimi, fantje!' Vsuli smo se kot lovski psi za divjačino. Med tekom sem držal mitraljez v roki in kosil po sovražniku. V lovski vnemi pa nisem opazil, kdaj sem se oddaljil od drugih borcev, ki so nekoliko zaostali. Tako sem pritekel do kak meter visoke kamnite ograje ob njivi in jo hotel preskočiti. Pred mano pa je tedaj zadonel ukazujoč glas: 'Alto le mani!' Za zidom sem opazil tri s čelado pokrite glave. Eden izmed sovražnikovih vojakov je proti meni zalučal bombo. Zračni pritisk me je potisnil na tla. Kljub temu le nisem izgubil prisebnosti. Cez zid sem jim vrgel angleško bombo. Z druge strani sem zaslišal topotanje nog in stokanje: 'Mama mia!' Po tem sem sklepal, da je bomba opravila svoje. Medtem so že pritekli tudi drugi borci, skočili čez zid in zasledovali Italijane. Hotel sem za njimi, toda noge so mi nenadoma odpovedale . . .,« se spominja udeleženec tega boja Rihard Markovič, ki je bil takrat ranjen v noge.[454]) Razen njega so bili ranjeni še trije drugi borci, mrtev pa ni bil nihče. Sovražnikove izgube so bile mnogo občutnejše: po prvih podatkih je padlo osem njegovih vojakov, toda po kasnejših poročilih iz doline je sovražnik imel tega dne skupno 23 mrtvih in ranjenih vojakov.

Medtem je korpusno poveljstvo že dokončno izdelalo načrt napada na sovražnikove postojanke na območju Banjške planote, Čepovanske doline in Trnovskega gozda. Na tem območju se je takrat zadrževalo okrog 2.500 pripadnikov 10. SS policijskega polka, 3. bataljona polka »Nordkaukasus«, ki je prispel iz Furlanije, in nekega bataljona nedičevskega 1. srbskega prostovoljskega korpusa. Največ sovražnikovega vojaštva je bilo na Colu, Otlici in

[454]) **Rihard Markovič, Življenjepis, stran 54 (rokopis).**

Predmeji (1000 mož) in v Grgarju (kakih 6Gt> vojakov)^ precej manj pa v drugih na novo vzpostavljenih postojankah: na Lo koven kakih 300, v Cepovanu 200 do 250, na Lokvah 150, na Lažni 80 in na Trnovem 250 mož.

Poveljstvo IX. korpusa je sklenilo, naj se XXX. divizija zavaruje iz smeri Predmeje in Krnice ter napade Lokve, XXXI. divizija pa naj bi se lotila sovražnikovih postojank na Lažni (Prešernova brigada), v Cepovanu (Gradnikova brigada) in na Lokovcu (Vojkova brigada). To bi bila šele prva etapa korpusne operacije, zakaj v drugi je bilo treba očistiti sovražnika vso Banjško planoto in Trnovski gozd.

Vojkova brigada, ki so jo okrepili z brzostrelnim topom, se je 15. marca ponoči spustila s šentviškogorske planote proti Idrijci, jo v Slapu prešla, nato pa se povzpela na Grudnico, ki naj bi ji bila izhodišče za napad na Lokovec. Sprva je bilo sklenjeno, naj bi sovražnikove postojanke napadli vsi hkrati ob petih zjutraj, vendar so naknadno začetek napada preložili. Brigadam so brzojavno sporočili, naj počakajo z napadom, ker je bilo z zavezniki dogovorjeno, da bodo v tej akciji sodelovala tudi njihova letala.

Kljub temu je do prvih in odločilnih bojev prišlo že zgodaj zjutraj. Sovražnik, ki niti slutil ni, kaj mu pripravljajo partizani, je namreč imel neke svoje načrte, ki jih je nameraval izpeljati prav tega dne, 16. marca. To jutro je iz Lokovca krenila proti Cepovanu, odtod pa po cesti, ki pelje pod Kobilico proti Gorenji Trebuši, kakih 150 mož močna sovražnikova kolona s topovi. Iz nasprotne smeri, iz Idrije, je bila prek Vojskega namenjena prav tako v Gorenjo Trebušo druga sovražnikova kolona. Obe koloni sta doživeli hud poraz. Prvo je pod Kobilico prestregla Gradnikova brigada, jo povsem razbila, ji prizadejala hude izgube in pri tem med drugim zaplenila tudi tri topove. Isto se je zgodilo tudi z drugo kolono na poti med Idrijo in Vojskim, kjer jo je dočakala udarna četa in jo po ostrem spopadu — potem ko je pobila kakih dvajset in ujela tri sovražnikove vojake — pognala nazaj v Idrijo.*[55])

Vojkova brigada tega dne ni imela težavnega dela, zakaj ugotovili so, ko so se njeni prednji deli približali Lokovcu, da je — prazen. Zato je 1. bataljon zasedel položaje vzdolž roba nad Ce-

[455]) V tej koloni so bili tudi deli 1. bataljona 10. SS policijskega polka, ki so jih poslali 2. bataljonu istega polka v okrepitev (zapisnik o zaslišanju ujetnika Gavrila Poljstovljaka z dne 18. marca 1945 — IZDG, fase. 235—II).

Nemcem zaplenjeni avtomatski top 20 mm

povansko dolino, še dlje proti Puštalam in Grgarju se je čez Krvavec raztegnil 3. bataljon, medtem ko se je 2. bataljon v Vrhovčah pripravljal, da bo skupno z enotami Gradnikove brigade takoj po letalskem napadu jurišal proti Čepovanu.

V pričakovanju letal je zaseda 1. bataljona, ki se je bila spustila po cesti Lokovec—Čepovan tik nad dolino, nenadoma opazila manjšo sovražnikovo kolono z avtomatskim topom, ki se je napotila iz Čepovana proti Puštalam. Naši so sovražnika takoj napadli, ga razpršili in zaplenili top. Kaj več ni bilo mogoče doseči, zakaj to se je dogajalo ob dveh popoldne, torej prav takrat, ko bi morala prileteti zavezniška letala. In zares, takoj zatem se je nad dolino prikazalo šest letal in med sovražnikovo vojaštvo v Čepovanu izstrelilo šestindvajset raket. Lahko si je zamisliti, kakšna zmeda je takrat nastala v Čepovanu in sovraž-

nik se je takoj zatem začel v neredu umikati po dolini navzdol proti Puštalam in Grgarju.

Tedaj bi morale naše enote silovito jurišati na umikajočega se sovražnika. Če bi to storile, bi b/1 njihov uspeh popoln. Toda naši — med njimi tudi 2. bataljon Gojkove brigade — so se po končanem letalskem napadu Čepovanu bližali preveč previdno in prepočasi, tako da jo je sovražnik tokrat — čeprav so ga na poti proti Grgarju obstreljevale s položajev na obeh straneh doline enote Vojkove in Gradnikove brigade in mu prizadejale nekaj izgub — še kar poceni odnesel in :>e izognil popolnemu uničenju.

Banjška planota je bila sicer s, tem očiščena in Čepovan spet osvobojen, toda sovražnik se je še vedno zadrževal na Lažni in na vrhovih med to vasjo in Čepovanom. Na pomoč Prešernovi brigadi, ki je napadala Lažno, so poslali še del 2. bataljona Vojkove brigade, ki je v strelcih prodiral proti grebenu med Kobilico in vrhom s koto 1040. Čeprav se je sovražnik močno upiral, so ga naši borci z jurišem pregnali in zasedli njegove položaje. Kmalu zatem se je sovražnik umaknil tudi z Lažne.

Končni cilj korpusnega poveljstva je bil po vsem tem dosežen že 16. marca, zakaj sovražnik se je brez boja umaknil tudi z Lokev in Otlice. Tako so bili Trnovski gozd, Banjška planota in Čepovanska dolina spet v naših rokah.[456])

»ZAČETEK POMLADI« NA CERKLJANSKEM

Medtem so se sovražnikove priprave za zadnjo veliko ofenzivo proti IX. korpusu že bližale h koncu. Njen cilj je bil uničenje partizanskih sil na Gorenjskem in Primorskem z namenom, da bi bilo v primeru zavezniškega izkrcanja neposredno zaledje nemških obrambnih položajev vzdolž obale očiščeno in varno.

456) viri: povelje štaba XXXI. divizije z dne 12. marca 1945 (IZDG, fase. 276—II); povelje štaba XXXI. divizije z dne 15. marca 1945 (IZDG, fase. 278—III); brzojavka štaba XXXI. divizije z dne 16. marca 1945 (IZDG, fase. 276—IV); poročila štaba XXXI. divizije za čas od 13. do 17. marca 1945 (IZDG, fase. 227—I); vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1945 (M lan Trušnovec, Opatija); informativno poročilo OC XXXI. divizije z dne 16. marca 1945 (IZDG, fase. 74——II); relacija štaba XXXI. divizije z dne 19. marca 1945 (Milan Trušnovec, Opatija); relacija štaba Vojkove brigade z dne 14. aprila 1945 (IZDG, fase. 277—II); mesečno poročilo štaba Vojkove brigade z dne 19. marca 1945 (IZDG, fase. 277—III); zapisnik o zaslišanju ujetnika Gavr la Poljstovljaka z dne 18. marca 1945 (IZDG, fase. 235—II); Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 99—106; Rihard Markovič, Življenjepis (rokopis), stran 54; spomini Lovra Korošca-Branka.

Kako zelo pomembna naloga se je to zdela Nemcem, je videti že po tem, da se je z njihove strani udeležilo ofenzive kljub splošnemu pomanjkanju vojaštva na vseh frontah okrog 30.000 mož.

Ofenziva je imela dva dela, ki so ju Nemci krstili za »Frühlingsangang« (začetek pomladi) in »Winterende« (konec zime). Prvi del ofenzive je zajel Gorenjsko in Cerkljansko, drugi pa območje Vojskega, šentviškogorsko in Banjško planoto, Čepovansko dolino in Trnovski gozd. Operaciji »Konec zime« in »Začetek pomladi« sta se začeli hkrati (19. marca). Sprva je bilo težišče na operaciji »Začetek pomladi«. Ko je bila ta v glavnem končana (25. marca), je sovražnik del odvečnih sil s Cerkljanskega premestil na območje Trnovskega gozda, nato pa tudi tam krenil v odločilen napad.

Nemško poveljstvo se je na tako pomembno ofenzivo pripravljalo vsestransko in temeljito. V ta namen so se že v začetku marca sestali poveljnik nemških sil v Italiji maršal Kesselring, Friedrich Rainer in general Ludwig Kubier, komandant 97. armadnega korpusa, ki naj bi branil jadransko obalo med Reko in Tilmentom (Tagliamentom) v primeru anglo-ameriškega izkrcanja, in se natančno dogovorili o vojaških operacijah proti IX. korpusu; na tem in drugem sestanku pa so se nemški poveljniki spuščali še v razne podrobnosti zlasti glede tega, kako ravnati s civilnim prebivalstvom in kako temeljito preiskati celotno območje, ki ga bo zajela njihova ofenziva. Sklenjeno je bilo, naj bo postopek s prebivalstvom brezobziren: vse moške med 14. in 60. letom in vse ženske med 14. in 40. letom je treba izročiti policiji, med ofenzivo je treba ustaviti vsak promet, vsa naselja je treba natančno pregledati, živino in pridelke pa odpeljati s seboj.

Operacijo »Začetek pomladi« je nemško poveljstvo nameravalo izpeljati tako, da bi vzdolž Bače, črte Grahovo—Reka, Idrijce in črte Idrija—Žiri—Lučine vzpostavilo močne zaporne položaje, medtem ko bi glavnina nemških sil pritiskala iz smeri Škofje Loke in čez Jelovico in Selško dolino na Cerkljansko.

Zaporne položaje na črti Podbrdo—Grahovo—Reka—Idrija naj bi zasedla bojna skupina »Blank«, ki so jo sestavljale enote 10. SS policijskega polka, 3. bataljon 15. SS policijskega polka, dva bataljona 1. srbskega prostovoljskega korpusa in še nekatere manjše enote. V tej skupini je bilo kakih 3.500 do 4.000 mož.

Bojna skupina »Rupnik« — domobranski 2. bataljon — je imela zaporne položaje med Idrijo in Soro na cesti med Zirmi in Rovtami, od tu pa do Planine nad Lučinami so bile v zasedah domobranske posadke iz Logatca, Hotedršice, Vrhnike, Rovt, Sv. Treh kraljev in Št. Jošta — skupno (z 2. bataljonom vred) kakih tisoč mož. Na teh položajih je bila tudi neka grška enota, ki so jo Nemci sicer imeli za zavarovanje proge Ljubljana—Postojna. Od Planine do Škofje Loke so bile še nekatere ruske kvislinške enote in deli esesovske podoficirske šole iz Ljubljane (skupno kakih 2.200 mož). Na položajih med Idrijo in Škofjo Loko je bilo pod poveljstvom majorja dr. Dippelhoferja vključno s topniškim divizionom 1. srbskega prostovoljskega korpusa kakih 3.500 mož.

V udarni skupini, ki je pritiskala iz smeri Škofje Loke in Kranja, pa so bili kar trije policijski polki: »domači« 28. SS policijski polk, 13. SS policijski polk, ki so ga bili pripeljali s Koroškega, in 17. SS policijski polk, ki je bil prispel s Štajerskega in Koroškega. V teh polkih je bilo kakih 4.500 mož.

Razen tega so Nemci uporabili za pregled Jelovice še dva polka 14. SS divizije, ki sta na Gorenjsko prispela s Štajerskega.

Potemtakem se je operacije »Začetek pomladi« z nemške strani udeležilo okrog 15.000 mož.

Koliko je na tem območju bilo partizanskih sil?

Nemško poveljstvo je tik pred začetkom ofenzive cenilo naše sile na tem sektorju na kakih 10.000 do 12.000 mož, kar pa niti približno ne ustreza resnici. Izmed operativnih enot IX. korpusa je operacija »Začetek pomladi« zajela le Kosovelovo brigado, Tržaško brigado, 158. brigado »Antonio Gramsci«, škofjeloški odred in inženirski bataljon XXXI. divizije. V teh enotah je bilo kakih 1.300 borcev. Če pa upoštevamo še razne zaledne enote IX. korpusa (Gorenjsko vojaško področje, osebje v delavnicah in skladiščih, komanda mesta Cerkno itd.), potem se je v tistih dneh znašlo na Cerkljanskem v sovražnikovem obroču kakih 2.500 borcev, izmed katerih je bilo najmanj petsto neoboroženih. Sovražnikova premoč je bila torej očitna.

Sovražnikova ofenziva se je začela 19. marca, ko so njegove kolone začele preiskovati Jelovico. Naslednjega dne so bile tudi Dippelhoferjeve enote na zapornih položajih med Škofjo Loko in Idrijo, iz Idrije pa je istega dne krenil ob Idrijci navzdol proti

Želinu oziroma prek Masor proti Šebreljam večji del bojne skupine »Blank«, da bi se združil z drugim delom, ki je pritiskal iz Baške grape proti Reki, in tako sklenil obroč okrog partizanskih enot na Cerkljanskem in ozemlju med Poljansko in Selško dolino. To pa je bilo storjeno spričo hudega odpora udarne čete XXXI. divizije, ki se je morala zaradi sovražnikove premoči naposled umakniti na Vojsko, šele naslednjega dne, 21. marca. Brž ko so enote na zapornih položajih dosegle svoje cilje, so se začele na vso moč utrjevati, hkrati s tem pa je iz smeri Škofje Loke in iz Selške doline krenila v napad sovražnikova udarna skupina.

Naše enote, ki so se znašle v sovražnikovem obroču, so se strnile na območju Blegoša in Črnega vrha nad Novaki, poveljstvo nad njimi pa' je prevzel odposlanec štaba IX. korpusa Rudi Kodrič-Branko, nekdanji komandant XXX. divizije. Na posvetovanju štabov teh enot je bilo sklenjeno, da se bodo 22. marca zvečer prebili čez Selško dolino na Jelovico, odtod pa v Bohinj. Več kilometrov dolga kolona, v kateri je bilo tudi mnogo lažjih ranjencev, bolnikov, aktivistov s terena in neoborožencev, je zelo pozno krenila na pot in je v Selško dolino (med Železniki in Zalim logom) prispela tik pred zoro. Tam je predhodnica menda opazila sovražnikovo zasedo. Vendar je ni napadla in razbila, temveč je vodstvo kolone povsem nepričakovano ukazalo, naj se vsa kolona vrne nazaj na Crni vrh. To je bila napaka, ki se je že naslednjega dne prav hudo maščevala.

Sovražnikov obroč se je čedalje bolj ožil in zato našim tudi na Črnem vrhu ni bilo obstanka. Štabi so se ponovno sestali in sklepali. Tokrat so se dogovorili, da se bodo prebijali v dveh smereh. Prva kolona, v kateri naj bi bili obe italijanski brigadi, škofjeloški odred in pokrajinski komite KPS za Gorenjsko, naj bi se prebijala čez Črni kal in po vojaški cesti proti Luši, kjer bi zavila čez Selško dolino proti Lavtarskemu vrhu oziroma Sv. Mohorju. Drugo kolono so sestavljale vse druge enote (Kosovelova brigada, inženirski bataljon XXXI. divizije, Gorenjsko vojaško področje itd.), krenila pa naj bi po isti poti kot prejšnjo noč — čez Farji potok na Jelovico.

Prva kolona, ki je imela v predhodnici in zaščitnici po en bataljon škofjeloškega odreda, je srečno prispela vse do križišča, kjer se od vojaške ceste odcepi pot proti Martinj vrhu. Tam je naletela na sovražnikovo zasedo, na katero je 1. bataljon škofjeloškega odreda tokaj jurišal in jo razbil. To se je na poti proti

Luši ponovilo še nekajkrat. Bataljon je sicer vse sovražnikove zasede razbil, toda na cilj le ni prispel. Boji so ga bili namreč toliko zadržali, da se je prav tedaj, ko se je po dolini Luše bližal Selški Sori, začelo že daniti. V takšnih okoliščinah pa na preboj čez močno zavarovano Selško dolino ni bilo mogoče misliti. Toda najhuje je bilo to, da 1. bataljonu ni sledila vsa kolona, temveč le ena izmed obeh italijanskih brigad. Sovražnikove zasede, ki jih je bil 1. bataljon razbil, so se naknadno spet zbrale in preščipnile kolone nekako v sredini. Posledica tega je bila, da se je morala zadnja polovica kolone — tam je bila Tržaška brigada in 2. bataljon škofjeloškega odreda — umakniti nazaj proti Blegošu."[7])

Kakšna je bila končna usoda te kolone?

Prvi bataljon škofjeloškega odreda se je sovražniku tudi še v naslednjih dneh spretno izmikal in ni imel skoraj nobenih izgub, 158. brigada »Antonio Gramsci« je bila manj spretna in so Nemci precej njenih borcev polovili in postrelili, Tržaška brigada se je 28. marca tudi brez večjih izgub prebila čez Jelovico v Bohinj, 2. bataljon pa se je — kar ni bilo prav — razdelil na manjše skupine. Nekatere izmed njih so razbili Nemci, druge pa so se »zabile« in se kasneje vrnile v odred. V eni izmed takih skupin je bil tudi komandant odreda Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, nekdanji komandant Vojkove brigade. Ofenzive pa ni preživel, ker ga je pri Topolah nad Selško dolino sovražnik presenetil in ubil.[455])

Še slabše kot prvi se je godilo drugi koloni, ki 23. marca zvečer iz neopravičljivih razlogov ni zavila proti Jelovici, kakor je bilo dogovorjeno, temveč se je umaknila na Porezen. Tja so borci, premraženi in na smrt utrujeni, prispeli v zgodnjih jutranjih urah in v nekdanjih italijanskih podzemnih vojaških utrdbah legli k počitku, ne da bi se dovolj zavarovali. Nekaj ur

[457]) Spomini Toneta Volčiča, takratnega komisarja škofjeloškega odreda.

[458]) To se ie zgodilo 5. aprila, torej potem, ko so se glavne sovražn kove sile že umaknile s Cekljanjskega ter iz Selške in Poljanske doline, toda še vedno so vsepovsod križarile njegove bojne patrulje. Blaž se je tega dne z manjšo skupino kar podnevi napotil proti Selcam, v bliž ni katerih se je zadržvala večja skupina »zabitnikov«, vendar se je moral umakn ti proti Topolam, ker je sovražnikova izvidnica v zvoniku v Selcah opaz la njegovo skup n co in jo začela obstreljevati. Toda pri Topolah jih je v hrbet napadla druga • ovražnikova skupina, ki je prišla s Sv. Mohorja. Med unvkom čez sveže zorano nj.vo je ena izmed številnih sovražnikovih krogel zadela Blaža v noge in preden so ga dobili Nemci in domobranci v roke, se je Blaž — po izjavah domobrancev, ki so iih Angleži po končani vojni izročili našim oblastem — sam ustrelil (spom ni Toneta Volčiča).

kasneje je pod varstvom megle na vrh Porezna neopazno prispela močnejša skupina sovražnikovih vojakov in naše presenetila med spanjem.

». .. Brezbrižno smo spali po bunkerjih brez kakršnegakoli reda. V bunker, v katerem sem bil tudi jaz, so Nemci prišli po hodniku. Ker smo imeli zaprta vrata, so nas prebudili z eksplozijami dveh bomb, ki so jų vrgli pred vrata in jih razdejali. Mnogi izmed nas so bili ranjeni. Še strašnejša od tega pa je bila panika, ki nas je zajela. Čutili smo Nemce v hodniku in zato smo se skušali rešiti na prosto skozi strelno lino. Ko pa sem se splazil ven, sem se znašel pred tremi strojnicami, naperjenimi proti našemu bunkerju. Nemci so nam ukazali dvigniti roke za vrat in se postaviti v kolono. Nihče izmed nas se ni upiral ali poskusil zgrabiti za orožje ...

Kasneje, ko so nas združili z drugimi ujetniki, smo krenili v Jesenico. Bil sem za vodiča, ker sem poznal pot. Mislil sem tudi na beg, vendar nisem imel sreče. Grozili so mi s smrtjo, če jih kam zapeljem ali poskusim zbežati. Ko smo proti večeru prispeli v Jesenico, so nas vseh sto dvajset strpali v hlev pri Sovrčenu in dobro zastražili.

Drugega dne so nas začeli spuščati iz hleva po skupinah. Nato so nas po slovensko vprašali, kaj smo po poklicu. Jaz sem takoj rekel, da sem mizar, drugi, da je mehanik, tretji, da je šofer itd. Takoj so nas ločili od drugih, ki so jih odpeljali — na streljanje . . .«[459])

Ujetnike z ustreznimi kvalifikacijami so potem odpeljali v Gorico, vse druge — dvaindevedeset — pa so postrelili.[460]) Izmed tistih, ki so jim bili Nemci namenili smrt, sta se rešila le dva. Enega so slabo zadeli in je ostal živ, drugi pa se je bil že ponoči zakopal v gnoj in ga Nemci zjutraj niso opazili.

»...Poleg zidu sem z golimi rokami začel odmetavati gnoj, da tako napravim precej globok jarek, v katerega sem lahko legel. Prosil sem brata, da me pokrije, toda name je lahko nametal le tanko plast gnoja, ker so se medtem vrata že odprla in v hlev so vstopili Nemci. Slišal sem vpitje, videl pa nisem ničesar. Ko so še zadnje odpeljali iz hleva, je bilo nekaj časa vse tiho. Kmalu pa sem slišal, kako premetujejo po hlevu in šum korakov poleg sebe. Nekdo je z vilami prebadal gnoj. Imel sem srečo. Ko so odšli, sem vedel, da sem rešen. Kljub temu pa sem v gnoju ostal še vse dopoldne. Medtem so mi Nemci ustrelili brata in mnoge prijatelje .. .«[*])

[459]) Spomini Andreja Čuferja (Mestni muzej v Idriji).

460) Vaška kronika Jesenice (Mestni muzej v Idriji). Nekateri drugi viri (tako tudi Črtomir Šinkovec v članku Samo dva sta ostala živa . . . Borec 1959, stran 383) omenjajo 98 žrtev.

[*]) Spomini Gabrijela Feltrina (Mestni muzej v Idriji).

Največ izmed teh, ki so jih Nemci 25. marca ustrelili v Jesenici, je bilo iz 3. bataljona Kosovelove brigade. Toda to niso bile edine žrtve. Tudi v Gorje so 24. marca zvečer prignali deset partizanov in jih za vasjo postrelili. Precej borcev pa je padlo ali bilo postreljenih že na Poreznu in njegovih pobočjih. Ni ugotovljeno skupno število vseh, ki so to usodno jutro na Poreznu padli ali bili ujeti, toda dejstvo je, da se jih je bolj ali manj organizirano umaknila proti Bohinju le polovica. Vsi drugi — kakih petsto — pa so se razpršili in razen tistih, ki so jih prestregli Nemci ali njihove krogle, preživeli zadnje dni sovražnikove ofenzive v raznih skrivališčih, nato pa so zvečine spet vrnili v svoje enote.

Ali se tako hudemu porazu, ki so ga bile pretrpele naše enote v prvem delu sovražnikove ofenzive, res ni bilo mogoče izogniti? Ne, do poraza ne bi prišlo, če bi poveljstva enot, ki jih je bila sovražnikova ofenziva zajela na Cerkljanskem ali ob nekdanji jugoslovansko-italijanski meji, ukrepala odločneje. V tem primeru bi uspel že prvi poskus prodora čez Selško dolino na Jelovico. Za poraz Kosovelove brigade in drugih enot, ki so se bile zatekle na Porezen, je prav tako odgovorno vodstvo, ki je samovoljno spremenilo smer (na Porezen namesto na Jelovico) in ki se po prihodu na Porezen ni dovolj zavarovalo, zaradi česar je tudi prišlo do tako hudega presenečenja. Povsem zgrešen je bil tudi ukaz komandanta škofjeloškega odreda, naj se borci iz dela odreda, ki so ga bile sovražnikove zasede ob vojaški cesti potisnile nazaj proti Blegošu, prebijajo na svojo pest.

Za tako neodgovorno početje so se morali nekateri vojaški voditelji po končani sovražnikovi ofenzivi zagovarjati pred vojaškim sodiščem, eden izmed njih pa je bil pri tem obsojen celo na smrt.

V treh dneh so sovražnikovi vojaki na Cerkljanskem in v drugih krajih, ki jih je zajela ofenziva, počenjali hude stvari. Požigali sicer niso, so pa toliko bolj ropali in morili. Odpeljali so še tisto malo živine, kar je je bilo ostalo. Iz Gorij je tako odšlo 24 repov in še marsikaj drugega. Žito, ki ga niso mogli odpeljati, so stresali po tleh. Na Ravnah so nabrali 36 glav goveje živine, medtem ko so kmetom na Cerkljanskem vrhu pobrali 40 svinj, 21 konj in 58 govedi. Podobno je bilo tudi po drugih vaseh.

Ob tej priložnosti so sovražnikove skupine z železnimi drogovi in iskalci min pretaknile vsa poslopja in senike. Pri tem so imeli, žal, kar precej uspeha. V bližini Planine so tako odkrili sedem skladišč z orožjem in drugim materialom ter ga uničili. Odkrili so tudi neko votlino, v kateri so se skrivali štirje domačini in dva partizana. Vse so postrelili.

Mnogo materiala so Nemci v tistih enajstih dneh, ko so gospodovali nad Cerknim, odpeljali tudi iz tega središča partizanskega osvobojenega ozemlja in njegove neposredne okolice. Samo govejih kož je bilo za več kamionov. V roke jim je prišla tudi mlada aktivistka Fani Tušarjeva, skojevka in kurirka. Nemci so jo mučili, nato pa 2. aprila ustrelili. Razen nje so v Cerknem ubili še lekarnarja dr. Antona Kulota, češ da je zdravil partizane, Jakoba Sedeja, ker je bil partizan, in komaj 16-letnega Ludvika Ličarja, ki so ga pred usmrtitvijo še mučili.

V Novakih so sovražnikovi vojaki prijeli in ubili Jakoba Jemca in Janeza Tuška. Preden so ju ustrelili, so ju mučili, da bi zvedeli za partizanska skladišča. Čeprav sta zanje vedela, nista ničesar izdala. V tistih dneh pa je v bližini Novakov padlo še deset partizanskih borcev.

Na območju Podpleč so v tej ofenzivi ubili sedem ljudi. Med njimi so bili trije borci, dva domačina, dve pa ženski, ki sta bili prav takrat prišli obiskat svojce v partizanih. Na Novi Oselici je ob tej priložnosti padel tudi nekdanji komandir čete s težkim orožjem v Vojkovi brigadi Franc Kavadar. Prav pri Pagonu, kjer se je bila njegova četa pogosto zadrževala, so ga presenetili domobranci in ga ubili.

Še hujše zločine so Nemci in njihovi domači pomagači zagrešili v Žličniku pri Močniku, na Krulcah in pri Brdarju v Gorenji Kanomlji.

Kmetijo v Žličniku so imeli v najemu Štucinovi. Tja so 24. marca pridrveli Nemci in domobranci, zaprli v hišo vse, ki so jih tam dobili (gospodarja in gospodinjo, hčerko z dvema otrokoma in še dva otroka njihovih sorodnikov), nato pa hišo zažgali. Od tistih, ki so bili v njej, se ni nihče rešil.

Dva dni kasneje so se spravili še nad Močnikovo družino. Oče in starejša hči Pavla sta se pravočasno umaknila, toda gospodinjo, teto in sina so sovražnikovi vojaki odpeljali s seboj in jih na vrhu Jelenka zverinsko pobili. Kasneje jim je prišla v roke tudi Pavla, ki so jo odpeljali v Idrijo, nato pa spustili.

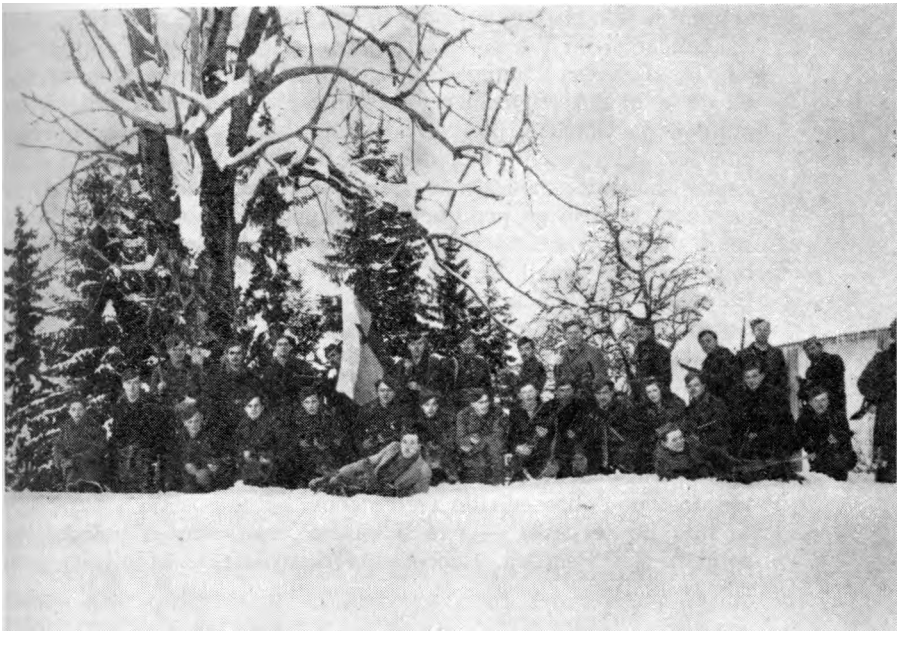

Del 1. bataljona Vojkove brigade januarja 1945 na Stari Oselici

Toda na poti domov so jo prestregli domobranci in jo po zverinskem mučenju ubili v Spodnji Kanomlji.

K Brdarju, kjer sta živeli dve družini, so Nemci in domobranci prišli 1. aprila. Ivana Bončino so prisilili, da jim je nesel zaboj z municijo na Rovtarjev vrh, nato so ga tam ustrelili, medtem ko so njegovo ženo s štirimi mladoletnimi otroci vred (najmlajši je imel le pet let), nečaka Jožeta Likarja ter Antona Vončino z njegovo hčerko in vnukinjo nagnali v hišo in jih žive sežgali.

Kot vselej, so sovražnikovi vojaki tudi med to ofenzivo zlasti iskali partizanske bolnišnice. Iz okrevališča pri Jagršcah so se pravočasno umaknili vsi ranjenci, toda nekatere izmed njih, ki so opešali in se poskrili v skalovje, so jih nekaj dni kasneje sovražniki vojaki izsledili in polovili. Povezali so jih z žico in odpeljali proti Krnicam, toda že na poti so jih postrelili. V tej

skupini je bilo enajst ranjencev in en član osebja tega okrevališča.

Srečnejši od teh so bili ranjenci — bilo jih je dvanajst — na Gopalšah pri Planini. Nekdo je nesel sovražniku na ušesa, da je v bližini partizanska bolnišnica. Sovražnikovi vojaki so pohiteli na Gopalše, požgali domačijo, gospodarja in njegovega sina Jožeta pa začeli pretepati, da bi jim izdala kje leži bolnišnica. Zvedeli niso ničesar. Nato so očeta pustili doma, sina po odpeljali na Želin, kjer so ga priključili skupini ujetih partizanov. Ponoči se je Jožetu posrečilo uiti, druge — po nekaterih podatkih so bili štirje, po drugih le dva — pa so naslednjega dne postrelili. Bolnišnico so Nemci kljub vsemu odkrili, čeprav po golem naključju, zadnjega dne ofenzive in jo požgali, toda ranjenci so bili takrat že na varnem.

Hude dneve je v zadnjih dneh marca preživljala tudi bolnišnica »Franja«, v kateri je bilo v tistih dneh 107 ranjencev in bolnikov, predvsem takih, ki sami niso mogli hoditi. Brž ko je vodstvo bolnišnice zvedelo, da so v bližini sovražnikovi vojaki, je vse dostope dobro očistilo vseh sledov, borce poslalo v bunkerje — bilo jih je devet — nad bolnišnico, ranjence in bolnike pa spravilo v skrivališča. Neposredna nevarnost je bolnišnici grozila 24. marca.

»... Ob pol enih sta padli prvi dve mini v našo grapo, vendar nista ničesar zadeli. Zavladala je tišina. Zaprli smo bunkerje, jih zakamuflirali, dali suhe hrane in elektriko. Sledili sta dve uri napetega pričakovanja. S položajev smo videli Nemce, kako so se ukopavali, drugi pregledovali teren, če so smrekice naravne ali posajene in premikali z mahom obraslo kamenje ter iskali sledi za nami. To izvidniško delo je izvrševalo pet sovražnikov. Iskali so četrt ure, prišli pet minut do postojanke, nato pa se vrnili...

Cez pol ure so se spet približali trije, šli so prek mesta naše straže, ki smo jo bili že poprej potegnili v postojanko in takrat tudi podrli mostove. Toda Nemec je v svoji drznosti zavil prek podrtega mostu in prišel petdeset metrov pred postojanko. Pomolil je le glavo in že se je vsulo nanj iz treh bunkerjev. Bliskovito je izginil. Dosegla ga je težka breda in za vedno ga je minila radovednost. Tedaj se je pričel pekel... Po bližnji cesti je prihajala kolona padlemu Nemcu na pomoč. Dva rafala iz naše strojnice in ni je bilo več. Bili smo popolni gospodarji položaja. In zopet se je nekje izza grmovja pojavila neka skupina. Rafal! Na cesti je ostalo nekaj negibnega, črnega. Tedaj je zapel za nami šare. Od tam nam ne morejo nič, smo si mislili.

Zopet je zavlada tišina, ki se zarine v možgane in vrta, vendar ne za dolgo. Osem min hkrati je v zraku zažvižgalo nad nami, mimo nas in razpočile so se nekje za nami v skalah. Bližal se je mrak. Morda bo konec za danes. Toda ne! Po skalah in grmovju

je nekaj pokalo. Nato so se pojavili na več krajih majhni, neštevilni zubeljčki, ki so trdovratno lizali suho rušo in prve popke resja. Uspelo jim je. Iz zubeljčkov so nastali požari, ki so pretili, da vse uničijo. S skal se je valilo razbeljeno kamenje in ognjeni ogorki, ki so iskali novih žrtev. Vmes je bilo slišati rafale ...

Opolnoči, ko je bilo zaradi ognja svetlo kot podnevi, je spet začelo pokati. Mar nas bodo sedaj napadli? Trajalo je le pet minut, naše strojnice pa so molčale.

Ob dveh ponoči je prišel vojaški vodja Golja in izrazil bojazen, da so naši trije pri težki bredi najbrž mrtvi. Pol ure je gorelo prav pri bunkerju. Ko je nekoliko ponehalo, je šel pogledat in je našel vse tri nezavestne. Že čez dan so si na usta tiščali zemljo, namočeno v vodi, položaja pa le niso zapustili. Zavedali so se, da jim je zaupana skrb za 107 ranjencev in da morajo sami umreti prej, ko pa bi spustili sovražnika v bolnišnico .. ,«“[2])

Sovražnikovega napada, ki so ga pričakovali 25. marca, iz nepojasnjenih razlogov ni bilo. Pač pa so na nasprotnem hribu opazili dolgo kolono s približno tisoč možmi in štiridesetimi mulami, ki so nosile težko oborožitev, vendar proti bolnišnici le niso krenili.

Že v zadnjih dneh marca se je močno zmanjšalo število vojaštva na Cerkljanskem, ki je odšlo proti Trnovskemu gozdu. Toda sovražnikove ofenzive še ni bilo konec. Povsod naokrog so krožile manjše patrulje — saj se kakega partizanskega napada ni bilo več bati — in stikale za skladišči, delavnicami in bolnišnicami.

Sovražnikove ofenzive »Začetek pomladi« je bilo na Cerkljanskem konec pravzaprav šele 5. aprila, ko se je odtod umaknila proti Idriji in Gorenji Vasi zadnja sovražnikova enota, čeprav so sovražnikove patrulje tudi še kasneje prihajale in strahovale prebivalstvo.[463])

[462]) Dr Franja Bovc-Bidovec, Odlomki kronike SVPB »Franja« od ustanovitve 23. decembra 1943 do 5. maja 1945 (Hronike o radu sanitetske službe u NOR 1941—1945, 10. zvezek, str. 248—250).

463) viri: **Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 113—128; dr. Pavla Jerina-Lah, Kronika SVPB »Pavla« od 6. decembra 1943 do osvoboditve (Hronike o radu sanitetske službe u NOR 1941—1945, 10. zvezek, str. 227—279); dr. Franja Bovc-Bidovec, Odlomki kronike SVPB »Franja« od ustanovitve 23. decembra 1943 do 5. maja 1945 (prav tam, str. 248—250); zapisniki o zaslišev**anju ujetnikov **Jakoba Šemrova z dne 30. marca 1945, Leopolda Novaka z dne 30. marca 1945** in **Herbertsa Jekabsonsa z dne 19. aprila 1945 (IZDG, fase. 226—III); mesečno poročilo OC XXXI. divizije z dne 24. aprila 1945 (IZDG, fase. 234—I); šolski kroniki Cerkno in Planina (Mestni muzej v Idriji);** krajevni kroniki **Novaki** in **Reka (prav tam); vaška kronika Jesenica (prav tam); kronike Novaki, Srednja Kanomlja in Zakriž (prav tam); rekonstrukcija NOB na Krnicah (prav tam); podatki o Planini (Goriški muzej, »Vojkova brigada«, fase. II—E); podatki o**

»KONEC ZIME« V TRNOVSKEM GOZDU

(Skica 20)

Operacija »Konec zime« je potekala hkrati z operacijo »Začetek pomladi«. Razdelili bi jo lahko na dve obdobji: v prvem je sovražnik po opravljenih izvidniških akcijah krepil obroč okrog glavnine partizanske vojske na območju Banjške planote, Čepovanske doline in Trnovskega gozda, v drugem (od 26. marca do 1. aprila) pa je potem, ko je bil dobil še zadnje okrepitve, z vseh strani krenil v napad z namenom, da obkoljene partizanske enote uniči. Zato je bilo tudi skupno število vojaštva, ki ga je bil sovražnik pritegnil k izvajanju operacije »Konec zime« v začetku manjše kot pa v njenem zadnjem obdobju. Sprva je imel na območju Trnovskega gozda kakih 23.000, ob koncu ofenzive pa že najmanj 30.000 mož.

Medtem ko je sovražnik med operacijo »Začetek pomladi« obkoljeno območje s treh strani blokiral, napadal pa s četrte strani, je to bilo pri operaciji »Konec zime« nekoliko drugače. V tem primeru je sovražnik blokiral celotno območje, udarjal pa je na glavnih smereh zdaj tu zdaj tam in tako zoževal obroč. Ta pa vsaj v prvem delu operacije ni bil povsem sklenjen in se glavnini IX. korpusa ne bi bilo težko umakniti iz njega. Toda poveljstvo korpusa se za to odločitev vse do zadnjega ni ogrelo, saj se s tolikšno vojsko ni imela kam umakniti: na Cerkljanskem je divjala sovražnikova ofenziva, Vipavska dolina in Kras — ne glede na neustrezno zemljišče za gibanje in delovanje tolikšne vojske — sta bila polna četnikov, na Pivki pa so gospodarili nedičevci. Zato je v Trnovskem gozdu vztrajalo do zadnjega in se je s svojimi enotami umaknilo odtod šele potem, ko ni bilo več drugega izhoda in ko je sovražnik del osvojenega ozemlja (Cerkljansko, šentviškogorsko planoto in Banjško planoto) že izpraznil.

V začetnem obdobju operacije »Konec zime« — po 19. marcu — je imel sovražnik na voljo tele sile:

Enote že omenjene bojne skupine »Blank«, ki so skupno štele 3.500 do 4.000 mož, so se ukopale na položajih vzdolž črte Idrija—

Gorjah (Mestni muzej v Idriji »Gorje«), Ravnah (prav tam, »Ravne«) in Zelimi (prav tam, »Želin«); zapiski Karla Burnika (prav tam, zvezek 19); spomini Gabrijela Beltrina (prav tam, »Jesenica«), Cirila Čadeža, Andreja Cuferja, Janeza Jerama, Ane Kranjc (prav tam, »Zakrižu«), Marije Mažgon (prav tam, »Cerkljanski vrh«), Andreja Marcine (prav tam, »Straža«). Antona Prebila, Slavice Slabe-Makuc (prav tam, »Cerkljanjski vrh«) in Antona Rebolja; dnevno poročilo org. štaba slov. domobranstva za 3. april 1945 (IZDG, d. a., fase. 281—IV).

Šebrelje—Bukovo z nalogo, da onemogočijo stike med partizanskimi silami, ki jih je zajela operacija »Začetek pomladi« na Cerkljanskem, in silami na območju Vojskega in v Trnovskem gozdu.

Na Banjški planoti je od 3. bataljona 15. SS policijskega polka prevzela položaje 24. SS brigada kraških lovcev“[1]) z nalogo, naj očisti to planoto.

Iz Gorice čez Trnovo proti Lokvam je pritiskal 2. kozaški polk“[5]) (brez enega bataljona).

Na zapornih položajih v Vipavski dolini vzdolž ceste Gorica—Ajdovščina—Col so bile enote četniške Dinarske divizije in domobranskega 1. udarnega polka s sedežem v Ajdovščini.

Na položajih vzdolž črte Col—Črni vrh nad Idrijo— Idrija pa so bile razen nemških, nedičevskih, četniških in domobranskih še nekatere italijanske enote, ki so jih pripeljali tja iz Trsta in Istre.

Sovražnikova operacija »Konec zime« je zajela glavnino IX. korpusa, ki je bila v začetnem obdobju ofenzive razporejena takole: na območju Vojskega Gregorčičeva brigada, italijanska 156. brigada »Bruno Buozzi« in udarna četa XXXI. divizije, na šentviškogorski planoti 157. brigada »Guido Piccelli« in artilerija IX. korpusa, na Banjški planoti Vojkova brigada in 2. brigada NO (prej VDV), na območju Trnovega Prešernova in Gradnikova brigada in pred Colom Bazoviška brigada. V vseh teh operativnih enotah je bilo kakih tri tisoč borcev, torej osemkrat manj od sovražnikovega vojaštva/[66])

OBRAMBA BANJŠKE PLANOTE

(Skici 18 in 20)

Potem ko so enote IX. korpusa v iznenadnem naletu 16. marca očistile sovražnika Čepovansko dolino, Banjško planoto in

[464]) Brigado sta sestavljala 59. in 60. polk, imela pa je kakih 8.000 mož. Zadrževale so se okrog Vidma. V brigadi so bile enote sestavljene po raznih narodnostnih pripadnostih. Tako je na primer ugotovljeno, da sta se te ofenzive udeležila — kot sestavna dela brigade — tudi francoski protiboljševiški bataljon in španska prostovoljska legija.

V tistih dneh je bilo na območju Furlanije in Slovenske Benečije osem kozaških polkov, ki so skupno z 237. divizijo v Istri, 188. divizijo ob Tržaškem zalivu, 710. divizijo na obalah med Sočo in Tagliamentom in še nekaterimi drugimi manjšimi enotami sestavljali 97. armadni korpus.

[466]) Toliko borcev so štele samo operativne enote (čeprav je bilo tudi v teh mnogo takih, ki se bojev običajno niso udeleževali, kot na primer pratežniki, štabno osebje itd.), toda v Trnovskem gozdu je bilo takrat približno enako število pripadnikov neoperativnih enot (štaoi divizij in korpusa ter nj hove posebne enote in ustanove, bolnišnice, oblastni organi itd.).

Trnovski gozd, so Vojkovo brigado napotili v Čepovan, kjer naj bi bila — kot vse kaže — rezerva korpusnega poveljstva.

Tam pa je ostala le en dan, zakaj že naslednjega popoldneva (to je bilo 17. marca) so nekatere njene enote hitro naložili na tri kamione in jih poslali proti Lokovcu. Korpusna služba je bila namreč zvedela, da se je tri ure poprej pripeljalo v Grgar kakih trideset kamionov vojaštva. To je bil 3. bataljon 15. SS policijskega polka, ki je prispel iz Trsta. V Grgarju je izstopila le polovica bataljona, kajti petnajst kamionov je krenilo naprej proti Ravnam na Banjški planoti, kjer so se nemški policisti zapletli v boje z enotami 2. brigade NO. Vojaštvo, ki je ostalo v Grgarju, pa se je napotilo v dve smeri: proti Zavrhu, kjer jih je zavrnila Gradnikova brigada, in proti Lokovcu.

Tja so prispeli pred vojkovci in so jim tam postavili celo zasedo. Brž ko so naši kamioni pripeljali na čistino, jih je sovražnikova zaseda pri cerkvi napadla iz neposredne bližine. Med borci 2. bataljona na kamionih je za hip nastala zmeda, bilo pa je tudi nekaj žrtev. Dva borca sta bila ubita, pet jih je bilo ranjenih. Toda bataljonsko poveljstvo je odločno ukrepalo in z borci takoj jurišalo proti sovražnikovim položajem. Nemci niso vzdržali in so se začeli umikati. Naši so ho teh za njimi in si prizadevali, da bi jih obkolili. Čeprav so bili nekajkrat prepričani, da jim je to že uspelo, so morali naposled vselej ugotoviti, da so se jim Nemci v zadnjem hipu izmuznili iz obroča. Medtem se je še znočilo in tako jim je sovražnik dokončno ušel. Vendar ne nekaznovano, saj sta dva vojaka padla, štirje so bili ranjeni, enega pa so naši celo ujeli. Pri tem so zaplenili tudi nekaj orožja, municije in opreme.

Teh bojev sta se udeležila le 1. in 2. bataljon, medtem ko so 3. bataljon poslali — na ukaz korpusnega poveljstva — najprej na Lokve, odtod pa kot okrepitev enotam XXX. divizije na Otlico.

Vendar se sovražnik le ni povsem umaknil z Banjške planote, zakaj že naslednje jutro, 18. marca, je prav blizu cerkve v Lokovcu spet zaropotalo. Četa iz 1. bataljona, ki je sicer imel svoje položaje južno od cerkve, je bila namenjena proti Spodnjemu Lokovcu, da bi postavila zasedo nad cesto, ki pelje tja iz Puštal. Toda spotoma je sama padla v sovražnikovo zasedo, ki se je bila prikrila pri Gorjupu. Zato se je umaknila na nekoliko višje položaje, odkoder je imela dober pregled nad Gor-

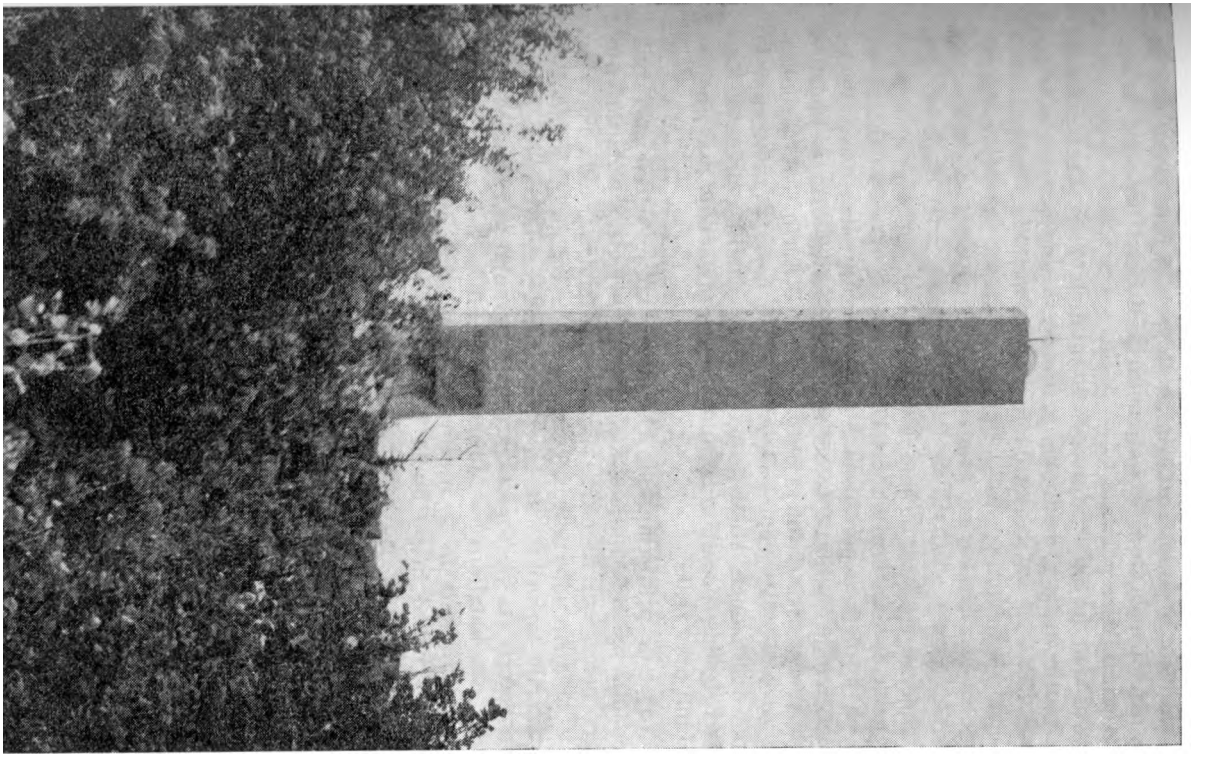

Spomenik nad grobnico v Trnovem pri Gorici, kjer je pokopanih 247 borcev

jupovo hišo. V popoldanskih urah je spet napadla. Prva dva juriša nista uspela, toda v tretjem so naši borci naposled le zavzeli sovražnikove položaje.

Ves dan je bil v boju tudi 2. bataljon, ki je imel položaje na desnem krilu 1. bataljona, in sicer zahodno od cerkve v Lokovcu. Naši so se sovražniku nekajkrat približali in ga hoteli z ročnimi bombami prisiliti k umiku z višinskih položajev, vendar jih je ta izza bunkerjev, ki si jih je bil napravil iz skal, vselej zavrnil.

Omeniti je treba, da je pokrajina na Banjški planoti silno nepregledna, polna kraških vrtač in skalovja. Gozdov skoraj ni, pač pa je planota poraščena z grmovjem in ostro travo. Vsako krpico zemlje so ljudje izkoristili za obdelovanje in jo obdali s kamnitimi zidovi, da bi jo obvarovali pred burjo. Takšna pokrajina je omogočala tudi podnevi najrazličnejša presenečenja in zato v tistih dneh, ko se je na Banjški planoti zadrževala Vojkova brigada, spopadi z ročnimi bombami in boji prsi ob prsi niso bili prav redki.

To se je primerilo tudi 19. marca, ko je skušal sovražnik iznenaditi naš 1. bataljon. Res se mu je uspelo približati njegovim položajem že na kakih petnajst metrov, toda borci so ga v zadnjem hipu zapazili, ga zasuli z ročnimi bombami in odgnali. Ob tej priložnosti so zaplenili tudi angleško brzostrelko. Proti večeru sta po topniškem obstreljevanju sovražnikovih položajev oba bataljona — 2. bataljon je bil še vedno na desnem krilu 1. bataljona in so njegovi položaji segali vse do Učja — krenila v napad in po hudih bojih sovražnika pognala v beg.

Tega dne so na sovražnikovi strani padli trije vojaki, ranjenih je bilo pet. Vojkovci so izgubili enega borca,“[7]) ranjeni so bili štirje, med njimi tudi brigadni komisar.[468])

[467]) **To je bil komandir 1. čete 1. bataljona Jože Srna, ki ga je sovražnikov ostrostrelec zadel s kroglo naravnost v čelo. Tega dne je 1. bataljonu pomagala tudi neka desetina s težko strojnico iz 2. bataljona. Skupina je štela pet borcev. Ko pa so se zvečer — po pripovedovanju Lovra Korošca-Branka — vračali v bataljon, so jih Nemci iz zasede presenetili in ujeli. Takoj so jih postrelili, toda eden izmed borcev je bil prestreljen le skozi brado in je ostal živ. Ko so se Nemci umaknili, se je Alojz Štros, tako mu je bilo ime, priplazil do svojih, ki so ga takoj napotili v bolnišnico. (O tem dogodku ni zasled ti v brigadni dokumentaciji nobenih podatkov.)**

[468]) **To je bil Jože Lenart. Za novega komisarja so takoj imenovali Jožeta Berceta-Rudija.**

Tega dne je bil ranjen tudi Matija Mihelič, ki se spominja, kako je sovražnikova mina, ki se je razstrelila v njegovi bližini, hkrati ranila tri in ubila enega borca. (O borcu, ki naj bi ga mina ubila, v brigadni dokumentaciji tudi ni nobenih podatkov.)

Dvajsetega marca sta bila bataljona na prejšnjih položajih. Ker pa so v divizijskem poveljstvu zvedeli, da sovražniku prihajajo nove okrepitve (dejansko so to bile enote 24. SS brigade kraških lovcev, ki so zamenjale 3. bataljon 15. SS policijskega polka), in so se bali, da oslabljena Vojkova brigada ne bo mogla vzdržati sovražnikovega pritiska, so ji poslali na pomoč 3. bataljon Gradnikove brigade. Tega dne je naše položaje napadalo kakih 300 sovražnikovih vojakov, ki pa niso dosegli nobenega uspeha. Nasprotno, ko je popoldne prispel na Banjško planoto še bataljon Gradnikove brigade, so naši krenili v napad in z obkoljevalnim manevrom sovražnika prisilili k umiku.

Naslednjega dne je sovražnik še bolj okrepil svoj pritisk, ki pa so ga vojkovci s pomočjo gradnikovcev vzdržali in proti večeru ponovno z nasprotnim napadom pognali sovražnika v beg, čeprav je bil ta okrepljen tudi z avtomatskim topom, ki je nažigal po naših borcih in njihovih položajih. Za neuspeh se je * sovražnik ob umiku maščeval tako, da je požgal vasi Podlešče in Ravne.

Dvaindvajsetega marca je bilo sorazmerno mirno, medtem ko so se zaostrili boji na nasprotni strani globeli — pred Trnovim. Zato je divizijsko poveljstvo vrnilo tja ne le 3. bataljon Gradnikove brigade, temveč je tej šel pomagat še 2. bataljon Vojkove brigade. Tako je ostal na Banjški planoti le še 1. bataljon Vojkove brigade, na njenem desnem krilu pa je bila 2. brigada NO.

Sovražnik je bržkone opazil, da so položaji naših enot na Banjški planoti močno razredčeni, in je zato 23. marca silovito napadel. Tokrat je bil uspešen, saj je imel veliko premoč, in je zasedel višinske položaje nad Srednjim Lokovcem.

Medtem je tudi korpusno poveljstvo ocenilo, da ima za uspešno obrambo obeh smeri — od Trnovega proti Lokvam in čez Banjško planoto proti Čepovanu — premalo sil na voljo in je ukazalo, naj se 1. bataljon Vojkove brigade 23. marca ponoči premakne čez Čepovan proti Lokvam, 2. brigada NO pa naj se prebije sovražniku za hrbet na Kras. To je bilo tudi storjeno in tako se je sovražnik naslednjega dne lahko nemoteno polastil ne le vse Banjške planote, temveč tudi Čepovanske doline.[46"])

[469]) **Viri: Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 128—135; dnevna poročila štaba XXXI. divizije z dne 19.—23. marca 1945 (IZDG, fase. 277—I); vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1945 (Milan Trušnovec-Milče, Opatija); relacija štaba XXXI. divizije z dne 19. marca 1945 (prav tam); mesečno poročilo**

NAPAD MED PREVZEMANJEM POLOŽAJEV

(Skici 18 in 20)

Istega dne kot na Banjški planoti se je močno poslabšal položaj tudi na nasprotni strani Trnovskega gozda, kjer je sovražniku uspelo osvojiti silno pomembno višinsko točko nad cesto Col—Otlica. To je bil Sinji vrh (kota 1002), ki je v tej ofenzivi šestkrat menjal gospodarja. Korpusno poveljstvo se je zbalo, da ne bi sovražnik prodrl prav na Otlico in je zato ukazalo, naj Gradnikova brigada pusti na območju Trnovega en sam bataljon, z drugima dvema pa naj pohiti na pomoč Bazoviški brigadi, pri kateri je bil že nekaj dni tudi 3. bataljon Vojkove brigade.

To noč je bilo na prostoru med Trnovim, Zavrhom in Lokvami zelo živo. Drugi in 3. bataljon Gradnikove brigade sta odhajala na Otlico, njune položaje pri Podgozdu pa je tik pred zoro zasedel 2. bataljon Vojkove brigade. Zaradi megle in oblačnosti je bilo temno kot v rogu in borci sploh niso mogli vedeti, kje so in kakšno je zemljišče pred njihovimi položaji. Upali so, da se bo kmalu zdanilo in da se bodo ob dnevni svetlobi bolje razgledali. Takrat naj bi vzpostavili tudi neposredno zvezo s 1. bataljonom Gradnikove brigade na desnem krilu pri Zavrhu in z enotami Prešernove brigade, ki so imele položaje na levem krilu proti Voglarjem in Trnovemu.

Toda 2. kozaški polk je napadel, preden se je zdanilo.

»... Napadli so nas iznenada in z vso močjo. Vsuli so se na naše položaje z vseh strani tako na gosto, kot bi nas preplavil roj velikih kobilic. Pokalo je spredaj in zadaj ter na obeh bokih. Položaje je zajel orkan z oglušujočim grmenjem, kjer sta namesto dežja padala svinec in jeklo. V tem bojnem metežu ni bilo mogoče vedeti, kdo pije in kdo plača. To je bil krvavi ples, kakršnega nisem bil doživel ne preje ne pozneje. Reglanje strojnic, pokanje min in granat, detonacije ročnih bomb, beganje in prerivanje, poveljevanje, vpitje in jok, ter klicanje na pomoč se je zlivalo s strašnim truščem v enotno harmonijo uničenja in smrti.. .«[470])

To jutro je krenilo v napad v tej smeri več kot dva tisoč sovražnikovih vojakov, izmed teh okrog tisoč petsto ob podpori petih tankov proti položajem Prešernove brigade, približno šeststo pa proti položajem vojkovcev in gradnikovcev. Najhujši pritisk

štaba Vojkove brigade z dne 24. marca 1945 (IZDG, fase. 277—II); relacija štaba Vojkove brigade z dne 14. aprila 1945 (prav tam); zapisnika o zaslišanju ujetnikov Josefa Göschia z dne 23. marca 1945 in Ericha Thiela z dne 27. marca 1945 (IZDG, fase. 226—III); Rihard Markovič, Življenjepis, str. 59—63 (rokopis); spomini Lovra Korošca-Branka in Matije Miheliča.

*[70]) Rihard Markovič, Življenjepis, str. 68—69 (rokopis).

je sovražnik izvajal na položaje 2. bataljona Vojkove brigade in 3. bataljona Prešernove brigade na njegovem levem krilu, kamor je padlo tudi največ min in granat.

Naši borci so se sprva uspešno branili, saj tudi sovražnik v temi ni mogel vedeti, s kom se v nepopisni zmedi bori — s partizani ali s svojimi. Zavrnili so prvi sovražnikov naskok. Ko se je zdanilo, so opazili, da so njihovi položaji pomaknjeni zelo naprej in zato močno izpostavljeni. Za hrbtom so borci imeli planjavo, na redko posuto s skalami.

Medtem je sovražnik obnovil napade. Njegova premoč je bila več kot očitna in vojkovci niso vzdržali.

»... V strašni zmedi so nekateri borci streljali, drugi bežali, medtem ko so sovražnikovi vojaki v gručah jurišali proti njim. Videl sem Nemca, ki je skočil v mitralješko gnezdo. Brcnil je težko strojnico tako močno, da se je prevrnila in se ropotaje kotalila navzdol prav pred noge nekemu borcu. Ta je strojnico hlastno popadel in z njo zasekal luknjo v skupino najbolj vsiljivih sovražnikovih vojakov.

Grozila je nevarnost, da bodo Nemci z vrha napadli tudi položaj mojega voda. Zato sem borcem velel, naj se umaknejo nekoliko bolj nazaj. Na novem položaju je bilo kritje slabše, zato pa smo imeli zaščiten hrbet in boljši pregled nad bojiščem. Sovražnik je bržkone precenjeval našo moč ali pa je imel opravka z ranjenci, ker se je pritajil na zavzetem položaju. To smo izkoristili za utrjevanje in s tem smo zadržali Nemce še za kakih deset minut.

Nato so Nemci ponovno napadli. Naši rafali jih niso mogli zadržati. Med skale so metali ročne bombe z lesenimi držaji. Skale pa so z nasajenimi bajoneti na puškah preskakovali kot lovski psi.

Tedaj sem zagledal tik pred seboj prizor, ob katerem mi je v žilah zledenela kri. Videl sem, kako je en sam Nemec pobil dva borca, ne da bi mu bilo treba sprožiti puško. Prva žrtev je postal komandir 1. čete 2. bataljona Janko Mlakar, doma iz neke vasi na Cerkljanskem. Druga žrtev pa je bil borec mojega voda, visok 18-letni fant z Bleda.

Komandir Janko je stal med dvema velikima skalama in se sklanjal nad mladim fantom, ki je tiščal glavo v tla. Kazalo je, da ga je komandir oštevalˌ ker ni streljal po sovražniku. Tedaj je na skalo nenadoma skočil sovražnikov vojak, ki je zgrabil puško za cev, s kopitom pa na vso moč treščil Janka po glavi. Hip kasneje je z bajonetom na puški prebodel še fanta na tleh. Za hip se mi je stemnilo pred očmi. Stisnil sem prožilec na svoji strojnici. Rafal je usekal med Nemce. Morilec se je opotekel in zgrudil. Njegova čelada je zadela ob skalo in zamolklo zadonela .. V[71])

[471]) Prav tam, str. 70—71.

Bataljon se je umikal proti Zavrhu in tam zasedel nove položaje. Sovražnik pa je bil kmalu za njim in ga je napadel v oba boka. Spet se je bilo treba umakniti, tokrat proti Lokvam.

Bataljonu so nato poslali na pomoč še del 1. bataljona, ki je bil ponoči zasedel položaje med Lokvami in čepovanom, da bi pred sovražnikovim napadom varoval to smer. Ko pa so naši prispeli tja, so ugotovili, da so prepozni, zakaj 2. bataljon se je bil medtem že umaknil v neznano smer. Bilo se je treba hitro umakniti, ker je pokalo že vsepovsod, celo na Lokvah.

Tam je brigadna četa s težkim orožjem med umikom iz Zavrha že v dopoldanskih urah padla v sovražnikovo zasedo. Nihče ni vedel, kako je mogla zaseda tako hitro priti tja, toda dejstvo je, da je četa ob tej priložnosti izgubila mule s težkim orožjem vred, človeških izgub pa ni bilo mogoče ugotoviti.

Razpršeni vojkovci so se v večjih ali manjših skupinah in tudi posamič bolj ali manj uspešno prebijali čez cesto Trnovo—Lokve—Čepovan proti Mali Lažni, cestnemu križišču med Lokvami in Otlico. Tja so se umikale tudi enote Prešernove brigade in 1. bataljona Gradnikove brigade.

Ni bilo težko ugotoviti, da manjka mnogo borcev, največ pa iz Vojkove brigade. Še prejšnjega dne je bilo v brigadi prisotnih 343 borcev, dan po usodnem boju pri Podgozdu pa so jih našteli 86 manj. V naslednjih dneh se jih je vrnilo še kakih trideset, medtem ko je bilo vse druge — več kot petdeset — prišteti med padle in pogrešane. Padlih bržkone ni bilo toliko kot pogrešanih oziroma razhajkancev, ki so se vrnili na domove ali pa se vključili v kako drugo enoto. Navzlic temu je to bil eden izmed najhujših udarcev, kar jih je bila doživela Vojkova brigada v času svojega obstoja.

Izgube Prešernove brigade in 1. bataljona Gradnikove brigade so bile mnogo manjše. Zelo občutne izgube je imel sovražnik. Po naših, vendar nepreverjenih poročilih je mogoče sklepati, da je imel sovražnik skoraj sto mrtvih in ranjenih vojakov.[472])

Brigada (brez 3. bataljona) je bila na območju Male Lažne še tri dni, ne da bi jo sovražnik, ki se je bil ustavil na Lokvah, kaj vznemirjal. Skupno s Prešernovo brigado je bila ves čas na

[472]) Poročilo republikanske kvesture v Gorici z dne 27. marca 1945 (IZDG, fase. 680) bržkone ni povsem točno, vendar le dokazuje, da so bile v teh bojih izgube na obeh straneh zelo velike, toda na nemški večje kot na partizanski strani. Omenjeno poročilo navaja, naj bi partizani imeli več kot sto mrtvih, medtem ko naj bi Nemci izgubili ves policijski bataljon s tristo možmi.

položajih, pripravljena na vsako morebitno presenečenje s strani sovražnika. Številčno stanje se je spet dvignilo na 354 borcev, ker se je bilo vrnilo nekaj pogrešancev, iz štaba divizije pa so v brigado poslali tudi precej novincev.

Na Mali Lažni je brigada ostala vse do 28. marca, ko je v skladu z novim ukazom divizijskega poveljstva položaje prepustila Prešernovi brigadi in v popoldanskih urah krenila na Otlico, kjer so jo že čakale nove naloge.[473])

PREBOJ NA PIVKO

(Skica 21)

Obkoljenemu IX. korpusu je v Trnovskem gozdu z vsakim dnem grozila hujša nevarnost, zakaj obroč je postajal čedalje ožji. Od 19. marca dalje je sovražniku uspelo potisniti enote IX. korpusa ne le z Banjške planote in Čepovanske doline, temveč tudi s šentviškogorske planote, tako da je 28. marca ostal v rokah naših enot le še del Trnovskega gozda in Vojskarska planota.

Bilo je očitno, da se sovražnik pripravlja na zadnji sunek. V ta namen je imel na krajši fronti močnejše sile kot ob začetku ofenzive.

Bojni skupini »Blank« in »Hahn« (24. SS brigada kraških lovcev) sta bili usmerjeni proti Vojskemu in Gorenji Trebuši, bojna skupina »Bikowsky« (2. kozaški polk brez 3. bataljona) se je pripravljala na napad z Lokev proti Otlici, bojna skupina »Lerch« (enote četniške Dinarske divizije in domobranskega 1. udarnega polka) so bile še vedno na zapornih položajih vzdolž ceste Gorica—Ajdovščina—Col, medtem ko je bila na Colu posebna udarna skupina, ki naj bi zasedla Sinji vrh in se na Otlici združila s skupino »Bikowsky«. Znano je, da je imel sovražnik na Colu neko četniško brigado, en bataljon nedicevcev, 3. bataljon 2. kozaškega polka, 11. četo SNVZ in še nekatere italijanske enote. Močno je njegove položaje okrepila bojna skupina »Dippelhofer«, ko je prišla na območje Col—Črni vrh nad Idrijo—Zadlog. Te-

[473]) Viri: **vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1945 (IZDG, fase. 277—I); poročili Vojkove brigade z dne 26. in 29. marca 1945 (IZDG, fase. 277—II); relacija štaba Vojkove brigade z dne 14. aprila 1945 (IZDG, prav tam); situacijsko poročilo OC Prešernove brigade z dne 25. marca 1945 (IZDG, fase. 75—I); Rihard Marković, Življenjepis, str.68—71 (rokopis); spomini Antona Rebolja; Gradnikova brigada, str. 478—479; Prešernova brigada, str. 574—578; poročilo republikanske kvesture v Gorici z dne 27. marca 1945 (IZDG, fase. 680).**

žišče te skupine, ki so jo — kolikor nam je znano — sestavljali domobranski 2. bataljon, domobranske posadke iz Dolomitov, že omenjena grška enota in 2. bataljon 1. polka nedicevskega korpusa, bržkone pa še katere druge enote, je bilo na desnem krilu — na območju Črnega vrha in Zadloga, odkoder bi sovražnik pritisnil proti Sinjemu vrhu in Otlici.

Brž ko je korpusno poveljstvo uvidelo, kaj sovražnik namerava, je sklenilo, da se z vsemi enotami, ki jih je imelo okrog sebe, prebije proti Pivki. V ta namen je nameravalo na odseku Col—Zadlog zbrati tri brigade: pred Colom na desnem krilu naj bi bila Gradnikova, pred Črnim vrhom in Zadlogom na levem krilu Bazoviška, v sredini — od Križne gore do Špičastega vrha nad Zadlogom — pa Vojkova brigada, ki se ji je bil po daljši odsotnosti spet priključil njen 3. bataljon.

Preden je Vojkova brigada lahko prišla na nove položaje, je sovražnik že krenil v napad in tako onemogočil izvedbo prvotne zamisli korpusnega poveljstva. Vojkova brigada je bila 29. marca še na Otlici, ko je sovražniku iz Zadloga uspelo potisniti borce Bazoviške brigade z zelo pomembne kote 1066 ob poti proti Sinjemu vrhu in Otlici. V zgodnjih popoldanskih urah so jo poslali Bazoviški brigadi na pomoč.

Brž ko je 1. bataljon prispel na nove položaje vzhodno od mlina na Mali gori, je skušal pregnati sovražnika s kote 1066, vendar mu to ni uspelo. Drugi bataljon, ki je zasedel položaje na levem krilu 2. (ruskega) bataljona Bazoviške brigade zahodno od križišča na Mali gori in nadziral dolino Idrijske Bele, ni imel tega dne nobenega stika s sovražnikom. Uspešen pa je bil 3. bataljon, ki je bil čez dan v brigadni rezervi, ponoči pa je skupno z ruskim bataljonom v nasprotnem napadu spet osvojil koto 1066.

Naslednjega dne, 30. marca, so se razmere silno poslabšale. Bojna skupina »Bikowsky«, ki je že prejšnjega dne prebila oslabljene položaje Prešernove brigade na Mali Lažni, se je bližala Predmeji. Z več strani je sovražnik krenil tudi nad Gregorčičevo brigado na Vojskem, tako da se je ta morala umakniti v Mrzlo rupo in Vojsko prepustiti sovražniku. Silno pomemben uspeh je sovražnik dosegel tudi z osvojitvijo Sinjega vrha, ki je tega dne že šestič menjal gospodarja. Kot povsod drugod je ta dan krenil v napad tudi sovražnik iz Zadloga in po hudem topniškem in minometnem obstreljevanju ponovno zavzel koto 1066, ruski

bataljon Bazoviške brigade in 3. bataljon Vojkove brigade pa potisnil nazaj proti Otlici.

Umakniti se je moral tudi 1. bataljon, ki je imel položaje na desnem krilu ruskega bataljona. To je storil v silno težavnih okoliščinah, saj o umiku levega soseda ni bil obveščen.

»... Nenadoma smo opazili, da nas obstreljujejo tudi v bok. To nas je presenetilo, saj smo vendar vedeli, da mora biti tam ruski bataljon. Zato smo tja napotili patruljo. Ta še ni prispela prav daleč od naših položajev, ko jo je sovražnik že napadel. Eden izmed borcev je padel, dva pa sta pritekla nazaj in povedala, da so na položajih ruskega bataljona že Nemci, Rusov pa da ni nikjer več.

Nemci so imeli s tem višje položaje od naših in zato sva s komandantom bataljona sklenila, da se umaknemo. To pa ni bilo tako preprosta zadeva, zakaj umikati se je bilo treba čez planjavo, ki so jo bili sovražnikovi mitraljezci nenehno obstreljevali. Vendar kakega drugega izhoda ni bilo. Če bi čakali, bi nas sovražnik utegnil povsem uničiti. Med umikom smo imeli precej ranjenih, nekaj pa jih je tudi padlo .. ,«[474])

Razmere, v katerih se je v zadnjih dneh meseca marca znašla Vojkova brigada in druge enote IX. korpusa na širšem območju Otlice, so se z vsako uro čedalje bolj približevale kritični točki. Borci so bili izmučeni, zamazani in sestradani, saj za tolikšno vojsko ni bilo kje dobiti hrane.[475]) Najhuje je bilo to, da so bile izčrpane tudi že vse zaloge municije in se je dogajalo, da borci niso več streljali po sovražniku, čeprav jim je prišel prav blizu, temveč so zadnje naboje hranili za največjo nujo in neposredno obrambo.

Toda vzdržati je bilo treba še en dan, zakaj korpusno poveljstvo je sklenilo, da se bo z obkoljenimi enotami prebilo 31. marca ponoči. V noči pred tem so se brigade medsebojno povezale in se dobro utrdile, da bi vzdržale do naslednje noči. Na desnem krilu položajev proti Colu je bila Gradnikova brigada, izredno pomembni Obli vrh (trig. 1110) je zasedel 3. bataljon Bazoviške brigade, severno od njega (do kote 931) so bili položaji 1. bataljona iste brigade, od kote 931 do kote 964 je bila Vojkova brigada, na njenem levem krilu pa 2. bataljon Bazoviške brigade.

[474]) Spomini Lovra Korošca-Branka, takratnega komisarja 1. bataljona.

[475]) Primer, ki ga Rihard Markovič opisuje v svojem življenjepisu, ni bil niti najmanj izjemen: » . . . Neki borec je odnekod privlekel kravjo kožo. Ta krava je bila verjetno zaklana pred kakim tednom, ker je kljub mrazu že močno zaudarjala. Borci, ki so zadnjič jedli pred petimi dnevi, so se takoj vrgli na to kožo, jo razrezali, pekli na ognju in pojedli. Nekaterim se je tako mudilo, da so samo osmodili dlako in pojedli kožo še napol surovo. Jaz sem se sprva obotavljal, nato pa se jim pridružil pri gostiji . . .«

Vojkova brigada tega dne sicer ni imela nobenih posebnih bojev, vendar se je kljub temu morala umakniti še nekoliko bolj nazaj, ko je sovražniku uspelo potisniti 3. bataljon Bazoviške brigade z Oblega vrha.

Korpusno poveljstvo je sklenilo, naj se obkoljena vojska razdeli v tri skupine, vsaka izmed njih pa naj se prebija v svoji smeri. V prvi koloni sta bili italijanski brigadi, ki sta zvečer neopazno prešli cesto Predmeja—Lokve, nato pa še cesto Lokve—Trnovo in brez strela prispeli na Banjško planoto. Drugo kolono so sestavljale predvsem enote XXX. divizije, štab korpusa in Gradnikova brigada, ki ji ni uspelo pravočasno priključiti se tretji koloni. Krenila je čez Mrzlo rupo na Vojsko, da bi odtod nadaljevala pot na Cerkljansko. Toda že na Vojskem je zašla med sovražnikove zasede, ki so ji prizadejale hude izgube. Kljub temu se je glavnina te kolone srečno prebila na šentviškogorsko planoto.

V tretji koloni je bilo razen XXXI. divizije (brez Gradnikove brigade) še kakih sto lažjih ranjencev in bolnikov. Prebiti se je bilo treba na Pivko, ranjence in bolnike pa spraviti prek proge na Notranjsko.

Zanimivo je, da se divizijsko poveljstvo ni hotelo odločiti za krajšo in na prvi pogled varnejšo pot, ki je peljala čez Križno goro proti Javorniku in naprej na Pivko, temveč je sklenilo, da bo nalogo, ki jo je bilo prejelo, skušalo izvesti po daljši poti: ta pa je bila povrh vsega še zelo tvegana. Divizijska kolona s Prešernovo brigado v predhodnici in Vojkovo brigado v zaščitnici naj bi zvečer s Tisovca krenila po severnih pobočjih Zajčevega vrha in po robu doline Belce čez Idrijsko Belo in Idrijski log. Nato bi prešla cesti, ki iz Črnega vrha nad Idrijo peljeta proti Idriji in Godoviču, dokler ne bi nazadnje v velikem loku prispela na Javornik, kjer bi počivala, odtod pa nadaljevala pot na Pivko. Odločitev divizijskega poveljstva je bila tvegana predvsem zato, ker sta bila Zadlog in Črni vrh polna sovražnikovega vojaštva. Ni si težko zamisliti, kaj bi se utegnilo zgoditi s kolono s toliko ranjenci, če bi jo sovražnik začutil za svojim hrbtom in potisnil v globel proti Idriji.

Navzlic temu se je le vse dobro izteklo. Prav na čelu kolone je hodila skupina bombašev z nalogo, da nemudoma razbijejo vsako sovražnikovo zasedo, na katero bi spotoma naleteli, čeprav

je bil pohod dobro organiziran in so že vnaprej predvideli, kaj je treba v raznih okoliščinah storiti, jih je pri vsem tem spremljala tudi velika sreča. Zgodilo se je na primer to, da se je kolona pretrgala na dva dela in da je zadnji del kolone, ki ni imel vodiča, krenil preveč v desno ter prišel tik pred sovražnikove položaje. Kaže, da se je tudi sovražnik to noč premikal na nove položaje in naših ni opazil. Tisti, ki so bili na čelu, so se takoj obrnili in se po isti poti vračali nazaj, dokler niso srečali divizijskih obveščevalcev, ki so jih nato napotili v pravo smer. To pa še ni bilo vse. Ko je predhodnica Prešernove brigade prispela v Idrijski log in je pri prvih hišah poizvedovala za sovražnikom, je zvedela, da so le kako uro poprej bili v vasi še Nemci, domobranci in četniki.

Od Idrijskega loga dalje je bilo že laže, ker je bilo v primeru srečanja s sovražnikom več prostora za manevriranje. Cesto Črni vrh—Idrija je kolona srečno prešla, toda ob prehodu čez drugo cesto, ki iz Črnega vrha pelje proti Godoviču, je iz Črnega vrha nenadoma pripeljal domobranski kamion. Čeprav je bila cesta zaminirana, ni pod njegovimi kolesi eksplodirala nobena mina, pač pa ga je z rafalom oplazila le naša zaseda. Hudo ranjeni šofer je vozilo imel še nekaj sto metrov v oblasti, nato pa je zadel ob breg zraven ceste. Ob tej priložnosti so bili mrtvi štirje, ranjenih pa je bilo pet domobrancev. To se je zgodilo 1. aprila ob petih zjutraj.

Šest ur kasneje je kolona brez vsakih nadaljnjih zapletljajev srečno, toda na smrt utrujena prispela na Javornik. Ofenziva je bila s tem že daleč za njimi in neposredne nevarnosti ni bilo več. Zato je brigada tam ostala ves dan, vso noč in še naslednjega dne vse do poznih popoldanskih ur, nato pa je skupno s Prešernovo brigado, štabom divizije in ranjenci nadaljevala pohod na Pivko.

Sovražnik tudi z zadnjo veliko ofenzivo proti enotam IX. korpusa ni dosegel cilja, ki si ga je bil zastavil. Našim enotam je sicer prizadejal občutne izgube. Čeprav ni natančnih podatkov o dejanskih naših in sovražnikovih izgubah, je le mogoče na podlagi raznih poročil in ocen sklepati, da je ves IX. korpus v tej ofenzivi bil ob kakih 1.500 do 2.000 borcev — padlih, ranjenih, ujetih, pogrešancev in razhajkancev. Izgube, ki jih je v tem času imela Vojkova brigada, tudi niso majhne. Potem, ko so jo izpopolnili

z novinci, je po spisku spet imela 547 borcev in bork, toda izmed teh je bilo prisotnih komaj 330. Izmed odsotnih je bilo največ tistih v bolnišnicah (84), pogrešanih (51) in po raznih šolah (37), medtem ko jih je 21 celo dezertiralo. Zadnja ofenziva je bila nedvomno za marsikoga le prehuda preizkušnja.

Toda Vojkova brigada, pa tudi druge enote IX. korpusa so si od ofenzive kaj hitro opomogle in se pripravile na zadnjo etapo — na osvoboditev vsega Slovenskega primorja in dokončni izgon okupatorja in njegovih sodelavcev.[476])

[476]) Viri: povelje štaba XXXI. divizije z dne 28. marca 1945 (IZDG, fase. 277—IV); vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 16. aprila 1945 (IZDG, fase. 277—I); poročila štaba XXX. divizije z dne 27.—29. marca 1945 (IZDG, fase. *226*—I); relaciji štaba XXX. divizije z dne 12. in 15. aprila 1945 (prav tam); poročila štaba Vojkove brigade z dne 29., 30. in 31. marca 1945 ter 2. in 3. aprila 1945 (IZDG, fase. 277—II); relacija štaba Vojkove brigade z dne 14. aprila 1944 (prav tam); Rihard Markovič, Življenjepis, str. 78—83 (rokopis); spmoini Lovra Korošca-Branka, Matije Miheliča in Valentina Žagana; Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 142—167; Prešernova brigada, str. 577—587; dnevna poročila org. štaba slov. domobranstva za 3. in 5. april 1945 (IZDG, d. a., fase. 281—IV); poročilo (domobransko) z dne 27. marca 1945 (V II, mikroteka, film 7, posnetek 280).

ZADNJI BOJI

SPOPADI S ČETNIKI IN NEDIČEVCI

(Skica 22 in slika na str. 504)

Vojkova in Prešernova brigada, štab divizije ter lažji ranjenci so z Javornika krenili na pot proti Pivki 2. aprila proti večeru, tako da je okrnjena divizija naslednje jutro že bila na cilju. Toda tokrat se ni mogla nastaniti po vaseh, ker so tam bili četniki in nedičevci.

V tistih dneh se je v Postojni zadrževal 2. bataljon nemškega 139. polka in štab 1. srbskega prostovoljskega korpusa, ki je imel pet polkov: 1. polk na območju Postojne, 2. polk v Št. Petru, 3. polk v Mučičih, 4. polk v Ilirski Bistrici in 5. polk v Premu. Vseh nedičevcev na tem območju je bilo kakih osem tisoč.

Glavnina četniške Dinarske divizije je sicer bila v Vipavski dolini in na Krasu, toda precej četnikov je bilo tudi na Pivki oziroma na širšem območju Nanosa. Tako je na primer imel 503. bosenski korpus, ki je tudi spadal v Dinarsko divizijo, svoj štab v Št. Vidu (sedanjem Podnanosu), brigade pa med drugim tudi v Št. Vidu in na Razdrtem. Četniški 502. liški korpus je imel štab v Vipavi, dve brigadi pa sta bili v Podkraju in na Črnem vrhu nad Idrijo.

Po prihodu na Pivko se je Vojkova brigada razmestila po položajih pri Sv. Lovrencu, Prešernova brigada pa se je ustavila v gozdovih nad Bukovjem, ker je bila v tej vasi sovražnikova postojanka, še isti večer je Vojkova brigada z ranjenci krenila čez Strmico proti progi in jo srečno prešla, čeprav jo je sovražnik pri tem obmetaval z minami in dva borca celo ranil. Ranjence sta na poti proti čabru spremljala le 2. in 3. bataljon, medtem ko je 1. bataljon varoval njun prehod z zasedami ob

cesti Postojna—Planina, nato pa se vrnil nazaj in se priključil Prešernovi brigadi.

Poveljstvo XXXI. divizije, ki so mu tako ostali le še štirje bataljoni, je nad Bukovjem zadržalo na položajih Prešernovo brigado, 1. bataljon Vojkove brigade pa je poslalo sprva k Hrušici, nato pa še bliže proti Podkraju z nalogo, da onemogoči četnikom iz Podkraja oziroma iz Vipavske doline vdor za hrbet Prešernove brigade.

Prešernova brigada je imela prvi spopad s četniki ali nedičevci — medsebojno jih je bilo namreč težko razlikovati — že 4. aprila, ko jih je v jurišu pregnala iz Bukovja. Toda že naslednjega dne jo je napadlo kakih 600 sovražnikovih vojakov in jo po silno krvavih bojih prsi ob prsi potisnilo s položajev nad Bukovjem in pri Sv. Lovrencu v notranjost gozdov. Vojkovci tega dne niso imeli s sovražnikom še nobenega spopada.

Do izredno hudih bojev pa je prišlo 7. aprila, ko so sovražnikove kolone z več strani hkrati že navsezgodaj pritisnile na položaje Prešernove in Vojkove brigade. Na sovražnikovi strani so se napada razen nedičevcev udeležile brigade bosanskega in liškega korpusa: prvi je pritiskal proti Hrušici s Pivke, drugi pa iz Vipavske doline čez Podkraj.

Najhuje je bilo to, da je našim močno primanjkovalo municije in da se v dolgotrajnejše boje niso smeli spuščati. Zato so se V pričakovanju 2. in 3. bataljona Vojkove brigade, ki naj bi se vrnila z Notranjskega z novimi zalogami municije, izmikali boju, kjerkoli so se mogli. To se je tega dne posrečilo le enotam Prešernove brigade, ki so se po krajšem spopadu s sovražnikom umaknile nazaj nad Bukovje.

Prvi bataljon Vojkove brigade se je v noči med 6. in 7. aprilom premaknil na Prečni vrh (južno od Podkraja), odkoder je skupno z brigadno četo s težkim orožjem nadziral ne le cesto, ki iz Podkraja pelje proti Bukovju, temveč tudi pot iz Vipavske doline, ki se prav pod Prečnim vrhom priključi na to cesto. Položaji bataljona niso bili slabi in zato so se naši dokaj uspešno upirali sovražniku, ko jih je ta s približno 300 možmi že kmalu po šesti uri zjutraj napadel iz smeri Podkraja. Četniki sprva niso imeli nobenega uspeha in niso mogli nikamor naprej. Zato so zasedli višinske položaje severno od Podkraja in odtod obstreljevali partizane.

Razmere so se bistveno spremenile po kakih dveh urah boja, ko sta napadli bataljon v bok in hrbet še dve drugi, čeprav nekoliko manjši sovražnikovi koloni. Prva je prodirala po poti iz Vipavske doline, druga pa se je bližala z južne strani — iz smeri Nanosa. Po vsem tem bataljonu, ki mu je že skoraj povsem pošla tudi municija, res ni preostalo ničesar drugega, ko da se

četnlška trojka, oborožena z brzostrelkami, bombami in noži

umakne. Četniki so naše borce zasledovali še globoko v gozd in dosegli, da se bataljon ni mogel organizirano in z vsemi deli skupno umikati. Glavnina bataljona se je še isti večer priključila Prešernovi brigadi, toda četa s težkim orožjem se je umaknila po svoje in se je s 1. bataljonom sešla šele po dveh dneh. Precej borcev se je v nepreglednih gozdovih tudi porazgubilo, saj so v 1. bataljonu zvečer ugotovili, da jim manjka kar 25 borcev. Večina izmed njih se je v naslednjih dneh spet vrnila v svoje enote, ni pa znano, koliko izmed tistih, ki jih tudi še potem ni bilo

nazaj, je padlo ali jih je zajel sovražnik."[7]) Sovražnik je imel v teh bojih tudi občutne izgube: naša poročila govore, da je padlo vsaj deset sovražnikovih vojakov, dvakrat toliko pa naj bi jih bilo ranjenih.

Naslednjega dne so iz bataljona, ki je zasedel položaje pri Sv. Lovrencu, pošiljali patrulje na vse strani, da bi vzpostavile zvezo in pripeljale nazaj v bataljon razkropljene borce in da bi pravočasno opozorile na sovražnika. Tega dne je bilo sicer vse mirno, toda prišla so obvestila o sovražnikovih pripravah za ponovni napad naslednjega dne.[478]) Zato so borci 1. bataljona že navsezgodaj zasedli položaje. Glavnina bataljona je ostala pri Sv. Lovrencu, ena četa pa je odšla v zasedo nad Strmico. In zares, približno ob osmih zjutraj se je Strmici iz smeri Postojne že bližala kolona, v kateri je bilo kakih 500 sovražnikovih vojakov. Prav tedaj se je v vasi zadrževala tudi neka naša patrulja, ki jo je sovražnik — kaže, da so kolono sestavljali četniki in nedičevci — takoj opazil in začel obstreljevati. Nato se je oglasila še naša četa v zasedi in pod njenim ognjem se je patrulja srečno z enim samim ranjencem vrnila k svojim. Sovražnik je skušal zatem našo četo pregnati s položajev nad vasjo. Ker mu to ni uspelo, se je po polurnem boju oddaljil proti Postojni in Razdrtemu.

To noč sta se z Notranjskega vrnila tudi 2. in 3. bataljon Vojkove brigade. Ob prehodu čez progo je kolona naletela na mino, ki je ob eksploziji ranila tri borce. Eden izmed njih je bil tako hudo poškodovan, da je kmalu zatem ranam podlegel. Borci 2. in 3. bataljona, vsi v novih uniformah, so vedeli povedati marsikaj zanimivega o življenju na osvobojenem ozemlju in bližnjem koncu vojne, s seboj pa so prinesli tudi mnogo municije in cigaret. Vse to je tudi na druge borce vplivalo zelo spodbudno.

Medtem ko sta bataljona po dolgi in utrudljivi poti počivala, se je 1. bataljon znova spopadel s sovražnikom, ki je prišel v Strmico. Tokrat je imel opravka le z močno patruljo, ki jo je zlahka napodil v beg. Vaščani so kasneje povedali, da so krogle ubile enega, ranile pa štiri sovražnikove vojake.

[477]) Nad ujetimi borci se je sovražnik zverinsko znašal. Znan je primer, ko so četniki 5. aprila ujeli štiri prešernovce in jih v neposredni bližini naš h položajev strahovito mučili (porezali nosove, prste, ušesa in spolovila, izkopali oči in razparali trebuhe).

[478]) Do manjšega streljanja je prišlo le v Strmici, kjer je sovražnik iznenadil neko našo patruljo. Pri tem je enega izmed naših borcev ranil in ujel, nato pa ubil.

Proti večeru sta tudi 2. in 3. bataljon dobila svoji nalogi: medtem ko je 1. bataljon zadržal prejšnje položaje na Sv. Lovrencu in nad Strmico, je položaje na njegovem desnem krilu, na Sajevki (kota 783), zasedel 2. bataljon, še bolj proti zahodu, na Otavniku (kota 827) pa so bili položaji 3. bataljona. Prešernova brigada ji je tokrat varovala hrbet s položajev severno od ceste Col—Hrušica—Kalce.

Enajstega aprila ni bilo o sovražniku še nobenega sledu, toda že 12. aprila je na teh položajih prišlo do ostrih bojev. Sovražnik je proti položajem 2. bataljona pritisnil že v dopoldanskih urah, vendar brez kakega uspeha, ker so ga naši borci zlahka zavrnili. Napade je sovražnik v popoldanskih urah obnovil. Tokrat je bil njegov pritisk že hujši. Z njim je imel opravka ne le 2. bataljon, temveč so se boji razširili tudi na oba sosedna bataljona. Kljub temu vse do šestih zvečer ni mogel doseči ničesar. Takrat pa je s približno 160 možmi napadel nezadostno zavarovan bok 3. bataljona in osvojil Otavnik. Po tem uspehu se je moral za 3. bataljonom umakniti s položajev na Sajevki tudi 2. bataljon, medtem ko je 1. bataljon še nadalje ostal na prejšnjih položajih.

Sovražnikove izgube tega dne niso bile majhne. Padlo je petnajst njegovih vojakov. Občutne izgube je imela tudi Vojkova brigada, saj so padli štirje, ranjenih pa je bilo sedem borcev.

Sovražnik se zvečer ni umaknil, temveč je ostal na zasedenih položajih. To je pomenilo, da je treba naslednjega dne, 13. aprila, pričakovati še hude boje. Zato so se borci Vojkove brigade čez noč temeljito pripravili in se utrjevali na novih položajih. Tretji bataljon jih je zasedel ob cestnem križišču severno od Sajevke,
1. bataljon jih je imel nad Strmico in na Sv. Lovrencu, vmes pa so bili položaji 2. bataljona. Bolj ali manj ugodne položaje je imel le 1. bataljon, medtem ko sta druga dva bataljona bila sredi gozda, kjer je bila preglednost silno slaba. Povrh vsega je bilo tisto jutro še megleno vreme in zato sovražniku, ki je že zgodaj zjutraj krenil v napad, ni bilo težko prebiti naših položajev. To je storil na stiku med 1. in 2. bataljonom. Brž ko se je sovražnik pojavil 1. bataljonu za hrbtom, se je moral ta umakniti s Sv. Lovrenca v silno težavnih okoliščinah. Proti Hrušici se je prebijal po skupinah, ki so tja prispele z veliko zamudo.

V isto smer sta se umikala tudi druga dva bataljona s tem, da je bil 3. bataljon v zaščitnici in je zadrževal sovražnika, ki še ni odnehal in je kot lovski pes zasledoval svoj plen. Uspeha, ki

ga je bil dosegel to jutro, pa ne gre pripisovati le slabim položajem njegovega nasprotnika in meglenemu vremenu, temveč tudi zvijači, ki jo je bil uporabil že v bojih proti Prešernovi brigadi: mnogi njegovi vojaki so imeli angleške uniforme in titovke na glavah, zaradi česar so jih v megli in grmovju naši imeli za svoje ter jim dovolili, da se jim približajo. Ko pa so spoznali, koga imajo pravzaprav pred sabo, je za marsikoga izmed naših bilo že prepozno.

Brigada se je po umiku s položajev nad Bukovjem in Studenem priključila s svojo glavnino Prešernovi brigadi na Streliškem vrhu (trig. 1264) severozahodno od Hrušice. Tam je ostala le tri dni, ker je medtem divizijskemu poveljstvu prispelo iz štaba korpusa povelje, naj se vrne na območje Vojskega, kjer bo divizija prejela nove naloge. Zato je Prešernova brigada že 16. aprila zvečer prešla cesto Col—Črni vrh nad Idrijo in onstran nje čakala na prihod Vojkove brigade, ki je nekoliko zakasnila. Ko sta se 17. aprila zjutraj brigadi spet sešli, sta skupno s štabom divizije še istega dne nadaljevali pot proti Mrzli rupi in Vojskemu.

» . . . Od Otlice do Gorenje Trebuše smo hodili po krvavih sledovih druge kolone, v kateri je bila XXX. divizija s štabom IX. korpusa. Čeprav je od ofenzive minilo že osemnajst dni, smo povsod zapažali sledove hudih bojev. Ob poti je ležalo polno odvržene ali izgubljene bojne opreme. Puške in naboji so rjaveli ob poti, tam so bili raztreseni nahrbtniki in deli uniform, pot pa je bila nastlana z vejami, ki so jih bili izstrelki sklatili z drevja. Vse to je zbujalo tiho grozo, hkrati pa tudi občudovanje do pogumnih borcev, ki so se bili prebijali iz tega pekla.

V gozdu pri Mrzli rupi smo naleteli na strašna grozodejstva, ki so jih povzročili Nemci in njihovi hlapci. Povsod so ležala nepokopana trupla nemških vojakov in naših borcev. Na nekem drevesu sem videl na vejo obešeno truplo. Od glave do ramen si je pajek spletel mrežo in očitno ga spačeni obraz obešenca ni prav nič motil. Kakih sto metrov naprej in s poti nekoliko vstran je viselo truplo mladega fanta-partizana. Celo so mu pokrivali dolgi zmršeni črni lasje. Na zgornji ustnici je zijala široka rana, okrog ust in po bradi pa se je lepila črna kri. Roke je imel zvezane na hrbtu.

Še nekoliko dlje je ob stezi sedel človek, ki je imel komolce naslonjene na kolena. Oblečen je bil v ponošeno modro obleko, na glavi pa je imel črn klobuk. Ker je bil tako sklonjen, je bilo videti, ko da dremlje. Približal sem se mu in ga ogovoril: »Hej, ti, da ne boš zaspal!« Pri tem sem se z roko dotaknil njegove rame. Bila je trda ko kamen. Odskočil sem, ko da bi me pičil gad. Borec ob meni mi je nato pojasnil: »Kar pusti ga! Ta se ne bo več pre-

budil. Dobil je namreč kroglo v tilnik.« Ko sem si truplo pobliže ogledal, sem v tilniku res opazil drobno rano.

Omamljen pod vtisom čudne smrti sem krenil dalje. Tedaj pa me je poklical prijatelj: »Riko, pridi! Boš nekaj videl.« Stal je ob skali in strmel čez previs v jamo pod seboj. V nekaj metrov globoki in kakih pet metrov široki naravni jami je ležalo navzkriž nametanih toliko trupel, da ni bilo videti dna. Drug ob drugem so ležala trupla Nemcev in partizanov, ko da so si v smrti postali prijatelji.

Prav srečen sem bil, ko smo iz tega gozda spet prišli na piano. Toda tudi v Mrzli rupi in na Vojskem še niso bili zabrisani sledovi preteklih bojev. Od min in topovskih granat je bila zemlja vsa razrita. Povsod tam, kamor so zavezniki med ofenzivo spuščali s padali svoje pošiljke, pa so bili raztreseni riž, moka in razbiti zaboji . . .«[479])

Tako je kolona s Prešernovo in Vojkovo brigado ter s štabom XXXI. divizije prispela na Vojsko, kjer jo je pričakovala tudi že Gradnikova brigada.[480])

ČIŠČENJE BANJŠKE PLANOTE

(Skica 23)

Čeprav je zadnja sovražnikova ofenziva IX. korpus močno prizadela, si je ta hitro opomogel in uspešno sodeloval v zaključnih operacijah za osvoboditev Slovenskega primorja.

Sredi aprila 1945 so se nacistični Nemčiji sicer že iztekale ure, toda navzlic temu se je do zadnjega krčevito upirala zavezniškim armadam, ki so z vseh strani prodirale v njeno osrčje. Do takrat je naša Jugoslovanska armada s pomočjo Rdeče armade osvobodila tudi že večji del jugoslovanskega ozemlja. Na levem krilu so se enote IV. armade bližale Reki, medtem ko so na desnem krilu sovjetske enote že v prvih dneh aprila prispele v Prekmurje. Tudi v Italiji so anglo-ameriške čete 4. aprila začele ofenzivo in po preboju »gotske obrambne črte« hitele prti severu ter 23. aprila prešle reko Pad.

»Enote IV. armade so po osvoboditvi Gorskega Kotara očistile vse Hrvaško primorje, razen Reke in Sušaka. Bojujejo se za

[479]) Rihard Markovič, Življenjepis, str. 90—92 (rokopis).

480) Viri: brzojavsa štaba XXXI. divizije z dne 12.—16. aprila 1945 (IZDG, fase. 276—IV); mesečno operativno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 24. aprila 1945 (IZDG, fase. 277—I); brzojavke štaba Vojkove brigade z dne 5. aprila 1945 in z dne 12.—16. aprila 1945 (IZDG, fase. 276—IV); poročila štaba Vojkove brigade z dne 2., 3., 8., 9., 11., 12. in 14. aprila 1945 (IZDG, fase. 277—II); relacija štaba Vojkove brigade z dne 14. aprila 1945 (prav tam); mesečno poročilo OC Prešernove brigade z dne 28. aprila 1945 (IZDG, fase. 75—I); Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 167—168; Prešernova brigada, str. 587—594; Rihard Markovič, Življenjepis, str. 90—92 (rokopis); spomini Matije Kodele.

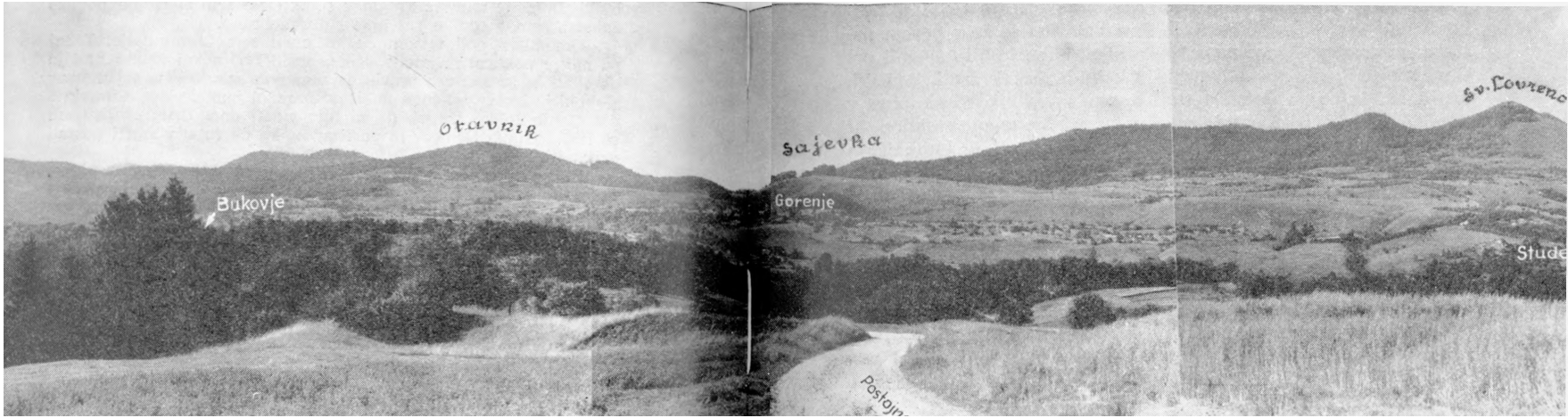

Položaji Vojkove brigade nad Bukovjem

ti dve mesti. Močnejše sile armade z večjimi tankovskimi oddelki so obšle Reko, Klano, Gomanjce in Cabar. Te sile napredujejo proti progi Št. Peter—Reka. Lahko pričakujete skorajšen udar močnih sil armade na prostor okrog Trsta. Važno, da IX. korpus pripravi svoje sile na prostoru Trnovskega gozda. Očistite Otlico in Predmejo za vaš izhodiščni položaj ... Na Gorenjskem naše operacije trenutno niso pomembne in tam zadržite le dva odreda. Trenutno je najbolj važen Trst...«[481])

Tako je glavni štab NOV in PO Slovenije 20. aprila naročal poveljstvu IX. korpusa, ki je že pred prejemom tega ukaza zbralo na širšem območju Vojskega skoraj ves korpus z namenom, da očisti Trnovski gozd, Čepovansko dolino in Banjško planoto pred sovražnikom in si tako pripravi izhodišče za zadnji bojni pohod proti Gorici, Tržiču in Trstu. Po zadnji sovražnikovi ofenzivi pa njegove posadke niso ostale le na Otlici in Predmeji, temveč še marsikje drugje. Tako na primer je bilo v Zavrhu 85, v Puštalah

481) Brzojavka glavnega štaba NOV in PO Slovenije z dne 20 aprila 1945 (IZDG, faše. 276—IV).

100, v Spodnjem Lokovcu 70 do 80, v Podlaki na Banjški planoti pa tudi kakih 100 nemških policistov, bržkone iz 3. bataljona 10. SS policijskega polka. Zanimivo je, da se sovražnikove posadke, čeprav so bile zelo šibke, niso kdove kako utrdile. Živele so pač v prepričanju, da so v zadnji ofenzivi dokončno opravili s partizani in da se jih zato ni treba več bati.

Korpusno poveljstvo je sklenilo, da bo 21. aprila ponoči v enem samem zamahu zdrobilo omenjene postojanke, nato pa se usmerilo proti Otlici in Predmeji. Medtem ko naj bi Bazoviška brigada uničila sovražnikovo posadko v Zavrhu in Gradnikova brigada postojanko v Podlaki, je Vojkova brigada dobila nalogo, naj obračuna s sovražnikovima posadkama v Spodnjem Lokovcu in Puštalah.

Naloga, ki so jo zaupali Vojkovi brigadi, je bila dokaj zahtevna ne samo zato, ker je brigada morala napasti kar dve postojanki, v katerih je bilo skupno kakih 180 sovražnikovih vojakov, temveč predvsem zato, ker je bila takrat brigada številčno silno šibka. Imela je namreč samo še 293 borcev, izmed katerih pa jih

je bilo mogoče poslati v boj največ dvesto. Kljub temu so vojkovci nalogo uspešno dokončali. Prvi bataljon je že v prvem naskoku pregnal presenečenega sovražnika, ki se je bil nastanil pri Gorjupu v Spodnjem Lokovcu in odtod zbežal proti Podlaki, enaka usoda pa je doletela tudi drugo sovražnikovo skupino v Spodnjem Lokovcu, ki se je zadrževala pri Kuštrinu. Bataljon, ki je krenil proti Puštalam, je bil tudi uspešen, saj je tamkajšnja posadka že po prvih strelih pobegnila proti Grgarju. Isto se je zgodilo tudi s posadko v Zavrhu, ko so jo napadle enote Bazoviške brigade.

Zataknilo se je le pri Podlaki. Sovražnikova posadka se je sicer pred gradnikovci umaknila, toda medtem ko so ti preiskali vas, so jih Nemci znova napadli in jih pregnali odtod. Šele potem, ko sta gradnikovcem prispela na pomoč dva bataljona Vojkove brigade in ko so začeli sovražnika obkoljevati, se je moral ta tako naglo umakniti iz vasi, da iz nje celo ranjencev ni mogel več rešiti in jih je prepustil našim. V tem boju je padlo šestnajst sovražnikovih vojakov.

Nepričakovani napad enot IX. korpusa je sicer našel sovražnika na tem območju nepripravljenega in se je moral ta na hitro umakniti iz vseh štirih novih postojank, toda ko so mu poslali okrepitve, se je kmalu znašel in si je na vso moč prizadeval, da prepreči vdor v Vipavsko dolino. To se mu je dejansko posrečilo, saj je v naslednjih dneh prisilil naše enote k obrambnim bojem na Banjški planoti in na robu Trnovskega gozda.

Tudi Vojkovo brigado je 24. aprila v nasprotnem napadu potisnil nazaj v Spodnji Lokovec. To mu je bilo tem laže, ker je imel pred sabo le dva bataljona, medtem ko so tretji bataljon te brigade poslali na pomoč Prešernovi brigadi, ki je imela položaje na območju Trnovega.

Naslednjega dne je sovražnik spet napadel, to pa kar iz treh smeri — s Krvavca, iz Fobškega Kala in Puštal. Po triurnem boju so se naši umaknili nekoliko nazaj, sovražnik pa je zasedel Učje. Toda že ponoči so vojkovci z nasprotnim napadom ponovno priborili izgubljene položaje in pognali sovražnika v beg. Ni znano, kolikšne izgube so bile na sovražnikovi strani, toda vojkovci so izgubili dva borca, pet pa jih je bilo ranjenih.

Že je kazalo, da se je sovražnik unesel in odnehal. Toda naslednjega dne, 26. aprila, je v popoldanskih urah ponovno napadel. Ker pa je to storil le s kakimi 200 vojaki, so ga vojkovci

uspešno zadrževali, nato pa mu je 1. bataljon udaril v bok in ga zapodil v beg. Tega dne je imel sovražnik pet mrtvih, medtem ko na naši strani ni bilo nobenih izgub.

Medtem ko sta Vojkova in Gradnikova brigada na njenem desnem krilu zaman poskušali pognati še zadnje sovražnikove enote proti Soči, tudi Prešernova brigada pri Trnovem ni mogla doseči nobenega odločilnega uspeha. Glavni štab NOV in PO Slovenije je postajal že nestrpen in je poslal nov ukaz, da je treba takoj zavzeti Otlico in Predmejo ter se pripraviti na pohod proti Trstu. To nalogo — napad na Otlico in Predmejo, kjer so bili še vedno nemški policisti in slovenski domobranci, sta prejeli Bazoviška in Gregorčičeva brigada, pomagal pa naj bi jima pri tem tudi bataljon Gradnikove brigade. Po njegovem odhodu je na območju Trnovega ostala le Prešernova brigada, ki pa so jo zato okrepili z 2. bataljonom Vojkove brigade in enim bataljonom Gradnikove brigade.

Brigada je bila zelo ostre boje že 25. aprila, ko je proti Zavrhu in Podgozdu krenilo v napad kakih 300 sovražnikovih vojakov. Čeprav so prešernovci prizadejali sovražniku hude izgube, so se le morali umakniti nazaj proti naselju Nemci (med Trnovim in Lokvami). Sovražnikovi vojaki so čez noč ostali na položajih, naslednje jutro pa so znova napadli. Tokrat so se usmerili proti Kamenemu bregu, ki ga je branil 2. bataljon Prešernove brigade. Njegove položaje so nameravali obiti, toda takrat jih je dobil v precep 1. bataljon iste brigade, ki je imel položaje na nasprotni strani ceste Krnice—Nemci. Bataljona sta takoj jurišala, pridružila pa sta se jima še bataljona Gradnikove in Vojkove brigade. Ta je imel položaje na hribu s koto 1091. Tako je Prešernova brigada spet lahko zasedla prejšnje položaje na črti Podgozd—Voglarji—Trnovo. Levo od nje je bil bataljon Gradnikove brigade, prav na levem krilu, na Krnicah, pa 2. bataljon Vojkove brigade.

Tega dne, 26. aprila, sta Bazoviška brigada in 3. bataljon Gradnikove osvojila tudi Otlico in Predmejo, naslednjega dne pa je prišlo na vrsto še Trnovo. Tako si je IX. korpus priboril izhodišče za pohod proti soškim bregovom in jadranski obali.[482])

**[2]) Viri: brzojavke štaba XXXI. divizije z dne 21. in 22. aprila 1945 (IZDG, 276—IV); vojaška poročila štaba XXXI. divizije z dne 19.—27. aprila 1945 (IZDG, fase. 277—I); mesečno operativno poročilo štaba XXXI. divizije z dne 24. aprila 1945 (prav tam); informativna poročila OC XXXI. divizije z dne 17., 24. in 27.

NA POHODU PROTI TRŽAŠKEMU ZALIVU

(Skica 24)

Medtem so tudi enote IV. armade pri Ilirski Bistrici prebile utrjene obrambne položaje, s katerih je bil nemški 97. armadni korpus več dni uspešno zavračal napade naših divizij. To se je zgodilo 27. aprila, naslednjo noč pa je motorizirani odred XX. divizije, sestavljen iz tankov, motorizirane pehote, inženirskih čet in topništva, že krenil kot predhodnica IV. armade proti Trstu.

Sedaj je šlo namreč za to, kdo bo prvi v Trstu in čigavo bo Slovensko primorje, zakaj zavzetje Trsta, Tržiča in Gorice je bilo tudi v načrtu Anglo-američanov, ki so prodirali skozi severno Italijo proti Soči. Njihova pot pa je bila neprimerno lažja: medtem ko je nemško poveljstvo v Italiji že 29. aprila podpisalo akt o brezpogojni vdaji in so zato anglo-ameriške čete brez težav hitele proti severu in Trstu, je bilo nemškemu 97. armadnemu korpusu prepovedano umakniti se z območja Reke celo potem, ko mu je grozila resna nevarnost, da bo obkoljen.[483]) Tako so Nemci neposredno pomagali Anglo-američanom pri uresničevanju njihovih načrtov o zasedbi Slovenskega primorja pred prihodom glavnine JLA na to območje.

Tako sta se Trstu bližali — vsaka s svoje strani — predhodnici XX. divizije naše IV. armade in 2. novozelandske divizije. Hkrati s tem pa je 28. aprila tudi IX. korpus prejel ukaz vrhovnega komandanta Tita, naj takoj krene nad Trst. V zvezi s tem je poveljstvo IX. korpusa sklenilo, naj se že to noč spuste z Trnovskega gozda čez Vipavsko dolino na Kras enote XXX. divizije, dan kasneje pa še XXXI. divizija. Tako je XXX. divizija 30. aprila zjutraj bila že v neposredni bližini Trsta. Takrat pa je bil osvobojen že večji del mesta. Tega pa niso storili ne Novozelandci in ne predhodnica IV. armade ali enote XXX. divizije, temveč Tržačani sami. Tam je namreč že od avgusta 1944 delovala komanda mesta, ki je spadala neposredno pod poveljstvo IX. korpusa, in ta je v odločilnih dneh imela na voljo šestnajst že poprej organiziranih bataljonov. Čeprav jim je močno primanjkovalo orož-

aprila 1945 (IZDG, fase. 234—I); brzojavke štaba Vojkove brigade z dne 18.—20. aprila 1945 (IZDG, fase. 276—IV); Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 180—187; Prešernova brigada, str. 595—601; Rihard Markovič, Življenjepis, str. 92—98. (rokopis).

[483]) Enote naše IV. armade so nemški 97. armadni korpus zares obkolile, ta pa se je vdal šele 7. maja potem, ko je bil v hudih bojih pretrpel velike izgube in ko ni imel več nobenih upov na rešitev.

Tanki Jugoslovanske armade v Trstu

ja, so 28. aprila popoldne na brzojavni ukaz poveljstva IX. korpusa začeli vstajo in v naslednjih dveh dneh osvobodili skoraj vse mesto. Nemci in njihovi zavezniki so se upirali le še iz posameznih močno utrjenih stavb, ki jih brez težkega orožja ni bilo moč zavzeti. To so kasneje storile enote XXX. in XX. divizije, ko so 30. aprila ponoči oziroma 1. maja zjutraj vdrle v mesto.

Kje je tedaj bila Vojkova brigada?

Medtem se je na robu Trnovskega gozda zbrala tudi že vsa XXXI. divizija in škofjeloški odred. Prva naj bi krenila proti Trstu, drugi pa nad Gorico, zakaj za varstvo osvobojenega ozemlja ni bila potrebna nobena enota več. Nemci in njihovi zavezniki so v teh dneh mislili le še na to, kako bi se lahko čim hitreje umaknili in si rešili glave. Iz Idrije se je sovražnikova posadka

z nekaterimi domačini vred, ki so jim ves čas okupacije zvesto služili, umaknila 28. aprila. Novica se je kot blisk razširila daleč naokrog, po gričih pa so zagoreli kresovi.

Tudi po cesti v Vipavski dolini so se proti Gorici valile dolge kolone. Sprva so jih sestavljale družine nedičevcev in četnikov, ki so se bile štiri mesece poprej naselile na Pivki in v Vipavski dolini, nato pa so jim sledile tudi enote četniške Dinarske divizije. Njihovo vodstvo je namreč po preboju nemške obrambe pri Ilirski Bistrici ugotovilo, da nima tu več kaj iskati in je s svojimi enotami pohitelo proti Soči in Gorici, kjer naj bi pričakalo na zahodne »zaveznike«, se jim priključilo in se z njimi ponovno vrnilo »osvobajat« Jugoslavijo pred komunisti.

Prav taki so bili upi tudi primorskih domobrancev in so zato skušali do zadnjega vzdržati v svojih postojankah. Ko pa so videli, da Angležev ne bo tako kmalu blizu, so se tudi ti 29. aprila pridružili četnikom, izpraznili Col, Vipavo in Ajdovščino ter zbežali proti Gorici.

Enote XXXI. divizije so 29. aprila krenile na svoj zadnji veliki bojni pohod, vsaka po svoji poti. Prešernova brigada se je spustila v Vipavsko dolino s Krnic. Ko je hotela pri Dobravljah priti čez cesto Ajdovščina—Gorica, je zašla med četnike in si šele po trdem boju izsilila prehod proti Krasu. Vojkova brigada se je tistega dne zbrala na Predmeji. Zvečer je krenila po pobočjih Čavna proti Kamnjam in Vrtovinu. Tam je prešla cesto, hkrati pa je njeno poveljstvo poslalo eno izmed čet na pomoč Gradnikovi brigadi, ki je prav tedaj v bližini Dobravelj naletela na četnike. Sovražnika so razbili in ob tej priložnosti zaplenili brzostrelni top. Nato je brigada nemoteno nadaljevala pot in do zore čez Velike Žablje prispela na Erzelj, kjer je prebila dan.

Glede na to, da so bile tedaj enote XXX. divizije že tik nad Trstom in da se je mestu bližal tudi motorizirani odred XX. divizije, so XXXI. divizijo preusmerili na zahod. Njena naloga je bila, da osvobodi in zadrži v svojih rokah Gorico in Tržič, pa tudi da sovražniku, ki se je bil še branil na Opčinah in ponekod v Trstu, prepreči umik proti Soči. Zato je poveljstvo XXXI. divizije napotilo Prešernovo brigado proti Gorici, Gradnikovo brigado proti Tržiču, Vojkovo brigado pa proti Nabrežini.

Brigade so krenile na pot že v popoldanskih urah. Njihov pohod je bilo samo zmagoslavje: vasi so bile okrašene z zelenjem in slavoloki, po hišah so visele zastave z rdečo zvezdo, povsod je

bilo slišati vzklikanje in prepevanje, prebivalstvo vasi, skozi katere jih je peljala pot, pa je zaustavljalo borce, da bi skupno z njimi proslavilo te zgodovinske trenutke. Toda brigade se niso smele zaustaviti, zakaj zanje še ni bilo konec vojne. Prodreti so morale čim hitreje do zahodnih narodnostnih meja in celotno Slovensko primorje obvarovati pred morebitno novo okupacijo.

Naslednjega dne, 1. maja, so bile že vse tri brigade na cilju: Gradnikova je vdrla v Tržič in razorožila tamkajšnjo sovražnikovo posadko, Prešernova se je morala boriti še ves dan in vso noč, preden je skupno s škofjeloškim odredom potisnila četnike na desni breg Soče, Vojkova pa je tudi prispela v Šempolaj, da bi odtod napadla sovražnikovo posadko v Nabrežini in Sv. Križu. Med približevanjem Nabrežini so vojkovci naleteli na neko sovražnikovo kolono in jo razpršili. Ob tej priložnosti je padlo šestnajst sovražnikovih vojakov.

Napad na Nabrežino pa ni uspel. Sovražnik jih je prestregel s tako silnim topniškim ognjem, da so se morali vojkovci umaknити, ker bi v nasprotnem primeru imeli velike izgube. Razen tega je nad Nabrežino krenil en sam bataljon, ker so druge enote skupno z inženirskim bataljonom XXX. divizije demonstrativno napadle postojanko v Sv. Križu in oblegale postojanko v Devinu ob morju. Po vsem tem se je brigada spet zbrala v Šempolaju in se pripravljala na ponoven napad. Ta pa ni bil več potreben, zakaj sovražnik novega napada ni hotel tvegati in se je raje umaknil.

Naslednjega dne, 2. maja, je imela Vojkova brigada opravka še z močnejšo skupino sovražnikov, ki so se izkrcali v Sesljanu in krenili proti Trstu. Ni znano, odkod so se bili pripeljali in kaj so hoteli s tem doseči, zakaj nekatere izmed njih so razorožili že vojkovci, druge, ki so jim bili ušli, pa je enaka usoda čakala v Trstu. Tam je namreč tega dne ponehal še zadnji sovražnikov odpor, naslednjega dne pa se je enotam naše vojske vdalo še približno tri tisoč mož močna sovražnikova posadka na Opčinah.

Vojkova brigada se je po končanih bojih 2. maja sprva nastanila v Sv. Križu in Nabrežini, kjer jo je prebivalstvo sprejelo s cvetjem in navdušenim vzklikanjem, naslednjega dne pa so jo poklicali v Tržič in jo uporabili za varovanje pomembnejših objektov. Brigada je bila sprva številčno še silno šibka in je imela komaj kakih 220 borcev, toda že po nekaj dneh so se njene vrste s prilivom novincev spet pomnožile.

Tako je Vojkova brigada po dvajsetmesečnem bojevanju, v katerem je izgubila skoraj petsto borcev,[4*4]) naposled dočakala svoj cilj — svobodo.[4*5])

[484]) O izgubah, ki jih je imela Vojkova brigada in ki so jih n-eni borci prizadejali sovražniku, ni povsem zanesljivih podatkov. Toda v poročilu štaba Vojkove brgiade štabu XXXI. divizije z dne 11. julija 1945 (IZDG, fase. 276—11) so glede tega tile podatki:

Leto	Izgube Vojkove brigade			Sovražnikove izgube		
	padli	ranjeni	pogrešani	padli	ranjeni	ujeti
1943	130	58	90	280	150	50
1944	97	229	50	722	343	10
1945	36	48	59	123	82	6
vseh	263	335	199	1.125	574	66

[485]) Viri: poročilo štaba XXXI. divizije z dne 3. maja 1945 (IZDG, fase. 280 a—I); poročilo štaba XXXI. divizije z dne 3. maja 1945 (IZDG, fase. 277—I); dopis štaba XXXI. divizije z dne 4. maja 1945 (prav tam); vojaško poročilo štaba XXXI. divizije z dne 5. maja 1945 (prav tam); poročilo oficirja OZNA XXXI. divizije z dne 8. maja 1945 (RSNZ, VOS—1—89); dopis štaba Vojkove brigade z dne 11. julija 1945 (IZDG, fase. 276—II); dopis oblastnega komiteja KPS /.a Slovensko primorje z dne 29. aprila 1945 (IZDG, fase. 567—III); zapiski Karla Burnika (Mestni muzej v Idriji, zvezek 21); Med Triglavom in Trstom, str. 549—555; Osvoboditev Slovenskega primorja, str. 196—223; spomini Valentina Žagarja.

SKLEPNA BESEDA

Vojkova brigada je v dvajsetih mesecih bojnega udejstvovanja skupno z drugimi brigadami in odredi IX. korpusa odigrala v narodnoosvobodilnem boju primorskega in gorenjskega ljudstva zelo vidno vlogo.

Brigada je delovala na območju, ki je bilo za okupatorja v strateškem pogledu silno pomembno. Prek Slovenskega primorja in Gorenjske so peljale železniške proge in ceste, ki so nemška bojišča povezale medsebojno in z njihovim zaledjem. Razen tega je Nemcem nenehno grozila nevarnost, da se bodo Anglo američani izkrcali prav tu, v Istri in na obalah Tržaškega zaliva, odtod pa po najkrajši poti vdrli v osrčje nacističnega rajha. Zato ni naključje, če je nemško poveljstvo zbralo v tem delu Slovenije več vojaštva kot kjerkoli drugod in če njihova prizadevnost s približevanjem konca vojne ni slabila, temveč je nenehno naraščala in je dosegla vrh v zadnji sovražnikovi ofenzivi marca 1945.*

Slovensko primorje ni bilo pomembno le za okupatorja, marveč tudi za nas. Šlo je za ozemlje, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji in ki se mu ta tudi po drugi svetovni vojni, čeprav je bila zanjo izgubljena, ni hotela odpovedati. V teh prizadevanjih so jo vsestransko podpirale tudi reakcionarne sile v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike, ki jim ni šla v račun kakršnakoli krepitev in uveljavitev socialistične Jugoslavije v tem delu Evrope. Že med vojno je bilo očitno, da se utegnejo vroče želje pri-

*** V zadnjih dneh februarja 1945 je imel okupator na območju IX. korpusa v 320 postojankah skupno 74.114 vojakov, izmed katerih je bilo 11.984 pripadn.kov italijanskih, 7.198 pripadnikov četniških in nedičevskih, 3.740 pr padnikov slovenskih in 6.307 pripadnikov raznih drugih kvislinških enot. V tem obdobju je imel sovražnik v vsej Sloveniji kakih 135.000 vojakov. Kar zadeva IX. korpus, je ta imel konec januarja 1945 v vseh svojih enotah in ustanovah 11.840 borcev, izmed teh pa jih je bilo v operativnih enotah le 8.175.**

Partizanski borci v osvobojeni Idriji

morskega ljudstva po združitvi z matično deželo onstran nekdanjih italijansko-jugoslovanskih meja izjaloviti, če si primorski Slovenci ne bodo z lastnimi močmi priborili pravice do samoodločanja.

Potemtakem je tudi za Vojkovo brigado bila poglavitna naloga, da zadaja nemškemu okupatorju in njegovim sodelavcem čim hujše udarce, brani prebivalstvo pred sovražnikovim nasiljem ter omogoča razvoj in delovanje ljudske oblasti.

Vojkova brigada je delovala v posebnih okoliščinah. Zanjo je vsaj za prvo polovico njenega obstoja, pa tudi še za kasnejše obdobje značilno, da se je največ zadrževala vzdolž nekdanje italijansko-jugoslovanske meje. To pa ne zato, ker so tu bili domači kraji večine njenih borcev. Brigada je namreč imela zelo odgovorno nalogo, da brani Cerkljansko, takratno središče partizanskega osvobojenega ozemlja v tem delu Slovenije, pred sovražnikovimi vdori iz Idrije, Poljanske doline in Baške grape. Njena naloga je bila odgovorna in težavna. Odgovorna zato, ker je bil ta del osvobojenega ozemlja ne le nasičen z najrazličnejšimi zalednimi ustanovami, ki so bile za uspešno delovanje operativnih enot nujno potrebne (delavnice, skladišča, šole, bolnišnice itd.), temveč je bilo Cerkljansko tudi žarišče vsestranskega političnega

udejstvovanja, ki je odtod segalo v vsa naselja, celo v *tista s sovražnikovimi posadkami. Naloga Vojkove brigade je bila težavna zato, ker je bila pobuda vselej na sovražnikovi strani, in ta je bil tisti, ki je odločal, kdaj, kje in s kolikimi silami bo napadel. Te sile pa običajno niso bile majhne.*

Sovražnik je kaj hitro spoznal pomen osvobojenega ozemlja za narodoosvobodilno gibanje na Primorskem in Gorenjskem. Cilj njegovih vdorov iz postojank, hajk in ofenziv v mnogih primerih niso bile več operativne enote NOV in PO Jugoslavije, temveč partizansko osvobojeno ozemlje z vsem, kar je bilo na njem. Vedel je, da bo z morebitnim uničenjem partizanskih zalednih ustanov dosegel več kot z razbitjem te ali druge operativne enote. Še večje uspehe si je sovražnik obetal doseči z ustrahovanjem prebivalstva — z ropanjem, požiganjem in divjaškim pobijanjem nedolžnih ljudi. Jasno mu je namreč bilo, da moč narodnoosvobodilnega

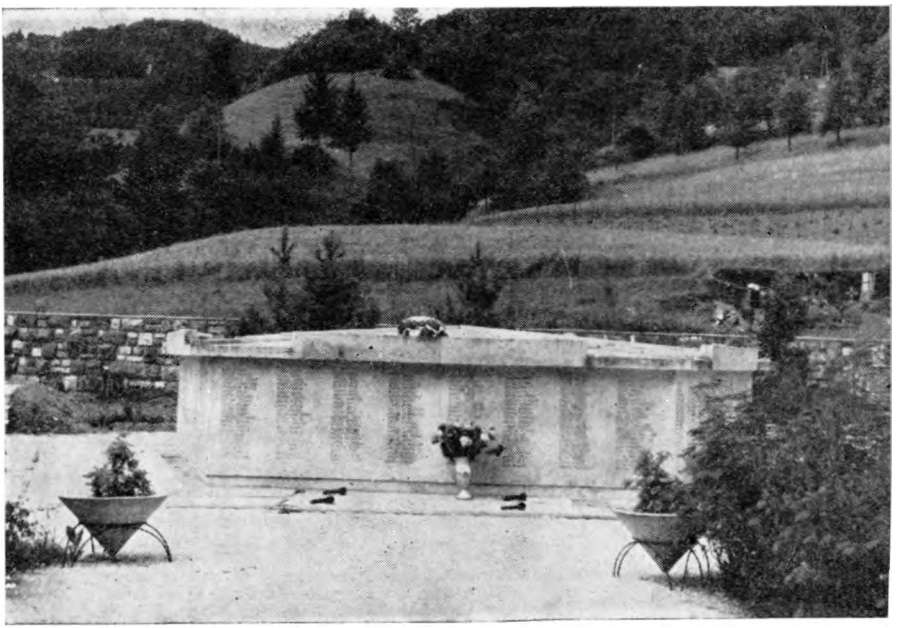

Grobnica v Cerknem, kjer je pokopan h 995 borcev

gibanja v celoti in partizanskih vojaških enot še posebej izhaja iz ljudstva. Njegova računica je bila preprosta: prebivalstvo z nasilji prestrašiti in osiromašiti ter tako tudi omrtviti narodnoosvobodilno gibanje.

Sovražnik pa se je v svojih računih uštel. Vojkova brigada in druge naše enote so mu z odločno obrambo partizanskega osvobojenega ozemlja često preprečile izvedbo marsikaterega načrta, čeprav je bil običajno močnejši ne le številčno, temveč je imel tudi bolj izkušeno, izurjeno in oboroženo vojaštvo kot naše enote. Pri naših borcih je v teh trdih bojih nedvomno odigrala zelo pomembno vlogo tudi zavest, da pred sovražnikovim nasiljem neposredno branijo svoje ljudi, ki jim zaupajo, jih hranijo, jim pomagajo in skrbe za njihove ranjence. Želja primorskega ljudstva po svobodi pa je tudi sicer bila tolikšna, da je ni bilo mogoče zadušiti z nobenimi nasilji.

Navzlic temu so bile žrtve, ki jih je terjal narodnoosvobodilni boj na Cerkljanskem, zelo velike. O tem priča grobnica v Cerknem, kjer počiva 995 borcev, padlih na tem območju. Vse te in druge žrtve pa le niso bile zaman, zakaj ljudstvo je naposled uresničilo želje iz časov fašizma in cilje, zaradi katerih se je z orožjem v roki uprlo okupatorju, s tem, da si je priborilo svobodno življenje v socialistični Jugoslaviji.

POVELJNIŠKI KADER VOJKOVE BRIGADE

KOMANDANTI:

1. *Milan Tominec* (od 23. septembra 1943 do 19. januarja 1944)
2. *Jože Avsec-Čapajev[1]* (od 19. januarja do 8. februarja 1944)
3. *Albin Drolc-Krtina[2]* (od 9. februarja do 6. maja 1944)
4. *Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar[3]* (od 6. do 20. maja 1944)
5. *lože Mihevc-Rudar[4]* (od 20. maja do 20. junija 1944)
6. *Stanko Petelin-Vojko* (od 23. junija do 3. septembra 1944)
7. *Franc Nemgar[5]* (od 3. septembra do 19. decembra 1944)
8. *Ferdo Tolar-Mirko* (od 25. decembra 1944 do 14. marca 1945)
9. *Rudolf Griželj-Vardar* (od 14. do 28. marca 1945)
10. *Dušan Vukadinovič* (od 28. marca 1945 dalje)

KOMISARJI:

1. *Henrik Zdešar* (od 23. septembra do 8. novembra 1943)
2. *Vinko Sumrada-Radoš* (od 8. novembra 1943 do 8. januarja 1944)
3. *Jože Kuk-Branko[6]*) (od 8. januarja do 3. septembra 1944)
4. *Jože čerin-Peter* (od 3. septembra do 12. decembra 1944)
5. *Jože Lenart[7]*) (od 12. decembra 1944 do 20. marca 1945)
6. *Jože Berce-Rudi* (od 20. marca 1945 dalje)

NAMESTNIKI KOMANDANTOV:

1. *Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar* (od 23. septembra 1943 do 3. februarja 1944)
2. *Franc Jernejc-Milče* (od 3. februarja do 22. marca 1944)

[1]) 8. februarja 1944 se je smrtno ponesrečil na Cerkljanskem vrhu.
[2]) Po vojni se je smrtno ponesrečil v Kranju.
[3]) Padel je 5. aprila 1945 pri Topolah nad Selcami.
[4]) Padel je 20. junija 1944 na Jelovici.
[5]) Padel ie 2. maja 1945 na Opčinah pri Trstu.
[6]) Leta 1946 se je smrtno ponesrečil.
[7]) Umrl je leta 1967.

3. *Franc Nemgar* (od 15. aprila do 20. maja 1944)
4. *Mirko Dukič* (od 20. maja do 3. septembra 1944)
5. *Ferdo Tolar-Mirko* (od 3. septembra do 20. septembra 1944)

NAMESTNIKI KOMISARJEV:

1. *Franc Jereb-Slavko* (od 23. septembra do 6. oktobra 1943)
2. *Avgust Jereb-Rok* (od 6. oktobra do 10. novembra 1943)
3. *Anton Milič-Marko* (od 10. novembra 1943 do 3. januarja 1944)
4. *Petar Alfirevič-Pero* (od 8. januarja do konca marca 1944)
5. *Jaroslav Čihak-Jaroš* (konec marca 1944)
6. *Miran Bertok* (od začetka aprila do 25. maja 1944)
7. *Ivan Puntar-Gubec* (od 25. maja do septembra 1944)
8. *Radovan Dolenc-Perun*[8]*)* (od septembra do 8. oktobra 1944)
9. *Jože Sagadin* (od 8. oktobra 1944 dalje)

NAČELNIKI ŠTABA:

1. *Jože Avsec-Čapajev* (od 30. novembra 1943 do 19. januarja 1944)
2. *Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar* (od februarja do marca 1944)
3. *Anton Bavec-Cene* (od 15. marca do 6. maja 1944)
4. *Mirko Dukič* (od 6. do 20. maja 1944)
5. *Anton Bavec-Cene* (od 20. maja do 3. septembra 1944)
6. *Ljubo Nenezič* (od 3. do 20. septembra 1944)
7. *Ferdo Tolar-Mirko* (od 20. septembra do 25. decembra 1944)
8. *Pavle Kogej* (od 25. decembra 1944 dalje)

[8]) **Padel je 8. oktobra 1944 pri Trnovem nad Gorico.**

PREGLED ŽRTEV VOJNE V IDRIJSKI OBČINI

Število padlih, ubitih, umrlih in pogrešanih

Naselje	Število prebivalcev	v NOB	žrtve terorja	v internaciji	drugod	skupno	Internirancev	Zapornikov
Idrija	6.236	117	18	26	34	195	174	91
Vojsko	405	18	7	5	4	34	19	7
Čekovnik	183	7	—	3	3	13	12	3
Idrijska Bela	91	1	—	—	1	2	—	3
črni vrh	403	2	2	1	7	12	12	2
Idrijski Log	108	4	—	—	1	5	4	4
Javornik	29	1	3	1	—	5	—	—
Kanji dol	52	4	-	—	—	4	—	—
Mrzli Log	69	5	-	2	2	9	—	1
Strmec	60	—	—	—	2	2	—	1
Zadlog	360	17	1	3	1	22	10	2
Godovič	427	2	3	1	1	7	7	1
Lome	150	8	1	—	1	10	2	2
Predgriže	157	4	—	—	3	7	4	—
Dole	122	1	—	—	1	2	—	—
Gore	155	7	5	—	—	12	—	—
Idršek	54	-	1	3	—	4	—	—
Jelični vrh	122	—	1	1	—	2	—	—
Potok	35	3	—	—	—	3	—	—
Zavra! ec	128	3	1	2	—	6	—	—
Vrsnik	153	3	—	2	2	7	—	2
Govejek	88	2	1	3	1	7	2	—
Korita	33	—	—	1	—	1	—	—
Ledine	111	1	1	—	1	3	1	3
Ledinske Krnice	67	2	1	1	1	5	—	1
Mrzli vrh	81	3	1	-	—	4	1	—
Pečnik	94	2	2	1	—	5	1	—
Žirovnica	43	2	-	-	-	2	1	-
Spodnja Idrija	863	14	2	9	8	33	12	1
Idrijske Krnice	196	1	14	-	6	21	3	3
Masore	124	-	1	1	2	4	-	2

Naselje	število prebivale.	Število padlih, ubitih, umrlih in pogrešanih						
		v NOB	žrtve terorja	v internaciji	drugod	skupno	Internirancev	Zapornikov
Spodnja Kanomlja	**326**	–	**3**	**4**	6	**13**	**9**	–
Srednja Kanomlja	**276**	**13**	**3**	2	2	20	11	1
Gornja Kanomlja	**216**	**9**	11	2	–	22	1	2
Jazne	**171**	**9**	1	**3**	–	**13**	–	–
Lazeč	**160**	**3**	1	2	**4**	10	11	**4**
Otaležˇ	**205**	**4**	–	**3**	2	**9**	–	**3**
Plužnje	**158**	**4**	1	–	2	**7**	1	–
Cerkljanski vrh	**94**	**3**	–	–	2	**5**	1	1
Čeplez	**57**	**9**	2	–	2	**13**	–	–
Planina	**129**	**5**	1	1	**9**	**16**		2
Podlanišče	**161**	8	–	1	**4**	**13**	1	_
Podpleče	**70**	**3**	–	–	1	**4**		1
Cerkno	**1.140**	21	2	–	8	**33**	**31**	10
Novaki	**513**	20	**9**	**4**	2	**35**		**3**
Labinje	**127**	8	–	–	2	10	1	–
Poljane	**115**	**4**	–	–	–	**4**	–	–
Gorje	**99**	6	**3**	1	**2**	12	_	–
Poče	**135**	**5**	1	2	**4**	12	1	__
Ravne	**183**	11	1	–	1	**13**	__	__
Trebenče	**56**	2	2	__	__	**4**	__	__
Zakriž	**143**	**7**	1	__	1	**9**	1	__
Bukovo	**224**	**18**	**5**	–	**4**	**27**		1
Zakojca	**132**	6	1	–	–	**7**	1	–
Orehek	**141**	**7**	1	1	1	10	2	__
Jesenica	**104**	8	–	–	–	8	**5**	–
Jagršče	**95**	**4**	1	–	**2**	**7**	–	2
Police	**51**						**3**	1
Reka	**98**	**4**	**3**	1	–	8	**3**	1
Straža	**187**	6	**3**	1	_	10	2	–
šebrelje	**376**	**7**	8	**5**	2	22	**9**	4
Skupno	**17.141**	**448**	190	**99**	**143**	**820**	**371**	**165**

Pripomba: Podatki o žrtvah vojne 1941—1945 v idrijski občini so iz sumarnega pregleda občinskega odbora ZZB NOV Idrija.

REGISTER)

A

Abram — 289
Abram Feliks — 458
Abram Franc — 333
Abram Marija — 223
Abram Rafael-Stanko — 304
Adamič Emil — 277
Afrika — 25, 26, 162
Ahčin Franc — 364
Afrika — 25—26, 162
Ajdovščina — 19, 44—45, 184, 192, 205, 256, 365, 369—370, 379, 381, 386, 403, 412, 483, 491, 510
Alfirevič Petar-Pero — 7, 36, 39, 51, 126, 131, 161, 518
Ambrožič Lado-Novljan — 8, 36, 58, 97, 307, 352, 369—370
Arh — 458
Arh Franc — 456—458
Artilerija IX. korpusa — 294, 321, 332, 436, 440, 444—445, 483
Aškerc Anton — 277
Avbelj Viktor-Rudi — 49, 395
AVNOJ — 272, 380, 390, 392, 395—396
Avsec Jože-Čapajev — 126—127,131, 134, 171—172, 517—518
Avstrija — 447

B

Babič Branko-Vlado — 35
Bača — 232, 263, 319—320, 322, 327, 339—340, 468 , 472
Bačar Fani — 413
Bačna — 436
Badoglio — 27
Balkan — 26
Banjška planota — 37, 185, 223, 295, 349, 360—361, 403, 466—469, 471—472, 482—484, 485, 487—488, 491, 494, 504, 506
Barbarč 435
Bari — 268
Bartl — 141
Bašelj Rudi — 215, 217—219
Baška grapa — 14, 24, 52, 59, 64, 80, 87, 114, 135, 162, 222, 228, 230, 262, 267, 280, 290, 292—295, 303, 305, 317—323, 326, 328—333, 336—339, 341—342, 349, 351, 354, 389, 425—426, 474, 514
Baško — 15, 272
Baško okrožje — 10, 81, 85, 223, 272, 283
Bataljon »Simona Gregorčiča« — 10,' 19
Batič Lojze — 255, 257, 261, 339, 342, 403, 413

***) V registru ni gesla »Vojkova brigada«, ker se ta naziv ponavlja skoraj na vsaki strani. Naše enote so omenjene pod njihovim[1] nazivi (Prešernova brigada, škofjeloški odred, Enaindrideseta divizija itd.), medtem ko so sovražn kove enote združene pod geslom »sovražnikove enote« na koncu registra.**

Bavec Anton-Cene — 7, 23, 188, 225, 230, 247, 317, 352, 518
Bazoviška brigada — 185, 189, 197—199, 345, 350, 354—355, 357—359, 381, 400—401, 403, 407—408,414, 416—417, 437, 439, 447,483, 488, 492—494, 505—507
Bebler dr. Aleš — 12, 30, Ul
Belca — 494
Beljak — 70, 87, 155, 319
Beltrin Gabrijel — 482
Benčina Franc — 36
Beneška Slovenija — 11, 145, 459, 483
Beograd — 6, 8, 145, 147,270—272, 283, 288, 300, 302, 354,359, 373, 423
Berce Jože-Rudi — 292, 486, 517
Beričič Ivan-Rajko — 7, 162—165
Berlin — 26
Berlot Stanko — 398
Bertok Miran — 518
Bertocelj Vika-Zora — 7, 426, 433
Bevk France — 30, 131, 282
Bevk Gabrijela — 85, 274
Bevk Marko — 145
Bevkov vrh — 118—119, 175, 180—181
Bezjak Drago — 7, 445—446
Bežek dr. Jože-Joco — 259
Biček Alfonz — 7, 318, 359, 413
Bidovec dr. Franja-Bovc — 144—145, 147, 269—271, 481
Bistrica — 172
Bitenjska planina — 174—175
Bizjak Stane-Kosta — 7, 31, 36, 46
Bled — 55, 58, 115, 151, 268, 312, 314, 352, 489
Blegoš — 12, 18, 52, 74, 86, 98, 101—103, 105—106, 120, 135, 149, 174, 269, 428, 436—437, 474—475, 477
Bogataj Alojzij — 64, 455
Bohinj — 120, 135, 170, 174, 228, 268, 294, 312, 321, 327, 465, 474—475, 477
Bohinjska Bistrica — 52, 175, 298, 328
Bolčina Janko — 162
Bončina Ivan — 479
Borovnica — 399
Bosna — 74
Božič Franc — 298
Brajtenberger Anton-Stjenka — 38
Bravničar Dušan — 111
Brdar — 478-479
Brebovščica — 438
Brekovice — 288
Brence — 460, 462—463
Breznica — 419, 421, 427, 428
Brložnik — 399
Brod — 175
Brodar — 326
Brovč Andrej-Janko Baški — 12—14, 25
Bruchmann Franz — 142
Brus Damjan — 50, 225
Buenos Aires — 8, 285, 381
Buh — 399
Bukovica — 399
Bukovje — 208, 370-371, 385, 497—498, 502, 505
Bukovo — 10, 12, 14, 18, 59, 68, 84, 157, 262—263, 267—268, 272, 293—294, 302—304, 321, 324—325 , 330, 332—333, 336, 351, 354, 425, 483, 520
Bukovsko — 263
Burnik Karel — 482, 512
Butajnova — 398—399

C

Cankar Marija — 147
Cankarjeva brigada — 10, 26
Carl Cvetko — 212
Caserman Franc-Tesar — 35—36
Celovec — 150
Cerar Marija — 7
Cerkljanski vrh — 48, 81, 90, 92, 100, 102, 104, 107, 116—117, 130, 134—136, 155, 160, 175, 177, 180, 221, 223—224, 232, 236, 259, 267—268, 279, 281, 290, 303, 305, 323—324, 350, 366, 387, 394, 423, 448, 450—451, 477, 482, 517, 520
Cerkljansko — 5, 6, 12—13, 15—19, 23—25, 30, 45-46, 52, 59, 71—72, 77, 82, 85, 98, 104—105, 112, 114, 117, 140—142, 166, 170, 175, 180,

185, 220—221, 223—226, 228, 230—231, 253, 260—263, 266, 268—269, 272—275, 278—281, 321, 338, 349, 351—352, 360—361, 365—366, 401, 413—414, 432, 434, 450, 453, 459, 471—475, 477, 481—483, 489, 494, 514, 516
Cerknica — 33
Cerkno — 10, 12, 14—15, 17, 23—24, 31—34, 46—48, 52, 58—59, 62, 74—75, 80—83, 85—86, 88, 90—92, 98, 102, 104, 111, 116—117, 126, BO-132, 136, 140—146, 148—149, 151, 153, 155—157, 170, 172—174, 178—184, 220—224, 227, 359, 263—265, 267—270, 272—273, 275, 276—279, 281, 283, 290, 292, 294, 296, 302, 321, 323—324, 336—337, 343, 345, 350—355, 360, 366, 368, 387, 389, 423, 425, 427—429, 436, 448, 451, 455, 467, 478, 481, 515—516, 520
Cigale — 42, 394
Cigar — 291—292
CK KPS — 11, 58, 111, 151
Col — 21, 44, 192—193, 201—203, 205—206, 220, 379, 386—387, 400, 408—412, 468, 483, 488, 491—493, 501—502, 510
Cvek Ivan — 222—223

C

Cabar — 497, 505
Čabrače — 105, 122, 348
Čadež Ciril — 482
Čaven — 206, 256, 408, 510
Čekovnik — 44, 91, 132, 145, 186, 287, 519
Čelik Peter-Peter Tolminski — 17—18
Ceplez — 142, 178, 221, 224, 351, 520
Cepovan — 141, 180, 205, 220, 224, 260, 265, 268, 272, 295, 296, 392, 354, 356, 359—362, 365, 369, 401, 405, 407, 413,469—472, 484, 487, 490
Čepovanska dolina — 74, 221, 223, 266, 303, 349, 360—362, 465, 467—468, 470—471, 482—483, 487, 491, 505
Čerin Jože-Peter — 387, 424, 517
Cerne Stanko — 162
Certalič Jože — 7
Češmel — 156
Češnjica — 106
Cetena ravan — 419
Četrta armada JA — 467, 504, 508
Cihak Jaroslav-Jaroš — 257—258, 518
Cik — glej Pivk Joža
Crna jama — 213, 216—217
Crna prst — 333—334
Crni kal — 75, 428, 474
Crni vrh nad Idrijo — 13, 21, 36, 39, 42, 44, 68, 80, 84, 91, 102, 147, 160, 164, 185, 189—190, 192—193, 195, 201—202, 205, 220, 272, 283, 285, 365, 378—379, 381—383, 385—387, 400—401, 447—448, 483, 491—492, 494—495, 497, 502, 519
Crni vrh nad Novaki — 32, 64, 74, 101, 103—106, 174, 229, 302—303, 305—306, 308, 310, 336, 351, 353—354, 394, 474
Crni vrh nah Polhovim gradcem — 52, 92, 116, 123, 171, 377, 399, 414, 416—417, 436, 460, 464
Crnilogar Julka — 298
Crnologar Marica — 145
Crnologar Marija —145
Cufer Andrej — 476, 482
Cuk Ivan — 7, 36, 46
Cuk Jučka — 7, 36

D

»Dachstein« — 192, 202
Dalmacija — 36, 263
Darewsky — 148
Davča — 26, 55, 58—62, 92, 101, 104, 106, 140, 144, 175, 180, 222, 266, 270, 294, 315—317, 322, 336
Debeljak Jernej — 7, 349
Dedni dol — 401
Demšar — 125, 391
Demšar Ciril — 456
Deveti korpus NOV in POJ — 51, 76, 85, 92, 101, 106—108, 113, 116, 119—122, 129—130, 134, 139—140,

149, 151, 154, 160, 165—166, 169—170, 173, 179, 183—186, 189—193, 195, 199—201, 204, 208, 220, 222—223, 229, 232, 236, 241—242, 251, 255, 261—262, 266, 269, 271, 285, 287, 293, 297, 302, 307—308, 312, 319, 321—326, 331—332, 336, 343, 345, 349, 352, 354—358, 360, 363—364, 366, 369—370, 380—381, 401—403, 408, 413—414, 422—423, 433, 444, 446—447, 450, 459, 465—469, 471—474, 482—484, 487—488, 491—496, 502—509, 513

Devin — 511
Didič — 287
Dippelhofer — 473
Divača — 206
Djujič Momčilo — 447
Dobračeva — 126
Dobrava — 435, 437—438
Dobravlje — 510
Dobrova — 115
Dol — 360, 413
Dole — 34, 37—39, 42, 172, 190, 284, 519
Dolenc Radovan-Perun — 50, 112, 225, 322, 387, 404, 518
Dolenja Trebuša — 33, 45—46, 84, 88, 157, 262, 265, 268, 272, 293, 302, 356—357, 369, 448, 459, 466, 468
Dolenja vas — 135—136, 138—139
Dolenje brdo — 414, 418, 435—436, 438, 444
Dolenje Jazne — glej Jazne
Dolenji Logatec — glej Logatec
Dolenji Vrsnik — glej Vrsnik
Dolenjsko — 10, 27, 58, 70, 74, 77, 79, 86, 132, 156, 172, 246, 307, 393
Dolgan Ervin-Janez — 17
Dolinar — 460, 462—463
Dolomiti — 10, 29, 46, 49—50, 52—54, 69, 71—72, 75, 77, 79, 86-87, 92, 107, 115—116, 118, 123—124, 134, 147—148, 151, 166, 172, 185, 191—192, 283—285, 345, 374, 377, 379—381, 383, 385—389, 391, 395—396, 399, 414, 417, 429—430, 434, 437, 446, 460, 462—463, 465, 492
Dolomitski odred — 49, 51, 54, 69, 72, 120, 147, 185, 201, 206, 261, 387, 391—395, 397—400, 416
Dominko Stanko — 76, 158—159
Dornberk — 403
Draga — 126
Dravlje — 115
Dražgoše — 71, 313
Drenik Josip — 65
Drolc Albin-Krtina — 172, 188, 517
Druga brigada VDV (NO) — 358—359, 483—484, 487
Druga novozelanska divizija — 508
Dubrovnik — 162
Dukič Mirko — 112, 130, 194—195, 225, 230, 246, 317, 323, 340, 374, 518
Dvaintrideseta divizija — glej Trideseta divizija
Dvajseta divizija — 508—510

E

Enaintrideseta divizija — 50—54, 59—60, 70—74, 76—77, 83—87, 91—92, 98, 101—102, 105—108, 111, 113—114, 116—117, 120, 122—123, 126, 130, 132, 140—141, 144, 146, 152, 154, 160, 162, 164, 166, 169—170, 174, 179—180, 185—186, 190—193, 195—197, 200—201, 204, 206, 208, 212—213, 219, 226, 228, 232, 239, 241, 245—246, 249, 266, 294—295, 297, 302—303, 305—308, 310—312, 314, 317—318, 321—323, 326, 328, 330—332, 336—338, 342, 345, 349, 351—352, 354—355, 361—362, 366—368, 370, 372—374, 379, 381, 384, 386—387, 389, 391, 394—400, 405, 413, 416—419, 422, 424, 426—431, 433, 436—437, 439—440, 443—448, 451—452, 454, 458, 460, 464—467, 469, 471, 481, 487, 491, 494—498, 502—503, 507—512

Erjavec Matevž — 304
Erzelj — 510
Eržen Danilo — 7, 34, 36, 39, 71
Eržen Mirko — 7, 36, 42—43, 46

Eržen Viktor — 128
Evropa — 25, 37, 76, 513

F

Fajfar Jože-Tomaž — 308
Farji potok — 174—175, 229, 266, 308, 474
Fazanova četa — glej Poljanski bataljon
Felc Vikica — 389, 396
Feltrin Gabrijel — 476
Feltrin Rozalija — 302
Ferenc dr. Tone — 8, 85, 251, 272, 283
Ferjančič Franc — 277
Feruccio Colombo — 320, 322
Finžgar Franc — 277—278
Flandija Vinko — 195, 449
Fobški Kal — 506
Francija — 365, 372
Franceva četa — 16
Francoska četa — 365
»Franja« — 144—145, 147, 156, 269—271, 366—369, 458, 464, 480—481
Franko Ivan-Iztok — 443
»Friihlingsangang« — glej »Začetek pomladi«
Furlanija — 77, 459, 465, 468, 483
Fužine — 64—65 , 77, 97—98, 109, 117, 121, 140—141, 226, 228, 291—292, 394—395, 423, 434, 437, 445, 454—456, 458

G

Gabrk — 117, 414, 416—418, 436
Gabrška gora — 397
Gačnik — 141, 288
Gala dr. Peter — 247
Galeb — 277
Galicija — 169
Galičič Franc-Taras — 7, 455
Gantar Jakob — 378, 381
Gantar Marjana — 39
Gantar Pavel — 39
»Garibaldi Natisone« divizija — 459
Glavek — 458
Glavni štab NOV in POS — 8, 29, 49, 51, 54, 72, 74, 77, 107, 112, 151, 154, 164, 166, 201, 236, 241, 250—252, 255, 260—261, 307, 371, 437, 505, 507
Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet — 11
Globočnik Odilo — 78
Globoko — 307
Gnezda — 161
Gnjezda — 423
Godec Franc — 457
Godovič — 35—37, 39—40, 42, 93, 115, 123, 132—134, 155, 185—191, 193, 195—200, 230, 380—384, 401, 452, 494—495, 519
Golica — 465
Golja — 481
Golnik — 456
Golob Frančiška — 302
Gomanjci — 405
Gopalše — 480
Gore — 34, 36, 39, 42—43, 117, 157, 186, 193—195, 197—199, 284, 378—379, 386, 389—390, 392, 432, 452, 519
Gorenja Trebuša — 45, 141, 263, 360, 423, 469, 491, 502
Gorenja vas — 46, 53, 55, 61—63, 65—67, 69—70, 75, 77, 87, 92—93, 98, 103, 115, 117, 120—122, 124, 141, 148—149, 170, 172—174, 180, 221, 226—227, 253, 290, 293—294, 343—350, 377, 387, 390—397, 413, 415—419, 428—429, 433—441, 444—447, 452—456, 459—460, 464, 481
Gorenjski odred — 58, 64, 70, 126, 162, 170, 229, 303, 307—308, 387
Gorenjsko — 6, 12, 14, 29, 31, 46, 50—55, 57—58, 60, 64, 70-71, 74, 76—77, 84, 86, 107, 115, 134, 139, 141, 145, 147, 162, 174—175, 184, 200, 228, 265, 268, 278—279, 286, 288, 292, 308, 312, 319, 331—332, 349, 354, 376, 387, 423, 428, 450, 464—465, 471—473, 505, 513, 515
Gorica — 28—29, 35—37, 79—80, 182, 205, 258, 288, 293, 302, 319—320, 337, 360, 380, 402—403, 405 , 447,

452, 466, 476, 483, 485, 490—491, 504, 508—511, 518
Goriška brigada — 46, 51, 72, 74—75
Goriška divizija — glej Trideseta divizija
Goriška pokrajina — 52
Goriško — 141
Gorjanc Viktor — 386
Gorje — 24, 81, 143, 175, 222—223, 226, 257, 268—269, 279, 330, 477, 482, 520
Gorjup — 484—485, 506
Goropeke — 75, 87, 95, 123—124, 126, 128—129, 228, 392, 429, 437, 460, 464
Gorski Kotar — 504
»Gotska linija« — 467, 504
Govejek — 75, 117, 124, 128, 186, 194, 284, 348, 432, 450, 519
Govekar Ivan — 8
Govekarjev vrh — 190, 193, 195, 197
Göschl Josef — 488
Gradnikova brigada — 6, 8, 11, 24, 26—27, 29, 31, 45—46, 50—51, 72, 74—75, 77, 85, 87—88, 95, 97—98, 102, 104—107, 117—118, 120, 123, 126, 131—133, 135, 140, 144, 147, 155, 162, 166, 170, 172, 174, 180, 185—187, 189—190, 192—193, 196, 198—200, 202, 206—208, 226—228, 230, 294—297, 302—304, 308, 310—311, 314—315, 317, 321, 324—325, 327, 329—330, 345, 360, 362—365, 370-371, 379, 381, 385—388, 397, 400, 413—414, 418—419, 422, 424, 427—431, 436, 439, 441—442, 446, 448, 450, 452, 460, 469—471, 483—484, 487-488, 49(1-494, 503, 505, 507, 510-511
Grahovo — 59, 114, 231, 294, 301—302, 320—321, 324—325 , 327—329, 332, 336, 339, 351, 353, 425-426, 472
Grbec I. — 277
Grčarevec — 385
Gregorčič Simon — 157, 275
Gregorčičeva brigada — 11, 24, 27, 46, 345, 349—350, 354—355, 425, 483, 492, 507
Gregorič Valentin — 406, 413
Grgar — 403, 405, 469—471, 484, 506
»Grintovec« — 58, 170
Griže — 40
Griželj Rudolf-Vardar — 517
Grošelj Jože — 299
Gruden (pri Kalcah) — 385
Gruden Franc — 99
Gruden Ivan — 277
Grudnica — 469
Gubčeva brigada — 10, 26
Guzelj Minka — 147

H

Hajdrih — 277
Hanukič Muharem — 404
Heine Borut — 141
Hercegovina — 74
Hitler Adolf — 37, 255
Hladnik Mira — 204
Hladnik Nace — 8, 285, 381
Hlavče njive — 117, 345—346, 390, 435, 440, 444, 459
Hlevni vrh — 460—462
Hmenica — 305
Hobovše — 279
Hoi Josef — 381
Hojan Bojan-Marko — 64, 98, 100, 124, 126, 134, 151, 153
Horjul — 54, 115, 374—375; 388, 396—397, 399, 434, 437
Horny Alfred — 259
Horvat Samuel-Samo — 424
Hosta — 92
Hotavlje — 67, 117, 120—122, 224, 226, 253, 343, 345—349, 351, 393, 434—435, 437-438, 444, 455, 459
Hotedršica — 52, 54, 110, 115, 123, 132—134, 148, 185—186, 189—192, 195—196, 199—200, 374—375, 381—382, 384, 387, 400—402, 414, 473
Hotenja — 357
Hönel — 69
Hrašče — 211

Hribar Janez — 149, 369
Hribernik Rudolf-Svarun — 47, 106, 314, 352—353
Hruševje — 211
Hrušica — 91, 185, 192, 203, 382, 385, 498, 501—502
Hrvatsko primorje — 37, 504
Hudajužna — 59, 114, 223, 228, 230—231, 320—321, 323, 327—329, 331—332, 336, 339—341
Hudo polje — 408
Hvala Janez — 298

I

Idrija — 6-7, 17, 21—22, 24—25, 30-40, 42—46, 53, 68, 71—72, 74—75, 80, 82, 85, 87—92, 101—102, 104, 106, 109—110, 113—115, 117—120, 124—125, 127—128, 130, 132—133, 140—142, 144—148, 155—162, 164—166, 170, 172—175, 178—180, 183—187, 189—193, 195—202, 204—205, 220—221, 223—227, 230, 262—263, 265, 267, 269, 272—276, 278, 282—290, 292—296, 300—306, 315, 317, 319, 321, 324, 330—332, 335—336, 338, 345, 349—351, 354, 356—357, 359—361, 363—365, 368, 378—381, 383, 386—387, 389, 392—394, 396, 400, 413—414, 416, 422—424, 426, 429, 431—434, 437, 441, 447—452, 454, 458, 462, 469, 472—473, 476, 478, 481—483, 491, 494—495, 497, 502, 509, 512, 514, 519, 520
Idrijca — 19, 37—38, 45, 59, 68, 74, 86—88, 91—92, 97, 102, 104, 115—117, 119, 132, 141, 146, 152, 155, 158, 165, 185—186, 221, 275, 283, 293—297, 299, 301, 356, 368—369, 393, 449—451, 469, 472—473
Idrijska Bela — 21—22, 492, 494, 519
Idrijske Krnice — glej Krnice
Idrijski log — 494—495, 519
Idrijski odred — 35—36, 39—40, 44—46, 83, 261
Idrijsko — 5—6, 12—13, 15—16, 21, 23—25, 34—35, 74, 77, 80, 107, 145, 166, 170, 185, 199, 229, 236, 261, 283, 287, 302, 306, 379—380
Idrijsko okrožje — 10, 25 , 34—35, 80—81, 161, 165, 263, 272, 285, 287, 302, 306, 379—380
Idrijsko-tolminski odred — 185, 321
Idršek — 156, 284, 519
Ilenič Alojz — 413
Ilirska Bistrica — 287, 390, 447, 497, 508, 510
Inženirski bataljon XXXI. divizije — 437, 460, 473—474
Iskra Slavko — 149—150
Istra — 8, 36—37, 77, 141, 272, 283, 288, 315, 380, 446, 467, 483, 513
Italija — 8—9, 13—15, 24—32, 34, 36—37, 45, 52—53, 55, 71—72, 74, 77, 81, 83, 85, 88, 101, 106,109, 113, 116, 131, 148, 151, 155,162, 182, 237, 263, 272, 276, 289,307, 319, 366, 372, 402, 467, 472,504, 508, 513
Izgorje — 99

J

Jadran — 256
»Jadransko primorje« — 77—78
Jagršče — 14, 81, 90, 102, 104, 132, 134, 190, 201, 264, 282, 294—297, 303, 356—357, 369, 450, 479, 520
Jajce — 272
Jaka — 329, 425—426
Jakopič Albert-Kajtimir — 369
Jakoš Jože — 285
Jamnik — 311—313, 427, 465
Jan Franc — 7, 318
Jarčja dolina — 172
Javorje — 55, 62, 75, 122, 419, 421
Javorjev vrh — 55, 314
Javornik na Žirovskem vrhu — 97
Javornik nad Colom — 44, 147, 494—495, 497, 519
Javorniki — 52
Jazbine — 122

Jazne — 119—120, 159, 177, 181, 183, 305, 450—451, 520
Jekabsons Herberts — 481
Jelenk — 478
Jelenšek — 187
Jelični vrh — 378, 519
Jelovčan Jernej — 149
Jelovica — 86, 90, 98, 102, 104, 106—107, 174—175, 228, 248, 292, 294, 307—308, 310-314, 316—317, 321, 323, 343, 465, 472—475, 477, 517
Jelovica (naselje) — 149
Jemec Jakob — 478
Jerala Slavko-Djoli — 7, 101, 106, 372
Jeram Janez — 482
Jereb Alojzija — 92
Jereb Avgust-Rok 50, 112, 518
Jereb Dora-Oselin — 7, 247—249, 312
Jereb Franc-Slavko — 50, 518
Jereb Jože — 92
Jereb Viktor — 85
Jereb Vinko — 119—120
Jerina Franc — 7
Jerina dr. Pavla-Lah — 269, 271, 368, 373
Jernej Franc-Milče — 171, 175—176, 517
Jesenica — 17, 24, 81, 106, 141, 180, 280, 325, 333, 335—336, 338, 361, 425—426, 433, 459, 476-477, 481—482, 520
Jesenice — 13, 28, 55, 303, 307, 317, 319, 337, 345, 365
Jeseniško-bohinjski odred — 387, 454, 465
Jesenovec — 60, 174
Jež Pavel-Stanko — 7, 90, 92, 112—113, 129—130, 139
Jugoslavija — 9, 12, 14, 17, 30, 55, 59—60, 65, 81, 131, 173, 185, 272, 275, 345, 380, 423, 510, 513, 516
Jurca Jože — 76—77, 90
Jutro — 160
Juvančič dr. Ivo — 8, 12, 272, 283, 288
Južnoprimorski odred — 11, 24,29, 185, 206

K

Kacin — 173, 178
Kacin Andrej — 7
Kacin Irma — 94
Kacin Stanka — 151
Kalce — 185, 382, 384—385, 501
Kameni breg — 507
Kamna gorica — 308, 311
Kamnik — 55
Kamniško okrožje — 29
Kamnje — 255, 510
Kanal — 272
Kanalsko okrožje — 10
Kanji dol — 519
Kanomlja — 17, 36, 44, 48, 189, 263, 272, 283, 296—297, 300, 356—357, 423—424, 478—479, 481, 520
Karapandža Branko-Matjažek — 124
Kastelan — 458
Kavadar Franc — 478
Kavčič Tone — 7
Kern — 458
Kern Vinko — 7
Keršič Ciril-Metod — 132, 172
Kesič Franko-Cene — 214
Kesselring — 472
Kirn Viktor — 7, 225
Kladje na Zirovskem vrhu — 77
Kladje nad Cerknim — 84, 98, 100, 102, 104-105, 117—119, 140, 159, 172, 174, 177—178, 180, 224, 229, 232, 259, 290, 305, 350, 366, 394
Klajn dr. Vladislav — 370
Klana — 505
Klanjšek Jože-Vasja — 427
Klavžar — 40, 426
Klavžar Ivan —
Klavže — 321, 324
Klemenčič Nace-Bolta — 99
Klešče — 398—399
Klonte — 341
Kmečki glas — 289
Kneža — 320—321, 324
Knin — 447
Kobila — 164
Kobilica — 203, 469, 471
Kočar — 141

Kočevše — 423—424
Kodela Matija — 7, 504
Kodrič Rudi-Branko — 474
Kogej — 45
Kogej Pavle — 449, 453, 518
Kogoj Marij — 277
Kojca — 301, 333—337, 423
Kokalj Jože — 7
Kokošar Pavla — 90
Kokrški odred — 387
Kolar — 435
Kolarac Lazar — 7
Kolovrat — 11
Komac Leopold — 162
Komanda gorenjskega področja — 261, 266, 473-474
Komanda goriškega področja — 262, 265
Komanda idrijskega področja — 83—84, 185, 261—262, 264—265
Komanda kobariškega področja — 262
Komanda tolminskega področja — 261
Komanda vipavskega področja — 261, 265
Komanda mesta Bled — 266
Komanda mesta Bohinj 266
Komanda mesta Cerkno 31, 83—85, 262, 265—267, 425, 454, 458, 473
Komanda mesta Cepovan — 83, 262, 265
Komanda mesta Črni vrh — 83, 262
Komanda mesta Idrija 262, 265—266, 454, 458
Komanda mesta Jesenice — 266
Komanda mesta Kranj — 266
Komanda mesta Radovljica — 266
Komanda mesta Škofja Loka — 226
Komanda mesta Tržič — 266
Komanda mesta Vojsko — 83, 262—263, 266
Komanda mesta Žiri — 83, 266
»Konec zime« — 472, 482
Kopačnica — 55, 100, 102—103, 105, 117, 120, 224, 434
Koper — 25
Koprivnik — 140, 391, 394, 460
Koreno — 155, 374, 388—389
Koriška gora — 325
Korita — 429, 519
Koritnica — 14, 114, 162, 221, 320—321, 324—325, 327, 339, 341,
Korošec Lovro-Branko — 7, 471, 486, 488, 493, 496
Koroško — 29, 57, 70—71, 155, 168, 308, 473
Koršič Marjan — 449
Kos — 259, 286
Kos Jože-Dušan — 288
Kosmač Anton — 300
Kosmač Regina — 7, 336, 338
Kosovel Angel — 288
Kosovelova brigada — 46, 345, 355, 358—360, 363, 370, 381, 385, 400, 407, 409—412, 427—428, 436—437, 447—448, 452, 473—474, 477
Košana — 206
Kovač Albin-Briški Jaka — 7, 36
Kovač Ivanka-Urška — 7—8
Kovač Marica-Kati — 333
Kovačev rovt — 17, 34, 37—39, 41—42, 186, 197, 284
Kovačič Franc-Tarzan — 7, 36, 46, 71, 195, 211—212, 312, 318, 325—326, 330, 340, 347, 349, 365, 384
Kozaršče — 371
Kozje stene — 407
Kožljek — 398—399
Kragujevac — 8
Kraigher Boris — 72
Krajnik Vinko — 7, 312, 318, 364, 366, 403, 413
Kramar Janez — 9, 12, 25
Kramberger dr. Robert — 128
Kranj — 12, 55, 70—71, 74, 86—87, 115—116, 123, 135, 151, 170, 268, 308, 418, 465, 473, 517
Kranjc Ana — 424, 482
Kranjc Franjo — 424
Kranjc Mirko — 255
Krapež Vasilij — 7
Kras — 37, 45, 51, 141, 145, 447, 482, 487, 497, 510
Kraški bataljon — 10
Kremek — 460
Križna gora nad Škofjo Loko — 418—419, 427—428

Križna gora v Trnovskem gozdu — 492, 494
Krmelj Maks-Matija — 58, 111
Krn — 11
Krnice (Idrijske) — 81, 189, 297, 299—306, 357, 479, 519
Krnice (v Trnovskem gozdu) — 308, 403, 469, 507, 510
Kropa — 311, 313
Krpan Stane — 39
Krulce — 478
Krvavec — 470, 506
Kržišnik Matilda — 306
Kucelj — 398
Kuk Jože-Branko — 131, 171, 180, 225, 247, 258, 317, 352, 387, 517
Kulot dr. Andrej — 478
Kumar Alojz — 7, 36
Kumar Ciril — 7, 36, 46
Kumar Janez — 147
Kurja vas — 397
Kuštrin — 506
Kiibler Ludwig —78, 472
Kvarnersko otočje — 77
Kveder Dušan-Tomaž — 58

L

Labinje — 81, 106, 141, 143, 223, 267, 269, 271, 279, 288, 308, 321, 323, 352—353, 520
Lah Meri — 131
Lahajnar Franca — 304
Lahajnar Milan — 289
Laharnar Andrej — 11
Lajše pri Gorenji vasi — 290, 443
Lajše v Selški dolini — 308
Lanišče — 133, 158, 183
Lapajne Tereza — 300
Lapanja Jože — 333
Lapanje Peter — 289
Latinovič Djuro — 112, 225, 355
Lavtarski vrh — 427, 465, 474
Lazeč — 15, 63, 118, 142, 279, 305, 448, 520
Lažna — 361—364, 407, 469, 471
Leander — 159
Leban Ignacij — 119
Leban Ivan — 7, 365, 405, 424, 437
Leben France — 7
Ledina — 314
Ledine — 21, 44, 68, 73—75, 95, 97, 120, 163, 190—191, 193—194, 201, 203—204, 221, 253, 259, 272, 283, 305, 349—350, 387, 393, 429, 441, 519
Ledinica — 67
Ledinske Krnice — 519
Lenart Jože — 453, 486, 517
Lesce — 55
Leskošek Franc-Luka — 58, 71, 83, 111, 131
Leskovec Karel — 7, 113, 388
Leskovica — 59, 61—62, 70, 100—103, 108, 122, 140, 180, 222, 226, 459, 466
Ličar Ludvik — 478
Likar Franc — 412
Likar Jože — 479
Likar Zofija — 146
Likarica — 38
Lipičar Milan — 162, 215
Lipnica — 313
Ljubljana — 6—8, 28, 52—53, 70, 72, 77, 79, 87, 129, 151, 160, 180, 185, 200—201, 204, 219, 221, 237, 302, 307—308, 317, 319, 365, 374, 377, 473
Ljubljanska pokrajina — 10, 27, 37, 52—53, 77, 79, 180, 219, 376, 378
Ljudska pravica — 302
Log pri Žireh — 124—125
Logar Avgust — 43
Logarska grapa — 122
Logaški bataljon — 39—40
Logatec — 53—54, 87, 115, 134, 185, 189—190, 206, 374—375, 381—382, 384, 387, 400, 434, 473
Loj k Cvetko — 172
Loj k Nada — 7, 248—249
Lojzovše — 435
Lokovec — 295, 407, 469—470, 484—485, 487, 505—506
Lokve — 88, 205, 220, 265, 268, 302, 360—361, 363, 365, 402—403, 405, 407—408, 469, 471, 483—484, 487—488, 490—491, 494, 507
Lome — 156, 519

Loška dolina — 366, 371
Loški odred — 10
Lubnik — 419, 421, 428
Lučine — 52, 55, 75, 92, 94, 116, 120, 124—125, 128, 345, 377—378, 391, 393—394, 397—399, 414, 416—418, 429, 434—437, 464, 472—473
Luskovec Nikolaj-Milan — 100, 145
Luša — 136, 420, 474—475

M

Makuc Jakob — 145
Mala gora — 492
Mala Lažna — 362, 408, 490—492
Malenški vrh — 122, 459
Marcina Andrej — 85, 482
Maribor — 8, 456
Markovič Rihard — 7, 386, 396,406, 413, 422, 443, 446, 452, 455, 458, 468, 471, 488—489, 491, 493, 496, 504, 508
Marof — 21, 23, 35, 44, 132, 164, 227
Maroko — 26
Marseille — 259
Martinj vrh — 229, 268—269, 474
Maruškovec — 102
Masora — 45, 48, 81, 102, 300, 302, 304, 306, 451, 454, 474, 519
Matej ka Evgen-Pemc — 152, 162—164, 213, 443
Mavri Amalija — 147
Mavri Franc — 301
Mavri Frančiška — 223
Mavri Ivka — 302
Mažgon Marija — 482
Medno — 126, 170
Medved Anton — 277
Medvedje brdo — 42, 190
Medvešček Milan — 423
Medvode 126, 166, 170, 397
Meškauskas Vacislav — 381
Mihailovič Draža — 148, 380
Mihelič Matija — 7, 446, 486, 496
Mihevc Jože-Rudar — 247, 314—315, 317, 321, 517
Miklavec Janko-Kekec — 351
Milano — 288
Milavec Maks — 213, 215
Milič Anton-Marko — 8, 74, 94, 119, 125—126, 518
Minatti Ivo — 160, 257, 261
Mlaka — 429, 437
Mlakar — 435
Mlakar Franc — 88
Mlakar Frančiška — 302
Mlakar Janko — 489
Mlakar Katarina — 147
Mlakar Marija-Zmaga — 315
Močnik (na Krnicah) — 478
Močnik Ivan — 222—223
Močnik Jakob — 222—223
Močnik Katarina — 222—224
Močnik Miha — 7, *32*, 36, 46, 162
Močnik Peter — 208
Močnik Vera-Živka — 63, 90, 348
Mohorc — 321—328, 426
Mohorič Franc — 7, 36, 46
Mohorič Ivan — 37, 165
Mohorič Ludvik — 36
Moskva — 26
Most na Soči — glej Sv. Lucija
Mošenjska planina — 310—311, 313—314
Možina — 141, 204
Možina Andrej —
Mrak Milan — 325
Mrzla rupa — 24, 92, 271, 369, 410, 492, 494, 502—503
Mrzli log — 211, 519
Mrzli vrh — 13, 95, 98, 118, 147, 259, 387, 393—394, 448, 519
Mučiči — 497
Mulej Janez — 7
Mure — 436
Mussolini Benito — 19, 27, 255

N

Nabrežina — 510—511
Nandler — 158
Nanos — 16, 19, 29, 497, 499
Nanošca — 210—211
Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo — 29, 35, 80, 85, 251, 272
Nastran Benjamin — 7, 312, 318, 338, 354, 366, 413

Naša borba — 318, 339, 342, 349, 359, 373
Navrški Andrejc — 299
Nedič Milan — 447
Nemci — 362, 403—405, 408, 507
Nemčija — 9, 52—53, 162, 182, 504
Nemgar Franc — 181, 188, 230, 387, 439, 517—518
Nenezič Ljubo — 387, 518
Nikova — 186
NKOJ — 430
Nomenj — 86
Normandija — 294
Notranjsko — 10, 27, 77, 79, 307, 366, 368, 370, 374, 382, 494, 498, 500
Nova Gorica — 6, 8
Nova Oselica — 155, 157—160, 173, 291—292, 451, 453, 458, 478
Novak Adolf — 225, 355, 364
Novak Franc — 413
Novak Ivan — 131, 378
Novak Jože — 7
Novak Karel-Tone — 112, 125, 139, 151, 155, 163, 244, 251
Novak Leopold — 481
Novaki — 14, 24, 58, 62, 74—75, 81, 84—85, 90, 92, 101—104, 106, 143, 174, 180, 183, 222—223, 226, 229, 267—269, 279, 302—303, 305—306, 308, 317—318, 322, 336, 341, 343, 351—354, 394, 467, 474, 478, 481, 520
Novi svet — 382, 401
NOVGRAD — 262, 266—267, 278
Nowikowsky Wieslaw — 162

O

Obid Aleksander — 7, 36
Obid Ciril — 7, 151, 155, 334, 338
Obid Julka •— 147
Oblak Bogdan — 162
Oblakov vrh — 46, 296, 299, 302, 354, 356—357, 359
Obli vrh — 409—410, 493—494
Obloke — 320
Odisej — 219
Ogier Pierre — 45, 69, 121, 129, 259, 365
Opale — 92, 126
Opatija — 466, 471, 487
Opčine — 439, 510—511, 517
Operativni štab za Zahodno Slovenijo — glej OšZS
Opršnik Matija-Matko — 131
Orehek — 81, 269, 332—333, 338, 356, 432, 458, 520
Orehovska grapa — 268, 289
Oschounig Franc — 88, 381
Oselica — glej Stara Oselica
Oskar — 339, 341
Osolnik Bogdan — 278
Ostri vrh — 106
Osvobodilna fronta — 10, 12—15, 17, 28, 30, 76, 116, 131, 148, 272,
OSZS — 8, 29, 36, 44, 46, 50—51, 54, 58, 60, 71—72, 85
Otalež — 14—15, 32, 45, 63, 75, 81, 84—85, 88, 90, 92, 97, 118—119, 124, 142, 146, 155, 158, 173, 175, 181, 183, 201, 268—269, 279, 296, 305—306, 332, 350, 448, 449, 520
Otavnik — 501
Otlica — 193, 203—206, 208, 212, 220, 226, 234, 259, 364, 365, 369, 370, 387, 401—402, 407—410, 413, 468, 471, 484, 488, 490—493, 502, 504—505, 507
Otoče — 308, 311
Ovsenk Silvo-Silvan — 160, 258
Ovsiše — 311
OZNA — 449, 512

P

Paa — 149
Pad — 504
Pagon (na Novi Oselici) — 155, 158, 224, 478
Pagon Andrej-Ogarev — 7, 25, 47—48, 51, 71, 126, 128, 183, 257, 259, 261, 302, 333, 338
Pagon Marija — 7, 36
Pagon Viktor — 146
Panter — 339, 341

Paradiže — 398
»Partisanenwoche« — glej »Teden partizanov«
Partizanski dnevnik — 76, 130, 134, 139—140, 160, 165, 179, 183, 200, 241—242, 257—258, 261, 265—266, 275, 277, 283, 288—289, 349, 381
Pasja ravan — 356
Pašen vrh — 314
»Pavla« — 269, 271, 304, 364, 366, 368—369, 373
Pečana — 314—315
Pečarič Franc — 241
Pečine — 468
Pečnik — 164, 460, 464, 519
Perhavec Srečko — 427
Pervanja Marija-Anamarija — 7, 24, 32, 36, 50—51, 53, 71, 77, 100, 105, 112
Pervanja Tone — 5, 206, 333, 335
Peta brigada »Simona Gregorčiča« — glej Gregorčičeva brigada
Petelin Stanko-Vojko 8, 113, 255, 321—322, 324, 326, 330, 338, 340, 352, 354, 361, 368, 387, 443, 517
Petelinšek Ludvik-Crt — 180
Peternel Andreja — 7
Peternel Gabrijel-Jelko — 356
Peternel Slavko — 42
Peternelj Franc — 224
Peternelj Jernej — 224
Peternelj Metod — 12, 14
Petrač — 460, 462
Petrovč — 141
Petrovo brdo — 52, 321, 427
Pirc Jelka — 7, 25
Pirc Miroslav — 131
Pirh — 451
Pirhova luknja — 88, 448
Pirih Janez — 7, 441, 446
Pirih Jože — 413
Piščanec — 149
Pivk — glej Jurca Joža
Pivka — 141, 201, 206—207, 212, 215, 220, 259, 372, 482, 491—492, 494, 497, 510
Planina nad Cerknim — 13, 81, 98, 101, 119, 143, 224, 268, 279, 294, 351, 478, 480—481, 520
Planina pri Logatcu — 52, 384—385, 498
Planina pri Lučinah — 399, 473
Planinšek Ivan — 418
Platiše Franc — 16—17
Plestenjak Ivan — 405, 413
Plešec Rudi — 413
Plut Ivan — 128, 241
Plužnje — 81, 105, 158, 305, 448, 450, 520
Poče — 257, 279, 520
Podblica — 311
Podbrdo — 10, 28, 52, 55, 114, 223, 231, 302, 315—316, 319—321, 324, 326—332, 336, 354, 472
Podcerkev — 371
Podčepovan — 360
Podgolica — 164
Podgornik Maks — 208
Podgozd — 361, 488, 490, 507
Podgrad — 287
Podjelovo brdo — 64, 98—100, 102, 109
Podklanec — 462
Podkožlješki mlin — 397—398
Podkraj — 203, 206, 497—498
Podlaka — 505—506
Podlanišče — 81, 117, 183, 441, 520
Podlešče — 487
Podlipa — 77
Podlonk — 310
Podnanos — 19, 207, 497
Podnart — 308, 311
Podobnik Maks — 129
Podobnik Marija — 92
Podobnik Rafael — 302, 306
Podpleče — 81, 279, 478, 520
Podreka Andrej — 299
Podrošt — 315
Pogačnik Tone-Marij — 159—160, 368, 373, 458
Pohar dr. Edvard — 33
Pohar Lidija — 92
Pokljuka — 147, 228
Pokrajinski (oblastni) komite KPS ali NOO za Gorenjsko — 31, 58, 111, 146, 151, 246, 272, 474
Pokrajinski (oblastni) komite KPS ali NOO za Primorsko — 16, 28,

30, 71, 85, 109, 111, 113, 141, 246, 282—284, 287, 512
Polanec Boris — 412
Polhov gradeč — 52, 92, 115—116, 123, 171, 374—375, 377, 396—397, 399, 414, 416—417, 434, 436—437, 460, 464
Police — 520
Poljana — 12, 81, 85, 267—268, 279, 353, 520
Poljane — 55, 62, 70, 115, 120, 259, 261, 286—287, 390—391, 413—416, 418, 421, 428, 435—436, 438, 442
Poljanec Srečko — 7, 36, 42, 46
Poljanska dolina — 8, 55, 59, 62—63, 65, 70—72, 87, 102, 107, 115, 135, 140, 166, 227, 229, 294, 345, 390, 418, 427—428, 434, 439, 459, 474—475, 514
Poljanska Sora — 65, 70, 171, 347, 391, 394, 414—416, 418, 434, 436
Poljanski bataljon — 18
Poljanšek — 87
Poljice — 332
Poljstovljak Gavrilo — 469, 471
Ponikve — 468
Porezen — 24, 48, 52, 267, 321, 330, 332, 336, 352, 354, 423, 425, 475—477
»Porezen« — 288—289
Postojna — 36—37, 44, 141, 148, 166, 184—185, 192—193, 201, 206, 208, 210—212, 216, 221, 307, 350, 365, 370, 378, 382, 385, 390, 447, 473, 497—498, 500
Postojnska jama — 162, 212—214, 216, 218—219
Potočar Stane-Lazar — 132, 143, 178, 333, 352, 361
Potok — 519
Požun Lojze — 266
Pranger — 231, 326, 328, 331, 425
Prapetno — 333
Praprotno — 115, 135—136, 138—139, 155, 420, 427
Praše — 74
Prebil Anica — 92, 304, 450, 452
Prebil Anton — 7, 36, 101—102, 106, 304, 306, 482
Prečni vrh — 498
Predmeja — 202, 205—206, 260, 268, 360, 362, 364—365, 369, 407—410, 413, 469, 492, 494, 504—505, 507, 510
Predgriže — 519
Pregelj — 46
Preis Franci — 361, 366, 370, 373
Prekmurje — 467, 504
Prem — 497
Premrl Janko-Vojko — 11, 19—22, 47—48, 258—259
Preska — 126, 170
Prestranek — 211, 390
Prešernova brigada — 6, 8, 26, 47—51, 58—64, 69—72, 74—77, 90, 95, 98, 104—107, 113, 117, 120, 123, 132, 134—135, 140, 144, 147, 151, 153, 155, 166, 170—172, 174, 185—187, 190, 192—193, 195—196, 198, 200, 206—208, 210, 226, 228, 230, 248, 257, 294—297, 302, 308 , 310—311, 314—315, 317, 321, 327—328, 330, 332, 336, 345, 356, 360, 365, 369—370, 371—372, 381, 384, 387—388, 392—394, 396—400, 413—414, 416, 418—420, 422, 427—431, 436, 437, 439, 442, 445—446, 458—460, 464—465, 469, 471, 483, 488—490, 495—499, 501—503, 505—508, 510—511
Prezelj Andrej — 224
Prezelj Janko-Stane — 7, 50—51, 71, 92, 113, 130
Pri fari — 210—212
Primic Rado — 333
Primorska operativna cona — 50
Primorski odred — 27, 29
Primorsko — 6, 10—12, 16—17, 24—25, 27—29, 36—37, 50—52, 54, 74, 76—77, 79—80, 86, 91, 145, 147—150, 200—201, 205, 223—224, 270, 272, 275—279, 282—283, 286, 288, 349, 366, 371—372, 378, 423, 428, 430, 439, 471, 515
Primož Denis-Zoran — 287—288
Primožič Franc — 99
Primožič Jože-Miklavž — 7, 13—14, 25, 31, 36, 85, 278, 288
Primožič Marija-Milica — 25
Prtovč — 174—175, 309—310, 312

Puntar Ivan-Gubec — 225, 230, 246, 256, 317, 518
Pusti vrh — 399
Puštale — 470—471, 484, 505—506

R

Raapke — 37, 77
Rab — 50, 258
Rabska brigada — 50
Radovljica — 55, 86, 135, 308
Rahmaninov — 277
Rainer Friedrich — 77—78, 472
Rake — 164
Rakek — 201, 206, 370, 384, 386
Rastovka — 465
Raša — 315
Ratitovec — 84, 98, 174, 309, 314—316
»Ratitovec« — 58
Ratovž — 118
Ravne na Banjški planoti — 484, 487
Ravne na Cerkljanskem — 17, 81, 175, 180, 183, 222—223, 268, 321—323, 332, 336, 338, 352, 354—355 425, 451, 482, 520
Ravne nad, zirmi — 97, 124, 126, 432, 477
Razdrto — 45, 206—208, 210, 497, 500
Razinger ing. Hu,go — 148, 155
Razpet Julka — 224
Razpotje — 35—36, 39, 42—43, 97, 117, 194, 199, 290, 348—439, 392, 414, 429-432, 437, 447—449, 460, 462
Raztoke — 314
Rdeča armada — 172—173, 254, 423, 504
Rebolj Anton — 7, 413, 452 482, 491
Reka — 372, 447, 467, 472, 504—505, 508
Reka (ob Idrijci) — 17, 81, 157, 293—295, 299, 302—304, 324, 332, 336, 355—357, 472, 474, 481, 520
»Renate« — 204
Renko Ivan — 25
Repar Pavel — 7, 71, 77, 92, 98 101, 105—106
Rihemberk — 379
Rim — 26—27, 307
Ritavčev vrh — 330, 336, 354
Robidnica — 52, 59, 81, 101—103, 108—109, 140, 144, 180, 224, 226, 294, 303, 341, 394, 427—428, 459, 466
Rodne — 333
Roitzl — 67
Rojc Peter — 12
Rojšek Franc-Jaka — 443
Rösener Ervin — 219
Rovtarjev vrh 479
Rovte (pri Škofji Loki) — 106, 135
Rovte (v Dolomitih) — 37, 52, 54, 75 115, 123, 129, 132—134, 140—141, 152, 172, 186, 190, 193, 195—196, 199, 221 230, 253, 284, 374—375, 379, 387, 391, 394, 400, 434, 461, 464, 473
Rozman Franc-Stane — 372
Rozumek Helmut — 151
Rupar — 421, 436
Rupnik Franc-Rafko — 7, 318
Rupnik Lev — 72, 79, 180, 375—376
Rupnik Vuk — 376
Rustja Franc-čanči — 188
Rzelj — 357—359

S

Sadowsky Tadeusz-Tomo — 131, 155—156, 161—162, 165, 188, 213—215, 227
Sagadin Jože-Hitrec — 7, 50—51, 225, 404, 440, 453, 518
Saje Franček — 7, 12
Sajevka — 501
Saksida Danilo — 162
Sambettini — 320
Samotorica — 393 396, 398
Sava — 166, 307, 312
Sava Bohinjka — 175, 312, 314

Savinjska dolina — 114
Savska dolina — 465
Schrr.-irmaul — 158
Sedej (na Krnicah) — 299—301
Sedej Ivan — 223
Sedej Jakob — 478
Sedej Julka — 452
Sedej Vladimir — 7
7. SNOUB — glej Prešernova brigada
Sedmi korpus NOV in POJ — 307, 372
Sedemindvajseta divizija — glej Trideseta divizija
Seebach — 70
Sejavniška grapa — 141
Selak Filip — 160
Selca — 55, 64, 115, 135—136 138—140 286—287, 418—420, 427-428, 464^—465, 475, 517 '
Seljak — 66
Selo — 27, 94, 98, 129
Selška dolina — 52, 55, 59, 64, 70—71, 86, 102, 105—107, 115, 120, 134—135, 140, 166, 174, 229, 292, 294, 308, 311—315, 321, 327 390, 418, 420, 422, 428, 459, 465| 472, 474—475, 477
Selška planina — 314
Selška Sora — 70, 137, 274, 292, 310, 312, 315, 414, 427, 475
Senožeče — 207—208
Sesljan — 511
Severnoprimorski odred — 11, 24, 29
Setžana — 94
Sicilija — 26
Sinji vrh — 488, 491—492
Skomovc Janez — 413
Slabe Feliks — 90, 92, 104, 117—119, 133, 155, 180, 224, 232, 290, 305, 350, 399, 448, 451, 453
Slabe Makuc-Slavica — 482
Slap — 448, 469
S':avec Jože — 278
Slovenija — 8, 10 30, 60, 112, 164, 307, 379, 396, 430, 467, 513—514
»Slovenija« — 76, 287—288
Slovenski narod — 160
Slovensko primorje — 3, 10—12, 16, 24-27, 29—31, 37, 50—51, 60, 77, 79, 112, 114, 212, 265, 268—269, 271—273, 279, 283, 288, 319, 377—378, 380, 402—403, 447, 467, 471, 487, 496, 504, 508, 511, 512—513
Slugova dolina — 105
Smrečje — 228
Soča — 11, 24 37, 152, 162, 201, 319, 330, 483/507—508, 510—511,
Sora — 126, 310, 347, 418, 462, 473
Sorica — glej Zgornja Sorica
Soška brigada — 46
Soška dolina — 200, 360
Soški odred — 10—11, 23
Soteska pri Škofji Loki — 135, 139, 420, 427—428
Sovjetska zveza — 9, 242, 246
Sovodenj — 13, 52, 55—56, 59, 62—65, 67—68, 70, 85, 97—98, 100, 102, 117, 119, 158—159, 177, 224, 226—228, 253, 291, 393, 423, 459
Sovra — 432
Sovrčan — 476
Spodnja Favča — glej Davča
Spodnja Idrija — 17, 21, 35, 45, 72—74, 114, 132, 144, 157, 160—161, 164—165, 186, 190—191, 195—201, 227, 283, 288, 297, 318, 356—357, 380, 389 424, 431, 447, 452, 459, 519
Spodnja Kanomlja — ,glej Kanomlja
Spodnji Lokovec — glej Lokovec
Srbija — 74
Srednja Kanomlja — glej Kanomlja
Srednje brdo — 121—122, 346, 348 387, 418
Srednje Šebrelje — glej Šebrelje
Srednji Lokovec — glej Lokovec
Srna Jože — 486
Stalingrad — 26
Stana Roman — 7
Stara Oselica — 67, 69, 98—100, 117, 120—121, 123, 140, 348, 387,

392—395, 399, 416, 453—454, 456, 479
Stara vas — 348
Stare Janez — 457
Stari trg — 371
Sticchi dr. Antonio — 33, 81
Stirpnik — 135, 420, 465
156. brigada »Bruno Buozzi« — 459, 483
157. brigada »Guido Piccelili« — 459, 483
158. brigada »Antonio Gramsci — 459, 465, 473, 475
Stol — 11
Stopnik — 81, 279
Straža — 81, 85, 89, 92, 146, 300, 302, 306, 450—451, 482, 520
Stražišče — 308
Streliški vrh — 502
Strmec — 519
Strmica — 497, 500—501
Strnad — 248
Stržnica — 189
Studenče — 126
Studeno — 219, 371, 502
Studor — 122, 140
Stupica Srečko — 36
Suhi dol — 52, 374, 388, 391, 397—399, 437
Sulič Ivan — 7, 71, 92, 102, 106
Suša — 112
Sušak — 504
Sv. Barbara — 400
Sv. Florijan — 436
Sv. Ivan — 293—296, 299
Sv. Jurij — 299
Sv. Križ nad Selcami — 465—466
Sv. Križ pri Gorenji vasi — 390—391, 415—417
Sv. Križ pri Trstu — 511
Sv. Lenart — 135—136, 229
Sv. Lovrenc na Pivki — 497—498, 500—501
Sv. Lovrenc v Poljanski dolini — 419, 427, 429
Sv. Lucija — 10, 28, 31—33, 52, 221, 262, 265, 275, 302, 320, 368, 448, 468
Sv. Mohor — 427, 465, 474—475
Sv. Ožbolt — 171
Sv. Petra hrib — 436
Sv. Tomaž — 418—421, 427, 465
Sv. Trije kralji — 54, 75, 87, 94—95, 115, 123—125, 128—129, 196, 228—229, 374—375, 391, 458, 460—463, 473
»Svobodna Jugoslavija« — 380

$

Šebrelje — 14, 81, 111 113, 116, 141, 147, 264, 268—269, 272, 277 , 282 284, 294—295, 298—300 302—303, 335—336, 352—354, 356^ 474, 483, 520
Sebreljska planota — 112 116, 290, 296-297, 300—302, 304,'308, 358, 365
Šempolaj — 511
Šemrov Jakob — 481
Šentvid — glej Št. Vid nad Ljubljano
šentviškogorska planota — 16, 19, 87 221, 223, 253, 262—263, 272, 302, 330—333, 351, 467—469, 472, 482—483. 491, 494
Šercerjeva brigada — 10, 26
6. brigada »Ivana Gradnika« — glej Gradnikova bigada
16. SNOB — g'ej Vojkova brigada
26. divizija — glej Enaintrideseta divizija
Šink Danilo — 449
Šink Jano-Runo — 362
Šinkovec Črtomir — 476
Škapin Danica — 94
Škapin Frančko — 94
Škapin Jože — 94
Škapin Mihaela-Drina — 93—94, 118, 126, 258
Škofja Loka — 53, 55—56, 60, 64, 70, 75, 87, 92—93, 106 115, 123, 134—137, 139 141, 151,' 170—171, 308, 316, 321,' 327, 345, 393, 397, 414, 416, 418—422, 427—429, 434, 436, 442, 459, 460, 465, 472—474

Skolije — 104, 178, 349—351
škofjeloški odred — 387, 414, 419, 427, 436, 446, 450—452, 460, 473——475, 477, 509, 511
škofje'oško okrožje — 82, 149, 155
Škrbec — 371
Škrlj Janez — 413
Šlandrova brigada — 26
Šmihel — 206, 208, 210, 212, 220, 259—260, 373
Šmitek Janez — 7
Šorli — 435 440
Šoštanj — 70
Španija — 12—13
špičasti vrh — 492
Špik — 21
Špik Ju'.ka — 224
Šraj Jože — 126, 131, 188
Št. Jošt — 75, 94, 115—116, 123, 174—175, 188, 391—392 396—399, 473
St. Peter — 201, 372, 497, 505
Št. Vid nad L ubljano — 52, 64, 70
Št. Vid v Vipavski dolini — 19, 48, 207, 497
Štajerska — 57, 70, 114, 473
Stante Peter-Skala — 369
Štefan — 322
Štih Bojan — 149, 155
Štros Alojz — 486
Struke'j Dušan — 215, 217
Štucin (v Zličniku) — 478
Štucin Anica — 7, 25
Štucin Franc — 361, 432
Štucin Jaka-Cvetko — <2—14, 25, 34—35, 58, 288
Subašic dr. Ivan — 380
Šubelj Jože-Sine — 443
Šuligoj Danilo — 7, 446
Šumrada Vinko-Radoš — 7, 74, 98, 101—102, 106, 113, 125—126, 130—131, 145, 147, 155, 157, 258—259, 277, 517
Šušteršič France — 219
Švara Došan-Dule — 53, 73—74, 111, 132

T

Tabor — 435—436, 438—441
Tagliamento — glej Tilment
Taras — 17
Tavčar Andrej — 7 348, 413
»Teden partizanov« — 400, 402, 407, 412—413
Teichmann — 141—143
Telban Lovrenc — 64
Ti'ment — 472, 484
Tisovec — 494
Tito — 10, 31, 112, 230, 380, 508
Todraž — 399, 464
Tokio — 27
Tolar Ferdo-Mirko — 7, 36, 51, 71, 101, 106, 120, 155, 176, 225, 322, 326, 330, 349, 357, 359, 387, 413, 449, 453, 517—518
Tolmin — 36, 88, 349, 353, 390
Tolminska brigada — 50—51, 64, 69—70, 151
Tolminski bataljon — 10
Tolminsko — 14, 24, 80, 148, 185, 294—295, 302, 313, 377
Tomažev bataljon — 308
Tomc Pero — 194
Tominec Ivan — 13
Tominec Milan — 7, 32, 49—51, 67, 74, 77, 100, 106, 113, 126, 134, 352, 517
Tomšič Vida — 279
Tomšičeva brigada — 10, 26, 172
Topole — 475, 517
Tratnik Tone — 440, 446
Tratnik S'avica — 7
Tratnik Valentin — 7, 36, 38, 42—43, 46, 95, 98—101, 104, 106, 121, 123
»Traufe« — 77, 82, 84, 86—87, 98, 102, 106—107, 112, 114, 116, 293
Travnik — 81
Trboje — 308
Trebče — 13, 193
Trebenče — 223, 267—269, 275, 279, 283, 520
Trebija — 55, 63—65, 67—71, 75, 87, 97—99,i 109, 121, 123, 141, 455—456, 459

Trebuša — glej Dolenja Trebuša
Tretja operativna cona »Alpska« — 51, 71, 77, 85—87, 92, 97, 101, 104, 106, 109, 111—113, 123, 130, 148, 236, 242
3. SNOUB — g'ej Gradnikova Brigada
Trideseta divizija — 50, 116, 190, 196—197, 201, 203—204, 206, 221, 321, 323-324, 331-332. 349-351, 354—357, 359—362, 364, 266, 368 374, 413, 450 459, 467, 469, 474, 484, 494, 496' 502, 508—511
Triglav — 8, 12, 51, 77, 165, 173, 219, 242, 255, 322, 512
»Triglav« — 58
Triglavska divizija — glej Enaintrideseta divizja
Trnovec Franc-Metod — 36
Trnovo — 205, 360—362, 402—405, 452, 469, 483, 485, 487—488, 490, 494, 506—507, 518
Trnovski gozd — 17, 19, 21, 37, 45, 51, 58, 80 88, 185, 205, 256, 266, 271, 308, 349, 360—362, 366, 401——404, 446—447 450, 459—460, 465-469, 471—472, 481—484, 488, 491, 505—506, 508—509
Troha Maks — 208
Trst — 8, 12, 16, 28, 36—37, 51, 77, 148, 165, 173, 185, 192, 201, 204, 206—207, 219, 229, 242, 255, 272, 285, 301, 319, 322, 365, 372, 377—380, 439, 447, 466, 483—484, 505, 507—512, 517
Trušnovec Mi'a n — 466, 471, 487
Tržaška brigada — 46, 321, 324, 360, 400, 405, 465, 473, 475
Tržaška divizija — 50
Tržaški zaliv — 36, 446, 467, 483, 508, 513
Tržič na Gorenjskem — 55, 139
Tržič na Primorskem — 36—37, 447, 466, 504, 508, 510—511
Tunizija — 26
Turjak — 58, 145
Tušar Alojzija — 300—392, 306
Tušar Anica — 7, 25
Tušar Anton — 298
Tušar Fani — 478
1 ušar Franc — 128
Tušar Jože — 298
Tušar Pavle — 304
Tušar Srečko — 7, 26, 51, 71, 106, 161—162, 213, 215, 217, 219, 338, 415
Tušar Viktor — 145
Tušek Janez — 478

U

Učje — 486, 506
Udarna četa 31 divizije — 437, 448, 450, 469, 474, 483
Uhan Franc — 7, 126, 130, 349, 366, 413
Ulepič Zdenko — 76
Ural — 32
Uskovnica — 228
Užice — 74

V

Valjavec Mira — 348
Veharše (na Cerkljanskem vrhu) — 290, 451
Veharše (v Dolomitih) — 36—37, 39, 42, 133, 186, 190, 229—230, 284—285, 365, 378—379, 390—392, 400, 430, 432, 447, 454 461—462, **464**
Velika Britanija — 513
Venke Žablje — 510
Veliki vrh (na Cerkljanskem) — — 350
Veliki vrh (pri Št. Joštu) — 398——399
Veliko po'je — 94
Velikonja Jožef — 457
Velikonja Lucija — 88
Velikonje Ludvik — 164
Verčič A'ojz — 7
Videm — 319, 483
Vidmar — 458
Vidmar Angela — 287
Vidmar Matija — 119

Vilar Milorad — 7, 74, 77, 92, 160, 178
Viler Pavel — 158
Vilfan dr. Jože — 30, 111, 274, 282—283, 288
Vinharski boršt — 416—417
Vipava — 192, 201 207, 256, 379, 381, 403, 510
Vipavska dolina — 10, 19, 35, 37, 45, 51, 58, 166, 170, 174, 185, 200, 202, 205—207, 255—257, 261, 268, 273, 360, 364—365, 377, 379, 400, 403, 409—410, 447, 465, 482—483, 492, 494, 497—499, 506 508, 510
Vipavski bataljon — 10
Vipavsko — 10, 345
Visoko — 428, 436
Vižmarje — 126
Vodice — 206, 399
Vodiška planina — 311
Vodopivec V. — 277
Vogalce — 288
Voglarji — 361, 488, 507
Vogrič Janko — 7, 89, 92
Vojkova četa — 19
Vojna oblast 9. korpusa — 262, 266, 458
Vojsko — 24, 35—36, 44, 48, 80, 92, 110, 118—119, 134, 141, 146, 185, 230, 272, 283, 285, 288, 296, 302, 308, 357—360, 365—366, 369, 389, 422—425, 467, 469, 472, 474, 483, 491, 502—503, 505, 519
Volčič Tone — 475
Va'jaka — 149, 459
Vončina Andrej — 299
Vončina Anton — 479
Vončina Emanuel — 7
Vovk Marjan 381, 395
Vrh — glej Sv. Trije kralji
Vrhnika — 46, 53—54, 87, 102, 106, 115, 129, 190, 374, 384, 399, 473
Vrhovec — 100, 117, 155, 224, 350
Vrhovče — 470
Vrhovni štab NOV in POJ — 58, 111—112, 266
Vrhunec Oto-Blaž Ostrovrhar — — 32, 47—48, 50, 125—126, 136, 153, 188, 230, 257—259, 261, 475, 517—518
Vrsnik — 52, 75, 95, 124, 126—128, 132, 204, 221, 284, 386, 392, 429—430, 432, 437, 447, 460, 519
Vrščevo — 45, 158, 449
Vrtovin — 510
Vuga Klement — 7
Vukadinovič Dušan — 517

W

»Winterende« — glej »Konec zime«

Z

Za Vojkom — 25, 156—157, 160, 168, 173, 182—183, 258—259, 260—261, 318
»Začetek pomladi« — 471—473, 481-483
Zadlog — 44, 68, 91, 110, 134, 164, 190, 193, 195, 201—203, 365, 378, 387, 410, 447—448, 491—492, 494, 519
Zagomilca — 468
Zahodnoprimorski odred — 29
Zajčji vrh — 494
Zakojca 312, 329—330, 332—334, 336, 520
Zakriž — 14, 23, 25, 81, 85, 106, 175, 180 183, 222—223, 226, 228—230, 268—269, 279, 290, 303, 332, 336, 338, 352, 425, 448, 451, 459, 481—482, 520
Zali log — 60, 174, 474
Zapolar — 339, 341
Zapoškar — 336
Zarakovec — 231, 289, 328—329
Zavratec — 34, 284, 378, 381, 463, 519
Zavrh — 361—362, 403, 405, 484, 488, 490, 504—507
Zdešar Henrik — 50, 517

Združene države Amerike — 513
Zeilfoerger Ferdinand — 88
Zevnik Marija — 7
Zevnik Valentin-Železnik — 32, 73—74
Zgonc Tone — 188
Zgornja Besnica — 308, 311, 313
Zgornja Kanomlja — glej Kanomlja
Zgornja Sorica — 55, 59—62, 115, 135, 316, 427
Zidani most — 307
Zminec — 55

ž

Žabče — 302—303
Žabja vas — 415
Žaga — 452
Žagar Valentin — 7, 302, 312, 496 512
Žakelj Milan — 67, 71
Železniki — 55, 59—60, 64, 106, 115, 134—138, 140, 308, 315—316, 422, 427—429, 465, 474
želin — 24, 32—33, 45, 88—92, 116, 132, 134, 141, 144, 157, 178, 201, 262, 267, 269, 275, 294, 302—304, 317, 321, 324, 330, 332, 352, 354—356, 365, 368—369, 448, 451, 467, 474, 480, 482
Žetina — 150
Žgavc Franc — 413, 416
Žibrše — 388
Žigon Matjaž — 7, 77, 139, 257
Žiri — 8, 21, 35—36, 43, 52, 55, 63, 65—67 70—71, 75—76, 83—85, 87, 91, 93,' 95, 97, 99, 101, 109—110, 119, 121, 123—125, 127—128, 130, 141, 148, 159, 170, 172, 226, 228, 258, 268, 271, 286—287, 290, 348, 391, 429, 433—434, 436, 459, 472—473
Žirk — 127
Žirovnica — 92, 284 430, 432, 519
Žirovski vrh — 49, 52, 75—77 87, 90, 93—94, 97, 109, 117—118, 120, 123—125, 128, 132, 391—392, 394, 396—397, 399, 414, 418, 429, 435—436, 438—440, 444, 460, 464
Žirovsko — 5—6, 71, 75—77, 82, 94, 98, 122, 124, 129, 140, 148, 152, 166, 227—228, 391, 394, 429, 431, 447
Žličnik — 478
Žnidar Maks — 7, 253, 463, 466
Župančič Oton — 277
Žust Franc-Frenk — 110
Žvan Marija — 411, 413

SOVRAŽNIKOVE ENOTE

a) Nemške enote:

— 97. armadni korpus — 472, 483, 508
— divizija »Branderburg« — 312, 331, 352
— 14. SS divizija — 473
— 44. pehotna grenadirska divizija — 86, 106, 107
— 71. pehotna divizija — 28,36—38,
— 159. pehotna divizija — 403
— 162. pehotna divizija — 87
— 188. divizija gorskih lovcev — 87, 141, 192, 195, 211, 331, 403, 483
— 237. pehotna divizija — 483
— 710. pehotna divizija — 483
— 24. SS brigada kraških lovcev — 483, 487, 491
— 10. SS pilicijski polk — 296, 331,349, 380,'403, 406, 468—469, 472,505
— 13. SS poůcijski polk — 473
— 14. SS policijski polk — 86, 98,

102, 106—107, 114
— 15. SS policijski polk — 192, 301, 472, 483—484, 487
— 17. SS policijski po'k — 473
— 19. SS policijski polk — 55, 70, 86 98, 102, 106—107, 114—115, 331
— 28 SS policijski polk (TODT) —' 331, 350, 393—394, 459, 473,
— 21. tankovski grenadirski polk — 37
— 901. tankovski grenadirski polk — 37, 39 44, 87, 92
— 112. dopolnilni topniški polk — 70
— 184 polk deželnih strelcev — 71, 115
— polk »Nordkaukasus« — 468
— 132. grenadirski polk — 37, 86, 92—93, 98, 102, 106, 114
— 134. grenadirski polk — 87, 92——93, 97—98, 102
— 136. polk gorskih lovcev — 331, 349, 363
— 138 polk gorskih lovcev — 37, 87,'92, 106
— 139. polk gorskih lovcev — 87, 141, 192—193, 211, 349—350, 385, 497
— 2. Kozaški polk — 483, 488, 491
— SS. bataljon, kraških lovcev (»Karstwehr« bataljon) — 87, 192, 296, 300, 305. 350
— akcijski orožniški bataljon »Honel« — 69—70, 75, 115
— bataljon »Heine« — 87, 92, 114 141, 143, 146, 158, 160, 175, 178——179, 184—185, 189! 193,195,, 202—204, 287, 290, 292, 296 300, 302, 331—333, 336, 350, 354—355, 359, 361, 363—364, 380
— 499. grenadirski rezervni bataljon — 56, 63—64 69—70
— 17. stražarski bataljon — 70
— policijska četa za posebno uporabo — 55
— policijska četa gorskih lovcev — 55
— 2. rezervna motorizirana orožniška četa »Alpen'and« — 55, 67, 70, 115,
— 3 rezervna motorizirana orožniško četa »Alpenland« — 55, 67, 115
— SS podoficirska šola — 473
— 44. izvidniški oddelek — 87, 92
— bojna skupina »Auer« — 192
— bojna skupina »Beerschneider« — 192
— bojna skupina »Bikowskv« — 491—492
— bojna skupina »Blank« — 472 474, 482, 491
— bojna skupina »Christi« — 192
— ibojha sikupina' »Dippelhofer« — 491
— bojna skupina »Gervers« — 87, 92, 98, 102, 106
— bojna skupina »Hahn« — 491
— bojna skupina »Krumme« —
— bojna skupina »Lerch« — 491
— bojna skupina »Schmitz« — 393

b) Italijanske enote:

— 102. pehotni bataljon — 24
— polk »Tagliamento« — 319, 403
— »Battaglione volontario Bruno Mussolini« — 320
— bataljon »Fulmine« — 452

c) Slovenske kvislinške enote:

— »Milizia volontaria anticomunista« — 27
— Slovenske narodne varnostne straže — 79, 148, 229, 232, 3S1
— 1. slovenski udarni polk — 390. 483, 491
— 2. bataljon — 375, 384—385, 392, 473, 492
— 4 bataljon — 394
— 42. četa SD — 375
— 43. čleta SD — 375,391
— 44. četa SD — 375,391
— 45. četa SD — 375
— 46. četa SD — 185,375

— 5. četa SNVZ — 379
— 6. četa SNV7. — 390
— 8. četa; SNVZ — 378
— 10. četa SNVZ — 229, 37S—379, 390—391
— 11 četa SNVZ — 491
— 15. četa SNVZ — 365, 379, 383, 390
— 16. četa SNVZ — 379
— 17. četa SNVZ — 379, 389—390 396
— »Črna garda« — 228—229
— Dolenjski četniški odred — 379, 396
— Gorenjski četniški odred — 379, 395—396
— Soški četniški odred — 379, 396
— Štajerski četniški odred — 396
— Bojna skupina »Rupnik« — 473

č) Srbske kvislinške enote:

— 1. srbski prostovoljski korpus — 447, 469, 472—473, 492, 497
— Dinarska divizija — 447, 483, 491, 497, 510
— Bosenski korpus — 447, 497—498
— Dalmatinski korpus — 447
— Liški korpus — 447, 497—498

d) Druge kvislinške enote:

— grške enote — 473, 492
— ruske enote — 473

VSEBINA

Stran

UVODNA BESEDA 5

ZLOM FAŠISTIČNE ITALIJE..... 9

Upor primorskega ljudstva..... 9
Narodnoosvobodilno gibanje na Cerkljanskem in Idrijskem 12
Prvi partizanski borci..... 17
Vojko in njegova četa..... 19
Napad na Zakriž..... 23
Kapitulacija Italije..... 25

USTANOVITEV BRIGADE..... 28

»Prva svoboda« 28
Prvi svobodni dnevi na Cerkljanskem in Idrijskem 30
Nemški vdor v Idrijo..... 36
Rojstvo Vojkove brigade..... 46

TRIGLAVSKA DIVIZIJA NA GORENJSKEM..... 52

Razmere na Gorenjskem in v Dolomitih..... 52
Osvobajanje Gorenjske 58
Na Žirovskem 71
Okupatorjeva in partizanska oblast..... 77

MED NEMŠKO OFENZIVO »TRAUFE«..... 86

Sovražnikovi načrti..... *86*
Klešče se zapirajo..... 88
Skozi meglo in snežne zamete..... 92

Stran
Udarec v prazno..... 102
Posledice in izkušnje.....107

ZIMSKI BOJI IN DELO..... 114

Okupatorjeve sile in taktika po ofenzivi.....114
Nad Cerknim..... 116
Onstran Blegoša..... 120
Napad na štab brigade.....123
Nad Idrijo..... 130
Pred Škofjo Loko.....134
Sovražnikov vdor v Cerkno..... 140
Gestapo na delu..... 147
Novi udarci.....155
V idrijskem rudniku..... 160
Mobilizacija..... 165
Ponoven vdor v Cerkno.....173
Poraz Nemcev in njihovo maščevanje..... 180

MED IDRIJO, POSTOJNO IN AJDOVŠČINO..... 184

Na položajih nad Idrijo.....184
Sovražnik v protinapadu.....191
Zopet nad Idrijo..... 195
V pričakovanju novih nalog.....200
Med napadom na progo Ljubljana—Trst..... 204
Uspešni obrambni boji pri Šmihelu.....208
Diverzija v Postojnski jami.....213
Nemška roparska ofenziva..... 220
Ponovno na Cerkljanskem..... 224

DELO IN ŽIVLJENJE V VOJSKI IN
NJENEM ZALEDJU 233

Vojkova brigada.....233
Zaledni vojaški organi na Cerkljanskem
in Idrijskem.....261
Ljudska oblast.....272

SOVRAŽNIKOVO DIVJANJE NA ŠEBRELJSKI PLANOTI . 290

Izjalovljeni nemški načrti.....290
Ropanje, požiganje, pobijanje.....297
Vrnitev brigade na Cerkljansko.....302

Stran

NA JELOVICI..... 307

Obe strani v napadu.....307
Presenečenja..... 312

NAPAD NA PROGO V BAŠKI GRAPI..... 319

Načrti in priprave..... 319
Osvojitev Mohorca..... 323
Rušenje mostov in proge.....327
Zakasnela pomoč.....330
Spet v Baški grapi..... 338

NEMŠKA POLETNA OFENZIVA..... 343

Zavzetje Hotavelj.....343
Juriš na Škofje..... 349
Boj nad Oblakovim vrhom..... 354
V Trnovskem gozdu..... 360
Prenos ranjencev na Notranjsko..... 366

OFENZIVA NA DOLOMITE.....374

Širjenje domobranstva.....374
Boj z domobranskim udarnim bataljonom..... 381
Po napadu na Črni vrh..... 386
Napad na četniški Gorenjski odred..... 395
Nemški »teden partizanov«..... ... 400
Obroč okrog Gorenje vasi.....413
Na preži nad Idrijo.....422
Dva dni v Gorenji vasi.....433
Zamujene priložnosti..... 446
Zatišje in kaznovana brezskrbnost.....452
Pod Sv. Tremi kralji..... 458

SPOMLADANSKA SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA.....467

Na šentviškogorski in Banjški planoti.....467
»Začetek pomladi« na Cerkljanskem.....471
»Konec zime« v Trnovskem gozdu.....482
Obramba Banjške planote..... 483
Napad med prevzemanjem položajev.....488
Preboj na Pivko.....491

Stran
ZADNJI BOJI 497
Spopad s četniki in nedičevci.....497
čiščenje Banjške planote.....503
Na pohodu proti Tržaškemu zalivu..... 508
SKLEPNA BESEDA.....513
POVELJNIŠKI KADER VOJKOVE BRIGADE..... 517
PREGLED ŽRTEV VOJNEV IDRIJSKI OBČINI..... 519
REGISTER 521
VSEBINA 544

Knjižnica NOV in POS 20

Ureja zgodovinska komisija
sveta za razvijanje tradicij NOB
pri predsedstvu republiškega odbora ZZB
NOV Slovenije v Ljubljani
Predsednik odbora Zdravko Klanjšček

Stanko Petelin
VOJKOVA BRIGADA

Rokopis je odobrila zgodovinska kom sija
na seji 5. julija 1968
Strokovna recenzenta Jože Novak,
Jože Certalič in An ca Štucin
Lektor Ferdo Fischer

Opremil Vlad mir Lakovič
Sk ce izdelal Vlado Štimac

Založba in tisk ČZP »Soča« v Novi Gorici
septembra 1968 v 2500 izvodih
Za založbo Jože Jelerčič
Klišeje izdelala
tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani

(Skica 1)

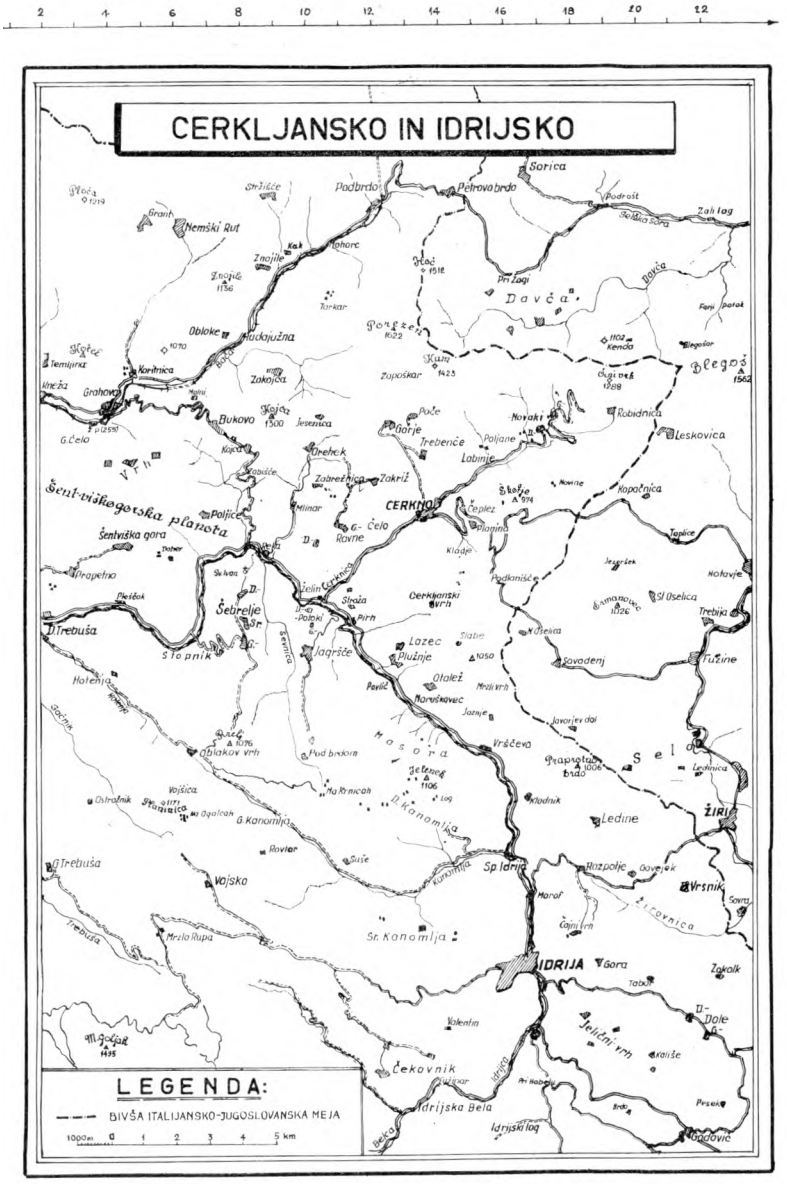
CERKLJANSKO IN IDRIJSKO
Sorica
Petrovo brdo
Podrošt
Zalog
Davča
Porezen
Kuzelj
Begunj
Kendo
Ferij potok
Zapoškar
Obloke
Kladnjužna
Karnica
Zakojca
Grahovo
Bukovo
Kojca
Jesenica
Poče
Robidnica
Leskovica
Novaki
Trebenče
Poljane
Labinje
Zabrežnica
Zakriž
CERKNO
Škofje
Novine
Kopačnica
Toplice
Šentviško-višegorska planota
Šentviška gora
Poljice
Ravne
Klaje
Podkamiše
Hotavlje
Šebrelje
Cerkljanski Vrh
Trebija
Trebuša
Stopnik
Lazec
Plužnje
Javorjevi dol
Tužine
Otalež
Morušnjevec
Hotenja
Masora
Vrščevo
Selo
Lečnica
Ledine
ŽIRI
Ukanomlja
Sp. Idrija
Vojska
Hlevnik
Vrsnik
Sr. Kanomlja
IDRIJA
Gora
Tabor
Žakelk
Dole
Valentin
Jelični vrh
Kališe
Čekovnik
Idrijska Bela
Idrijski log
Črni hrib
Legenda:
BIVŠA ITALIJANSKO-JUGOSLOVANSKA MEJA
1000m 0 1 2 3 4 5 km

(Skica 2) BOJI OKROG IDRIJE OD 22. DO 24. SEPTEMBRA 1943

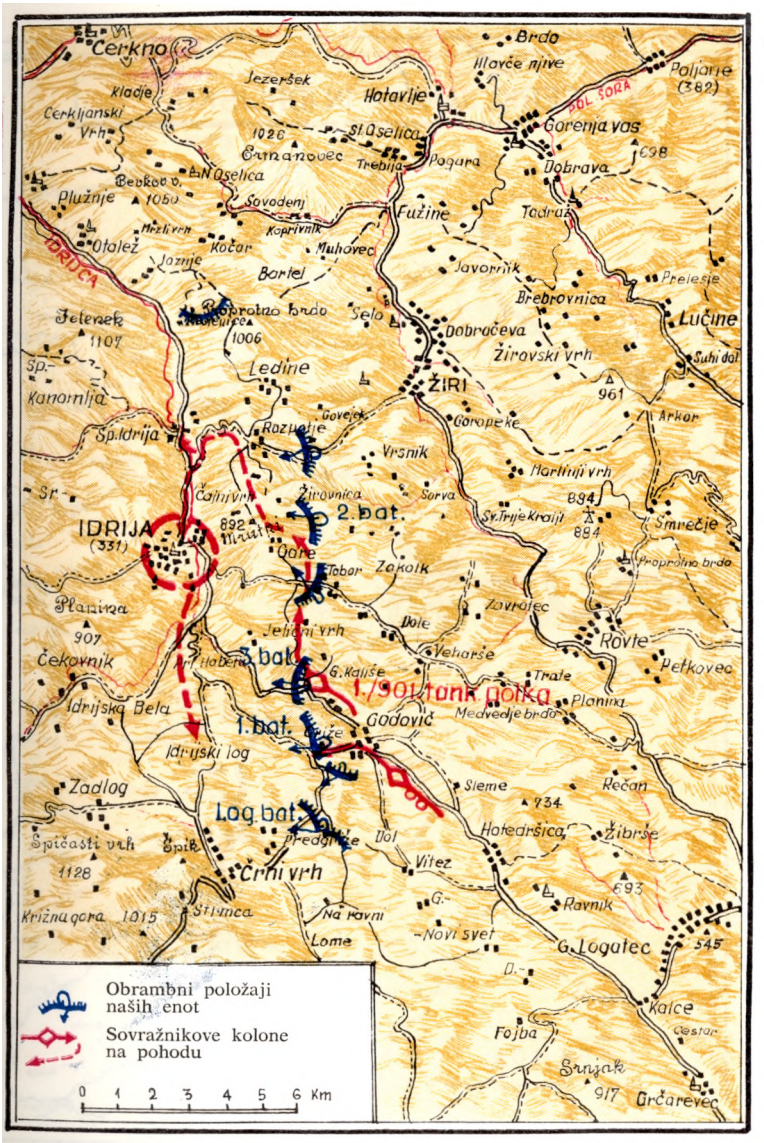

(Skica 3) SOVRAŽNIKOVE POSTOJANKE NA ŠIRŠEM OBMOČJU IDRIJE IN ŠKOFJE LOKE KONEC SEPTEMBRA 1943

(Skica 4) SOVRAŽNIKOVA OFENZIVA »TRAUFE«
NOVEMBRA 1943

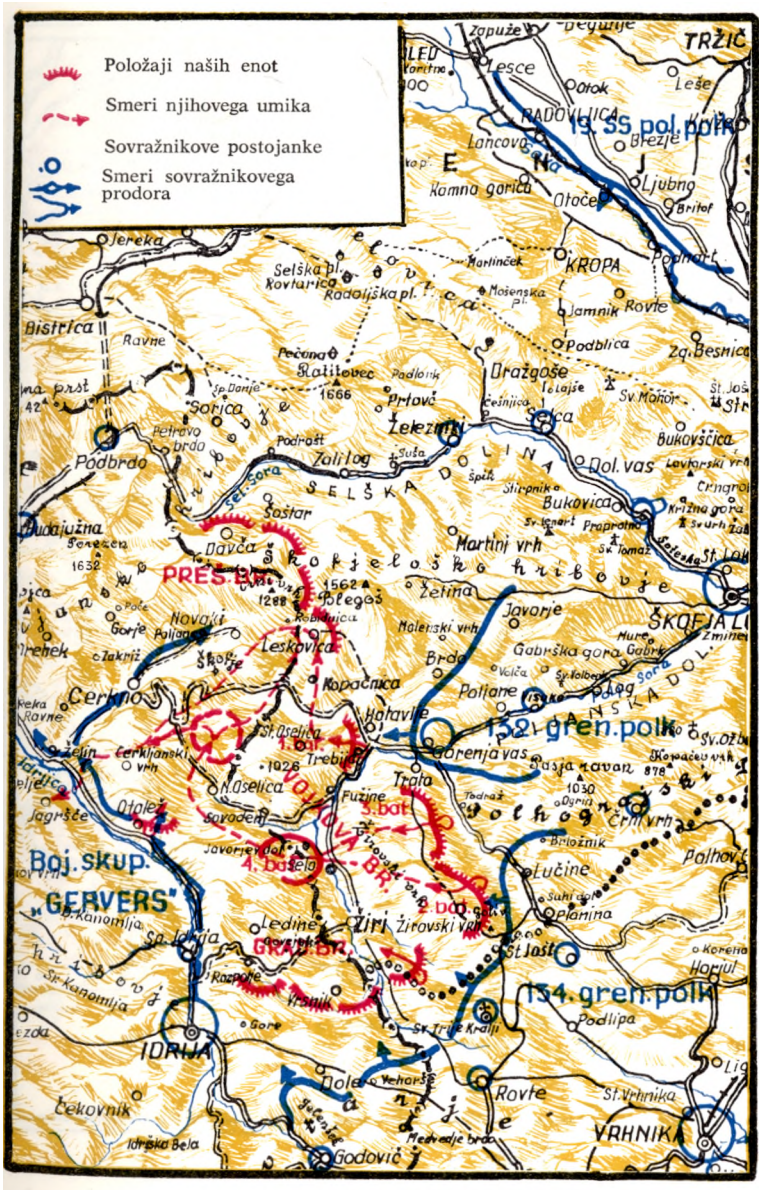

(Skica 5) SOVRAŽNIKOV VDOR V CERKNO 27. JANUARJA 1944

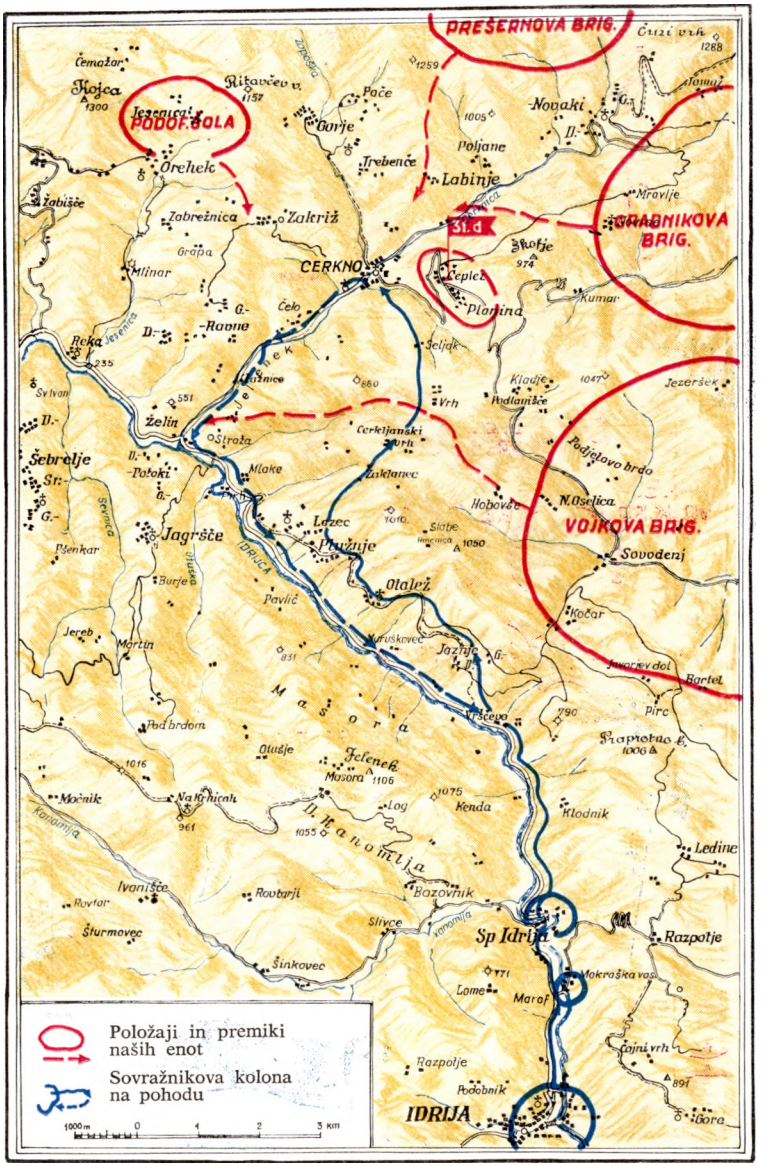

Skica 6) OBLEGANJE IDRIJE V DRUGI POLOVICI MARCA 1944

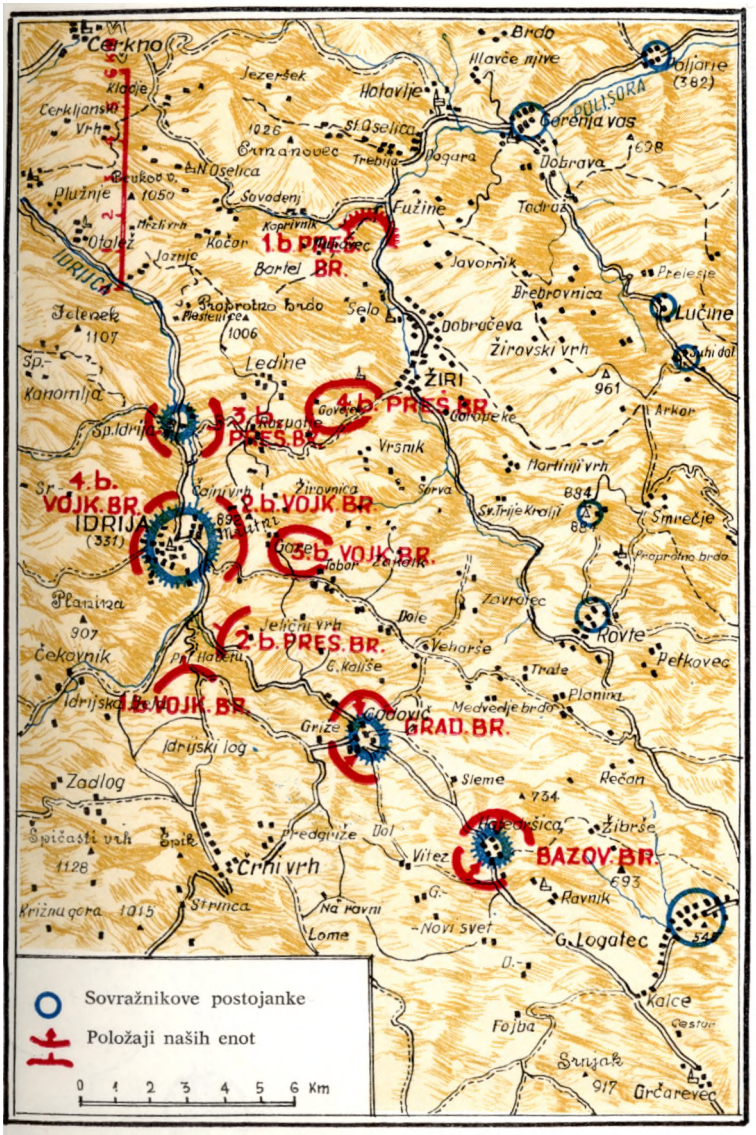

(Skica 7)

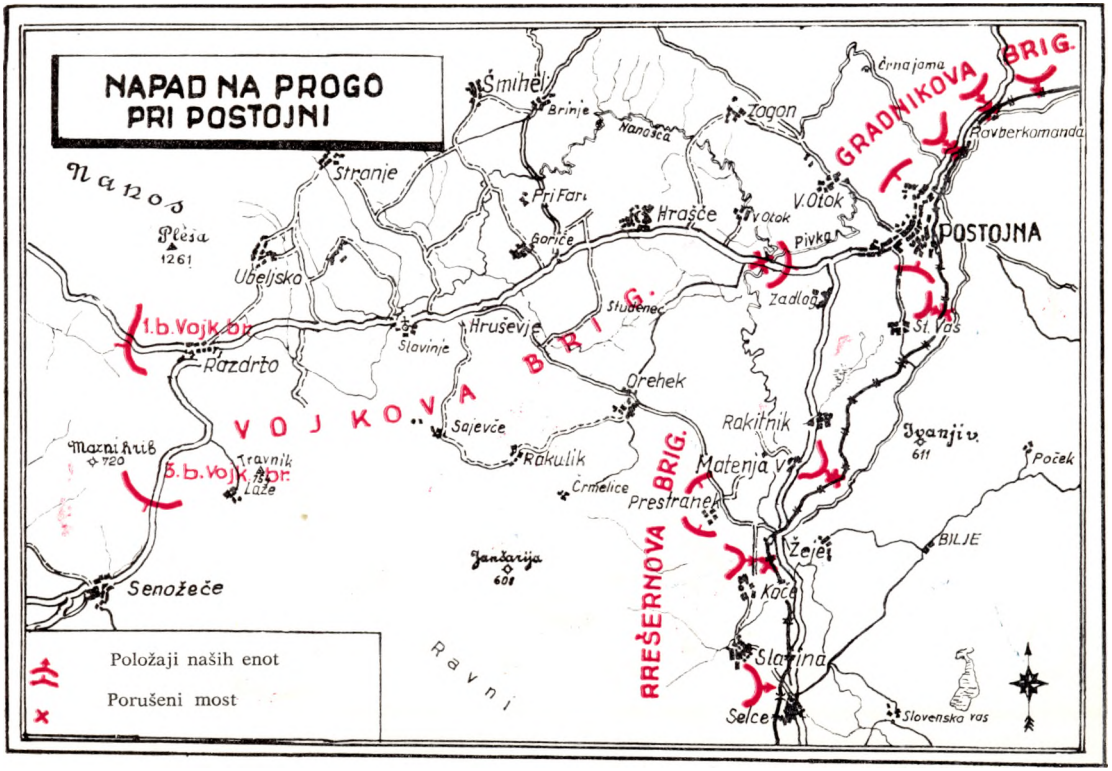
NAPAD NA PROGO PRI POSTOJNI
Nanos
Plešja 1261
Ubeljsko
Razdrto
Šmihel
Brinje
Nanoščа
Zagon
Črna jama
GRADNIKOVA BRIG.
Ravberkomanda
Stranje
Pri Fari
Hrašče
V. Otok
Pivka
POSTOJNA
Goriče
Zadlog
Studenec
Hruševje
Slavinje
Sv. Vas
1.b.Vojk.br.
Orehek
VOJKOVA BRIG.
Sajevče
Rakitnik
Iganjiv
611
Mazni Arih
720
5.b.Vojk.br.
Travnik
Laže
Rakulik
Črmelice
Matenja V.
Poček
Prestranek
REŠETNOVA BRIG.
Žejeí
BILJE
Janšarija
601
Senožeče
Kače
Slavina
Ravni
Selce
Slovenska vas
Položaji naših enot
Porušeni most

(Skica 8) BOJI NA ŠEBRELJSKI PLANOTI OD 7. DO 9. JUNIJA 1944

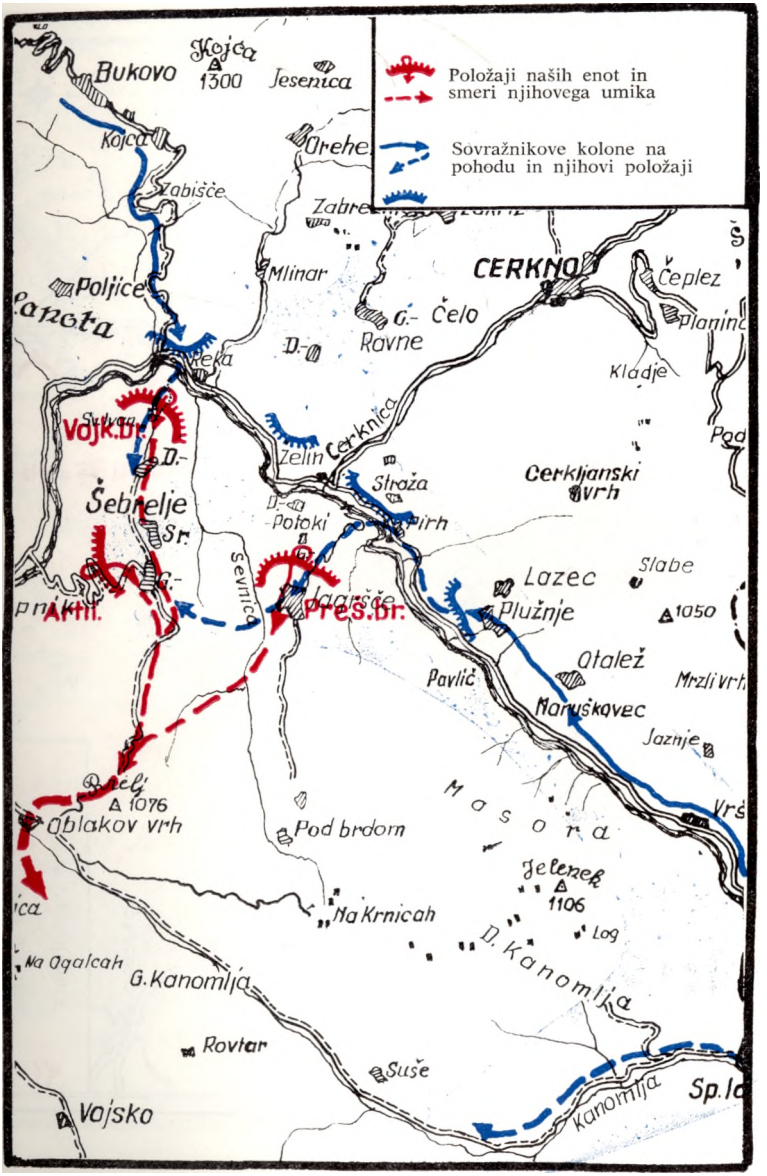

(Skica 9) XXXI. DIVIZIJA NA JELOVICI V DRUGI POLOVICI JUNIJA 1944

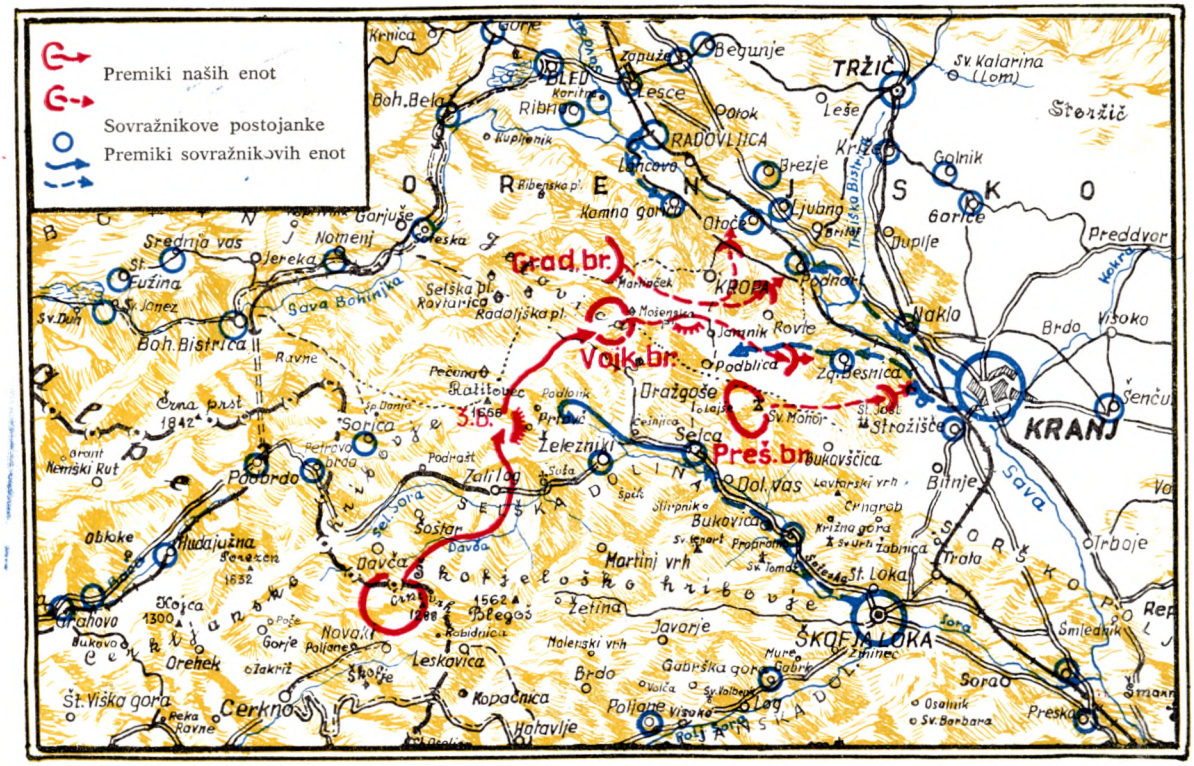

(Skica 10) BOJI XXXI. DIVIZIJE ZA BAŠKO GRAPO
(28. JUNIJA — 3. JULIJA 1944)

(Skica 11) BOJI IN PREMIKI NA CERKLJANSKEM MED 19. IN 22. JULIJEM 1944

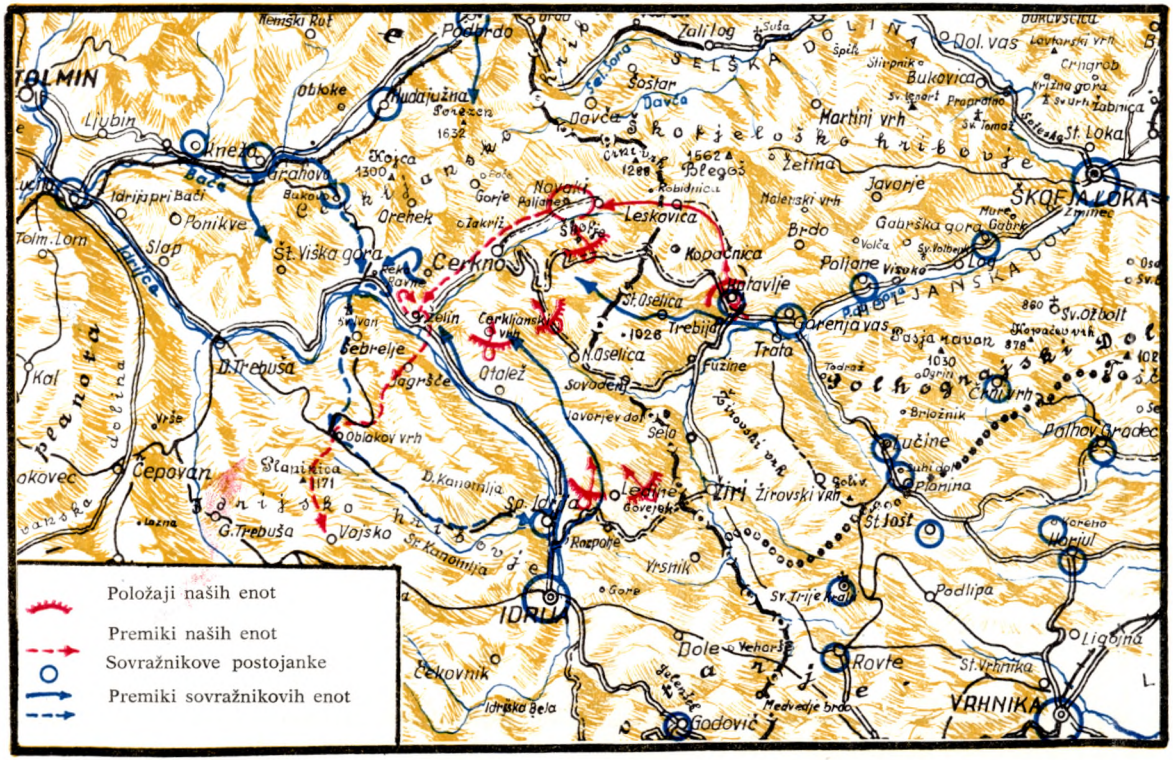

(Skica 12) ZAČETEK SOVRAŽNIKOVE OFENZIVE
V TRNOVSKEM GOZDU (26. JULIJA 1944)

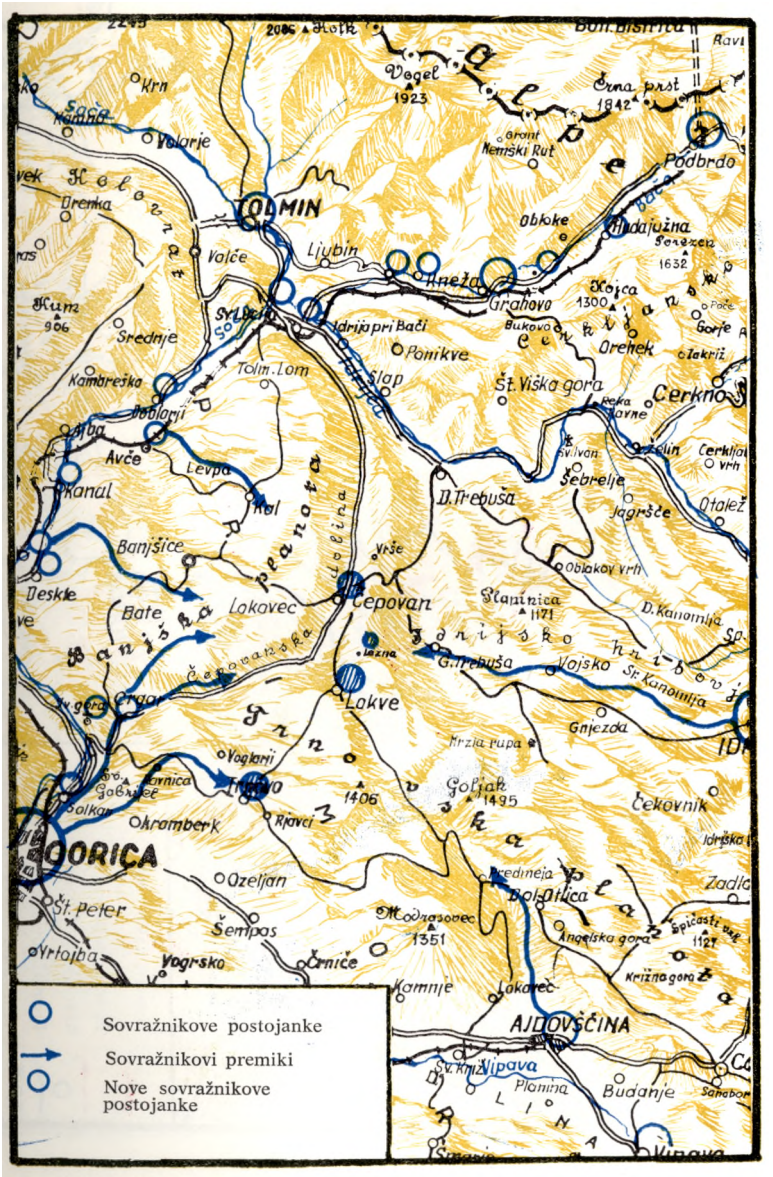

(Skica 13) SOVRAŽNIKOVE POSTOJANKE V DOLOMITIH SEPTEMBRA 1944

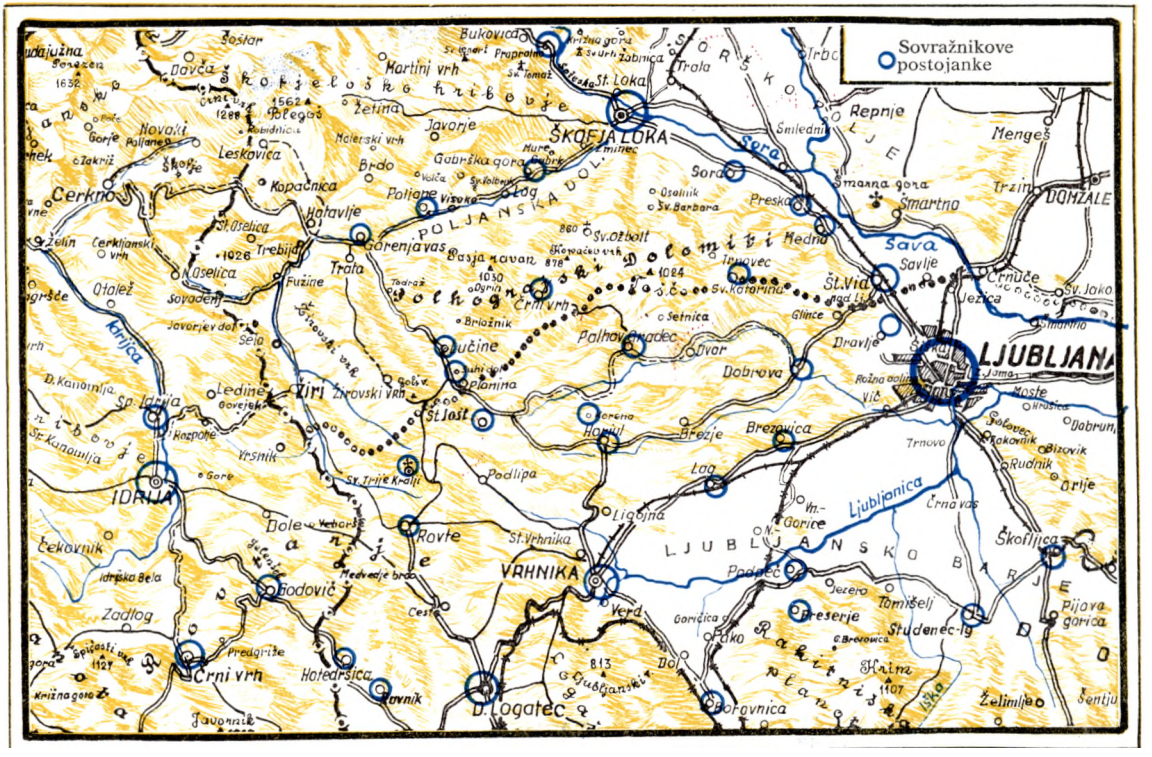
Sovražnikove postojanke
ŠKOFJA LOKA
POLJANSKA DOLINA
Polhograjski Dolomiti
LJUBLJANA
IDRIJA
VRHNIKA
Ljubljanica
Sava
Sora
Selška
Poljanska
Cerkno
Gorenja vas
Žiri
Črni vrh
D. Logatec
Rovte
Godovič
Hotedršica
Lubeljska planota
Ljubljansko barje
Rakitnica
Planina
Javornik
Križna gora
Bukovica
Martini vrh
Javorje
Brdo
Lesakovica
Kopačnica
Trebija
Fužine
Trata
Sovodenj
Jevorjev dol
Selo
Lenine
Kozarje
Vrsnik
Gore
Dolenje
Vehovše
Sv. Trije Kralji
Podlipa
Ledine
Sp. Idrija
Kanomlja
Čekovnik
Idrijska Bela
Zadlog
Predgrič
Hotedršica
Javornik
Križna gora
Sv. Ožbolt
Sv. Katarina
Sv. Barbara
Sv. Jošt
Sv. Urh
Sv. Ilmaž
Sv. Lovrenc
Sv. Jakob
Sv. Jurij
Sv. Vid
Sv. Jošt
Sv. Urh

(Skica 14)

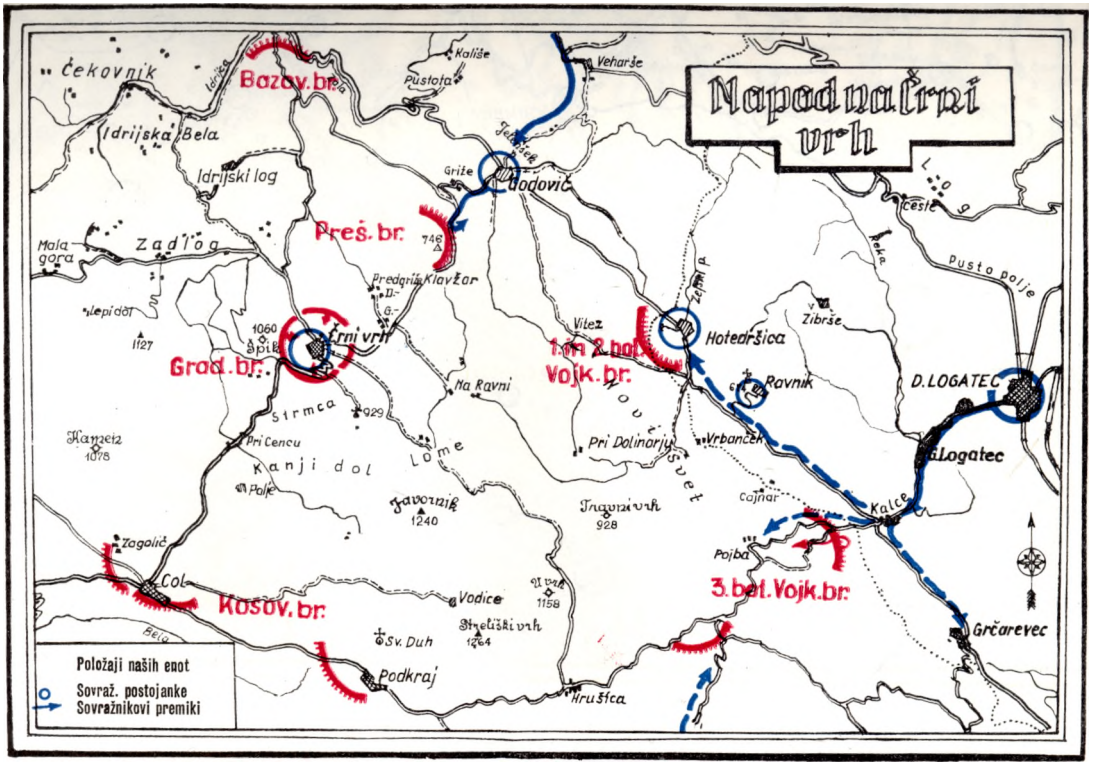
Napadna črta vrh
Čekovnik
Idrijska Bela
Idrijski log
Bazov.br.
Kališe
Pustota
Veharše
Grče
Godovič
Preš.br.
748
Mala gora
Zadlog
Predgrič
Klavžar
Lepidol
1060
Špik
1127
Črni vrh
Grad.br.
Vitez
1.in 2.bat.
Vojk.br.
Hotedršica
Zibrše
Pusto polje
Ravnik
D.LOGATEC
Logatec
Na Ravni
Strmca
929
Kamenca
1078
Pri Cencu
Kanji dol
Lome
Pri Dolinarju
Vrbanček
Cajnar
Kalce
Javornik
1240
Travni vrh
928
Pojbe
3.bat.Vojk.br.
Zagalič
Col
Kosov.br.
Vodice
Sv. Duh
Podkraj
Hrušica
Grčarevec
Položaji naših enot
Sovraž. postojanke
Sovražnikovi premiki

(Skica 15) SOVRAŽNIKOVE POSTOJANKE NA ŠIRŠEM OBMOČJU IDRIJE IN ŠKOFJE LOKE V OKTOBRU 1944

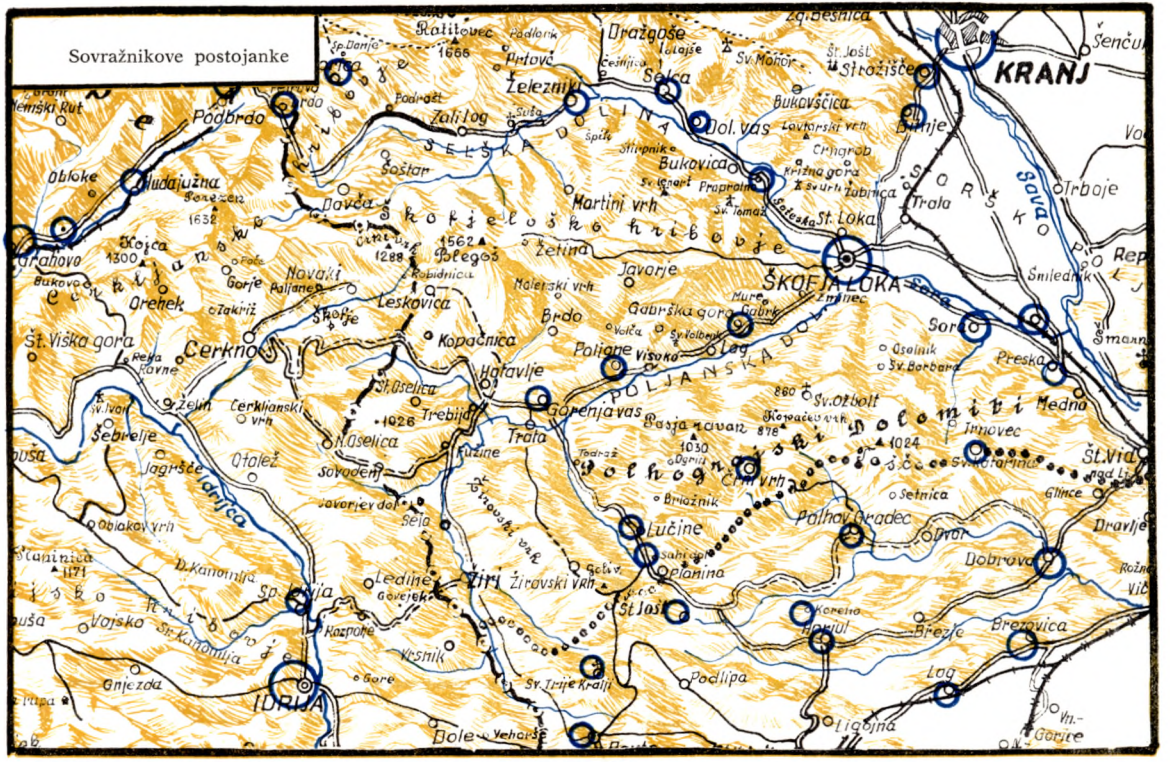

(Skica 16)

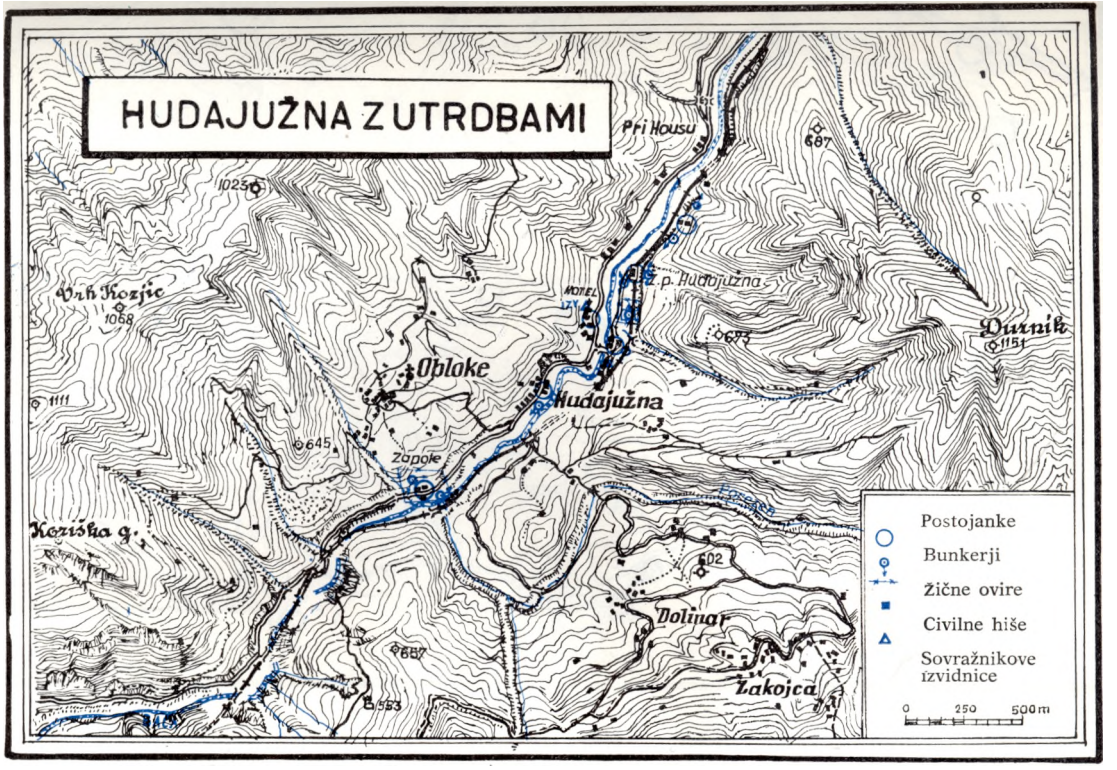
HUDAJUŽNA Z UTRDBAMI
Pri Hosu
687
1025
Vrh Kozjic
1068
MOTEL
p. Hudajužna
Oblake
Hudajužna
Durnik
1151
1111
645
Zapole
Koziška g.
602
Dolinar
Žakojca
553
Postojanke
Bunkerji
Žične ovire
Civilne hiše
Sovražnikove izvidnice
0 250 500m

(Skica 17) NAPAD NA GORENJO VAS 19. DECEMBRA 1944

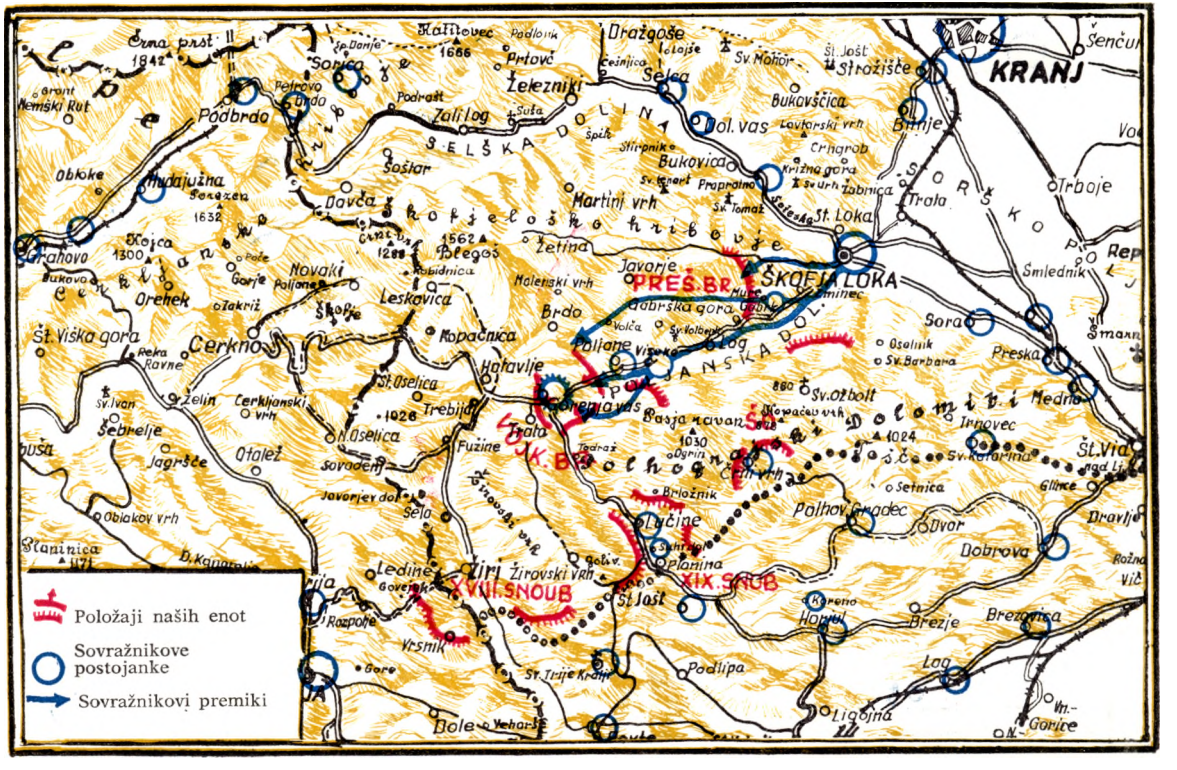
Položaji naših enot
Sovražnikove postojanke
Sovražnikovi premiki
XIX.SNOUB
XVII.SNOUB
KRANJ
ŠKOFJA LOKA
PRES.BR.
Železniki
Selca
Sorica
Podbrdo
Davča
Martinj vrh
Žetina
Javorje
Poljane
Gorenja vas
Dolenja vas
Cerkno
Črna prst
Porezen
Mladajužna
Oblake
Orehek
Leskovica
Novaki
Kopačnica
Hotavlje
Trebija
Fužine
Otalež
Jagršče
Sebrelje
Stanonica
Ledine
Žiri
Žirovski vrh
Vrsnik
Sv.Jošt
Podlipa
Dole
Lubelj
Dražgoše
Bukovščica
Bukovica
Lovrski vrh
Križna gora
Zabnica
Trata
Sorško polje
Trboje
Šmiedniek
Sorica
Preska
Dolmiči
Medno
Planina
Brezje
Log
Ljubinja
Dobrova
Polhov Gradec
Dvor
Glince
Dravlje
Rožna Vič
Št.Vid
Setnica
Brezovica
Javorjev dol
Obiakov vrh
Cerkljanski vrh
Sv.Ožbolt
Sv.Barbara
Osolnik
Sv.Katarina
Sv.Volbenk
Sv.Valentin
Sv.Tomaž
Sv.Urh
Sv.Mohor
Sv.Ivan
Sv.Lenart
Sv.Florjan
Sv.Daniel
Št.Jošt
Št.Viška gora
Reka
Ravne
Zakriž
Gorje
Poljane
Bukovo
Grahovo
Kojca
Rovte
Podbrdo
Petrovo Brdo
Podrast
Zali Log
Suša
Špik
Stirpnik
Bukovica

(Skica 18)

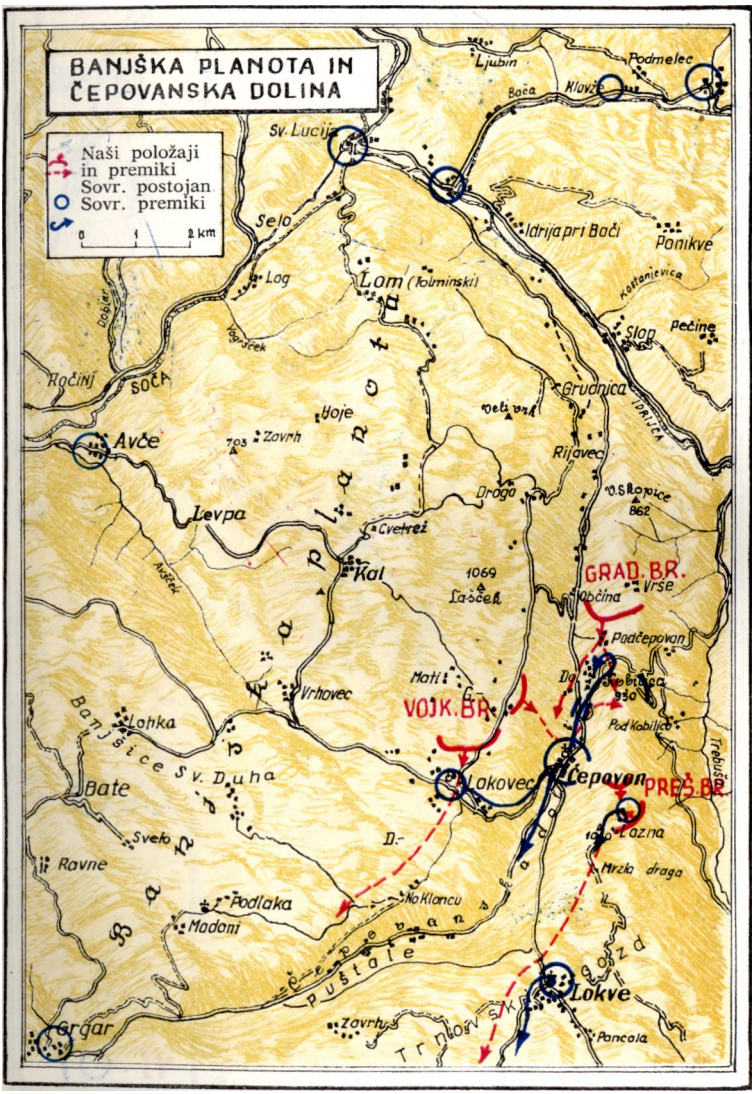
BANJŠKA PLANOTA IN
ČEPOVANSKA DOLINA
Naši položaji
in premiki
Sovr. postojan
Sovr. premiki
0 1 2 km
Ljubin
Podmelec
Bača
Kluže
Sv. Lucija
Selo
Idrija pri Bači
Ponikve
Log
Lom (Tolminski)
Kostanjevica
Slog
Pečine
Dobrar
Vogršček
Ročinj
SOČA
Grudnica
Petrovo brdo
Avče
Voje
703 Zavrh
Rijavec
Draga
Levpa
Cvetrež
Kal
1069
Laščak
GRAD. BR.
Vrše
Kobčina
Podčepovan
Matiči
Vrhovec
VOJK. BR.
Podkobilica
Lohka
Bate
Lokovec
Čepovan
PREŠ. BR.
Sveto
Ravne
Podlaka
Na Klancu
Mrzla draga
Madoni
pustale
Lokve
Grgar
Zavrhu
Poncola

(Skica 19) NEMŠKA OFENZIVA »FRÜHLINGSANGANG« MARCA 1945

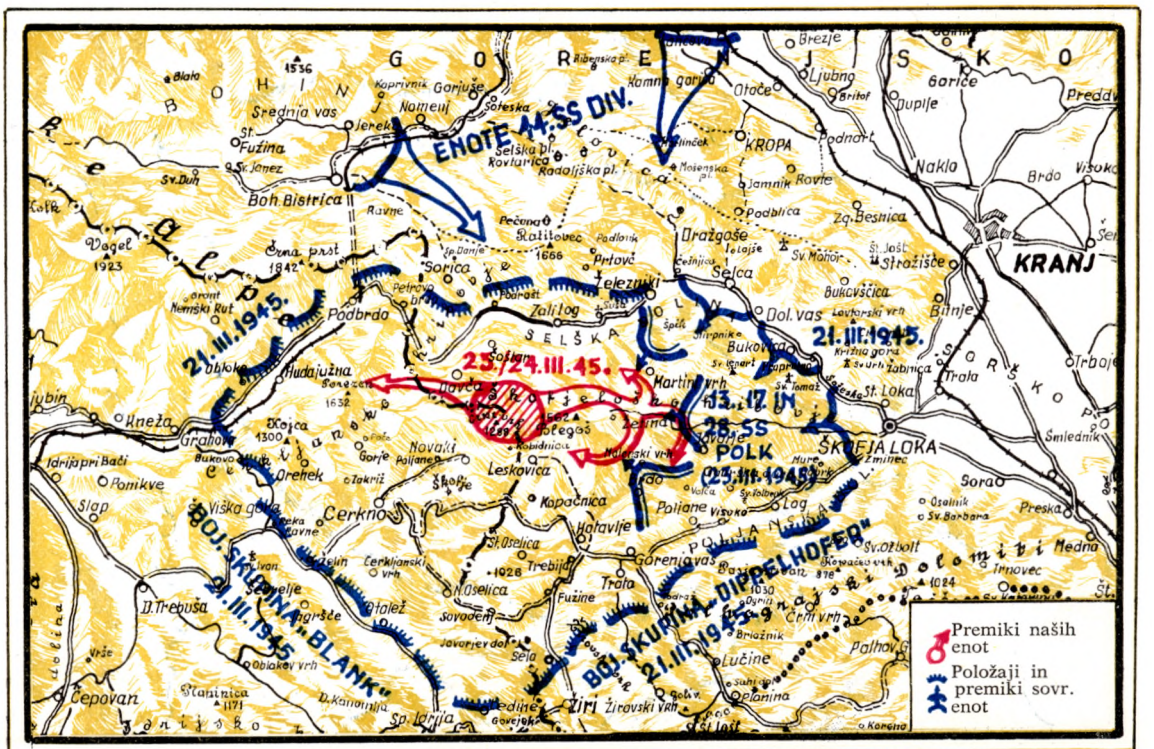

(Skica 20) ZAČETNO OBDOBJE NEMŠKE OFENZIVE
»WINTERENDE« MARCA 1945

Kamno
Volarje
TOLMIN
Ljubin
Voice
Vrsnik
Srednje
Kambreško
Ajba
Avče
Kanal
Levpa
Kal
Banjšice
Deskle
Bate
Lokovec
Čepovan
Vojsko
Lokve
Grgar
Vogleriče
Vrhovlje
Gobnik
Okroglica
Oslica
Trnovo
Rdeči rob
Kamenjak
GORICA
Oslavje
Št. Peter
Šempas
Vrtojba
Vogrsko
Prvačina
Renče
Dornberk
Vipava
Temenica
Lipa
Rihemberk
Vojščica
Komen
Kobjeglava
Štanjel
Smarje
Vipava
Gradišče
Goče
Stop
Planina
Budanje
Col
Sanabor
AJDOVŠČINA
Križna gora
Angelska gora
Dolga Gora
Zadlog
Lokovec
Kamnje
Gojače
Črnica
Mrzla Rupa
Gnjezda
IDRIJA
Idrijska Bela
Čekovnik
Gojzak
Vojsko
Kanomlja
Kozmo
Otalež
Javorje
Idrijca
Cerkljanski vrh
Cerkno
Šebrelje
Jazbine
Zelin
Ravne
Reka
Škofje
Novaki
Poljane
Gorje
Zakriž
Orehek
Bukovo
Grahovo
Kojca
Oblake
Vrsno
Vrsnik
Podbrdo
Petrovo brdo
Sorica
Črna prst
Grant
Nemški Rut
Dogel
Krn
Rdeči rob
Kuk
Kobilica
Javorščica
Čepovanska dolina
Idrijska dolina
Idrija pri Bači
Ponikve
Slap
Tolm. Lom
Sv. Lucija
Vrsnik
Vrh
Kozmo
Javorje
Otalež
Cerkljanski vrh
Cerkno
Šebrelje
Jazbine
Zelin
Ravne
Reka
Škofje
Novaki
Poljane
Gorje
Zakriž
Orehek
Bukovo
Grahovo
Kojca
Oblake
Vrsno

(Skica 21) PREBOJ XXXI. DIVIZIJE NA PIVKO 31. MARCA — 3. APRILA 1945

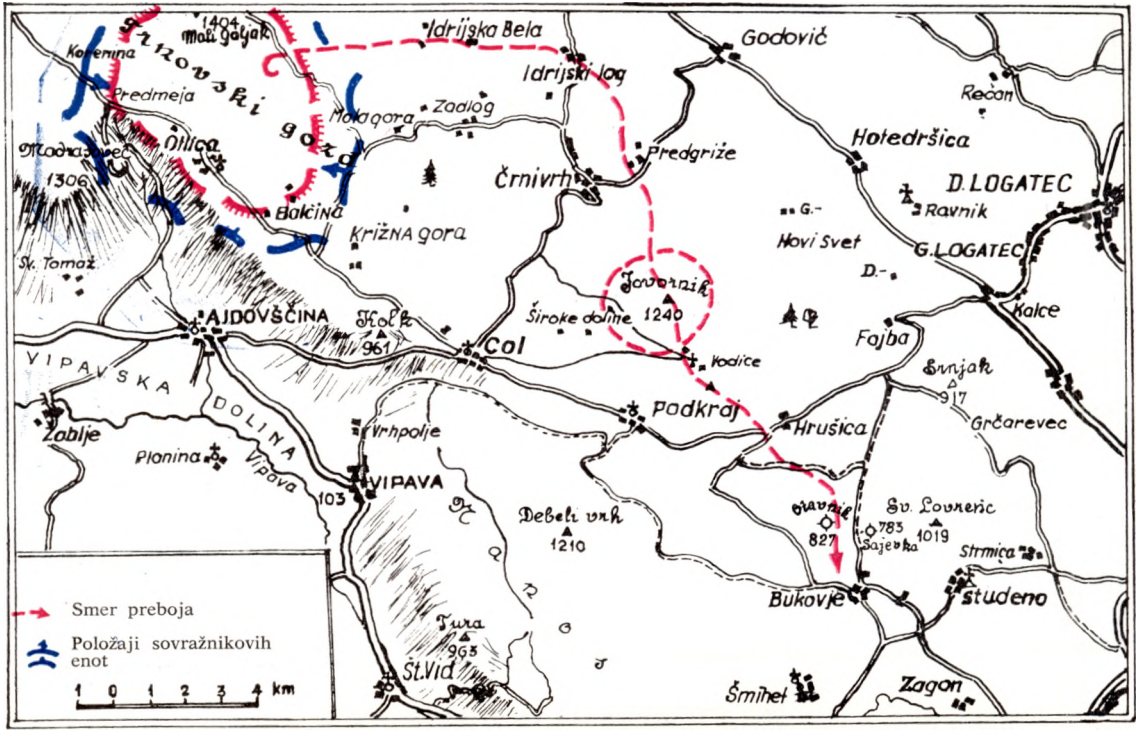

(Skica 22) BOJI NA PIVKI APRILA 1945

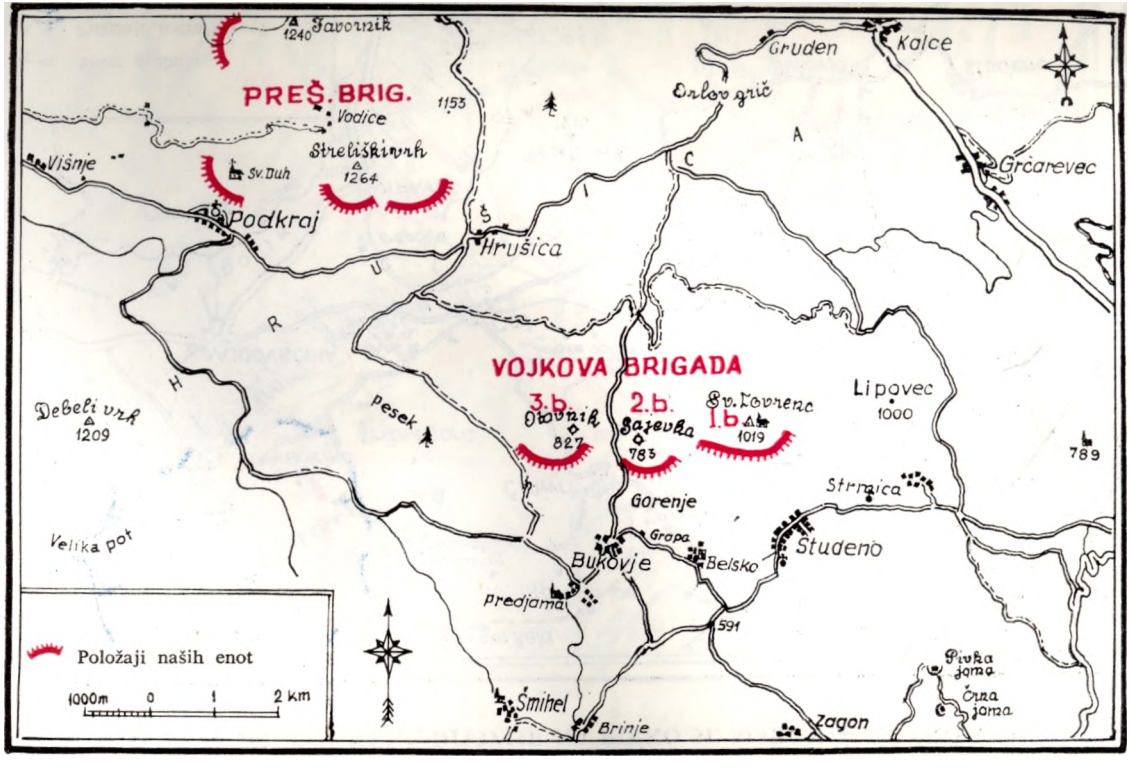

(Skica 23)

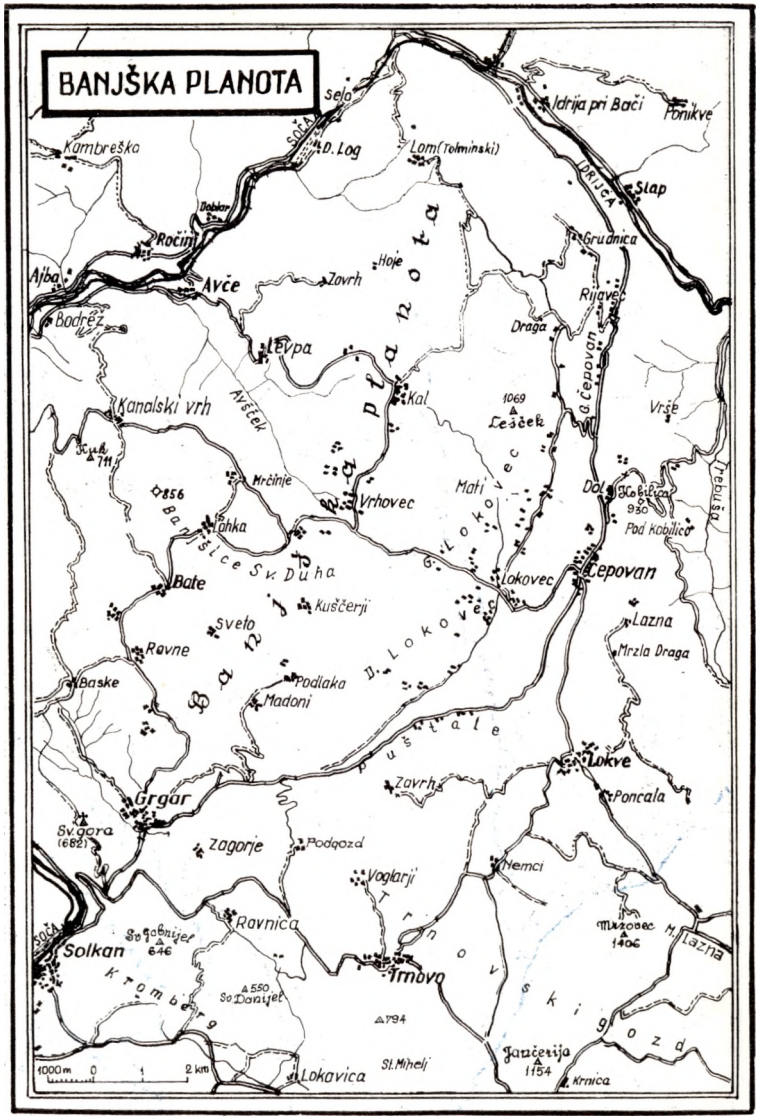
BANJŠKA PLANOTA
Selo
Idrija pri Bači
Ponikve
Kambreška
SOČA
D. Log
Lom (Tolminski)
IDRIJCA
Slap
Dobrin
Ročim
Grudnica
Hoje
Zavrh
Ajba
Avče
Rijavec
Draga
Bodrež
Čepovan
Lepa
Kal
1069
Ležeča
Kanalski vrh
AVŠTELK
Vrše
711
Mrčinje
856
Vrhovec
Mati
Dol
Gabrče
930
Pod Kobilico
Lokovec
Bate
Kuščerji
Lazna
Sveto
Ravne
Mrzla Draga
Baske
Podlaka
Madoni
Lokve
Zavrh
Poncala
Grgar
Sv. gora
(682)
Zagorje
Podgozd
Voglarji
Nemci
Ravnica
Mazovec
1406
Solkan
Sv. Jakobnjet
646
Trnovo
Sv. Danijel
550
794
Lokavica
St. Miheli
Jančerija
1154
Krnica
1000 m
0
1
2 km

(Skica 24) POHOD XXXI. DIVIZIJE PROTI SOCI 29. APRILA — 2. MAJA 1945

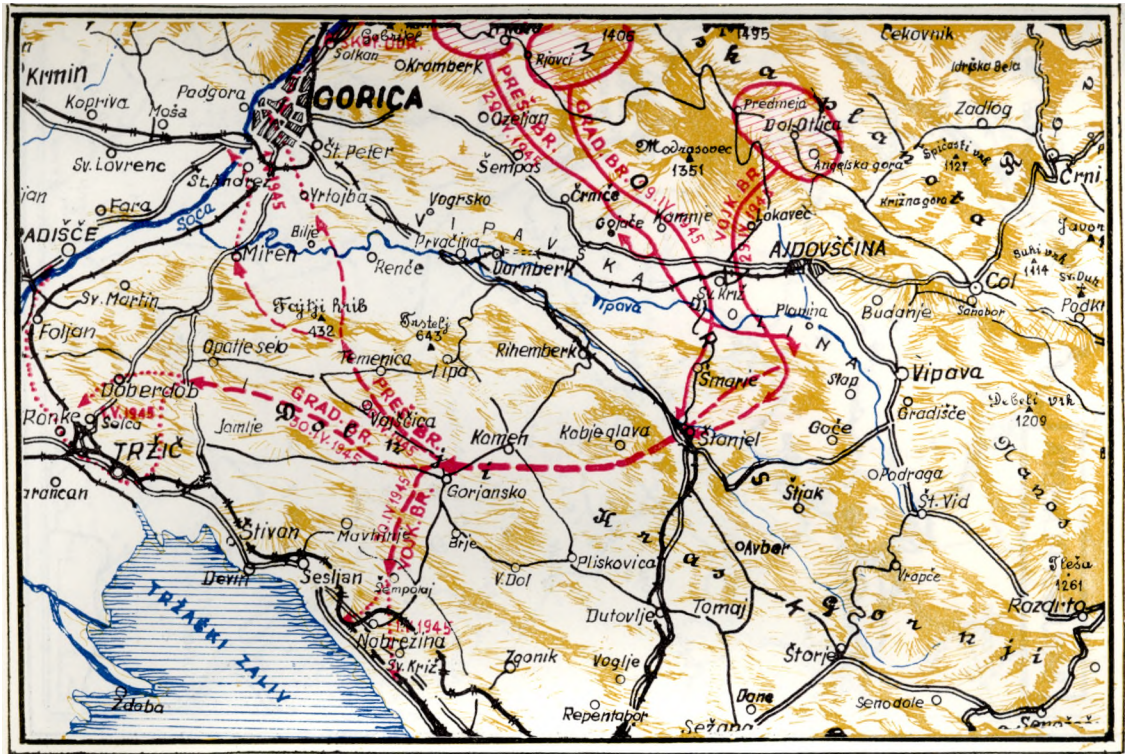
GORICA
Krmin
Kopriva
Padgora
Moša
Sv. Lovrenc
St. Andrej
Fara
Soča
Vrtojba
Vogrsko
Šempas
Črniče
Kamnje
Lokavec
Miren
Renče
Dornberk
Sv. Križ
Vipava
Sv. Martin
Fajtji hrib
Foljan
Opatje selo
Temenica
Lipa
Rihemberk
Smarje
Stop
Vipava
Gradišče
Goče
Stanjel
Kobjeglava
Kamen
Gorjansko
Štjak
Podraga
Sv. Vid
Ajdovščina
Col
Budanje
Planina
Črni
Razdrto
Tomaj
Dutovlje
Pliskovica
Divača
Sežana
Štorje
Senožeče
Repentabor
Vogljе
Zgonik
Nabrežina
Sesljan
Devin
Stivan
Mavhinje
Jamlje
Doberdob
Ronke
Tržič
Žaba
TRIAŠKI ZALIV
Predmeja
Dol. Otlica
Modrasovec
Zadlog
Idrska Bela
Čekovnik
Križna gora
Javor
Suhi vrh
Debeli vrh
Vrapče
Vojščica
Oslavje
Ajdovec
Kozlovica
Kozlovica
Kozlovica